

Державний архів Одеської області

І. І. Ніточко, О. А. Корецька, І. Д. Комаровський

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕДИЦИНИ НА ОДЕЩИНІ

Дореволюційний період

Одеса
Прес-кур'єр
2011

ББК 5(4 Укр-4Оде) Г
Н-99
УДК 61 (477.74) (Од)

ПРАЦІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ Том XXXI

Редакційна колегія серії

Ніточко І. І. (*голова*), Білоусова Л. Г. (*заступник голови*), Боряк Г. В., Гребцова І. С., Матяш І. Б., Сапожников І. В., Хмарський В. М., Барвінська П. І., Левченко В. В., Синявська О. О., Томазов В. В., Щетников П. В.

Редакційна колегія тому

Ніточко І. І., Бортко В. М., Корецька О. А., Комаровський І. Л.,
Лапай В. С., Ніточко О. І., Полясний В. О.

Комп'ютериний набір — Бубликова Л. П.
Сканування документів — Січкаренко В. К.

Ніточко І. І.

Н-99 Історія розвитку мелицини на Одесщині. Дореволюційний період / І. І. Ніточко, О. А. Корецька, І. Л. Комаровський. — Одеса: Прес-кур'єр, 2011. — 440 с. — (Серія "Праці Державного архіву Одеської області: т. 31)
ISBN 978-966-2512-08-3

У виданні вперше розглянуто розвиток сільської і міської медицини дореволюційного періоду на території Одеської області (за винятком Одеси). Найбільш ранні з виявлених документів датовані 1810 роком. Основна маса документів подана з моменту започаткування земств на території Херсонської губернії — з 1865 року. Досліджено періоди до створення земств і після цього на території колишніх Бессарабської та Подольської губерній, частина територій яких увійшла до сучасної Одеської області. Інформація наведена за географічною ознакою, за організаційно-структурною та галузевою (фармакологія, ветеринарія, санаторно-курортне лікування тощо). Використано різноманітні джерела інформації: документи архіву, книги, періодичні видання, науково-довідкові та ін.

УДК 61 (477.74) (Од)
ББК 5(4 Укр-4Оде) Г

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного архіву
Одеської області.
Протокол №2 від 29 квітня 2011 р.

ISBN 978-966-2512-08-3

©Державний архів Одеської області, 2011
©І. І. Ніточко, О. А. Корецька,
І. Л. Комаровський, 2011
©РВФ Прес-кур'єр, оригінал-макет, 2011

Зміст

Вступ	5
Глава I. Розвиток медицини в Херсонській губернії	7
1. Організація медичної частини в губернії напередодні започаткування земств	7
2. Сільська медицина	11
<i>Ананьївський повіт</i>	12
<i>Одеський повіт</i>	39
<i>Тираспольський повіт</i>	122
3. Міська медицина	147
4. Приватна медицина	149
Глава II. Розвиток медицини в Бессарабській губернії	151
1. Стан медичної допомоги населенню губернії до введення земських закладів	152
2. Влаштування сільської медичної частини	152
3. Санітарний стан Бессарабської губернії	154
4. Епідемії	164
5. З'їзди лікарів	166
6. Земська медицина Акерманського повіту	170
Глава III. Розвиток медицини в Подольській губернії	182
1. Медична частина	182
2. Ветеринарна частина	188
Глава IV. Ветеринарна медицина	190
Земська ветеринарія	190
<i>Ананьївський повіт</i>	190
<i>Одеський повіт</i>	201
<i>Тираспольський повіт</i>	220
Глава V. Медицина на території Одеського військового округу	230
1. Військово-медичне управління	230
2. Лікарні цивільного відомства	231
Глава VI. Курорти	236
Будаки	236
Шабо	238
Кароліно-Бугаз	239

Глава VII. Медицина у періодичних виданнях	248
Газети	248
Журнали	260

Додатки

Додаток №1. Звіти Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ (1884-1886, 1888-1893, 1896-1899, 1901, 1903 рр.)	262
Додаток №2. Звіти ветеринарного відділення Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ (1885, 1886, 1888-1893, 1896-1899, 1901, 1903 рр.)	311
Додаток №3. Структура медицини напередодні Першої Світової війни	339
Додаток №4. Іменний покажчик	343
Додаток №5. Географічний покажчик	352
Додаток №6. Список використаної літератури	375
Додаток №7. Ілюстрації	381

Вступ

Ідея створення цієї книги виникла у авторів після дослідження праць на тему розвитку медичної галузі на Одещині, яких виявилось дуже мало. В основному, вже видані праці стосуються розвитку медицини у м. Одесі. Тому було вирішено, що дане видання має відтворити розвиток медицини у селах, селищах та маленьких містечках Одещини, таких як Ананьїв, Балта, Овідіополь та ін. Аналогів такому виданню поки що немає на Україні.

Найважчим моментом у написанні історії медицини Одещини виявився складний територіальний поділ нашої області до революції, до складу якої на даний момент входять частини територій колишніх Херсонської, Бессарабської та Подольської губерній: частини Ананьївського, Одеського і Тираспольського повітів Херсонської губернії, Акерманського і Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії та Балтського повіту Подольської губернії. На території цих трьох губерній розвиток медицини мав свої напрямки і особливості – це по-перше, а по-друге – відокремити у звітах лікарів, управ, земських зборів розповідь тільки про села теперішньої Одеської області неможливо, так як звіти лікарів та ін. надавалися у комплексі про становлення медицини на території всього повіту. Тому у книзі буде подано матеріали і про села, які на даний момент вже не входять до складу нашої області, але тоді належали до територій повітів, про які піде розмова далі.

Автори користувалися науковими працями дореволюційного періоду, звітами Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ, статистичними матеріалами, звітами повітових та губернських управ, журналами засідань земських повітових та губернських зборів, медичними звітами лікарів і ветлікарів, уставами лікарень, періодичними виданнями дореволюційного періоду. Матеріали книги подані різнопланово, так як у авторському складі присутні політолог, історик і дослідник. У кожного автора свій погляд на викладення матеріалу, тому книга містить і розповідь у довільній формі, і цитатний матеріал, і таблиці, і чіткі переліки подій, і ілюстрації.

Матеріал подано по губерніям у хронологічній послідовності, тому читач зможе рік за роком прослідкувати за вдосконаленням медичної організації на території 6 повітів, зростанням з року в рік довіри населення до медичного персоналу, збільшенням видатків на медицину на території земств та ін.

Чітка структура поданого матеріалу дає можливість подальших досліджень як у масштабі всієї області, так і на рівні районів, міст, селищ та сіл.

Пропонуємо читачу взяти до уваги ряд наступних моментів:

1. Розміри території Одеської області:

а) Одеська область найбільша на території України;

б) територія Одеської області перевищує площу багатьох держав (Вірменії, Люксембургу, Чехії та ін.).

2. Складнощі у формуванні території.

Вихідними подіями для даної праці прийняті:

- По Новоросії – 1791 р. – «Трактат мира с Оттоманскою Портою».

- По Поділлю – 1793 р. – другий поділ Польщі.

- По Бессарабії – 1812 р. – закінчення війни з Турцією.

До революції на нашій території мали місце численні зміни адміністративно-територіального поділу. Наведемо деякі з них:

- По Новоросії: по 1796 р. існувало Єкатеринославське намісництво (паралельно в 1795 — 1796 р.р. – Вознесенське);

- В 1796 – 1802 р.р. існувала Новоросійська губернія;

- В 1802 — 1803 р.р. – Миколаївська губернія.

По Поділлю:

- У 1793 р. було створено Брацлавське намісництво, перетворене у 1795 р. на губернію. Окрім того, після ліквідації Вознесенського намісництва до Поділля перейшла частина його повітів.

3. Документи з історії медицини Одеської області знаходяться у наступних архівах, відвідати які завадили організаційно-фінансові проблеми:

На території Одеської області: Комунальне підприємство «Ізмаїльський архів» (по Бессарабії);

На території України:

А. Державні архіви Миколаївської та Херсонської областей (по Новоросії).

Б. Державний архів Хмельницької області (Поділля).

В. В Державному архіві Дніпропетровської області документи періоду: кінця XVIII – початку XIX ст. не збереглися.

В Російській Федерації:

А. Державний архів стародавніх актів (документи органів управління медициною кінця XVIII – початку XIX ст.).

Б. Державний Історичний архів (документи органів управління медициною з початку XIX ст.);

В. Державний архів військово-морського флоту (по військово-морській медицині);

Г. Державний військово-історичний архів (по військовій медицині сухопутних військ).

У Молдові:

А. Національний архів (по території Бессарабії).

4. Наведена у попередньому пункті географія також стосується бібліотек, які знаходяться у тих же містах.

5. Предметом даного дослідження була (за невеличким виключенням) територія області, окрім м. Одеси.

6. Документи з військової медицини (завдяки специфіці організації архівної справи) на місцях практично відсутні.

7. Органи управління медициною в різні періоди були такими:

Медична колегія – по 1803 р.;

Медична експедиція при МВС – по 1811 р.;

Медичний департамент МВС – з 1811 р. (Медична рада – з 1904 р.)

(Медична експедиція та Медичний департамент в 1810 – 1819 р.р. підпорядковувались Міністерству поліції);

Ветеринарне відділення Медичного департаменту МВС (Ветеринарне управління — з 1901 р.);

Головне управління державної охорони здоров'я – з 1916 р.

8. Основні віхи в історії медицини:

А. Наявність посади міських лікарів, які утримувалися міським коштом (посада започаткована в 1737 р.).

Б. Утворення «Приказов общественного призрения» у 1775 р., які були зобов'язані влаштувати сирітські будинки, лікарні, аптеки та богодільні (ліквідовані у 1864 р.). Одночасно були започатковані посади повітових лікарів.

В. Організація (на підставі «Лекарского Устава») у 1797 р. губернських лікарняних управ з нагляду за санітарним станом губерній, за лікарями, військовими шпиталями, приватними лікарями та аптекарями з їх учнями. Також губернські лікарняні управи брали участь у судових слідствах (медекспертизи), в рекрутському наборі, у визначенні працездатності. До їх складу входили: лікарський інспектор, оператор та хірург. У 60-х роках XIX ст. функції губернської лікарняної управи передані лікарняним відділенням губернських правлінь.

Г. Існували також такі структури як:

а) губернські комітети громадського здоров'я для боротьби з епідеміями та епізоотіями;

б) віспенні комітети, метою створення яких було проведення щеплень всім дітям.

9. Наведений у п. 7 Медичний департамент був створений за зразком медичної організації Франції. Його функції зведені до урядового, лікарняного та санітарно-поліційного контролю. Підготовка лікарів була покладена на Міністерство народної освіти.

10. Забезпечення медичною допомогою різних верств населення було покладено на відомства, координація діяльності яких законодавством не передбачалась.

11. Окремо треба виділити започаткування з 1864 р. земської медицини, так як до цього не могло бути і розмови щодо попередження хвороб, оскільки місцеві органи, лікарняні управи та повітові лікарі виконували багато поліційних та судових обов'язків. Крім того, лікарні (вкрай примітивно облаштовані) розташовувались виключно у містах та були майже позбавлені коштів (аптеки, гроші на придбання медикаментів були відсутніми).

Дане видання є початком дослідження історії розвитку медицини на Одещині. Маємо надію, що цю роботу буде продовжено.

Автори дякують за допомогу у створенні книги Бубліковій Людмилі Павлівні – секретарю ДАОО (комп'ютерний набір) та Січкаренко Валентині Костянтинівні – головному спеціалісту відділу зберігання та обліку документів ДАОО (сканування документів).

Особлива подяка працівникам Одеської Національної державної наукової бібліотеки ім. Горького за сприяння у написанні книги та надання всіх необхідних матеріалів.

Глава I

Розвиток медицини в Херсонській губернії

Так як територія сучасної Одеської області охоплює частину територій трьох колишніх губерній: Херсонської, Бессарабської і Подольської, то авторами книги було вирішено розглянути розвиток медицини окремо по кожній губернії, тому що на території кожної з них діяльність медичних закладів мала свої особливості. Почати вирішено з Херсонської губернії, так як найбільша кількість повітів саме цієї губернії увійшла до складу Одеської області.

Датою створення Херсонської губернії є 15 травня 1803 року, коли Миколаївська губернія була перейменована в Херсонську, а губернське управління переведено з Миколаєва до Херсона. Херсонську губернію було розподілено на 4 повіти.

Такий розподіл проіснував до 1806 року. А вже 16 березня 1806 року відбувся новий розподіл: Херсонську губернію було розподілено на п'ять повітів: Херсонський, Олександрійський, Єлисаветградський, Ольвіопольський і Тираспольський.

У зв'язку зі швидким зростанням населення південних повітів Херсонської губернії у 1825 році було вирішено створити біля Одеси з частин Тираспольського і Херсонського повітів ще один повіт – Одеський.

6 грудня 1828 року було скасовано Єлисаветградський і Ольвіопольський повіти, а з їх частин створено Бобринецький повіт.

Останньою зміною внутрішніх меж повітів Херсонської губернії було розділення в 1834 році Тираспольського повіту на Тираспольський та Ананьївський.

Таким чином, в першій половині 30-х років 19 ст. в Херсонській губернії налічувалось 6 повітів: Херсонський, Одеський, Тираспольський, Ананьївський, Бобринецький, Олександрійський, також 18 міст, у тому числі м.Одеса з пригородними місцевостями (Одеське градоначальство) та м.Миколаїв з пригородними місцевостями (Миколаївське військове Губернаторство).¹

До території сучасної Одеської області належать частини Ананьївського, Одеського та Тираспольського повітів колишньої Херсонської губернії. Про розвиток медицини на території цих трьох повітів і піде мова у наступній главі.

1. Організація медичної частини в губернії напередодні започаткування земств

Стан медичної справи в губернії до введення земств

До введення земських закладів на території Херсонської губернії медичну допомогу населенню надавали кілька організацій: Приказ громадської опіки, лікарняна управа, Палата державного майна, Управління військових поселень та Опікунський комітет про іноземних поселенців південної Росії. Крім того, піклування про народне здоров'я у м.Миколаєві покладалося на військово-морське відомство, а у м.Одесі – особливу лікарняну управу. Всі ці медичні організації не мали між собою будь-якого зв'язку і кожна з них діяла самостійно.

Херсонський приказ громадської опіки мав у своєму підпорядкуванні 7 міських лікарень зі 170 ліжками: в м.Херсоні – 60, Бериславі – 24, Дубосарах – 13, Очакові – 10, Ананьєві – 16, Бобринці – 17 і Олександрії – 30. Головним джерелом утримання повітових лікарень вважались їх власні

¹ Анований реєстр описів. Фонди дорадянського періоду. Спеціальний довідник./ [автор-упоряд. В.Ю.Алексеева]. – Вид. 2-ге, доповн. – Одеса, 2008. – С.41-42

прибутки, що складались з фінансування коштами міських бюджетів, сплати за лікування забезпеченими відвідувачами та сплати за лікування військових чинів різними відомствами. У випадку нестачі цих коштів, витрати перекривались з коштів приказу.

Особи військових відомств приймалися до лікарень за плату по 78 коп. за добу, а громадянських – по 7 крб. 50 коп. на місяць. Але у більшості випадків ці кошти сплачувались без розподілення на дні, навіть якщо хворий пробув у закладі тільки 2-3 дні.

Лікарні приказу у більшості випадків обслуговували населення міст і осіб військових відомств, а сільське населення у них майже не лікувалось. Взагалі, кількість осіб, що зверталась до лікарень була невеликою. У середньому, щодобовий підсумок складав 90 осіб.

Кошториси лікарень з року в рік майже нічим не відрізнялись і витрати були невеликими:

Назва лікарні	Кількість ліжок	Річний бюджет за кошторисом 1865 року
Херсонська	60	11537 крб. 76 коп.
Бериславська	24	2530 крб. 32 коп.
Дубосарська	13	2109 крб. 45 коп.
Очаківська	10	2674 крб. 81 коп.
Ананьївська	16	2346 крб. 40 коп.
Бобринецька	17	2306 крб. 1 коп.
Олександрійська	30	3770 крб. 63 коп.
Всього	170	27275 крб. 41 коп.

Лікарнями приказу взагалі завідували лікарі, а їх господарською частиною завідували спеціальні доглядачі. Іншими невеликими повітовими лікарнями завідували міські лікарі, за штатом розподілені по одному у кожне повітове місто. Крім того, у кожному повіті було по одному повітовому лікарю. При кожному з них знаходилось по одному або по два фельдшера і лікарських учня. У кожному місті працювало по одній сповитусі.

Головним обов'язком і повітових і міських лікарів вважалось здійснення судово-медичної експертизи.

Матеріальні умови роботи медичного персоналу були незадовільними: міські і повітові лікарі отримували 196 крб. на рік, фельдшери, учні і сповитухи від 42 до 56 крб. 61 коп. Штатне жалування лікарняного персоналу було трохи вищим: старший лікар Херсонської лікарні отримував 500 крб. на рік, ординатор – 443 крб. 20 коп. (257 крб. 40 коп. жалування, 85 крб. 80 коп. квартирних і 100 крб. роз'їздних), старший фельдшер – 100 крб., молодший – 71 крб. 80 коп., сповитуха – 57 крб. 18 коп.

Чисельний склад міського лікарняного персоналу, що знаходився у віданні Херсонської лікарняної управи, складався з 20 лікарів: 6 повітових, 8 міських і 6 при міських лікарнях; 11 фельдшерів при міських лікарнях; 9 лікарських учнів – 2 при міських лікарнях і 7 при повітових; 9 сповитух.

Відомство державного майна повинно було піклуватися про надання медичної допомоги власне сільському населенню, а саме державним селянам, яких за даними X ревізії нараховувалось 95958 осіб. Лікарень у цьому відомстві не було. Лікарняний персонал складався з 3 лікарів, що мешкали у містах. У м.Херсоні знаходився губернський лікар, який спостерігав за медичною частиною цього відомства і отримував жалування 500 крб. на рік. У Тирасполі розташовувався старший окружний лікар, що отримував жалування 400 крб. на рік. У Ананьєві знаходився молодший окружний лікар з жалуванням 350 крб. Цим лікарям підпорядковувались декілька фельдшерів: 7 старших і 7 молодших, та 10 осіб, що займалися щепленнями. Старші фельдшери отримували по 40 крб., молодші – по 30, особи, що займалися щепленнями – по 17 крб. 50 коп. Крім того, фельдшери отримували у сільських магазинах пайку, яка складалася з 3, 3/4 жита і 2/4 ярового хліба, та користувалися безкоштовною квартирою.

При деяких фельдшерах були прийомні покої. Всього їх нараховувалось 9. Деякі з них влаштувались на кошти громад.

Кожен фельдшер мав у своєму розпорядженні невелику аптечку. На влаштування цих аптечок спочатку було витрачено по 60 крб., а потім на поповнення кожного року витрачалось по 12 крб. 36 коп. на кожну. Крім того, для всіх фельдшерів було придбано медичні інструменти на суму 344 крб. 60 коп.

Щорічні витрати відомства державного майна на медичну частину були незначними – близько 2088 крб. Необхідна сума накопичувалась шляхом особливого збору з державних селян по 2 коп. з кожного.

У відомстві управління військових поселень медична допомога була організована наступним чином: всі 36 волостей, населених військовими поселенцями, були розподілені на 3 лікарняних дільниці. Кожною дільницею завідував особливий лікар. Лікарі розташовувалися у наступних пунктах: в посаді Нова Прага, в місті Новомиргород, в м. Вознесенськ. Нижчий лікарняний персонал складався з 36 фельдшерів — по одному у кожній волості, і 147 осіб, що здійснювали щеплення проти віспи. Лікарі отримували жалування у розмірі 735 крб. кожному, фельдшери – по 100 крб., особи, що здійснювали щеплення – по 10 крб.

Приймні покої на 4 ліжка функціонували у кількості, що дорівнювала кількості волостей і фельдшерів. Вони розташовувались або при волосних правліннях, або у спеціальних будівлях управління військових поселень. На утримання кожного прийомного покою асигнувалось по 40 крб. на рік.

Бюджет медичної частини цього відомства щорічно складав до 8700 крб.

Опікунська рада стосовно справ іноземних поселенців і євреїв-землевласників, що завідувала медичною частиною у 6 округах і 5 окремих колоніях Одеського, Тираспольського і Херсонського повітів, мала 2 лікарів, один з яких жив в Одесі і отримував 700 крб. на рік. Інший працював при лікарні в єврейській колонії Херсонського повіту Великому Нагартаві, отримуючи жалування у Міністерстві державного майна.

У раді обов'язки фельдшерів виконували особи, що здійснювали щеплення проти віспи, отримуючи кошти із громадських сум, у розмірі від 25 до 108 крб. На їх утримання в колоніях іноземних поселенців асигнувалось до 550 крб., а в єврейських поселеннях до 1464 крб. на рік (кількість іноземних поселенців на території Херсонської губернії за даними X ревізії дорівнювала 15834 особам).

Сповитух зі спеціальною освітою в колоніях не було, а їх обов'язки виконували освічені колоністки, які навчалися одна у одної і мали для цього спеціальні книги з малюнками. Жалування від громади сповитухи не отримували, а користувалися добровільною винагородою від породіль.

Приймних покоїв у колоністів теж не було. Придбання ліків здійснювалось у вільних аптеках.

Головний нагляд за медичною частиною в колоніях здійснював колоніальний лікар, що мешкав в Одесі. Також це входило до обов'язків окружних і сільських старшин.

Серед колишніх селян-кріпаків визначеної медичної організації не існувало. Під час кріпацького права деякі більш-менш забезпечені власники влаштовували у своїх маєтках лікарні, запрошували лікарів, утримували фельдшерів та інший персонал. Але такі випадки були виключенням з правил.

Після звільнення селян до утворення земств також не вживалося заходів для влаштування медичної частини в селища колишніх кріпаків (за даними X ревізії кількість селян-кріпаків дорівнювала 321250 осіб).

Таким чином, лікування сільського населення знаходилося у руках фельдшерів, які не маючи спеціальної освіти, майже не підпадали під нагляд лікарів, що мешкали, в основному, в містах і керували величезними територіями.

З санітарних заходів практикувалось щеплення проти віспи, яким займалися вільні особи або лікарські учні. Вони були, в основному, безграмотними вихідцями з селян і займались щепленнями безконтрольно. Функцію матеріалу для щеплення виконувала гуманізована лімфа, що переносилася “з ручки на ручку”. Не рідко прищеплювалася недоброякісна віспа. Через це населення недовірливо ставилося до медичного персоналу і постійно намагалось уникнути щеплень.

Заходи для боротьби з епідеміями і взагалі охорони здоров'я входили також до обов'язків губерньського і повітових комітетів громадського здоров'я. Але для виконання цих завдань комітети не мали ніяких коштів. Єдиними виконавцями їх постанов і розпоряджень були міські і повітові лікарі, тому діяльність цих установ обмежувалась листуванням з різними інстанціями і представленням вищому керівництву річних звітів.

Після введення земських закладів в Херсонській губернії медична частина була передана земству протягом періоду з 1865 по 1874 роки. Спочатку (грудень 1865 року—лютий 1866 року) земству було передано лікарні Приказу громадської опіки, потім у 1867 році була передана лікарняна частина державних селян і колишніх військових поселенців. Фактично, земство отримало від попереднього часу одні тільки лікарні, а саме: 7 лікарень приказу з 170 ліжками і ще одну єврейську Нагартавську лікарню на 24 ліжка.

Лікарні приказу, за винятком губернської в Херсоні, у момент прийому земством знаходились у жахливому стані. Наприклад, губернатор Клушин під час ревізії Ананьївської лікарні у 1864 році зробив такий висновок: “Воздух в больнице спертый и пропитанный зловонием; на окнах, полах, стенах – грязь, паутина, пауки и пыль; белье на больных и койках в сальных пятнах и отвратительно грязное; тюфяки старые в заплатах; отсутствие всякой заботливости о сохранении чистоты и предоставлении больным возможных удобств разительно.” У всіх звітах повітових управ, що принімали лікарні приказу, зустрічалися подібні висловлювання. Крім безладу у самих закладах, існував також безлад у діловодстві цих установ, тому виникали великі труднощі під час їх прийому.

Приймаючи у своє підпорядкування лікувальні заклади Херсонського приказу громадської опіки, губернське земство постановило: “Заведывание... больницей в г.Херсоне и домом для умалишенных предоставитъ губернским земским учреждениям, а больницы в уездах и заштатных городах передать в ведение уездных учреждений. Что касается вопроса об обязанности устраивать врачебную часть в селениях, то эта часть земской деятельности сама собою, без всяких категорических постановлений, осталась на ближайшем попечении уездов”.²

Лікарняні установи

В медичному відношенні Херсонська губернія підпорядковувалась Херсонській, а Одеське градоначальство – Одеській лікарняним управам. Незалежно від них, були шпиталі військово-сухопутних і морських відомств, розташовані у містах, і до ліквідації військового поселення, у деяких селах останнього.

Херсонська лікарняна управа складалася з інспектора, оператора і акушера, а Одеська – з інспектора, члена присутствія, акушера і особи, яка займалася листуванням.

У 1858 році у віданні Херсонської управи знаходилось медичних, ветеринарних і фельдшерських чинів:

1. На дійсній службі, ті що одержували утримання:

- 1) на кошти казни утримувались лікарі – медичні і ветеринарні, лікарські учні, сповитухи;
- 2) від Херсонського приказу утримувались лікарі медичні, сповитухи, фельдшери;
- 3) від міських товариств утримувались медики, сповитухи, фельдшери.

2. Тих, що не були на державній службі і займались вільною практикою: медики, сповитухи, аптекарі, аптекарські помічники і учні.

З цього можна зробити висновок, яка обмежена кількість лікарів знаходилась на території краю. Тому під час яких би то не було епідемічних хвороб медична допомога ще мала значення в Одесі і інших, більш населених містах. А у селищах і інших місцевостях губернії будь-яка епідемія зникала тільки тоді, коли самі умови її існування припинялися і коли її жертвами ставали майже всі люди, схильні до захворювання. Спостереження доводять, що у цьому відношенні становище краю не покращувалося і, не дивлячись на холеру, цингу і тиф, які панували тут у різні періоди з 1848 по 1857 роки, кількість медиків залишалася такою ж.

Щеплення проти віспи тут ще не досягнуло повного розвитку з причини недостатньої кількості лікарів, віддаленості місць і частково від невігластва селян, що не завжди погоджувались на щеплення своїм дітям. Збільшення кількості щеплень залежало від розпоряджень губернських і повітових віспених комітетів.

Крім лікарських учнів, щепленнями займалися деякі з казенних селян та тих, що належали поміщикам, але не так успішно, як би хотілося.

До попереджувальних заходів треба віднести карантинні заклади, що мали за головну мету вберегти край від внесення чуми, а раніше і холери, судами, що заходили до південних портів.³

Шпиталі у Херсонській губернії надавали величезні приміщення для хворих військових чинів, яких не мала жодна губернія імперії.

У селі Байталах Ананьївського повіту працювала лікарня, що утримувалась Палатою Державного Майна, яка обслуговувала таку ж кількість хворих, як і Одеська⁴.

² Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 годы. Выпуск II. – Херсон, 1905. – С.193-203

³ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Херсонская губерния. Ч.2. – С.-Петербург, 1863. – С. 641-647

⁴ Там само. – С.646-647

Надання медичному персоналу статусу держслужбовців

На засіданні Херсонських губернських земських зборів, що відбулося у листопаді 1866 року було розглянуто питання про надання лікарям і фельдшерам статусу держслужбовців за статтями 900, 904 і 911 “Устава о службе гражданской”. Було вирішено доручити управі звернутися для вирішення цього питання до вищого керівництва.

У зв'язку з цим 10 грудня 1866 року Херсонська губернська земська управа звернулася до Херсонського губернатора, щоб він допоміг у його вирішенні.⁵

Губернатор, у свою чергу, 30 грудня 1866 року повідомив Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору, що згоден з рішенням губернських зборів.⁶

Після цього Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор звернувся 12 січня 1867 року до Міністерства внутрішніх справ, для затвердження рішення губернських земських зборів. На що 15 лютого 1867 року отримав відповідь Міністра внутрішніх справ: “...Я не встречаю препятствия к предоставлению прав государственной службы по чинопроизводству врачам и фельдшерам, служащим по договорам с земскими учреждениями, с соблюдением, однако ж, в точности правил, постановленных Высочайшим повелением, объявленным в циркуляре Министерства начальникам губерний от 12 октября 1866 г. за №204. Что же касается утверждения, как врачей, так и фельдшеров, на точном основании ст.92 учр. Врач., т.XIII Св. зак. по прод. 1863 г. и ст. 109 того же учреждения, в правах действительной государственной службы, то документы их должны быть представляемы чрез Начальника губернии Министерству Внутренних Дел, для внесения определения врачей в приказ по сему Министерству, без чего они никакими служебными преимуществами пользоваться не могут. Об увольнении таких врачей от должности земские управы обязаны доводить немедленно, чрез Начальников губерний до сведения Министерства, для внесения также в приказ по оному. Сим же условиям подчиняются и городские врачи, получающие жалованье от земства. Но городские врачи, получающие жалованье из городских доходов, или из казны, равно и уездные, коим жалованье производится из государственного казначейства, остаются на прежнем основании, в зависимости губернского и медицинского начальства. К сему считаю долгом присовокупить, что об этом распоряжении Министерства сообщено уже Начальнику Херсонской губернии 15 декабря 1866 года за №8844”.⁷

Позитивне вирішення питання щодо надання статусу держслужбовців медичному персоналу, дало можливість лікарям та фельдшерам Херсонської губернії покращити своє матеріальне становище та забезпечити старість пенсією.

2. Сільська медицина

Однією з найбільш значних реформ царської Росії стало скасування кріпацького права у 1861 році. Але вона потягла за собою ряд проблем: якщо до цього всі проблеми селян на тій чи іншій території вирішував пан, то тепер постало питання управління селянською громадою. Тому вслід за скасуванням кріпацького права було проведено так названу земську реформу, починаючи з 1864 року. Вона проводилася поступово і дуже довго. На земства було покладено вирішення багатьох селянських питань: господарських, торгових, піклування про народну освіту та питання охорони здоров'я.

Земства було створено у 34 губерніях Російської імперії.

До середини 70-х років 19 сторіччя земства вирішували питання охорони здоров'я сільського населення шляхом роз'їзної медичної допомоги, і, як правило, тільки фельдшерської, причому платної.

У кінці 70-х років було вирішено створювати стаціонарні лікарні в губернських містах, повітових і сільських дільницях. З кожним роком кількість лікарняних ліжок збільшувалася. Наприклад, якщо у 1870 році на території земств було відкрито всього 70 лікарень, то у 1910 році функціонувало вже 1715; лікарських дільниць – 530 (1870 р.), 2686 (1910 р.). Кількість лікарів збільшилася з 610 до 3100, у сільській місцевості з 240 до 2335. Допомога у лікарнях надавалася безкоштовно.

⁵ ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.1 (1867 р.). — Арк.2, 2зв.

⁶ Там само. — Арк.1

⁷ Там само. — Арк.5-6

На території Херсонської губернії земства було створено у 1865 році. Поступово, з року в рік територія земств поділялася на все більшу кількість дільниць, керівництвом запрошувалася все більша кількість лікарів, фельдшерів, акушерок, будувалося все більше лікарень, амбулаторій і, що є найголовнішим, зростала довіра населення до медичного персоналу.

Далі буде подано матеріал, що вдалося зібрати за звітами дільничних лікарів, земських управ, засідань повітових земств, справ Державного архіву Одеської області.

Ананьївський повіт

Ананьївській повіт було створено на території Херсонської губернії 28 вересня 1834 року указом імператора «Об учреждении в Херсонской губернии нового уезда, именуемого Ананьевским»: «...Учредить в Херсонской губернии новый уезд, с наименованием Ананьевского... Уездному городу быть в селе Ананьев, в котором открыты и Присутственные места».⁸

До території Ананьївського повіту відійшла частина населених пунктів Тираспольського повіту.

Ключовими моментами розвитку земської медичної організації на території Ананьївського повіту були наступні події:

На території Ананьївського повіту влаштування медичної частини почалося зі створення Валегоцулівської дільниці за постановою земських повітових зборів 1865 року. Дільницю було відкрито 1 січня 1866 року.

20 квітня на території Ананьївського повіту з'явився перший земський лікар І.Жилинський.

29 квітня 1866 року у розпорядження земства було передано Ананьївську лікарню.

20 лютого 1867 року за постановою повітової управи було створено Врадіївську і Мостовську медичні дільниці.

У 1867 році на приватні кошти було відкрито невелику лікарню у м.Березівка (працювала до 1875 року).

1 січня 1868 року за постановою земських зборів від 1867 року відкрито Куликово-Польську медичну дільницю.

Протягом 1872 року було закрито Куликово-Польську медичну дільницю.

6 травня 1885 року за постановою земських повітових зборів відкрито Ново-Павлівську медичну дільницю.

15 вересня 1885 року Ново-Павлівську медичну дільницю було закрито.

1 січня 1887 року за постановою земських повітових зборів 1886 року було відкрито Ананьївську медичну дільницю.

1 січня 1891 року відкрито Березівську міжповітову дільницю.

У 1893 році на території Ананьївського повіту затверджено посаду запасного земського лікаря.

У кінці 1894 року в Ананьївському повіті відбулося створення нової медичної дільниці з частини території 2-ї та 4-ї дільниці. Нова дільниця отримала назву додаткова або дільниця запасного лікаря. Центральним її пунктом стало село Доманівка.

У 1896 році за постановою повітових земських зборів в повіті закрито 8 самостійних фельдшерських пунктів (Гвоздавський, Любашівський, Маринівський, Миколаївський 2-й, Ново-Павлівський, Свято-Троїцький, Ставровський, Ширяївський). Замість них відкрито 2 нових лікарських дільниці – Свято-Троїцьку і Гвоздавську.

6 березня 1900 року в с.Лідіївка відкрито фельдшерсько-акушерський пункт.

1 січня 1901 року в селі Біляївка відкрито лікарняний пункт з прийомними покоями на 4 ліжка.

1 січня 1906 року відбулося збільшення жалування земським лікарям на 300 крб., згідно з постановою земських зборів 1905 року.

Станом на 01.01.1916 на території Ананьївського повіту діяло 17 медичних дільниць.

1872 рік

Протягом 1872 року на території Херсонської губернії вирувала епідемія холери. У відомості, надісланій 23 вересня 1872 року Херсонським віце-губернатором Новоросійському і Бесса-

⁸ ПСЗ-II, т. IX, №7411. – С.-Петербург, 1834. – С.36.

рабському генерал-губернатору про перебіг епідемії холери на території Херсонської губернії, містяться відомості і по території Ананьївського повіту з 1 по 8 вересня: захворіло на холеру – 26 осіб, залишилось з попереднього періоду – 18. З них: вилікувалось – 29, померло – 12, продовжило лікування – 3.⁹

У відомості, складеній з 15 по 29 вересня зазначається, що кількість нових хворих становить 33 особи плюс 3 особи, що не вилікувались з попереднього періоду. З них: вилікувалось – 17, померло – 11, продовжило лікування – 8¹⁰.

За відомістю, складеною губернським лікарняним інспектором, протягом періоду з 29 вересня по 5 жовтня нові хворі не з'являлись. З 8 осіб, які продовжили лікування після попереднього звітнього періоду, всі вилікувались.¹¹

25 жовтня 1872 року Херсонським віце-губернатором було надіслано звіт Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору, у якому зазначено: "...Имею честь доложить Вашему Высокопревосходительству, что эпидемия в уездах: Херсонском, Тираспольском и Ананьевском совершенно прекратилась."¹²

Губернським лікарняним інспектором було підраховано, скільки осіб хворіло на холеру з моменту її появи на території Ананьївського повіту (з 19 травня) по 5 листопада. Хворіло – 901, вилікувалось – 528, померло – 373¹³.

1873 рік

У звіті по медичній частині за 1873 рік відзначається, що протягом року з 4 медичних лікарняних дільниць під постійним наглядом знаходилася тільки одна, так як у інші три дільниці було важко знайти лікарів. Перша медична дільниця була без нагляду лікаря протягом 5 місяців, друга – півроку, четверта – більше двох місяців.

Звіт за 1873 рік був коротким та містить не всі відомості через те, що нові лікарі тільки закінчили навчання і мали необхідність спочатку ознайомитися зі своїми обов'язками та станом дільниць.

Зі звіту лікаря Волохова про стан Ананьївської лікарні: на лікуванні знаходилася 31 особа, протягом року надійшло 262. З них: вилікувалось – 234, померло – 31, продовжило лікування – 28. Серед хворих Ананьївської лікарні більшу кількість склали селяни – 144 особи та військові – 132. Чоловіків – 220, жінок – 70, дітей – 3.

Від хвороб внутрішніх органів протягом року постраждало 156 осіб, венеричних — 58 осіб, хірургічних – 79 осіб. Найбільша кількість смертей протягом року у лікарні відбулася від захворювання на чахотку – 7 осіб, від старечого знесилення – 6 осіб, запалення легенів – 4 особи¹⁴.

Крім стаціонарних, лікарню кожного дня відвідували амбулаторні хворі, кількість яких протягом року складала 3877 осіб – 10,6 хворих у день. Половина хворих — це селяни з навколишніх місцевостей: з Байтал, Гандрабур, Пасицел, Майнового, Боярки, Кохівки, Мар'янівки.

Амбулаторні хворі найбільше страждали теж від внутрішніх хвороб – 1163 особи, від хірургічних – 871 особа, хвороб очей – 321, хвороб шкіри – 149, венеричних – 148 осіб. Серед заразних хвороб перше місце займало захворювання на лихоманку – 589 осіб, на другому місці був кривавий розлад шлунку – 247, на третьому — коклюш — 221 особа¹⁵.

Крім лікування хвороб, фельдшером Качоровським здійснено 63 операції з видалення зіпсованих зубів амбулаторним хворим.

Першу медичну дільницю протягом 1873 року обслуговувала Валегоцулівська лікарня, яка мала 65 стаціонарних хворих і 2271 амбулаторних. Зі стаціонарних хворих вилікувалось — 58, померло – 4, продовжило лікування – 3¹⁶.

⁹ ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.226. — Арк.51-52

¹⁰ Там само. — Арк.86

¹¹ Там само. — Арк.108

¹² Там само. — Арк.109

¹³ Там само. — Арк.129

¹⁴ Постановления Ананьевского уездного земского собрания созыва 1874 г. — Ананьев, 1875. — С.300-301

¹⁵ Там само. — С.302

¹⁶ Там само. — С.303

Другу медичну дільницю протягом 1873 року обслуговувала Врадіївська лікарня, яка мала 66 (53 чол. і 13 жін.) стаціонарних хворих і 2595 амбулаторних. Зі стаціонарних хворих вилікувалось – 57, померло – 3, продовжило лікування – 6. Серед амбулаторних хворих найбільша кількість звернень була від селянського населення – 2317, також зверталися дворяни – 73 особи, окремо виділено євреїв – 151.

Третю медичну дільницю обслуговувала Ісаївська дільниця, яка протягом 1873 року мала 510 хворих. (Інші дані відсутні).

Четверту медичну дільницю обслуговувала Ляхівська лікарня, яка мала 46 стаціонарних хворих і 1237 амбулаторних. Зі стаціонарних хворих вилікувалось 40, померло – 5, продовжило лікування – 1¹⁷.

Таким чином загальна кількість хворих у Ананьївському повіті протягом 1873 року дорівнювалась 10924. В тому числі: 424 – стаціонарних хворих і 10490 – амбулаторних. Ці дані вказують про поступове збільшення довіри населення до лікарів і лікарень. Наприклад, хворі однієї з місцевостей 3-ї медичної дільниці (лікар Шеболдаєв) за власною ініціативою збиралися в одному пункті і відправляли за лікарем підводу.

Управа не мала статистичних даних щодо захворюваності населення під час епідемій, які майже щодня виникали на території повіту, тому дані про епідемії записувались зі слів лікарів.

1873 рік був більш вдалим з точки зору кількості епідемій порівняно з 1872 роком. Найбільше населення постраждало від епідемій віспи та дифтериту. Епідемія віспи, що лютувала на території Ананьївського повіту протягом 1872 року, продовжилась і у 1873 році. Постійно посилюючись, найбільшої сили вона досягнула навесні. Влітку епідемія почала вщухати і на початку осені припинилась. Всього захворіло 5750 осіб.

Щеплення проти віспи населення отримувало протягом всього року. Найбільше щеплень було зроблено на 2-й лікарняній дільниці – 2224, також багато на 1-й дільниці – 1212. У місті Ананьєві було зроблено 615 щеплень, на 3-й дільниці – 288, на 4-й – 551. Всього у повіті – 4901. Найменша кількість хворих на віспу відзначена серед єврейського населення. Найбільше постраждало населення старої віри, яке вважало щеплення гріхом, тому серед них не було жодної сім'ї, яка б не втратила хоча б одного свого члена. Кількість щеплень, зроблених на території повіту, представлена у наступній таблиці:

Дільниці	Було	Прибуло	Всього	Кількість щеплень	Померло
м.Ананьїв	-	615	615	615	5
1-ша меддільниця	45	1181	1226	1212	-
2-га меддільниця	1057	1945	3002	2224	-
3-тя меддільниця	43	288	331	274	-
4-та меддільниця	25	551	576	576	-
Всього	1170	4580	5750	4901	5

Епідемія дифтериту з'явилася на території повіту у кінці літа. Восени найбільша кількість хворих на дифтерит була зафіксована у селі Мар'янівка. Перші випадки захворюваності у цьому селі, за свідченнями лікаря Волохова, з'явилися у середині жовтня, а у листопаді епідемія була у розпалі. З 16 жовтня по 24 листопада було зафіксовано 24 випадки смерті та 40 хворих. Тобто смертність склала 58,8%. Хворіли, в основному, діти від 3 до 8 років. Смерть надходила дуже швидко – через 2-3 доби. Батьки залишали хворих дітей одних вдома, які, марячи, лежали на печі. А якщо і приходили до тями, то сиділи на вулиці в одних сорочках, чекаючи батьків. В таких випадках хвороба набирала нових обертів і смерть була неминучою.

Епідемія коклюшу вирувала протягом всього року, посилюючись восени і взимку. Ускладнення не траплялись, тому відсоток смертельних випадків був мізерним.

Великий відсоток епідемічних захворювань складали хворі на лихоманку. Найбільша кількість таких хворих з'явилася восени. Ураженими лихоманкою місцевостями були селища, розташовані уздовж річок Тилігул та Кодима. Ускладнення траплялися рідко, тому смертельних випадків не було¹⁸.

¹⁷ Постановлення Ананьєвського уездного земського собрания созыва 1874 г. – Ананьев, 1875. — С.304

¹⁸ Там само. — С.305-308

Кількість лікарняних дільниць протягом 1873 року залишилась без змін.

Загальна кількість населення повіту – 112015 осіб. З них 56743 чоловіків і 55272 жінок. Лікарів – 5: один міський і чотири повітових. На кожного лікаря припадало 22403 особи. Фельдшерів – 10, на кожного по 11202 особи. Найманих для щеплення проти віспи осіб нараховувалось 11, на кожного припадало по 10184 людини. Акушерок – 5: одна у м.Ананьєві і 4 повітових. Так як жіночого населення на території повіту мешкало всього 55272 особи, то на кожну акушерку припадало 11054.

У місті Ананьєві діяла лікарня на 125 ліжок, у п'яти дільничних лікарнях містилось 32 ліжка. Всього в повіті – 57 ліжок. Так як у лікарнях протягом року стаціонарно лікувалося 798 хворих, то на одне ліжко претендувало 14 хворих. Якщо виходити з загальної кількості населення повіту, то на одне ліжко доводиться 1965 осіб.

Кращою серед дільничних лікарень у 1873 році була Валегоцулівська лікарня (1 дільниця), яка утримувалась на кошти населення. Завідував господарською частиною лікарні Навал – один з опікунів, обраний товариством.

Господарською частиною Врадіївської лікарні (2 дільниця) завідував опікун Єрьоменко.

Лікарня у селі Ісаєве (3 дільниця) у 1873 році ще не була влаштована, хоча і було виділено для неї будівлю, але вона потребувала ремонту.

Господарською частиною Ляхівської лікарні (4 дільниця) завідував священик Карабінович, але потім він відмовився від своїх обов'язків, через що кошти на утримання лікарні надходили погано. Щоб вберегти Ляхівську лікарню від закриття, завідуючим було призначено лікаря 4-ї дільниці Дьоміна.

Крім лікарень, на території Ананьївського повіту функціонували прийомні покої, які розташовувались у селах Святотроїцькому, Пасицелах і Маринівці. Прийомні покої сіл Святотроїцьке і Маринівки розташовувались у квартирах фельдшерів. Приміщення у Пасицелах було зайняте арештантами.

1 вересня 1873 року з посади земського лікаря звільнився лікар Васильєв, тому 1-ша лікарняна дільниця до кінця року залишилась без лікаря, тільки з фельдшером Татариним. На місце Васильєва було запрошено лікаря Сушнова, якому довелося виплатити наперед 300 крб. жалування. Майже одночасно з Сушновим було запрошено акушерок: Берг до Валегоцулового і Фогель до Врадіївки, замість звільненої Вінклер.

Третя дільниця залишалась без лікаря з серпня до кінця року, у зв'язку з від'їздом лікаря Яворського. У листопаді управою було запрошено лікаря Шебалдаєва, який прибув на початку 1874 року.

Четвертою дільницею з березня 1873 року завідував лікар Дьомін, який звільнився у грудні. Замість нього було запрошено лікаря Міллера, який почав виконувати свої обов'язки на початку 1874 року.

Також звільнилася акушерка Чеховська, яка працювала у Ляхівській лікарні. На її місце було переведено акушерку Шевиреву з Ісаєвого.

Протягом 1873 року звільнили займані посади фельдшер Мірошниченко – у квітні і лікарський помічник Моривський – у лютому.

Член управи А.А. Остапенко-Беленко, знаходячись у м.Херсоні на Статистичному з'їзді, відвідав фельдшерську школу, щоб дізнатися, як вчать учні з Ананьївського повіту Андрій Ворона (с.Сирове Врадіївської волості) та Дмитро Буйвіл (с.Ганське Врадіївської волості), яких у вересні 1872 року було туди направлено. Керівництво закладу повідомило, що ці учні добре вчать та мають бути хорошими фельдшерами¹⁹.

1874 рік

8 травня 1874 року на засіданні Ананьївських повітових зборів було представлено інструкцію, підготовлену земською управою для дільничних земських лікарів, фельдшерів і акушерок, а також внесено пропозиції щодо кращого облаштування лікарняних закладів, функціонуючих у повіті.

Для обговорення цих двох тем було створено комісію, до якої запрошено земських гласних: С.А. Гижицького, І.П. Васютинського, Є.В. Лінденгрейна, М.В. Ерделі, Н.А. Кршижаровського, І.Т. Любинського, А.О. Майстренка, Ф.А. Несторова і земського лікаря П.П. Волохова.

Для покращення медичної ситуації у повіті гласним М.В.Ерделі було запропоновано надавати медичну допомогу хворим безкоштовно. У зв'язку з цим збори постановили: доручити управі заго-

¹⁹ Постановлення Ананьєвского уездного земского собрания созыва 1874 г. – Ананьев, 1875. — С.308-311

тувати друковані оголошення з повідомленням про місця знаходження у повіті лікарів, фельдшерів та акушерок і перелік їх обов'язків щодо хворих. Оголошення було запропоновано розіслати у всі волосні і сільські правління повіту²⁰.

Земська управа запропонувала найняти на роботу ще одного ветеринара та 2 фельдшерів, також придбати медикаменти для лікування худоби від чуми. Але ця пропозиція була відхилена, так як всі існуючі медикаменти для лікування чуми вже було випробувано, а результат залишився нульовим²¹.

Також на засіданні від 7 травня вирішувалося питання придбання у місті Вена залізного будинку для спорудження лікарні у місті Ананьєві, так як будівництво цегляної споруди коштувало у декілька разів дорожче. Розпочате будівництво лікарні вирішили зупинити. Під час обговорення питання було вирішено висловити подяку членам управи за зупинку будівництва лікарні з метою збереження коштів і доручити гласним та земському архітектору здійснити подорож до Одеси потягом, що прямує до Херсону через Одесу, щоб оглянути виписану Одеською думою залізну лікарню. Рішення комісії вирішили обговорити на наступному скликанні у травні 1875 року²².

На засіданні від 9 травня було представлено доповідь медичної комісії щодо влаштування в повіті кількох лікарняних закладів і внесення змін до інструкції для медичних працівників, підготовлену управою.

Гласний С.А. Гижицький зазначив, що знаходячись у комісії разом з лікарем Волоховим, вважає за потрібне обговорити на засіданні думку лікаря Волохова щодо щеплення проти віспи. На території Ананьївського повіту щеплення дітям часто робилися з неякісної лімфи, з якою дітям прищеплювалися різні хвороби, а особливо сифіліс. Тому гласний зазначив, що необхідно просити губернську управу надіслати до повіту як можна більше телячої лімфи. Зборами було вирішено просити губернські збори влаштувати в м. Херсоні при губернській управі школу для розведення телячої лімфи²³.

На засіданні від 10 травня було представлено доповідь про діяльність земського лікаря Петра Петровича Волохова.

У доповіді зазначено, що управа зазнає труднощів під час заміщення вакантних місць земських лікарів, через що виникає необхідність постійно піднімати лікарям жалувannya. Хоча й це не допомагає. За майже 10 років існування земства помічено, що лікарі залишаються на земській службі дуже короткий час. Так, наприклад, починаючи з 1868 року на лікарняних дільницях і в Ананьївській лікарні 18 разів відбувалася зміна лікарського складу, причому дільниці залишались по року і більше взагалі без лікарів. Такі обставини були значною перепорою для успішного розвитку медичної справи у повіті.

Причиною того, що лікарі залишали земську службу було не тільки невелике жалувannya, а й те, що молодому лікарю, який тільки-но закінчив навчальний заклад, пропозиція зайняти посаду земського лікаря спочатку здавалася привабливою. Але, як тільки лікар набував практики, досвіду і починав розуміти, що робота в земстві не дає розвитку, як це відбувалося на громадянській чи військовій службі, де з кожним роком розширювалися права лікарів і в кінці кар'єри вони були забезпечені на старість, то такий лікар, звичайно, при будь-якому зручному випадку залишав земську службу.

Гижицький зазначив, що дуже приємно, коли є все ж лікарі, які багато років добросовісно виконують свої обов'язки у земстві. Управою відзначена шестирічна діяльність лікаря Ананьївської лікарні П.П.Волохова. Протягом поточного року лікар Волохов має намір поїхати до Києва, щоб складати іспити і потім їхати за кордон для вдосконалення своїх вмінь. Член управи повідомив, що повіт знов буде користуватися послугами цього лікаря після його повернення. Але ця подорож і навчання потребують великих витрат з боку лікаря Волохова, а так як земство може розраховувати на послуги Волохова після повернення, то справедливо буде взяти на себе частину витрат на подорож. Враховуючи ще й те, що лікар Волохов відмовився від жалувannya, яке визначено лікарю Ананьївської прогімназії, і виконує його обов'язки безкоштовно.

Беручи до уваги шестирічну діяльність лікаря П.П.Волохова на користь земства і з метою винагородити його, збори постановили: видати лікарю Волохову 1000 крб. із залишків бюджету поточного року і внести ці витрати до кошторису на 1875 рік²⁴.

²⁰ Постановлення Ананьєвського уездного земского собрания созыва 1874 г. – Ананьев, 1875. — С. 40

²¹ Там само. – С.41

²² Там само. – С.41-42

²³ Там само. – С.47-48

²⁴ Там само. – С. 70-71

На засіданні повітових земських зборів від 12 травня було прочитано заяву Ананьївської земської акушерки Жозефіни Константинович до Ананьївської земської управи щодо видачі їй запланованих управою 100 крб. на рік для оплати обов'язків акушерки, які Константинович виконувала протягом 3 років і 5 місяців. Збори визнали вимогу акушерки справедливою і постановили: звернутися до губернської управи щодо отримання дозволу видати грошову винагороду акушерці Константинович по 100 крб. на рік за період 3 роки 5 місяців²⁵.

1875 рік

Земськими зборами Ананьївського повіту сесії 1874 року було вирішено у 1875 році на утримання медичної частини асигнувати такі кошти:²⁶

Предмети потреб	На 1875 р.	Пояснення	Сума, призначена зборами
С.1. На жалування медичним чиновникам і служителям при лікарні: одному медику	1200 крб.	На підставі постанови Ананьївських земських зборів від 26 листопада 1871 року	1200 крб.
Фельдшерам: одному старшому, завідуючому господарською і звітною частинами лікарні	500 крб.	Збільшення суми виникло у наслідок необхідності	500 крб.
Молодшим фельдшерам: 1-му вищого окладу 2-му нижчого окладу цирюльнику	200 крб. 60 крб. 24 крб.		200 крб. 60 крб. 24 крб.
Прислузі: 3-м палатним служителям 1-й палатній служительниці кухарці двірнику	252 крб. 84 крб. 72 крб. 84 крб.		252 крб. 84 крб. 72 крб. 84 крб.
С.2. На виписку і переплетення медичних книг і журналів	30 крб.	Збільшення суми виникло у наслідок необхідності	30 крб.
С.3. На харчування 25 хворих з розрахунку 9135 порцій (2190 – для ординарних хворих, 5475 – для слабких №1, 1460 – для слабких №2)	1793 крб., 97 коп.	На штатну кількість ліжок на добу необхідно: 6 порцій ординарних; 15 слабких №1; 4 слабких №2	1793 крб., 97 коп.
На покращення харчування для важкохворих за особливим призначенням лікаря (чай, молоко, яйця, пиво, вино)	350 крб.		350 крб.
На харчування 4-х фельдшерських учнів і одного фельдшера	328 крб., 50 коп.	Для харчування 4-х фельдшерських учнів і одного фельдшера потрібно 5 ординарних порцій: 1 фунт яловичини – 7 коп.; 2 фунти хліба – 5 коп.; на приварок – 3 коп.; для сніданку крупи і масла – 3 коп.; всього – 18 коп.	328 крб., 50 коп.
Ст.4. На аптечні потреби і перев'язувальні матеріали	200 крб.	Розрахунок зроблено згідно показникам попереднього року	200 крб.

²⁵ Постановления Ананьевского уездного земского собрания созыва 1874 г. – Ананьев, 1875. — С. 83

²⁶ Там само. — С. 172-181

Ст.5.На шпитальні потреби, поповнення і ремонт хірургічних інструментів	75 крб.	Розрахунок зроблено згідно показникам попереднього року	75 крб.
Ст.6.На ліки, що виписуються з аптечних магазинів і вільної аптеки для безкоштовної роздачі бідним хворим	325 крб.	Розрахунок зроблено згідно показникам попереднього року	325 крб.
Ст.7. На дрова для опалення будівель лікарні, приготування їжі і ліків	440 крб.	Розрахунок зроблено згідно показникам попереднього року	440 крб.
Ст.8. На ремонт приміщення для хворих	250 крб.	Розрахунок зроблено згідно показникам попереднього року	250 крб.
Ст.9.На освітлення лікарняних кімнат	138 крб.	Розрахунок зроблено згідно кошторисного призначення	111 крб.50 коп.
Ст.10.На прання і ремонт білизни	300 крб.	Розрахунок зроблено згідно показникам попереднього року	300 крб.
С.11.На придбання господарських речей: посуду, віників та ін.	200 крб.	Розрахунок зроблено згідно кошторисного призначення	200 крб.
Ст.12. Пошив особистої і постільної білизни	562 крб. 16 коп.	Розрахунок ст.12 зроблено згідно дійсної необхідності придбання речей	562 крб. 16 коп.
С.13. На придбання посуду олов'яного – 20 приборів (по 5 крб.кожен)	100 крб.		100 крб.
Ст.14 На поховання померлих	80 крб.	Розрахунок зроблено згідно показникам попереднього року	80 крб.
Всього по 14 статтям	7648 крб. 63 коп.		7622 крб. 13 коп.

1883 рік

Присвоєння Мостовській лікарні імені Володимира Яковича Ерделі.

У травні 1880 року землевласник Ананьївського повіту Микола Володимирович Ерделі запропонував Ананьївському земству кам'яний будинок, два флігеля, погріб, льодник разом із землею у кількості 1650 кв.саж. для влаштування земської лікарні в селі Мостове, якій буде присвоєно ім'я його померлого батька Володимира Яковича Ерделі, в пам'ять якого Микола Володимирович зробив цей дарунок.

Земські збори, вислухавши заяву Ерделі на засіданні 12 травня 1882 року, постановили: 1) прийняти на облік земства подаровані будівлі; 2) уповноважити Ананьївську земську управу зайнятися клопотанням щодо присвоєння земській Мостовській лікарні імені Володимира Яковича Ерделі.

9 липня 1883 року на подароване Ерделі майно було здійснено подарунковий запис і земству надано право ним володіти. Після цього у серпні Ананьївська управа звернулася до Херсонського губернатора з проханням присвоїти Мостовській земській лікарні ім'я Володимира Яковича Ерделі.

24 вересня 1883 року Херсонський губернатор у відношенні своєму на ім'я управи від 20 вересня №2582 повідомив, що керуючий Міністерством внутрішніх справ, якому було подано клопотання, відповів, що рішення треба приймати, керуючись положенням комітету Міністрів від 14 грудня 1877 року, вміщене в циркулярі міністерства від 7 січня 1878 року за №56. У даному положенні йшла мова про те, що пожертви, як приватних осіб, так і державних закладів, призначені для благодійних і загальнокорисних закладів, що мають присвоєні їм особливі назви, повинні бути настільки забезпечені, щоб одного разу взятий обов'язок, назавжди зберіг свою силу.

Про цю відмову було повідомлено М.В.Ерделі з проханням задовольнитися мраморною дошкою з написом золотими буквами «Лікарня присвячується пам'яті Володимира Яковича Ерделі». Ерделі відповів заявою від 24 квітня, що він з сумом прийняв цю звістку і запропонував земству

постійно надавати кошти на утримання лікарні, так як лікарня необхідна у Мостовому, як центральному пункті південної частини повіту. У разі відмови він не збирається забирати назад свій подарунок і згоден на меморіальну дошку.

Управою було прийнято рішення не брати на себе таку відповідальність, тому що через деякий час може виникнути необхідність перенести лікарню у інше місце і утримання лікарні у будинку Ерделі на кошти земства вічно не може бути можливим. Тому було вирішено зробити мраморну дошку з відповідним написом²⁷.

1884 рік

На засіданні Ананьївських повітових земських зборів сесії 1884 року було запропоновано такий штат персоналу при Ананьївській земській лікарні:

Лікар – 1200 крб. на рік.

Завідуючий господарською частиною – 400 крб. на рік.

Економка – 200 крб. на рік.

2 палатних фельдшери – 500 крб. на рік.

Фельдшерлиця – 250 крб. на рік.

Фельдшер-завідуючий аптекою і звітною частиною – 300 крб. на рік.

Також було запропоновано штат Мостовської земської лікарні:

Лікар – 1200 крб. на рік.

Економка – 200 крб. на рік.

Палатний фельдшер – 250 крб. на рік.

Фельдшер-завідуючий аптекою і звітною частиною – 250 крб. на рік²⁸.

1888 рік

Протягом 1888 року у Ананьївському повіті було надано допомогу 48 тисячам хворих, які звернулися до лікарняних закладів 55 тисяч разів²⁹.

Повіт було розподілено на п'ять лікарняних дільниць: Валегоцулівську, Врадіївську, Куликово-Польську, Мостовську, Ананьївську. Населення обслуговували 2 лікарні (Ананьївська і Мостовська), 5 лікарняних амбулаторій (Ананьївська, Валегоцулівська, Врадіївська, Куликово-Польська, Мостовська) і 12 фельдшерських пунктів (Ставровський, Ширяївський, Любашівський, Маринівський, Ново-Павловський, Свято-Троїцький, Ак-Мечетський, Березівський, Миколаївський, Покровський, Гвоздавський, Пасицельський)³⁰.

Кількість хворих за період з 1879 року по 1888 подана у наступній таблиці:

Роки	Населення повіту	К-ть хворих у лікарнях	К-ть хворих у амбулаторіях	К-ть хворих у фельдш. пунктах	Всього
1879	163530	537	15326	8520	24383
1880	167123	574	16455	7236	25325
1881	170192	656	16228	8145	25039
1882	174546	706	22504	10052	33262
1883	178375	659	20332	10926	31917
1884	182280	491	21124	11269	32884
1885	186285	557	27743	12228	40528
1886	190350	609	27927	12731	41267
1887	194561	710	31002	15010	46722
1888	198830	667	31390	16229	48286

²⁷ Доклады Ананьевской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию созыва 1884 г. – Ананьев, 1884. – С.53-56

²⁸ Там само. – С.16

²⁹ Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1888 году. – Ананьев, 1889. — С.1

³⁰ Там само. — С.16-17

У 1888 році було надано медичну допомогу населенню на 1564 осіб більше, ніж у 1887, а порівняно з 1879 роком ця кількість виросла удвічі: у 1879 році лікарняну допомогу отримали 24383 особи.³¹

Найбільшу кількість відвідувань мала Ананьївська лікарня, у якій стаціонарно лікувалося 448 хворих. Третю частину від всіх захворювань складали хронічні захворювання, шосту – захворювання на сифіліс³².

Акушерську допомогу у повіті здійснювали дві дільничні акушерки і дві акушерки-фельдшериці, які прийняли 177 породіль та здійснювали допомогу під час 13 випадків передчасних пологів.

На території повіту протягом року існували епідемії дифтериту, коклюшу, дизентерії, тифу черевного, свинки, скарлатини, віспи, крупу, кіру, сибирської виразки, холери, сапу. Всього було зареєстровано 2739 епідемічних хворих. Одну третю частину від всіх захворювань складав дифтерит, на який страждали мешканці близько ста населених пунктів повіту. На коклюш хворіли мешканці 78 поселень, черевним тифом – 55 поселень³³.

На території повіту працювало 6 лікарів, 23 фельдшера, 2 акушерки-фельдшериці, 2 акушерки, 10 осіб, залучених до щеплення проти віспи, 2 лікарняних економи, 1 палатний доглядач, 1 лікарняний циркульник, 16 осіб лікарняної прислуги, церковний притч³⁴.

Високою була дитяча смертність. На 1000 новонароджених протягом 1879-1886 років померло 253 дитини віком до 1 року, 325 — віком до 5 років, 115 — віком до 15 років³⁵.

Смертність населення взагалі перевищувала народжуваність. Так, у 1887 році на 4000 народжених прийшлося 4100 померлих. Найбільша кількість померлих відзначалася у зимовий період – 1257 осіб, що було пов'язано з пануванням епідемій саме протягом цього періоду³⁶.

Не дивлячись на те, що кількість чоловічого населення значно перевищувала кількість жіночого (105000 тис. чоловіків і 94000 тис. жінок у 1888 р.), кількість хворих жінок на 1000 населення була більшою – 149 чоловіків і 167 жінок. Жінки страждали від хвороб статевого апарату, нервової системи, сифілісу, катару шлунку. Чоловіки часто мали хвороби шкіри, дихальних шляхів, очей та зовнішні ушкодження.

Найбільша кількість хворих зафіксована у м. Ананьєві – 482 особи, також багато хворих було у Валегоцулівській волості (464) та Ісаївській (431). Найменша у Завадівській – 7 осіб та Покровській – 10 осіб.

Найбільша кількість хворих на дифтерит відзначалася у селі Дмитрівка — 125 та Карлівка Косс — 96. Найменша – у селі Владіївка – 7 та Валегоцулове – 7.

Захворюваність на коклюш була найбільш поширеною у Ісаївській волості, у Боківській, Свято-Троїцькій, Валегоцулівській, Шимківській, Коханівській. Значно постраждали від цієї хвороби села Михайлівка (103 хворих) та Тетянівка (50 хворих). Найменше – Валегоцулове (10 хворих) та Липецьке — 9³⁷.

1889 рік

У 1889 році було складено список всіх земських лікарів, які працювали у Ананьївському земстві з 1866 по 1889 роки. Список містить прізвище, ім'я та по батькові, дату прийняття лікаря на роботу, місце роботи, дату звільнення, кількість років чи місяців, які він пропрацював у Ананьївському повіті.

На території Ананьївського земства, починаючи з 1866 року, працювали такі земські лікарі:

1866 рік: І. Жилинський — запрошений до Ананьївської лікарні 29 квітня 1866 року. Звільнився 1 січня 1867 року, пропрацювавши 9 місяців.

³¹ Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1888 году. – Ананьев, 1889. — С.6

³² Там само. — С.11-12

³³ Там само. — С.18-19

³⁴ Там само. — С.24

³⁵ Там само. — С.52-54

³⁶ Там само. — С.84

³⁷ Там само. — С.87-95

1867 рік: М.В. Рудановський – запрошений до Ананьївської лікарні 15 лютого 1867 року. Потім перейшов працювати до Валегоцулівської дільниці, звідки звільнився 1 січня 1868 року, пропрацювавши у Ананьївському земстві 1 рік 4 місяці. А.С. Яценко – запрошений до Мостовської дільниці 1 квітня 1867 року. Звільнився 1 січня 1869 року, пропрацювавши 1 рік 9 місяців. М.Ф. Хршановський – запрошений 1 липня 1867 року до Врадіївської дільниці. 15 серпня 1868 року перейшов працювати до Куликово-Польської дільниці. 1 січня 1869 року перейшов до Мостовської дільниці. Звільнився 5 червня 1872 року, пропрацювавши 4 роки 11 місяців.

1868 рік: Н.Ф. Кітченко – запрошений 8 травня 1868 року до Валегоцулівської дільниці. Звільнився 1 вересня 1869 року, пропрацювавши 1 рік 4 місяці. Ф. Грабовський – запрошений 15 серпня 1868 року до Врадіївської дільниці. Звільнився 13 березня 1871 року, пропрацювавши 2 роки 7 місяців. П.П. Волохов – запрошений до Ананьївської лікарні 11 вересня 1868 року. Станом на 1 січня 1890 року працював у Ананьївському земстві 21 рік 4 місяці.

1869 рік: М.Г. Глинський – запрошений до Куликово-Польської дільниці 1 січня 1869 року. Звільнився 21 березня 1871 року, пропрацювавши 2 роки 3 місяці. В.Ф. Хршановський – запрошений до Валегоцулівської дільниці 1 вересня 1869 року. Звільнився 1 вересня 1872 року. 3 грудня 1877 року знов запрошений на службу до Ананьївського земства до Врадіївської дільниці. Звільнився 1 липня 1880 року, пропрацювавши 3 роки 7 місяців.

1871 рік: С.В. Пелчинський – запрошений до Врадіївської дільниці 20 листопада 1871 року. Звільнився 1 липня 1877 року, пропрацювавши 5 років 8 місяців.

1872 рік: А.В. Корвацький – запрошений до Валегоцулівської дільниці 1 вересня 1872 року. Звільнився 3 лютого 1873 року. Знову запрошений на службу Ананьївського земства 15 вересня 1874 року до Куликово-Польської дільниці 15 вересня 1874 року. Звільнився 20 листопада 1876 року, пропрацювавши 2 роки 10 місяців. І. Корницький – запрошений до Мостовської дільниці 1 вересня 1872 року. Звільнився 28 лютого 1873 року, пропрацювавши 6 місяців.

1873 рік: Є. Васильєв – запрошений до Валегоцулівської дільниці 3 лютого 1873 року. Звільнився 28 серпня 1873 року, пропрацювавши 7 місяців. Я.К. Дьомін – запрошений до Мостовської дільниці 9 березня 1873 року. Звільнився 1 січня 1874 року, пропрацювавши 9 місяців. П.М. Яворський – запрошений до Куликово-Польської дільниці 25 березня 1873 року. Звільнився 28 серпня 1873 року, пропрацювавши 5 місяців.

1874 рік: К.І. Міллер – запрошений до Мостовської дільниці 11 січня 1874 року. Звільнився 1 серпня 1875 року, пропрацювавши 1 рік 7 місяців. І.С. Сушнов – запрошений до Валегоцулівської дільниці 22 лютого 1871 року. Звільнився 20 серпня 1876 року, пропрацювавши 2 роки 6 місяців. В.А. Глико – запрошений до Куликово-Польської дільниці 16 травня 1874 року. Звільнився 15 вересня 1874 року. Знову запрошений до Ананьївського земства 1 вересня 1876 року. Звільнився 25 серпня 1877 року, пропрацювавши 1 рік 4 місяці.

1876 рік: Н.С. Ігнатівський – запрошений до Мостовської дільниці 2 січня 1876 року. Звільнився 20 листопада 1880 року, пропрацювавши 4 роки 11 місяців. Л.В. Шеболдаєв – запрошений до Куликово-Польської дільниці 1 березня 1876 року. Звільнився 7 вересня 1876 року, пропрацювавши 6 місяців.

1877 рік: В.Б. Настасевич – запрошений до Куликово-Польської дільниці 12 квітня 1876 року. 30 квітня 1887 року перейшов до Ананьївської дільниці. Станом на 1 січня 1890 року знаходився на службі Ананьївського земства 12 років 9 місяців. Франковський – запрошений до Валегоцулівської дільниці 19 листопада 1877 року. Звільнився 20 березня 1880 року, пропрацювавши 2 роки 4 місяці.

1880 рік: С.О. Квицинський – запрошений до Валегоцулівської дільниці 20 березня 1880 року. Звільнився 1 липня 1883 року, пропрацювавши 3 роки 3 місяці. І.Л. Боровський – запрошений до Врадіївської дільниці 25 серпня 1880 року. Звільнився 18 квітня 1884 року, пропрацювавши 3 роки 8 місяців. Ф.С. Ігнатівський – запрошений до Мостовської дільниці 20 листопада 1880 року. Звільнився 1 липня 1881 року, пропрацювавши 8 місяців.

1882 рік: М.І. Крейчман – запрошений до Мостовської дільниці 18 січня 1882 року. Звільнився 30 вересня 1883 року. 25 травня 1884 року знову запрошений на службу до Ананьївського земства до Врадіївської дільниці. Станом на 01.01.1890 року знаходився на службі Ананьївського земства 7 років 5 місяців.

1883 рік: С.П. Гребенніков – запрошений до Валегоцулівської дільниці 1 липня 1883 року. Станом на 1 січня 1890 року знаходився на службі Ананьївського земства 6 років 6 місяців. А.К. Лернов – запрошений до Мостовської дільниці 1 жовтня 1883 року. Звільнився 30 березня 1884 року, пропрацювавши 6 місяців.

1884 рік: П.І. Стокіс – запрошений до Мостовської дільниці 5 квітня 1884 року. Станом на 01.01.1890 року знаходився на службі Ананьївського земства 5 років 9 місяців.

1885 рік: Ю.М. Фукс – запрошений до Ново-Павлівської дільниці 6 травня 1885 року. Звільнився 15 вересня 1886 року, пропрацювавши 1 рік 4 місяці.

1887 рік: А.Д. Маленюк – запрошений до Ананьївської дільниці 16 січня 1887 року. 30 квітня 1887 року перейшов працювати до Куликово-Польської дільниці. Станом на 1 січня 1890 року пропрацював у Ананьївському земстві 3 роки³⁸.

1892 рік

18 грудня 1892 року відбувся з'їзд лікарів Ананьївського повіту, на якому було представлено звіт лікаря Ананьївської земської лікарні П.Волохова про стан медичного обслуговування повіту протягом 1892 року, так як санітарний лікар повіту К.В. Товстицький звільнився з посади на початку грудня³⁹.

У звіті лікаря Волохова зазначено, що кількість лікарняних дільниць у повіті протягом 1892 року не змінилася – їх залишилося п'ять: 1) Валегоцулівська, 2) Врадіївська, 3) Куликово-Польська, 4) Мостовська, 5) Ананьївська. Також частину повіту у складі Завадівської (7 тисяч осіб) та Петрівської волостей обслуговувала Березівська губернська земська міжповітова лікарня, яку було відкрито 1 січня 1891 року.

На першій Валегоцулівській дільниці було розташовано прийомний pokій, амбулаторію та аптеку, розміщені у земській будівлі, де знаходилась і квартира дільничного лікаря С.П. Гребеннікова, дякуючи якому будівлю лікарні відремонтовано і утримувалась вона у належному стані. Аптеку, за різновидами ліків і зовнішнім виглядом, можна вважати однією з найкращих дільничних аптек повіту. Біля цих закладів посаджено сад і квітник.

Валегоцулівська дільниця обслуговувала площу у 1200 кв.верст (верста – 1066,8 м) з населенням близько 33000 осіб. Крім лікаря, населення обслуговували два фельдшера. У м.Ширяєві і с.Ставрове влаштовано 2 фельдшерських пункти.

На другій Врадіївській дільниці було розташовано невелике приміщення для амбулаторії і аптеки. Дільниця обслуговувала 1500 verst з населенням 36000 осіб. Завідував дільницею лікар М.І. Крейчман, крім нього, працювали два фельдшера в селах Маринівка і Любашівка, де розташовані фельдшерські пункти, та земська акушерка.

Приміщення амбулаторії і аптеки Куликово-Польської дільниці знаходились в м.Чернове. Дільниця обслуговувала 1906 verst з населенням 29 тисяч осіб. Завідував нею дільничний лікар А.Д. Маленюк. Також у фельдшерських пунктах Ново-Павлівки і Свято-Троїцького працювали два фельдшера.

Четверта Мостовська дільниця мала лікарню на 45 ліжок, розташовану в м.Мостове, в будівлі, наданій місцевим землевласником М.В. Ерделі, який вважався довічним почесним опікуном лікарні. Лікарня утримувалась у належному стані і мала все необхідне стосовно медичної і господарської частин.

Протягом 1892 року на четвертій дільниці влаштовано невелике окреме приміщення для різних хворих у двох хатах, пристосованих для цієї мети.

Дільниця обслуговувала 1500 verst з населенням близько 20 тисяч осіб. На ній працювали дільничний лікар П.І. Стокіс, два фельдшера і фельдшериця. Дільниця мала 3 фельдшерських пункти: Миколаївський (Жидівський), Покровський і Ак-Мечетський.

П'ята Ананьївська дільниця мала лікарню на 45 ліжок, розташовану у м. Ананьєві. У 1892 році до лікарні побудовано дерев'яний барак на кам'яному фундаменті на 14 ліжок для хворих на холеру з чоловічим та жіночим відділенням, з ванною, сортирами та приміщенням для чергового фельдшера. Внутрішні стіни бараку поштукатурено, а зовнішні пофарбовано масляною фарбою.

Температура приміщення бараку взимку становила 10-14 R, що означає повну відповідність температурі зимових приміщень.

Ананьївською дільницею завідував лікар В.Б. Настасевич, лікарнею – П.П. Волохов. Амбулаторію влаштовано у лікарні і прийом хворих здійснювався обома лікарями. При лікарні працювали два фельдшера, одна акушерка-фельдшериця та земська акушерка. Також на дільниці діяли два фельдшерських пункти: в с.Пасицели і в с.Гвоздавка. Але двох пунктів не вистачало

³⁸ Систематический свод постановлений Ананьевского уездного земского собрания за 25-летие с 1865 по 1889 годы. – Одесса, 1891. – С.550-553

³⁹ Краткий отчет о состоянии медицинской части в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1892 году. – Ананьев, 1893. — С.5

для обслуговування всього населення. Гандрабурівська і Косівська волості з населенням 18 тисяч осіб, були не достатньо забезпечені медичним наглядом. Вони мали декілька великих поселень, де постійно лютували епідемії тифу, кіру, віспи, дифтериту, дизентерії. Тому лікар Волохов запропонував влаштувати ще один фельдшерський пункт в с.Липецькому⁴⁰.

Приміщення амбулаторій з аптеками на 2-й і 3-й дільницях були не зовсім задовільними, так як утримувалися всього на 210 крб. На 1-й дільниці ці заклади утримувала місцева громада. Станом на 1 січня 1892 року сума, виділена товариством, дорівнювалась 5120 крб.

На утримання фельдшерських пунктів багато коштів не виділялося, тому приватна квартира фельдшера виконувала роль пункту, де приймали хворих, зберігали та готували ліки. На приватні кошти утримувався тільки Ак-Мечетський фельдшерський пункт. Становище фельдшерів, пункти яких розташовувалися при лікарнях, було набагато кращим, ніж фельдшерів самостійних пунктів, де вони винаймали житло на свої кошти.

У зв'язку з епідеміями черевного і сипного тифу, що почалися навесні 1892 року, та холери, що почалася восени, до повіту було запрошено ще трьох лікарів, двох фельдшерів та двох сестер милосердя. Епідемія найбільше лютувала на 4 і 5 дільницях, внаслідок чого захворів лікар Ананьївської лікарні П.П.Волохов та тимчасово запрошений лікар Цивчинський. Від тифу померла в с.Врадіївка земська акушерка Фогель, а від холери в с.Іванівка фельдшер Дзюбинський.

Запрошувати тимчасових лікарів доводилось не тільки через епідемії, а ще й через відсутність своїх лікарів, які хворіли, їздили у відрадження та ін. Раніше обов'язки відсутнього лікаря виконував лікар сусідньої дільниці, але практика показала, що такі заходи не досягали мети. До земського кошторису було внесено 800 крб. для запрошення тимчасових лікарів, кількість яких кожного року становила від одного до трьох осіб. Більшість земств Херсонської і інших губерній мали постійного запасного лікаря, що зараховувався до штату.

Медичною організацією в повіті завідувала земська управа, її голова опікувався всіма медичними справами. Для вирішення спеціальних поточних питань збиралася медична комісія. Питання більш складного характеру вирішували з'їзди лікарів, які протягом 1892 року збиралися три рази. Для боротьби з холерою при управі було створено повітову санітарно-виконавчу комісію. Всі протоколи цих комісій друкувались у «Врачебной хронике» за 1892 рік.

З'їзди об'єднуювали діяльність лікарів та полегшували їх працю і діяльність управи.

На утримання медичних закладів у 1892 році було заплановано 37281 крб. 97 коп. Крім того, виділено кошти для боротьби з епідемією холери у розмірі 5000 крб. З цих коштів на утримання персоналу було витрачено 19466 крб., на утримання медичних закладів – 9899 крб., на ліки, інструменти та ін. – 4717 крб., екстрені витрати – 1373 крб.⁴¹

Крім прийому хворих в амбулаторіях, лікарі повіту виїжджали у села для ліквідації епідемій, контролювання діяльності фельдшерів, за приватними викликами. Загальна кількість виїздів протягом 1892 року – 511, кількість подоланих верст - 16977. Найбільшу кількість верст подолав лікар 2-ї дільниці — 7 тисяч.

Загальна кількість зареєстрованих хворих у медичних закладах повіту – 85,5 тисяч. Крім цього, у Березівській міжповітовій лікарні прийнято 6700 хворих Ананьївського повіту. У двох лікарнях прийнято 940 хворих, у п'яти амбулаторіях – 55229, у одинадцяти фельдшерських пунктах – 29207.

Лікарями було надано допомогу 56169 хворим, фельдшерами – 29207. У середньому, кожного лікаря відвідали 9367 хворих, фельдшера – 2656⁴².

Найбільше хворих серед амбулаторій було прийнято у Ананьївській – 19202. Найменше – у Куликово-Польській – 3640. На фельдшерський пункт припадало, в середньому, 2655 хворих. Найбільшу кількість протягом 1892 року було прийнято у Свято-Троїцькому пункті.

Акушерками повіту було надано допомогу у 108 випадках, серед яких 87 пологів і 11 викиднів. У важких випадках запрошувався лікар. Селянки були не проти лікарської гінекологічної допомоги і самі зверталися до амбулаторій за оглядами.

Щеплення проти віспи було зроблено 8554 особам у селах повіту і 298 особам у м.Ананьєві. Прийнята з 1890 року система посиленого щеплення практикувалася з успіхом. При виявленні хворих дітей у школах, проводилася ревакцинація всіх учнів.

У двох повітових лікарнях (Ананьївській і Мостовській) протягом 1892 року було прийнято 945

⁴⁰ Краткий отчет о состоянии медицинской части в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1892 году. – Ананьев, 1893. — С.7-9

⁴¹ Там само. — С.9-13

⁴² Там само. — С.15-17

стаціонарних хворих, що вказувало на слабкий розвиток стаціонарного лікування. У Ананьївській – 586, у Мостовській – 354⁴³.

Заразні хвороби займали друге місце за кількістю хворих у повіті, після хвороб стравоходу. Протягом 1892 року їх нараховувалось 8527 або 15% від загальної кількості хворих. Третю частину складали хворі на лихоманку, найбільша кількість яких зареєстрована у м.Ананьєві, Валегоцулівській, Врадіївській, Мостовській і Ісаївській волостях. Найбільше було хворих серед дітей до 10 років та жінок. Значний відсоток захворювань припадав на весну і літо, найменший – на зиму⁴⁴.

Епідемія дизентерії вирувала у 129 селищах. Загальна кількість хворих – 2045. Великий відсоток хворих було зафіксовано у м.Ананьєві, Валегоцулівській, Врадіївській, Коханівській, Боківській, Кіндратівській та 1-й Миколаївській волостях. Пік хвороби припадав на літній період. Найбільша кількість хворих серед чоловічого населення.

Тиф черевний було зафіксовано у 90 селищах в 1123 випадках, що становило 2% від загальної кількості хворих. Третя частина хворих – мешканці Врадіївської волості, потім йдуть Валегоцулівська, Головлівська, Мостовська, Романко-Балківська та Кантакузівська волості. Пік захворюваності – осінь. Найменша кількість хворих відзначалася навесні. Вік хворих – від 10 до 25 років, стать – жіноча.

На коклюш хворіло 497 осіб у 58 селищах, переважно дитячого віку. На кір – 314 осіб у 29 селищах, на скарлатину — 240 осіб у 26 селищах, на віспу – 32 особи у 15 селищах, дифтерит – 214 осіб у 33 селищах, свинку – 195 осіб у 16 селищах.

Епідемія холери виникла в с.Новоселівка 2-ї Миколаївської волості. У звітах Ананьївського повіту щодо холерних епідемій за 1830-1872 роки село Новоселівка не зустрічалось. Очевидно, епідемія у цьому селі виникла вперше. Найбільша кількість хворих з'явилася у вересні – 39, з яких 13 осіб померло. За допомогою двох санітарних опікунів та сільського старости в Новоселівці було здійснено очищення колодязів та влаштовано кухню для хворих, приміщення для лікарні. В селі постійно чергував дільничний лікар і студент Чайковський. Брала участь санітарний лікар Товстицький і лікар 4-ї дільниці Стокіс.

На сифіліс протягом року хворіло 518 осіб, з яких тільки 14 звернулося вперше. Найбільша кількість хворих відзначалася серед вікової категорії від 15 до 60 років. 17 хворих – мешканці інших повітів⁴⁵.

1893 рік

Протягом 1893 року змін у поділі Ананьївського повіту на медичні дільниці не відбулося. Зміни персоналу відбулися через його посилення у наслідок виникнення епідемій. До 1-ї медичної дільниці було запрошено лікаря Ліхтермана для боротьби з холерою. До 2-ї дільниці запрошено лікарів Чикирського, Чайковського і студента К.Чикирського. До 4-ї дільниці – лікаря Цивчинського, Чикирського і Якорєва. На 5-й дільниці працював під час епідемії тифу лікар Цивчинський.

Значні зміни відбулися у фельдшерському складі. Протягом року померли: фельдшер 1-ї дільниці Варчук та фельдшер 4-ї дільниці Степанов; вибули: фельдшериця і фельдшер 4-ї дільниці. У наслідок холери штат фельдшерів було збільшено на 2 фельдшери і 1 сестру Червоного Хреста на 1-й медичній дільниці; 4 фельдшерами і 2 сестрами Червоного Хреста на 2-й медичній дільниці; 1 фельдшером і 1 сестрою Червоного Хреста на 4-й медичній дільниці; 1 фельдшером на 5-й медичній дільниці.

Відбувся капітальний ремонт Мостовської лікарні, було відкрито Коганівську лікарню в с.Катеринівка з лікарняною амбулаторією на Врадіївській дільниці. Персонал лікарні складався з лікаря-жінки А.Н. Григорьєвої і фельдшериці.

У 1893 році затверджено посаду запасного земського лікаря.

Кількість хворих у повіті протягом 1893 року склала 86 тисяч. З урахуванням хворих Березівської міжповітової лікарні та Коганівської лікарні, кількість хворих сягнула 92 тисяч⁴⁶.

⁴³ Краткий отчет о состоянии медицинской части в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1892 году. – Ананьев, 1893. — С. 19-21

⁴⁴ Там само. – С.25

⁴⁵ Там само. – С.26-29

⁴⁶ Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1893 году. – Ананьев, 1894. — С.9-11

Стаціонарним лікуванням у 3-х лікарнях Ананьївського повіту користувалось 1204 особи: 596 в Ананьївській лікарні, 346 в Березівській та 262 в Мостовській⁴⁷.

У Ананьївській лікарні кількість хворих у порівнянні з минулим роком збільшилась на 1,7 відсотки. Половину ліжок займали хронічні хворі, третину – хворі на сифіліс⁴⁸.

У Мостовській лікарні кількість хворих зменшилася на 26%. Це відбулося у наслідок відкриття Березівської міжповітової лікарні, до якої зверталася частина хворих Мостовської лікарні⁴⁹.

У Березівській міжповітової лікарні умови для утримання хворих були значно кращими, ніж у інших лікарнях Ананьївського повіту. Протягом 1893 року її відвідало 63% хворих Ананьївського повіту, 23% хворих Тираспольського повіту та 13% хворих Одеського повіту. На території Ананьївського повіту Березівська міжповітова лікарня обслуговувала 10000 населення Завадівської і Петрівської волостей. 98% амбулаторних хворих були мешканцями саме цих двох волостей: 91% складала хворі з Завадівської волості і 7% хворі з Петрівської волості.

До п'яти повітових амбулаторій протягом року звернулося 56 тисяч осіб: до Ананьївської — 21171 осіб, до Валегоцулівської – 13748, до Врадіївської – 8471, до Куликово-Польської – 4249, до Мостовської – 4403.

Зниження кількості відвідувань Врадіївської лікарні пов'язано з епідемією холери, основний удар якої відбувся саме на цій дільниці – 80%. 60% хворих на холеру померло. Крім цього, деяка кількість мешканців дільниці почала відвідувати відкриту в 1893 році Коганівську лікарню⁵⁰.

Кількість відвідувань фельдшерських пунктів подано у наступній таблиці:

Медичні дільниці	Фельдшерські пункти	Кількість хворих	Кількість відвідувань
1. Валегоцулівська	Ставровський	1223	1416
	Ширяївський	1880	1944
2. Врадіївська	Любашівський	3242	3393
	Маринівський	2937	3207
3. Кулик.-Польська	Н. — Павлівський	2047	2141
	Свято-Троїцький	5006	5251
4. Мостовська	Ак-Мечетський	1089	1173
	Миколаївський	2533	2699
	Покровський	3540	3634
Ананьївська	Гвоздавський	3519	3720
	Пасицельський	2429	2613
Всього у повіті		29445	31191

11 фельдшерських пунктів протягом року відвідало 29,5 тисяч осіб — 32% від всіх відвідувань лікарняних закладів повіту. Найбільша кількість відвідувань зафіксована у Свято-Троїцькому пункті – 5006. Також багато хворих відвідало Покровський пункт – 3540, Гвоздавський – 3519, Любашівський – 3242, Маринівський – 2937. Найменша кількість відвідувачів зафіксована у Ак-Мечетському пункті – 1089. Трохи більше у Ставровському фельдшерському пункті – 1223, Ширяєвському – 1880⁵¹.

Акушерська допомога в повіті надавалася двома дільничними і однією лікарняною фельдшерицями-акушерками. Ананьївською дільничною акушеркою було надано допомогу у 103 випадках, Врадіївською – у 252, Ананьївською лікарняною акушеркою – у 409. Всього у повіті сталося 764 випадки акушерської допомоги.

Кількість інфекційних хворих протягом 1893 року дорівнювала 10702, кількість епідемічних – 7173. На 1000 хворих у 1892 році припадало 154 інфекційних, у 1893 році ця кількість збільшилася

⁴⁷ Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1893 году. – Ананьев, 1894. — С.13

⁴⁸ Там само. — С.17

⁴⁹ Там само. — С.19-20

⁵⁰ Там само. — С.24-28

⁵¹ Там само. — С.28

– 182. Те ж саме стосувалося і епідемічних хворих: у 1892 році 99 осіб на 1000 хворих, у 1893 – 122.

Перше місце посідали хворі на тиф черевний – 3 особи на 1000 хворих, потім на грип та дизентерію – 20 осіб на 1000 хворих. Також багато хворих на коклюш – 18 і свинку – 12. Найменша кількість хворих на кір – 1 особа на 1000 хворих. Також небагато хворих на дифтерит – 4 особи на 1000 хворих.

На тиф черевний всього у повіті захворіло 1317 осіб, з яких найбільша кількість (603) знаходилась на 2-й лікарняній дільниці. Уражено цією хворобою було 103 селища. Найбільша кількість у Врадіївці – 299 випадків та у Валегоцулове – 216 осіб.

На грип захворіло 1142 особи. Найбільша кількість на 1-й лікарняній дільниці – 224. Перше місце по захворюваності на грип займало м.Ананьїв – 370 хворих, у Валегоцулівській волості було уражено 2 селища і 160 випадків, у Врадіївській – 5 селищ і 133 хворих, у Ісаївській – 8 селищ і 133 випадки⁵².

У процесі боротьби з епідеміями було влаштовано ізоляційні приміщення для холерних хворих в селищах Голта, Ясинове, Криве Озеро, Ново-Павлівка, Жидівське, Жеребкове; влаштовано дешеві або безкоштовні чайні та їдальні у місцях великого скопичення людей; розповсюджено холерні аптечки та брошури; придбано за допомогою Єлисаветградської земської управи 4 дезинфекційні камери Юнга.

Участь у боротьбі з епідеміями брав санітарний лікар Єлисаветградського земства Н.І.Тезяков за запрошенням Ананьївської санітарно-виконавчої комісії.

Щеплення проти віспи було зроблено 8025 особам (крім даних по м.Ананьєву), що на 529 осіб менше, ніж у попередньому році. Це пояснюється направленням лікарської діяльності на боротьбу з епідемією. Найбільша кількість щеплень була зроблена на Ананьївській лікарняній дільниці – 2489⁵³.

Дані про народжуваність, смертність та шлюби надано 48 приходами повіту (з 60). За даними 48 приходів на 128 тисяч всього населення у повіті народилося 7197 осіб християнського населення, померло – 3668. Таким чином народжуваність удвічі перевищувала смертність. У порівнянні з Єлисаветградським повітом у Ананьївському народжуваність на 0,1% менше, але смертність менше на 4,4%. Ці цифри свідчать про задовільний санітарний стан більшої частини Ананьївського повіту.

У двох приходах смертність перевищувала народжуваність: в селі Голта Врадіївської волості померлих осіб на 6 більше, ніж новонароджених; в селі Кумар тієї ж волості померлих більше на 22 особи.

Серед новонароджених більше хлопчиків – 3610, дівчаток – 3409 (без даних по одному приходу). Серед померлих також більше чоловіків – 1938, жінок – 1662.

Шлюбних церемоній було здійснено 873. Найбільше у жовтні – 240, також багато у січні – 208 та листопаді – 192⁵⁴.

1894 рік

У кінці 1894 року в Ананьївському повіті відбулося створення нової медичної дільниці з частини території 2-ї та 4-ї дільниці. Нова дільниця отримала назву додаткова або дільниця запасного лікаря. Центральним її пунктом було село Доманівка, де розташовувались лікар та фельдшер. Фельдшера було переведено з Ак-Мечетського пункту, який готувався до закриття. До складу нової дільниці увійшла вся Кантакузівська волость, більша частина Головлівської і частини Миколаївської 2-ї, Романко-Балківської та Мостовської волостей. Загальна кількість населення, яке обслуговувалося новою дільницею, складало 15 тисяч осіб.

Завдяки створенню Доманівської дільниці відбулися зміни у складі 3-ї дільниці, 8 селищ якої перейшли до 2-ї дільниці. Також змінився лікар 2-ї дільниці у зв'язку зі смертю попереднього лікаря М.І.Крейчмана. Його місце у Врадіївці зайняв В.О.Чикирський.

⁵² Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1893 году. – Ананьев, 1894. — С.30-32

⁵³ Там само. — С.33-35

⁵⁴ Там само. – С.63-65

Штат фельдшерів збільшився на одну особу на 1-ї, 2-ї, 3-ї і 5-ї дільницях. Двома фельдшерами поповнилася 4-та дільниця. Крім того, 3 фельдшера було запрошено для щеплення проти віспи. Тимчасове збільшення штату викликано боротьбою з епідемічними захворюваннями. Для боротьби з тифом і дифтеритом було запрошено лікаря Байкальського.

У 1894 році не будувалися нові лікарняні заклади, але капітально відремонтовано Ананьївську лікарню.

Протягом року відбулося 5 з'їздів лікарів, очолював які голова земської управи А.С. Худзинський.⁵⁵

У 1894 році до лікарняних закладів Ананьївського повіту звернулося більше 100000 хворих. Дві повітові лікарні відвідало 845 хворих, міжповітову Березівську – 311, 5 лікарняних амбулаторій – 60278, Березівську амбулаторію – 5792, Коганівську амбулаторію – 2637, 11 фельдшерських пункти – 33990. Порівняно з 1893 роком кількість хворих збільшилася на 15 тисяч, відвідувань – на 23 тисячі. Стаціонарних хворих надійшло 1156. Найбільша кількість була у Ананьївській повітій лікарні – 538, у Мостовській – 307, у Березівській – 311⁵⁶.

Найбільша кількість хворих, що потрапляли у лікарні, це люди віком від 25 до 60 років. В Ананьївській лікарні таких хворих було 183, у Мостовській – 86, у Березівській – 79. А, наприклад, осіб, яким за 60 років, до всіх трьох лікарень разом звернулося всього 12.

За національним складом частіше лікарні відвідували особи таких національностей: українці (малороси), росіяни (великороси), молдаване, німці. Наприклад, Ананьївську лікарню протягом 1894 року відвідали 371 українець, 15 росіян (великоросів), 58 молдаван, 7 німців⁵⁷.

Серед амбулаторій найбільша кількість відвідувань була у Ананьївській (19072) та Валегоцулівській (12760). Найменша – у Катеринівській – 2620. Всього у повіті протягом року діяло 7 амбулаторій: Ананьївська, Валегоцулівська, Врадіївська, Куликово-Польська, Мостовська, Березівська, Катеринівська. Всього до амбулаторій за допомогою звернулося 69 тисяч хворих. Кількість звернень, порівняно з 1893 роком, збільшилася на 9%. Найбільша кількість звернень відбулася на 5-й дільниці. Найменша – на 3-й і 4-й.

До фельдшерських пунктів звернулося 33990 хворих⁵⁸. Найбільше було осіб, хворих на дифтерит, тиф, холеру⁵⁹.

Акушерську допомогу було надано у 95 випадках⁶⁰. З них – у 33 випадках при нормальних пологах було надано допомогу фельдшерицею-акушеркою Ананьївської лікарні (3 випадки патологічних пологів, 4 – викиднів)⁶¹.

Щеплення проти віспи на території повіту зроблено 7745 особам. Найбільшу кількість зроблено на Ананьївській лікарняній дільниці – 1989. Також значна кількість щеплень була зроблена на Врадіївській дільниці – 1750. Порівняно з 1893 роком кількість щеплень зменшилась на 533⁶².

Загальна кількість інфекційних хворих протягом року – 12036. З них – 6967 епідемічних хворих. Ця цифра майже на 800 більша, ніж у 1893 році.

Захворюваність на епідемічні хвороби у відсотках, порівняно з 1893 роком:

Форми захворювань	На 1000 всіх хворих у лікарів в 1894 році	На 1000 всіх хворих у лікарів в 1893 році
Тиф черевний	23	23
Дизентерія	22	20
Коклюш	13	18
Скарлатина	13	8
Дифтерит	9	4
Грип	8	20
Заушниця	6	12
Тиф (не з'ясований)	6	8
Тиф сипний	5	1
Кір	2	1

⁵⁵ Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1894 году. – Ананьев, 1895. — С.1-2

⁵⁶ Там само. – С.21

⁵⁷ Там само. – С.29

⁵⁸ Там само. – С.32а-33

⁵⁹ Там само. – С.39

⁶⁰ Там само. – С.43

⁶¹ Там само. – С.44

⁶² Там само. – С.45

Перше місце займало захворювання на черевний тиф, на який хворіло 23 відсотки осіб. Всього в повіті на черевний тиф хворіло 1496 осіб, цією хворобою було охоплено територію 124 селищ. Друге місце, з різницею в один відсоток, займала дизентерія – 22%. На неї хворіло 1465 осіб, а кількість селищ, що потрапили у зону зараження цією хворобою, навіть перевищувала кількість селищ, територія яких потрапила під вплив вірусу черевного тифу, і дорівнювала 144. Найменший відсоток серед епідемічних хвороб у 1894 році займала холера європейська – від цієї хвороби постраждало всього 3 особи, які мешкали у двох селах⁶³.

Через епідемію тифу, що розповсюдилась на території Ананьївського, Олександрійського і Єлисаветградського повітів, у квітні 1894 року було скликано екстрену нараду в губернській управі з представниками земств і санітарних лікарів. Визнавши стан справ надзвичайним, було вирішено запросити тимчасовий персонал за рахунок губернського земства. Але у земської управи теж виникли великі витрати коштів на дорогі препарати для дизенфекції і видачі винагороди за знищення зараженого майна хворих.

Сільське духовенство сповіщало управу про захворювання на дифтерит, викладаючи інформацію на спеціальних бланках, розроблених управою. Це сприяло своєчасному застосуванню протиепідемічних заходів.

Всього постраждалих від епідемій селищ в повіті нараховувалось 87. Найбільша їх кількість розташовувалась на 2-й лікарняній дільниці (Врадіївській) – 27. Найменша – на 3-й дільниці (Куликово-Польській) і 4-й (Мостовській) – по 8 селищ. Всі уражені селища 409 разів відвідали лікарі, подолавши для цього 14081 верст⁶⁴.

Найбільша кількість заразних хворих мешкала у Валегоцулівській волості – 1724. Найменша – у Степанівській. Там хворіло всього 10 осіб. Хоча Валегоцулівська, Завадівська волості і м.Ананьїв вважалися найбільш забезпеченими лікарняною допомогою, так як на їх території розташовувались лікарняні заклади 1-ї і 5-ї дільниць та Березівської міжповітової дільниці губернського земства. А Степанівська, Кантакузівська, Головлівська і Покровська волості були найменш забезпечені лікарняною допомогою⁶⁵.

Серед неепідемічних захворювань перше місце займали хвороби стравоходу. За ними йшли хвороби шкіри, а також великим був відсоток хвороб від зовнішніх ушкоджень⁶⁶.

Серед дітей найбільше хворіли особи віком від 5 до 15 років – 9652. Серед дорослих – особи віком від 25 до 60 років – 26473. Кількість хворих дітей порівняно з 1893 роком збільшилася⁶⁷.

Діти віком до одного року найбільше страждали від розладу шлунку, віком від 1 до 5 років та від 5 до 15 років – від епідемічних захворювань, люди від 15 до 25 років та від 25 до 60 років – від шлунково-кишкових захворювань, люди віком від 60-ти років – від захворювань рухівного апарату⁶⁸.

Найбільша кількість хворих на черевний тиф мешкала у селах Валегоцулове (370), Владіївка (172), Перельоти (108), Грушівка (92), Березівка (40). Сипний тиф був розповсюдженим у селах Мар'янівка (54), Точилове (40), Скосарівка (37). Дизентерія – у Валегоцулове (320), Антонівка (101), Качурівка (100), Владіївка (61). Коклюш – Валегоцулове (231), Поплавка (66), Байтали (57). Скарлатина – Толмачівка (95), Валегоцулове (66), Гандрабури (52), Точилове (50). Дифтерит – Кохівка (137), Владіївка – (71) Бокове (60), Велика Боярка (57)⁶⁹.

У 1894 році народилося 10578 осіб християнського населення, померло 6066. Тобто, приріст населення склав 4512 осіб, що на 1% менше, ніж у 1893 році. Це пояснювалося збільшенням дитячої захворюваності на дифтерит та скарлатину. Через ці хвороби у двох приходах (с.Кохівка і Понор) смертність перевищила народжуваність.

Всього у повіті народилося 5171 хлопчиків і 5107 дівчаток. Тобто, 101 хлопчик на 100 дівчаток. Померло 3142 чоловіка та 2854 жінки⁷⁰.

⁶³ Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1894 году. – Ананьев, 1895. — С.47-49

⁶⁴ Там само. – С.51-52

⁶⁵ Там само. – С.56-57

⁶⁶ Там само. – С.60

⁶⁷ Там само. – С.61

⁶⁸ Там само. – С.63-64

⁶⁹ Там само. – С.68-71

⁷⁰ Там само. – С.157-158

1895 рік

У 1895 році лікуванням населення Ананьївського повіту займалися 7 лікарів, 27 фельдшерів, 4 акушерки-фельдшериці, 19 осіб лікарняної прислуги. Також у медичних закладах працювали 2 лікарняних економів, 1 наглядач, 1 цирульник та священник⁷¹.

Санітарний лікар Ананьївського повіту Ф.Л.Касторський отримав у березні 1895 року запрошення від Московського губернського земства працювати у них і 1-го квітня залишив повіт⁷².

Станом на 1895 рік у Ананьївському повіті працювало 3 лікарні: Ананьївська земська, Мостовська земська, Березівська міжповітова. У 1895 році в стінах цих закладів лікувалося 1304 особи⁷³.

За національним складом хворі розподілялися так:

Назва лікарні	Малороси	Великороси	Молдавани	Євреї	Німці	Інші	Не визн.
Ананьївська	512	12	68	59	5	9	29
Мостовська	279	19	11	17	14	7	7
Березівська	187	23	-	21	17	2	6
Всього	978	54	79	97	36	18	42

Найбільша кількість хворих була у віці від 25 до 60 років (645). Також багато хворих вікової категорії від 15 до 25 років (415). Хворих чоловіків лікувалося майже у два рази більше – 655. Жінок – 405. Але це, звичайно, не говорить про те, що жінки хворіли менше. Скоріше за все вони не могли собі дозволити знаходитись у лікарні, так як треба було працювати у господарстві та доглядати багаточисельну сім'ю.

Протягом року у повіті діяло 8 амбулаторій: Ананьївська, Валегоцулівська, Владіївська, Куликово-Польська, Мостовська, Доманівська (відкрита 1 січня 1895 року), Березівська (амбулаторія губернського земства), Катеринівська. Загальна кількість хворих, зареєстрованих в амбулаторіях у 1895 році близько 82246, які 103615 разів відвідали ці заклади. У Мостовській амбулаторії зменшилась кількість відвідувань у наслідок приєднання частини території до Доманівського пункту запасного лікаря.

У повіті діяло 11 фельдшерських пунктів: Ставровський і Ширяївський належали до Валегоцулівської лікарняної дільниці; Любашівський і Маринівський – до Владіївської; Ново-Павловський і Свято-Троїцький – до Куликово-Польської; Миколаївський і Покровський – до Мостовської; Гвоздавський і Пасицельський – до Ананьївської; Ак-Мечетський – до Доманівської дільниці. Найбільша кількість хворих відвідала Свято-Троїцький фельдшерський пункт – 6918. Найменша – Ставровський (1078). Всього протягом 1895 року фельдшерські пункти відвідало 38600 осіб⁷⁴.

Акушерську допомогу, крім лікарів, надавали 4 акушерки: фельдшериця-акушерка Ананьївської лікарні, акушерка Ананьївської дільниці, фельдшериця-акушерка Мостовської лікарні, акушерка Владіївської дільниці. Найбільша кількість випадків звернення по акушерську допомогу відбулася до акушерки Владіївської дільниці – 36. Найменша – до фельдшериці-акушерки Мостовської лікарні – 7. Всього протягом року зареєстровано 100 випадків акушерської допомоги⁷⁵.

Протягом 1895 року на території Ананьївського повіту 9620 особам було зроблено щеплення проти віспи. Це на 1875 осіб більше, ніж у 1894 році. Найбільша кількість щеплень припала на Ананьївську лікарняну дільницю – 2768. Найменша – на Доманівську дільницю (809). Також небагато щеплень було зроблено у Березівській міжповітовій лікарні – 484.

Кількість хворих на епідемічні захворювання сягнула 7257 осіб. Найрозповсюдженішим з цих захворювань протягом 1895 року був грип – з кожної 1000 всіх хворих 20 хворіли на грип. У 1894

⁷¹ Матеріали к отчету о врачебной помощи и народном здравии в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1895 году. – Ананьев, 1896. — С. 1

⁷² Там само. – С. 2

⁷³ Там само. – С. 5

⁷⁴ Там само. – С. 15-18

⁷⁵ Там само. – С. 18

році ця кількість була значно нижчою – 8. Також розповсюдженими хворобами були дизентерія (17 хворих на 1000), тиф черевний (14), скарлатина (11). Найменше населення хворіло на заушницю – 3 особи з 1000 хворих та тиф сипний – 2 хворих з 1000.

Всього на грип захворіло 1573 особи; на дизентерію – 1345 осіб; черевний тиф – 1143 особи⁷⁶.

Захворювання на грип найбільш розповсюдженим було у місті Ананьєві та перших трьох дільницях; на дизентерію – на Валегоцулівській дільниці (32%) та у місті Ананьєві (25%); черевний тиф – на Ананьївській лікарняній дільниці.

Найбільшу кількість епідемічних хворих у домашніх умовах лікарі відвідали на Ананьївській лікарняній дільниці (978) та Куликово-Польській (380)⁷⁷.

Добре забезпеченим лікарняною допомогою було населення м.Ананьєва, Валегоцулівської, Завадівської, Врадіївської, Ісаївської, Мостовської, Олександрівської, Коханівської волостей. Тут лікувалося більше, ніж 400 осіб на 1000 душ населення⁷⁸.

Найменш забезпеченим було населення Гвоздавської, Раштадтської, Степанівської, Бірзулівської, Кантакузівської, Ставровської, Покровської, Романко-Балковської волостей. Тут обслуговувалося менше 100 осіб на 1000 населення⁷⁹.

Найменша кількість хворих, яким було надано допомогу у лікарняних амбулаторіях, це діти віком до 1 року – 73. Найбільша – дорослі віком від 25 до 60 років – 437⁸⁰.

Якщо розглянути пори року, на які припадала найбільша кількість хворих лікарняних амбулаторій, то можна зробити висновок, що це місяці червень (8712 хворих) і липень (8587 хворих), що було пов'язано з розповсюдженням інфекційних захворювань саме в літні місяці⁸¹.

1897 рік

В організації земсько-медичної допомоги населенню Ананьївського повіту у 1897 році відбулися важливі зміни. За постановою повітових земських зборів 1896 року в повіті закрито 8 самостійних фельдшерських пунктів (Гвоздавський, Любашівський, Маринівський, Миколаївський 2-й, Ново-Павлівський, Свято-Троїцький, Ставровський, Ширяївський). Замість них відкрито 2 нових лікарняних дільниці – Свято-Троїцьку і Гвоздавську.

До складу Свято-Троїцької дільниці увійшла вся Свято-Троїцька волость і частина 1-ї Миколаївської, Коханівської, Любашівської та Ново-Павлівської. До Гвоздавської дільниці увійшла вся Гвоздавська волость, Новогеоргіївська (крім села Майнове), частина Ново-Павлівської і Любашівської волостей та село Криве Озеро (Врадіївської волості).

Таким чином у 1897 році повіт було розподілено на такі лікарняні дільниці: 1. Валегоцулівська (амбулаторія, розташована у м.Валегоцулове, лікар, 2 фельдшера і 1 фельдшер-акушерка); 2. Врадіївська (амбулаторія, розташована в селі Врадіївка, лікар, 2 фельдшера і 1 фельдшер-акушерка); 3. Куликово-Польська (амбулаторія, розташована в селі Чернове, лікар, 2 фельдшера і 1 фельдшер-акушерка); 4. Мостовська (амбулаторія і лікарня, розташовані в м.Мостове, лікар, 4 фельдшера і 1 фельдшер-акушерка); 5. Ананьївська (амбулаторія і лікарня, розташовані в м.Ананьєв, 2 лікаря – лікарняний і дільничний, 4 фельдшера і 2 фельдшер-акушерки); 6. Доманівська (амбулаторія, розташована в м.Доманівка, лікар, 1 фельдшер і 1 фельдшер-акушерка); 7. Липецька (амбулаторія, розташована в селі Липецьке, лікар, 1 фельдшер і 1 фельдшер-акушерка); 8. Свято-Троїцька (амбулаторія, розташована в м.Свято-Троїцьке, лікар, 1 фельдшер і 1 фельдшер-акушерка); 9. Гвоздавська (амбулаторія, розташована в селі Гвоздавка, лікар, 1 фельдшер і 1 фельдшер-акушерка); 10. Березівська міжповітова дільниця (лікарня і амбулаторія, розташовані в м.Березівка, 2 лікаря, 2 фельдшера і 1 фельдшер-акушерка).

Також відбулися зміни у складі персоналу. Доманівською дільницею до 1 березня завідував

⁷⁶ Материали к отчету о врачебной помощи и народном здравии в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1895 году. – Ананьев, 1896. — С.20-22

⁷⁷ Там само. – С.23

⁷⁸ Там само. – С.24

⁷⁹ Там само. – С.25

⁸⁰ Там само. – С.27

⁸¹ Там само. – С.28

лікар Л.І.Байтальський. Після 1 березня – Г.Л. Гар. Липецькою дільницею до 1 березня завідував лікар Г.Л. Гар, після 1 березня – М.П. Росляков.

Відкрито у кінці січня Свято-Троїцькою дільницею призначено завідувати М.М. Ментова. Відкрито 23 січня Гвоздавською дільницею призначено завідувати Б.О.Модржевського (переведено з Липецької дільниці).

Рішенням земських зборів 1896 року було постановлено запросити до кожної дільниці ще по одній фельдшеріці-акушерці. Але ці посади залишились незайнятими на Валегоцулівській, Куликово-Польській, Ананьївській, Липецькій і Гвоздавській дільницях⁸².

Штат медичного персоналу повітового земства у 1897 році складався з 10 лікарів (1 лікарняного і 9 дільничних), 19 фельдшерів, 9 фельдшер-акушерок, 1 лікарняної фельдшеріці-акушерки. Вакантні місця фельдшеріць-акушерок займали тимчасово запрошені фельдшери. Разом на всіх вакансіях протягом року працював 31 фельдшер. З цього числа було постійних: 12 шкільних фельдшерів, 9 військових; тимчасово запрошених: 2 шкільних і 4 військових; 4 військових фельдшера було запрошено для щеплень проти віспи. Таким чином, у повіті працювало 14 шкільних фельдшерів і 17 військових.

Також на території Ананьївського повіту функціонували 9 лікарняних амбулаторій, 2 фельдшерських пункти (Покровський і Ак-Мечетський), 2 лікарні (Ананьївська на 45 ліжок і Мостовська на 15 ліжок), Березівська міжповітова лікарня губерньського земства на 20 ліжок. Березівською лікарнею завідував лікар А.Я. Трутовський, асистентом був лікар В.П. Успенський.

В селі Катеринівка функціонували лікарня і амбулаторія Когановських благодійних закладів. Там працювали лікар А.Н.Григор'єва і фельдшеріця-акушерка.

У Ананьєві міською управою вирішено відкрити міську лікарняну амбулаторію. Таким чином, у повіті протягом 1897 року функціонувало 4 лікарні і 11 амбулаторій.

Прийом хворих у всіх амбулаторіях був безкоштовним. Стаціонарне лікування коштувало 25 коп. за добу для мешканців Херсонської губернії і 40 коп. для інших. За рішенням лікаря чи управи деякі бідні хворі лікувалися безкоштовно. Також безкоштовно лікувалися епідемічні хворі і наймані робітники, що не мешкали на території земства.

Земськими зборами також було вирішено у 1898 році побудувати на кожній лікарняній дільниці невеличкі лікарні, амбулаторії і квартири для медичного персоналу.

Для обговорення потреб медичної справи кілька разів на рік збиралася нарада лікарів або медична комісія.

У 1897 році землевласник м.Степанівки С.А.Ширяй пожертвував свою землю, будинок з флігелем та 2000 крб. для влаштування в м.Ширяєві 10-го лікарняного пункту⁸³.

Лікарні Ананьївського повіту протягом року відвідували мешканці інших повітів та губерній:

Назва місцевості	Ананьївська лікарня	Мостовська лікарня	Всього
Олександрійський повіт	-	1	1
Єлисаветградський повіт	1	4	5
Одеський повіт	1	5	6
Тираспольський повіт	3	-	3
Херсонський повіт	5	-	5
Бессарабська губернія	1	-	1
Київська губернія	9	103	112
Подольська губернія	28	14	42
Інші губернії	11	17	28
Місце не встановлено	2	-	2
Всього	61	144	205

Протягом року з кожної тисячі мешканців повіту в середньому амбулаторною допомогою користувались 513 осіб. Найбільше відвідувачів було у м.Березівка – 1465, у м.Ананьїв – 1103,

⁸² Медико-санитарный обзор по Ананьевскому уезду за 1897 год. – Ананьев, 1898. – С.1-2

⁸³ Там само. –С.3-4

Свято-Троїцькій волості – 1063. Найменше відвідувачів було у Романо-Балківській волості – 27 на 1000 мешканців, Ставровській – 45, Кантакузовській – 56⁸⁴.

З'їзди лікарів повіту протягом року відбулися 5 разів: 12-13 травня, 9-10 липня, 22-23 серпня, 10 вересня і 28-29 листопада⁸⁵.

З загальної кількості хворих у лікарняних амбулаторіях прийнято 112079 осіб, у самостійних фельдшерських пунктах — 14942 особи, вдома – 8292 особи. Лікарями прийнято 102741 хворих, фельдшерами — 32572⁸⁶. Тобто, лікарями прийнято 61% хворих, фельдшерами – 31,8%. У середньому, кожну амбулаторію відвідало 10225 хворих, кожного лікаря – 9008.

Ананьївський повіт зайняв перше місце за розмірами своїх амбулаторій. Багато з них прийняли більше 10000 хворих за рік: Валегоцулівська – 14028, Врадіївська – 14846, Куликово-Польська – 11152, Свято-Троїцька – 11891. Гвоздавська – 14169. Найбільше відвідувачів прийняла Ананьївська амбулаторія – 26556. Всі амбулаторії прийняли більше відвідувачів, ніж протягом минулих років. Найменше відвідувачів прийняли Доманівська (5093) і Липецька (5879) амбулаторії через невідале місце розташування⁸⁷.

Крім прийому хворих в амбулаторіях, лікарі та фельдшери здійснювали виїзди додому. Протягом 1897 року найбільше виїздів здійснив лікар Врадіївської дільниці – 318, також достатньо фельдшер Мостовської дільниці – 215, лікар та фельдшер Валегоцулівської дільниці – 128 і 127. За рік лікарями здійснено 1068 виїздів у 226 сіл повіту, при цьому оглянуто 3417 хворих. Фельдшерами здійснено 923 виїзди у 202 села та оглянуто 3259 хворих⁸⁸.

Серед самостійних фельдшерських пунктів найбільшу кількість хворих було прийнято у Покровському – 5220. Найменше прийнято у Ак-Мечетському – 1909. Всього фельдшерськими пунктами прийнято 17061 хворих⁸⁹.

8,6% від всіх захворювань протягом 1897 року склали епідемічні захворювання. З них одна третя частина – смертельні випадки, крім того, смертність головним чином припадала на дитячий вік. Це погано впливало на економічне життя населення. Кількість епідемічних хворих на 1000 населення коливалася від 36 до 311, залежно від волості. Найбільша кількість епідемічних хворих зафіксована у волостях, найменш забезпечених лікарняним обслуговуванням. Це Кантакузівська – 290 епідемічних хворих, Романко-Балківська – 311, Раштадська – 257⁹⁰.

У 1897 році кількість епідемічних захворювань у 2,5 рази перевищила подібну захворюваність за попередні 10 років. Відбулося особливо різке збільшення захворювання на грип – в 7 разів, на кір – в 6 разів, на віспу – в 5 разів.

У 1896 році на території повіту хворіло на кір 87 осіб. У 1897 році ця цифра дійшла до 1375 осіб. Найбільша кількість хворих зареєстрована у селі Врадіївка – 142 та у м. Свято-Троїцькому – 192. Найбільший відсоток хворих – діти віком від 1 до 15 років. Смертельні випадки траплялися у 25% хворих.

На скарлатину захворіло 706 осіб (у 1896 році – 397). Найбільша кількість хворих була у селі Молдавка Кантакузівської волості – 65 та селі Коханівка Коханівської волості – 60⁹¹.

Багато випадків захворюваності припало на тиф черевний – 1222 (у 1896 році – 842). Ця хвороба розповсюдилася територією всіх волостей та вразила 158 селищ. Найбільше випадків тифу зареєстровано у м. Валегоцулове – 110 та м. Ананьєві – 76⁹².

Також на території повіту зареєстровано такі хвороби як невизначений тиф – 324 випадки, дифтерит – 221 випадок, кривавий пронос – 1886 випадків, коклюш – 1360 випадків, грип – 4008 випадків, сифіліс – 915 випадків, сибірська виразка – 62 випадки, трахома – 358 випадків⁹³.

⁸⁴ Медико-санитарный обзор по Ананьевскому уезду за 1897 год. – Ананьев, 1898. – С.9

⁸⁵ Там само. –С.18

⁸⁶ Там само. –С.19

⁸⁷ Там само. –С.21

⁸⁸ Там само. –С.23

⁸⁹ Там само. –С.24

⁹⁰ Там само. –С.50

⁹¹ Там само. –С.52

⁹² Там само. –С.55

⁹³ Там само. –С.55-59

Загальна кількість новонароджених у 1897 році – 8772 дитини, що на 6% менше, ніж у 1896 році. Загальна кількість померлих – 4973. Приріст населення склав 25%⁹⁴.

Найбільша кількість малят народилася у січні – 888, найменша – у грудні – 516. Серед померлих осіб найбільший відсоток складають діти до 1 року – 847 хлопчиків і 695 дівчаток⁹⁵.

Протягом 1897 року було здійснено 1314 шлюбних церемоній, що на 1 відсоток менше, ніж у 1896 році. Найбільша їх кількість відбулася у листопаді – 339 та жовтні – 305. Зовсім не було шлюбів у березні і грудні⁹⁶.

У 1897 році було відкрито 4 лікарняно-продовольчих пункти для прийдешніх робітників: в Бірзулі, Березівці, Мостовому і Богопіллі. У Богопіллі пункт було перенесено з села Голта. Так як Богопілля належало до території Подольської губернії, перенесення пункту здійснювалося за домовленістю Херсонського земства з Подольським губернатором. Для влаштування пункту у Богопіллі князем Святополком-Мирським було пожертвувано 15 тисяч цеглин з його заводу. Крім того, у Богопіллі було відкрито сільський лікарняний пункт з амбулаторією, призначені головним чином для прийдешніх робітників. Завідував лікарняним пунктом лікар Д.А.Іванов⁹⁷.

Загальна кількість працівників, які пройшли через лікарняно-продовольчі пункти, у 1897 році склала 27432. Найбільша кількість зареєстрована у Мостовському пункті – 9971. Найменша – у Бірзулівському – 1588. Люди, шукаючи собі роботу, могли у лікарняно-продовольчих пунктах відпочити та поїсти. Протягом року у повіті було видано 14599 обідів для робітників⁹⁸.

У 4 пунктах знаходилось під наглядом 15-20 тисяч робітників. З них майже 2 тисячам було надано медичну допомогу і 3 тисячам – гарячі обіди⁹⁹.

1899 рік

На засіданні Ананьївських повітових земських зборів 1899 року було заслухано доповідь гласного П.О.Казаринова про пожертвування земству Єлизаветою Іларіонівною Казариною будинку і дворового місця в с.Лідіївка для влаштування там фельдшерсько-акушерського пункту. Сам П.О.Казаринов заявив про готовність кожного року вносити 500 крб. на забезпечення при пункті приюту для хроніків.

Зборами було постановлено: 1) дозволити управі здійснення нотаріальних актів по переоформленню будинку; 2) відкрити з 1 січня 1900 року фельдшерсько-акушерський пункт в с.Лідіївка, для чого асигнувати 400 крб.; 3) прийняти щорічну пожертву від Петра Олексійовича Казаринова у розмірі 500 крб.; 4) висловити меценатам подяку особливою постановою; 5) після відкриття приюту для хроніків домогтися дозволу присвоїти йому ім'я “Приют у пам'ять Юлії Іванівни Казаринової”.

Нотаріальний акт по переоформленню даного майна було здійснено і з 6 березня 1900 року в с.Лідіївка відкрито фельдшерсько-акушерський пункт¹⁰⁰.

Амбулаторні приміщення протягом 1899 року утримувались у задовільному стані, крім Владіївської, Черновської, Доманівської і Гвоздавської дільниць. Приміщення для стаціонарних хворих були незадовільними у Гвоздавському прийомному покої і Мостівській лікарні.

У лікарняних пунктах нижчий медичний персонал складався з фельдшерів-акушерок і фельдшерів, які закінчили цивільні фельдшерські школи. Тільки Пасицельська, Черновська і Гвоздавська дільниці мали ротних фельдшерів. Перші дві дільниці не мали фельдшерів-акушерок. Причиною, через яку дільниці обслуговували ротні фельдшери, була відсутність квартир для медичного персоналу на цих дільницях.

Медичну допомогу протягом року надано 578 особам на 1000 населення, що було високим рівнем у порівнянні з іншими повітами Херсонської губернії. Недостатньо забезпеченими медичною допомогою були волості північної частини (частина Головлівської волості, Романко-Балківська волость, східна частина Каменно-Мостовської волості)¹⁰¹.

⁹⁴ Медико-санитарный обзор по Ананьевскому уезду за 1897 год. – Ананьев, 1898. – С.60

⁹⁵ Там само. –С.61

⁹⁶ Там само. –С.63-64

⁹⁷ Там само. –С.72

⁹⁸ Там само. – С.73-74

⁹⁹ Там само. – С.81

¹⁰⁰ Постановления Ананьевского уездного земского собрания сессии 1900 г. – Ананьев, 1900. – С.170

¹⁰¹ Там само. –С.151

Забезпеченість населення лікарняними ліжками була поганою – 4,3 ліжка на 1000 осіб.

Кількість медичних оглядів склала 210 тисяч осіб, що на 18000 більше, ніж у 1898 році. У середньому, кожного дня оглядалося 50 осіб.

Акушерську допомогу було надано у 560 випадках і розподілялася вона не рівномірно: у Врадіївській, Березівській і Ширяївській дільницях на 1000 осіб населення акушерська допомога надана у 30-35 випадках, а у Пасицельській і Черновській дільницях – у 1-2 випадках.

На щеплення проти віспи у 1899 році земська управа звернула особливу увагу, але четвертій частині дітей все ж не було зроблено щеплення. Це пояснювалось тим, що на Черновській лікарняній дільниці, де залишилось 5% дітей без щеплення, цим займалися ротні фельдшери, і тим, що на Березівській дільниці була недостатня кількість молодшого медичного персоналу.

Кількість стаціонарних хворих теж збільшилась у порівнянні з 1898 роком. 1899 рік – 1532 особи, 1898 – 1267 осіб¹⁰².

У щільно населеній Валегоцулівській волості лікарняні ліжка у Валегоцулівському прийомному покої через день залишались порожніми – хворі провели там тільки 163 дня. Ананьївську лікарню відвідувало мало епідемічних і важко хворих – 9,8%, у той час як у Мостовській лікарні відсоток таких хворих склав 11, у Березівській – 23,4.

У 1899 році кошторисною комісією було зафіксовано перевитрату на медичну частину у розмірі 3791 крб., що пояснювалось збільшенням кількості хворих, які отримали медичну допомогу¹⁰³.

1900 рік

На засіданні повітової земської наради від 27 серпня 1900 року Ананьївська управа надала інформацію про те, що Олексіївське товариство селян в с. Біляївка Новопавлівської волості жертвує Ананьївському земству будинок для влаштування лікарні або ремісничої школи. Управа запропонувала прийняти цей подарунок і влаштувати лікарняний пункт, а школу побудувати окремо¹⁰⁴.

Управа просила збори дозволити вікрити з 1 січня 1901 року в селі Біляївка лікарняний пункт з прийомними покоями на 4 ліжка та зробити асигнування на жалування: лікарю – 1200 крб. та фельдшеріці-акушерці – 400 крб., на медикаменти – 500 крб., на інструменти – 34 крб., на меблі і посуд – 170 крб., на харчування 4-х хворих – 234 крб. 84 коп., на харчування 3 осіб прислуги – 168 крб. 63 коп., на жалування служителю при лікарні і двірнику – по 72 крб., кухарці – 72 крб., опалення – 100 крб., освітлення – 25 крб., канцелярські витрати – 5 крб., виписку журналів – 30 крб., прання білизни – 20 крб. Всього – 3093 крб. 47 коп.

Асигнування на утримання фельдшера непотрібні, так як з відкриттям Біляївського пункту фельдшерський пункт в Новопавлівці закриється і фельдшер переведеться до Біляївки. Також утримання лікарняних ліжок не потребувало помітних змін у асигнуванні, так як було скорочено асигнування Ананьївської лікарні у зв'язку зі скороченням штату¹⁰⁵.

Зборами було дозволено відкрити пункт і асигновано на це 3093 р. 47 коп.

На засіданні від 29 серпня 1900 року у зв'язку з відкриттям Біляївської лікарні було вирішено зменшити кількість лікарняних ліжок у Ананьївській лікарні з сорока до 25-ти. Крім Біляївської лікарні було відкрито лікувальні заклади у селі Валегоцулове, Святотроїцьке, Гвоздавці. Внаслідок цього кількість відвідувачів Ананьївської лікарні зменшилася. Також було відкрито лікарняний пункт при арештному будинку. Таким чином Ананьївська лікарня була звільнена від обов'язку приймати хворих арештантів. Деяку кількість лікарняного інвентарю вирішили передати до нових лікарень. Кількість білизни було залишено на 35 осіб, всю іншу передано до Біляївської та Святотроїцької лікарень¹⁰⁶.

З відкриттям Біляївського пункту збори вирішили збільшити кількість фельдшерів і фельдшеріць до сорока двох – 22 фельдшера і 20 фельдшеріць-акушерок, так як фельдшерський персонал працював кожного дня по 10 і більше годин, часто з важкими хворими. Фельдшерам було вста-

¹⁰² Постановления Ананьевского уездного земского собрания сессии 1900 г. – Ананьев, 1900. – С. 152

¹⁰³ Там само. – С. 153

¹⁰⁴ Там само. – С. 41

¹⁰⁵ Там само. – С. 43

¹⁰⁶ Там само. – С. 75-76

новлено жалування 300 крб. на рік і 50 крб. для сплати за квартиру. Також було вирішено збільшити кількість лікарів на одного з жалуванням 1200 крб. Кількість лікарів повіту склала 13 осіб¹⁰⁷.

У 1898 році княгиня Є.П.Гика пожертвувала ділянку землі на будівництво лікарні в селі Святотроїцькому. Постановою Ананьївських повітових земських зборів землю закріпили за Ананьївським земством. Восени 1900 року будівництво лікарні було завершено¹⁰⁸.

1901 рік

На засіданні Ананьївських повітових чергових земських зборів від 27 серпня 1901 року було зачитано доповідь члена управи П.А. Кондрацького про строки служби лікарів¹⁰⁹, в якій йшла мова про те, що з кожним роком робота земського лікаря стає більш важкою. З роками таке навантаження стає неможливим для виконання. Лікарі Херсонського і Олександрійського повітів звернулися до губернських земських зборів з проханням скорочення строків вислуги років, так як 25 років — це дуже великий термін.

В Ананьївському повіті картина така ж сама: вироблені старі лікарі невзможли виконувати свої обов'язки, але вимушені забезпечувати собі хліб. Земства теж не можуть звільняти своїх заслужених лікарів. Від цього страждає стан медичної справи повіту. Для вирішення таких проблем необхідно: 1) встановити термін служби лікаря 25 років; 2) призначити кожному лікарю пенсію у розмірі 800 крб. У такому випадку лікар на пенсії буде повністю забезпеченим. Земство ж нічого не втрачає, так як для лікарів існують п'ятирічні надбавки у розмірі 200 крб. За 25 років ця сума збільшується до 1000 крб. Коли на посаду прийде молодий лікар без вислуги років, то ця надбавка збережеться і піде на виплату пенсії колишньому лікарю.

Звісно, у разі вирішення питання про термін служби, лікарі, які бажають і відчувають сили працювати далі, зможуть просити земські збори подовжити їм термін. Також можна звертатися до зборів, якщо лікар втратить працездатність раніше встановленого терміну¹¹⁰.

Після доповіді П.А. Кондрацького відбулося обговорення запропонованих заходів, у ході якого гласним П.П. Ганським було запропоновано спочатку передати доповідь на розгляд ради лікарів, гласним В.В. Акацатовим запропоновано не відкладати вирішення цього питання. У кінці обговорення було вирішено спочатку передати доповідь на розгляд ради лікарів і представити висновки до наступного засідання земських зборів¹¹¹.

На цьому ж засіданні П.А. Кондрацьким було прочитано доповіді про вільний день від амбулаторного прийому для лікарів; про збільшення жалування фельдшерам; про забезпечення сімей лікарів і фельдшерів, що померли від епідемічних хвороб; щодо вакансії другого запасного лікаря; асигнування медикаментів для Катеринівської лікарні.

У доповіді про вільний день для лікаря було зазначено, що важливе значення для покращення медичної ситуації у повіті має не тільки лікування вже уражених хворобою людей, а попередження хвороб. Але лікар не має можливості знайомити населення з ознаками хвороб, організувати ізоляцію хворих, оглядати школи, вивчати причини виникнення епідемії, так як постійно зайнятий прийомом пацієнтів. Встановлення земськими зборами вільного від прийому дня надасть можливість лікарю виїжджати в села, а інші хворі будуть знати, що в цей день лікар не приймає. Така практика вже має місце у Московському, Курському, Таврійському земствах та у сусідньому Єлисаветградському повіті.

Доповідь земськими зборами було прийнято¹¹².

У доповіді щодо збільшення жалування фельдшерам зазначено, що на службі в Ананьївському повіті знаходяться 3 запасних фельдшера і 21 дільничний. Дільничні фельдшери отримують 300 крб. жалування, квартиру або 50 крб. для винаймання квартири та дві п'ятирічні надбавки у розмірі 10% від жалування. На таке забезпечення стало важко знаходити фельдшерів. Управа не може

¹⁰⁷ Постановления Ананьевского уездного земского собрания сессии 1900 г. – Ананьев, 1900. – С. 46-48

¹⁰⁸ Там само. – С. 163

¹⁰⁹ Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания сессии 1901 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1901. — С. 13

¹¹⁰ Там само. – С. 117-119

¹¹¹ Там само. – С. 13-14

¹¹² Там само. – С. 120-122

знайти потрібну кількість шкільних фельдшерів. У сусідніх повітах їх праця оцінена вище: у Херсонському земстві фельдшери отримують 60 крб. квартирних та необмежену кількість п'ятирічних надбавок; у Єлисаветградському повіті фельдшер отримує 100 крб. квартирних і дві п'ятирічні надбавки у розмірі 25 відсотків від жалування; у Тираспольському повіті фельдшер отримує 350 крб. жалування, дві п'ятирічні надбавки у розмірі 25 відсотків від жалування та готові квартири; в Одеському повіті з 1900 року фельдшери отримують 400 крб. жалування, дві п'ятирічні надбавки у розмірі 25 відсотків від жалування та готові квартири.

Звичайно, що фельдшерський персонал з більшим бажанням займає посади у сусідніх повітах. А Ананьївській повіт має хронічну нестачу фельдшерів. Особливо їх нестача відчувається пі час епідемій. Тому управа запропонувала земським зборам збільшити жалування шкільним фельдшерам до 400 крб. та збільшити п'ятирічні надбавки до 25%. Але так як вже неможливо внести зміни до кошторису на 1902 рік, збільшити жалування з 1903 року.

Доповідь про збільшення жалування фельдшерам було прийнято¹¹³.

Нарадою лікарів Ананьївського земства від 8 липня 1900 року було постановлено просити управу щодо видачі допомоги сім'ям лікарів і фельдшерів, які померли від епідемічних хвороб, в розмірі: сім'ям лікарів – 5000 крб., сім'ям фельдшерів – 1000 крб. Це було зроблено у наслідок смерті від сипного тифу лікаря Свято-Троїцької дільниці Миколи Олексійовича Ширяєва. За підрахунками статистика Гребенщикова, причиною смерті земських лікарів у 59 випадках зі 100 були заразні хвороби.

Остання боротьба з епідемією сипного тифу в Херсонській губернії показала, скільки вона коштує медичному персоналу: в Єлисаветградському повіті 70% лікарів, фельдшерів та медсестер були уражені хворобою; в Одеському повіті помер від тифу запасний лікар; в Херсонському повіті помер тимчасово запрошений лікар і 2 фельдшера. У багатьох земствах запроваджено страхування життя медичного персоналу – в Оргіївському, Акерманському, Сорокському земствах Бессарабської губернії; в Молозькому земстві Ярославської губернії. Деякі земства встановили видачу коштів сім'ям лікарів за постановою земських зборів. Управа Ананьївського повіту теж згодна з таким рішенням, але вважає, що ці кошти повинні видаватися з грошей губернського земства.

Доповідь про встановлення допомоги сім'ям лікарів і фельдшерів, які померли від епідемічних хвороб, було прийнято¹¹⁴.

У доповіді щодо другого запасного лікаря було зазначено, що в Ананьївському повіті, крім запасного лікаря, працюють 13 лікарів. Згідно з постановою земських зборів сесії 1899 року, кожен лікар має відпустку протягом місяця та двоє протягом року їдуть у відрадження на 3 місяці з науково-навчальною метою. Тобто, протягом року лікарняні дільниці знаходяться без лікарів у сумі 19 місяців. В 1900 році земські збори постановили запросити одного запасного лікаря, який буде працювати замість відсутніх. Це надало можливість заповнити 11 місяців, але залишається ще 8 місяців, протягом яких дільниці все ж залишаються без лікаря. А так як протягом останніх років важко знайти медичний персонал, то у разі звільнення лікарів, додається ще кілька місяців, коли дільниці залишаються без нагляду. Наприклад, у 1900 році Покровський лікарняний пункт був без лікаря 4,5 місяців, Доманівський – 3,5 місяців, Пасицельський – 2,5 місяці. Протягом 1901 року Біляївський пункт був без лікарського нагляду 4 місяці, Покровський – 1 місяць, Доманівський – 2 місяці. Тому у повіті виникла необхідність запрошення другого запасного лікаря, на що управа звернула увагу земських зборів. Для запровадження цієї посади необхідно внести до кошторису на 1902 рік 1200 крб.

Гласний І.К. Левицький повідомив, що не бачить причини для введення посади 2-го запасного лікаря. Збори постановили: передати цю доповідь на розгляд кошторисної комісії¹¹⁵.

На земських зборах сесії 1900 року управі було запропоновано погодитись на пропозицію лікаря Богопільського сільського пункту В.П.Кашенко забезпечити медичною допомогою с.Голту і Романко-Балківську волость. На це додатково потрібно 750 крб., тому було вирішено забезпечити медичним наглядом цю дільницю іншим шляхом: залучити Катеринівську лікарню до земсько-медичної організації. Для Катеринівської лікарні було виділено ділянку у складі Каменно-Мостської волості і села Болгарки Головлівської волості. Лікарню було відремонтовано, влаштовано у ній 10 лікарняних ліжок та запрошено лікаря М.Ф. Зальцмана, який зміг підняти медичне обслуговування

¹¹³ Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания сессии 1901 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1901. — С.122-123

¹¹⁴ Там само. – С.124-125

¹¹⁵ Там само. – С.126-127

на високий рівень. Якщо протягом минулих років Катеринівська лікарня обслуговувала від 5000 до 7000 осіб та до 90 стаціонарних хворих, то станом на 1 липня 1901 року її відвідало вже 6123 особи та лікувалося 162 стаціонарних хворих.

Нарадою лікарів та управою було запропоновано лікарю М.Ф. Зальцману взяти під свою опіку с.Голту і Романко-Балківську волость, на що він дав згоду. Але так як кількість відвідувань збільшилася у два рази, лікар Зальцман звернувся до управи з проханням асигнувати 300 крб. на медикаменти. Управа звернулася з проханням до земських зборів внести до кошторису на 1902 рік 300 крб. для Катеринівської лікарні.

Після обговорення цього питання гласними І.В. Новицьким, І.К. Левицьким та членом управи П.А. Кондрацьким збори постановили: внести до кошторису на 1902 рік 300 крб. на асигнування медикаментів для Катеринівської лікарні¹¹⁶.

Головою управи А.С. Худзинським було зачитано доповідь про призначення пенсії колишньому лікарю П.П. Волохову, який прослужив у земстві 32 роки та 11 вересня 1893 року відсвяткував 25-річний ювілей своєї трудової діяльності. На честь ювілею земськими зборами було постановлено збільшити лікарю Волохову жалування та встановити його портрет в Ананьївській земській лікарні. Лікар Волохов – один з найенергійніших організаторів земської медицини в Ананьївському повіті, який брав участь і в організації губернської медицини.

21 листопада 1900 року лікар Волохов подав прохання про відставку у зв'язку з поганим здоров'ям і неможливістю виконання своїх обов'язків. У зв'язку з довгорічною службою лікаря Волохова та його багаточисельними заслугами перед земством, управа звернулася до зборів з проханням призначити лікарю пенсію у розмірі 1200 крб.

Доповідь зборами була прийнята¹¹⁷.

1 травня 1901 року було відкрито лікарняний пункт в селі Біляївка за рішенням зборів 1900 року скликання. Пункт було відкрито у наслідок пожертви Олексіївського товариства 1 дес. 728 кв.саж.землі Ананьївському земству для відкриття лікарняного пункту¹¹⁸.

1906 рік

У звіті Ананьївської земської управи на земських зборах чергової сесії 1906 року щодо виконання постанов земських зборів чергової сесії 1905 року подано інформацію про збільшення жалування земським лікарям на 300 крб., згідно постанові земських зборів, яке вони отримують з 1 січня 1906 року.

Щодо водозабезпечення Святотроїцької лікарні повідомлено, що суму на ці витрати внесено до кошторису 1907 року¹¹⁹.

У 1906 році до земської управи звернулася колишня земська фельдшерлиця О.В.Орлова, яка була на службі у Ананьївського земства 19 років, втративши за цей час здоров'я і працездатність, що не дозволило їй працювати далі. Орлова звернулася до управи з проханням виділити кошти для її пенсії. Управа передала прохання на розгляд наради лікарів при повітовій управі та постановила скласти комісію для огляду Орлової і з'ясування стану її працездатності. Комісією було виявлено кілька захворювань, які позбавляли Орлову можливості продовжити службу у земстві. Беручи до уваги рішення комісії і те, що фельдшерлиця прослужила земству 19 років, управа звернулася до земських зборів з проханням призначити Орловій пенсію у розмірі 200 крб¹²⁰.

¹¹⁶ Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания сессии 1901 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1901. — С.127-129

¹¹⁷ Там само. – С.170-171

¹¹⁸ Там само. – С.201-202

¹¹⁹ Отчет Ананьевской уездной земской управы по исполнению постановлений земского собрания очередной сессии 1905 года.// Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания очередной сессии 1906 года. – Ананьев, 1907. – С.2

¹²⁰ Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания очередной сессии 1906 года. – Ананьев, 1907. – С.55-56

1916 рік

За постановою губернських зборів чергової сесії 1906 року, за віспений детрит, який вироблявся у Херсонському земському телятнику за вимогою повітових земств губернії, самі повітові земства сплачували губернському земству по 1,5 коп. за дозу. За даними 1913-1915 років за детрит на рахунок губернського земства потрапляло, у середньому, 2544 крб. 43 коп. З цієї суми Ананьївським земством було сплачено 278 крб. 30 коп. За той же період витрати на утримання телятника склали 3947 крб. 95 коп. Таким чином некомпенсовані витрати дорівнювали 1403 крб. 52 коп. Згідно закону від 21 червня 1914 року “О предохранительном оспопрививании”, державне казначейство повинно компенсувати земствам і містам половину витрат на відкриття і утримання телятників. Таким чином, частина витрат на утримання телятника, яку повертали губернському земству повітові земства у вигляді плати за детрит, не могла увійти у рахунок частини витрат на щеплення, які повертала казна: по рахунку телятника витрати компенсувалися прибутком, а по рахункам повітів ці витрати не передбачалися законом “О предохранительном оспопрививании”.

Через такий стан справ губерньська управа, за згодою медично-санітарної наради при управі, запропонувала губернським зборам створити постанову про відміну з 1916 року сплати за віспений детрит, який надавався земствам губерньським телятником¹²¹.

Комісія прийняла доповідь управи.

З першого січня по 10 жовтня 1916 року у Ананьївському повіті було зафіксовано 23,6 особи на 10000 населення, хворих на дифтерію, 13,7 – на скарлатину, 14,2 – на віспу, 21,4 – на черевний тиф, 9,3 – на сипний тиф, 0,7 – на зворотній тиф. Кількість всіх епідемічних хворих на 10000 населення – 82,9¹²².

Дані про епідемічних хворих були подані на розгляд медично-санітарної наради при губерньській управі (засідання 25-27 жовтня 1916 року). На основі цих матеріалів нарада повинна була скласти план заходів боротьби з епідеміями на 1917 рік. Для цього було з'ясовано стан земсько-медичних закладів. По Ананьївському повіту за 1916 рік зібрано наступні дані: одну медичну дільницю з 17 було закрито через відсутність персоналу; 6 дільниць працювало без лікарів; 10 посад лікарів були незайнятими; не вистачало 28 осіб фельдшерського персоналу; був присутнім тимчасовий лікар для боротьби з епідеміями; діяло одне наймане приміщення для епідемічних хворих¹²³.

Медично-санітарна нарада визнала стан медичної справи на території Херсонської губернії незадовільним через низькі оклади медпрацівників, що не хотіли працювати за ті кошти, які їм пропонувалися земствами. Тому нарадою було вирішено збільшити грошову винагороду лікарів від 300 до 400 крб. і для фельдшерів до 150 крб. Також було вирішено створити тимчасові протиепідемічні заклади, з яких на території Ананьївського земства відкрити один у місці, де розташовано дільничний лікарняний заклад¹²⁴.

Управа звернула увагу губернських зборів на те, що протягом 1916 року вийшло кілька розпоряджень уряду, які позбавляли земства можливості отримувати від казни кошти для протиепідемічних заходів. Головним з таких розпоряджень було “Общие основания выдачи ссуд и пособий городским общественным управлениям и земским учреждениям на санитарные и противоэпидемические мероприятия из средств Высочайше утвержденной комиссии о мерах предупреждения и борьбы с чумною заразою”. Ці правила було складено міністрами внутрішніх справ і фінансів і затверджено 23 червня 1916 року Верховним Начальником санітарної і евакуаційної частини. Правила ускладнювали процедуру отримання коштів і субсидій, особливо пункт 14, у якому говорилося: “Пособия (безвозвратные) выдаются лишь в исключительных случаях, как-то: тем установлениям, финансовое положение которых исключает возможность воспользоваться кредитом, или на такие мероприятия, которые вызываются потребностями санитарного благополучия государства...” Тому управою було запропоновано губернським зборам скласти звернення до уряду з метою скасування цих правил, які заважають боротьбі з епідеміями¹²⁵.

На Ананьївських земських зборах чергової сесії 1916 року було заслухано доповідь повітової управи про збільшення утримання фельдшеру і рахівниці санітарного відділення. Зборами було

¹²¹ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.239-240

¹²² Там само. – С.265

¹²³ Там само. – С.266-267

¹²⁴ Там само. – С.267-268

¹²⁵ Там само. – С.270-271

постановлено: уповноважити повітову управу звернутися до губернської управи з проханням про збільшення утримання фельдшеру і рахівниці санітарного відділення. Жалування для фельдшера – 480 крб. на рік і 80 крб. квартирних; для рахівниці – 420 крб. і 60 крб. квартирних. Губернською управою було надано відповідь щодо цього питання, у якій повідомлялось, що збільшення утримання фельдшеру і рахівниці дозволяється загальною доповіддю губернської управи про асигнування коштів службовцям “в виду дороговизны жизни” і окремої постанови не потребує¹²⁶.

1917 рік

На утримання медичної частини у 1917 році для Ананіївського повіту губернськими земськими зборами було асигновано 53385 крб. Окремо було асигновано кошти на утримання Березівської міжповітової лікарні і дільниці у розмірі 15910 крб¹²⁷.

Також окремо зборами виділено кошти на будівництво і ремонт лікарень у сумі 7058 крб¹²⁸.

На жалування санітарному лікарю при повітській управі Л.С. Капітанакі асигновано 2000 крб., також 500 крб. квартирних та 300 крб. за 5-річну вислугу років¹²⁹.

На жалування лікарю-епідеміологу П.С. Гольденфенігу асигновано 2000 крб. та 500 крб. квартирних¹³⁰.

Фельдшеру при санітарному лікарі А.П. Дащенко асигновано 360 крб. жалування, 80 крб. квартирних, 180 крб. за 5-річну вислугу років та 100 крб. компенсації¹³¹.

Рахівнику при санітарному лікарі Ю.А. Дащенко асигновано 420 крб. жалування, 60 крб. квартирних та 63 крб. за 5-річну вислугу років¹³².

Лікарю-бактеріологу Г.І. Ніколаєву асигновано 2000 крб., 500 крб. квартирних та 75 за 5-річну вислугу років.

Лаборантці А.Л. Щербині асигновано 720 крб. жалування, 120 крб. квартирних та 108 крб. за 5-річну вислугу років¹³³.

Одеський повіт

Одеський повіт було створено указом імператора Олександра I “О учреждении около Одессы особенного уезда” 19 жовтня 1825 року: “...Находя удобным и полезным, согласно с представлением Мне Новороссийского Генерал-Губернатора, учредить около Одессы особенный уезд, с тем, чтобы Присутственным местам находиться в сем городе... Поручаю вам (керуючому Міністерством внутрішніх справ, авт.) сделать об исполнении по сему должное распоряжение... о назначении для сего уезда удобного пространства земли от Херсонского и Тираспольского уездов»¹³⁴.

У цій главі читач буде мати можливість познайомитись з діяльністю медичних земських закладів Одеського повіту протягом 1865-1917 років.

Основними подіями у розвитку земської медицини на території Одеського повіту були наступні:

Влаштування земської медичної частини в Одеському повіті почалося у вересні 1865 року, коли земськими зборами було постановлено започаткувати у кожному стані одну лікарську по-

¹²⁶ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.317

¹²⁷ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года.// Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год. – Херсон, 1916-1917. – С.68

¹²⁸ Там само. – С.74

¹²⁹ Там само. – С.217

¹³⁰ Там само. – С.218

¹³¹ Там само. – С.219

¹³² Там само. – С.220

¹³³ Там само. – С.221

¹³⁴ ПСЗ-I, т. XL, №30541. – С.-Петербург, 1830. — С.539

саду і одну фельдшерську та розподілити весь повіт на 3 медичних округи з місцепроживанням лікарів: 1-го округу – у Василівці, 2-го округу – у Северинівці, 3-го округу – у Нечаяному. У тому ж році було складено інструкції для лікарів і фельдшерів.

3 грудня 1865 року утворене Одеське земство отримало від Приказа громадської опіки у своє відання єдиний лікувальний заклад в повіті – Очаківську лікарню на 10 ліжок.

1 лютого 1870 року було відкрито лікарні у Северинівці і Маяках.

16 вересня 1870 року Одеський повіт було розподілено на 4 медичних округи з додаванням Ландауського та призначено посаду 4-го земського лікаря і фельдшера при ньому.

1 березня 1871 року відкрито земську лікарню на 6 ліжок в селі Ландау. У цьому ж році на сесії від 15 вересня вирішено утримувати у кожному медичному окрузі акушерку.

На сесії земських зборів 1872 року було вирішено питання про перейменування медичних округів у санітарні.

1 січня 1873 року було започатковано 2 посади помічників лікаря і 6 фельдшерів. У цьому ж році на сесії 21 вересня було вирішено 4 рази на рік проводити з'їзди лікарів.

На черговій сесії земських зборів від 4 вересня 1874 року було вирішено приймати на службу фельдшерів і акушерок тільки за згодою і рекомендаціями лікарів.

У 1878 році Ландауську лікарню переведено до містечка Курисово-Покровське.

У 1879 році створено 5-ту медичну дільницю, до якої увійшли Ряснопільська, Рорбахська, Ландауська, Ковалівська, Нечаянська і Олександрфельдська волості.

13 вересня 1879 року повіт розподілено на 9 санітарних округів і запрошено 9 лікарів.

1 січня 1882 року відкрито прийомний pokій у колонії Гросс-Лібенталь.

3 вересня 1883 року на чергових земських зборах було вирішено побудувати лікарню в селі Северинівці і внести до кошторису 1884 року 15000 крб. на будівництво.

У 1886 році за рахунок губернського земства у кожному повіті було введено посади санітарного лікаря і санітарного фельдшера.

У квітні 1887 року почалося будівництво Нечаянської лікарні на 18 ліжок.

25 травня 1887 року відкрито прийомний pokій на 4 ліжка в селі Ландау.

У вересні 1887 року відкрито прийомний pokій на 4 ліжка в селі Олександрівка.

У грудні 1887 року було створено нову лікарняну дільницю у Нечаяному.

1 квітня 1888 року відкрито прийомний pokій в селі Ряснопіль.

Циркуляром Міністра внутрішніх справ від 15 грудня за №45 було звернуто увагу управ на влаштування на кладовищах усипальниць, так як селяни не можуть кілька днів тримати своїх померлих родичів вдома через невелику площу будинків, у результаті чого часто відбувається поховання живих людей, які тимчасово втратили свідомість, або можливість говорити і рухатися.

У 1890 році відкрито Нечаянську лікарню на 24 ліжка. У цьому ж році, 1 січня відкрито прийомний pokій у містечку Анатоліївка.

У 1892 році було запрошено запасного земського лікаря.

На черговій сесії 1894 року було вирішено купити у Л.Комбурлівої будинок для влаштування там Маякської лікарні.

У 1895 році повіт було розподілено на 12 лікарняних дільниць.

У 1899 році Одеський повіт було розподілено на 13 лікарняних дільниць.

У 1912 році повіт було розподілено на 17 лікарняних дільниць.

У 1915 році було запрошено 21 особу тимчасового фельдшерського складу, якими було зроблено 64829 щеплень.

1865 рік

1865 рік – створення земства на території Одеського повіту. На долю цієї організації випало нелегке завдання – створення санітарно-медичної організації, що треба було робити майже з нуля, так як до цього організована медицина у сільській місцевості була відсутньою.

З засідання Одеських повітових зборів від 13 вересня 1865 року:

«Сознавая, что одна из первых обязанностей земства забота о народном здравии, по которому администрация не оставила даже никаких начинаний, управа пригласила вольнопрактикующего в Одесском уезде врача г.Гольда составить проект устройства и будущего развития медицинских пособий для народного здравия. Г.Гольд представил поэтому предмету следующий проект.

При полной достаточности и даже излишке врачей, фельдшеров, повивальных бабок, аптек и больниц в городах, в уезде поселянин-труженик, вследствие совершенного недостатка людей

сведущих, не имеет к кому обратиться в случаях заболевания за добросовестным советом и за действительной помощью.

Уезд служит главным притоном знахарей, баб – лекарок и странствующих кровопускателей. Здесь то они открыли, пользуясь легковерием сельского народонаселения центр своих действий и простирают свою дерзость до того, что не редко открывают свои собственные больницы, где, обирая своих клиентов по мере возможности, выпускают их в самом жалком виде. И как часто встречаются в уезде эти несчастные жертвы гнусного обмана и невежественного варварского лечения!

Приступив, по поручению Одесской земской управы, к составлению проекта об улучшении быта страждущего населения, я руководствовался как насущною потребностью сельских жителей уезда, так и материальными средствами земства. Моя цель следовательно состоит в том, во первых: ввести в уезд учреждения, могущие приносить существенную помощь, отнюдь не довольствуясь, ни к чему не ведущими, полумерами; во вторых, образовать из коренных жителей уезда со временем хороших фельдшеров, оспопрививателей и повивальных бабок, дабы народонаселение со временем имело у себя людей сведущих из их же среды; в третьих, не обременять земства не соответствующими его средствам расходами. Сознывая вполне многие несовершенства и недостатки в моем проекте, я вместе с тем полагаю, что как дело в своем начале, оно весьма удовлетворительно и основываясь на своем пятилетнем опыте исключительно уездной практики, я вполне уверен, что оно совершенно соответствует нраву нашего народа.

Можно быть совершенно убежденным, что при здравом смысле нашего крестьянина, к нему со временем привьются более здравые понятия, как о сохранении своего здоровья, так и о рациональном лечении.

При принятии действительных мер, при добросовестном испытании обязанности каждого из нас и при гуманном обращении, наш поселянин сумеет, быть может и в скором времени, отличить действительность от обмана, научное направление и добросовестность – от знахарства и низкого корыстолюбия.

В деле охранения народного здоровья, главным распорядителем назначается врач, коему в помощники даются еще два медика; выбор врачей преимущественно делается из практикующих в уезде, и более или менее близко познакомившихся с уездным населением.

В уезде помещаются фельдшера, снабженные необходимейшими медикаментами, карманным набором инструментов и инструкциями для пользования.

Фельдшерам даются в обучение мальчики, избранные из местного населения.

Акушеркам, также размещенным в уезде в достаточном количестве, даются в свою очередь женщины в помощницы и на обучение, тоже из местных же жителей.

О земском враче и его помощниках

Земской врач считается главным распорядителем и вместе с этим и есть единственное ответственное лицо перед земскою управою. Надзор за действием фельдшеров и акушерок он в некоторых местностях препоручает своим помощникам, действие которых в свою очередь контролируется им.

Необходимость еще двух врачей при земском медике, обусловливается обширностью уезда, дальностью расстояния фельдшерских округов друг от друга и положительно невозможностью не усильно следить за действием фельдшеров и акушерок одному лицу.

На обязанности земского врача лежит:

1. Руководить действиями фельдшеров и повивальных бабок.
2. Удостоверяться постоянно в их деятельности.
3. Указывать, в случаях эпидемии, на меры, могущие или прекратить болезнь или же, по крайней мере, уменьшить ее злокачественность.
4. Указывать на профилактические меры, могущие всегда и везде предупреждать появление болезни.
5. Следить за оспопрививанием.
6. Следить за обучением фельдшерских учеников и акушерских помощниц.

Те же обязанности лежат на помощниках земского врача, разумеется в тех местах только, надзор над которыми им будет препоручен. Контроль над действиями всех лиц, участвующих в деле охранения народного здоровья, принадлежит исключительно земскому врачу, который и обязан доставлять земской управе отчетности о деятельности всех без исключения.

Как земской врач, так и его помощники обязаны являться немедленно, если будут приглашены сельскими жителями-крестьянами, и не в праве требовать за свой труд никакого вознаграждения.

Жительство земской врач должен иметь в уезде, в одном из более центральных пунктов.

Помощники земского врача избираются также из врачей практикующих в одном из местечек уезда, или же имеющих в уезде свои исключительные занятия.

О фельдшерах

В уезде я полагаю достаточным иметь 12 фельдшеров; вследствие чего, разделив уезд на 12 небольших округов, в каждом из них помещается по одному фельдшеру, попечению которого доверяется округ.

На обязанности каждого из фельдшеров лежит:

1. Являться немедленно на первый призыв к больному.
2. Заботиться об оспопрививании и не только ждать приглашения от местных жителей, но постоянно, по мере возможности, объезжать свой округ и прививать оспу, как новорожденным, так и тем более взрослым детям, которым оспа не была привита.
3. Заниматься обучением мальчика, данного ему в помощники и как можно более наглядно практически.
4. Следить в своем округе за развивающимися болезнями, и в случаях появления какого-нибудь эпидемического страдания, немедленно доносить об этом земскому врачу, или его помощнику, под непосредственным надзором которого он состоит.
5. Следить, в пределах строгой законности разумеется, за правильным исполнением некоторых полицейско-медицинских постановлений, как-то: на счет продажи несвежего мяса, несвежей рыбы, незрелых или гнилых фруктов и овощей; равно как и следить за тем, чтобы падала была зарыта или сожжена. В случаях не соблюдения этих важных гигиенических мер, отнестись к земскому врачу с обозначением местности и лиц, не соблюдающих этих правил.
6. В случаях появления повальной болезни скота, не упустить из виду уведомить об этом врача, дабы во время были приняты меры к распознаванию качества болезни.
7. Не допускать в своей округе никаких знахарей, бабок – лекарок и странствующих кровопускателей.

Об акушерках

Так как большая часть родов оканчиваются правильно одними силами природы, и относительно редко приходится прибегать к помощи искусства, я полагаю достаточным иметь в уезде четырех акушерок. На обязанности акушерок лежит:

- 1) являться немедленно по первому призыву к роженице;
- 2) объезжать как можно часто свой округ и осведомляться о том, не имеет ли кто надобность в советах;
- 3) обучать свою помощницу, разъезжать с нею во время практики, указывать ей на деле на те меры, которые должны быть приняты для облегчения даже правильных родов, приучать ее к более утонченным приемам и вообще внушать ей те правила, которые выработаны долголетним опытом и наукою. Помощницы должны быть по преимуществу взяты из тех женщин, которые уже скольконибудь наглядно эмпирически занимались этим предметом.

Об фельдшерских учениках

При каждом из фельдшеров должен состоять для обучения мальчик; но, по усмотрению земского врача, фельдшеру, состоящему непосредственно при нем, но имеющему наравне с другими в своем заведывании округ, дается на обучение от 2-х до 4-х мальчиков, так как за успехами обучения может постоянно наблюдать земский врач и некоторые предметы сам им будет преподавать, в таком случае несколько фельдшеров останутся без учеников. Ученики, находящиеся при других фельдшерах, будут поочередно переходить на обучение к фельдшеру, состоящему при земском враче.

Об акушерских помощницах

Об них было говорено выше; желательно было бы доставить уже скольконибудь напрактикованных в повивальном искусстве женщин, дабы можно было скорее и легче приучать к рациональным и более утонченным приемам и вместе с тем, в относительно короткое время образовать достаточное количество порядочных бабок»¹³⁵.

¹³⁵ Журналы заседания Одесского уездного земского собрания с 10-го сентября 1865 по 17-е сентября 1867 года. – Одесса, 1867. – С.71-76

Також лікарем Гольдом було розроблено систему сплачування жалування медичним працівникам:

Земському лікарю (на рік) – 1200 крб.

Двом помічникам по 500 крб. – 1000 крб.

Дванадцяти фельдшерам по 250 крб. – 3000 крб.

Дванадцяти фельдшерським учням по 50 крб. – 600 крб.

Чотирьом акушеркам по 450 крб. – 1800 крб.

Чотирьом акушеркам-помічницям по 50 крб. – 200 крб.

Всього – 7800 крб.

На придбання набору інструментів – 240 крб.

Медикаменти для кожного фельдшера – 360 крб.

Всього 600 крб.

Разом – 8400 крб.

Управа була згодна з пропозицією лікаря Гольда, але так як на початку становлення земських органів виникали великі витрати коштів, кошторис було зменшено на 2 тисячі крб.

Копію рішення було відправлено до Херсонської губернської управи¹³⁶.

1869 рік

На засіданні чергової сесії 1869 року Одеських повітових земських зборів було зачитано доповідь «Об Очаковской больнице»:

«Вследствие отказа Херсонской губернской управы, выраженного в отношении 29-го июля 1866 года за № 5645, принять какое-либо участие в содержании уездных больниц, управа, усмотревшая, что Очаковская больница, не могущая содержать себя собственными средствами и находящаяся в местности, лишаящей земство Одесского уезда пользоваться благами этого заведения, — докладывала 2-го сентября 1866 года уездному земскому собранию о необходимости ходатайства дозволить земству Одесского уезда закрыть эту больницу. Уездное земское собрание постановлением 20 сентября того же года утвердило этот доклад управы, которая копию его представила в Херсонскую губернскую управу при отношении от 1-го октября того же года за № 1732. Губернская управа докладывала об этом Херсонскому губернскому земскому собранию, которое 10-го ноября 1867 года между прочим постановило, чтобы уездные больницы содержались на средства уездов, а по ликвидации дел приказа о суммах общественного призрения, суммы эти были разделены между губернией и уездами и представить г.министру внутренних дел об уничтожении или перенесении больниц в городах Дубоссарах и Очакове, с тем чтобы до разрешения этого ходатайства местные управы содержали их на свои средства заимообразно. За тем, по прочтении доклада управы о деньгах, выданных губернскою управою заимообразно из сумм губернского земского сбора на содержание Очаковской больницы, губернское собрание определило: деньги эти возвратить в губернский сбор, считая это долгом приказа, а при разрешении ликвидации отнести на счет сумм Одесского уезда, и вообще долги больниц пополнить в свое время из сумм, переданных приказом земству и которые придутся на долю уезда. Губернская управа, отношением от 23 декабря минувшего года за № 12717, уведомляя эту управу, что вследствие ходатайства ее о закрытии Дубоссарской и Очаковской больниц г. министр внутренних дел 13 ноября того же года за № 10974 уведомил через г.начальника губернии, что ходатайство это не может быть уважено, препроводила и копию этого уведомления, из которой видно, что его Высокопревосходительство в основание неуважения ходатайства земства принял то, что правительство, передавая земским учреждениям заведывание благотворительными заведениями, рассчитывало, что земство с должным сочувствием отнесется к настоящему делу и примет надлежащие меры к улучшению и распространению сих заведений, но ни в каком случае, из одних экономических видов, не приступит к сокращению или упразднению существующих учреждений. До сих пор, в ожидании разрешения о закрытии Очаковской больницы, управа старалась только поддерживать ее существование, — ныне же, при последовавшем отказе, предстоит работа о приведении ее в надлежащий вид. Конечно из отказа г.министра нельзя не уразуметь, что отказ этот воспоследовал вследствие предположения, что и Очаковская больница содержится в числе других, переданных земству благотворительных заведений, на средства приказов; но как

¹³⁶ Журналы заседания Одесского уездного земского собрания с 10-го сентября 1865 по 17-е сентября 1867 года. – Одесса, 1867. – С.71-76

губернская управа находит, как видно из доклада этой управы, по поводу заявления г.губернского гласного Кузменко о преобразовании Херсонских богоугодных заведений, что капиталы приказов еще не ликвидированы и потому уездные больницы должны быть содержимы на счет уездов, то необходимо уяснить те средства, какими может уездное земство располагать для приведения Очаковской больницы в надлежащий вид. Со времени поступления в ведение управы больницы на содержание ее имелись следующие источники:

1) на наем помещения под больницу отпускалось от г.Очакова ежегодно по 100 руб.;

2) платы за пользование в больнице, которой можно считать средним числом в год 1000 руб.;

3) со дня передачи продажи игральных карт сперва назначалось 2%, а потом 4% с вырученной суммы; доход этот средним числом приблизительно можно определить в год 700 руб., и за тем недостающая часть денег пополнялась высылаемыми губернской управою, в счет ликвидации капиталов приказа общественного призрения, — по этой статье за разновременными вычетами губернской управою из получаемых ее от интендантства за пользование нижних чинов, — управа эта состоит в долгу на счет имеющей получиться на долю Одесского уезда при ликвидации капиталов приказа 5095 руб. 1 3/4 коп. Следовательно, если бы и последовала эта ликвидация, то на первое время, до уплаты этого долга, земство Одесского уезда не может считать этой статьи вспомогательным средством при содержании больницы, значить, оно вправе рассчитывать только на первые три источника, могущие примерно дать до 1800 руб. в год. Затем переходя к тем потребностям, которые необходимо удовлетворить, чтобы привести больницу в настоящий вид, оказывается:

1) г.Председатель управы, осматривая эту больницу, нашел, что занимаемое ею помещение совершенно непригодно для нее и потому, приискивая таковое в г.Очакове с г.гласным Мацапу-рою, нашел единственно соответствующим для этого дом г. Бобровникова, который за годовой наем своего дома под больницу запросил 300 р.

2) С принятием Очаковской больницы в распоряжение управы ею заведывал в медицинском отношении очаковский городской врач, по переводе которого правительством из Очакова, управа в виду ходатайства об упразднении этой больницы, поручила наблюдение над больницею земскому врачу 3 округа, а так как местопребывание врача назначено в уезде, то в больницу определен опытный фельдшер с усиленным жалованьем по 240 руб. в году; в настоящее же время, вследствие отказа об упразднении больницы, необходимо иметь при ней особого врача с приличным содержанием, по крайней мере 700 руб. в год, с тем чтобы в заведывание его отделить от врача 3 округа ближайшие населения к г.Очакову. Управа полагала бы удобным вверить Очаковскую больницу городскому Очаковскому врачу, но в видах интересов земства согласить это было бы возможно в таком только случае, если бы определение и увольнение городского врача зависело от земства, а назначенная правительством по штату из городского сбора сумма на содержание городского врача 257 руб. 29 коп и городского фельдшера 71 руб. 50 коп. отпускалась в распоряжение земства, и 3-е — указать управе, каким способом содержать Очаковскую больницу, а также назначить средства к этому. По переходе больницы в заведывание земства полтора года управа содержала ее подрядным способом, но по опыту признала способ этот неудовлетворительным, и в устранение пререканий с подрядчиком приняла больницу в хозяйственное свое заведывание, поручив содержание ее смотрителю больницы за определенное вознаграждение по 125 руб. в месяц на продовольствие больных и прислуги, на мытье белья и прочие хозяйственные по больнице расходы, — оставив на своей обязанности заготовление больничного белья, медикаментов и коммиссарских принадлежностей. Таким порядком содержание больницы обошлось с 1-го сентября прошедшего по 1-е сентября этого года в 2857 руб. 41 1/4 коп. По изложенным в этом докладе обстоятельствам представляется увеличение расхода для больницы на наем дома и жалованье врачу примерно 1000 руб., с которыми должен составиться расход на больницу приблизительно 3800 руб.; на удовлетворение же этого расхода, как выше выяснено, управа может рассчитывать только на 1800 руб. Затем представляется дефицит в 2 тысячи рублей, на покрытие которого два источника: или заимообразным получением из губернской управы ссуд на счет суммы, имеющей причитаться, но еще не определенной, от ликвидации сумм бывшего Херсонского приказа общественного призрения, или же внесением 2 тысячи руб. на расходы на 1870 год в смету уездных потребностей для Очаковской больницы, о настоящем положении которой управа имеет честь представить на разрешение Одесскому уездному земскому собранию»¹³⁷.

¹³⁷ Протоколы Одесского уездного земского собрания очередной сессии 1869 г. – Одесса, 1869. – С.127-131

Міністр внутрішніх справ у своїй відповіді начальнику Херсонської губернії від 13 листопада 1868 року за №10974 зазначив, що закриття Очаківської лікарні не можна допустити, тому що піклування про такі заклади є прямим обов'язком земської управи¹³⁸.

Протягом 1869 року на території Одеського повіту було виявлено захворювання на черевний тиф (колонія Мангейм). Хворих зафіксовано 35 осіб, з них 5 померло. У тому ж окрузі (1-й медичний, лікар Красовський) в селі Богданівка було зафіксовано захворюваність на кір, але завдяки організації медичного нагляду, вона швидко припинилась. Земським лікарем 2-го округу було зафіксовано випадок смерті від сибірського прища. Хворий прийшов з села Баранове, де було виявлено ще два смертельних випадки. У наслідок цього управа звернулася до повітового поліційного управління з проханням прослідкувати, щоб загиблі від цієї хвороби тварини закопувались в землю без знімання з них шкіри.

Епідемію віспи було виявлено у Маяках, Біляївці, Яськах, Граденицях, Троїцькому та ін., не дивлячись на постійні щеплення, якими займалися земські лікарі Красовський і Гольд та фельдшер. Було виявлено кілька причин, які заважали боротися з епідемією у повному обсязі. Наприклад, в Маяках мешкало населення старообрядців, у яких щеплення вважалося гріхом. Старообрядці хворіли віспою самі і розповсюджували її на інших осіб. Щоб змінити негативне ставлення до щеплення, управою вживались роз'яснювальні заходи. Також у селах виникали лікарі-самозванці, які робили щеплення селянам, розносячи заразу. Були зафіксовані німкені-колоністки, які займалися цією справою. Управа звернулася з проханням до опікунського комітету заборонити займатись щепленнями особам колоніального відомства, які не мали на це права.

Лікарем Красовським було зроблено заяву щодо байдужого ставлення волосних старшин і сільських старост до медичної справи. Вони навіть не повідомляли населення про приїзд фельдшера, який мав робити щеплення, виправдовуючись тим, що на їх території немає таких дітей, або їх матері зайняті польовими роботами. Але коли лікар вичитував селянок за те, що вони не хочуть робити щеплення дітям, ті відповідали, що з задоволенням робили б, та не знають, коли приїжджає фельдшер. Наприклад, волосний староста селища Яски видав фельдшеру 21 травня повідомлення, що більшість жінок з дітьми знаходяться на польових роботах і не можуть взяти участь у щепленні. Та з'ясувалося, що в цей день у селищі відзначалось якесь свято і не було ніяких польових робіт.

За кількістю зроблених щеплень 1869 рік позитивно відрізнявся від попередніх років. У першому медичному окрузі було зроблено 1897 щеплень, у другому – 841, у третьому – 1327. Всього на території повіту було зроблено 4065 щеплень.

Серед медичного складу у 1869 році відбулися такі зміни: лікар 3-го медичного округу Заіончковський перевівся на посаду карантинного агента в місто Очаків. На його місце з 1 травня 1869 року управою було призначено колезького радника Ястера, що мав медичну освіту. Йому ж доручено завідування Очаківською лікарнею¹³⁹.

1872-1873 роки

Земською управою Одеського повіту постійно вживалися заходи для раціонального влаштування санітарно-лікарняної частини. Проект такої організації було представлено земським зборам у 1872 році:

“В прошлую очередную сессию Управа, по требованию губернской Управы, представила Земскому Собранию в особом докладе проект возможно лучшей организации санитарно-врачебной части в Одесском уезде. Принимая во внимание численность населения уезда в 120 тысяч и разбросанность населенных местностей, Управа предположила разделить уезд на 10 медицинских участков; каждый из участков должен быть в заведывании отдельного земского врача при трех фельдшерах и акушерок и иметь больницу на 12 кроватей. Служащие по медицинской части должны быть снабжены всеми необходимыми медицинскими пособиями, сообразно своему занятию. Но так как приведение в исполнение этого проекта потребовало бы значительных затрат, то Управа просила Собрание увеличить по крайней мере штат фельдшеров, в чем чувствовалась настоятельная необходимость.

Изложенный в докладе Управы проект был Собранием одобрен; но так как в виду значительных

¹³⁸ Протоколы Одесского уездного земского собрания очередной сессии 1869 г. – Одесса, 1869. – С.79

¹³⁹ Там само. – С.57-62

расходов по другим предметам не представилось возможным ассигновать необходимую для приведения его в исполнение сумму, то Собрание постановило ограничиться покамест прибавкой к наличному медицинскому штату еще 4 фельдшеров; проект же Управы представить для доклада губернскому Собранию. Согласно этому постановлению доклад Управы с заключением Собрания был препровожден в губернскую Управу 30 сентября. За тем в ноябре прошлого года, Херсонская губернская Земская Управа сообщила, что губернское Земское Собрание определило в пособие Одесскому Уездному Земству на санитарную часть к прежде отпускаемым 4250 р., еще 2125 рублей. Имея в виду, что вследствие сообщенного постановления губернского Собрания, средства на устройство санитарно-врачебной части в Одесском уезде несколько увеличились, Управа нашла нужным осуществить одобренный Собранием проект об усилении медицинского штата, — по чему с 1-го января настоящего года, пригласила еще 2-х лекарских помощников и 6 фельдшеров, которые и были командированы в распоряжение врачей для размещения в наиболее населенных местностях.

Таким образом, в настоящее время земский медицинский штат в Одесском уезде состоит из 4-х врачей, 2-х лекарских помощников, 14 фельдшеров и 6 акушерок. Местопребывания врачей: гг.Маяки, Очаков, м.Севериновка и с.Ландау; лекарских помощников: г.Маяки и с.Тузлы. Четыре фельдшера состоят при земских больницах, остальным назначено местопребывание в сс. Гросс-Либентале, Зельце, Севериновке, Еремеевке, Антоно-Кодинцове, Ландау, Ковалевке, Раснополе, Анатольевке и Коренихе. Места жительства земских акушерок: гг.Маяки, Очаков, м.Севериновка, сс. Гросс-Либенталь, Мангейм и Ландау.

При обсуждении вопроса об устройстве санитарно-врачебной части, Собрание постановило, между прочим, образовать санитарные комиссии в каждом медицинском округе в составе из земского врача, местного чиновника полиции и мирового судьи, под председательством в городах местных городских Голов, в м.Севериновке гласного г.Букача, в с.Ландау гласного г.Кергарта, а в м.Покровском председателя дворянства И.И. Куриса, предоставив этим комиссиям право существовать и действовать по правилам для санитарных комиссий, законом утвержденным. На это постановление г.Начальник Херсонской губернии, в отношении от 8 октября за № 5383, сделал следующее замечание: «Не касаясь назначения в составе санитарных комиссий гласных и в м.Покровском предводителя дворянства, подписавшего постановление Земского Собрания, назначение в эти комиссии других лиц, Собранию не подведомых, не может состояться по одному постановлению Собрания, а должно быть о том ходатайство в установленном порядке». Экстренное Одесское Уездное Земское Собрание в заседании 19 ноября 1872 года, рассмотрев это замечание, постановило: «Поручить Управе просить г.Начальника губернии ходатайствовать установленным порядком о разрешении Земству учредить в Одесском уезде санитарные комиссии, на основаниях, изложенных в протоколах предшествовавшего очередного Земского Собрания». Управа просила г.Начальника Херсонской губернии, отношением от 13 февраля настоящего года за № 612, представить ходатайство Земства на разрешение установленным порядком.

Хозяйственная сторона санитарно-врачебной части выражается главным образом, в устройстве больниц, приобретении медикаментов и снабжении медицинского штата необходимыми для лечения средствами. В Одесском уезде находятся четыре земские больницы в местах пребывания врачей каждого санитарного округа, а именно: в г.Маяках, м.Севериновке, г.Очакове и с.Ландау. В первых трех имеется по 12 кроватей, в последней — 8. Содержание одной кровати обходится средним числом около 180 руб. в год.

В прошлом очередном Собрании, при рассмотрении вышеупомянутого проекта Управы, г.Председатель Собрания И.И. Курис предложил Земству устроить больницу в его имении, м.Покровском, с тем, что заведывание ее и лечение в ней больных он возложит на своего домашнего врача, без всякого со стороны Земства вознаграждения, а также примет на себя расходы на необходимые для больных лекарства и хирургические инструменты. Предложение это г.Курис обусловил, между прочим, тем, что его домашний врач будет заведывать больницей только во время пребывания в м.Покровском; в отсутствие же его, по обязанности состоять всегда при семействе владельца, заведывание больницей должно быть возлагаемо на земского врача соседнего округа. Хотя предложение это было Собранием принято, но, к сожалению, не могло быть приведено в исполнение. Согласно изложенному заявлению г.Куриса постоянное заведывание Покровскою больницей не могло быть возложено на его домашнего врача. Так как при обширности санитарных округов, заведывание этой больницей было бы невозможно для земского врача соседнего округа, в особенности во время эпидемических болезней, то необходимо было бы иметь при Покровской больнице особого земского врача, во время отлучек домашнего врача г.Куриса. Между тем опыт показал, что на временное приглашение врачи не соглашались, даже при вознаграждении по 10 руб. в сутки. Собрание же, принимая предложение г.Куриса об устройстве земской

больницы в м.Покровском, не только не внесло в смету необходимой суммы на вознаграждение врача, хотя временно приглашаемого, но и на первоначальное ее обзаведение. По этому, Управа лишена была всякой возможности приступить к устройству больницы в м.Покровском.

Существующие в Одесском уезде земские больницы страдают главным образом, недостатком удобных помещений. В прошлом году Управа докладывала Земскому Собранию о необходимости пока постройки домов под помещение Маякской и Севериновской больниц, обремененных более других больными. Собрание, рассмотрев доклад Управы, постановило ограничиться покаместь ремонтированием дома, занимаемого Маякской больницей, ассигновав на этот предмет 1000 руб.; для постройки же дома под помещение Севериновской больницы составить план и техническую смету к будущему Собранию. Признавая, что дом, занимаемый Маякской земской больницей, положительно не соответствует своему назначению по ветхости и тесноте самого здания, Управа ограничилась только незначительными наиболее необходимыми поправками на сумму 66 руб. 80 коп., избегая напрасных и бесполезных затрат, в виду вторичного ходатайства перед Собранием о необходимости постройки нового здания для Маякской земской больницы, для постройки которого приобрела уже 29 саж. камня, на сумму 290 руб., воспользовавшись выгодными ценами. Планы и технические сметы для Маякской и Севериновской земских больниц, составленные земским техником г.Бутовичем, докладываются Собранию особо»¹⁴⁰.

Протягом звітного періоду було виписано на 312 крб. медичних інструментів для лікарів та фельдшерів з коштів, асигнованих земськими зборами.

Для економії коштів на медикаменти управою було вирішено відкрити в Одесі земську аптеку, куди ліки б поставлялися зі знижкою, як це робилося для всіх аптек. За постановою від 30 березня 1873 року управа звернулася до Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ з проханням дозволити земству Одеського повіту відкрити в місті Одесі свою аптеку з правом продажу ліків за рецептами, як у інших аптеках. Але протягом звітного періоду відповіді не отримала¹⁴¹.

Також управа звернула увагу на епідемію віспи, яка вирувала протягом 1872 року на території Одеського повіту. У зв'язку з цим у листопаді 1872 року проведено екстрені збори, де було зачитано доповідь про покращення заходів щодо щеплень проти віспи і запропоновано влаштувати в повіті віспену ферму. Лікарем Гольдом було зазначено, що в Одеському повіті для щеплень застосовується не натуральна лімфа, а так названа гуманізована вакцина – лімфа, яку взято з віспених бульбашок дітей тих людей, яким було вже зроблено щеплення. Такий перехід віспеної матерії від одного організму до іншого послаблює її силу. Надійним засобом для щеплення, на думку лікаря Гольда, може бути тільки свіжа коров'яча лімфа. Щоб її отримувати вчасно, треба мати свою ферму.

У зв'язку з виступом лікаря Гольда зборами було постановлено: доручити управі видати з коштів на непередбачувані витрати по 200 крб. земським лікарям Гольду і Красовському, з метою здобуття лімфи за допомогою привиття її телятам. При лікарнях вирішено влаштувати приміщення для телят, які мають знаходитись під наглядом фельдшерів.

Лікар Красовський отримав 100 крб. для цієї мети, а лікар Гольд відмовився від такого засобу здобуття лімфи і дав пораду отримувати віспу від корів, а не від телят, призначивши премію за доставку віспених корів найближчому земському лікарю. Тому управою було розіслано у всі заклади і землевласникам опис натуральної віспи, її відмінність від несправжньої з проханням повідомляти найближчому земському лікарю про випадки захворюваності корів на віспу, щоб він встигав знімати лімфу. Власнику корови була обіцяна винагорода від 10 до 25 крб., в залежності від відстані, яку треба подолати, щоб дістатись до земського лікаря.

Але корів, хворих на віспу, у 1873 році виявлено не було, тому управою було замовлено 40 трубочок вакцини у С.-Петербурзькому Виховному будинку, які було розіслано у всі округи для щеплень¹⁴².

З вище приведеного матеріалу видно, що влаштування санітарно-лікарняної частини в Одеському повіті у 1873 році потребувало вдосконалення і неабияких матеріальних витрат. Особливо, що стосувалося медичного штату. Так як на території повіту працювало всього 4 лікарів, то на кожного з них припадало до 30000 мешканців, на кожного фельдшера – до 10000, на кожну акушерку – до 20000. Кількість і розміри земських лікарень також були недостатніми: на одне лікарняне

¹⁴⁰ Отчет о действиях Одесской уездной земской управы с 1-го сентября 1872 г. по 1-е сентября 1873 г. – Одесса, 1873. – С. 21-25

¹⁴¹ Там само. – С.25-26

¹⁴² Там само. – С.27-29

ліжко припадало до 3000 мешканців, виписана у С.-Петербурзькому Виховному будинку лімфа після третього щеплення втрачала свою силу, тому нестача лімфи всеодно залишалася важливою проблемою. Протягом 1872 року (до осені) на території повіту вирувала епідемія холери, потім одразу почалася епідемія віспи. Особливо це відчувалося у Маяках, Овідіополі, Яськах, Вигоді, Калантаївці, Біляївці, Северинівці, Гросс-Лібенталі, Олександрівці та ін. 10% відсотків хворого на віспу населення загинуло. Крім цих епідемій, населення повіту хворіло на круп, черевний тиф, лихоманку, дизентерію¹⁴³.

1875 — 1876 роки

У 1876 році Одеська земська управа надала гласним звіт про санітарний стан повіту, у якому було зазначено: «...Всего в 1875 году обращалось за медицинским пособием 9898 человек, из которых мужчин было 5192, а женщин – 4706. Наибольшее число больных выпало на долю детского и среднего возрастов, а именно: детского — 2580, среднего — 2615, что в общей сложности составляет более половины всей общей цифры. На долю остальных возрастов, как-то: юношеского, зрелого и старческого, приходилось лишь 4703 больных. Что касается распределения больных по национальностям и сословиям, то преобладающим элементом являются русские, крестьяне, а затем мещане и дворяне, что легко объясняется численным перевесом русского народонаселения в уезде. Затем огромное большинство пользовавшихся советами врачей и фельдшеров выпадает на долю евреев, а за ними уже следуют немцы, болгары и греки, представляющие в отношении к русским и евреям сравнительно незначительный контингент людей, прибежавших к медицинской помощи, и если принять во внимание обширные пространства уезда, густо населенные немцами, представляющими после русских самый значительный процент населения, то нельзя не признать, что немцы в нашем уезде, в отношении ли доверия их к медицинскому персоналу, или же в отношении их нужд в медицинских советах, составляют абсолютное меньшинство. Следует, впрочем, заметить, что лучшие гигиенические и диетические условия, среди которых живут поселяне – собственники из немцев, во многом содействуют тому, что острые инфекционные болезни гораздо реже посещают их селения, и вообще распространение этих болезней и смертность от них никогда не достигают там таких крупных размеров, как в селениях наших русских крестьян. Огромная цифра 2031 из 9898, выпадающая на долю евреев, прибегающих за врачебными советами, и составляющих, как известно незначительный процент народонаселения в нашем уезде, может быть объяснена всем известною склонностью евреев к лечению, замеченною недавно, как в городах, так и в селениях, — имеющею даже некоторую связь с их религиозными верованиями. Евреям запрещено даже селиться там, где нет врачей. Видеть в этой высокой цифре особенную склонность еврейского народа к заболеваниям различного рода, нет особенного основания. Что касается малого числа болгар, то нельзя упустить из виду, что болгарские селения находятся исключительно в одном только 2-м медицинском участке, и что болгары народ еще довольно замкнутый, не особенно развитый и суеверный, а потому недоверчиво относящийся к рациональной медицинской помощи, и цифра 246, показанная по ведомостям, может быть названа относительно даже довольно высоко.

По занятиям огромное большинство заболевших, весьма естественно выпало на долю земледельцев, а потом ремесленников. Из числа 9898 человек, кроме тех, которые лечились в больницах, 4927 лечилось на дому и имели 10626 посещений.

Амбулаторно пользовалось 4971 человека, посетивших врачей 7746 раз. Что касается пола, то в 1-м медицинском участке число пользовавшихся мужчин почти одинаково с числом женщин, во 2-м – женский пол значительно превышает мужской, а в 3-м и 4-м медицинских участках число мужчин превышает число женщин почти в два раза.

Собственно у врачей пользовалось: В 1-м округе — 1286, во 2-м округе — 2265, в 3-м округе – 1285, в 4-м округе – 504.

К этим цифрам следует присоединить больных, пользовавшихся в 1875 г. в земских больницах: Маякской – 259, Севериновской – 238, Ландауской – 90, Очаковской – 180.

Из этих данных явствует, что врач 2-го округа (Я.В.Гольд) более всех остальных земских врачей обременен занятиями, если принято во внимание только число лиц, прибежавших к нему за пособием. Если же еще руководствоваться числом поданных им медицинских советов, дохо-

¹⁴³ Отчет о действиях Одесской уездной земской управы с 1-го сентября 1872 г. по 1-е сентября 1873 г. – Одесса, 1873. – С. 29-30

дивших до почтенной цифры 4615 в отчетном году, то увидим, что деятельность его значительно шире деятельности других врачей, число советов которых за тоже время колеблется около цифры 2000. Присовокупив к этому необходимость разъездов, средняя ежедневная деятельность врача 2-го округа достигнет весьма высокой цифры, определить которую с точностью весьма трудно.

Так как общая годовая отчетность не может дать ясного понятия о большей или меньшей склонности народонаселения к заболеваниям в известные времена года или в известные месяцы, то управа считает нелишним представить месячные отчетности за 1875 год:

январь	651
февраль	584
март	847
апрель	861
май	577
июнь	1222
июль	1010
август	1011
сентябрь	724
октябрь	747
ноябрь	768
декабрь	896

Из этих данных видно, что наименьшее число лиц, прибегавших за врачебным пособием, оказалось в мае, наибольшее в июне. Вообще наибольшее число заболеваний падает на жаркие летние месяцы июнь, июль и август. Осенние же, зимние и весенние месяцы оказались более благоприятными для народного здравия. Управа отнюдь не считает себя вправе делать из этих цифровых данных какие-либо практические санитарные выводы. Она приводит только факты, не вникая в их научное значение.

Ведомости, доставляемые ежемесячно врачами, заключают в себе всех больных без исключения, прибегавших к их помощи в данный период времени. Терапевтические и хирургические случаи, хронические и острые болезни встречаются вместе и только из общего вывода врачей управа может заключить, какие острые болезни преобладали в данное время. В 1875 г. на весьма значительном пространстве уезда, преобладающею болезнью был дифтерит; ни один из санитарных участков не был пощажён, в особенности же пострадали 2 и 4 медицинские участки. Кроме дифтерита, замечалось во всем уезде почти одинаковое преобладание одних и тех же острых болезней в известный период времени. Так зимние месяцы характеризовались катаральными и воспалительными поражениями дыхательных органов, как у взрослых, так и у детей. Довольно часто встречались также ревматические страдания суставов и мышц. С наступлением весны перемежающиеся лихорадки в разных формах поражали значительное число обывателей, в особенности в местах низменных и болотистых. Лихорадки поражали также рабочий люд, кочующий в весеннее время в степи, во время обработки почвы. Нельзя не обратить внимание на одно весьма загадочное явление, замеченное врачом. По его наблюдениям ежегодно в феврале и марте, в особенности во время великого поста, в уезде весьма часто проявляются случаи заболевания цингой, в особенности сильно была развита эта болезнь в 1874 году. В отчетном 1875 г., несмотря на довольно бедственное положение народа вообще и на его скудное прокормление, цинготных случаев было поразительно мало. С наступлением более теплого и жаркого времени, поражения желудочно-кишечного канала стали проявляться все чаще и чаще, первоначально у взрослых, в форме острых катаров и кровавых поносов, а потом в огромном большинстве у малолетних. Эти то страдания, как известно, поражают ежегодно значительное число детей в наших местностях и возвышают общий процент смертности, этим обстоятельством также легко объясняется значительное повышение цифры заболеваний в июне, июле и августе. С наступлением осени желудочно-кишечные страдания стали прекращаться и по мере приближения более холодного времени, заменились катаральными болезнями дыхательных органов. Из острых сыпей, преобладающею была корь. Тифы, хотя и проявлялись от времени до времени во всех участках, но лишь в одиночных только случаях и нигде не принимали эпидемического угрожающего развития, чего можно было опасаться, принимая во внимание настоящие дурные экономические условия народонаселения, вследствие трехлетних неурожаев.

Вообще в 1875 году, число лиц, обращавшихся за советом и пособием к земскому медицинскому персоналу, составляло 6,9% в отношении ко всему населению уезда.

Процент смертности составляет в отношении к числу выздоровевших 7,6% и 4,5% в отношении ко всему числу больных, показанных по ведомостям.

На эти процентные отношения, как управа, так и врачи, смотрят только как на приблизительные, так как исход болезни многих больных остается неизвестным, вследствие неблагоприятных условий медицинской практики, не позволяющих врачам следить за ходом и исходом болезни в одиночных случаях заболеваний. Вообще же 1875 год не может быть причислен к особенно неблагоприятным в отношении народного здоровья; так как ни одна из болезней, тесно связанных с дурными гигиеническими и диетическими условиями народной жизни не проявлялась эпидемически, за исключением развеется дифтерита, распространенного впрочем повсеместно в России и остальной Европе, и причина зарождения которого дело далеко не выясненное в науке.

Лечение каждого больного амбулаторно и на дому обошлось управе в 1875 году в 1 руб. 33 коп, при чем считается стоимость содержания всего медицинского персонала и расходы на покупку медикаментов для неимущих больных в уезде.

Лечение же и содержание каждого больного в больницах, обошлось в 10 руб. Суточное содержание в 63 коп. Расходы по прекращению эпидемий включены уже в сумму 1 руб. 33 к., входящую на всякого вне больничного больного в уезде.

Обращаясь к 1-й половине 1876 г., мы видим по отчетности почти одинаковое число лиц, обращавшихся за советами к медицинскому персоналу, и только в июне не замечается такого быстрого повышения цифры больных, как 1875 году.

Всего за первую половину 1876 года обращалось за советом 4484 лиц, представляющих незначительное уменьшение против цифры первой половины прошлого года, а именно на 258 человек. В текущем году больных было: в январе – 891, в феврале — 659, в марте – 707, в апреле - 744, в мае – 708, в июне – 775.

Что касается до распределения больных по возрастам, то в первой половине 1876 года преобладали средний и зрелый возрасты. Цифра смертности составляла в 1-й половине 1876 г., в отношении к числу выздоровевших 4% и 2,5% в отношении к числу всех заболевших, показанных по ведомостям»¹⁴⁴.

Щодо епідемій, то протягом 1875-1876 років продовжувались заходи стосовно щеплення населення від віспи і було зроблено 5863 щеплень дітям.

Також виявлялося захворювання на дифтерит у тих чи інших місцевостях, що потребувало підвищеної уваги лікарів. Крім цього, у січні, лютому та березні часто фіксувалися випадки запалення легенів у важкій формі і гострий ревматизм суглобів. З приходом весни великий відсоток населення вразила лихоманка, що найбільше вирувала на території 2-ї дільниці. У першій половині року траплялися випадки захворюваності на тиф, лихоманку і інші інфекційні хвороби, але вони не набували епідемічного характеру. Але дифтерит переходив з села в село, і, не дивлячись на медичні заходи, смертність від цієї хвороби була дуже високою, особливо серед дитячого населення.

Для покращення заходів боротьби з дифтеритом 12 січня 1876 року управою було скликано з'їзд лікарів, на якому вони зазначили, що хвороба розповсюджується через недотримання селянами елементарних заходів. Управою, за участю лікарів, було складено інструкцію з основними і обов'язковими пунктами заходів, та розіслано у всі сільські і волосні правління. Для нагляду за дотриманням інструкції було обрано опікунів у всіх населених пунктах повіту.

На з'їзд лікарів було запрошено також одеських лікарів: Мінха, Фінкельштейна, Бернштейна, Маргулієса, Розена, Циммермана, Мочутковського, Кондратовича, Бренделя, Тюнєєва, Мандельбаума, Блюменталю. З земських лікарів були присутніми Гольд, Пленецький і Клименко¹⁴⁵.

Стосовно лікарень повіту у звіті управи було зазначено: «...Рассматривая вопрос о состоянии больниц в Одесском уезде, управа постарается дать ясное понятие Собранию об их настоящем положении, как в отношении их общего устройства, так и по отношению к пользе, приносимой ими населению.

Для того, чтобы дать более определенное понятие о чем либо, весьма важно выслушать мнение лица постороннего, компетентного в деле, о котором он судит, и беспристрастно относящегося к нему. Такое мнение о земских больницах Одесского уезда мы встречаем в докладе члена губернского статистического бюро доктора Брюховского, осмотревшего в нынешнем году наши больницы по поручению губернской управы. Черпая в настоящее время из этого доклада, препровожденного губернской управою в Одесскую уездную, некоторые данные о состоянии больниц в

¹⁴⁴ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го апреля 1875 г. по 1-е августа 1876 г. – Одесса, 1876. – С.3-8

¹⁴⁵ Там само. – С.8-10

езде, управа спешит оговорить, что хотя она не во всем согласна с г.Брюховским, но в главных основаниях личное мнение управы не во многом расходится с мнением агента статистического бюро.

Таким образом, переходя к обзору больниц, управа имеет честь доложить собранию, что Маяжская больница (врач Красовский) помещается в здании, принадлежащем земству. По наружному виду, расположению и устройству комнат здание это далеко не приспособлено к помещению больницы, так что чувствуется повсюду теснота и замечается отсутствие опрятности. При больнице нет приемной комнаты, помещения для ванн, нет цехгауза. Все это теснится в тесном флигеле, в котором помещается еще кухня и больничная аптека. Все эти недостатки больницы зависят от таких причин, устранить которые земство в настоящее время за неимением средств не в силах, так как приспособление этого здания для удобного помещения больницы, потребовало бы больших расходов; другого же дома для найма под больницу во всем городе нет. Что касается до замеченного отсутствия опрятности, то управа должна заявить, что почти невозможно содержать в опрятности эту больницу, так как, не смотря на тесноту помещения и разные другие неудобства, число больных почти всегда превышает полный комплект, установленный на 12 постелей, а часто доходит до 15-16. Городское управление ничем не содействует земству в содержании этой больницы.

Из двух больниц: Ландауской — 3-го санитарного округа (врач Клименко), и Очаковской — 4-го округа (врач Пленецкий), г.Брюховский отдает предпочтение Очаковской, находя устройство ее более подходящим к требованиям больничного дела. Наемный дом Ландауской больницы представляет крайне неудобное помещение, несочувствие к ней местных жителей — немцев затрудняет как ее содержание, так и возможность устранения некоторых недостатков. Не смотря на такое отношение к больнице, не смотря на отказ дать лучшее помещение для нее, местные жители, даже зажиточные, обращаются постоянно к местному врачу с неосновательными требованиями отпускать им даровые лекарства. Вообще ни общее положение Ландауской больницы, ни положение ее среди местных жителей не может удовлетворить управу и она примет при первой возможности меры к перенесению больницы в другое место, где владелец или самое же поселение более соответственно будут относиться к делу.

Утешительный для земства Одесского уезда отзыв г.Брюховского был о больнице 2-го санитарного округа в м.Севериновке (врач Гольд). Чтобы ознакомить гг. гласных с этим отзывом, мы берем его целиком из доклада губернской управы и представляем его на благоусмотрение Собрания: «...Севериновская больница помещается в экономическом доме, где первоначально была экономическая полиция, а впоследствии местная аптека. Больница назначается на 12 постелей; во время моего посещения больных было 8 человек. Комнаты больничного помещения высокие, светлые и весьма удобно расположены; есть особая операционная комната, со всеми принадлежностями, в ней помещаются и души; в довольно большой передней комнате поставлены скамьи для приходящих больных; есть особый приемный кабинет врача, где имеется шкаф, наполненный весьма необходимыми инструментами; есть также особое помещение для покойников; при кухне имеется прачечная; при довольно большом дворе имеется садик, которому, как видно, посвящены труд и внимание. На крыльце, где часто садятся больные, сделан большой холщевой навес, защищающий от солнца. В больничных палатах воздух совершенно чист и свеж; повсюду: в палатах, дворе, кухне, прачечной и сараях чистота и опрятность праздничные. Вообще больница Севериновская в том виде, как мне пришлось ее видеть, может считаться вполне благоустроенной и служить образцом при устройстве участковых земских больниц. Незначительные недостатки помещения — ветхость потолков и недостаток ванной комнаты, легко устранимы. На содержание больницы и наем дома земство отпускает 2100 руб. в год. Экономия владельца дает врачу квартиру и небольшое содержание, и никогда не отказывает в услугах для улучшения больницы. Севериновская больница, которая по всему мнению может считаться образцовою, не представляет в то же время никаких привилегий ни в денежных средствах, ни в системе хозяйственного устройства и содержания перед остальными больницами Одесского уезда»¹⁴⁶.

У 1875 році Одеський повіт розподілявся на 4 санітарні округи: 1-й — Маяжський, 2-й — Северинівський, 3-й — Ландауський, 4-й — Очаківський. 1-й округ протягом року відвідало 1640 хворих, другий — 3402, третій — 1719, четвертий — 985¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го апреля 1875 г. по 1-е августа 1876 г. — Одесса, 1876. — С.11-13

¹⁴⁷ Там само. — С.20-21

1877-1878 роки

1877-1878 роки стосовно епідемії стали сприятливими для Одеського повіту. Протягом звітнього періоду траплялися поодинокі випадки захворювання на тиф та віспу, яка з'являлася тільки на території 4-го округу. Навіть одна з найбільш небезпечних епідемії дифтериту почала послаблювати свої сили.

Дитяча захворюваність на кір та дифтерит теж виявлялася у значно меншій кількості, ніж у попередні роки і мала невеликий відсоток смертності¹⁴⁸.

Всього протягом 1877-1878 років зверталось за медичною допомогою 11030 осіб, яким надано допомогу у 22392 випадках: амбулаторно – 10788, вдома – 11604. Найбільше звернень зареєстровано до лікаря 2-го округу Гольда – 2997. Серед хворих повіту було 6335 чоловіків і 4695 жінок.

Інші хворі користувалися допомогою фельдшерів, найбільша кількість яких припадала на 4-й медичний округ.

У лікарнях знаходилось 739 осіб, яким було зроблено 127 операцій: 27 – в Маякській лікарні, 80 – в Северинівській, 19 – в Ландауській і Покровській, 1 – в Очакові. Відсоток смертності у лікарнях – 6¹⁴⁹.

Щеплення було зроблено 4389 дітям. Медикаменти за рахунок земства видавалися у 3199 випадках.

Щодо змін у медичній справі у звіті управи зазначається: «Управа не может не упомянуть о некоторых преобразованиях, произведенных в нынешнем году в нашей санитарной организации. Прежде всего следует упомянуть о переводе земского врача 3-го округа г.Клименко из с.Ландау в м.Покровское и об устройстве больницы в этой местности, сопряженном с упразднением Ландауской больницы. Управа, признавая необходимость пребывания врача в м.Курисово – Покровском, как пункте центральном, вместе с тем осознает, что с упразднением Ландауского участка значительное пространство уезда осталось без всякой врачебной помощи, а потому и заявляет свое мнение о необходимости учреждения еще одного санитарного участка. Помимо этого Управа, по постановлению Земского Собрания, выработала инструкцию и правила о безвозмездной раздаче медикаментов бедным больным и вообще, сообщая с земскими врачами и гг. попечителями больных, начертала общие правила, регулирующие вполне уездную земскую санитарную организацию.

В прошлогодней сессии, наше Земское Собрание решило и со своей стороны принести посильную помощь Правительству в деле призрения больных и раненных воинов и постановило учредить в уезде 3 временных лазарета на 80 коек: в г.Маяках, м.Севериновке и Покровском. К 12 ноября уже первая партия больных и раненных воинов была отправлена в сопровождении г.Председателя Управы, члена г.Бутенко и врача г.Гольда в м.Севериновку, во вновь устроенный на 26 коек лазарет. Вслед за тем были приготовлены лазареты в Маяках и Покровском и помещены в них больные и раненные. Начиная с ноября по сегодняшний день, лазареты наши наполнены больными и при хороших гигиенических условиях, продовольствии и тщательном уходе за ними врачей, многие из безнадежно больных быстро поправлялись, многие тяжело раненные, которым угрожала ампутация или резекция, выздоравливали вполне с уцелевшими конечностями. Всем этим результатом мы обязаны образцовому уходу наших врачей за порученными им Земством ранеными и больными воинами. Вообще Управа, заканчивая свою отчетность, не может не отдать полной справедливости трудам земских врачей и их заботливости к исполнению возложенной на них обязанности...»¹⁵⁰.

У лютому 1878 року в Одеському повіті відбулося засідання комісії зі створення інструкцій для опікунів земських лікарень: «18-го февраля 1878 года в заседании Комиссии прибыли: гг.Председатель и члены Одесской земской управы, г.Попечитель Севериновской больницы Р.И.Малаховский, и гг.земские врачи: Я.В.Гольд, А.С.Крассовский и Д.Ф.Клименко. После чего г.Председатель объявил заседании Комиссии открытым.

Обсуждался вопрос об изменении разделения санитарных участков. Комиссия пришла к следующему заключению: причислить к 1-му санитарному участку волости: Баденскую, Зельцскую, Граденицкую, Беляевскую, Мангеймскую, Фрейдентальскую, Гросс-Либентальскую, Калаглеув-

¹⁴⁸ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1877 г. по 1-е августа 1878 г. – Одесса, 1878. – С.3

¹⁴⁹ Там само. — С.5

¹⁵⁰ Там само. – С.6

скую, г.Маяки и Овидиополь. К 2-му санитарному участку: Севериновскую, Кубанскую, Больше-Буялыкскую, Ильинскую, Бельчанскую, Антоно-Кодинцовскую, Мало-Буялыкскую, Александровскую (Сычавскую), Куртовскую, Гильдендорфскую. К 3-му: Курисово-Покровскую, Нейзацкую, Ряснопольскую, Рорбахскую, Ландаускую, Ковалевскую, Ново-Покровскую, Нейфрейдентальскую, Анатольевскую. К 4-му: Анчекрак-Ильинскую, Александрфельдскую, Нечаянскую, Петровскую, (Солонихскую) Коренихскую, Тузловскую и г.Очаков.

По вопросу о выборе местопребывания фельдшерам, комиссия полагала:

- а) выбор местопребывания фельдшерам предоставить полному усмотрению гг.врачей;
- б) в 4-м санитарном округе комиссия наиболее удобным находила местопребывание фельдшеров в Нечаянном и в Коренихе.

Слушали инструкцию, выработанную Одесскою городской управою, для гг.Попечителей Одесской городской больницы.

Приступлено было к обсуждению проекта инструкции для гг.Попечителей земских больниц, выработанного г.Гольдом. После прений комиссия остановилась на нижеследующем:

1. Попечители больниц контролируют исключительно хозяйственно- распорядительную часть. Специально-научная сторона больничного управления не входит в круг их ведения, даже в тех случаях, когда земским собранием на должность попечителя избрано было бы лицо, специально сведущее в медицинских вопросах.

2. Попечитель несет ответственность за свои действия перед земским собранием.

3. Попечители посещают больницы по возможности чаще. Время посещения совершенно зависит от их усмотрения.

4. При посещении больницы попечитель имеет право вникать во все части и во все принадлежности хозяйственного управления, проверять и осматривать качество и количество пищи, одежды, обуви, белья, следить за наружною чистотою и опрятностью больных, равно как и за точным соблюдением больничным низшим персоналом распоряжений врача для каждого больного в частности. Необходимые для этого сведения попечитель извлекает из скорбных листов, ведущихся для каждого больного особо.

5. Все распоряжения гг.Попечителей должны быть основаны не только на лечебном уставе, но и согласоваться с инструкциями, выработанными комиссией, а также и теми распоряжениями, которые найдет нужным сделать Управа.

6. О замеченных беспорядках Попечитель доносит по своему усмотрению земской управе.

7. Неблагоприятные гигиенические условия для больницы, зависящие не от положения и постройки здания, а от нерадения больничного начальства, могут быть устраняемы по указанию попечителя.

8. О недостатках больниц, об упущениях в них, независящих однако же от недосмотра больничного начальства, Попечители доводят до сведения Управы, с указанием, по возможности, способов их устранения.

9. Возникающие пререкания или же недоразумения между больничным начальником и попечителем, подлежат разбору земской управы. По вопросам же сложным по больничной администрации или же в случаях весьма серьезных столкновений врачей с попечителями, созывается съезд членов управы, врачей и попечителей для разрешения сообща спорных вопросов. Этот же съезд и составляет общий уездный земский больничный совет.

10. Недоразумения между врачом и смотрителем или подрядчиком больницы (где таковые существуют) разбираются на месте гг.Попечителем и в случаях весьма серьезных об них доводится до сведения управы, на ее усмотрение и разрешение.

11. В больницах, где полагается штатный смотритель, нравственная ответственность за все замеченные беспорядки падает, помимо смотрителя и на врача, как непосредственного начальника учреждения.

12. Ревизию больниц попечители имеют право производить не стесняясь временем, присутствием или отсутствием врача.

13. Если ревизия больницы производится в отсутствии врача и при этом окажутся некоторые беспорядки и упущения со стороны больничной администрации, то Попечитель доводит об этом до сведения врача и через него же приводятся в исполнение распоряжения попечителя.

14. Если в больницах оказываются некоторые недостатки, происходящие от скудности ассигнованных средств, то врачи обращаются к посредству попечителей, прося их исходатайствовать перед управою, или земским Собранием, об ассигновании необходимых сумм на улучшение больничного хозяйства.

15. Больничный инвентарь должен быть представляем гг.Попечителям по первому их востребованию.

16. Попечители заботятся об улучшении участи неимущих, которые оставляют больницу без средств к жизни. Для достижения этой цели попечители собирают пожертвования от частных благодетелей и принимают меры к организации благотворительного общества при больнице.

17. Попечители заботятся об умножении средств больницы, обращая на нужды ее внимание частных благотворителей.

В заключение, комиссия постановила собраться вновь 11-го марта для обсуждения вопроса о контроле над бесплатною раздачей медикаментов, а также для выработки инструкции для гг. земских врачей»¹⁵¹.

На засіданні було також зачитано правила санітарної організації Одеського повіту:

«1. Одесский уезд разделяется на 4 санитарных участка, с местопребыванием врачей: 1-го участка – в Маяках, 2-го – в Севериновке, 3-го – в Покровском и 4-го — в г.Очакове.

2. Участковые фельдшера находятся в следующих пунктах уезда: в гг. Овидиополе, Маяках и в волостях: Гросс-Либентале, Севериновке, Б.Буялыкe, Нейзаце, Покровском, Раснополе, Покровском (Солонихе), Нечаянном, Анатольевке, Парутино-Ильинском и м.Егоровке. Акушерки: в гг.Очакове, Овидиополе, Маяках и в волостях: Зельцской, Нейзацкой, Ландауской и Севериновской.

3. Земские больницы устроены: в гг. Маяках, Очакове и в м.Севериновке на 12 постелей, а в м.Покровском на 10.

4. В случае появления повальной болезни волостные и сельские правления обязаны немедленно доносить об этом участковым врачам и одновременно Земской Управе, а до прибытия врача пригласить ближайшего из участковых фельдшеров для оказания помощи заболевшим.

5. Волостные и сельские правления действуют во время появления эпидемий, в пределах, указанных инструкцией Управы, где в точности определены меры, которые должны быть приняты для предупреждения появления и пресечения повальных болезней.

6. Во время пребывания врача или фельдшера в какой либо местности, сельские власти обязаны оказать им полное содействие при исполнении ими их обязанностей.

7. В случаях одиночного заболевания кого-либо из обывателей и желания с его стороны воспользоваться врачебным пособием у себя на дому, на обязанности заболевшего, его родных или же местных сельских властей лежит забота о приискании способа и средств пригласить к себе кого-либо из санитарного персонала участка и доставлении его обратно на место жительства. Бедные обыватели пользуются правом безвозмездной подачи им врачебной помощи и дарового получения необходимых лекарств. В последнем случае бедность должна быть засвидетельствована местными сельскими властями, или же почетными жителями данной местности.

8. Больным, прибегающим за советом врачей или фельдшеров у них на дому, даровая раздача лекарства зависит от убеждения совести сих последних.

9. Всякий обыватель уезда имеет право, в случае надобности, пригласить к себе врача; обязательные же выезды последнего, входящие в круг его прямых служебных обязанностей, обозначены ясно, в нижеследующей инструкции земским врачам.

10. Волостные и сельские правления обязаны снабжать бедных обывателей уезда формальными свидетельствами о бедности, в случаях, если таковые, имея надобность поступать в участковые больницы, не имели средств внести следуемую за лечение плату.

11. Волостные старшины и сельские старосты оказывают полное содействие фельдшерам в деле оспопрививания и должны со своей стороны указывать местным жителям на крайнюю необходимость и пользу принятия этой предохранительной меры.

12. На какие либо нерадения участковых фельдшеров или акушерок к своим обязанностям, сельские власти и отдельные личности обращаются с жалобами к участковым врачам.

13. Жалобы на врачей препровождаются в Земскую управу»¹⁵².

Також було представлено інструкцію земським лікарям:

«1. Земской участковый врач следит за санитарными условиями своего участка, заведует участковою больницею, подает советы амбулаторным (приходящим) больным и обязательно выезжает в участок по приглашению больных, распоряжению Управы и заявлению волостных и сельских правлений в следующих случаях:

- а) при большом накоплении больных вообще в какой-либо местности;
- б) при появлении эпидемии;

¹⁵¹ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1877 г. по 1-е августа 1878 г. – Одесса, 1878. – С.7-9

¹⁵² Там само. – С.11-12

в) в случаях необходимости подачи немедленной помощи врачебной, хирургической или акушерской.

Во всех этих случаях выезды его входят в круг его прямых служебных обязанностей.

2. Оспопрививание в уезде состоит под их непосредственным контролем и они же обязаны заботиться о своевременном доставлении участковым фельдшерам свежей и доброкачественной лимфы.

3. Земские врачи имеют постоянное местопребывание в своем участке, в пунктах, указанных Земскою Управою, и по мере возможности должны избегать продолжительных отлучек. Для приема амбулаторных (приходящих) больных назначается каждым из участковых врачей один день в неделю, в который он обязательно должен находиться на месте жительства.

4. Участковые врачи обязаны указывать обществу или обращать внимание Управы на замеченные ими отступления в данных местностях от законных медико – полицейских мероприятий и на антигигиенические условия, вообще способные вызывать или вызвавшие уже эпидемии в какой-либо местности.

5. Врачи дают подчиненным им фельдшерам и акушеркам необходимые наставления касательно лечения больных и ухода за ними и по отношению принятия необходимых санитарных мер в известной местности и в известных случаях.

6. Отчетность о состоянии народного здоровья вообще и о числе больных, прибегавших за врачебным пособием, о количестве лиц, подвергшихся предохранительному оспопрививанию и нуждавшихся в акушерском пособии, лежит на обязанности участковых врачей. Отчет этот составляется в установленной форме ежемесячно, по оспопрививанию же 2 раза в год, а по эпидемическим болезням – по окончании эпидемии.

7. В случаях востребования Управою каких-либо санитарных медико-топографических и статистических сведений, участковые врачи доставляют таковые со всевозможною поспешностью.

8. Врачи, заведя даровую раздачу медикаментов в участках, доставляют отчетность об израсходовании лекарств, по третям года.

9. Врачи назначаются и увольняются Управою и ответственны за свои служебные обязанности только перед нею.

10. Участковые врачи обязаны пользоваться бедных больных безвозмездно и раздавать согласно инструкции таковым даровые медикаменты»¹⁵³.

Також було представлено інструкцію для фельдшерів:

«1. Земские участковые фельдшера проживают в своих участках, в пунктах, указанных им Земскою Управою или врачом.

2. Фельдшера находятся в прямой зависимости от участковых врачей, законные требования которых они обязаны исполнять беспрекословно; определение, увольнение и перевод их с места на место зависит от Управы, по представлению врачей.

3. Участковые фельдшера один раз в месяц обязательно объезжают свои участки и должны являться к больным, приглашающим их, по первому востребованию.

4. Во время эпидемии они неотлучно находятся в пораженных местностях при больных и, действуя в пределах, данной им врачами инструкции, оказывают болевающим врачебное пособие и следят за исполнением санитарных мероприятий.

5. О появлении где либо эпидемии, фельдшера, уведомленные об этом заранее, немедленно доносят участковым врачам, до прибытия которых они должны быть на месте при больных.

6. Фельдшера доставляют ежемесячно врачам подробные сведения о своей деятельности по форме, установленной Управою; помимо этого они обязаны 2 раза в год доставлять врачам подробные сведения об оспопрививании (к 1-му июля и к 31-му декабря) и о каждой эпидемии в отдельности. Об израсходовании земских медикаментов они ведут особую отчетность и доставляют ее врачу по окончании каждой трети года.

7. При своих объездах фельдшера осведомляются в волостных и сельских правлениях о числе находящихся в селе больных и оказывают посильное пособие болевающим. Хронических больных и сифилитиков они обязаны направлять к врачам или отсылать в больницы и отнюдь не должны заниматься лечением лиц, одержимых сложными и серьезными хроническими недугами.

8. Фельдшера обязаны неусыпно заниматься оспопрививанием, действуя во всем по указаниям врачей, от которых они и получают оспенную лимфу для прививки и развезению по участку.

¹⁵³ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1877 г. по 1-е августа 1878 г. – Одесса, 1878. – С. 13-14

9. За дурное поведение, нерадение к служебным обязанностям, грубое обращение с больными или с сельскими властями и вымогательство денежного вознаграждения за труд и медикаменты, в особенности с бедных обывателей, фельдшера увольняются от службы немедленно.

10. Если фельдшера приглашаются к больным с болезнями опасными, в одиночных случаях заболеваний, они обязаны уведомить об этом ближайшего участкового врача, и пригласить его для осмотра больного и оказания ему соответствующей помощи»¹⁵⁴.

Протягом 1877 року до медиків 1-ї дільниці звернулося за допомогою 1249 чоловіків і 854 жінки. Вдома лікарі відвідали 1915 осіб, амбулаторно звернулося 1844 особи. Кількість хірургічного втручання – 27.

До медиків 2-ї дільниці звернулося 2443 чоловіка і 1869 жінок. Вдома лікарі відвідали 2417 осіб, амбулаторно звернулося 3527 осіб. Кількість хірургічного втручання – 85.

До медиків 3-ї дільниці звернулося 1142 чоловіка і 588 жінок. Вдома лікарі відвідали 2593 особи, амбулаторно звернулося 2498 осіб. Кількість хірургічного втручання – 19.

До медиків 4-ї дільниці звернувся 1501 чоловік і 884 жінки. Вдома лікарі відвідали 4679 осіб, амбулаторно звернулося 2429 осіб. Кількість хірургічного втручання – 1.

Всього на території Одеського повіту у 1877 році зверталось до медиків 10530 осіб, лікувалось вдома – 11604, амбулаторно – 10288, зроблено 133 хірургічних операції¹⁵⁵.

Унаслідок епідемії дифтериту у 1-му санітарному окрузі в 1877 році захворіло 102 особи, вилікувалось – 65, померло – 37.

У 2-му окрузі захворіло 124 особи, вилікувалось – 54, померло – 70.

У 3-му окрузі захворіло 197 осіб, вилікувалось – 141, померло – 56.

У 4-му окрузі захворіло 19 осіб, вилікувалось – 11, померло – 8.

Протягом 1878 року епідемія була тільки на території 4-го санітарного округу, де захворіло 37 осіб, вилікувалось – 28, померло – 9.

На території цього ж округу у 1878 році вирувала епідемія віспи. Унаслідок цього захворіло 88 осіб, вилікувалось – 59, померло – 29¹⁵⁶.

Протягом 1878 року (по 1 липня) до медиків 1-ї дільниці звернулося за допомогою 882 чоловіка і 497 жінок. Вдома лікарі відвідали 812 осіб, амбулаторно звернулося 1290 осіб. Кількість хірургічного втручання – 17.

До медиків 2-ї дільниці звернулося 1102 чоловіка і 554 жінки. Вдома лікарі відвідали 604 особи, амбулаторно звернулося 1577 осіб. Хірургічне втручання було відсутнім.

До медиків 3-ї дільниці звернулося 809 чоловіків і 424 жінки. Вдома лікарі відвідали 1196 осіб, амбулаторно звернулося 1337 осіб. Кількість хірургічного втручання – 7.

До медиків 4-ї дільниці звернулося 654 чоловіка і 418 жінок. Вдома лікарі відвідали 1836 осіб, амбулаторно звернулося 666 осіб. Хірургічне втручання було відсутнім.

Всього на території Одеського повіту у 1878 році (до 1 липня) зверталось до медиків 5340 осіб, лікувалось вдома – 4448, амбулаторно – 4870, зроблено 31 хірургічну операцію¹⁵⁷.

1878-1879 роки

У першій половині 1879 року було змінено розподілення Одеського повіту на 4 санітарних дільниць шляхом утворення 5-ї дільниці. На з'їзді земських лікарів, скликаному управою 7 травня 1879 року, повіт було розподілено на 5 санітарних дільниць таким чином:

1. До першої санітарної дільниці віднесено волості: Баденську, Зельцьську, Граденицьку, Біляївську, Фрейдентальську, Мангеймську, Гросс-Лібентальську, Калаглійську, а також міста Маяки і Овідіополь.

2. До другої санітарної дільниці віднесли волості: Куртівську, Іллінську, Северинівську, Більчанську, Велико-Буяликську, Гільдендорфську і Кубанську.

3. До третьої санітарної дільниці віднесли волості: Нейфрейдентальську, Покровську, Ново-Покровську, Антоно-Кодінцевську, Мало-Буяликську, Олександрівську (Сичавську), Нейзацьку і Анатоліївську.

¹⁵⁴ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1877 г. по 1-е августа 1878 г. – Одесса, 1878. – С. 14-15

¹⁵⁵ Там само. – С. 22-23

¹⁵⁶ Там само. – С. 28

¹⁵⁷ Там само. – С. 26-27

4. До четвертої санітарної дільниці віднесли волості: Ряснопільську, Рорбахську, Ландауську, Ковалівську, Нечаянську і Олександрфельдську.

5. До п'ятої санітарної дільниці віднесли волості: Анчекракську, Тузлівську, Кореніхську, Солоніхську (Петрівську) і м.Очаків¹⁵⁸.

Щодо хвороб, що панували на території повіту протягом 1878-1879 років, у звіті земської управи за названий період зазначається:

“Преобладающими болезнями в уезде в отчетном году были оспа, перемежающиеся лихорадки, корь, скарлатина, сифилис, гастрические и катаральные горячки, а также в слабой степени дифтерит.

Оспенная эпидемия отличалась особенной интенсивностью в 1-м санитарном участке, где появившись в с.Троицком еще в сентябре прошлого года, она посетила затем Маяки, сс.Яски, Беляевку, Граденицы, Страсбург, Кандель и г.Овидиополь; всего в этой местности заболело 927 ч.; процент смертности в этом округе достигает до 30,7.

В четвертом и пятом санитарном участках оспенная эпидемия была слабее; она произвела наиболее опустошений в Нечаянской и Александрфельдской волостях, а также в Тузловской; из числа заболевших оспой 433 души, умерло до 32%.

Во 2-м санитарном участке оспенная эпидемия ограничилась только 4 селениями: Андреевой, Большим Буялыком, Головердовкою и Павлинкою, с весьма низким, впрочем, % смертности. Против такого проявления болезни принимались предохранительные меры и было усилено оспопрививание. К сожалению, не всегда земский медицинский персонал встречал поддержку со стороны сельских властей, так например, в с.Троицком местные власти не оказывали никакого содействия врачу и фельдшерам, прибывшим туда для прививки оспы, вследствие чего предохранительная оспа была привита только небольшому числу детей, что, конечно, не осталось без влияния на сильное распространение болезни в этом селении. Нельзя умолчать здесь об одном весьма прискорбном факте. Врач Гольд доносит, что, не смотря на хорошую прививку предохранительной оспы, встречались случаи заболевания спустя даже месяц или два после оспопрививания.

Пятнистый тиф появился в половине декабря в г.Маяках; заболевших было 12 человек. Опасаясь развития болезни, земская управа открыла временную больницу для тифозных, так что больные были совершенно изолированы и эпидемия быстро прекратилась. Смертность от тифа была незначительна — умерло 2 человека; сверх того, в 3-м санитарном округе, в с.Вормс в продолжении полугода заболело брюшным тифом 60 человек, из них умерло 13.

Дифтерит появился в Одесском уезде с наступлением осеннего времени и укоренялся в тех местностях, которые представляли к тому благоприятные условия. Так, в сентябре дифтерит появился в с.Большом Буялыке в значительных размерах, с 60% смертности; в особенности упорно гнездился он на окраинах села, в тесных и сырых хижинах, при самой убогой обстановке. Из Буялыка дифтерит перешел в соседнее село Севериновской волости Лизиньку, где держался недолго, с небольшим % смертности. В ноябре дифтерит стал проявляться в с.Кубанке, но оказался уже не столь убийственным и более податливым лечению. В м.Ильинском дифтерит продолжался почти весь год, прерываясь недели на две — на три. Кроме того, дифтерит появлялся в течении зимы в местностях, расположенных по Днепровско — Бугскому лиману, а также в г.Очакове и его предместьях Бейкуше и Куцурубe, в Нечаянской волости — д.Веселый Кут и Кацапке и Александрфельдской волости — в с.Красном. В других местностях дифтерит появлялся спорадически, с процентом смертности, не превышавшем 30.

Зимой стали весьма часто проявляться случаи заболевания скарлатиною, осложненною дифтеритом; при чем следует заметить, что скарлатина, даже осложненная дифтеритом, протекала довольно благополучно и давала весьма низкий % смертности.

Во многих случаях на 3 или 4 неделе по выздоровлении от скарлатины, появлялась водянка вследствие последовательного воспаления почек, но в огромном большинстве случаев, при хорошем уходе и правильном лечении, больные выздоравливали. Частые проявления последовательных водянок от скарлатины в уезде зависят от небрежного обращения родителей с выздоравливающими детьми, при полном наблюдении всех охранительных от простуды предосторожностей.

Помимо этих острых инфекционных болезней детского возраста, осенью, а затем зимою встречались попеременно ревматические поражения суставов в острой форме и катарально вос-

¹⁵⁸ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1878 г. по 1-е августа 1879 г. – Одесса, 1879. – С.3

палительные страдания дыхательных путей. Воспаления легких встречались довольно часто и имели склонность к рецидивам.

Из инфекционных болезней у взрослых там и сям встречались возвратные горячки и нередко пятнистый тиф, в особенности в м.Яновке, куда болезнь была занесена торговцем ношенными платями из Одессы. К счастью, эпидемия тифа (пятнистого) ограничивалась в Яновке несколькими соседними домами, в селах же случаи заболевания тифом встречались только одиночные.

В феврале у детей показалась корь в весьма легкой форме, а затем как дети, так и взрослые стали заражаться перемежающею лихорадкою, в самых разнообразных формах. Следует заметить, что уже около 4-х лет, как болотные лихорадки проявляются у нас с особенною силою и иногда оказываются чрезвычайно упорными, трудно уступающими специфическому лечению. К числу местностей, в особенности подвергнутых перемежающею лихорадке, следует причислить Севериновскую и значительную часть Бельчанской волости. С наступлением весны лихорадки стали учащаться и не много прекратились в мае и в июне, затем в июле возобновились и свирепствуют по ныне в громадных размерах, в особенности в селениях, расположенных около болотистых и покрытых камышами местностей, как например, по р.Днестру, Бугу и др.

Затем в последнее время нередко заболевают рабочие возвратною горячкою, осложненною перемежающею лихорадкою и катаром кишок.

Катаральные поносы и дизентерия у взрослых появились с половины июля сего года, но нигде не принимают угрожающего характера. Детские летние поносы в нынешнем году относительно реже.

В июле 1878 года катаральные процессы кишечного канала у детей стали заметно учащаться и принимать весьма упорный и злокачественный характер, а затем в августе страдание кишечного канала в детском возрасте принимали формы фолликулярного и крупозно – дифтеритического воспалительного поражения и даже со смертельными исходами.

Помимо этих воспалительных процессов кишок, встречались и острые формы детской холеры, в особенности у детей, искусственно вскармливаемых, и при дурном за ними присмотре со стороны родителей. Следует впрочем заметить, что эти поражения кишок у детей — явление обыденное в летнее время не только у нас, но и во многих других пунктах России и Европы и похищает повсеместно огромное количество жертв. В прошлом же году смертность не достигала таких размеров, как в предшествовавшие годы.

Из хронических инфекционных недугов необходимо упомянуть о значительном накоплении сифилитиков в д.Августовке (Ильинской волости), а также Петровке (Раснопольской волости); но так как в эти местности были командированы гг.врачи Гольд и Бобринский, а также посланы фельдшера, которые оставались при больных несколько недель, то ныне число сифилитиков значительно уменьшилось; есть надежда, что и остальные больные в скором времени выздоровеют»¹⁵⁹.

Кількість хворих на території Одеського повіту розподілялася таким чином:

«С 1-го июля 1878 по 1-е июля 1879 г. к земским врачам Одесского уезда обращались за советом и пособием 19506 душ; из них мужчин — 12762, женщин — 6744.

Наибольший контингент больных выпадает на долю детского, затем среднего возраста.

Из числа прибегавших за пособием к земским врачам на долю:

1-го округа (врач Красовский) причитается	2620
2-го округа (врач Гольд) причитается	3645
3-го округа (врач Клименко) причитается	1290
4-го округа (врач Бобринский) причитается	148
5-го округа (врач Пленецкий) причитается	1450.

Остальная часть больных пользовались советами фельдшеров.

В 4 земских больницах пользовалось 953 душ. Смертность в наших земских больницах, вместе с временными лазаретами для военных, приближается к 6,2%»¹⁶⁰.

Щеплення проти віспи було зроблено 6821 дитині обох статей.

У кінці свого звіту управою було подано відомості щодо деяких реформувань у санітарній організації повіту: «Исполняя постановление Одесского Земского Собрания очередной сессии прошлого года, управа пригласила на земскую службу еще одного врача — г.Бобринского, который, согласно постановлению чрезвычайного Одесского Земского Собрания 18-го марта 1879 года, сперва находился при управе для подания медицинской помощи во время эпидемических

¹⁵⁹ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1878 г. по 1-е августа 1879 г. – Одесса, 1879. – С.3-7

¹⁶⁰ Там само. – С.7-8

болезней в уезде. С прекращением же эпидемии в уезде, управа образовала новый санитарный участок, включив в него волости: Раснопольскую, Рорбахскую, Ландаускую, Ковалевскую, Нечаянскую и Александрфельдскую, куда и командировала г.Бобринского. Но вследствие болезни г.Бобринского, управа вынуждена была освободить его от занимаемой им должности и предложила заменить его другим врачом.

Вместе с тем управа употребила все свои старания к осуществлению постановления собрания относительно устройства пятой земской больницы в районе между рр. Сосикою и Березанью. Но встречается препятствие в приискании помещения для больницы, хотя в бывших немецких колониях можно было бы найти дом для больницы, но в виду того, что бывшая в с.Ландау земская больница переведена оттуда только вследствие того, что была обыкновенно без больных, управа не решилась поместить там больницу.

В исполнении постановления чрезвычайного Одесского земского собрания 19-го марта 1879 года, число фельдшеров в Одесском уезде увеличено до тридцати.

В течение 1878 года призревалося больных и раненных нижних чинов в земских больницах Одесского уезда 393 человека, а именно: в Маяжской больнице 167 человек, Севериновской — 125 человек, Курисово-Покровской — 101 человек. С 1-го января 1879 года по 1-е августа — 189 человек, в Маяжской — 76 человек; Севериновской — 61 человек и Курисово-Покровской — 52 человека. Так как эвакуация больных нижних чинов в Одесском военном округе прекращена, то по выздоровлению 48 человек больных нижних чинов, находящихся теперь на излечении в трех земских больницах, временные лазареты для больных воинов, устроенные Одесским земством, будут закрыты»¹⁶¹.

З протоколу засідання медичного з'їзду членів земської управи і земських лікарів Одеського повіту від 7 травня 1879 року:

«Врачи раздают всем подчиненным им фельдшерам и акушерам известное количество лекарственных веществ, для оказания первоначальной помощи заболевающим вообще, и сами в свою очередь, в своей амбулаторной и разъездной служебной практике, отпускают беднейшим больным безвозмездно необходимейшие лекарства.

В виду чего, управа снабжает каждого фельдшера шнуровою книгою. В эту книгу фельдшер вписывает: а) кому выдано лекарство и в каком количестве; в) сколько получено от больного за выданное лекарство; с) если лекарство выдано больному бесплатно, то на каком основании. Полученные деньги за лекарства, а также шнуровые книги фельдшер обязан представлять врачу в те сроки, какие будут определены врачом.

Земские врачи доставляют в управу по третям года полную отчетность, с приложением именных списков лиц, пользовавшихся безвозмездно земскими медикаментами.

Фельдшерам воспрещается продажа собственных медикаментов.

При разъездах врачей или фельдшеров по участкам, по собственной инициативе, по командировке управы, или по приглашению сельских властей во время эпидемий, полагается безвозмездная раздача медикаментов всем заболевающим, без исключения.

Во всех же остальных случаях, только те из обывателей имеют право на даровое получение лекарств, бедность которых удовлетворяется на месте властями или же местными жителями, заслуживающими полного доверия.

В амбулаторной практике как врачей, так и фельдшеров, т.е. в отношении приходящих больных, следует руководствоваться при выдаче даровых лекарств убеждением совета и приблизительною вероятностью заявления больного о бедности.

Для большого удобства при разъездах, как врачи, так и фельдшера снабжаются управою небольшими аптечными ящиками, в которых должны находиться необходимейшие медикаменты, приспособленные для возможно скорой подачи помощи опасно заболевающим.

Относительно распределения фельдшеров по санитарным участкам, постановлено:

- в 1 санитарном участке определить 7 фельдшеров;
- во 2 санитарном участке определить 5 фельдшеров;
- в 3 санитарном участке определить 8 фельдшеров;
- в 4 санитарном участке определить 5 фельдшеров;
- в 5 санитарном участке определить 5 фельдшеров.

Фельдшера будут иметь местожительство в следующих пунктах: в 1-м санитарном участке: сс.Зельцах, Троицком, Мангейме, Гросс-Либентале, в городах: Маяки и Овидиополе и седьмой

¹⁶¹ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1878 г. по 1-е августа 1879 г. – Одесса, 1879. – С.8-9

больничный фельдшер в г.Маяки; во 2-м санитарном участке в сс. Севериновке, Яновке, Кубанке, Егоровке и больничной фельдшер в Севериновке; в 3-м санитарном участке в сс. Малом Буялыке, Сычавке, Антоно-Кодинцовой, Курисово-Покровском (два), Ново-Покровском, Анатолевке и Нейзаце; в 4-м санитарном участке в сс.Ковалевке, Ландау, Раснополе, Нечаянном и Александрфельде; в 5-м санитарном участке в г.Очакове, в м.Парутином, с.Коренихе, с.Тузлах и с.Солонихе»¹⁶².

Щодо епідемій, то протягом періоду з 1 серпня 1878 року по 1 липня 1879 року в Одеському повіті найбільша кількість людських втрат сталася від епідемії віспи:

Хвороби	Захворіло	Вилікувалось	Померло
Дифтерит	296	204	92
Віспа	1360	912	448
Кір	29	23	6
Скарлатина	8	7	1
Тиф	9	7	2
Всього	1702	1153	549

Хоча медичний персонал повіту постійно займався щепленнями проти віспи, але, як бачимо у таблиці, третина людей, хворих на віспу, загинула. Такі дані говорять про те, що у 70-ті роки 19 сторіччя вакцина проти віспи була не дуже ефективною, і медичний персонал не завжди вибирав правильний час для щеплень та не міг визначати осіб, яким щеплення було протипоказано¹⁶³.

1879 – 1880 роки

На Одеських земських зборах чергової сесії 1879 року було вирішено розділити повіт на 10 санітарних округів (замість попередніх чотирьох) та кожен округ наділити лікарем та фельдшером.

До першої санітарної дільниці належали: місто Маяки, Біляївська і Фрейдентальська волості. Завідував дільницею лікар Красовський, який мешкав у місті Маяки. Під його наглядом знаходилась лікарня на 12 ліжок і два фельдшери.

До другої санітарної дільниці належали: місто Овідіополь, Гросс-Лібентальська і Калагліївська волості. Завідував дільницею лікар Гешелін, що мешкав в селищі Гросс-Лібенталь. Лікар мав у своєму розпорядженні одного фельдшера.

До третьої санітарної дільниці належали: волості Зельцьська, Баденська, Граденицька і Мангеймська. Завідував дільницею лікар Середняцький, що мешкав в селищі Зельць і мав у своєму розпорядженні одного фельдшера і одну акушерку.

До четвертої санітарної дільниці належали: волості Олександрівська (Сичавська), Тузлівська, Антоно-Кодінцевська, Мало-Буяликська і західна частина Нейзацької. Завідував дільницею земський лікар Донський, що мешкав в селі Олександрівка і мав у своєму розпорядженні одного фельдшера.

До п'ятої санітарної дільниці належали: волості Куртівська, Еллінська, Северинівська, Більчанська, Велико-Буяликська, Гільдендорфська і Кубанська. Земський лікар Гольд завідував лікарнею на 12 ліжок і мав у своєму розпорядженні двох фельдшерів.

До шостої санітарної дільниці належали: волості Ново-Покровська, Нейфрейдентальська і Курисово-Покровська. Земський лікар Клименко завідував лікарнею на 8 ліжок, мешкав у містечку Курисово-Покровське і мав у своєму розпорядженні двох фельдшерів.

До сьомої санітарної дільниці належали: волості Ковалівська, Петрівська, Нечаянська, Ландауська і Олександрфельдська. Дільницею завідував земський лікар Розенштейн, який мешкав в селищі Ландау і мав у своєму розпорядженні одного фельдшера і одну акушерку.

¹⁶² Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1878 г. по 1-е августа 1879 г. – Одесса, 1879. – С. 11-12

¹⁶³ Там само. — С.25

До восьмої санітарної дільниці належали: волості Ряснопільська, Рорбахська, Нейзацька (по лиман), Анатоліївська і село Луб'янка Нечаянської волості. Завідував цією дільницею земський лікар Степанович, який мешкав в селищі Ряснопіль і мав у своєму розпорядженні трьох фельдшерів.

До дев'ятої санітарної дільниці належали: місто Очаків, волості Анчекрак-Іллінська і Кореніхська. Земський лікар Пленецький завідував лікарнею на 12 ліжок і мав у своєму розпорядженні двох фельдшерів і одну акушерку.

Так як протягом року у повіті працювало 9 земських лікарів, то дільниць було вирішено зробити теж 9.

При такому розподілі дільниці вийшли зовсім невеликими – на кожного лікаря припадало не більше 30 верст. Десятого лікаря було запропоновано запросити для того, щоб він займався діловодством, виїздив для боротьби з епідеміями і т.д.¹⁶⁴.

Протягом 1879-1880 років епідемій у повіті не зафіксовано. Віспа, тиф та дифтерит виникали хаотично і не мали великого відсотку смертності.

На дільниці лікаря Степановича виникали випадки дизентерії, які закінчились смертю дітей. Великий відсоток смертності дітей після початку весни залежав не тільки від хвороб, але й від поганих гігієнічних умов: ночей у степу, вживання води поганої якості, надмірного вживання огірків, кавунів, динь.

Восени у населення починались ревматичні ураження суглобів у гострій формі і запальовальні процеси дихальних шляхів. Уздовж Тилигульського лиману і річок Буг та Дністр зустрічались випадки захворювання на лихоманку, які піддавались лікуванню хініном.

Протягом січня і лютого в селищах Зельцької, Баденської, Мангеймської і Граденицької волостей виникало захворювання на тиф, але смертність була невеликою.

У повіті переважали хвороби на запалення легенів, ревматизм. Також було зафіксовано кілька випадків захворювання на круп і коклюш. В містечку Ряснопіль і його околицях на початку березня було зафіксовано захворюваність на дифтерит¹⁶⁵.

З першого липня 1879 року по 1 липня 1880 року до земських лікарів звернулося 20042 особи, з них 11484 чоловіків і 8558 жінок. Найбільша кількість звернень була у лікаря шостої дільниці – 4101. Найменша – у лікаря 4-ї дільниці Донського – 761¹⁶⁶.

Для обговорення деяких медичних питань протягом звітнього періоду Одеська земська управа скликала два з'їзди земських лікарів.

На з'їзді від 5 грудня 1879 року вирішувалось питання принципу розподілення повіту на санітарні дільниці. Було вирішено розподіляти повіт за територіальною ознакою і населеністю. Також було постановлено, що земський лікар повинен приймати хворих на своїй дільниці, уникаючи виїздів¹⁶⁷.

30 травня 1880 року були розглянуті деякі зміни у територіальному поділі повіту. Дільниця лікаря Красовського отримала Фрейдентальську, Біляївську і частину Гросс-Лібентальської волості (села Петерсталь, Францфельд). До дільниці лікаря Гешеліна приєднувалась інша частина Гросс-Лібентальської волості: Гросс-Лібенталь, Клейн-Лібенталь, Люстдорф, Олександргерльф, Нейбург і Маріенталь¹⁶⁸.

Кількість народжених дітей протягом звітнього періоду: 5331 – 2626 хлопчиків і 2605 дівчаток. Кількість шлюбів – 1296. Кількість померлих – 3667, 1806 чоловіків 1661 жінок¹⁶⁹.

1887 рік

Починаючи медичний звіт за 1887 рік, лікар С.Н.Караманенко зазначив, що на початку 1886 року в Одеському повіті започатковано новий вид реєстрації хворих – карткова реєстрація. І так як

¹⁶⁴ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1879 по 1-е августа 1880 года. – Одесса, 1880. – С.3-5

¹⁶⁵ Там само. – С.6-7

¹⁶⁶ Там само. — С.7-8

¹⁶⁷ Там само. — С.8-10

¹⁶⁸ Там само. – С.11

¹⁶⁹ Там само. – С.22

нова форма роботи не на всіх дільницях застосована правильно, деякі дані за 1887 рік не зовсім повні¹⁷⁰.

Кількість всіх амбулаторних хворих за 1887 рік, прийнятих лікарями, склала 14544 особи, фельдшерами – 8908, населення повіту – 171 тисяча. Також санітарний лікар зазначив, що ці цифри нерівномірно розподілені по медичним дільницям, так як топографічні особливості повіту – лимани, колонії, не дозволяли розподілити населення однаково¹⁷¹.

Найбільше населення страждало на інфекційні захворювання — 4610 осіб, що склало 31,7% від загальної кількості хворих, найменше – на венеричні захворювання – 178 осіб (1,3%). Хвороби, що у дореволюційний період називали «місцевими», склали найбільший відсоток (55,6%), але поділялися на хвороби нервової системи, систем дихання, травлення, статевих органів, зору, шкіри та ін. і кожна з них окремо мала невелику статистику¹⁷².

У містах повіту було зареєстровано 1176 хворих, тобто 6,9 % від всього населення, що склало 16952 особи. На 1000 населення у Маяках припадало 227 хворих, у Очакові – 33, у Овідіюполі – 8. Така велика різниця пояснювалась тим, що у містах Овідіюполь і Очаків була ще своя міська лікарняна організація, а у Маяках була тільки земська.

Також у лікарняних закладах Одеського земства протягом 1887 року лікувалось 565 хворих з інших губерній і повітів. В основному, це населення Тираспольського і Ананьївського повітів¹⁷³.

Про епідемічну захворюваність санітарний лікар Одеського повіту надав такі дані:

“Корь еще от конца прошлого года оставалась в районе юго-западной и южной части уезда, населенные местности этого района и послужили первоначальными очагами для дальнейшего распространения эпидемии в рассматриваемом году.

В январе месяце отмечаются отдельные случаи заболевания корью в Беляевской (с.Беляевка, Одесский водопровод), Калаглейской (Арнаутка) волостях, в г.Овидиополе; эпидемически с особенной силой она сказалась в Гросс-Либентальской (Клейн-Либенталь, Люстдорф) и Граденицкой (Граденицы) волостях. Это – с одной стороны. С другой стороны прекращавшаяся к началу 1887 г. эпидемия в Мало-Буялыкской волости принесла свою силу в соседние Антоно-Кодинцовскую (Ант. Кодинцово) и Гильдендорфскую (Гильдендорф) волости. В феврале месяце к прежде уже пораженным волостям, при чем наиболее потерпевшими оказались Гильдендорфская (Гильдендорф) и Калаглейская (Арнаутка), присоединяются соседние новые волости Зельцкая (Зельц) и Фрейдентальская (Фрейденталь). Из Антоно-Кодинцовской волости эпидемия переходит в Александровскую (Анненталь), но достигает в этой местности своего асте лишь в следующем месяце. В феврале же месяце корь впервые появляется в Нейфрейдентальской волости, где ею значительно поражается (Ней-Баден). Каким путем корь была принесена в эту местность, когда в ближайших соседних не было отмечено случаев заболевания ею, осталось не вполне выясненным. Можно думать, что к этому времени существовал еще новый инфекционный очаг в соседнем Тираспольском уезде, откуда эпидемия и проникла в пограничную волость. В противном случае пришлось бы допустить, что общение немецких волостей между собой послужило тому причиной. В марте месяце эпидемия не завоевала себе большого района волостей, но проявилась с особенной силой в Антоно-Кодинцовской (Антоно-Кодинцово, Спиридоновка) и Александровской (Анненталь) волостях. В апреле, мае, июне и июле эпидемического распространения кори не было. Но спорадические случаи заболевания отмечаются в Граденицкой (Граденицы) Беляевской (Ясски), Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь), Антоно-Кодинцовской (Григорьевка), Тузловской (Карабаш), Бельчанской (Фештеровка, Янкулишина, Бицильевка, Михайловка), Мангеймской (Эльзас), Анатольевской (Анатольевка), Зельцкой (Зельц), Севериновской (Адамовка), Рорбахской (Рорбах, Вормс), волостях, и в г.Очакове. В августе месяце корь появляется в Баденской (Баден) и Раснопольской (Кубряки) волостях, а в соседней Зельцкой (Страсбург) она принимает уже эпидемические размеры. Сентябрь снова является благополучным относительно распространения кори; отдельные случаи заболевания отмечаются лишь в Зельцкой (Зельц, Кандель, Страсбург) и Раснопольской (х.Гамова) волостях. В октябре месяце эпидемия кори вновь усиливается в Зельцкой волости (Зельц, Кандель), появляется в соседней Мангеймской волости (Георгиенталь); отдельные случаи заболевания отмечены в Гросс-Либентальской (Ма-

¹⁷⁰ Медико-статистический и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1887 год. – Одесса, 1888. – С.3

¹⁷¹ Там само. – С.4

¹⁷² Там само. – С.6

¹⁷³ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1879 по 1-е августа 1880 года. – Одесса, 1880. – С.18-19

риенталь, Францфельд) Бельчанской (Яновка), Больше-Буялыкской (Б.Буялык), Севериновской (Севериновка), Раснопольской (Гамова, Еленовка) волостях. В ноябре месяце интенсивная эпидемия оставалась лишь в Зельцской (Кандель, Страсбург, Зельц); в волостях Гросс-Либентальской (Мариенталь, Францфельд), Мангеймской (Георгиенталь, Иоганнесталь), Севериновской (Севериновка) и Раснопольской (Богдановка, Коммисаровка, Гамов) отмечены отдельные случаи поражения корью. В декабре месяце вновь усилились заболевания в Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь, Мариенталь, Францфельд), Зельцской (Зельц, Кандель), Мангеймской (Мангейм), Раснопольской (Богдановка, Коммисаровка), Севериновской (Севериновка) и Ново-Покровской (Ново-Покровское) волостях; отдельные случаи отмечены в Антоно-Кодинцовской волости (Марьяновка) и Кубанской (Кубанка).

Скарлатина на большом пространстве эпидемически посетившая в прошлом году восточную половину уезда в январе месяце 1887 г. спорадически отмечается в г.Очакове с его пригородами и волостях: Коренихской (Н.Богдановка), Антоно-Кодинцовской (Любополь), Больше-Буялыкской (Б.Буялык) и Гросс-Либентальской (Нейбург); эпидемически в Александровской (Александровка, Анненталь), Рорбахской (Рорбах, Вормс) и Ландауской (Катериненталь). В феврале месяце болезнь оставалась в тех же волостях, усилившись в тех из них, в которых она существовала уже эпидемически в прошлом месяце (Вормс, Рорбах, Александровка). В марте месяце эпидемия с силой свирепствует в Рорбахской волости (Вормс) и только отчасти в Ландауской (Катериненталь); в остальных местах отмечаются отдельные случаи заболевания скарлатиной в Бельчанской волости в пограничном селении Яновке, по всей вероятности позаимствовавшей инфекцию из соседнего Тираспольского уезда. В апреле месяце эпидемия вновь вспыхивает в Александровской (Александровка), Ландауской (Ватерлоо) и Рорбахской (Вормс, Рорбах) волостях. В мае эпидемия скарлатины оставалась еще в Ландауской (Ватерлоо), вновь обнаружилась в Раснопольской (Еленовка); отдельные случаи заболевания отмечены в Александровской (Александровка), Рорбахской (Рорбах) волостях и в городах Маяках и Очакове. В июне месяце снова не мало отмечается случаев заболевания в Александровской (Александровка) и отдельные случаи в Рорбахской (Рорбах) волости. В июле месяце кроме не прекращавшейся эпидемии в Александровской (Александровка, Тишковка) и Раснопольской (Игнатъевка, Кубряки) волостей отмечаются новые случаи заболевания в Тузловской (Тузлы, Коза), Нечаянской (х.Чемерлей), Гросс-Либентальской (Петерсталь) волостях и городе Овидиополе. В августе месяце заболевания скарлатиной снова усиливаются в новых местностях в Александровской волости (Александровка, Тишкован), принимают довольно большие размеры в Раснопольской (Игнатъевка) и Антоно-Кодинцовской (Любополь) волостях, в Рорбахской (Рорбах), Тузловской (Тузлы, Коза, Аджиаск) волостях и городе Овидиополе отмечены отдельные случаи заболевания. В этом же месяце впервые обнаруживается случай заболевания в Калаглийской волости (Калаглия), позаимствовавшей заразно начало из соседнего города Овидиополя. В сентябре эпидемия скарлатины все еще не прекращается в Александровской волости (Александровка, Тишковка), значительно усиливается в Антоно-Кодинцовской (Старая Дуфиновка, Крыжановка, Фонтанка, Любополь) и Калаглийской (Калаглия) и впервые появляется эпидемически в Анчекрак-Ильинской волости и Коренихской (м.Корениха, Ильинское). Отдельные случаи заболевания отмечаются в Рорбахской (Рорбах), Тузловской (Дубиновка, Коза), Зельцской (Кандель) волостях. В октябре месяце скарлатина занимает более распространенный эпидемический район и значительно поражает волости: Калаглийскую (Калаглия, Тернова), Антоно-Кодинцовскую (Антоно-Кодинцово, Бутовку), Рорбахскую (Рорбах) и Коренхскую (м.Корениха); отдельные случаи скарлатины отмечены в Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь), Зельцской (Зельц, Кандель), Александровской (Александровка), Анатольевской (Анатольевка), Ландауской (Карлсруэ), Петровской (Штейнберг), Анчекрак — Ильинской (Ильинское) волостях и городе Овидиополе. В ноябре месяце эпидемия скарлатины все еще значительной оставалась лишь в Антоно-Кодинцовской волости (Антоно-Кодинцово, Бутовка); в Калаглийской (Роксоляны), Зельцской (Кандель), Бельчанской (Бугаевка), Александровской (Александровка), Рорбахской (Рорбах) и Петровской (Штейнберг) волостях отмечено немного случаев заболевания. В декабре месяце лишь в Зельцской волости (Кандель) отмечено несколько более случаев заболевания скарлатиной. В Раснопольской (Кубряки, Стадная), Антоно-Кодинцовской (Бутовка), Александровской (Александровка) и Петровской (Штейнберг) отмечены отдельные случаи заболевания.

Дифтерит. В январе месяце эпидемически дифтерит существовал лишь в Раснопольской волости (Кубряки, Богдановка, Раснополь); спорадические случаи заболевания наблюдались на большом пространстве уезда в волостях: Зельцской (Зельц), Баденской (Баден), Бельчанской (Капаклиевой), Ильинской (Н.Эметка), Севериновской (Севериновка), Больше-Буялыкской (Б.Буялык), Курисово-Покровской (Шомполы) и городах Очакове и Овидиополе. В феврале месяце

все еще продолжалась эпидемия дифтерита в Раснопольской волости (Богдановка, Коммисаровка, Раснополь); спорадические случаи отмечены в Гросс-Либентальской (Нейбург), Петерсталь, Беляевской (Ясски), Зельцкой (Кандель), Мангеймской (Мангейм), Куртовской (Куртовка), Бельчанской (Яновка, Соколова), Севериновской (Головердовка, Севериновка), Курисово-Покровской (Яков х-р), Ландауской (Ландау, Зульц), Александровской (Александровка), Мало-Буялыкской (М.Буялык), Анчекрак-Ильинской (Ильинское, Козырка), Коренихской (Н.Богдановка) волостях и в городах Маяках, Очакове. В марте месяце дифтерит, оставаясь эпидемически в Раснопольской волости (Богдановке), отдельными случаями отмечен в Гросс-Либентальской (Францфельд), Курисово-Покровской (Капитоновка, Шомполы), Александровской (Александровка, Визирка) волостях и городе Маяках. В апреле месяце отмечены лишь отдельные случаи заболевания в Мангеймской (Георгиевской), Александровской (Александровка), Курисово-Покровской (Яков х-р) и г.Маяках. В мае месяце вновь вспыхивает эпидемия в Ковалевской волости (Андреевка); в Мангеймской (Георгиенталь), Кубанской (Кубанка), Севериновской (Головердовка, Андреевка), в Раснопольской (Кубряки), Нечаянской (Дмитриевка), Коренихской (М.Корениха) волостях и городах Маяках и Очакове отмечены отдельные случаи заболевания. В июне месяце дифтерит усилился в Коренихской волости (М.Корениха); спорадически существовал в Севериновской (Севериновка), Кубанской (Кубанка), Раснопольской (Еленовка) и Анчекрак-Ильинской (Ильинское) волостях. В июле месяце оставалась эпидемия в Коренихской (Петровка, М.Корениха), вновь вспыхнула в Курисово-Покровской (Капитоновка); отдельные случаи в Зельцкой (Кандель), Бельчанской (Шемиотовка, Алистарова, Белка), Куртовской (Куртовка), Севериновской (Севериновка, Русская Слобода), Раснопольской (Раснополь) волостях и городе Маяках. В августе эпидемия не прекратилась еще в Курисово-Покровской волости (Капитоновка); отдельные случаи в Зельцкой (Кандель, Страсбург), Куртовской (Куртовка), Бельчанской (Капоклиева, Алистарова), Севериновской (Русская Слобода), Раснопольской (Игнатъевка, Стадная), Коренихской (М.Корениха) и Анчекрак-Ильинской (Ильинское) волостях. В сентябре месяце вновь увеличилось число заболеваний в Коренихской волости (М.Корениха, Варваровка); отдельные случаи в Гросс-Либентальской (Францфельд), Граденицкой (Граденицы), Зельцкой (Зельц), Бельчанской (Белка, Казимировка), Севериновской (Русская Слобода, Головерова), Курисово-Покровской (Каиры), Раснопольской (Еленовка, Основа), Анчекрак-Ильинской (Адджиголь, Дмитриевка) волостях и городе Очакове. В октябре месяце эпидемический дифтерит существовал в Анчекрак-Ильинской (Ильинское) и Севериновской (Головердовка, Вандалинка, Александровка) волостях, спорадические случаи заболевания отмечены в Калаглийской (Роксоляны, Санжийка), Фрейдентальской (Фрейденталь), Больше-Буялыкской (Б.Буялык), Курисово-Покровской (Капитоновка), Ландауской (Зульц), Ковалевской (Ткачевка), Петровской (Три-хаты) и Коренихской (М.Корениха) волостях. В ноябре месяце эпидемия дифтерита все еще оставалась в Анчекрак-Ильинской (Ильинское), вновь усилилась в Ковалевской (Ковалевка, Авдотьевка, Ткачевка и х.Корчинский); отдельные случаи заболевания отмечены в Беляевской (Беляевка), Бельчанской (Белка), Севериновской (Севериновка, Александровка, Русская Слобода), Антоно-Кодинцовской (Широкая), Курисово-Покровской (Капитоновка, Парфентьев), Раснопольской (Кубряки) и Петровской (Петровское, Три-хаты, Чубовка) волостях. В декабре эпидемические случаи заболевания отмечены лишь в Петровской волости (Три-хаты) и Анчекрак-Ильинской (Анчекрак, Ильинское) волостях; отдельные случаи в Раснопольской (Раснополь, Кубряки), Севериновской (Севериновка), Ковалевской (Ковалевка, Корчинский), Беляевской (Беляевка), Калаглийской (Санжийка) и Курисово-Покровской (Каирский х-р).

Брюшной тиф к началу рассматриваемого года оставался эпидемически в районе Калаглийской и Ильинской волостей. В январе месяце эпидемия брюшного тифа не прекращалась в Ильинской (Августовка) и Калаглийской (Роксоляны, Калаглия) волостях, вновь открылась в Беляевской (Беляевка, Ясски) волости и городе Маяках; отдельные случаи заболевания отмечены в Гросс-Либентальской (Петерсталь, Гросс-Либенталь), Севериновской (Севериновка) и Бельчанской (Шемиотова) волостях. В феврале месяце эпидемия не прекращается в Беляевской (Ясски), Калаглийской (Роксоляны), Ильинской (Августовка) волостях и городе Маяках; отдельные случаи заболевания отмечены в Бельчанской (Яновка), Гросс-Либентальской (Мариенталь), Севериновской (Севериновка), Ковалевской (Ковалевка), Ландауской (Катериненталь), Нечаянской (Бошняковка), Анчерак-Ильинской (Ильинское) волостях и городе Очакове. В марте месяце эпидемия продолжается в Беляевской (Беляевка, Ясски), Ильинской (Августовка) и г.Маяках, усиливается в Ландауской (Катериненталь); спорадически отмечены случаи в Бельчанской (Шемиотова), Гросс-Либентальской (Клейн-Либенталь), Калаглийской (Роксоляны) волостях и г.Очакове. В апреле Беляевская (Ясски, Беляевка), Калаглийская (Роксоляны), Ильинская (Августовка) волости и г.Маяки все еще служат районом эпидемического распространения брюшного тифа; спорадические случаи отмечены в Бельчанской (Доброжаны), Гросс-Либентальской (Мариенталь),

Куртовской (Куртовка), Севериновской (Севериновка) и Ландауской (Ватерлоо, Зульц) волостях. В мае месяце хотя и меньше, но все еще остаются эпидемические заболевания тифом в Беляевской (Беляевка, Ясски) и Калаглийской (Роксоляны, Барабой) волостях; отдельные случаи отмечены в Гросс-Либентальской (Мариенталь), Бельчанской (Доброжаны), Тузловской (Карабаш) и городах Маяках и Овидиополе. В июне месяце эпидемического распространения брюшного тифа не было; отдельные случаи заболевания отмечены в Калаглийской (Калаглея), Беляевской (Ясски), Куртовской (Куртовка), Раснопольской (Игнатъевка), Ландауской (Шпейер, Катериненталь, Зульц) волостях и г.Маяках. В июле отдельные случаи заболевания отмечены в Калаглийской (Калаглея), Граденицкой (Троицкое), Бельчанской (Бицильевка), Антоно-Кодинцовской (Степановка, Григорьевка), Курисово-Покровской (Курисово-Покровское), Раснопольской (Раснополь) волостях и г. Маяках. В августе единичные случаи заболевания отмечены в Калаглийской (Калаглея), Граденицкой (Троицкое), Зельцкой (Кандель, Страсбург), Бельчанской (Еремеевка), Раснопольской (Кубряки), Ландауской (Катериненталь) волостях и г.Овидиополе. В сентябре отмечены заболевания в Гросс-Либентальской (Петерсталь, Мариенталь), Беляевской (Ясски), Граденицкой (Троицкое), Зельцкой (Кандель), Фрейдентальской (Фрейденталь), Бельчанской (Яновка, Бицильевка), Мангеймской (Эльзас), Севериновской (Алистарова, Лизинка), Нечаянской (Бошняковка), Ландауской (Ландау, Ватерлоо), Рорбахской (Вормс) волостях и г.Маяках. В октябре месяце случаи заболевания брюшным тифом усилились в Бельчанской (Бицильевка, Яновка) и Гросс-Либентальской (Мариенталь, Петерсталь, Францфельд, Гросс-Либенталь) волостях; отдельные случаи заболевания в Калаглийской (Калаглея), Севериновской (Игнатъевка), Анатольевской (Анатольевка), Тузловской (Федоровка), Нечаянской (Бошняковка), Ландауской (Ландау) и Рорбахской (Рорбах, Вормс) волостях. В ноябре месяце отдельные случаи заболевания брюшным тифом отмечены в Гросс-Либентальской (Петерсталь), Калаглийской (Калаглея), Беляевской (Ясски), Бельчанской (Эксарева, Арсулова, Бицильевка, Яновка), Анатольевской (Анатольевка), Александровской (Александровка), Ландауской (Ландау), Рорбахской (Рорбах, Вормс) волостях и городах Маяках и Очакове. В декабре месяце отмечены отдельные случаи в Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь, Петерсталь, Александргильф), Зельцкой (Зельц), Севериновской (Головердовка, Лизинка), Бельчанской (Арсулова) и Анчекрак-Ильинской (Анчекрак) волостях.

Коклюш. В январе месяце коклюш по преимуществу господствовал в западной половине уезда: отмечены отдельные случаи заболевания в Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь), Беляевской (Беляевка), Севериновской (Русская Слобода, Головердовка, Александровка) и только в Александровской (Александровка, Кошары) волости он существовал в сколько нибудь широких размерах. В феврале месяце, кроме упомянутых волостей, отмечены случаи заболевания в Бельчанской (Капаклиева), Куртовской (Куртовка), а также в восточной половине уезда в волостях Ландауской (Ландау) и Коренихской (Б.Карениха). В марте месяце, кроме непрекращавшегося коклюша в Александровской волости (Кошары, Тишковка), отмечен еще в Ильинской (Н.Эметка). В апреле коклюш лишь в Александровской (Александровка, Кошары) волости. В мае отмечены случаи заболевания в Севериновской (Созоновка, Лизинка), Александровской (Александровка, Визирка), более значительное число в Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь) и г.Маяках. В июне месяце коклюш усиливается в Александровской волости (Кошары) и г.Маяках; отдельные случаи заболевания отмечены в Беляевской (Беляевка, Одесский водопровод), Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь), Севериновской (Лизинка), Тузловской (Капустина балка) волостях и городе Овидиополь. В июле месяце к перечисленным раньше волостям присоединяется еще и Зельцкая (Страсбург), а в августе и Антоно-Кодинцовская (Любополь). В сентябре месяце лишь единичные случаи заболевания отмечены в Антоно-Кодинцовской волости (Любополь) и в городе Маяках и Очакове. В октябре отмечены отдельные случаи в Александровской (Александровка, Кошары) и Ильинской (Мариновка) волостях и в городе Маяках. В ноябре и декабре месяцах отмечены спорадические случаи в Беляевской (Беляевка), Бельчанской (Яновка), Зельцкой (Зельц), Анчекрак-Ильинской (Ивановка), Ладнауской (Зульц) волостях и городе Маяках.

Дизентерия. Только на июль месяц падают эпидемические заболевания дизентерией и сравнительно на небольшом пространстве уезда, спорадические случаи заболевания отмечены в различных местах уезда и в различное время года. В январе месяце отмечены случаи заболевания в Александровской (Александровка), Антоно-Кодинцовской (Ранжев хутор), Курисово-Покровской (Курисово-Покровское), Кубанской (Кубанка), Севериновской (Севериновка) волостях и городах Маяках и Очакове. В феврале месяце не было отмечено случаев дизентерии. В марте месяце отмечены отдельные случаи заболевания в Александровской волости (Александровка, Визирка). В апреле отмечено в Александровской (Александровка), Антоно-Кодинцовской (Ранжев хутор), Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь) и Фрейдентальской (Фрейденталь) волостях. В мае месяце отдельные случаи отмечены лишь в Александровской волости (Александровка, Визир-

ка). В июне все еще отмечается в Александровской волости (Александровка), а так же в Антоно-Кодинцовской (Григорьевка), Севериновской (Севериновка), Беляевской (Одесский водопровод), Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь), Калаглейской (Арнаутка) и Граденицкой (Троицкое) волостях. В июле месяце отмечены отдельные случаи заболевания в Антоно-Кодинцовской (Ранжев хутор), Тузловской (Михайловка, Капустина балка), Севериновской (Севериновка, Русская Слобода), Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь), Калаглейской (Арнаутка) и только в некоторых местностях Александровской (Александровка, Визирка, Кошары) и Граденицкой (Троицкое) волостей болезнь приняла эпидемические размеры. В августе месяце отмечены лишь спорадические случаи в Калаглейской (Арнаутка), Беляевской (Беляевка, Ясски), Бельчанской (Яновка), Куртовской (Новоселка), Севериновской (Севериновка, Лизинка, Русская Слобода), Александровской (Александровка) волостях и городе Маяках. В сентябре отдельные случаи в Калаглейской (Калаглея), Александровской (Александровка) волостях и городах Маяках и Очакове. В октябре месяце единичные случаи в Гросс-Либентальской (Нейбург), Севериновской (Головердовка) и городе Маяках. В ноябре месяце несколько более случаев отмечено в Александровской (Александровка, Кошары) волости; в Гросс-Либентальской (Гросс-Либенталь, Мариенталь), Антоно-Кодинцовской (Григорьевка) волостях отдельные случаи заболевания.

Оспа. Существовавшая в прошлом году в западной и юго-западной части уезда эпидемия натуральной оспы к концу года прекратилась на большом пространстве, все еще оставаясь лишь в колонии Францфельд. В январе рассматриваемого года отмечается несколько случаев заболевания оспой в городе Маяках. В феврале месяце вновь отмечено несколько более заболеваний в г.Маяках, оттуда же болезнь переключивается в Гросс-Либентальскую волость (Александргильф). В марте месяце, кроме означенных местностей, болезнь обнаруживается единичными случаями в соседней с Александргильфом колонии Нейбург Гросс-Либентальской волости. В апреле месяце эпидемия оспы не распространилась дальше рассматриваемых местностей, но более или менее пострадавшим оказался Нейбург. В мае отмечены в последней местности отдельные случаи заболевания. В июне отмечен один случай заболевания в Гросс-Либентале, в августе отмечен один случай заболевания в г.Маяках — на этом случаи эпидемии прекратились в уезде¹⁷⁴.

Корь в Одесском уезде в 1887-м году

Волости и населенные местности уезда	январь	февраль	март	апрель	май	июнь	июль	август	сентябрь	октябрь	ноябрь	декабрь	всего
1. Александровская вол.													
Анненталь	-	17	68	-	-	-	-	-	-	-	-	-	85
2. Антоно-Кодинцовская													
Антоно-Кодинцово	8	9	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24
Спиридоновка	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30
Григорьевка	-	-	-	-	8	-	1	-	-	-	-	-	9
Любополь	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Марьяновка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
3. Анатолевская													
Анатолевка	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	5
4. Баденская													
Баден	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	4
5. Б.Буялыкская													
Б.Буялык	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
6. Беляевская													
Беляевка	6	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	7
Ясски	-	13	6	4	-	-	-	-	-	-	-	-	23
Одесский водопровод	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2

¹⁷⁴ Медико-статистический и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1887 год. – Одесса, 1888. – С.43-64

7. Бельчанская													
Доброжаны	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Фештеровка	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Янкулишина	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Михайловка	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Яновка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
8. Гросс-Либентальская													
Клейн-Либенталь	198	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	203
Люстдорф	48	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	66
Гросс-Либенталь	-	2	2	-	10	2	5	-	-	-	-	2	23
Нейбург	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Иозефсталь	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Мариенталь	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	3	11	19
Францфельд	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	45	47
9. Граденицкая													
Граденицы	16	4	5	8	-	-	-	-	-	-	-	-	33
Троицкое	-	-	-	5	-	3	4	-	-	-	-	-	12
10. Гильдендорфская													
Гильдендорф	22	89	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	111
11. Зельцкая													
Зельц	-	5	-	-	-	4	-	2	4	3	4	9	31
Кандель	-	-	-	-	-	-	-	-	1	21	40	6	68
Страсбург	-	-	-	-	-	-	-	25	3	-	17	-	45
12. Калаглейская													
Арнаутка	5	22	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29
13. Кубанская													
Кубанка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
14. М.Буялыкская													
М.Буялык	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
15. Мангеймская													
Эльзас	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Георгиенталь	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	2	-	8
Иоганнесталь	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Мангейм	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	35
16. Н.Фрейдентальская													
Н.Баден	-	38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38
17. Н.Покровская													
Н.Покровское	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	8
18. Раснопольская													
Кубряки	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	4
х.Гамов	-	-	-	-	-	-	-	-	6	2	2	-	10
Еленовка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	-	6
Богдановка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	20	23
Комиссаровка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	10	13

19. Рорбахская													
Рорбах	-	-	-	-	-	-	3-	-	-	-	-	-	3
Вормс	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	4
20. Севериновская													
Палиево	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Адамовка	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Севериновка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	9	10	22
21. Тузловская													
Карабаш	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
22. Фрейдентальская													
Фрейденталь	-	24	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27
Города:													
Овидиополь	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Маяки	-	3	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7
Очаков	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
	315	257	137	17	29	16	13	36	14	51	85	161	1131

Скарлатина в Одесском уезде в 1887-м году

1. Александровская													
Александровка	2	16	3	18	6	11	4	10	10	5	2	2	89
Анненталь	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
Тишковка	-	-	-	-	-	-	6	14	5	-	-	-	25
2. Антоно-Кодинцовская													
Любополь	2	-	-	-	-	-	-	13	5	-	-	-	20
Ст.Дуфинка	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-	30
Крыжановка	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-	12
Фонтанка	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Антоно-Кодинцово	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3	-	4
Бутовка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21	13	2	36
3. Анатолевская													
Анатолевка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	-	-	7
4. Анчекрак-Ильинская													
Ильинское	-	-	-	-	-	-	-	-	13	6	-	-	19
5. Б.Буялыкская													
Б.Буялык	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
6. Бельчанская													
Яновка	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Бугаевка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
7. Гросс-Либентальская													
Нейбург	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Петерсталь	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	5
Гросс-Либенталь	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
8. Зельцкая													
Кандель	-	-	-	-	-	-	-	-	3	6	5	8	22
Зельц	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2

9. Коренихская													
Н.Богдановка	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
М.Корениха	-	-	-	-	-	-	-	-	9	10	-	-	19
10. Калаглейская													
Калаглея	-	-	-	-	-	-	-	6	39	14	-	-	59
Тернова	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	4
Роксоляны	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
11. Ландауская													
Катериненталь	10	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19
Ватерлоо	-	-	-	28	30	-	-	-	-	-	-	-	58
Карлсруэ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
12. Нечаянская													
х.Чемерлей	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
13. Петровская													
Штейнберг	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	3	5	16
14. Раснопольская													
Еленовка	-	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	9
Раснополь	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Игнатъевка	-	-	-	-	-	-	6	15	-	-	-	-	21
Кубряки	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	2
Комиссаровка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
х.Стадный	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
15. Рорбахская													
Рорбах	11	11		2	2	4	5	6	3	11	2	-	57
Вормс	34	43	47	30	-	-	-	-	-	-	-	-	163
16. Тузловская													
Тузлы	-	-	-	-	-	-	3	4	-	-	-	-	7
Коза	-	-	-	-	-	-	5	4	5	-	-	-	14
Аджиаска	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	4
Дубиновка	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Города:													
Овидиополь	-	-	-	-	-	-	5	5	-	5	-	-	15
Маяки	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	6
Очаков	4	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	9
Пригород Очкова Бейкуш	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	78	70	61	87	58	15	42	81	138	99	32	19	780

Дифтерит в Одесском уезде в 1887-м году

1.Александровская													
Александровка		2	1	1									4
Визирка			1										1
2.Антоно-Кодинцовская													
Григорьевка					1								1
Широкая											1		1
3.Анчекрак-Ильинская													
Ильинское		3				1		4		11	19	18	56

Аджиголь								6				6	
Дмитриевка								1				1	
Козырка		2										2	
Анчекрак										1		1	
4. Анатолевская													
Анатолевка									5			5	
5. Баденская													
Баден	5											5	
6. Б.Буялыкская													
Б.Буялык	1								1			2	
7. Беляевская													
Яски		2										2	
Беляевка										4	3	7	
8. Бельчанская													
Капаклиево	2							1				3	
Шемиотово							1					1	
Алистарова							1	1				2	
Белки							1		1		2	4	
Казимировка								1				1	
Соколова		3										3	
Яновка		1										1	
9. Гросс-Либентальская													
Петерсталь	1	1										2	
Нейбург		5										5	
Францфельд			2						1			3	
10. Граденицкая													
Граденицы									1			1	
11. Зельцкая													
Зельц	5								1			6	
Кандель		3					1	1				5	
Страсбург								1				1	
12. Ильинская													
Н.Эметка	1											1	
13. Калаглейская													
Роксоляны										1		1	
Санжейка										1	1	2	
14. Коренихская													
М.Корениха					5	11	1	3	9	2		31	
Петровка							11					11	
Н.Богдановка		1										1	
Варваровка									1			1	
15. Ковалевская													
Андреевка					12							12	
Ткачевка										3	2	5	
Ковалевка											5	3	8

Авдотьевка										4		4
х. Корчинский										16	1	17
16. Курисово-Покровская												
Шомполы	8		3									11
Капитановка			2			21	15		5	3		46
х.Яков		2		5								5
Каиры								1			1	2
х.Парфентьев										1		1
17. Кубанская												
Кубанка				2	1							3
18. Куртовская												
Куртовка		2				2						5
19. Ландауская												
Ландау		1										1
Зульц		2							3			5
20. Мангеймская												
Мангейм		1										1
Георгиенталь				2	1							3
21. М.Буялыкская												
М.Буялык		1										1
22. Нечаянская												
Дмитриевка				1								1
23. Петровская												
Три-хаты									1	2	8	11
Петровское										1		1
Чубовка										2		2
24. Раснопольская												
Кубряки	33			4						3	2	42
Богдановка	15	17	18									50
Раснополь	12	5				1					1	19
Комиссаровка		5										5
Еленовка					3			1				4
Стадная							1					1
Игнатьевка							1					1
Основа								2				2
25. Севериновская												
Севериновка	1	1			4	3	2			1	1	13
Головердовка		4		2				2	6			14
Андреевка				1								1
Русская Слобода						3	2	3		1		9
Вандалинка									2			2
Александровка									4	2		6
26. Фрейдентальская												
Фрейденталь									1			1

Города:													
Овидиополь	1												1
Маяки		1	5	2	2		3						13
Очаков	2	2			3				1				8
Других уездов										4			4
	87	67	32	8	34	20	49	33	32	50	69	40	521

Брюшной тиф в Одесском уезде в 1887-м году

1.Александровская													
Александровка										1			1
2.Антоно-Кодинцовская													
Степановка							1						1
Григорьевка							1						1
3.Анчекрак-Ильинская													
Ильинское		1											1
Анчекрак											1		1
4.Анатолевская													
Анатолевка									4	2			6
5.Беляевская													
Беляевка	5		5	1	3								14
Яски	45	39	19	6	12	3			1		2		127
6.Бельчанская													
Шемиотово	3		2										5
Доброжаны				2	3								5
Бицильевка							3		2	4	2		11
Еремеевка								1					1
Яновка		1							4	7	1		13
Эскарева											3		3
Арсулова											2	1	3
7.Гросс-Либентальская													
Петерсталь	2								4	4	2	2	14
Гросс-Либенталь	1	1			1					2		1	6
Клейн-Либенталь			1										1
Францфельд										1			1
Мариенталь		2		2	1				2	2			9
Александргильф												1	1
8.Граденицкая													
Троицкое							4	1	1				6
9.Зельцская													
Кандель								2	2				4
Страсбург								1					1
Зельц									1			1	2
10.Ильинская													
Августовка	9	18	13	8									48

11. Калаглейская													
Роксоляны	10	7	3	16	6								42
Калаглея	20					4	5	4		1	1		35
Барабой					3								3
Санжейка										1			1
12. Ковалевская													
Ковалевка		1											1
Три-хаты					2								2
13. Курисово-Покровская													
Курисово-Покровское							1						1
14. Куртовская													
Куртовка				1		4							5
15. Ландауская													
Катериненталь		2	10			1		2					15
Ватерлоо				2					2				4
Зульц				1		1							2
Ландау									1	3	2		6
Шпейер						1							1
16. Мангеймская													
Эльзас									5				5
17. Нечаянская													
Бошняковка		1							1	1			3
18. Раснопольская													
Игнатъевка						1	2						3
Кубряки								2					2
19. Рорбахская													
Рорбах									1	1	3		5
Вормс									6	1	4		11
20. Севериновская													
Севериновка	2	2		2									6
Алистарова									1				1
Лизинка									4			1	5
Игнатъевка										1			1
Головердовка												1	1
21. Тузловская													
Карабаш					1								1
Федоровка										4			4
22. Фрейдентальская													
Фрейденталь									1				1
Города:													
Овидиополь					2			2					4
Маяки	5	13	14	11	2	3	2		4	1	2		57
Очаков		1	2								1		4
	102	89	69	52	36	18	19	15	43	38	28	9	518

Коклюш в Одесском уезде в 1887-м году

1.Александровская													
Александровка	9			2	3		1	1		1			17
Кошары	3	1	1	3		11	2	1		1			23
Тишковка			1										1
Визирка					3		2						5
2.Антоно-Кодинцовская													
Любополь								1	2				3
3.Анчекрак-Ильинская													
Ивановка												1	1
4.Беляевская													
Беляевка	1					2	1		1			1	6
Одесский водопровод						2							2
5. Бельчанская													
Яновка											1		1
Капаклиева		2											2
6. Гросс-Либентальская													
Гросс-Либенталь	5	4			8	2	3	1					23
7. Зельцская													
Страсбург							1						1
Зельц												1	1
8. Ильинская													
Н.Эметка			1										1
Мариновка										1			1
9. Коренихская													
Б.Корениха		1											1
10. Куртовская													
Куртовка		3											3
11. Ландауская													
Ландау		2											2
Зульц												2	2
12. Севериновская													
Русская Слобода	2		1										3
Головердовка	1												1
Александровка	1												1
Созоновка					3								3
Лизинка					1	2							3
13. Тузловская													
Капустина балка						2	1						3
Города:													
Овидиополь						1							1
Маяки				1	19	2		1	5			2	30
Очаков								1					1
	22	13	4	5	19	41	13	4	5	8	1	7	142

Дизентерия в Одесском уезде в 1887-м году

1.Александровская												
Александровка	3		3	2	1	1	2	3	3		5	23
Визирка			2		2		15					19
Кошары							1				1	2
2.Антоно-Кодинцовская												
х.Ранжев	1			1			1					3
Григорьевка						1					1	2
3.Беляевская												
Одесский водопровод						1						1
Беляевка								2				2
Яски								2				2
4. Бельчанская												
Яновка								1				1
5. Гросс-Либентальская												
Гросс-Либенталь				2		1	1				1	5
Нейбург										1		1
Мариенталь											1	1
6. Граденицкая												
Троицкое					1	1	15					17
7. Калаглейская												
Арнаутка						1	1	1				3
Калаглея							1		4			5
8. Курисово-Покровская												
Курисово-Покровское	1											1
9. Кубанская												
Кубанка	1											1
10. Куртовская												
Новоселка								2				2
11. Севериновская												
Севериновка	1					1	2	4				8
Головердовка										1		1
Русская Слобода							1	1				2
Лизинка								1				1
12. Тузловская												
Михайловка							1					1
Капустина балка							1					1
13. Фрейдентальская												
Фрейденталь				1								1
Города:												
Маяки	1							4	2	3		10
Очаков	1								1			2
	9		5	6	4	7	42	21	10	5	9	118

Натуральная оспа в Одесском уезде в 1887-м году

1. Гросс-Либентальская													
Александргильф		6	11										17
Нейбург			4	12	3								19
Гросс-Либенталь						1							1
г. Маяки	6	9	2	6				1					24
	6	15	17	18	3	1		1					61

Сифилис в уезде

Основываясь на постановлении Херсонской губернской медицинской комиссии от 7 декабря 1887 года, по которому материал по сифилису в настоящем году будет разработан по всей Херсонской губернии одним лицом, что, конечно, даст большую возможность для сопоставления его и сравнения отдельно по уездам, мы ограничимся в настоящей главе сравнительно лишь краткими о нем сведениями. Нужно заметить, что в настоящем описании впервые сифилис выделен от венерических болезней, которые в прежних отчетах показывались вместе по требованию устарелой номенклатуры Медицинского Департамента.

Всех больных сифилитиков, зарегистрированных врачами амбулаторно, было 106, которые сделали 161 посещение и лечившихся в земских больницах – 58. Однако при ближайшем рассмотрении карточного материала оказалось, что из зарегистрированных раньше амбулаторных больных впоследствии 12 сифилитиков поступили в земские больницы, вследствие чего всех отмеченных по уезду сифилитиков нужно считать лишь 143, из которых 8 отмечено из других уездов и губерний. Таким образом, 1 сифилитик Одесского уезда приходится на 1270 человек жителей уезда. Это число довольно близко подходит к показанному Герценштейном среднему числу для всей Херсонской губернии (1:1638), а следовательно можно сказать, что сифилис в Одесском уезде не представляет широкого развития.

По возрасту и полу больные распределялись:

	м	ж	итого
до 1 года	4	4	8
от 1 до 5 лет	5	2	7
от 5 до 15 лет	10	9	19 (23,8%)
от 15 до 25 лет	16	14	30
от 25 до 60 лет	40	30	70
свыше	2	1	3
возраст не показан	1	5	6
	<u>78</u>	<u>65</u>	<u>143 (76,2%)</u>

По званию и занятию:

крестьян земледельцев	44	40	84 (8,7%)
наймытов	18	10	28 (9,6%)
мещан	9	10	19 (13,3%)
торговцев	1	1	2
детей Павловского приюта	1	1	2
кормилиц	-	1	1
проституток	-	2	2
других занятий	5	-	5 (8,4%)
	<u>78</u>	<u>65</u>	<u>143</u>

По грамотности:

неграмотных	63	64	127 (88,8%)
грамотных	14	1	15
образованных	1	-	1 (11,2%)
	<u>78</u>	<u>65</u>	<u>143</u>

По народности:

русских	68	55	123 (84,6%)
евреев	3	2	5
молдаван	1	5	6

немцев	4	1	5
болгар	2	2	4 (15,4%)
	78	65	143

По семейному положению:

холостых	48	девиц	32
женатых	30	замужних	27
вдовцов	-	вдов	6
	78		65

По форме болезни:

первичной	10	-	10
кандиломатозной	27	18	45
гуммозной	23	33	56
наследственный	4	4	8
не показано	14	10	24
	78	65	143

По давности заболевания:

заболевших в 1887 году	м.	ж.	итого
то же в 1886 г.	33	18	51 (35,7%)
ранее	31	8	39
не показано	9	5	15 20
	78	24	33 (64,3%)
	78	65	143

По способу заражения:

наследственный врожденный и запоздалый	м.	ж.	итого
половой путь заражения	8	4	12
кормление зараженных детей	18	5	23
житейские сношения	-	1	1
неизвестно	7	2	9
	45	53	98
	78	65	143

Было бы, конечно, далеко неверно делать общее заключение о сифилисе в уезде на основании регистрации больных за один протекший год, а потому сделаем об нем лишь общее замечание. Сифилис, по-видимому, не распространен в уезде в сколько-нибудь значительных размерах; каких-нибудь очагов, где было бы скопление сифилитиков в уезде нет; больные по преимуществу малороссы, крестьянского звания, неграмотные разбросаны по уезду в разных населенных местностях и более или менее отдельными случаями...»¹⁷⁵.

Також лікар Караманенко подав матеріали щодо санітарних заходів загальномедичного, економічного, профілактичного характеру і боротьби з епідеміями: «...Собранный в течении истекшего года санитарно-статистический материал кроме того, что с достаточной документальностью указал на неудовлетворительные стороны врачебной организации в уезде, но, что еще важнее, он обрисовал некоторые стороны санитарной жизни уезда, вредно влияющие на здоровье его населения. Если экономические условия населения, степень его развития т т.п. с их сложными воздействиями на человека и имели, как и следовало ожидать, вредное влияние на здоровье мало обеспеченных в этом отношении социальных групп населения, то с другой стороны, как мы видели, и топографические особенности уезда не мало по-видимому участвовали в обнаружении санитарных вредностей. Конечно, не одними этими сторонами обусловлено зло санитарной жизни уезда, — они лишь рельефно выступили, как наиболее общие среди детальной причинности. Нет сомнения, что никакими лечебными мерами нельзя ослабить вредностей, исходящих из экономического строя населения, топографических особенностей населенных местностей и т.п. — тут могут и должны помочь исключительно лишь общие меры, хотя для вероятного расчета на успех от их проведения и требуется возможно подробное научное исследование санитарной жизни уезда и тщательная оценка добытых фактов. К сожалению, Одесский уезд представляет в этом отношении большие невыгоды: подворной переписи в нем не производилось, а собираемый до

¹⁷⁵ Медико-статистический и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1887 год. – Одесса, 1888. – С.65-69

сих пор санитарный материал далеко не отличался желательной полнотой. В дальнейшем нашем описании, говоря о санитарных мероприятиях уже произведенных или желательных на будущее время, мы будем говорить и о недостаточных сторонах в исследовании, пополнении которого должно составить насущную заботу для лиц, работающих на пользу общества.

Начнем с того, что сделано в истекшем году для улучшения организации земско-медицинского дела вообще, так как с ней тесно связаны и исследования уезда, и правильный за ним надзор и санитарные мероприятия, как результат всего этого, как необходимое воздействие. Мы уже видели, в какой неравной мере распределена врачебная помощь населению между восточной и западной половиной уезда, во всех отношениях не в пользу первой. Отметим еще к тому неоднократно и в прежнее время повторяемое указание, что квартирно-разъездная система подачи помощи, господствующая в уезде, не признается желательной там, где земская медицина поставлена сколько-нибудь удовлетворительно. Устранение этих неблагоприятных для дела причин вполне зависит от уездного земства, и в истекшем году сделан уже к тому существенный шаг. Так в с. Нечаянном в апреле месяце начата постройка больницы (будет окончена в будущем году) на 22 кровати по плану, составленному губернским земским инженером и одобренному уездным съездом врачей, а с декабря месяца уже открыт новый врачебный участок с местожительством врача в означенном селении. Оставляя описание самого здания больницы до будущего года, когда она будет окончена, представляем здесь выдержку из протокола по осмотру местности для постройки больницы, произведенному комиссией из члена Одесской уездной земской управы Г.А.Бечаснова, уездного земского инженера Я.А.Уската и санитарного врача С.Н.Караманенко: «...Выбор местности для постройки больницы на владельческой земле оказался очень ограниченным; можно было остановиться лишь на двух местах, которые сколько-нибудь могли удовлетворить требованиям постройки, — все же другие или слишком удалены от селения, или представляют существенные недостатки. К этому нужно прибавить еще тот факт, оказавшийся на практике неудобным, что план больницы составлен не применительно к местности, а потому некоторые не целесообразности в расположении постройки, а равно и дополнения к составленному плану должны явиться необходимым следствием.

Местность на правой противоположной селению стороне реки Березани, расположенная под гору и имеющая небольшой скат к реке, хотя обширностью и изолированностью и удовлетворяла бы своему назначению, тем не менее она имеет и свои существенные недостатки. Саму изолированность ее на противоположном берегу относительно селения нельзя считать удобным для обитателей будущей постройки, но главное, местность эту нельзя отнести к здоровым, так как она находится вблизи луга, образуемого рекою, затопляемого во время весеннего половодья и высыхающего в сухие месяцы.

Другая осмотренная местность расположена вблизи церкви и усадьбы на обширной площади, пересекаемой почтовой дорогой. Возвышаясь значительно над уровнем реки, она имеет склон по направлению к северо-западу и северо-востоку. Почва на этой местности, как и вообще в селении, состоит из суглинка и глины на рыхлом известняке, благодаря возвышенному положению, сухая и к тому может быть хорошо дренирована. Северо-восточный склон ведет в балку, где может быть открыта почвенная вода. Таким образом, описанная местность возвышенная, сухая, занимающая видное положение на площади, в конце селения с открывающейся вблизи почвенной водой, — по всем этим условиям может считаться удобной для расположения постройки, тем не менее нужно указать и на те недостатки, которыми она обладает. Почва этой местности, хотя и не на всем пространстве, загрязнена навозом и отбросками от «гармана» (на месте был крестьянский двор), склон местности при нивелировке оказался довольно значительным (более 1 саж. на 15 саж. длины) и открывается на северо-западную и северо-восточную стороны. К этому нужно еще прибавить, что в виду нахождения вблизи балки и невозможности выступить значительно вперед по площади, чтобы не закрыть фасада здания церкви, больничный двор не будет отличаться лишним простором, и размеры для древесных насаждений могут оказаться очень ограниченными. Сделанная планировка местности показала, что все больничные постройки могут быть установлены, хотя расположение их, благодаря тому обстоятельству, что план больницы составлен не применительно к местности, и будет так сказать вынужденным. Так, главный фасад здания, по которому расположены больничные палаты, должен быть обращен на южную сторону вместо желательной юго-восточной или юго-западной, а цоколь угловой мужской палаты, выходящий на северо-западную сторону, вследствие склона местности, должен быть поднят на 1 сажень от земли».

25-го мая открылся приемный покой в немецкой колонии Ландау на четыре кровати. Здание приемного покоя, как описывает его участковый врач И.А. Моргулис, расположено на возвышенной местности; фасад помещения обращен на северо-запад. Ближайшее от него жилище

расположено на 20 сажень; почва под помещением песчано-глинистая. Здание построено еще в 1848 году из камня и покрыто камышом; до взятия его в аренду земством в нем жил домовладелец местный поселянин. Как внутри, так и снаружи здание оштукатурено и выбелено известью. В помещении имеется 4 комнаты, удовлетворительно освещенных, кухня и двое сеней. Приемный покой пользуется одним из сараев и частью погреба. Из 4 комнат самая большая служит для помещения больных мужского пола. Длина ее 9 арш. 13 верш., ширина 6 арш., высота 3 арш. 4 верш., т.е. комната имеет 2537 кубич. фут. объема; в ней помещается три комнаты, т.е. на каждую следовательно приходится 845 куб. фут. (2 1/2 куб.саж.). Другая комната, меньшая — для одной женской кровати, или если таковой больной нет, то в ней можно поместить больного, требующего изолированного ухода. Третья комната – ванная, она же в случае необходимости операционная и четвертая комната – помещение для фельдшера. Отхожее место неудобное – это просто квадратная сажень места, загороженного камышом без крыши и к тому отстоящего от приемного покоя на большом расстоянии. Для трудно больных есть переносный английский клозет. Освещение в приемном покое производится керосином, вентиляция посредством оконных форточек. Палаты дезинфицируются ежедневным стиранием полов слабым раствором карболовой кислоты и терпентинового масла. Вода для питья и других потребностей покоя привозится из колодца, отстоящегося в верст; цвет ее мутноватый, на вкус слабо солоноватая, запаха не имеет и сохраняется в деревянном сосуде в погребе. На завтрак полагается чай и молочный суп с засыпкой; обед состоит из супа или борща с фунтов мяса и фунтов белого хлеба, ужин – чай и стакан молока или два яйца. Иногда по особому назначению молочные порции, куриный суп с 1/2 курицею или котлеты. Нужно отметить, однако, что подрядчик не всегда исполняет добросовестно заказов. Белья носильного и постельного имеется две смены из бумажного полотна. Одежда больных состоит из халатов серого солдатского сукна, по числу коек, плохого достоинства. Летних халатов вовсе нет. Обувь больных состоит из кожаных туфель по паре на койку; галош или валенок для выхода больных в зимнее время в отхожее место не имеется. Тюфяки и подушки набиваются соломой, которая меняется по мере надобности. При покое имеется на каждую койку по одному одеялу из верблюжьего сукна, по одной подушке набитой перьями и по одной гуттаперчевой простыне для неопратно больных. Кровати железные, между кроватями столики соснового дерева с ящиками, перед каждой кроватью табуретка. Необходимая посуда в достаточном количестве. Хирургическими инструментами и снарядами приемный покой снабжен очень бедно.

В сентябре месяце открылся приемный покой в с.Александровке, хотя за болезнью участкового врача прием больных у него начался лишь с ноября месяца. Здание, в котором помещается приемный покой, совершенно новое — состоит из двух половин, отделенных передней; в одной из них помещается квартира врача. Построено из известкового камня, покрыто железной крышей, снаружи и внутри выбелено известью. В помещении имеется 4 комнаты, передняя и коридор. Большая светлая комната, имеющая в длину и ширину 18 фут. (фут – 304,8 мм. Авт.) и в выступу 9 1/2 фут., занята 5-тью койками для больных мужского пола (на одну койку приходится 770 куб. фут. воздуха). Меньшая комната с одной запасной койкой предназначенная для больной женщины. В двух других комнатах помещается приемная и аптека. При приемном покое имеется кухня, сарай и погреб. Бельем, обувью, одеждой, принадлежностями домашнего хозяйства и хирургическими инструментами приемный покой снабжен удовлетворительно.

Во дворе, во флигеле, в особой изолированной от жилья комнате, устроен оспенно-разводный телятник для нужд уезда, которым заведывал участковый врач И.М. Копп.

Открытие нового участка в значительной степени урегулирует границы участков в восточной половине уезда, а увеличение числа приемных покоев внесет в организацию врачебной деятельности более стационарное направление.

Экономическим бытом населения, устройством безземельных десятинщиков в уезде было занято Министерство Государственных Имуществ в лице г.Управляющего Государственными Имуществами Херсонской и Бессарабской губерний. К сожалению, мы имеем лишь отрывочные сведения по этому важному делу, доставленные уездным статистиком С.А. Бориневичем»¹⁷⁶.

Що стосується діяльності лікарень у 1887 році, то до Маякської лікарні, що мала 17 ліжок, протягом року надійшло 165 хворих, з яких померло 12 осіб, що склало 7% смертності. Найбільше хворих було віком від 25 до 60 років – 88 осіб, найменше – від 1 до 5 років – 1 особа¹⁷⁷.

До Северинівської лікарні, що мала 17 ліжок, протягом року надійшло 288 хворих, з яких по-

¹⁷⁶ Медико-статистический и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1887 год. – Одесса, 1888. – С.70-75

¹⁷⁷ Там само. – С.82

мерло 26 осіб, що склало 9,1% смертності. Найбільше хворих було віком від 25 до 60 років – 158, найменше – від 1 до 5 років – 4 особи¹⁷⁸.

До Курисово-Покровської лікарні, що мала 10 ліжок, протягом року надійшло 139 хворих, з яких померло 9 осіб, що склало 6,5% смертності. Найбільше хворих було віком від 25 до 60 років – 66 осіб, найменше – від 1 до 5 років – 6 осіб¹⁷⁹.

До Очаківської лікарні, що мала 12 ліжок, протягом року надійшло 85 хворих, з яких померло 6 осіб, що склало 7% смертності. Найбільше хворих було віком від 25 до 60 років – 44, найменше – від 1 до 5 років – 1 особа.

Також протягом року у повіті функціонувало 3 прийомних покоя: Гросс-Лібентальський – 4 ліжка, Олександрівський – 4 ліжка та Ландауський – 4 ліжка¹⁸⁰.

Звіт за 1887 рік склав санітарний лікар Одеського повіту С.Н.Караманенко.

1889 рік

У 1889 році Одеське земство відзначало чверть століття свого існування. На честь цієї події було підготовлено короткий нарис про розвиток земської медицини за період існування земства (1865-1889). Далі приведено нарис:

“В знаменательный год четверть векового существования земства позволительно бросить хотя беглый взгляд на прошлую деятельность общественного учреждения, призванного, в числе своих многосложных обязанностей, заботиться также о народном здоровье и изыскивать меры к его наилучшему обеспечению. Эта юная отрасль общественной деятельности особенно интересна и поучительна. Если в настоящее время земская медицина является скольконибудь организованной, то этим своим успехом она всецело обязана общественной инициативе и энергии земских деятелей. Не подлежит сомнению, что народной медицины, в том определенном смысле, как это теперь понимается, не было до введения земских учреждений. Были различного рода учреждения, которые пеклись о народном здравии, была врачебная власть, централизованная в городах, но врачей народ не видал, а об специальных медицинских учреждениях имел весьма смутное представление. Фактически народное здравие было в руках фельдшеров и еще более того в руках знахарей и бабок. А между тем учреждений, ведающих интересами народного здравия было не мало. Медицинской частью в городах заведывала Херсонская врачебная управа; в городе Очакове была больница в ведении Приказа общественного призрения; в селах у государственных крестьян медициной заведывала Палата государственных имуществ; у иностранных колонистов – Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южной России; у помещичьих крестьян, со времени их освобождения – учреждения по крестьянским делам. Все эти ведомства не стояли в какой либо общей связи, каждое из них действовало совершенно самостоятельно на своем поприще. Все они фактически окончили свое существование с учреждением земства, из них только Попечительный комитет об иностранных поселенцах продолжал свое существование, больше по имени, до 1871 года. От Херсонской врачебной управы имелся один уездный врач, при нем фельдшер и ученик; в Очакове был городской врач, при нем фельдшер и повивальная бабка. В виде содержания уездный врач получал казенного жалованья 196 р. в год; фельдшера, ученики и повивальная бабка – от 42 до 56 р. 61 коп. в год. Уездный и городской врачи исполняли, как и теперь, по преимуществу судебно-полицейские обязанности. Очаковский городской врач, кроме того, нес обязанности палатного ординатора при Очаковской больнице, находившейся в ведении Приказа общественного призрения. В ведомстве Палаты государственных имуществ на всю Херсонскую губернию было лишь три врача, один губернский, с содержанием в 500 р. в год и два окружных, из коих старший Тираспольского округа, с содержанием в 400 р. в год, нужно думать, заведывал и Одесским уездом. В ведении этого врача находилось в уезде 5 приемных покоев, 2 старших и 3 младших фельдшера и 6 оспопрививателей. Приемные покои устраивались одни на мирские капиталы, при чем на каждый покой ассигновалось от 42 до 47 рублей, другие натуральною повинностью обществ. Все же они, без исключения, содержались натуральною повинностью. Фельдшера получали старшие по 40, младшие по 30 р. в год, а оспопрививатели по 17 р. 50 к. Расход этот производился из общественного с государственных крестьян сбора на ме-

¹⁷⁸ Медико-статистический и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1887 год. – Одесса, 1888. – С.85

¹⁷⁹ Там само. – С.88

¹⁸⁰ Там само. – С.91

дицинскую часть по 2 коп. с души, а самый сбор отпускаясь в волостные правления из местного уездного казначейства. Кроме того фельдшера получали из сельских магазинов паек, состоявший из 3 четвертей ржи и 2-х четвертей ярового хлеба, и пользовались бесплатной квартирой. В волостях, где находились фельдшера (5 в Одесском уезде) устраивались аптеки с необходимыми медикаментами и припасами, каталоги которых находились при аптеках. На устройство шкафов для аптек и на приобретение медикаментов и других припасов расходовалось одновременно по 60 р. и ежегодно на пополнение потраченных медикаментов по 12 р. 36 коп. Кроме того в распоряжении каждого фельдшера имелись необходимые инструменты, стоимостью каждый в среднем 24 р. 60 к. У колонистов иностранных поселенцев до передачи их в общие учреждения, т.е. до 1871 года, при попечительном комитете был один врач на всю губернию, получавший содержание в год 700 р. Фельдшера содержались в колониях иностранных поселенцев по особым договорам с обществами на счет общественных сумм по ежегодно составляемым сметным исчислениям и получали от 25 до 108 руб. в год; кроме того им предоставлялось право взимать плату за оспопрививание. Повивальные бабки получали добровольные пожертвования от родильниц. Фельдшера жили в тех колониях, где находились окружные приказы (Либентальский, Кучурганский, Березанский и Буялыкский), а бабки в своих коренных колониях. Приемных покоев или каких бы то ни было иных лечебных учреждений от этого ведомства в уезде не было. У помещичьих крестьян никакой организованной медицинской помощи не было. В виде исключения в Севериновской экономии был врач, фельдшер и больница на 12 коек. Почти у каждого из помещиков была домашняя аптечка, у многих были из своих дворовых приспособленные к лечению люди. О способах обнаружения эпидемий, о мерах борьбы с ними, практиковавшимися в то время, трудно говорить сколько нибудь подробно за недостатком для этого материала. Можно только допустить, что вследствие малочисленности медицинского персонала, находившегося в зависимости от различных ведомств и учреждений, органически между собою ничем не связанных, противоэпидемическая врачебная деятельность не могла быть ни обширной, ни еще более того солидарной. Все сводилось лишь к необходимой официальной отписке, приказам и распоряжениям, фиктивно исполняемым на деле. В 1865 году введено положение о земских учреждениях, а 3-го декабря того же года уездное земство приняло от Приказа общественного призрения в свое ведение единственное лечебное заведение — больницу на 10 кроватей в г.Очакове.

В 1865 году земскому собранию был доложен проект устройства земской медицины, составленный по просьбе земской управы вольнопрактикующим в уезде врачом Гольдом, проект, который требовал ежегодного расхода в 7800 р. и единовременной затраты на 600 р. Земское собрание не приняло этого проекта и постановило следующее решение: иметь в каждом стане по одному врачу и по одному фельдшеру с платой содержания первым по 500 руб., а последним ежегодно по 150 р. на покупку медикаментов для неимущих больных. Такой порядок медицинской организации оставался до 1870 года, с той лишь разницей, что с 1868 года на медикаменты отпущалось уже по 300 р. в год. Земские врачи размещены были по одному в г.Маяках, м.Севериновке и м.Нечаянном, при чем выработана была первая инструкция для деятельности медицинского персонала.

В этот же период времени 1866-69 годы уездное земство было занято исключительно судьбой Очаковской больницы.

В 1868 году гласными от колонистов Либентальского и Березанского округов было сделано заявление земскому собранию, что они, входя в состав земства, участвуют в общем налоге, относящемся к народному здравью. Но независимо от этого, им приходится еще нести налог на содержание колониального врача, фельдшеров и особого окружного доктора, не смотря на несогласие колонистов, почему просили ходатайствовать об упразднении этих должностей. Собрание поручило управе войти по этому предмету в сношение с попечительным комитетом с тем, что если комитет не может отстранить сказанного налога, то ходатайствовать об этом перед министром государственных имуществ на основании прав, предоставленных земству. На сделанный управой запрос комитет ответил, что домогательство земских гласных от колонистов не может быть признано основательным и законным, так как колониальный врач состоит по Высочайше утвержденному штату комитета. Что же касается освобождения колонистов от найма особых окружных медиков (лекарских помощников) и фельдшеров, то это может последовать лишь в том случае, если земская управа удостоверит, что в этих округах народное здравие достаточно обеспечивается теми мерами, которые приняты со стороны земства, и что имеющихся медиков, фельдшеров и оспопрививателей достаточно для преподания в каждом данном случае помощи заболевшим колонистам тех округов. По надлежащем отзыве управы на такое предложение, от комитета было получено уведомление, что он с своей стороны не будет находить препятствий к освобождению колониистских округов от найма для себя особых медиков и фельдшеров в том од-

нако случае, если большинство колоний и поселений этих округов того пожелает, а позже, после отрицательного ответа большинства колоний, через своих смотрителей комитет объявил обществам, что они могут поступать в этом деле согласно их желанию.

В 1869 году г.начальник губернии, по обозрению разных учреждений Херсонской губернии, через губернскую земскую управу сделал замечание, что в Очакавской больнице, а равно и в самом городе Очакове нет ни одного врача. Принимая во внимание, что больница не может оставаться без врача, в устранение этого недостатка, губернская управа просила уездную, что бы земский врач участка, к которому принадлежит город Очаков, имел бы постоянное в нем местожительство, заведывал бы больницей и исполнял обязанности городского врача. Это справедливое замечание было удовлетворено переводом врача 3-го участка из с.Нечаянного в г.Очаков.

В 1870 году Очаковская больница существовала на прежнем основании, т.е. главным образом, на средства, ассигнованные губернской земской управой в счет возврата из сумм, переданных от Приказа общественного призрения, с тем лишь ограничением, чтобы расход на нее не превышал 1700 руб. в год. В этом же году врач Севериновского участка, решив открыть частную лечебницу в месте своего жительства, обратился к земству за пособием. Земское собрание, сочувствия делу устройства больниц в уезде, постановило отпустить для вспомоществования частной лечебнице врача Севериновского участка 300 р. с тем, чтобы в лечебнице этой были предоставлены три кровати для пользования людей недостаточного класса, принадлежащих к сельским сословиям Одесского уезда со взысканием с больных платы только за продовольствие. В этом же году губернская управа, всячески стараясь расширить дело устройства больниц в уездах, доложила земскому собранию, что губернское земство, без ущерба для собственных средств, могло бы отпустить на устройство больниц в тех местах, где имеются помещения для арестуемых, по 100 р. в год на каждую учреждаемую кровать, а сметная комиссия, рассматривавшая это предложение, расширила его в том смысле, что признала возможным: 1) отделить третью часть (1250 р.) из капитала Богоугодных заведений на устройство новых больниц; 2) назначить особо из губернских сборов на каждый уезд до 3000 руб. с тем, чтобы уезды устроили эти больницы с условием, чтобы туда помещать бесплатно и арестуемых лиц, нуждающихся в лечении. Губернское собрание утвердило это предложение сметной комиссии. Пользуясь этим ассигнованием, уездное земство, не упраздняя Очаковской больницы, решило еще учредить земские больницы при земских врачах в м.Севериновке и г.Маяках. Для осуществления этого предложения управа пригласила для совещания участковых земских врачей. По совместном осуждении о количестве, размере и способе содержания земских больниц, на будущее время решено на содержание, наем помещения и фельдшера для Очаковской больницы ассигновать 2000 р. в год. На учреждение и содержание больниц в м.Севериновке на 10 кроватей и в г.Маяках на 8 кроватей, согласно вычислениям земских врачей, назначено на каждую больницу по 1800 р. в год в таком расчете, чтобы определенная собранием субсидия в 300 р. на учреждение частной больницы в Севериновке составила подспорье на устройство в этой местности земской больницы из 10 кроватей. За такую цену сами участковые земские врачи вызвались устроить больницы, т.е. нанять удобное для них помещение по определенному числу кроватей, изготовить все необходимое в этом размере сообразно штатному назначению по лечебному уставу и указанию управы, иметь особого при больнице фельдшера, приобретать потребные для лечения больных медикаменты, продовольствовать больных, словом, устроить и содержать больницы в продолжении года под контролем управы во всем согласно инструкции и правил, составленных по настоящему предмету. Руководствуясь этим постановлением, управа заключила условие с смотрителем Очаковской больницы, принявшим на себя содержание ее с 1-го января 1870 по 1-е января 1872 года за 2000 р. в год. Врачу Очаковского участка разрешено нести обязанности городского врача за вознаграждение от города в размере 257 р. в год; в пособие же по заведыванию участком определен еще один фельдшер за 220 р. в год содержания. Больницы в Севериновке и г.Маяках на вышеозначенных условиях были открыты 1-го февраля 1870 года.

По опубликовании в уезде об устройстве больниц, Березанский окружной приказ от 23 марта 1870 года заявил земской управе, что так как населенные местности Березанского округа удалены на значительное расстояние от земских больниц, то было бы желательно устройство больницы в к.Ландау — центре Березанского округа, которая принесет пользу как колониям, так и другим окружным местностям. Это заявление по неимению средств на учреждение и содержание 4-й больницы оставлено было для доклада следующему земскому собранию.

В 1871 году, по постановлению собрания увеличено было сметное ассигнование на медицинскую часть, увеличено содержание медицинскому персоналу, а также решен был вопрос об открытии нового медицинского участка, поручив управе изыскать средства на содержание больницы в к.Ландау — местожительстве врача нового участка.

Земская больница на 6 кроватей в к.Ландау была открыта 1-го марта 1871 года, сдана в подрядное содержание врачу на тех же основаниях, как и другие существовавшие уже больницы за 1225 руб. в год. Таким образом, в 1871 году в уезде существовало четыре больницы:

Очаковская на 10 кроватей	2000 р.
Маякская на 8 кроватей	1440 р.
Севериновская на 10 кроватей	1800 р.
Ландауская на 6 кроватей	<u>1225 р.</u>
	6465 р.

В этом же году положено основание периодическим съездам врачей в уезде для решения вопросов, касающихся земской медицины. Открывшаяся в этом и существовавшая и в следующем году эпидемия азиатской холеры показала недостаточность медицинского персонала для борьбы с нею, вследствие чего приглашался временный персонал из 6 фельдшеров; в борьбе с эпидемией принимал участие и уездный врач за вознаграждение от земства. На прекращение холеры губернской управой был сделан уезду кредит в 3000 р. Общий расход по прекращению эпидемии равнялся 2203 руб.

В сессию 1872 года управой был представлен проект устройства медицинской части в уезде, по которому предполагалось весь уезд разделить на 10 медицинских участков. В каждом участке должен был быть врач при трех фельдшерах и одной акушерке и иметь больницу на 12 кроватей. Земское собрание нашло непосильным ассигновать на это необходимую сумму и решило усилить в уезде штат фельдшеров. Губернская земская управа, сочувствуя делу расширения медицинской части в уезде, ассигновала в пособие Одесскому земству на 1872 год, кроме отпускаемых и раньше 4250 р. еще 2125 р. Вследствие усиления средств на медицину в 1872 году медицинский персонал был увеличен двумя лекарскими помощниками и 6 фельдшерами. Таким образом, в 1873 году в Одесском уезде состояло: 4 врача, 2 лекарских помощника, 14 фельдшеров (4 при больницах и 10 в участках) и 6 акушерок. Больницы точно также были расширены: в Маякской, Севериновской и Очаковской по 12 кроватей, а в к.Ландау – 8 кроватей.

В этом же году Председатель собрания И.И.Курис предложил собранию устроить в его имени Курисово-Покровском земскую больницу с тем условием, что заведывание ею и лечение больных он возложит на своего домашнего врача на летнее время, пока его врач остается в К.Покровском, в остальное время года больница должна переходить в заведывание врача временно приглашаемого или врача соседнего медицинского участка. Хотя земским собранием предложение это было принято, но управа не могла его выполнить, вследствие представившейся трудности найти врача, который временно заведывал больницей во время отсутствия домашнего врача Куриса.

Губернское собрание 1872 года приняло доклад управы, по которому устанавливалось на каждые 25000 населения устройство больницы на 10 кроватей с тем, чтобы расход единовременный на устройство и обзаведение больницы в 5500 р. относился к губернским средствам, а на ежегодное содержание ее в 3350 р. относился к уездным. Одесское земское собрание 1873 года высказалось в том смысле, чтобы единовременный расход был принят уездным земством, а ежегодное содержание больниц отнести на счет губернских сумм. Просимый в этом году уездом кредит от губернского земства в 15000 р. не был удовлетворен губернской управой на том основании, что за уездом уже числился долг в 15000 р., вследствие чего медицинская часть в этом году оставалась в том же виде. Врачи получали жалованья по 1000 р., кроме Очаковского, который получил 800 р.; лекарские помощники по 500, фельдшера по 300 р., 4 акушерки по 300 р., 2 живущие в Маяках и Очакове по 250 р., в виду денежного подспорья, получаемого ими от городов за исправление должности городских акушерок.

Содержание больниц:	Маякской (12 кроватей)	2000 р.
	Очаковской (12 кроватей)	2280 р.
	Севериновской (12 кроватей)	2100 р.
	Ландауской (8 кроватей)	1466 р.

Предпринятое в этом же году ходатайство земства перед правительством об учреждении в Одессе земской аптеки с вольной продажей лекарств не было удовлетворено Медицинским департаментом.

В 1874 году состоял тот же персонал; врачам прибавлено жалованье до 1200 р. в год. С этого года губернское земство принимает участие в уплате третьей части всех в действительности выполненных расходов на медицинскую часть. До 1878 г. перемен не последовало. Земство в этот период было занято исключительно внутренней организацией медицинского дела: уравнивались медицинские участки, упорядочивалась медицинская отчетность, расширялось оспопрививательное дело. В 1878 году больница из колонии Ландау была переведена в м.Курисово-Покровское, где владельцем экономии было предоставлено помещение в без-

возмездное пользование. В этом же году земство, желая прийти на помощь правительству в деле призрения больных и раненых воинов по случаю восточной войны, открыло в г.Маяках, м.Севериновке и Курисово-Покровском временные бараки на 80 кроватей, которыми заведывали земские участковые врачи, ассигновав на это 10000 р.

Вследствие появившейся чумы в Ветлянке, земская управа выступила вновь с докладом перед собранием об увеличении медицинского персонала в уезде. Земское собрание 1879 года постановило: разделить уезд на 10 медицинских участков с тем, чтобы в каждом участке был врач и при нем фельдшер. Земская управа, при исполнении этого постановления, пригласила лишь 9 врачей и разделила уезд на 9 участков. Десятого врача управа полагала пригласить на должность, чтобы он, не имея в своем ведении участка, находился при управе, исполнял бы все поручения ее по медицинской части; заведывал бы делопроизводством и командировался в уезд в случаях экстренных например эпидемий, усиление в какой-либо местности смертности; наконец, при ревизии управою больниц, этот врач вместе с членом управы мог бы производить осмотр больных. На обязанности этого врача должно лежать и медико-топографическое описание уезда. Точно также, при исполнении постановления собрания, управа, соглашаясь с постановлением съезда врачей, решила, чтобы при врачах, в заведывании которых находились больницы, назначалось по два фельдшера. В этом же году врачи отказались от подрядного содержания больниц, и подряд был передан посторонним лицам.

В 1881 году был открыт приемный покой в колонии Гросс-Либентале на три кровати под заведыванием участкового врача. Помещение для покоя и подрядное содержание его приняла на себя администрация богадельни, содержимой на средства волости, за известное вознаграждение.

В 1882 году в Маякской больнице увеличено число кроватей до 17; в Гросс-Либентальском приемном покое до 4-х.

В 1883 году в Севериновской больнице увеличено число кроватей до 17; в Курисово-Покровской – до 10-ти. В Гросс-Либентальском приемном покое расширено помещение устройством отдельной комнаты для амбулаторных больных и аптеки.

В 1884 году на съезде врачей в совокупности с комиссией из гг. гласных 21 декабря был рассмотрен план постройки земской больницы в с.Нечаянном, выработанный архитектором Люиксом. Согласно этому плану, больница на 28 кроватей должна быть устроена по боковой коридорной системе и должна отвечать требованиям науки. План подвергался внимательному рассмотрению членов съезда и признан целесообразным. В 1885 году при богадельне в Гросс-Либентале, содержимой на средства Гросс-Либентальского общества устроено 20 кроватей на средства земства для нуждающихся в призрении лиц.

В 1886 году введена новая санитарная организация в уездах на счет губернского земства назначением по одному санитарному врачу и одному санитарному фельдшеру во все уезды и одного губернского санитарного врача; выработана инструкция для санитарной деятельности и введена карточная регистрация больных. На съезде врачей 25 апреля по поводу уже рассмотренного плана больницы были выслушаны замечания, сделанные медицинской комиссией при губернской земской управе. Постройка по принятому плану признавалась неэкономной, невыгодной и несоответствующей тому пункту, для которого постройка предполагалась. Прениями было выяснено, что пункт в с.Нечаянном не отличается особенной густотой населения, и что постройка в этой местности больницы на 15 кроватей вполне удовлетворит население. Было заявлено от всех врачей съезда желание, чтобы сбережение, которое получится от сокращения расхода на больницу в с.Нечаянном, подвинуло быстрее дело о постройке маленьких больничек в других медицинских участках. По рассмотрении планов, имевшихся в распоряжении съезда, врачи высказались за устройство больницы в с.Нечаянном не более как на 15 кроватей по типу Глазовской больницы с соответствующими изменениями. Отдельно от больницы в с.Нечаянном предположено было выстроить и дом для квартиры врача.

В 1887 году в апреле месяце после осмотра и выбора местности началась постройка Нечаянской больницы на 18 кроватей по плану, составленному губернским инженером и одобренному съездом врачей. В осуществлении этой больницы материальное и нравственное содействие оказывал владелец с.Нечаянного и гласный Одесского земства Н.Ф. Сухомлинов. 25-го мая того же 1887 года открыт приемный покой в наемном помещении на 4 кровати в колонии Ландау под заведыванием участкового врача. В сентябре месяце открылся приемный покой в наемном помещении на 4 кровати в Александровке — местожительстве врача участка, но, за болезнью врача, прием больных начался лишь с ноября месяца. С декабря месяца был открыт

новый врачебный участок в с.Нечаянном. В сентябре 1888 года был открыт приемный покой на 4 кровати в наемном помещении в с.Раснополе под заведыванием участкового врача. С августа месяца 1889 года в Севериновской больнице увеличено число кроватей до 21. Постановлением земского собрания 2 августа 1889 года решено открыть с начала текущего года больницу на 8 кроватей в с.Анатолевке. Для предполагаемой больницы владелец экономии уступил помещение, ассигновал 300 р. на его приспособление, и обязался отапливать его все время существования больницы. Для заведывания больницей и участком в с.Анатолевке приглашена на половинном содержании женщина – врач; но в виду того, что самостоятельная земско-врачебная деятельность не может быть поручена женщине-врачу, как это видно, из разъяснения г. начальника губернии, то земство поручило надзор за деятельностью женщины-врача Анатолевской больницы земскому врачу соседнего участка.

Таким образом, в настоящем 1890 году в уезде на территории в 8300 кв.верст имеется 11 врачебных участков с 11 врачами и 25 фельдшерами, или один врач приходится на 16800 человек населения, а один фельдшер на 7390 человек. В лечебных заведениях уезда будет иметься 103 кровати, не считая 20 кроватей в Гросс-Либентальской богадельне для призрения дряхлых и неизлечимых), или одна кровать на 1794 человек населения.

Параллельно такому развитию медицины в уезде возрастало и ассигнование на ее содержание. Так скромное ассигнование на 1866 год в 2250 р. на медицинские участки и около 2000 на больницу, всего, следовательно, около 4250 р. уже в 1871 году возросло почти до 11000; на 1876 год ассигновано было свыше 17000, на 1881 год ассигновано 27460 р., на 1886-й – 34470 р. и наконец на 1889 г. – 44100 р. Из этого краткого очерка развития земско-медицинского дела в Одесском уезде можно усмотреть, что земство в своей деятельной заботе о народном здравии неуклонно шло вперед, не останавливаясь перед необходимыми расходами. По числу медицинских участков, по числу врачей, лечебных заведений, по постановке дела оспопрививания, по медицинской отчетности Одесский уезд стоит в ряду лучших уездов земских губерний. Однако нельзя не указать здесь и на невыгодные стороны в организации земской медицины в уезде, неблагоприятно отражающиеся на деятельности земских врачей; топографические особенности уезда и исторические условия его колонизации в значительной степени затрудняют устройство медицинских участков по желательному типу, затрудняют равномерно распределить врачебные силы по всей территории уезда, а существующие все еще значительные квартирные разъезды врачей отчасти как остаток традиции, отголосок прежде существовавшей строго разъездной системы подачи помощи больным, влияют на сравнительно небольшое численное привлечение больных во врачебные амбулатории. Последнее явление, невыгодно отражающееся сравнительно на стоимости принимаемых больных, по-видимому временное и имеет свое законное оправдание в прошлом.

В изданной уездной управой в 1867 году первой инструкции земским врачам признавалась наиболее желательной строго разъездная система. Врачам вменялось в обязанность, возможно чаще объезжать свой участок и осведомляться о состоянии здоровья народонаселения, равно в той же инструкции врачи обязаны были назначить хоть один день в неделю, в который прибегающие за советом или помощью больные могли бы застать врача дома.

В инструкции 1877 года, хотя об обязательных разъездах врачей по своим участкам для осведомления о здоровье населения ничего не говорится, и врачам предписывались обязательные выезды лишь: 1) в случаях скопления больных в какой-либо местности, 2) в случае эпидемий и 3) необходимой безотлагательной помощи — но назначение хоть одного дня в неделю, в который больные могли бы застать врача дома, сохранилось и в этой инструкции. Только лишь в «Правилах санитарной организации Одесского уезда» 1883 года регламентирована более или менее стационарная система деятельности врачей в уезде. Таким образом, еще слишком мало времени прошло для того, чтобы новая система прочно установилась, тем более, что устройство больничек в большинстве медицинских участков, лучше всяких инструкций способствующих укреплению стационарной системы подачи помощи больным, последовало лишь в последние три года. Уже и теперь с каждым годом количество больных, хотя и медленно, возрастает в участковых амбулаториях, нужно надеяться, что со временем Одесский уезд в этом отношении будет лучшим уездом губернии.

Неравномерность распределения врачебных сил в уезде наглядно была обнаружена в 1887 году, когда собранный медико-статистический материал был разработан по волостям. Тогда уже было замечено, что население волостей западной половины уезда (естественной границей для обеих половин служит Тилигульский лиман) более чем в два раза воспользовалось

медицинської допомогою, невелике населення волостей восточної половини уезда. Відкритийся в грудні місяці 1887 року Нечаянський діляк неперечно ослабив цю різницю, однак в звіті за 1889 рік вона все ще залишається значущою. Явлення це тим більше небажане, що найбільша захворюваність, як загальна, так і інфекційна в восточної половині уезда більша, ніж в західній. Економічна незабезпеченість соціальних груп населення колишніх поміщицьких крістьян і десятишників, по перевазі мешаючих восточну частину уезда, природно повинна служити передиспозітуючим моментом для появи всякого роду хвороб, це, втім, можна побачити з звітів за останні роки по захворюваності в різногосподарських волостях, в яких мають місцежителів лікарі, волостях, відповідно, поставлених в рівні умови для задоволення в лікарській допомозі. Ще більш рельєфно санітарне неблагополуччя волостей восточної половини уезда виражається по поширенню в них епідемічних хвороб. Якщо в західній половині головним чином, в долині річки Дністра, брюшного тифу загрожує здоров'ю населення робочого віку, то в восточної половині уезда дифтеріт щорічно виносить в могилу не малою кількістю дітей. Потрібно відзначити, що по ступеню розвитку цієї хвороби Одеський уезд займає останнє місце серед інших уездів губернії. Це неприємне явлення для уезда не повинно відноситися до простої випадковості, тим більше, що окремі вибухи епідемії дифтеріту, наслідуються з часу до часу відносяться саме до тих волостей, яким поставлені гірші умови для можливого за ними санітарного нагляду, і переважно знову такі восточної половини уезда. З 1190 зазначених випадків захворювання дифтерітом в період 1887, 1888 і 1889 років на восточну частину уезда припадає 899, на західну тільки 291, якщо взяти до уваги нерівність обох частин по числу населення, то різниця буде ще більш значущою, саме, що в восточної половині уезда дифтеріт в п'ять разів більш розвинений, ніж в західній.

Відкриті в січні місяці 1890 року лікарні в с.Нечаянському і в с.Анатольєвці свідчать більш або менш нерівномірне розподілення лікарської допомоги в уезді, доставляють можливість населенню восточних волостей ширше скористатися лікарською допомогою, впливають на посилення нагляду за епідемічними захворюваннями, хоча на повне рівняння обох частин уезда вперше до можливості перебудови Очаковського медичного діляку все ще важко сподіватися»¹⁸¹.

Як бачимо, у даному малюнку було змальовано основні етапи становлення земської медицини.

Станом на 1889 рік Одеський повіт поділявся на 10 лікарняних ділячок з чотирма лікарнями і чотирма прийомними покоями, що мали в сукупності 72 ліжка. В середині серпня кількість лікарняних ліжок у Северинівській лікарні збільшено з 17 до 21.

У складі медичного персоналу у 1889 році відбулися наступні зміни: у серпні вийшов у відставку лікар Маякської ділячки Р.І. Отто, що був на службі у земства з 1884 року. На його місце було переведено лікаря Зельцької ділячки Г.Г. Щавинського. Для завідування Зельцькою ділячкою було запрошено лікаря П.Г. Мацюкіна, що закінчив медичний факультет університету імені Св.Володимира у 1888 році. Мацюкін почав виконувати свої обов'язки 10 вересня. У вересні пішов у відпустку, а потім зовсім звільнився лікар Курисово-Покровської ділячки І.Н. Стефанович, що був на службі земства з 1879 року. На його місце було переведено лікаря Ряснопільської ділячки Ходжаша. Для завідування Ряснопільською ділячкою було запрошено лікаря Е.Л.Школьніка, який закінчив медичний факультет у Московському університеті в 1884 році.

Фельдшерський персонал складався з 24 осіб у наступних місцевостях: по два: у Северинівці, Курисово-Покровському, Маяках, Ряснополі; по одному: у м.Очакові, колоніях Гросс-Лібенталь, Зельц, Ландау, селах Нечаяному, Мангеймі, Тузлах, Куртовці, Ковалівці, Анатоліївці, Рорбах, Іллінському, Кореніх, Петрівському і м.Овідіополі¹⁸².

Кількість всіх хворих, що зверталася за допомогою до лікарів повіту протягом 1889 року складала 16328 осіб, з яких 933 знаходились у лікарнях і 15395 лікувалося амбулаторно. До фельдшерів звернулося близько 8000 осіб. Розподіл хворих по лікарняним ділячкам показано у наступній таблиці:

¹⁸¹ Медичний і санітарний звіт по Одеському уезду за 1889 рік. – Одеса, 1890. – С.1-17

¹⁸² Там само. – С.21

Лікарняні дільниці	К-ть ліжок	К-ть лікарів	К-ть фельдшерів	К-ть стац. хворих	К-ть амбулат. хворих у лікарів	К-ть амбулат. хворих у фельдшерів	К-ть щеплень
Маякська	17	1	1	174	1438	у фельдшерів протягом 1889 року було 8000 хворих	603
Гросс-Лібентальська	4	1	1	35	1434		565
Зельцьська	-	1	-	-	1990		898
Олександрівська	4	1	1	44	984		603
Северинівська	21	1	1	356	3246		1146
Курисово-Покровська	10	1	1	108	2053		433
Ландауська	4	1	1	34	928		551
Ряснопільська	4	1	1	68	1480		714
Очаківська	12	1	1	114	514		825
Нечаянська	-	1	1	-	1328		607

Таким чином, протягом 1889 року медичним персоналом було надано допомогу 24000 особам – це 13% від всього населення повіту. Кількість стаціонарних хворих була на 95 більше, ніж у попередньому році, амбулаторних – більше на 1465 осіб¹⁸³.

Кількість амбулаторних хворих становила 8,3% від загальної кількості населення. Серед амбулаторних хворих були особи, які мешкали на території інших повітів і губерній. Їх кількість складала 1094. По території повіту амбулаторні хворі розподілилися таким чином¹⁸⁴:

Волості і міста Одеського повіту	Кількість хворих
Олександрівська	721
Олександрфельдська	71
Анатоліївська	154
Антоно-Кодінцевська	374
Анчекрак-Іллінська	314
Баденська	120
В-Буяликська	196
Більчанська	635
Біляївська	464
Граденицька	495
Гільдендорфська	-
Гросс-Лібентальська	1063
Зельцьська	787
Іллінська	133
Калаглійська	330
Ковалівська	53
Кореніхська	13
Кубанська	20
Курисово-Покровська	1600
Куртовська	57
Ландауська	675
Мангеймська	118

¹⁸³ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1889 год. – Одесса, 1890. – С.22-23

¹⁸⁴ Там само. – С.48

М.-Буяликська	21
Ново-Покровська	179
Нейфрейдентальська	91
Нечаянська	1180
Нейзацька	88
Петрівська	57
Ряснопільська	1114
Рорбахська	113
Северинівська	1481
Тузлівська	142
Фрейдентальська	68
Страсбургська	170
м.Маяки	906
м.Овідіополь	41
м.Очаков	257
Інші повіти і губернії	1094
Всього	15395

Щодо стаціонарних хворих земський санітарний лікар Караманенко змалював ситуацію так: «Переходя к рассмотрению числа больных в волостях Одесского уезда, нужно отметить существенное численное различие в регистрации больных в восточной и западной половине уезда. Так в 13-ти волостях восточной половины уезда (Тилигульский лиман служит естественной границей обеих половин) с населением в 71093 человека отмечено больных 4153 человек, тогда как в 21-й волости западной половины уезда с населением в 96563 человека отмечено больных 8944. На 1000 душ населения в восточной половине уезда отмечено 58, в западной – 93 человека больных. Такое неравномерное распределение больных по территории уезда в ущерб восточной его половины, зависело исключительно от неустройства врачебных участков, в особенности в прибугской части уезда. В последние впрочем три года число больных в восточной половине уезда все более возрастает: так в 1887 году на 1000 душ населения, если приравнять число больных к одному и тому же числу населения, было отмечено больных только 43, в 1888 году – 53 и наконец в отчетном – 58. Открывшаяся уже в 1890 году Нечаянская больница и приемный покой в с.Анатолевке к будущему году еще более сгладят это неравномерное распределение врачебной помощи в обеих половинах уезда...»¹⁸⁵.

Заразних хворих у 1889 році налічувалось 2949 осіб, але жодна з заразних хвороб (за виключенням грипу) не переросла у епідемію. На кір захворіло всього 16 осіб (у 1887 році – 1131), на скарлатину – 154 (у 1887 році – 781), на віспу – 1 (у 1887 році – 61), на черевний тиф – 202 (у 1887 році – 518), на дифтерит – 223 (у 1887 році – 521).

Таким чином 1889 рік можна вважати сприятливим стосовно небезпечних хвороб¹⁸⁶.

1892 рік

Станом на 1892 рік Одеський повіт поділявся на 11 лікарняних діляниць з 5 лікарнями і 5 прийомними покоюми, що мали 117 ліжок. Дві волості — Ново-Покровська і Рорбахська (крім Рорбаха), підпорядковувались міжповітовій Березівській діляниці, що утримувалась на кошти губернського земства.

У складі медичного персоналу відбулися такі зміни: у січні було запрошено запасного лікаря В.Я.Гольда, в обов'язки якого входило заміщення лікарів, що отримали відпустку, відрядження у

¹⁸⁵ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1889 год. – Одесса, 1890. – С.37-39

¹⁸⁶ Там само. – С.49

епідемічні місцевості. З 1 квітня лікаря Олександрівської дільниці Б.І.Ходжаша було переведено до с.Нечаяного, а на його місце призначено лікаря Нечаянської дільниці С.Н.Барановського. З 10 липня замість звільненого лікаря Курисово-Покровської дільниці Ліснера призначено Г.Т.Слюсаренка.

Фельдшерський персонал повіту складався з 25 осіб: по два – в Северинівці, Курисово-Покровському, Нечаяному і Маяках; по одному – в Ряснополі, Олександрівці, Гросс-Лібенталі, Зельці, Ландау, Магнеймі, Рорбаху, Тузлах, Фестерівці, Ковалівці, Анатоліївці, Іллінському, Кореніх, Петрівському, Троїцькому, в Овідіополі і Очакові¹⁸⁷.

У наслідок виникнення епідемії азіатської холери було влаштовано бараки в Очакові, Овідіополі, Маяках, Гросс-Лібенталі, Варварівці і Петрівському.

Також для боротьби з епідемією було запрошено тимчасовий медичний персонал. Лікарів: М.І. Бернштейна, М.С. Мільмана, Кнеплера, М.І. Кулакова, І.В. Гасфельда, П.Д. Максимова, Г.Г. Палюту. Студентів: С. Кофмана, А.В. Каца, В.О. Карабиновича, Н. Бочарова, М. Марковича, А. Гершензона, В. Городецького. Крім названих осіб, у боротьбі з епідемією азіатської холери брали участь 8 тимчасових фельдшерів, 2 сестри милосердя, 2 учня Херсонської фельдшерської школи і службовий персонал¹⁸⁸.

Протягом 1892 року до лікарів повіту звернулось 27166 хворих, з яких 1916 лікувалось стаціонарно і 25250 – амбулаторно. До фельдшерського персоналу було 10398 звернень. Таким чином протягом року медичну допомогу надано 37564 особам, або 19% всього населення повіту.

Найбільшу кількість стаціонарних хворих обслуговувала Северинівська дільниця – 463, з них 291 чоловіка і 172 жінки. Померло у лікарні 26 осіб. На другому місці Нечаянська лікарня – 257 стаціонарних хворих, з них 192 чоловіка і 62 жінки. Померло у лікарні 14 осіб. Найменша кількість стаціонарних хворих відвідала Ряснопільську дільницю – 61 особа: 51 чоловік і 10 жінок. Померло у лікарні 6 осіб (найбільший відсоток смертності у повіті). Також небагато стаціонарних хворих обслуговувала Анатоліївська дільниця – 76: 41 чоловік і 35 жінок. Померло у лікарні 5 осіб¹⁸⁹.

Великий відсоток хворих спостерігався у Курисово-Покровській волості – 2505 осіб, Нечаянській – 2093, Северинівській – 1866, Олександрівській – 1793, Ландауській – 1629, Гросс-Лібентальській – 1507. Незначний відсоток хворих спостерігався у Гільдендорфській волості – 9 осіб, М.-Буяликській – 31, Ковалівській – 39, Кубанській – 40, Мангеймській – 63, Рорбахській – 67¹⁹⁰.

Випадків захворюваності на інфекційні хвороби протягом 1892 року було зафіксовано 7369, що удвічі більше, ніж у 1891 році – 3657. Найбільша кількість з них припадала на літні місяці: в цей час у повіті вирували епідемії дизентерії і азіатської холери.

Захворюваність на кір існувала з лютого по квітень у західній частині повіту: у Анатоліївській, Баденській, Біляївській, Гросс-Лібентальській, Зельцьській, Іллінській, Курисово-Покровській, Нейфрейдентальській, Северинівській, Фрейдентальській волостях і місті Маяки.

Азіатська холера почалася у серпні і вирувала до кінця року на території всього повіту.

Дизентерія вирувала протягом літніх місяців на території всього повіту.

Захворюваність на скарлатину виникла в осінні місяці у західній і східній частинах повіту. Найбільша кількість випадків була зафіксована у Анатоліївській, Баденській, Біляївській, Більчанській, Зельцьській, Курисово-Покровській, Ландауській, Нечаянській, Ново-Покровській, Ряснопільській, Северинівській, Страсбургській волостях і місті Очакові.

Епідемія черевного тифу вирувала протягом всього року, найбільше – восени. Велика кількість випадків зафіксована в Антоно-Кодінцевській, Анчекрак-Іллінській, Більчанській, Гросс-Лібентальській, Ново-Покровській, Ландауській, Нейфрейдентальській, Нечаянській, Петрівській, Северинівській волостях і місті Очакові.

Грип вирував у різних місцевостях.

Коклюш було зафіксовано влітку, в основному, на території Курисово-Покровської і Северинівської волостей¹⁹¹.

Найбільша кількість хворих на території Одеського повіту у 1892 році страждала від лихоманки – 1423. На другому місці кір – 912. Також зафіксовано багато хворих на азіатську холеру – 853,

¹⁸⁷ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1892 год. – Одесса, 1893. – С.3

¹⁸⁸ Там само. — С.4

¹⁸⁹ Там само. — С.6-7

¹⁹⁰ Там само. – С.26

¹⁹¹ Там само. – С.27-28

дизентерію – 690, скарлатину – 678, тиф черевний – 625. Найменший відсоток хворих на сап – 1 особа, тиф сипний – 12 осіб, вітряну віспу – 15¹⁹².

Хворих на сифіліс протягом року зафіксовано 189 осіб, з них 178 – мешканці Одеського повіту. У земських лікарнях лікувалось 64 особи: 34 чоловіка і 30 жінок. Віком до 1 року зафіксовано 15 хворих, від 1 до 5 років – 8, від 5 до 15 років – 19, від 15 до 25 років – 60, від 25 до 60 років – 79, старше 60 років – 8. Найбільший відсоток хворих на сифіліс зафіксовано серед селян – 128 осіб, найменший – серед учнів і повій – по 1 особі. За національним складом найчастіше хворіли росіяни – 171 особа, найменше – євреї – 5 осіб¹⁹³.

До Маякської лікарні протягом року надійшло 232 хворих, з яких 11 померло, 16 продовжило лікування у наступному році¹⁹⁴.

До Северинівської лікарні надійшло 338 хворих, 26 померло, 30 продовжило лікування у 1893 році¹⁹⁵.

До Курисово-Покровської лікарні надійшло 192 хворих, 12 померло, 11 хворих продовжило лікування¹⁹⁶.

До Очаківської лікарні надійшло 165 хворих, 12 померло, 7 осіб продовжило лікування¹⁹⁷.

До Нечаянської лікарні надійшло 244 хворих, 24 померло, 10 продовжило лікування¹⁹⁸.

Медичний звіт за 1892 рік склав земській санітарний лікар С.Караманенко.

1895 рік

У 1895 році територія Одеського повіту з відкриттям Прибугської лікарняної дільниці поділялася на 12 дільниць, які мали 6 лікарень, 3 прийомних пункти, 114 ліжок та відділення для хронічних хворих на 12 ліжок при Нечаянській лікарні. Частина волостей Ново-Покровської, Рорбахської і Нейфрейдентальської входили до складу Березівської міжповітової дільниці, що утримувалась на кошти губернського земства.

Лікарняні дільниці:

1.Маякська – мала лікарню на 18 ліжок в Маяках, утворена у 1865 році, займала площу в 150 кв.верст, обслуговувала населення 18000 осіб. До складу Маякської лікарняної дільниці входили: місто Маяки, Біляївська волость повністю та частини Більчанської, Маріїнської, Мангеймської і Миколаївської волостей. Дільничним лікарем працював Г.Г.Щавинський, при ньому було два фельдшера – лікарняний і дільничний.

2.Маріїнська (Гросс-Лібентальська) – мала прийомний покій на 8 ліжок в Маріїнському, утворена у 1880 році, займала площу в 480 кв.верст, обслуговувала населення близько 20000 осіб. До її складу входили: місто Овідіополь, Калаглійська волость і велика частина Маріїнської. Прийомним покоєм і дільницею до 1 листопада 1895 року завідував лікар Я.Я.Дренгер, разом з ним працював один фельдшер, другий фельдшер працював в селі Калаглія.

3.Зельцьська – амбулаторна, утворена в 1880 році, займала площу близько 480 кв.верст, обслуговувала населення близько 21000 осіб. До її складу входили: Баденська, Граденицька, Зельцьська, Страсбургська волості і частина Мангеймської. Дільничний лікар – Е.Л.Школьнік, при ньому знаходився один фельдшер, ще один в с.Градениці і один в с.Мангейм.

4.Олександрівська (Сичавська) — мала прийомний покій на 8 ліжок, утворена в 1880 році, займала площу в 780 кв.верст, обслуговувала населення близько 13000 осіб. До її складу входили: Олександрівська, М.-Буяликська волості та частини Антоно-Кодінцевської і Тузлівської волостей. Лікар дільниці і приймального покою – С.Н.Барановський, при ньому знаходилось два фельдшера, один з яких був для відряджень.

5.Северинівська – мала лікарню на 25 ліжок в Северинівці, утворена у 1865 році, займала площу 1300 кв.верст, обслуговувала населення близько 30000 осіб. До її складу входили: В.-Буяликська,

¹⁹² Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1892 год. – Одесса, 1893. – С.29

¹⁹³ Там само. – С.57

¹⁹⁴ Там само. – С.59

¹⁹⁵ Там само. – С.60

¹⁹⁶ Там само. – С.62

¹⁹⁷ Там само. – С.63

¹⁹⁸ Там само. – С.64

Гільдендорфська, Еллінська, Кубанська, Куртівська, Северинівська волості і частини Більчанської та Нейфрейдентальської волостей. Лікарнею і дільницею з моменту утворення завідував лікар Я.В. Гольд, при ньому було два фельдшера: лікарняний і дільничний для відряджень. Крім того, в селі Курточка працював третій фельдшер.

6.Курисово-Покровська – мала лікарню на 10 ліжок в Курисово-Покровському, утворена у 1875 році, займала площу в 840 кв.верст, обслуговувала населення близько 10000 осіб. До її складу входили: Курисово-Покровська волость і частини Антоно-Кодінцевської, Нейзацької, Нейфрейдентальської та Ново-Покровської волостей. Дільницею і лікарнею завідував лікар Г.Т. Слюсаренко, при ньому було два фельдшера: лікарняний і для відряджень.

7.Ландауська — мала лікарню на 12 ліжок в колонії Ландау, утворена в 1871 році, займала площу в 700 кв.верст, обслуговувала населення близько 20000 осіб. До її складу входили: Ландауська волость і частини Ковалівської і Нечаянської волостей. Дільницею і лікарнею завідував лікар П.Г. Попер, при ньому знаходився один фельдшер.

8.Ряснопільська – у кінці 1895 року на дільниці з'явилася нова лікарня на 8 ліжок, утворена дільницею у 1880 році, займала площу в 710 кв.верст, обслуговувала населення 12000 осіб. До її складу входили: Ряснопільська волость і частини Нейзацької, Нечаянської, Новопокровської і Рорбахської волостей. Дільницею і лікарнею завідував лікар К.Д. Ламзакі, при ньому працював один фельдшер, другий – в селі Рорбах.

9.Очаківська – мала лікарню на 12 ліжок в м.Очакові, утворена в 1865 році, займала площу в 700 кв.верст, обслуговувала населення близько 15000 осіб. До її складу входили: м.Очаків з передмістями Бейкуш і Куцуруб та частини Анчекрак-Іллінської і Кореніхської волостей. Дільницею і лікарнею завідував лікар М.С. Інкендікер, при ньому працював один фельдшер, другий фельдшер знаходився в селі Еллінському.

10. Нечаянська — мала лікарню на 18 ліжок та 12 ліжок для хронічних хворих, утворена в 1887 році, займала площу близько 600 кв.верст, обслуговувала населення близько 10000 осіб. До її складу входили: частини Анатоліївської, Анчекрак-Іллінської і Нечаянської волостей. Дільницею і лікарнею завідував лікар М.І. Бернштейн, при ньому працювали два фельдшера, один з яких лікарняний, другий – для відряджень.

11. Анатоліївська – мала прийомний покій на 3 ліжка, утворена в 1890 році, займала площу близько 550 кв.верст, обслуговувала населення близько 10000 осіб. До її складу входили: Анатоліївська і Олександрфельдська волості та частини Нейзацької, Нечаянської і Тузлівської волостей. Прийомним покоєм і дільницею завідував лікар С.Є. Шрайбер, при ньому працював один фельдшер, другий фельдшер жив у селі Тузли.

12.Прибугська – утворена в 1895 році, займала площу в 500 кв.верст, обслуговувала населення близько 9000 осіб. До її складу входили: Петрівська волость і частини Ковалівської, Кореніхської і Нечаянської волостей. Дільницею завідував лікар М.К. Романовський (с.Петрівське), при ньому працював один фельдшер, другий – в с.Ковалівка, третій – в с.Кореніха.

13.Березівська міжповітова – мала лікарню на 24 ліжка в с.Березівка Ананіївського повіту. З території Одеського повіту до її складу входила площа 200 кв.верст з населенням 5000 осіб та волості Новопокровська, Рорбахська і Нейфрейдентальська¹⁹⁹.

На службі повітового земства знаходилось 13 штатних лікарів, до складу яких входило 12 дільничних і 1 запасний, та 26 фельдшерів. Крім того, за рахунок губернського земства при повітовій управі знаходилися повітовий лікар і фельдшер. Таким чином на території Одеського повіту з населенням 193410 осіб один лікар обслуговував 16117 осіб, у той час, як у Олександрійському повіті один лікар обслуговував 35443 особи, у Ананіївському – 44114, Єлисаветградському – 36000, Херсонському – 32100.

У особовому складі протягом 1895 року відбулися наступні зміни: до нової Прибугської дільниці було запрошено лікаря М.К. Романовського, на вакансію санітарного лікаря з 1 вересня губернською управою було запрошено лікаря А.І. Улибишева. 28 вересня лікарі Курисово-Покровської дільниці Г.Т. Слюсаренко і Нечаянської дільниці М.І. Бернштейн, 7 листопада лікарі Маріїнської дільниці Я.Я. Дренгер і Очаківської дільниці М.С.Інкендікер призначені один замість іншого.

Фельдшер Зельцької дільниці Микола Гриценко помер у травні 1895 року²⁰⁰.

В 1895 році Одеською земською управою вперше було виписано медикаменти з-за кордону, у відомої фірми Є.Мерк в Дармштадті (Германія). Це дозволило заощадити 393 крб. 94 коп., так

¹⁹⁹ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1895 год. – Одесса, 1896. — С.3-5

²⁰⁰ Там само. — С.6-7

як за ту кількість медикаментів, яку виписали з-за кордону, в Одесі (фірма Лемме) довелося б заплатити 2170 крб. 99 коп., а заплачено було 1777 крб. 05 коп., незважаючи на те, що дві третини коштів сплачено за упаковку²⁰¹.

Протягом 1895 року медичну допомогу було надано 57813 особам, що на 3344 більше, ніж у 1894 році. Лікарями було надано допомогу в 32626 випадках, фельдшерами – в 15565 випадках. Найбільша кількість відвідувань була на Северинівській дільниці – 7381, трохи менше на Очаківській – 6301 та Анатоліївській – 6020. Найменше (крім Березівської міжповітової) – на Ландауській – 2074.

З кожним роком в Одеському повіті кількість хворих осіб на одного лікаря збільшувалася. Так, у 1886 році один лікар надавав допомогу 1322 особам, у 1890 – вже 1646, у 1895 – 2628 особам²⁰².

Щеплення проти віспи протягом року медичний персонал робив за допомогою детриту, який надавався Херсонським губернським земським телятником. Було зроблено 7038 щеплень: лікарями – 344, фельдшерами – 6094. Найбільшу кількість щеплень зроблено на Зельцьській дільниці – 1071, трохи менше на Северинівській – 896 і Очаківській – 868. Найменшу – на Маріїнській – 223 і Ландауській – 273²⁰³.

Серед загальної кількості хвороб епідемічні і заразні захворювання склали 17,62% або 5749 випадків. Найбільша кількість припадала на захворювання грипом – 1455, далі йшла лихоманка – 1440, дифтерит – 384, кір – 379, дизентерія – 335, скарлатина – 317, сухоти – 265, тиф черевний і коклюш – 237, круп – 44, віспа – 17. Венеричні хвороби – 161 випадок, паразитичні – 630, конституціональні – 656, нервової системи – 2047, хвороби зору – 1763, травматичні – 2200, хвороби шкіри – 4049 та ін²⁰⁴.

Перше місце серед загальної кількості хворих займали чоловіки – 17141 осіб, жінки – 15485 осіб. Чоловіки хворіли частіше на 11%, найбільше – на хвороби шкіри, сифіліс і через травматичні ушкодження. Жінки найбільше потерпали від хвороб нервової системи.

За національним складом найчастіше до медичних працівників зверталися малороси – 16712 звернень, або 51,2%, потім німці – 6551 (20,07%), євреї – 5257 (16,1%)²⁰⁵.

На кір протягом року хворіло 379 осіб з 39 селищ 21 волості. Найбільше постраждали західні волості: Граденицька (с.Троїцьке), Зельцьська (с.Зельц), Маріїнська (с.Сергіївка і Нейзац).

На скарлатину хворіло 317 осіб з 45 селищ 21 волості. Найбільше постраждало село Анатоліївка тієї ж волості, трохи менше колонія Георгієнталь Мангеймської волості і село Роксола-ни Калаглійської волості.

На дифтерит хворіло 384 особи з 60 селищ 27 волостей. Найбільше постраждало населення Великого Буялика тієї ж волості. Також волостей: Нечаянської, Маріїнської, Миколаївської, Ново-Покровської, Калаглійської, Анатоліївської, Антоно-Кодінцевської і Ряснопільської. Для боротьби з дифтеритом медичний персонал повіту застосовував антидифтерійну сироватку Одеської бактеріологічної станції. Щеплення було зроблено 109 особам, 98 з яких виликувалось, 11 померло. Також було зроблено попереджувальні щеплення 194 особам у віці до 20 років.

На черевний тиф хворіло 237 осіб у 27 волостях. Найбільше – у Ряснопільській, Ново-Покровській, Зельцьській, Ландауській і Нечаянській. Максимальна кількість хворих з'явилася протягом останніх трьох місяців року.

На дизентерію хворіло 335 осіб у 25 волостях. Найбільша кількість випадків зареєстрована у Северинівській, Ряснопільській, Ново-Покровській, Нечаянській і Анатоліївській.

Свинка у вигляді епідемії була тільки в селі Анатоліївка. Найбільша кількість випадків зареєстрована у вересні.

Захворювання на коклюш спостерігалось на території 21 волості, у вигляді епідемії – в с.Олександрівка тієї ж волості і с.Бутівка Антоно-Кодінцевської волості.

Захворювання на грип спостерігалось на території 167 селищ 28 волостей та у містах Маяки і Очаків. Найбільша кількість випадків зареєстрована в селищах Курисово-Покровське, Нечаяне, Ряснопіль, Головердівка, Северинівка, Гнатівка.

²⁰¹ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1895 год. – Одесса, 1896. — С. 10

²⁰² Там само. — С.21-22

²⁰³ Там само. — С.22-23

²⁰⁴ Там само. — С.26-28

²⁰⁵ Там само. — С.28-29

На сифіліс хворіло 254 особи, з них мешканців Одеського повіту – 231. Лікувалося у медичних закладах – 69 (52 чол. і 17 жін.)²⁰⁶.

Стаціонарною лікарняною допомогою протягом року користувалося 1990 осіб. Найбільша кількість лікувалася у Северинівській лікарні – 530 осіб, найменша – у Анатоліївській – 43. Померло – 88 осіб або 4,4% від всіх стаціонарних хворих²⁰⁷.

Персоналу для надання акушерської допомоги у 1895 році в Одеському повіті не було. Цим займалися лікарі, у виняткових випадках фельдшери. Їх запрошували тільки у важких випадках, у інших запрошували сповитух. Тому кількість випадків надання допомоги лікарями невелика – 106 (реєстрація неточна, так як реєстраційні картки введено тільки з 1896 року). З 106 пологів трапилось 22 викидня, 38 патологій. Найбільша кількість звернень у випадку пологів була до Зельцької дільниці, найменша – до Курисово-Покровської. Смертність під час пологів на території повіту була дуже великою через відсутність фельдшериць-акушерок, які працювали на території інших повітів²⁰⁸.

Медичний звіт за 1895 рік склав земський санітарний лікар А.І.Улибишев.

1900 рік

У 1900 році в Одеському повіті функціонувало 13 лікарняних дільниць зі стаціонарною допомогою і 9 фельдшерських пунктів, які були майже самостійними, так як знаходились на відстані 12-15 верст від лікарняних амбулаторій і лікарень. Управою було запропоновано перевести ці пункти до лікарень, але земські збори не погодились на це, так як фельдшерські пункти відвідувало населення з віддалених сіл, яке не мало можливості дістатися до лікарень²⁰⁹.

У 1900 році було закінчено будівництво Сичавської (Олександрівської) лікарні, яке здійснювалося на кошти земства. Лікарню побудовано за межами села на землях, наданих земству Міністерством державного майна у тимчасове користування, тобто на час, поки там буде існувати лікарня.

Будівля лікарні для того часу мала сучасний вигляд: кам'яні стіни, дах, вкритий черепицею, внутрішні стіни поштукатурені і побілені, пофарбована дерев'яна підлога. У будівлі розташовувались аптека, приймальня, чергова кімната для фельдшерів, операційна, три палати для хворих, ванна кімната, туалет, службове приміщення²¹⁰.

Лікарняні дільниці станом на 1900 рік: Маяська, Маріїнська, Зельцька, Сичавська, Северинівська, Курисово-Покровська, Ландауська, Ряснопільська, Очаківська, Нечаянська, Анатоліївська, Петрівська і Фестерівська. Крім того, частина повіту причислена до Березівської міжповітової дільниці. У середньому, на одного лікаря припадало 17000 осіб – це найменша кількість осіб у Херсонській губернії, так як у Ананьївському повіті припадало 23000 осіб, Єлисаветградському – 41000, Тираспольському – 24800, Херсонському – 25913, Олександрійському – 38800.

На 11 дільницях були або лікарні або прийомні покої, загальною кількістю 155 ліжок. Не мали лікарень тільки Зельцька та Фестерівська дільниці (на останній йшло будівництво лікарні). Цей показник – найвищий у Херсонській губернії, так як на території Одеського повіту одне лікарняне ліжко обслуговувало 53.7 верст та 1464 особи, у той час, як в Єлисаветградському повіті одне лікарняне ліжко обслуговувало 90 верст і 3500 осіб, у Ананьївському – 99 верст і 3500 осіб, у Тираспольському – 100 верст і 3800 осіб, у Херсонському – 76 верст і 1975 осіб, у Олександрійському – 463 версти і 2375 осіб²¹¹.

Постановою земських зборів 1897 року було вирішено запросити у всі лікарняні дільниці акушерок, замість одного з фельдшерів. Але вони не затримувалися на своїх посадах. Так, в 1898 році їх було запрошено 3, а у кінці року залишилась 1. У 1899 році запросили ще 2, але й ці залишили

²⁰⁶ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1895 год. – Одесса, 1896. — С.31-34

²⁰⁷ Там само. — С.37

²⁰⁸ Там само. — С.61

²⁰⁹ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1900 год. – Одесса, 1901. — С.3

²¹⁰ Там само. — С.4

²¹¹ Там само. — С.4-5

службу. Таким чином на початку 1900 року Одеській повіт не мав жодної фельдшериці-акушерки. Потім було запрошено одну на Зельцьку дільницю²¹².

Так як земські збори відмовились приєднати фельдшерські пункти до лікарень, то кількість останніх залишилась незмінною – 9: Маріїнський, Зельцьський, Ландауський, Ряснопільський, Очаківський, Анатоліївський, Прибугський, Фестеровський. Але праця фельдшера в цих закладах була дуже складною. Вони не мали окремого приміщення для амбулаторії, тому приймали хворих у своїх квартирах, там же тримали і ліки, отримуючи всього 300 крб. жалування.

Протягом 1900 року у 9-ти фельдшерських пунктах допомогу отримало 27670 осіб, або 3000 осіб у кожному пункті. Середня кількість звернень — 8-9 осіб у день²¹³.

У складі земсько-медичного персоналу протягом 1900 року відбулися значні зміни. Повіт залишився без найстаршого земського лікаря Якова Васильовича Гольда, який прийшов на службу у перший рік існування Одеського земства – 11 листопада 1865 року і 35 років безперервно пропрацював на Северинівській дільниці. Ним було представлено земським зборам у 1865 році перший проект влаштування медичної частини повіту. З того часу Гольд брав участь у всіх з'їздах лікарів, як губернських, так і повітових. Місце Гольда зайняв лікар Ландауської дільниці С.Н.Ровницький. Лікарі Курисово-Покровської і Анатоліївської дільниці М.С.Інкендікер і Я.Л.Школьнік залишили службу в Одеському повіті. Замість першого управою було запрошено палатного лікаря одеської міської лікарні Феофана Олександровича Пашкевича. Замість другого – лікаря Михайла Васильовича Шахова, який закінчив Казанський університет. Замість С.Н.Ровницького до Ландауської дільниці було запрошено лікаря Сигизмунда Каллікстовича Станкуна.

Склад лікарського персоналу на початок 1901 року виглядав таким чином:

Дільниці	Лікарі	З якого часу працював в Одеському земстві
1.Маякська	Г.Г.Щавинський	12 грудня 1880 року
2.Маріїнська	К.В.Фрост	11 червня 1897 року
3.Зельцька	А.А.Дзевановський	1 січня 1899 року
4.Олександрівська	М.М.Какурін	23 листопада 1898 року
5.Северинівська	С.Н.Ровницький	15 червня 1899 року
6.Курисово-Покровська	Ф.О.Пашкевич	1 вересня 1900 року
7.Ландауська	С.К.Станкун	1 червня 1900 року
8.Ряснопільська	К.Д.Ламзакі	21 липня 1891 року
9.Очаківська	Я.Я.Дренгер	1 жовтня 1894 року
10.Нечаянська	Г.Т.Слюсаренко	10 липня 1892 року
11.Анатоліївська	М.В.Шахов	15 червня 1900 року
12.Прибугська	А.А.Прилуцький	25 листопада 1897 року
13.Фестерівська	А.Л.Смидович	18 лютого 1899 року
14.Запасний лікар	Б.І.Ходжаш	22 листопада 1888 року

Відрядженнями з науковою метою користувались лікарі Я.Я.Дренгер – їздив до Берліну і К.В.Фрост – їздив на курси лікарів до Вени, Берліну та Парижу.

У фельдшерському складі відбулися такі зміни: фельдшера Маріїнської дільниці І.А.Сулова було переведено до Сичавської дільниці, а на його місце запрошено випускника Київської фельдшерської школи В.А.Ємельянова. Фельдшери Петрівської дільниці Стрелецький і Студзинський залишили службу в Одеському повіті і замість них було запрошено випускників Херсонської фельдшерської школи Каплана і Зубкова, перший з яких до кінця року теж звільнився.

Склад фельдшерського персоналу на початок 1901 року виглядав таким чином²¹⁴:

²¹² Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1900 год. – Одесса, 1901. — С.5

²¹³ Там само. — С.6-7

²¹⁴ Там само. — С.7-9

Фельдшери	Місце проживання	Місце отримання освіти	З якого часу працював в Одеському земстві
1.І.М.Шишко	м.Маяки	Ротний	1 січня 1879 року
2.П.Л.Махновський	м.Маяки	Херсонська школа	1 грудня 1891 року
3.І.Є.Герасименко-Качура	Калаглія	Херсонська школа	26 січня 1889 року
4.В.А.Ємельянов	Мариїнське	Київська фельд.шк.	25 листопада 1900 р.
5.Т.Ф.Іржевський	Зельц	Молодший мед.	15 січня 1896 року
6.Д.Д.Коротенко	Троїцьке	Херсонська школа	20 червня 1897 року
7.І.А.Суров	Сичавка	Ротний	1 грудня 1899 року
8.Ф.В.Шимкус	Сичавка	Молодший мед.	27 квітня 1892 року
9.Є.В.Мазурський	Северинівка	Екз. при Лік.упр.	8 травня 1879 року
10.Л.Н.Рябченко	Северинівка	Херсонська школа	1 січня 1893 року
11.С.К.Круц (аптекарь)	К.-Покровське	Херсонська школа	10 квітня 1879 року
12.С.В.Коваленко	Ландау	Херсонська школа	7 червня 1891 року
13.Ф.А.Сафронов	Ковалівка	Молодший мед.	12 грудня 1889 року
14.Ф.І.Міневич	Ряснопіль	Молодший мед.	20 березня 1894 року
15.Т.В.Малиш	Рорбах	Херсонська школа	1 січня 1884 року
16.Д.І.Рутіс	Іллінське	Молодший мед.	25 квітня 1878 року
17.Ф.М.Плющ	Очаків	Херсонська школа	1 липня 1888 року
18.Подруль	Очаків	Херсонська школа	15 грудня 1898 року
19.Я.І.Святчев	Нечаяне	Старший мед.	18 травня 1891 року
20.Мошкович	Нечаяне	Херсонська школа	15 квітня 1899 року
21.К.Н.Єфімов	Анатоліївка	Херсонська школа	21 червня 1895 року
22.К.К.Сімонов	Анатоліївка	Молодший мед.	8 листопада 1894 р.
23.Є.А.Стенін	Тузли	Старш.аптечн.	10 травня 1888 року
24.Зубков	Петрівське	Херсонська школа	1 жовтня 1901 року
25.Т.Ф.Артеменко	Мангейм	Херсонська школа	25 червня 1879 року
26.Г.М.Плющ	Фестерове	Херсонська школа	9 березня 1899 року
27.Ф.С.Стояненко	Куртівка	Херсонська школа	25 вересня 1897 року

На засіданні земських зборів від 23 серпня 1900 року було вирішено:

1. Влаштувати з селищ Троїцького, Градениць і Яськів особливу лікарську дільницю с 1 січня 1901 року і запросити лікаря.
2. Внести до кошторису 1901 року 2000 крб. на зарплату лікарю нової дільниці, медикаменти, інструменти та ін.
3. Визнати необхідність влаштування лікарні в с.Троїцькому.
4. Дозволити управі взяти у товариств Троїцького, Градениць і Яськів асигновані ними кошти на будівництво лікарні.
5. Розглянути на губернських зборах питання про утворення в с.Зельц міжповітової лікарняної дільниці у складі селищ Кучурганського округу Одеського повіту, Незавертайлівки і Коротняного Тираспольського повіту.
6. Асигнувати лікарям, що не мають квартир, по 150 крб. квартирних.
7. Асигнувати кошти на закінчення будівництва Фестеровської лікарні і квартири для лікаря 10807 крб.
8. На ремонт даху головної будівлі Очаківської лікарні 2850 крб.
9. На пристройки навколо Петрівської лікарні 597 крб. 65 к.
10. На придбання інвентарю для нової лікарні у Фестеровому 1312 крб.
11. На ремонт лікарняних будівель в селах Петрівському, Нечаяному, Ряснополі, Курисово-Покровському і Северинівці 2070 крб²¹⁵.

²¹⁵ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1900 год. – Одесса, 1901. — С.15-16

Загальна кількість звернень за медичною допомогою дл земських амбулаторій у 1900 році склала 130711 при населенні в 223479 осіб. В лікарняних амбулаторіях було 102055 відвідувачів, інші у фельдшерських пунктах. Лікарями повіту надана допомога у 84678 випадках, фельдшерами при лікарях – у 17377 випадках, фельдшерами на фельдшерських дільницях – 28656.

За кількістю звернень на першому місці знаходилась Маринська дільниця – 9511, друге місце Очаківська – 9093, третє – Зельцьська – 8902. Найменша кількість відвідувань була на Фестеровській дільниці – 2823²¹⁶.

Загальна кількість стаціонарних хворих у Одеському повіті протягом 1900 року — 3652 (на 292 більше, ніж у 1899 році). Найбільша кількість – у Северинівській лікарні (670), також багато у Курисово-Покровській – 439. Найменше у Прибугській – 195 (не рахуючи Березівську міжповітову, яку відвідав 41 хворий Одеського повіту). 92,7% або 3385 хворих виписались, 3,8% або 138 хворих померло і 3,6% або 129 осіб продовжили лікування²¹⁷.

Найрозповсюдженішими хворобами серед стаціонарних хворих були травматичні пошкодження – 13,2%, шлункові – 10,7%, епідемічні – 9,7%. Серед епідемічних хвороб перше місце посідав грип – 4,2%, потім черевний тиф – 4%, дизентерія – 0,6%, дифтерит – 0,4%, сипний тиф – 0,1%²¹⁸.

Чоловіки зверталися до лікарень частіше. Протягом року стаціонарно лікувалося 2140 чоловіків і 1383 жінки. Найбільша кількість чоловіків відвідала Северинівську лікарню – 363, найменша – Петрівську – 109 (не враховуючи Березівську міжповітову лікарню, яку відвідало 25 чоловіків). Найбільше жінок теж було у Северинівській лікарні – 280, найменше – у Ландауській – 74. У середньому, хворі чоловіки складали 61,1% у лікарнях, жінки – 38,8%²¹⁹.

За віковим складом найбільше хворих зафіксовано від 16 до 60 років – 70,1%. На другому місці діти від 6 до 15 років – 9,8%, на третьому літні люди – 1,5%²²⁰.

За національним складом найчастіше відвідували лікарні малороси (українці) – 2400 осіб (68,2%), потім німці – 429 (12,2%), потім великороси (росіяни) – 192 (5,9%). Молдавани частіше відвідували Маякську лікарню, німці – Ландауську, Маринську, Маякську та Нечаянську, греко-болгари – Северинівську, євреї – Северинівську, Маякську і Ландауську²²¹.

Акушерську допомогу було надано у 198 випадках народження дітей – на 14 випадків менше, ніж у 1899 році. Лікарями надано допомогу у 161 випадку, лікарями разом з акушерками – 9, акушерками – 26, фельдшерами – 2. Кількість нормальних народжень – 97, патологічних – 51, викиднів – 50. Найвищий рівень звернень за акушерською допомогою був на Прибугській дільниці – 28, Маякській – 27, Маринській – 26. Найнижчий у Очаківській – 3. Найбільша кількість породіль (з 154) була у віці від 26-до 60 років – 122 (61,6%), у віці від 16 до 25 років – 70 (35,4%), у віці до 14 років – 1 (0,5%). Народжуючих вперше – 46 (23,2%), тих, у кого більше 10 народжень – 11 (5,6%), інших – 97 (49%). Селянок – 129 (65,1%), робітниць – 10 (5,4%), працівниць торгівлі – 12 (6%), ремісниць – 5 (2,5%), духівниць – 4 (2%), поміщиць – 5 (2,5%). Грамотних – 83 (4,2%), освічених – 4 (2%), неграмотних – 104 (5,2%).

Серед народжених було 6 випадків двійнят. Всього у лікарнях повіту народилося 69 хлопчиків і 56 дівчат. За даними 128 карток народилось живими – 92 і мертвими – 36. Під час пологів померло 4 породіллі²²².

Протягом 1900 року щеплень проти віспи зроблено 8025 дітям, на 1620 менше, ніж у 1899 році. Найбільшу кількість щеплень було зроблено на Очаківській дільниці – 1323. Також багато на Зельцьській – 1034, Маякській – 714. Найменше на Петрівській – 130. Вище середнього рівня щепленнями було забезпечено населення волостей: Олександрівської – 47 осіб на 1000 населення, Антоно-Кодінцевської – 44, Анчекрак-Іллінської – 47, Баденської – 51,3, Граденицької – 40, Зельцької – 42,3, Іллінської – 52,2, Курисово-Покровської – 48,2, Ландауської – 42,6, Мангеймської

²¹⁶ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1900 год. – Одесса, 1901. – С.21

²¹⁷ Там само. – С.23

²¹⁸ Там само. – С.24-25

²¹⁹ Там само. – С.31

²²⁰ Там само. – С.32

²²¹ Там само. – С.33

²²² Там само. — С.45-46

– 42,3, Мало-Буяликської – 73,2, Ряснопільської – 49, Северинівської – 50,3, Страсбургської – 48,7, Тузлівської – 54,1, м.Очакова – 84,8. У всіх інших волостях рівень щеплення був нижче середнього²²³.

Протягом 1900 року лікарями Одеського повіту було зафіксовано 60510 хворих, з яких 58414 – мешканці території Одеського повіту. При населенні повіту в 223479 осіб, кількість хворих складала 261,8 на тисячу. Найбільша кількість звернень до медичних працівників була у м.Очакові – 5722, також багато у Анатоліївській волості – 4654, у Маріїнській – 3948, далі у Ряснопільській – 3638, Нечаянській – 3378. Найменше – у Нейзацькій – 83 та Кубанській – 106. Також до медичних закладів Одеського повіту звернулося 83 мешканця Одеси²²⁴.

З загальної кількості хворих відсоток чоловіків складав 51,8% або 31372 особи, жінок 48,2% або 29138 осіб. Кількість чоловіків перевищувала у дитячому та старечому віці, а у віці від 16 до 60 років вищою була кількість жінок.

За національним складом частіше зверталися за допомогою малороси – 34266 (так як їх мешкало на території повіту більше, ніж представників інших національностей. Авт.), потім великороси – 2537, молдавани – 1889, євреї – 6933, німці – 9885, представники інших національностей – 2016.

За різновидом занять найчастіше до медичних працівників зверталися землевласники – 35292, потім робітники – 1923, учні – 1516, торгівельні працівники – 1157 та ін²²⁵.

Протягом року населення повіту найбільше страждало від хвороб органів травлення – 21,4% від загальної кількості хворих, від захворювань шкіри – 12,7%, від захворювань органів дихання – 9,6%, від епідемічних захворювань – 7,7%. Найменше: від отруєнь – 0,07%, захворювань чоловічих статевих органів – 0,3%, пороків розвитку – 0,4%, венеричних захворювань – 0,41%.

Кількість епідемічних захворювань зменшилась у порівнянні з 1899 роком на 1,02% відсотки²²⁶.

На кір протягом року хворіло 49 осіб у 20 населених пунктах повіту, основна частина з яких мешкала в селі Парутине – 10 осіб.

На скарлатину хворіла 431 особа, з яких 91,8% — діти віком до 15 років. Жіноче населення більше страждало на цю хворобу – 53,4%, чоловіки – 46,6%. Хворі були зафіксовані у 56 населених пунктах. Найбільше постраждали села: Михайлівка Маріїнської волості – 38 хворих, Ново-Загородівка Олександрівської волості – 34 хворих, Нейфрейденталь тієї ж волості – 24 хворих, Коза Тузлівської волості – 25 хворих, Тузли тієї ж волості – 39 хворих, Ново-Богданівка Кореніхської волості – 28 хворих, Парутине Анчекрак-Іллінської волості – 115 хворих. Тобто, найбільше постраждало населення територій, розташованих біля Бугського лиману.

За весь час ведення карткової реєстрації найбільша кількість хворих на черевний тиф відзначена саме в 1900 році – 783 особи або 1,3% від всіх хворих за рік. Епідемія тифу почалася у серпні і досягла свого максимуму у грудні. Найбільше постраждало населення віком від 16 до 25 років – 232 особи, найменше – діти до 1 року – 2 особи. Черевний тиф був зафіксований у 123 населених пунктах або 28 волостях. Не було цієї хвороби тільки на території 6 волостей. Найбільше постраждав придністровський район, де ця хвороба спостерігається кожного року. У Біляївці зафіксовано 19 хворих, у Яськах – 36, у Граденицях – 241, у Троїцькому – 120. Трохи менше постраждав район Куяльницького басейну: Великий Буялик – 31 хворий, Гільдендорф – 27. Також постраждало населення узбережжя Бугу: Петрівське – 55 хворих, Кореніха – 73, Парутине – 22.

На дифтерит хворіло 225 осіб (1899 році – 487). Найбільше постраждали діти від 1 до 5 років – 44,9% (121 особа). З населених пунктів найбільше постраждали с.Маріїнське Маріїнської волості – 35 хворих, хутір Карабаш Тузлівської волості – 16 хворих, с.Данилівка Нечаянської волості – 20 хворих.

На дизентерію хворіло 513 осіб, з яких влітку 52,6%. Найбільше постраждали діти віком від 1 до 5 років – 57,5% або 214 осіб. Випадки хвороби зафіксовано у 138 населених пунктах, найбільша кількість у волостях: Северинівській – 134 хворих, Граденицькій – 49, Куртовській – 41, Велико-Буяликській – 40, Ряснопольській – 51, Анатоліївській – 84, Нечаянській – 31, Ковалівській – 31, Кореніхській – 32.

²²³ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1900 год. – Одесса, 1901. — С.53-54

²²⁴ Там само. – С.55-56

²²⁵ Там само. — С.58-59

²²⁶ Там само. — С.61

Захворюваність на свинку у 1900 році збільшилась порівняно з попереднім роком – 251 особа у 1900 і 205 у 1899 роках. Найбільше постраждали особи від 6 до 10 років – 88, найменше – до 1 року – 1, взагалі не хворіли особи, старші 60 років. Серед населених пунктів найбільша кількість випадків була зафіксована у Курисово-Покровському – 47, м.Маяках – 41, Ковалівці – 27. Всього 59 пунктів у 23 волостях.

На коклюш хворіло 430 осіб, найбільше постраждало населення віком від 26 до 60 років – 355 осіб, найменше – віком від 16 до 25 років – 4 особи, люди, старші 60 років взагалі не хворіли. Серед населених пунктів найбільша кількість випадків була зафіксована у м.Очакові – 105 хворих, у с.Нечаяне Нечаянської волості – 32, с.Володимирівка Анчекрак-Іллінської волості – 23.

На грип протягом року хворіло 1840 осіб, що на 230 більше, ніж у 1899 році. Найбільше постраждало населення віком від 26 до 60 років – 750 осіб, найменше – особи після 60 років – 44. Взагалі постраждало 247 населених пунктів з 32 волостей. Найбільше випадків зафіксовано у Ковалівці тієї ж волості – 162 хворих, Анатоліївці тієї ж волості – 135, Курисово-Покровському тієї ж волості – 129, м.Очакові – 118, у Петрівському тієї ж волості – 107²²⁷.

За даними 80 приходів виявлено кількість народжень, смертей і шлюбів протягом 1900 року. Народилось – 9057 осіб, померло – 4519, шлюбних церемоній – 1281. Коефіцієнт народжуваності склав 52,8%, смертності – 26,4%, шлюбів – 7,5%. Приріст населення 26,5%. Коефіцієнт народжуваності дещо знизився порівняно з 1899 роком, що пояснювалося неврожайністю попереднього року та зменшенням кількості шлюбів.

Якщо розглядати ці показники з точки зору національності, то тут визначаються деякі відмінності: у великоросів і малоросів приріст населення складає 55,2% або 2547 осіб, у греко-болгарів – 49,2% або 242 особи (на 12806 осіб греко-болгарського населення), у німців – 46,2% або 152 особи (на 56085 осіб німецького населення)²²⁸.

Медичний звіт за 1900 рік склав земський санітарний лікар А.І.Улибишев.

1903 рік

Станом на 1-ше січня 1903 року в Одеському повіті функціонувало 12 лікарень: Маякська, Маріїнська, Сичавська, Северинівська, Курисово-Покровська, Ландауська, Ряснопільська, Очаківська, Нечаянська, Анатоліївська, Петрівська, Фестерівська. 8 з них були розташовані у спеціально побудованих приміщеннях, дві розташовувалися у приватних будинках (Очаківська і Маякська) і ще дві (Маріїнська і Ландауська) розташовувались у найманих приміщеннях. Чотири з лікарень розташовувались у середині населеного пункту: Очаківська, Маякська, Ландауська, Маріїнська. Інші вісім знаходились поза межами населених пунктів.

Будинок для Маякської лікарні було придбано у приватної особи в 1885 році. Тільки в 1891 році закінчилося його переобладнання для потреб лікарні. У селі Нечаяному побудовано лікарню у 1889 році. У 1894 році було винайнято приміщення для лікарні в селі Ландау. В 1895 році закінчено будівництво лікарень в селах Ряснопіль, Северинівка і в Очакові переобладнано приватний будинок. В 1897 році закінчено будівництво лікарні села Курисово-Покровське і відкрито лікарню в селі Маріїнське. У 1898 році відкрито лікарню в селі Петрівському, у 1900 – Сичавці, 1901 – Фестерове. У 1902 році почато будівництво лікарні в селі Троїцькому.

Загальна кількість лікарняних ліжок у всіх лікарнях повіту – 180. Найбільше у Северинівській лікарні – 30 та найменше у Петрівській – 6. Крім того, у 1903 році почато будівництво інфекційного відділення в селі Северинівка та лікарні в місті Овідіополь. Амбулаторій окремо від лікарень в повіті не було²²⁹.

Квартири для лікарів були в 7-ми лікарнях: Маякської, Троїцької, Сичавської, Ряснопільської, Нечаянської, Петрівської і Фестеровської²³⁰.

Всі лікарні повіту відповідали нормам, встановленим Петербурзьким товариством охорони народного здоров'я і перевищували норми, запропоновані XI Херсонським губернським з'їздом²³¹.

²²⁷ Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1900 год. – Одесса, 1901. – С. 65-76

²²⁸ Там само. — С.95-96

²²⁹ Земские больницы Одесского уезда. – Херсон, 1904. – С.1-2

²³⁰ Там само. – С.4

²³¹ Там само. – С.5

Лікарні мали достатню кількість хірургічних інструментів (крім Северинівської і Петрівської). Забезпечені білизною і одягом, мали освітлення, меблі, воду, пральню (крім Ряснопільської), кухню, погріб (крім Курисово-Покровської). Всі лікарні (крім Маякської) мали ванні кімнати, а деякі навіть по дві²³².

Нижчий лікарняний персонал у лікарнях Одеського повіту складався з фельдшерів – по 2 на лікарню. З 1902 року почалася заміна фельдшерів фельдшерицями-акушерками, які станом на 1903 рік вже були у Курисово-Покровській, Ландауській, Мариїнській, Петрівській, Сичавській і Фестеровській лікарнях. Більшість фельдшерів були військовими, а фельдшериці мали шкільну медичну підготовку. У обов'язки фельдшерів входило приготування і видача ліків амбулаторним і лікарняним хворим, заготівля ліків, приготування інструментів для операцій, накладання пов'язок, допомога лікарю під час операції, вся лікарняна звітність та ведення лікарняного господарства²³³.

Розподіл обов'язків між фельдшерським персоналом не був регламентованим і залежав від лікаря. У всіх лікарнях (крім Очаківської, Маякської і Сичавської) існувало розподілення обов'язків між лікарняним і роз'їздним фельдшером, які по черзі виїжджали на дільницю і чергували у лікарні, за що вони отримували окрему платню у розмірі 5 крб. в місяць і їжу. У лікарнях, що мали більше 15 ліжок (Северинівська, Курисівська, Нечаянська і Маякська), працювали так названі лікарняні господині, які отримували по 180 крб. на рік. У тих лікарнях, які мали фельдшериць, ведення господарства, як правило, входило до їх обов'язків²³⁴.

У всіх лікарнях (крім Очаківської, Сичавської, Мариїнської, Фестеровської) були встановлені фельдшерські чергування, коли фельдшер з ранку до 9 годин вечора мав постійно знаходитись у лікарні. Але система по 2 фельдшера на лікарню не давала можливості нормально чергувати, так як другий фельдшер або займався щепленнями, або виїжджав на дільницю і був рідким гостем у лікарні. Тому чергуванням і веденням господарства постійно займався один фельдшер. У наступній таблиці показано наявність фельдшерського персоналу у лікарнях Одеського повіту станом на 1903 рік²³⁵:

Назва лікарень	К-сть ліжок	К-сть фельдшерів	К-сть фельдшериць	Необхідна к-сть фельдшерів	Необхідна к-сть фельдшериць	Скільки не вистачає фельдшерів	Скільки не вистачає фельдшериць
Северинівська	30	2	-	2	2	-	2
Курисово-Покровська	25	1	1	2	2	1	1
Нечаянська	18	2	-	2	1	-	1
Мариїнська	18	1	1	2	1	1	-
Маякська	18	2	-	2	1	-	1
Очаківська	12	2	-	2	1	-	1
Сичавська	10	1	1	2	1	1	-
Фестеровська	10	1	1	2	1	1	-
Ряснопільська	10	2	-	2	1	-	1
Ландауська	10	1	1	2	1	1	-
Петрівська	10	1	1	2	1	1	-
Всього	171	16	6	2	1	6	7

²³² Земские больницы Одесского уезда. – Херсон, 1904. – С.6

²³³ Там само. – С.19-20

²³⁴ Там само. – С.20

²³⁵ Там само. – С.21

Також у лікарнях повіту працювала прислуга, кількість якої була різною і не прив'язувалася до кількості ліжок. Наприклад, у лікарні на 10 ліжок (Ландау) працювало 3 особи прислуги, у Фестерівській, яка теж мала 10 ліжок, було 5 осіб прислуги. Прислугу для заразного відділення мала тільки Курисово-Покровська лікарня, у інших ці обов'язки виконувала загальна прислуга, а в Очакові "...Если заразных больных набирается достаточно, за ними ухаживает дворник"²³⁶.

Прийом амбулаторних хворих у всіх лікарнях повіту проводився кожного дня з 8-9 ранку до 13-14-ї години дня. Крім цього, хворі, які приїжджали з далеких сіл, приймалися у будь-який час. У деяких лікарнях існували і вечірні години прийому (Маріїнська, Маякська, Нечаянська). Амбулаторний прийом був усюди безкоштовним, відповідно інструкції, затвердженої управою.

Що стосується порядку проведення прийому, то він відбувався по-різному: в одних лікарнях спочатку приймали дітей, потім жінок, а потім чоловіків, в інших хворих приймали за номером їх картки, у деяких викликали спочатку тих хворих, які далеко мешкали і важко хворих²³⁷.

Яких хворих викликали стаціонарно вирішували лікарі, для яких на першому плані були хірургічні випадки, гострі внутрішні хвороби, гінекологічні, хвороби очей. Під час прийому перевага надавалася місцевим хворим, виняток складали прийдешні робітники, яких принімали разом з місцевими. Плату за лікування брали тільки у Маріїнській лікарні, що утримувалась не на кошти земства, але платили тільки мешканці інших губерній по 12 крб. на місяць. Виписував хворих тільки лікар, переважно за бажанням самих хворих. Насильницьки виписували тільки хронічних хворих.

У всіх лікарнях хворі розподілялися за статевою ознакою і тільки у 2-х великих – Северинівській і Курисово-Покровській ще й за видом хвороби, так як там були окремі хірургічні палати. У інших лікарнях це було неможливо через відсутність приміщень. Лікарі намагалися відділяти від інших хоча б прооперованих пацієнтів.

Лікарняні обходи відбувалися два рази на день – вранці до початку прийому і увечері між 5-7 годинами. Під час обходу лікаря супроводжував фельдшер, який записував призначення. Під час вечірнього обходу складалося також призначення порцій їжі на наступний день. Але у деяких лікарнях (Северинівській і Очаківській) лікарі не мали можливості здійснювати обхід хворих кожного дня, так як не мешкали при лікарні і у негоду не могли вчасно до неї дістатися. Тому всі лікарні потребували квартир для лікарів, але третя частина (4 з 12) їх не мала²³⁸.

У багатьох лікарнях були розважальні заходи для хворих: Петрівська і Фестерівська мали ігри у шахи і доміно; бібліотеки були у більшості лікарень, крім Северинівської, Маріїнської і Петрівської; у Фестерівській влаштовувалися читання з казковим лихтарем. Але хороші бібліотеки були тільки при Ряснопільській лікарні – 210 книг і Сичавській – 100 книг. Інші ж мали по 10-20 стареньких книжок. На своїх з'їздах лікарі постійно піднімали питання перед управою щодо виділення кожного року 10 крб. на лікарню для придбання книг, але задовільної відповіді не отримували²³⁹.

Кожного вечора лікарі призначали порції їжі для своїх хворих у спеціальній порціонній книзі. Хворі, що надійшли вже після призначення порцій, отримували яйця, сало, молоко, суп та борщ, які готували завжди так, що 2-3 порції були зайвими.

У більшості лікарень хворих годували 3 рази на день: 2 чаювання і обід, а у Курисово-Покровській, Маякській, Маріїнській, Фестеровській і Петрівській була ще й вечеря. У Северинівській і Нечаянській лікарнях замість вечері хворим видавали молоко. У тих лікарнях, де була вечеря, хворі їли те, що залишилося з обіду: розігрітий борщ або суп. Нова страва готувалася, якщо першої страви залишалося мало. Як правило, на вечерю готували картопляні страви, каші, куліш²⁴⁰.

У всіх лікарнях, крім Курисівської і Фестерівської, хворі отримували їжу порціями і їли в палатах – кожен на своєму ліжку. У двох останніх хворих саджали за загальний стіл, розташований у коридорі, і фельдшериця, відповідальна за господарство, роздавала порції. У інших лікарнях такий спосіб їжі був неможливим через відсутність широких і опалювальних коридорів²⁴¹.

У лікарнях повіту заборонялося родичам хворих приносити їжу до приміщення лікарні. Винятки робилися для хворих євреїв, які через ритуальні причини відмовлялися від лікарняної їжі. Але

²³⁶ Земские больницы Одесского уезда. – Херсон, 1904. – С.22

²³⁷ Там само. – С.25

²³⁸ Там само. – С.26-27

²³⁹ Там само. – С.27-28

²⁴⁰ Там само. – С.28

²⁴¹ Там само. – С.29

ця їжа всеодно перевірялася кимось з медичних працівників і дозволялася тільки в тому випадку, якщо не заважала дотриманню дієтичних норм, призначених лікарем.

Лікарняним харчуванням користувалася також і прислуга та фельдшер і фельдшериця, що займалися господарством. Другий фельдшер обідав тільки під час чергувань.

Постачання харчів у кожній лікарні відбувалося по-різному: Северинівська, Курисово-Покровська, Фестерівська, Маякська, Сичавська і Ряснопільська лікарні головні продукти брали на земському складі за рахунок асигнувань; Нечаянська і Петрівська купляли їх у Миколаєві; Маріїнська – у місцевого споживчого товариства; інші – у своїх селищах. М'ясо, зелень і овочі всі лікарні закупляли у своїх селищах. У всіх лікарнях (крім Очаківської) робилися запаси на зиму.

У деяких лікарнях придбанням харчів займалася лікарняна господиня, яка отримувала гроші від лікаря, у інших господиня розраховувалася грошима тільки за дрібні придбання, а інші продукти бралися "на книжку", по якій розраховувався лікар²⁴².

Спеціальні відділення для заразних хворих мали тільки Маякська, Курисово-Покровська і Очаківська лікарні. Маріїнська і Петрівська мали ізоляційні палати, а у інших лікарнях заразних хворих, за можливістю, не приймали, а якщо приймали, то розташовували їх у загальних палатах. Хоча з кожним роком кількість заразних хворих збільшувалася, але земськими зборами не затверджувалися кошти на влаштування окремих відділень.

Кількість заразних хворих у лікарнях повіту подана у наступній таблиці²⁴³:

Лікарні	1897 р.	1898 р.	1899 р.	1900 р.	1901 р.	За 5 років	К-сть всіх хворих	% заразних хворих
Маякська	20	30	42	37	56	185	1816	10,2
Маріїнська	30	12	38	26	47	153	1217	12,6
Сичавська	22	31	59	33	55	200	1022	19,6
Северинівська	103	91	134	100	106	534	2917	18,3
Курисово-Покровська	71	55	47	79	72	324	1629	19,9
Ландауська	56	48	48	38	37	227	1279	17,7
Ряснопільська	25	28	43	39	47	182	1025	17,8
Очаківська	35	31	76	34	36	212	1264	16,8
Нечаянська	37	42	55	59	86	279	1960	14,2
Анатоліївська	19	24	37	25	28	133	951	14,6
Петрівська	-	8	13	44	17	82	587	13,9
Фестерівська	-	-	-	-	9	9	54	16,6
Всього	418	400	592	514	596	2520	15721	16,1

Лікарні також не мали окремих відділень і навіть палат для породіль – їх розташовували у загальних приміщеннях, які, за можливістю, звільнялися від хворих на час пологів. У Нечаянській і Сичавській лікарнях пологи приймалися в операційній. Але породіллі були рідкими гостями у лікарнях, так як звикли народжувати вдома за допомогою сповитух. Наприклад, протягом 1902 року у лікарнях повіту було прийнято всього 35 породіль²⁴⁴.

Розповідь про земські лікарні Одеського повіту склали земські лікарі А.А.Дзевановський і А.Л.Смидович.

1906 рік

За звітом санітарного лікаря А.І.Улибишева протягом 1906 року система медичної допомоги Одеського повіту змін не зазнала: "Как и в прежние годы, она оставалась стационарной. Согласно

²⁴² Земские больницы Одесского уезда. – Херсон, 1904. – С.30

²⁴³ Там само. – С.30-31

²⁴⁴ Там само. – С.31-32

инструкции, утвержденной собранием, во всех 15-ти врачебных участках уезда (не считая междуездного Березовского, содержимого Губернским Земством), амбулаторная помощь оказывается ежедневно от 9 часов утра до 1 часа дня. Тяжело больным помощь подается во всякое время дня и ночи. Выезды медицинского персонала к больным на дом ограничиваются определенными случаями, к каковым относятся: тяжелое заболевание, с которым больной не может быть доставлен в амбулаторию, роды, тяжелое кровотечение и поранение, отравление и эпидемии.

Кроме 15-ти врачебных амбулаторий имеются 6 фельдшерских пунктов, расположенных в наиболее отдаленных от врачебных пунктов селениях. Определенных выездов врачей на эти пункты для приема больных не установлено. И таким образом в медицинском отношении они являются самостоятельными. Участковые врачи руководят только борьбой с эпидемическими болезнями, развивающимися в районе этих пунктов и оказывают медицинскую помощь в случаях, выходящих за компетенцию фельдшерского персонала. Как об этих случаях, так и о появлении эпидемических заболеваний, пунктовые фельдшера обязаны уведомлять участковых врачей.

Для подачи стационарной помощи в уезде имеется 12 лечебных учреждений в сумме на 176 кроватей, против 177, бывших в 1905 г., так как число кроватей в Мариинской больнице сократилось на одну, содержащую на счет Мариинского общества, которое отказалось от ее содержания...»²⁴⁵.

Склад лікарняних дільниць відносно території і кількості населення був дещо не відповідним, на чому зупинив увагу і лікар Улибишев: «Состав врачебных участков по пространству и числу населения иллюстрируется особой таблицей, приведенной в приложении. Рассматривая эту таблицу, легко убедиться насколько отдельные участки, как по пространству, так и по населению, не равномерны.

Так – Маякский, Мариинский, Троицкий, Зельцкий и Овидиопольский занимают: 360 квадратных верст — 1-й; 298 верст — 2-й; 133 кв.верст -3-й; 193 кв. верст — 4-й и 196 кв. верст – 5-й. В то время, как Сычавский участок занимает 760 квадратных верст, Севериновский, Ландауский, Раснопольский и Очаковский по 700 квадратных верст, Покровский — 500 квадратных верст, Анатольевский 550 квадратных верст, Нечаянский – 600 квадратных верст, а Фестеровский и Курисово-Покровский по 800 квадратных верст.

Неменьшее разнообразие оказывается и по отношению к числу населения в участках. Так, например, на Нечаянский участок приходится всего 6551 человек, на Мариинский – около 13000 человек, Овидиопольский - 14182 человека, Анатольевский — почти 17000, на Очаковский — 24000 человека, а на Севериновский — 25658 человек.

К этому следует прибавить, что в то время, как в некоторых участках (Мариинский, Троицкий, Зельцкий, Овидиопольский) наибольшее расстояние селений, входящих в состав участка, равняется от 8-ми до 14-ти верст, во всех остальных оно колеблется между 20-ю верстами (Маякский участок) и 35-ю верстами (Очаковский участок).

В среднем на врачебный участок приходится 532,8 квадратных верст пространства и 16663 человека населения.

По относительному числу врачебных участков Одесский уезд занимает одно из первых мест в ряду других уездов Херсонской губернии.

Что касается учреждений, то описание их приводилось в отчетах за предыдущие годы, а потому останавливаться на нем не будем. Что же касается относительной обеспеченности больницы помощью вообще, то, относя число лечебных учреждений к населению и пространству уезда, найдем, что одно учреждение с постоянными кроватями приходится на 666 квадратных верст и 20792 человека населения или при 176 кроватях – одна кровать будет приходиться на 43,1 квадратную версту и на 1418 душ населения. И в этом отношении Одесский уезд занимает выдающееся место среди уездов губернии...»²⁴⁶.

Найслабшим місцем у системі земсько-медичної допомоги Одеського повіту у 1906 році, як і протягом минулих років, була організація акушерської допомоги. Як зазначив лікар Улибишев: «... Даже фельдшерицы – акушерки, значение которых в деле родовспоможения давно уже признано всеми передовыми земствами, имеются не во всех врачебных участках. Так их нет в Маякском, Очаковском, Раснопольском и Нечаянском больничных и Зельцком – амбулаторном участках. Специальных помещений для родовспоможения не имеется ни при одном лечебном учреждении уезда.

²⁴⁵ Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1906 г. — Одесса, 1907. – С.3

²⁴⁶ Там само. – С.4

При таких условиях не удивительно, что число родовспоможений, оказываемых земско-медицинским персоналом, весьма незначительно. При этом необходимо отметить, что в некоторых случаях, как это видно из акушерской деятельности, медицинская помощь при родах оказывается фельдшерами, т.е. лицами, совершенно для этого неподготовленными...»²⁴⁷.

Протягом року медичний персонал повіту вдало займався щепленням населення проти віспи та проведенням протиепідемічних заходів: «...Что касается организации оспопрививания, то в этом отношении в отчетном году также не произошло никаких изменений. Оно по прежнему производилось постоянным фельдшерским персоналом. В отчетах за прежние годы неоднократно указывалось, что для проведения оспопрививания в должной полноте этих сил недостаточно, что для этого необходимо приглашение дополнительного временного персонала. Тем не менее Земское Собрание и на 1906 г. не сделало соответствующего ассигнования. Однако, возникшая в отчетном году в западной части уезда огромная эпидемия натуральной оспы, поставила Управу в необходимость пригласить временно двух лиц. Благодаря отчасти этому, а, главным образом, особому вниманию постоянного персонала, во многих селениях удалось провести оспопрививание подворно, и число оспопривитых, как видно дальше из главы об оспопрививании, достигло в отчетном году почти до 28000 — цифры небывало большой для Одесского уезда. На 1907 год Земское Собрание уже ассигновало 300 руб. для приглашения временных оспопрививателей.

Переходя, наконец, к организации противоэпидемических мер, приходится повторить не раз отмеченное в прежних отчетах. При обычном проявлении эпидемической заболеваемости борьба с эпидемиями ведется постоянным персоналом уезда, при чем обыкновенно дело сводится к тому, что участковый врач, узнав тем или иным путем о появлении эпидемических заболеваний в том или ином селении своего участка, выезжает туда, определяет характер эпидемии, организует необходимые меры, для проведения которых оставляет там фельдшера на все время существования эпидемии, периодически выезжая в пораженные селения и сообщая данные о ходе эпидемии Земской Управе. В выдающихся случаях на место эпидемии с участковым врачом выезжает санитарный врач и совместно с ним выясняет причины возникновения, характер и условия распространения эпидемии. При значительном развитии эпидемических заболеваний в том или ином врачебном участке, когда для борьбы с ними местных сил оказывается недостаточно, Управою командуются запасные врач и фельдшера, а также приглашается временный персонал.

На принятие экстренных противоэпидемических мер обычно уездным собранием ассигнуется 500 рублей, на отчетный же год, в виду ожидания появления холеры это ассигнование повышено до 8500 руб. К счастью, холеры не появилось; обычные же эпидемические болезни, а в особенности оспа, дифтерит и скарлатина — значительно усилились и вызвали необходимость приглашения персонала. По этому поводу разновременно были приглашены две фельдшерицы — акушерки, два фельдшера и студент — медик 4-го курса, всего пять человек...»²⁴⁸

Кожного року в Одеському повіті відбувалися зміни у складі земсько-медичного персоналу, що було зумовлено невеликим жалуванням та важкими умовами праці: «...В составе земско-медицинского персонала в отчетном году, как и в предыдущем, произошли довольно крупные перемены — врачи: Курисово-Покровского участка — Дзевановский, Анатольевского — Мамулянец, Сычавского — Тхостов, Фестеровского — Дмитриева, Петровского — Полонский, Зельцкого — Виленский и запасный врач Юшкевич оставили службу в Одесском земстве. Вместо них приглашены в Курисово-Покровский участок — Герман, в Петровский — Витковский, в Фестеровский — Емельянов, в Зельцкий — Тихоцкий, запасным врачом — Чеков, в Сычавский и Ландауский участки возвратились с военной службы врачи Чвалинский и Станкун, в Анатольевский участок сначала возвратился с военной службы врач Шахов, а затем, по оставлении им службы, переведен врач Троицкого участка Палавандов, вместо которого приглашен врач Сатов.

В составе фельдшерского персонала произошли не менее значительные изменения и перемещения. Так фельдшерица Троицкого участка Молдавер, фельдшер Севериновского участка Рябов, фельдшер Ципкин и фельдшерицы Курисово-Покровского участка Майлер-Ципкина и Клепацкая, Ландауского участка фельдшер Гольшев, Анатольевского участка фельдшер Симон и фельдшерица Закс, Фестеровского участка фельдшер Герман и фельдшерица Скворцова, а также запасный фельдшер Аптекарь оставили службу в Одесском земстве. Вместо них переведены из Овидиопольского участка фельдшерица Кипнис в Троицкий участок, из Зельцкого участка фельдшер Якобсон и из Раснопольского участка Мазурский в Севериновский участок.

²⁴⁷ Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1906 г. — Одесса, 1907. — С.4-5

²⁴⁸ Там само. — С.5-6

Из Очаковского участка фельдшер Ефимов в Фестеровский участок, из Севериновского участка фельдшер Кишков в Очаковский. В Курисово-Покровский участок приглашены: фельдшерицы Пинтель и Звержхановская и фельдшер Бессарабов; в Ландауский – фельдшер Смирнов; в Раснопольский участок фельдшер Качура – Герасименко; в Анатолевский участок фельдшерица Северин и фельдшер Стронский; в Фестеровский фельдшерица Толмач и в Овидиопольский участок фельдшерица Заверуха. Запасным фельдшером, вместо фельдшера Аптекаря, приглашен Тома-Папша.

Таким образом, к 1-му января 1907 года медицинский персонал состоял от следующих лиц²⁴⁹:

Участки	Медицинский персонал	Где окончил курсы	С какого времени служит
Маякский	Врач Г.Г.Щавинский Ф-ра П.Л.Махновский И.М.Шишко	Киевский университет Херс.зем.фельд.школу Ротный	12.12.1880 г. 1.12.1891 г. 1.01.1879 г.
Мариинский	Врач К.В.Фрост Ф-р С.В.Коваленко Ф-ца А.Л.Зейденберг Ф-р К.С.Лагутин	Московский университет Херс.зем.фельд.школу — Бывший ротный	11.06.1897 г. 7.06.1891 г. 1.06.1904 г. -
Троицкий	В-ч Б.Г.Сатов Ф-р Т.Ф.Иржевский Ф-ца Е.Д.Кипнис	Московский университет Бывший ротный Киш.зем.фельд.школу	15.09.1906 г. 15.01.1896 г. 1.01.1905 г.
Сычавский	В-ч А.А.Чвалинский Ф-р П.В.Романченко Ф-ца Е.Эльцина	Киевский университет Херс.зем.фельд.школу -	1.01.1901 г. 8.08.1901 г. - 1905 г. -
Севериновский	В-ч С.Н.Равницкий Ф-ра Н.Г.Якобсон Е.В.Мазурский Ф-ца Р.И.Корценштейн	Харьковский университет Херс.зем.фельд.школу Держ.экз. при Хер.вр.отд. Киш.зем.фельд.школу	1.08.1898 г. - 8.05.1879 г. - 1901 г. -
Курисо-Покровский	В-ч Л.Я.Герман Ф-р Бессарабов (запас.) Ф-ца И.К.Пинтель Я.И.Звержхановская	Киевский университет Хер.зем.фельд.школу Киш.зем.фельд.школу -	- 1906 г. - 1906 г. 6.12.1906 г. -1906 г.
Ландауский	В-ч С.К.Станкун Ф-р Г.Смирнов Ф-ца А.Г.Зельдия Ф-р Ф.А.Сафронов (Ковалевка)	Киевский университет Киев.воен.фельд.школу - Бывший ротный	5.05.1900 г. 1.11.1906 г. 24.10.1903 г. 12.12.1889 г.
Раснопольский	В-ч К.Д.Ламаки Ф-р Ф.И.Миневич И.И.Качура	Киевский университет Бывший ротный Хер.зем.фельд.школу	21.06.1891 г. 20.03.1894 г. 12.09.1906 г.
Очаковский	В-ч В.А.Калугин Ф-р Ф.М.Плющ Т.В.Малыш И.Е.Кишков (Парутино)	Киевский университет Хер.зем.фельд.школу Хер.зем.фельд.школу Киевск.воен.фельд.школу	20.06.1905 г. 1.06.1888 г. 1.01.1884 г. 1.04.1907 г.
Нечаянский	В-ч Г.Т.Слюсаренко Ф-р Ф.В.Шимкус Я.И.Святчев	Московский университет Бывший ротный Бывший ротный	30.07.1892 г. 28.04.1894 г. 18.05.1891 г.
Анатолиевский	В-ч Г.Палавандов Ф-р С.Стронский Ф-ца Х.А.Северин Ф-р Е.А.Стенин (Тузлы)	Новоросс.университет Херс.зем.фельд.школу Киш.зем.фельд.школу Бывший ротный	1.12.1906 г. 20.10.1906 г. 3.05.1906 г. 10.05.1888 г.

²⁴⁹ Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1906 г. — Одесса, 1907. — С.6-8

Петровский	В-ч В.С.Витковский Ф-р Я.И.Гончаров Ф-ца Е.Г.Сигель Ф-р Ф.С.Стояненко (Варваровка)	Київський університет Херс.зем.фельд.школу Херс.зем.фельд.школу Херс.зем.фельд.школу	15.08.1906 г. 1.08.1904 г. 1.09.1904 г. 1.06.1898 г.
Фестеровский	В-ч В.М.Емельянов Ф-р М.И.Петров Ф-ца М.С.Толмач Ф-р К.Н.Ефимов (Кур- товка) Т.Ф.Артеменко (Ман- гейм)	Новоросс.університет Київську фельд. школу Киш.зем.фельд.школу Херс.зем.фельд.школу Херс.зем.фельд.школу	- 1906 г. 6.03.1901 г. 11.09.1906 г. 21.07.1895 г. 25.06.1879 г.
Зельцкий	В-ч С.Г.Тихоцкий Ф-р М.С.Каплун	Харьк. університет Херс.зем.фельд.школу	1.09.1906 г. 15.04.1906 г.
Овидіопольський	В-ч І.Е.Боднікевич Ф-р І.Г.Качура- Герасименко Ф-ца Д.Я.Заверуха	Київський університет Херс.зем.фельд.школу Кишинев.фельд.школу	- 1905 г. 26.01.1889 г. 3.03.1906 г.
Запасной врач	М.Юшкевич	Київський університет	15.08.1906 г.
Запасной фельдшер	В.Тома-Папша	Херс.зем.фельд. школу	1.02.1906 г.

У всіх лікарняних амбулаторіях Одеського повіту протягом 1906 року було надано допомогу 170775 хворим. У порівнянні з 1905 роком їх кількість збільшилась на 15231 або на 9,8%. Лікарями було надано допомогу у 121675 випадках, фельдшерами – у 49099 випадках.

Найбільша кількість відвідувань була зафіксована у Овідіопольській, Зельцькій, Очаківській, Троїцькій і Ландауській дільницях. Але на інших дільницях ця цифра зменшилась, особливо на Курисово-Покровській, Маріїнській, Фестеровській, Петрівській і Анатоліївській. На Анатоліївській було всього 898 хворих. На всіх дільницях, де зафіксовано зменшення кількості відвідувань, відбувалася зміна лікарів, мабуть, цей факт і мав вплив.

Загальна кількість осіб, яким було надано допомогу, дорівнювала 82959, з яких 38717 звертались повторно, тобто повторні звернення склали 46,6%. На деяких дільницях цей відсоток доходив до 106 – на Маріїнській, на Зельцькій дільниці 70%, Овідіопольській – 67%. У середньому, на одну амбулаторію припадало 5489 первинних відвідувань і 2567 повторних. Порівняно з 1905 роком, діяльність амбулаторій протягом 1906 збільшилась на 11,9%²⁵⁰.

Найбільша кількість звернень була зафіксована на Очаківській дільниці – 15163, потім йшла Троїцька дільниця – 12981, Овідіопольська – 12169, Северинівська – 12075, Зельцька – 11741, Маякська – 8798, Маріїнська – 7690, Сичавська – 6030, Курисово-Покровська – 5452, Ландауська – 5324, Анатоліївська – 5111, Нечаянська – 4919, Ряснопільська – 4673, Петрівська – 4429, Фестерівська – 4281²⁵¹.

В Одеському повіті протягом 1906 року функціонувало 6 фельдшерських пунктів: у селищі Ковалівка Ковалівської волості, Парутині Анчекрак-Іллінської волості, Тузлах Тузлівської волості, Варварівці Кореніхської волості, Куртівці Куртовської волості, Мангейм Мангеймської волості. Цими пунктами було надано допомогу у 29103 випадках, що на 4322 більше, ніж у 1905 році. У 8816 випадках хворі звертались другий раз. У середньому на один пункт припадало 3381 первинних і 1468 повторних звернень. У Ковалівському фельдшерському пункті допомога була надана у 5920 випадках, у Парутинському – 4900, у Тузлівському – 5850, у Варварівському – 6506, у Куртівському – 2837, у Мангеймському – 3090. Порівняно з 1905 роком кількість звернень зменшилась тільки у Тузлівському і Куртівському фельдшерських пунктах, у інших – збільшилась²⁵².

У 1906 році на кожній з 16 дільниць працювало по одному лікарю і у більшості випадків по одному фельдшеру, крім Маякської, Северинівської, Ландауської, Нечаянської, Анатоліївської,

²⁵⁰ Медико-санитарний отчет по Одесскому уезду за 1906 г. — Одесса, 1907. — С.18

²⁵¹ Там само. — С.19

²⁵² Там само. — С.20-21

Петрівської дільниць, де працювало по 2 фельдшера, і крім Очаківської, Фестеровської, де працювало по 3 фельдшера. На Березівській міжповітовій дільниці не було фельдшера. Крім вищеперахованих даних, у повіті працювало 3 запасних фельдшера. Фельдшериці-акушерки були на Маріїнській, Троїцькій, Сичавській, Северинівській, Курисово-Покровській, Ландауській, Анатоліївській, Петрівській, Фестеровській, Овідіопольській дільницях. З самостійних фельдшерських пунктів 2 фельдшера працювало тільки у Фестерівському, у інших було по одному²⁵³.

Протягом 1906 року вирувала епідемія віспи, тому щеплення населення приділялося багато уваги. Для цієї мети восени було запрошено 2 соби. Всього щеплення було зроблено 27996 особам (у 1905 році – 10885). Кількість щеплень збільшилась на 167,3%.

По відношенню до кількості населення, кількість осіб, яким було зроблено щеплення, складає 110,7 на тисячу осіб (у 1905 році – 44 на 1000). Збільшення було зафіксовано на Маякській, Маріїнській, Троїцькій, Зельцькій, Овідіопольській, Фестеровській і Северинівській дільницях, тобто, у західній частині повіту, де епідемія віспи вирувала з більшою силою. На Сичавській, Ряснопільській і Петрівській дільницях кількість щеплень зменшилась, порівняно з 1905 роком.

Найбільше щеплень було зроблено на території Овідіопольської дільниці – 4180, трохи менше на Маріїнській – 3669, Троїцькій – 3223, Северинівській – 3248. Незначна кількість зроблена на Ряснопільській дільниці – 7, Курисово-Покровській – 17, Нечаянській – 19²⁵⁴.

У 1906 році було зафіксовано різке зменшення випадків акушерської допомоги населенню медичним персоналом. Лікар А.І. Улибишев це пояснював тим, що для реєстрації акушерської допомоги було започатковано окремі картки, але деякі лікарі реєстрували їх у загальних картках, що дуже ускладнювало процес підрахунку. За неточними підрахунками акушерська допомога була надана у 260 випадках (у 1905 році – 388), на 45,4% менше, ніж у 1905 році. У середньому, на одну дільницю припадало 17 випадків. На деяких дільницях ця кількість доходила до 51, на інших – до 5.

У 26 випадках допомогу надано у лікарні, у 234 – вдома у породіль. У 102 випадках допомогу було надано лікарями, у 100 випадках – фельдшерицями-акушерками, в 40 – разом тими і іншими, у 18 – фельдшерами. Останнє явище було дуже небажаним, але фельдшерам доводилося надавати допомогу на тих дільницях, де фельдшериці-акушерки були відсутніми.

Нормальних пологів на території відбулося 166, патологічних – 61, викиднів – 33²⁵⁵.

Крім амбулаторної допомоги, у 1906 році збільшилась кількість стаціонарної, яку було надано у 4328 випадках — на 6,1% більше, ніж у попередньому. З цієї кількості померло 160 осіб і 109 залишилось на наступний рік. Але багато безнадійних хворих залишали лікарню і вмирили вдома, тому відсоток смертності можна було поррахувати тільки приблизно. У середньому, стаціонарно лікувалося 159 осіб щоденно, кожне ліжко протягом року обслуговувало 25 осіб²⁵⁶.

Найбільша кількість стаціонарних хворих лікувалася від рослинних паразитів – 1327. Друге місце займали випадки травмування – 644, третє – хвороби органів травлення – 410²⁵⁷.

Кількість епідемічних хворих складала 13316 осіб (у 1905 році – 10882), що на 22,4% більше, ніж у 1905 році. Це збільшення пояснювалося посиленням захворюваності на скарлатину, кір, віспу, грип, тиф та особливо дифтерит. Кількість хворих на кір зросла з 708 до 1290, на скарлатину – з 1054 до 1513, на віспу – з 38 до 512, на тиф – з 913 до 1078, на дифтерію – з 911 до 1965²⁵⁸.

Дані щодо народжуваності, смертності та шлюбів надані управі 66 приходами: 48 православними і 18 лютеранськими та католицькими, що обслуговували дві треті частини всього населення повіту. За цими даними на території Одеського повіту у 1906 році народилось 8193 особи, померло – 5798, кількість шлюбів – 2289. Порівняно з 1905 роком народжуваність зменшилась, а смертність різко збільшилась. Кількість шлюбів збільшилась майже вдвічі. Лікар Улибишев це пояснював тим, що 1906 рік був врожайним, що позитивно вплинуло на кількість шлюбів²⁵⁹.

Звіт за 1906 рік склав санітарний лікар А.І. Улибишев.

²⁵³ Медико-санитарний отчет по Одесскому уезду за 1906 г. — Одесса, 1907. — С.22

²⁵⁴ Там само. — С.25

²⁵⁵ Там само. — С.28

²⁵⁶ Там само. — С.33

²⁵⁷ Там само. — С.34

²⁵⁸ Там само. — С.42

²⁵⁹ Там само. — С.47

1908 рік

У медично-санітарному звіті за 1908 рік санітарним лікарем А.І. Улибишевим зазначено:

«В організації земско-медичинської допомоги в кількісному і якісному відношенні в отчетному році суттєвих змін не відбулося. Кількість і склад лікарських пунктів, лікарень, фельдшерських пунктів, організація акушерської допомоги, оспопрививання і протиепідемічної діяльності – неодноразово приводилося в обзорах попередніх років. Тому в цьому звіті представлено можливе обмеження цим деякими даними і згадка організації тимчасових протихолерних заходів.

Як в попередньому році, в повіті функціонувало 15 лікарських пунктів (не рахуючи Березовського міжповітового, підпорядкованого губернським земством), з 13 лікарнями в сумі на 200 ліжок, і 6 фельдшерських (самостійних) пунктів. За відніманням Березовського, один пункт в середньому припадає на 533 кв.верст і на 16837 душ населення; одне лікарське закладення з постійними ліжками на 615 кв. верст і 19423 душі населення, одна лікарняна ліжка на 1263 жителя. З 15 пунктів норма радіуса в 15 верст, в тому значенні, що найбільш віддалене поселення знаходиться від лікарського пункту не далі цього відстані, задовольняють повністю тільки три пункти (Зельцький, Маріїнський і Овідіопольський); досить близькі до неї (не більше 10% пунктового населення поза 15-тиверстною радіуса) також три (Маякський, Троїцький і Нечаянський); для решти ж ця норма є поки ще важко досяжним ідеалом. В загальному поза 15-тиверстною радіуса залишається близько 20% всього населення повіту.

З 13 лікарень в 7 є ізоляційні відділення для заразних хворих в сумі на 26 ліжок, при чому в 3 вони розміщуються в загальних лікарняних будівлях (Маріїнська, Овідіопольська, Троїцька) і в 4 – в окремих будівлях (Маякська, Севериновська, Курисово-Покровська і Очаковська); в решти 6 цих відділень не є (Сичавська, Ландауська, Ряснопольська, Нечаянська, Фестерівська і Петрівська). Особливі родильні відділення не є ні при одній лікарні; між тим спосіб населення в цьому відношенні за останні роки значно покращився. Родильні відділення розміщують або в загальних палатах, звільняючи їх від інших хворих, або навіть в операційних. Фельдшерсько-акушерський персонал, який, як показує досвід, має велике значення в розвитку акушерської допомоги, не є в трьох пунктах: Маякському, Очаковському і Ряснопольському.

Оспопрививання, як і в попередні роки, здійснюється постійним фельдшерським персоналом, в допомогу якому на весняний період (травень місяць) запрошено додатковий персонал, в особу двох студентів-медиків, 2 фельдшерів і 2 фельдшерок. Матеріалом служив детрит Херсонського губернського земства, за який Повітне земство сплачує по копійки за прививання.

Що стосується заходів, організованих земством в очікуванні холери, вони в загальних рисах зводилися до наступного:

В основу покладено план, затверджений Губернським збором і те вказання, які були зроблені особливим засіданням лікарів і представників земств і міст Херсонської губернії, що відбулося в Херсоні під головуванням г.Херсонського губернатора 28-29 березня 1908 року. В цілях виконання запланованого плану були прийняті заходи до того, щоб весь постійний медичний персонал знаходився на своїх місцях, відпустки скорочені до мінімуму, наукова командировка одного з лікарів відложена до наступного року. Існуючі в пунктах запаси ліків і дезінфекційних засобів збільшені; дезінфекційні пристрої приведені в справність, недостаючі поповнені. Кожен пункт забезпечено паровою камерою Юнга – Буйвіда, гідропультом і апаратами для дезінфекції формаліном. В цілях великого залучення населення до свідомого відношення до прийнятних заходів, обрані санітарні опікунів по вказанню сільських сходів і медичного персоналу. Населенню через амбулаторії, сільські і волосні правління роздані популярні брошури і листки про холеру в кількості кількох тисяч. В деяких пунктах лікарі вели народні читання. С початком навчального року земські школи забезпечені посудом з кришками і кранами для зберігання питної води, яка давалася тільки кип'яченою. Щоб підтримувати велику чистоту і опрятність серед школярів, земські школи забезпечені умивальниками з милом і полотенцями. Заведуючим школами відкрито кредит на придбання засобів для дезінфекції відомим молоком отхожих місць і вигребних ям. Про проведення цих заходів в школах міністерських і церковно-приходських (німецьких) Управа звернулася до інспектора народних училищ Одеського повіту. В цілях своєчасного і правильного розпізнавання перших випадків захворювання холерою, двоє з пунктових лікарів командировані на курси по бактеріології холери, організовані губернським земством при Одеській бактеріологічній станції. При лікарнях,

заведуемых этими врачами (в с.Нечаянном и с.Троицком), устроены небольшие лаборатории, достаточные для производства предварительных бактериологических исследований. Для сортировки и пересылки материала, подлежащего исследованию от подозрительных на холеру больных, медицинский персонал снабжен особой стерилизованной посудой (германского образца), при чем о появлении таких случаев рекомендовалось сообщать Управе по телеграфу или с нарочным. Вместе с тем врачевные участки снабжались предохранительной вакциной для прививок желающим. Для изоляции рекомендовалось помещать больных в инфекционные отделения лечебниц. Если же в участке таковых отделений не имеется, приспособлялись особые наемные помещения. Для усиления постоянной организации временно организовывались семь наблюдательных пунктов: в Ковалевке, Варваровке, М.Буялыке, Сычавке, Яновке, Калаглее и Беляевке, с дополнительным персоналом в составе 3 врачей, 2 окончивших медицинский факультет, но не сдавших государственного экзамена, двух студентов IX семестра, 2 студентов VII семестра и 1 фельдшер. В Ковалевке, Варваровке, Малом Буялыке, Яновке и Беляевке наблюдательные пункты вели правильную амбулаторно-участковую работу, имели помещения для изоляции подозрительных на холеру больных. Необходимым инвентарем они снабжены из участковых лечебниц и из запаса при Управе (на 30 кроватей). Работа пунктов в Сычавке и Калаглее, которыми заведывали студенты IX семестра, состояла в наблюдении за санитарным состоянием побережья Черного моря и Днестровского лимана...»²⁶⁰.

Крім того, лікарем Улибишевим було зазначено, що наради земських лікарів у 1908 відбулися 2 рази: 29-30 січня і 4-5 вересня. На них розглядалися такі питання: про переповнення Сичавської лікарні, недостатнє фінансування Петрівської лікарні, епідемії дифтериту в селі Василівка, відпустки і відрядження лікарів, антидифтеритну сироватку, про відкриття повітового відділу Союзу для боротьби з дитячою смертністю в Росії, щодо заходів проти холери та ін²⁶¹.

Медичний персонал Одеського повіту у 1908 році складався з 60 осіб: 18 лікарів – 16 дільничних, 1 запасний, 1 санітарний губернського земства; 28 фельдшерів – 23 дільничних, 3 запасних, 2 санітарних губернського земства; 13 фельдшерниць-акушерок і 1 акушерка²⁶².

Крім постійного персоналу, з метою боротьби проти епідемії холери було запрошено 3 лікарів, що закінчили медичний факультет, 2 студента і 3 фельдшера. Для збільшення показників по щепленню проти віспи було запрошено 2 студента-медика, 2 фельдшерниці і 2 фельдшера²⁶³.

У лікарняних амбулаторіях повіту було надано допомогу 182488 хворим, з яких 118275 випадків були первинними, а 64213 повторними. Якщо розділити кількість хворих на кількість амбулаторій, то ця цифра перевищить встановлену 15 губернським з'їздом лікарів середню норму відвідувань однієї амбулаторії у 10000 осіб. Найбільше відвідувачів прийняла Очаківська амбулаторія – 23157, потім Зельцька – 22307, Троїцька – 20203, Овідіопольська – 16499, Северинівська – 22307, Маякська – 10522, Сичавська – 10292, Маріїнська – 10174, Курисово-Покровська – 10142, Ряснопільська – 8465, Нечаянська – 7771, Ландауська – 7736, Петрівська – 6855, Анатоліївська – 6513, Фестерівська – 6260²⁶⁴.

Фельдшерські пункти у 1908 році діяли в Кореніх, Ковалівці, Парутиному, Тузлах, Мангеймі і Куртовці. Всіма пунктами було надано допомогу 24613 особам. У порівнянні з 1907 роком ця цифра збільшилась на 414²⁶⁵.

Додатковий персонал для проведення щеплень працював на території Маякської, Троїцької, Сичавської, Ряснопільської, Очаківської і Овідіопольської дільниць. Всього було зроблено 12442 щеплення. У порівнянні з 1907 роком (20664) кількість щеплень зменшилась на 41%. Це можна пояснити тим, що у 1908 році було зафіксовано тільки 34 хворих на віспу. Наприклад, у 1906 році було зафіксовано 266 хворих, тому і кількість щеплень збільшилась і дорівнювала 15358²⁶⁶.

Кількість осіб, яким було зроблено щеплення у 1908 році, подано у наступній таблиці²⁶⁷:

²⁶⁰ Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1908 г. – Одесса, 1909. – С.3-6

²⁶¹ Там само. – С.7-9

²⁶² Там само. – С.13

²⁶³ Там само. – С.16

²⁶⁴ Там само. – С.17

²⁶⁵ Там само. – С.19

²⁶⁶ Там само. – С.20

²⁶⁷ Там само. – С.22-23

Назви волостей	Кількість осіб, яким зроблено щеплення	Кількість населення
Олександрівська	282	7143
Олександрфельдська	95	2291
Анатоліївська	155	7424
Антоно-Кодінцевська	541	10097
Анчекрак-Іллінська	625	11298
Баденська	153	2307
Велико-Буяликська	260	6662
Біляївська	759	14846
Більчанська	311	10423
Гільдендорфська	22	1328
Граденицька	603	13559
Зельцька	298	6838
Іллінська	170	3388
Курисово-Покровська	1080	8388
Калаглійська	419	7955
Кубанська	83	3104
Куртовська	445	7340
Ковалівська	201	5096
Кореніхська	42	9848
Ландауська	829	13895
Мангеймська	293	8343
Мало-Буяликська	119	2917
Маріїнська	326	13472
Нейзацька	265	943
Ней-Фрейдентальська	48	1984
Нечаянська	365	9157
Ново-Покровська	512	5611
Миколаївська	61	1720
Петрівська	194	5628
Ряснопільська	410	6874
Рорбахська	100	5473
Северинівська	315	7359
Страсбургська	71	2624
Тузлівська	464	8570
Без назви волості	559	-
м.Очаків з передмістями	451	13379
м.Овідіополь	236	6668
м.Маяки	273	5776
Всього у повіті	12442	259725

Акушерську допомогу було надано у 591 випадку (разом з даними по Березівській міжповітовій ділянці). 68,6% — при нормальних пологах, 12,5% — при паталогічних і 18,9% — при викиднях. Лікарями було надано акушерську допомогу у 49,2% випадків, фельдшерицями-акушерками – у 44,3%, фельдшерами – 1,4%, лікарями і фельдшерицями-акушерками разом – у 5,1% випадку.

Більше половини пологів (59,9%) було прийнято у земських лікарнях, вдома – 40,1%. У 1907 році кількість пологів у земських лікарнях дорівнювала 21,6%. Це говорить про те, що довіра населення до лікувальних закладів з кожним роком зростала²⁶⁸.

Хірургічну допомогу було надано у 10350 випадках, що на 28,1% більше, ніж у 1907 році. Ця цифра залежала від кількості стаціонарних хворих, яких у 1908 році було 2091, у 1907 – 892. Найбільша кількість операцій проведена для розтину абсцесів та флегмонів – 53,5%. Найбільша кількість хірургічних втручань відбулася на Курисово-Покровській дільниці – 1840, друге місце у Троїцької дільниці – 1809, третє у Очаківської – 974²⁶⁹.

Протягом 1908 року у лікарнях повіту лікувався 4701 хворий. До цієї кількості входив 151 хворий з минулого року, 4550 нових, 187 померлих, 133, що залишились на наступний рік. Всі 200 ліжок функціонували цілий рік і кожне прийняло 26 хворих. У середньому, хворі проводили у лікарнях таку кількість днів: у Маяській – 13,3, Маріїнській – 15,8, Троїцькій – 14,1, Сичавській – 11,2, Северинівській – 16,6, Курисово-Покровській – 14,9, Ландауській – 14,7, Ряснопільській – 15,9, Очаківській – 11,4, Нечаянській – 13,2, Прибугській – 10,2, Фестеровській – 15,4, Овідіопольській – 13,1²⁷⁰.

Кількість хворих за віковими показниками подано у наступній таблиці:

Вік	Чоловіки	%	Жінки	%	Обох статей	%
До 12-ти місяців	10	0,4	2	0,1	12	0,3
1-4 роки	37	1,5	24	1,2	61	1,3
5-9 років	80	3,1	45	2,2	125	2,7
10-14 років	216	8,5	149	7,3	365	8,0
15-19 років	431	17,0	315	15,5	746	16,3
20-24 роки	390	15,3	373	18,3	763	16,7
25-39 років	537	21,1	563	27,7	1100	24,0
40-59 років	622	24,5	430	21,2	1052	23,0
60 і більше	218	8,6	132	6,5	350	7,7
Невідомого віку	69	-	58	-	127	-
Всього	2610	55,5	2091	44,5	4701	100

З таблиці видно, що найбільший відсоток хворих зафіксовано серед людей у віці 25-39 років – 24%, трохи менше – у людей віком від 40 до 59 – 23%.

Найменша кількість хворих зафіксована серед дітей віком до 12 місяців – 0,3%²⁷¹

Епідемічні хворі протягом року зареєстровані у кількості 11900 осіб, яка підвищилась у порівнянні з 1907 роком на 22,3%. З 1000 населення на епідемічні хвороби у 1908 році страждало 45 осіб, у 1907 – 38. Найбільше зареєстровано хворих на грип – 5492 особи (46%), друге місце займала дифтерія – 1515, третє – тиф черевний – 1235. Найменше зафіксовано хворих на азіатську холеру – 3 особи та тиф зворотній – 13. Захворювання на азіатську холеру було зареєстровано у селі Парутине Анчекрак-Іллінської волості в двох сім'ях. В одній захворіли чоловік і дружина, а у другій – сестра хворої дружини. Хворі були ізольованими в своїх хатах до повного одужання. З'ясувалося, що за півтора тижні до хвороби, у цієї сім'ї мешкав фотограф, що приїхав з Одеси, де у вересні була епідемія холери²⁷².

Захворювання на кір у вигляді епідемії існувало у західній частині повіту, в селищах: Яськи – 45 випадків, Градениці – 53, Зельц і Кандель – по 98, Мангейм – 157. Невеликий спалах виник у селі Сичавка, де захворіло 29 осіб. Хвороба була зареєстрована у 57 селищах, у більшості з яких вона мала поодинокий характер. У західній частині епідемія була також у 1906 році, тобто виникала у цих місцевостях через рік.

²⁶⁸ Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1908 г. – Одесса, 1909. – С.24-25

²⁶⁹ Там само. – С.27-28

²⁷⁰ Там само. – С.33

²⁷¹ Там само. – С.37

²⁷² Там само. – С.66-67

Майже та ж територія була охоплена захворюванням на скарлатину: Біляївка – 133 випадки, Яськи – 61, Троїцьке – 34, Градениці – 111, Страсбург – 20, Зельц – 99, Кандель – 41, Калаглійська волость – 48, Овідіополь – 60, Мангеймська волость – 63, Йоганенсталь – 47. Була уражена територія всього Придністров'я, за винятком міста Маяки, де зареєстровано тільки 2 випадки. У східній частині повіту зареєстровано 2 спалахи захворювання на скарлатину – у Ландау і Єкатериненсталі. У інших селищах траплялися поодинокі випадки²⁷³.

Натуральну віспу було виявлено у 18 селищах. У Нейзаці, Курисовому, Максимівці протягом січня-лютого було зафіксовано 4-6 хворих, у інших селищах – по 1 чи по 2: Попівка – 2, Градениці – 2, Калаглія – 1, Кореніха – 1, Капакліївка – 1, Марійнське – 1, Златоустове поле – 1, хутір Яцимбіров – 1, Петрівське – 1, Троїцьке – 2, хутір Гуйни – 1, хутір Гамова – 1, Северинівка – 1, місто Очаків – 2.

Черевний тиф у вигляді епідемії було виявлено у наступних селищах: Сичавка – 36 випадків, Візирка – 27, Біляри – 13, Анчекрак – 14, Парутине – 27, Володимирівка – 13, Яськи – 39, Градениці – 61, Калаглія – 2, Курисово-Покровське – 32, Каїри – 10, Фестерове – 14, Марійнське – 35, Ксеніївка – 13, Нейзац – 15, Чорногірка – 17, Дмитрівка – 15, Марківка – 32, Матлашівка – 14, Гуляївка – 11, Златоустове поле – 16, Три-хати – 17, Северинівка – 20, Російська Слобода – 19, Тузли – 19, Коза – 11, Коблевське – 83, хутір Кукушкин – 13, м.Очаків – 71, Овідіополь – 24. Епідемія черевного тифу виявлялася у різних частинах повіту.

Що стосується сипного тифу, то у 1908 році було виявлено 45 випадків цього захворювання у 17 селищах. При таких цифрах мова про епідемію не йшла²⁷⁴.

Захворювання на зворотню лихоманку теж було зафіксовано у поодиноких випадках. За час існування карткової реєстрації тільки у 1905 році виявлено багато хворих на зворотню лихоманку – 60, у 1906 їх залишилось 15, протягом наступних років від 1 до 5 хворих. У 1908 році зареєстровано випадки в селищах Нечаяному – 6, Вигоді – 1, місті Очаківі – 1, місті Овідіополі – 1²⁷⁵.

Хворі на дифтерит були зареєстровані у 132 селищах повіту. На щастя, у більшості селищ було зафіксовано поодинокі випадки цієї хвороби, за винятком наступних: Василівка – 10 випадків, Анатоліївка – 13, Садове – 10, Парутине – 23, Біляївка – 60, Яськи – 60, Градениці – 235, Троїцьке – 128, Роксолани – 13, Калаглія – 37, Олександрівка – 30, Ковалівка – 13, Іракліївка – 11, Ландау – 48, Катериненталь – 17, Мангейм – 23, Марійнське – 31, Нечаяне – 11, Матьясове – 24, Комісарівка – 20, Тузли – 18, Страсбург – 37, м.Овідіополь – 60.

У порівнянні з 1907 роком захворюваність населення на епідемічні недуги збільшилась на 22,3%. Домінуючими епідемічними формами були дифтерит, черевний тиф, дизентерія, скарлатина і грип²⁷⁶.

Медико-санітарний звіт за 1908 рік склав санітарний лікар А.І. Улибишев.

1909 рік

На засіданні Одеських повітових земських зборів 45 чергової сесії від 2 червня 1909 року було заслухано доповідь «О реформе санитарной организации»:

«Вопрос о реформе санитарной организации в губернии возник в Губернском собрании сессии 1906 года, которое, по предложению сметной комиссии, постановило: «Вопрос о выработке наилучшей санитарной организации передать на обсуждение уездных собраний». Уездные собрания сессии 1907 года, рассматривавшие этот вопрос, пришли к заключению, что для правильного и целесообразного разрешения его следует созвать особое совещание при губернской Управе из представителей уездных Управ и врачей, которое должно разработать необходимый для этого материал с тем, чтобы он поступил на обсуждение уездных собраний. Согласившись с этим мнением, Губернское собрание чрезвычайной сессии 1908 г., в заседании 20 апреля, постановило: «Поручить Губернской Управе собрать совещание из представителей уездных земств и по два врача от уезда по выбору уездных Управ (одного губернского и одного уездного) и губернских врачей по выбору Губернской Управы, каковое совещание, совместно с губернской Управой,

²⁷³ Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1908 г. – Одесса, 1909. – С.70

²⁷⁴ Там само. – С.71

²⁷⁵ Там само. – С.72

²⁷⁶ Там само. – С.72-73

должно выработать проект санитарной организации и передать его на предварительное заключение уездных собраний для доклада очередному губернскому собранию».

Исполняя это постановление, Губернская Управа 14 октября 1908 г. созвала совещание в указанном собранием составе, которое и представило свое заключение по данному вопросу, сводящееся в главных чертах к следующему:

1. Занявшись обсуждением содержания и характера деятельности санитарных врачей в области статистики заболеваемости и смертности населения, совещание признало, что такая работа в форме ежегодных обзоров, а также текущая статистика эпидемических заболеваний является необходимой повсюду, при правильной постановке медико-санитарного дела. Такие обзоры служат непосредственно практическим целям земских органов, так как они характеризуют санитарное состояние уездов и губернии и, соответственно этому, определяют то или иное мероприятие в этой области, как, например, организацию мер против эпидемий, открытие врачебных участков, распределение их по территории, устройство больниц и т.д. Такое значение ежегодных обзоров заболеваемости и смертности населения признается, по-видимому, во всех земствах, так как собрания требуют, чтобы медико-санитарные обзоры неукоснительно составлялись и представлялись ко времени созыва собраний. Необходимо, далее, иметь в виду, что земские учреждения обязаны ежегодно, в первые месяцы, представлять губернской администрации довольно сложный отчет о состоянии народного здоровья, с цифровыми данными о заболеваемости населения, для включения этих данных во Всеподданнейший отчет г-на губернатора. По этим соображениям полное освобождение санитарных врачей от разработки статистических сведений по заболеваемости и смертности было бы нецелесообразным и не представляется возможным. Исполняя, однако, желание губернского собрания о возможном сокращении этой работы, совещание предлагает из пяти табличных форм, по которым теперь разрабатывается статистический материал, исключить три и оставить только две, имеющие наибольшее служебное значение для целей практических, а именно: таблицу с распределением больных по возрастам и таблицу с распределением их по месяцам. В связи с сокращением разработки упрощается и регистрация больных, в смысле сокращения полноты сведений и установления возможного однообразия для различных форм заболеваний.

2. Участие санитарных врачей в разработке вопросов об организации медицинского дела в уездах, составление докладов по медико-санитарным вопросам земскому собранию, ведение протоколов и отчетов врачебных совещаний и комиссий, подготовка для них материалов, устная консультативная роль санитарных врачей при Управах, наконец наблюдение за делопроизводством санитарных отделений земских управ – все это такие функции санитарных врачей, без выполнения которых обойтись невозможно. Участвовавшие в совещании председатели и члены уездных управ единогласно заявили, что, вследствие значительно разросшейся и усложнившейся деятельности врачебных участков и больниц, при заведывании ими весьма часто возникают вопросы, в разрешении которых Управы нуждаются в помощи врачей в качестве консультантов, обладающих земским опытом и хорошо знающих постановку дела на местах. Со стороны участковых врачей, участников совещания, заявлено, что означенную работу санитарных врачей они считают полезной для дела, так как, являясь консультантами управ по медицинским вопросам, врачи эти содействуют более правильному разрешению их с точки зрения участковой медицины и специальных требований врачебного дела. В виду этого совещание не нашло возможным высказаться ни за освобождение санитарных врачей от этих функций, ни за какое-либо сокращение этой части работы.

3. По вопросу о ведении санитарными врачами медицинской отчетности в виде годовых обзоров состояния земской медицины в уездах (о количестве и устройстве врачебных и фельдшерских пунктов, о деятельности амбулаторий и больниц, оспопрививании, акушерской помощи, противоэпидемических мероприятий и проч.) совещание пришло к заключению, что составление этих отчетов наиболее удобно сохранить в уездах в исполнении санитарными врачами. При этом заявили, что отчеты эти необходимы для уездных земских собраний и для управ при частных справках по тем или иным вопросам практики земско-медицинского дела, а присутствовавшие в заседании участковые земские врачи указали, что, обремененные медицинской работой в амбулаториях и больницах, они не в состоянии составлять отчеты о деятельности лечебных учреждений, и что общий для уезда медицинский отчет, какой ныне составляется санитарным врачом, необходимо нужен, так как без него оставалась бы без всякого учета производимая медицинским персоналом работа, и не определялись бы в объективных данных возникающие потребности в развитии медицинского дела в уездах.

4. По вопросу о противоэпидемической деятельности санитарных врачей совещание высказалось за желательность большего, чем ныне, развития этой стороны их деятельности, в

виду настойчивой необходимости более широкой и систематической борьбы с эпидемиями, являющимися главным выразителем неблагоприятного санитарного состояния населения губернии.

Так как правильная постановка дела борьбы с эпидемиями оказывается не по силам участковой организации, совещание признало необходимым участие в этой работе санитарных врачей, причем, в целях достижения больших результатов и пользы для дела, это участие должно проявиться в следующих отношениях: а) в установлении характера эпидемий путем бактериологического исследования для более быстрого и точного определения начала эпидемии; б) в заведывании организацией общих мер борьбы с эпидемиями, представляющихся необходимыми в практике Земств. Сюда относятся: составление персонала, соображения о предметах снабжения противоэпидемических отрядов, организация оспопрививания, заботы о необходимых запасах и распределение специальных сывороток, вакцин и проч., и в) в исследовании в подлежащих случаях местных условий и причин распространения эпидемий.

5. Кроме указанных видов деятельности санитарных врачей, совещание признало еще и другие работы входящими в программу их деятельности, как, например, обследование школ, исследование источников питьевой воды, надзор за санитарным состоянием торгово-промышленных заведений передвигающихся рабочих и т.п. При этом совещание полагает, что для санитарных врачей следует сохранить обязанность производить эти работы в тех случаях, когда это будет признано нужным, а для земства – возможным показать свое содействие по улучшению санитарных условий в той или иной области, подлежащей санитарному надзору.

Очертив, таким образом, круг практической деятельности санитарных врачей, совещание пришло к заключению, что, для успешного выполнения всех намеченных функций, санитарная организация должна располагать наличностью необходимого персонала, который должен быть снабжен всеми способами и средствами для успешного выполнения означенных работ. Совершенно очевидно, что, для практического осуществления намеченной программы, существующий в уездах санитарный персонал недостаточен, и он должен быть пополнен. Для этого потребуются пригласить в каждый уезд еще двух врачей и соответствующий вспомогательный персонал (фельдшера, дезинфектора и пр.). Таким образом, для осуществления намеченной программы во всем объеме, в каждом уезде должно быть три врача. Из них один будет выполнять работы по статистике заболеваемости и смертности населения, по составлению отчетов, исполнению поручений управы по вопросам организационного характера и выполнять консультативные функции при управе по медицинскому делу. Второй займется исследованиями на местах и практическим поведением противоэпидемических мер в местах возникновения эпидемий. Третий будет заведывать гигиено-бактериологической лабораторией, которую следует снабдить всем необходимым для производства не только диагностических работ, но и для исследования воды, пищевых продуктов, характера почвы и т.п. В виду того, что на это потребуются значительное ассигнование, которое может оказаться обременительным для губернского земства, совещание признало справедливым привлечение к участию в расходах уездных земств, которые могли бы, например, взять на себя единовременное оборудование гигиено-бактериологических лабораторий, а самое осуществление намеченной организации вводить в порядке постепенности, поставив на первую очередь те уезды, которые наиболее нуждаются в этом и которые уже осуществили кое-что из намеченного своими средствами. Таковы уезды Александрыйский, Елисаветградский и Херсонский — самые большие в губернии, которые завели у себя уездные лаборатории, а Елисаветградский, пригласив и второго санитарного врача. В эти уезды совещание и признало желательным пригласить второго врача, а также и принятие расходов по содержанию лабораторий на губернский счет в первую очередь. Что же касается уездов – Одесского, Тираспольского и Ананьевского, то увеличение персонала в них может быть поставлено на вторую очередь, так как эти уезды пока могут пользоваться: Одесский и Тираспольский – услугами Одесской бактериологической станции, а Ананьевский – лабораторией в Елисаветграде. В заключение совещание признало, что, в виду общегубернского значения намеченных работ, как служащих одной цели – улучшению санитарных условий губернии, деятельность организации должна выполняться по одному общему плану и руководиться губернской управой, которая, как показал опыт, нуждается для этого в близком сотрудничестве уездных управ. Поэтому, для ближайшего направления деятельности и контроля организации, желательно учреждение при губернской управе совещательного органа, в виде медико-санитарного совещания, в состав которого входили бы представители уездных управ и врачи.

Одесская уездная земская управа, прежде чем вносить данный вопрос на обсуждение собрания, подвергла его детальному рассмотрению в особой комиссии из участковых врачей, которая признала очерченную выше реформу санитарной организации вполне отвечающей своей цели и

вызывающейся назревшими нуждами губернии и в частности Одесского уезда. Необходимость и своевременность рациональной постановки санитарного дела на более практическую почву сознавались Одесским уездным собранием еще раньше возникновения в губернском вопроса о реформе санитарной организации. Наше собрание в августе 1905 года дополнило инструкцию санитарному врачу, утвержденную губернским собранием, возложением на санитарного врача следующих функций: 1) детальное изучение в случае надобности на месте, условий возникновения и распределения эпидемий в уезде; 2) ведение санитарной отчетности и составление годовых санитарных отчетов; 3) составление медико-санитарного описания и карт уезда на основании собственных исследований и соответственного материала, представляемого управе участковыми врачами; 4) несение секретарских обязанностей в совещании врачей, составление протоколов о них и докладе их земской управе для соответственного распоряжения, и 5) наблюдение за делопроизводством по санитарному отделу земской управы. Непрерывный рост земско-медицинского дела и связанный с этим рост требований даже по вопросам чисто организационного характера, составляющим ныне существенную функцию санитарного врача, поглощает уже теперь все его время, и дальнейшее усложнение его деятельности разработкой и выполнением на месте практических вопросов, намеченных губернским совещанием, по мнению комиссии участковых врачей, разделяемому и управой, является для него совершенно непосильным. Между тем надо сознаться, что постановка борьбы с эпидемиями в Одесском уезде страдает значительными недостатками, и упорядочение ее представляется крайне необходимым. Поэтому, соглашаясь, что, в виду могущих встретиться финансовых затруднений, введение проектируемой организации в губернии должно быть постепенным, управа полагает, что для Одесского уезда необходим еще один врач со вспомогательным персоналом для практической работы по эпидемиям на местах. Одесский уезд, благодаря близости к г.Одессе с ее химико-бактериологическими учреждениями, находится в сравнительно благоприятных условиях, а потому приглашение для него врача-бактериолога может быть отложено до более благоприятного времени.

Представляя вышеизложенное на благоусмотрение собрания, управа с своей стороны полагала бы целесообразным сделать следующие постановления:

1. Признать изложенную в докладе реформу санитарной организации правильной и целесообразной.

2. Вводить ее в губернии постепенно, в указанном губернским совещанием порядке.

3. Просить губернское собрание, при введении этой организации, отнести Одесский уезд в первую очередь и пригласить для него второго санитарного врача для работ по эпидемиям на местах.²⁷⁷

Заслухавши доповідь, гласний Є.Д.Стражеско погодився з тим, що реформа санітарної організації в Одеському повіті потрібна, але зауважив, що у доповіді управи відсутня інформація щодо участі дільничних лікарів у санітарних заходах, і запропонував залучити їх до вирішення цього питання.

За пропозицією голови зборів санітарний лікар А.І.Улибишев пояснив, що у доповіді нічого не сказано про участь санітарних лікарів у діяльності санітарної організації тому, що це і є прямим їх обов'язком і зупинятись на цьому окремо не слід.

Зборами було постановлено: 1) визнати викладені в доповіді реформи правильними і доцільними; 2) просити губернські збори під час поступового введення цієї реформи поставити Одеський повіт першим у чергу, запросити у повіт другого санітарного лікаря для боротьби з епідеміями; 3) щоб у постановці справи санітарної організації брали участь і санітарні лікарі²⁷⁸.

1912 рік

На засіданні Одеських повітових земських зборів 48 чергової сесії від 5 червня 1912 року було заслухано доповідь «О постановке портрета покойного санитарного врача А.И.Улыбышева в санитарном отделении уездной управы», в якій подано біографічні дані лікаря, що вийшов з селянської родини і у віці 13 років сам пробивав собі дорогу: вступив до гімназії, потім до університету, а потім присвятив все своє життя медичній справі. В земстві Одеського повіту А.І.Улибишев пропрацював 15 років, загинувши під час боротьби з епідемією холери.

²⁷⁷ Одесское уездное земское собрание 45 очередной сессии 1-3 июня 1909 года. – Одесса, 1909. — С.140-147

²⁷⁸ Там само. — С.10

Управою було запропоновано зборам поставити портрет Улибишева в санітарному відділенні управи і асигнувати на виготовлення портрета з рамою 50 крб²⁷⁹.

Доповідь була прийнята зборами.

На цьому ж засіданні було заслухано доповідь “Об увеличении содержания медицинскому персоналу”, в якій зазначалось, що якість складу медичного персоналу Одеського повіту постійно страждає через те, що з його лав кожного року вибуває 3-5 досвідчених лікарів та до 10 осіб фельдшерського персоналу, в основному, через недостатність жалування. Знайти якісну заміну дуже важко, так як в багатьох інших губерніях умови праці лікарів значно кращі. Тому доводиться запрошувати на відповідальні місця випускників вузів, які не мають досвіду. Тому управа звернулася до зборів з проханням збільшити жалування лікарям до 1800 крб., а фельдшерсько-акушерському персоналу до 540 крб. та внести ці зміни до кошторису на 1913 рік²⁸⁰.

Згідно заключенню кошторисної комісії, збори постановили доповідь управи прийняти з внесенням до кошторису 1913 року коштів у сумі 5400 крб²⁸¹.

Також на зборах було заслухано доповідь “О снабжении медицинских участков уезда микроскопами и автоклавами”, у якій зазначалось, що медичний персонал повіту постійно стикається з труднощами в організації своєї роботи через недостатню забезпеченість лікувальних закладів необхідним обладнанням. З кожним роком зростає кількість хвороб, які неможливо ідентифікувати за допомогою “ока”. Наприклад, існує багато хвороб, за показниками схожих на дифтерію, а застосування антидифтерійної сироватки буде мати результат тільки при захворюванні, що викликане бактеріями Леффлера. В інших випадках її застосування непотрібне. Але розпізнати ці хвороби без обладнання майже неможливо, так як неможливо забезпечити здійснення операції без дезинфекції хірургічних інструментів, яку здійснює автоклав.

В Одеському повіті є тільки три лікарні, що забезпечені мікроскопами та автоклавами: Курисівська, Нечаянська і Троїцька. З призначенням до Одеського повіту санітарного лікаря-епідеміолога виникла потреба у пересувній бактеріологічній лабораторії з мікроскопом. В інших повітах було влаштовано бактеріологічну лабораторію, а Одеський повіт отримав дозвіл від губерньського земства користуватися послугами Одеської бактеріологічної станції. Влаштування ж пересувної бактеріологічної лабораторії повинно відбутися за кошти земства.

Повітова управа звернулася до зборів з проханням асигнувати 1900 крб. на придбання двох мікроскопів з лабораторіями, двох автоклавів і однієї пересувної бактеріологічної лабораторії²⁸².

Заслухавши доповідь, голова кошторисної комісії Н.Ф.Бутенко повідомив, що комісія визнала за потрібне прийняти доповідь управи і асигнувати 1900 крб. Збори одногосно постановили погодитися з висновком кошторисної комісії і доповідь прийняти²⁸³.

На цієї ж сесії було заслухано доповідь “Об увеличении штата фельдшеров в Нечаянской и Фестеровской больницах”, в якій зазначалось, що ці лікарні мають тільки по одному фельдшеру і одній фельдшеріці-акушерці, хоча кількість роботи в них значно більша, ніж на інших дільницях з таким же персоналом. Персонал не встигає надавати допомогу стаціонарним хворим, амбулаторним, приймати пологи та виїжджати на епідемії. Траплялися випадки, коли лікарня залишалася зовсім без чергового медпрацівника. Тому управа звернулася до зборів з проханням збільшити фельдшерський склад цих лікарень на 1 особу і асигнувати на 1913 рік 1080 крб.: 480 – жалування кожному фельдшеру і 60 — квартирних²⁸⁴.

Заслухавши доповідь, голова кошторисної комісії Н.Ф.Бутенко повідомив, що кошторисна комісія вирішила внести до кошторису 1080 крб. на утримання двох нових фельдшерів. Збори погодились з рішенням комісії і прийняли доповідь управи²⁸⁵.

На засіданні від 7 червня 1912 року було заслухано доповідь “О Ландауской земской участковой больнице”, у якій зазначалось, що у січні 1914 року закінчується строк договору, за яким ландауське товариство надавало Одеському земству свої будівлі для дільничної лікарні. Управою

²⁷⁹ Одесское уездное земское собрание 58 очередной сессии 5-8 июня 1912 года. – Одесса, 1912. — С.35-36

²⁸⁰ Там само. – С.37

²⁸¹ Там само. – С.7

²⁸² Там само. — С.38-42

²⁸³ Там само. – С.7

²⁸⁴ Там само. – С.43-44

²⁸⁵ Там само. – С.7

було складено звернення до ландауського товариства з питанням щодо подальшої долі лікарні. Товариством було надано відповідь, що приговором товариства постановлено віддати землі у власність з лікарняними будівлями за 15000 крб. Член управи Л.Г.Рейхерт вступив в переговори з товариством, внаслідок чого волосний схід, приговором від 4 квітня 1912 року виявив бажання продати земству землю і будівлі за 10000 крб. з виплатою коштів у два строки: 5 тисяч 1 січня 1913 року і 5 тисяч 1 січня 1914 року.

Будівлю лікарні ландауське товариство спорудило у 1893 році на своїй землі в 1600 кв.саж. і запропонувало її земству в найм за 300 крб. на рік. На повітових зборах було вирішено арендувати цю будівлю на 10 років за 300 крб. У січні 1904 року договір було подовжено ще на 10 років з безкоштовним користуванням землею і правом перевлаштування, ремонту, будівництва нових приміщень. Але будівельна комісія рекомендувала управі утриматись від перебудівництва приміщень Ландауської лікарні, так як вони не відповідають своєму призначенню, а збудувати нову лікарню²⁸⁶.

Заслухавши доповідь, збори постановили доповідь управи прийняти. Кошторисною комісією було запропоновано розгляд справи відкласти до наступного року²⁸⁷.

Медичною частиною у 1912 році завідував голова Управи П.С. Аркудинський.

З відкриттям у 1912 році Парутинської лікарняної дільниці Одеський повіт було розподілено на 17 медичних лікарняних дільниць та 5 самостійних фельдшерських: Маякську, Мариїнську, Троїцьку, Сичавську, Северинівську, К.-Покровську, Ландауську, Раснопільську, Очаківську, Нечаянську, Анатоліївську, Петрівську, Фестеровську, Зельцьку, Овідіопольську, Парутинську, 17-та дільниця була міжповітовою і мала назву Березівська міжповітова дільниця. На кожну дільницю випадало близько 17 тис. населення. Найбільшими були Фестеровська та Курисово-Покровська. Найменшою – Троїцька. Тільки на 13 дільницях було відкрито стаціонарні відділення, загальною кількістю 200 ліжок, 35 з яких призначалися для лікування епідемічних хворих. Найбільшою земською лікарнею була Северинівська, що мала 42 лікарняних ліжка. Медичний персонал повіту складався з 18 лікарів, 26 фельдшерів, 19 акушерок. Лікарі займалися амбулаторною діяльністю, стаціонарною та дільничною.

Протягом 1912 року в земських лікарнях Одеського повіту лікувалося 4725 хворих, 169 з яких померло.

У 1912 році вирувала епідемія сипного тифу на території Градениць, Яськів та Біляївки, де нараховувалось більше 400 хворих. Для локалізації епідемії було створено 3 епідемічних загони, запрошено 13 осіб для проведення щеплень, якими було зроблено населенню 26100 щеплень та відкрито 3 епідемічних пункти: у Біляївці, Яськах, Граденицях²⁸⁸.

Після звільнення протягом року 1 лікаря і 14 осіб додаткового персоналу, особовий склад медичного персоналу станом на 1 січня 1913 року був наступним:

Участки	Персонал	Где получил образование	С какого времени на службе Одесского земства
Маякский	Врач А.Е.Фулиди	В Новороссийск.универ.	15.10.1911 г.
	Ф-р Ф.И.Миневич	Ротный	10.03.1894 г.
	Ф-ца Фарбер-Спектор	Херсон.зем.шк.	12.09.1908 г.
Мариинский	Врач Л.Ф.Шнейдер	Киевский университет	09.01.1909 г.
	Ф-р С.В.Коваленко	Херсон.зем.школа	07.06.1891 г.
	Акуш. А.Г.Зельдина	Одес.повивальн.шк.	24.10.1903 г.
Троицкий	Врач Б.Г.Статов	Московск.универ.	15.09.1906 г.
	Ф-р Т.Ф.Иржевский	Ротный	15.01.1896 г.
	Ф-р В.Ю.Сташайтес	Ротный	10.09.1911 г.
	Ф-ца Е.Е.Григорьева	Херсон. земск. шк.	10.11.1907 г.

²⁸⁶ Одесское уездное земское собрание 58 очередной сессии 5-8 июня 1912 года. – Одесса, 1912. – С. 250-253

²⁸⁷ Там само. – С.59

²⁸⁸ Отчет Одесской уездной земской управы за 1912 год. – Одесса, 1914. — С.49-52

Сычавский	Врач Л.Б.Майлер	Новорос.универ.	7.04.1909 г.
	Ф-р Качура-Герасименко И.Г.	Херсон.земск. шк.	26.01.1889 г.
	Ф-ца Л.Е.Заушкевич	Говоровск.школа	11.02.1912 г.
Севериновский	Вр.Л.Л.Николаев	Новорос.ун-т	01.06.1910 г.
	Вр.А.А.Дервисье	Новорос.ун-т	01.02.1911 г.
	Ф-р Е.В.Мазурский	При Херс.врач.управ.	8.05.1879 г.
	Ф-р П.Е.Павлюков	Херсон.земск.школа	3.04.1912г.
	Ф-ца Е.М.Пожидаева	Московскую школу	5.02.1912 г.
	Ф-ца А.Т.Синькова-Никифорова	Фел.шк.Одес. гор.бол.	10.02.1910 г.
Курисово-Покровский	Вр.Л.И.Розенфельд	Харьковский ун-т	15.01.1907 г.
	Ф-ца Е.В.Рубан	Говоровская школа	16.10.1910 г.
	Ф-ца Р.А.Раппопорт	Говоровская школа	18.11.1908 г.
	Ф-р А.Н.Рубцов	Моск.воен.фельд.школа	16.11.1912 г.
Ландауский	Вр. С.К.Станкун	Киевский ун-т	05.05.1900 г.
	Ф-р Я.Л.Гончаров	Херсонская школа	01.08.1904 г.
	Ф-ца Е.Е.Гончарова	Херсонская школа	01.09.1904 г.
	Ф-р Ф.Г.Сафронов (в Ковалевке)	Варш.уездн.госпит.	12.12.1889 г.
Раснопольский	Вр. К.Д.Ламзаки	Киевский ун-т	21.06.1891 г.
	Ф-р.Качура-Герасименко	Херсон.земск.школа	12.09.1906 г.
	Ф-ца Е.П.Четверикова	Киевская фельдшерская школа	08.10.1912 г.
Очаковский	Вр. В.А.Калугин	Киевский ун-т	20.06.1906 г.
	Ф-р Ф.М.Плющ	Херсонская земск. школа	01.06.1888 г.
	Ф-р Я.И.Святчев	Ротный	18.05.1891 г.
	Акуш. М.С.Дельпино	Одес. Павлов. школа	01.03.1912 г.
Нечаянский	Вр.Г.Е.Палавандов	Новорос.ун-т	01.12.1906 г.
	Ф-р Ф.В.Шимкус	Ротный	28.04.1894 г.
	Ф-ца Е.Д.Кипнис	Кишинев.фельд.школа	01.01.1905 г.
Анатольевский	Вр. Э.Э.Пенский	Новорос.ун-т	04.02.1912 г.
	Ф-р П.Е.Гричковский	Херсон.земск.школа	01.01.1912 г.
	Ф-ца Л.Л.Форостова	С.-Петербургск.школа	04.08.1912 г.
	Ф-р И.П.Зверховский (Тузлы)	Херсон.земск.школа	12.06.1907 г.
Петровский	Вр.М.В.Бернштейн	Харьковский ун-т	с 01.03.1894 г. по 01.08.1898 г. 01.04.1909 г.
	Ф-р Е.А.Загоруйко	Херс.земс.школа	22.09.1912 г.
	Ф-ца А.Н.Бакаянова-Цкаманаури	Кишин.земс.школа	23.02.1912 г.
	Ф-р Ф.С.Стояненко (Корениха)	Херсон.земс.школа	01.06.1898 г.
Фестеров.	Вр. С.Н.Равницкий	Харьковский ун-т	01.01.1898 г.
	Ф-р Т.В.Борщ	Херс.воен.-фельдш.школа	15.03.1912 г.
	Ф-ца А.А.Семенцова	Говоровск.фельд.школа	01.01.1912 г.

	Ф-р Т.Ф.Артеменко (Мангейм)	Херсон.земс.школа	25.06.1879 г.
	Ф-р М.І.Петров (Куртовка)	Киевская воен.-фельд. школа	6.03.1909 г.
Зельцкий	Вр.С.Г.Тихоцкий	Харьковский ун-т	1.09.1906 г.
	Ф-ца Л.Г.Христева	Говоровск.школа	25.10.1910 г.
	Ф-р Н.С.Кондратович	Херсонс.зем.школа	16.08.1911 г.
Овидиоп.	Вр. М.Л.Левонтин	Киевский ун-т	22.03.1907 г.
	Ф-р И.Е.Кишков	Киев.воен.-фельд.школа	1.04.1902 г.
	Ф-ца В.Г.Колядин	Кишинев.зем.школа	10.06.1907 г.
Парутинск.	Вр. А.И.Каравья	Новорос.ун-т	1.11.1911 г.
	Ф-ца А.С.Ролинская	Говоровс. школа	1.11.1912 г.
	Ф-р В.В.Тома-Папша	Херс.зем.школа	10.07.1908 г.
Запасн. перс.	Вр. (вакансия)		
	Ф-р П.Д.Головенко	Кишин.фельд.школа	1.04.1910 г.
	Ф-р В.Ф.Бычков	Кишин.фельд.школа	25.10.1911 г.
	Ф-ца М.А.Кожина	Говоровск.школа	1.01.1912 г.
Санит.отд.	Сан.вр. К.П.Концевич	Харьковский ун-т	1.07.1911 г.
	Сан.вр. П.Г.Кокинаки	Новорос.ун-т	1.07.1911 г.
	Ф-р П.Л.Махновский	Херсон.зем.школа	1.12.1891 г.
	Ф-р-счетчик И.И.Петров	Херсон.зем.школа	1.12.1907 г.

Крім постійного персоналу, з метою боротьби з епідеміями протягом року було запрошено: 2 лікаря, 4 випускника медичного факультету, 2 фельдшера і 6 сестер милосердя. Для збільшення кількості щеплень на допомогу додатковому персоналу було запрошено на 1½ місяці 7 студентів і 6 фельдшерів²⁸⁹.

1915 рік

На засіданні чергових Одеських повітових зборів від 8 листопада 1915 року було зачитано доповідь “О предохранительном оспопрививании”, у якій вказувалось значення щеплень для підтримки здоров’я населення, розглядався порядок проведення цієї процедури медичними працівниками: до кожної медичної дільниці було запрошено одного або двох тимчасових фельдшерів або студентів, як правило, у весняно-літній період, коли населення вільне від польових робіт. Щеплення робилися під керівництвом земських дільничних і санітарних лікарів. Спочатку готувалися списки дітей, яким треба було надати первинне щеплення. Списки складали сільські писарі, що робили їх по кожному населеному пункту окремо, вносячи туди осіб, яким жодного разу не було зроблено щеплення. Склали списки два рази на рік: до 1 березня і до 1 липня. Писарі обходили кожен двір і складали сімейний список, вносячи до нього необхідні дані про всіх членів. Ці списки діяли багато років, так як в них робили відмітки про надання щеплень кожного року. Потім списки передавалися земським дільничним лікарям.

У 1915 році було запрошено 21 особу тимчасового фельдшерського складу, якими було зроблено 64829 щеплень. Земство витратило на цю роботу 4663 крб. 82 коп. З цих коштів виплачувалась заробітна платня тимчасовому персоналу і плата за винаймання квартир для них.

Заходи для боротьби проти епідемії проводились за положеннями, прийнятими в Херсонській губернії. Потім вийшов “Высочайше утвержденный” 21 червня 1914 року закон про встановлення положення щодо попереджувального щеплення, який почав діяти на території Херсонської губернії з 1916 року.

²⁸⁹ Отчет Одесской уездной земской управы за 1912 год. – Одесса, 1914. — С.37-40

У цьому законі йшла мова про те, що казна повинна компенсувати земству половину коштів на відкриття і утримання телятників (так як матеріал для щеплення – вісподегрит, надавався саме телятниками. Авт.) і на тимчасове посилення медичного складу, викликане необхідністю боротьби з епідемією віспи. Земство мало вживати заходів для забезпечення населення доступним і безкоштовним щепленням, як первинним, так і вторинним. Загальний нагляд за цією процедурою покладался на губернаторів. Нагляд за проведенням щеплень, складанням статистичних звітів покладался на управління головного лікарняного інспектора. Духовенство повинно було складати списки всіх народжених та померлих дітей і надавати їх земству два рази на рік. Земство повинно було надавати звіти щодо щеплень губернській лікарняній управі (земству ці звіти надавали всі особи, які брали участь у щепленні населення)²⁹⁰.

Заслухавши доповідь, збори постановили:

1) визнати, що у наслідок видання закону 1914 року відносини і грошові розрахунки губернського і повітового земств стосовно боротьби з епідемією віспи повинні залишитися на попередніх умовах;

2) асигнувати у 1916 році на проведення щеплень 5515 крб;

3) витребувати через губернське земство з казни допомогу Одеському земству у розмірі 1110 крб. 75 коп. на тимчасове посилення медичного персоналу для боротьби з епідемією віспи;

4) просити губернські земські збори клопотати перед Міністром внутрішніх справ про складання духовенством або іншими особами через дільничних земських лікарів щомісячних звітів про рух населення за картковою системою на бланках губернського земства;

5) просити губернські збори у зв'язку з отриманням з 1916 року допомоги казни на утримання губернського телятника в розмірі половини витрат, відповідно зменшити ціну на вісподегрит, який телятник надає повітам²⁹¹.

На цих же зборах було заслухано доповідь “По вопросу о признании общественного значения за лечебными местностями Одесского уезда”, у якій було повідомлено, що у зв'язку з початком європейської війни у 1914 році, російські хворі втратили можливість користуватися іноземними курортами, тому виникла необхідність їх замінити вітчизняними. Для цього було вжито заходів для вивчення наших місцевостей. Уряд обіцяв надати матеріальну допомогу для облаштування цих місцевостей з метою створення вітчизняної курортної справи.

Питання щодо лікувальних місцевостей стосувалося і території Одеського повіту. Херсонським губернатором було надіслано циркулярну пропозицію від 8 лютого 1915 року за №863 Одеській земській управі (циркуляр Міністра внутрішніх справ від 15 січня 1915 року за №87) щодо правил клопотання про визнання загального значення лікарняних місцевостей і надання необхідних відомостей.

Міністр внутрішніх справ у своєму циркулярі повідомляв, що згідно ст. 5 “Высочайше утвержденного” 24 квітня 1914 року Положення про санітарну і гірську охорону лікарняних місцевостей (Собр. Узак и расп. Прав. 6 мая 1914 г., №105, ст. 1212), урядові і загальні заклади та приватні особи, що піклуються про визнання загального значення лікувальних місцевостей, які знаходяться у їх володінні, заявляють про це місцевому губернатору з наданням всіх необхідних відомостей, вказаних правилами. Відомості повинні супроводжуватися висновком земських зборів чи міської думи.

У “Правилах” було названо 4 категорії місцевостей, які можуть бути визнані лікувальними: 1) перша категорія: перша група – мінеральні води або води без хімічних домішок, друга група – лікувальні грязі; 2) друга категорія – морські купання; 3) третя категорія – кліматичні станції; 4) четверта категорія – місця для кумисного лікування.

В Одеському повіті було три категорії місцевостей, які підпадали під такі правила: 1) лимани для лікування грязями: Хаджибейський, Куяльницький, Тилигульський, Березанський, Сухий; 2) Ольгіне (Люстдорф), земля М.Ф. Лузанова за Пересипом (10 верст від Одеси), хутір М.Я. Ємельянової Чабанка, хутір Бугаз (належав Інгістовим), с.Коблеве, с.Сичавка; 3) місцевості 2-ї категорії, крім морських купань, підходять для влаштування закладів 3-ї категорії – кліматичних станцій.

Заслухавши доповідь, збори постановили:

1) визнати, що розроблення питання стосовно наявності в повіті лікувальних місцевостей, входить до обов'язків земства;

²⁹⁰ Одесское уездное земское собрание 51 очередной сессии 8-9 ноября 1915 года. – Одесса, 1915. — С.19-23

²⁹¹ Там само. — С.5-6

2) доручити управі здійснити протягом 1916 року дослідження лікувальних місцевостей за програмами, затвердженими Міністром внутрішніх справ від 15 січня 1915 року;

3) надати управі кредит у розмірі 1500 крб. для проведення досліджень місцевостей, з коштів, запланованих на непередбачені витрати;

4) доручити управі надати наступним зборам доповідь щодо результатів досліджень повіту;

5) клопотати перед Херсонсько-Бессарабським управлінням землеробства щодо незаключення ним довгострокових договорів про здачу в аренду казенно-оброчних земельних ділянок, що межують з морем і лиманами, до закінчення земством досліджень лікувальних місцевостей в повіті²⁹².

На засіданні чергових Одеських повітових зборів від 9 листопада 1915 було заслухано доповідь "О больничном строительстве", в якій було зазначено, що недостатня кількість лікарняних закладів в повіті спонукала управу розглядати на сесіях 1912 і 1913 років доповіді щодо будівництва лікувальних закладів.

У доповіді за 1912 рік було надано інформацію про необхідність влаштування квартир для медичного персоналу при існуючих лікувальних закладах, покращення в них водопостачання, також щодо будівництва лікарень в Анатоліївській і Маякській ділянках. Зборами було постановлено:

1) ходатайствувати перед правлінням щодо займу повітовому земству з кредитної каси у розмірі 130000 крб. для влаштування квартир; 2) розробити план будівництва і надати його для розгляду наступним зборам.

Виконуючи ці постанови, було взято кредит і розроблено фінансовий та технічний план лікарняного будівництва і представлено зборам 1913 року. Для розгляду плану створено особливу комісію. Санітарному і будівельному відділенням доручено розробити це питання знову, що було зроблено протягом 1913-1914 рр. Навесні 1914 року комісії було надано кошторис і плани. Але з початком війни вирішення питання було відкладено.

Епідемія холери, що спалахнула в 1913 році, спонукала управу відокремити питання про влаштування заразних відділень в найбільш уражених місцевостях повіту. Головний лікарняний інспектор Малиновський, що прибув в Херсонську губернію для ознайомлення з заходами, вжитими для боротьби з холерою, обіцяв допомогти у виділенні коштів на будівництво заразних відділень у розмірі 30000 крб.

Було вирішено побудувати заразні відділення в Маяках, Троїцькому, Зельцах, Сичавці і Анатоліївці. На зборах затверджено надані плани. 28 січня 1914 року Одеському земству було надано 35000 казенної допомоги, а 24 червня 33807 крб. з каси кредиту.

Навесні 1914 року почалася заготівля матеріалів для будівництва, але з початком війни припинилася²⁹³.

Заслухавши доповідь, управою було вирішено:

1) відкласти будівництво заразних бараків для медичних ділянок: Маякської, Зельцької і Анатоліївської до будівництва там лікувальних закладів;

2) затвердити проекти і кошториси для будівництва бараків на ділянках: Сичавській, Троїцькій, Ряснопільській і Ландауській без дезинфекційних камер в сумі 54400 крб.;

3) надати управі 13600 крб. у вигляді запасної суми на випадок підвищення цін;

4) будівництво дезинфекційних камер відкласти; тимчасово користуватися рухомими камерами, які є на ділянках;

5) доручити управі будівництво бараків у 1916 році на суму 68507 крб. 30 коп.;

6) уповноважити управу клопотати щодо будівництва заразних відділень на ділянках: Сичавській, Троїцькій, Ряснопільській і Ландауській²⁹⁴.

1916 рік

З першого січня по 10 жовтня 1916 року у Одеському повіті було зафіксовано 23,3 особи на 10000 населення, хворих на дифтерію, 13,8 – на скарлатину, 13,9 – на віспу, 16,6 – на черевний

²⁹² Одесское уездное земское собрание 51 очередной сессии 8-9 ноября 1915 года. – Одесса, 1915. — С.7

²⁹³ Там само. — С.120-122

²⁹⁴ Там само. — С.15-16

тиф, 1,2 – на сипний тиф, 0,4 – на зворотній тиф. Кількість всіх епідемічних хворих на 10000 населення – 59,2²⁹⁵.

Дані про епідемічних хворих були подані на розгляд медично-санітарної наради при губернській управі (засідання 25-27 жовтня 1916 року). На основі даних матеріалів нарада повинна була скласти план заходів боротьби з епідеміями на 1917 рік. Для цього нарадою було з'ясовано стан земсько-медичних закладів. По Одеському повіту за 1916 рік було зібрано наступні дані: одну медичну дільницю з 17 було закрито через відсутність медичного персоналу; 3 посади лікарів були незайнятими; не вистачало 10 осіб фельдшерського персоналу; були присутніми тимчасовий лікар, 3 фельдшера та сестра милосердя для боротьби з епідеміями; діяло одне наймане приміщення для епідемічних хворих²⁹⁶.

Медично-санітарною нарадою було визнано стан медичної справи на території Херсонської губернії незадовільним через низькі оклади медпрацівників, що не хотіли працювати за ті кошти, які їм пропонувалися земствами. Тому нарадою було вирішено збільшити грошову винагороду лікарів від 300 до 400 крб. і для фельдшерів до 150 крб. Також вирішено створити тимчасові протиепідемічні заклади, з яких на території Одеського земства запропоновано відкрити: стаціонарний протиепідемічний загін у селі Варварівка, 15 протиепідемічних лікарень (14 з них при дільничних лікарнях), 2 лазні з паро-формаліновими камерами²⁹⁷.

У 1916 році Одеська земська управа звернулася до губернської з проханням щодо внесення на розгляд губернських зборів наступних постанов повітових зборів чергової сесії 1916 року по доповіді "О земском товариществе по закупке и продаже лекарственных материалов": 1) увійти до складу земського товариства; 2) асигнувати 1800 крб. для сплати внесків; 3) вибрати зі складу гласних двох уповноважених для участі у засіданні товариства, а також і на зборах товариства; 4) доручити управі довести до відома головного комітету Всеросійського земського союзу постанову зборів і сплатити внески.

По доповіді "О предохранительном оспопрививании населения уезда": 1) внести до кошторису на 1917 рік для потреб щеплення проти віспи на території повіту 5515 крб.; 2) згідно з законом 1914 року "Об оспопрививании" просити уряд видати Одеському земству в 1917 році кошти у сумі 1947 крб. на тимчасове збільшення медичного складу для боротьби з епідемією віспи.

По доповіді "О пособиях на противоэпидемические мероприятия" просити протичумну комісію через губернську санітарно-виконавчу комісію видати Одеському земству: 1) кошти у розмірі 20635 крб. 28 коп. на компенсацію витрат протягом 1915 і 1916 років на протиепідемічні заходи; 2) кошти у розмірі 17505 крб. на витрати по утриманню епідемічного тимчасового загону протягом 1916-1917 років; 3) кошти у розмірі 14000 крб. на будівництво двох лазнь і асигнувати додатково з тією ж метою з повітових коштів суму у 6000 крб.; 4) кошти у розмірі 17000 крб. на будівництво двох пересувних бараків, перевлаштованих під заразні лікарні протягом 1916-1917 років; 5) кошти у розмірі 5950 крб. на винаймання приміщення для 14 тимчасових заразних лікарень протягом 1916-1917 років; 6) кошти у розмірі 37800 крб. на утримання цих лікарень протягом 1916-1917 років²⁹⁸.

1917 рік

На утримання медичної частини у 1917 році для Одеського повіту губернськими земськими зборами було асигновано 48227 крб²⁹⁹.

Окремо зборами виділено кошти на будівництво і ремонт лікарень у сумі 1858 крб³⁰⁰.

На жалування санітарному лікарю при повітовій управі К.П. Концевичу асигновано 2000 крб., також 500 крб. квартирних та 1000 крб. за 5-річну вислугу років³⁰¹.

²⁹⁵ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.265

²⁹⁶ Там само. – С.267

²⁹⁷ Там само. – С.268

²⁹⁸ Там само. – С.278

²⁹⁹ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года.// Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год. – Херсон, 1916 -1917. – С.68

³⁰⁰ Там само. – С.74

³⁰¹ Там само. – С.217

На жалування лікарю-епідеміологу М.Л. Левонтину асигновано 2000 крб., 500 крб. квартирних та 206 крб. за 5-річну вислугу років³⁰².

Фельдшеру при санітарному лікарі І.П. Зверховському асигновано 480 крб. жалування та 120 крб. квартирних³⁰³.

Рахівнику при санітарному лікарі Р.Г. Беркову асигновано 420 крб. жалування та 120 крб. квартирних³⁰⁴.

Тираспольський повіт

Тираспольський повіт було утворено 27 січня 1795 року за указом імператриці Єкатерини II №17300 про створення Вознесенської губернії: "...Об учреждении Вознесенской Губернии из части, отходящей от Брацлавской Губернии из земли, от Порты приобретенной, и из трех уездов Екатеринбургского Намесничества: Херсонского, Елисаветградского и Новомиргородского... именуя в губернию Вознесенскую... Мы повелели Намесничество сие разделить на 12 уездов, из которых окружные и к округам приписные города имеют быть: 1-й Вознесенск, 2-й Херсон, 3-й Елисаветград, 4-й Новомиргород, 5-й Богополь, 6-й Тирасполь..."³⁰⁵

Тираспольський повіт було приєднано до Новоросійської губернії 29 серпня 1797 року за затвердженою імператором доповіддю Сенату "О назначении границ Губерниям: Новороссийской, Киевской, Минской, Волынской, Подольской и Малороссийской, и о разделении их на уезды". За рішенням Сенату створену 12 грудня 1796 року Новоросійську губернію було розподілено на 12 повітів, серед яких був і Тираспольський: "...Новороссийская губерния разделена по Высочайше подтвержденному Вашим Императорским Величеством штату, соображаясь числу душ и местному положению, на 12 уездов: 1.Екатеринославский в городе Екатеринослав; 2.Елисаветградский в городе Елисаветград; 3.Ольвиопольский в Ольвиополе, коего Присутственные места остаются будут впредь до перемещения в городе Вознесенск; 4.Херсонский в Херсоне; 5.Тираспольский в Тирасполе; 6.Перекопский в Перекопе; 7.Симферопольский в Симферополе; 8.Павлоградский в Павлограде; 9.Новомосковский в Новомосковске; 10.Бахмутский в Бахмуте; 11.Мариупольский в селе Такмак, до избрания надлежащего места, и 12.Ростовский в крепости Св.Димитрия..."³⁰⁶

За указом Сенату від 8 жовтня 1802 року Тираспольський повіт відходить до Миколаївської губернії у наслідок розподілу Новоросійської губернії.

У наслідок перейменування Миколаївської губернії на Херсонську, з 15 травня 1803 року Тираспольський повіт знаходиться на території Херсонської губернії.³⁰⁷

У 1825 році частину селищ Тираспольського повіту було приєднано до нового Одеського повіту, а у 1834 році Тираспольський повіт було розподілено на 2 повіті: Тираспольський і Ананьївський.³⁰⁸

У такому вигляді Тираспольський повіт існував до кінця дореволюційного періоду.

До території сучасної Одеської області належить тільки частина колишнього Тираспольського повіту. Далі буде подано матеріали про влаштування медичної частини на території Тираспольського повіту за звітами Тираспольської губернської управи, земської управи, земських зборів, земських лікарів та ветлікарів, за документами Державного архіву Одеської області.

Розвиток земської медицини на території Тираспольського повіту почався у 1865 році. Основними його етапами були наступні події:

³⁰² Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года.// Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год. – Херсон, 1916 -1917. – С. 218

³⁰³ Там само. – С.219

³⁰⁴ Там само. – С.220

³⁰⁵ ПСЗ-I, т.ХХІІІ, №17300. – С.-Петербург, 1830. – С.642

³⁰⁶ ПСЗ-I, т.ХХІV, №18117. – С.-Петербург, 1830. – С.706-707

³⁰⁷ Анотований реєстр описів. Фонди дорадянського періоду. Спеціальний довідник./[автор-упоряд. В.Ю.Алексеева-Вітте]. – Вид.2-ге, доповн. – Одеса, 2008. – С.41

³⁰⁸ Там само. – С.42

25 вересня 1865 року відбулися перші чергові збори Тираспольського земства.

27 серпня 1866 року на засіданні чергових земських зборів було вирішено призначити 3 лікарів та 4 фельдшерів.

17 вересня 1869 року було вирішено надрукувати правила роботи земських лікарів.

19 травня 1876 року прийнято будівлю для влаштування в ній земської лікарні у м. Петроверівці, подаровану князем П.А.Абамеліком.

14 вересня 1879 року було вирішено дозволити іноді заміщати відсутніх лікарів «слушательницям» (особам, що закінчили медичний курс при Миколаївському військовому шпиталі).

У 1889 році відбулося здійснення реформи медичної частини, у зв'язку з незадовільним станом медичної справи, у наслідок чого повіт було розподілено на 7 медичних дільниць.

У 1890 році було припинено діяльність дільничних сповитух, фельдшерів було переміщено до лікарняних пунктів, забезпечено дільниці медикаментами і інструментами.

У 1891 році за постановою повітових земських зборів від 13 травня кількість медичних дільниць було збільшено ще на одну – Слободзейську.

На засіданні земських зборів Тираспольського повіту від 20 серпня 1898 року було вирішено відкрити амбулаторію з 1 січня 1899 року в селі Розаліївці Розаліївської волості.

У тому ж році зборами одноголосно було вирішено відкрити лікарню у Захар'ївці.

У 1910 році Тираспольський повіт мав 12 земських лікарняних пунктів та поділявся на 13 медичних дільниць (з Березівською міжповітовою).

У травні 1911 року було відкрито лікарняний пункт у Євгеніївській волості.

У 1913 році територія Тираспольського повіту була розподілена на 14 медичних дільниць та мала 13 земських лікарняних пунктів. Одна дільниця була частиною міжповітової дільниці губерньського земства (лікарняний пункт у м. Березівка Ананьївського повіту).

У 1916 році було вирішено збільшити грошову винагороду лікарів від 300 до 400 крб. і для фельдшерів до 150 крб.

1865 рік

25 вересня 1865 року відбулася значна подія у житті Тираспольського повіту – перше засідання чергової сесії повітових земських зборів.

Серед багатьох питань, які вирішувалися щодо влаштування земських закладів на території повіту, було розглянуто питання і про створення медичної частини.

У результаті обговорення було вирішено асигнувати 1650 крб. на 1866 рік для влаштування медичної частини³⁰⁹.

1866 рік

На черговому засіданні сесії повітових земських зборів від 27 серпня 1866 року було вирішено запросити для роботи у земстві Тираспольського повіту 3 лікарів та призначити утримання 4 фельдшерів у розмірі 100 крб. на рік кожному³¹⁰.

1869 рік

На черговому засіданні сесії повітових земських зборів від 17 вересня 1869 року було вирішено надрукувати створені управою і затверджені зборами правила “О правах и обязанностях земских врачей” у кількості 200 екземплярів. Правила було вирішено надрукувати для того, щоб населення могло з ними ознайомитись, так як діяльність медичної організації багатьом селянам ще була невідомою³¹¹.

³⁰⁹ Систематический свод постановлений Тираспольского уездного земского собрания с 1865 по 1900 гг. включительно. – Тирасполь, 1903. – С.420

³¹⁰ Там само. – С.420

³¹¹ Там само. – С.420

1871 рік

У 1870 році Херсонськими губернськими земськими зборами було асигновано на наступний рік повітовим лікарням 1/3 від суми у 22500 крб., яку губернська управа отримувала щорічно на облігації Головного товариства Російських залізничних доріг.

Крім того, губернські збори асигнували по 300 крб. на утримання вже існуючих повітових лікарень і тих, що мали відкритися.

На Тираспольських повітових зборах, під час обговорення питання щодо будівництва лікарень на території повіту, було вирішено: "...Так как Г.Министр Внутренних Дел... не согласился на закрытие Дубоссарской больницы, в которой суточное состояние больных в общей сложности едва достигает 3 человека, ходатайствовать о сокращении, по крайней мере, штатного числа кроватей в ней из 13 на 6, и затем открыть такие больницы, по мере средств, сперва в Тирасполе и м.Петроверовке, потом в м.Захарьевке и наконец в м.Гросуловке..."

Для затвердження даного рішення, управа звернулася до Херсонського губернатора.

Аргументуючи своє рішення, зборами було зазначено: "...г.Тирасполь и его окрестности, по многолюдству, преимущественно нуждаются в больнице, за тем м.Петроверовка, как центр той местности уезда, которая больше других удалена от местностей, имеющих больницы. Потом уже м.Захарьевка и Гросулово, как менее отдаленные, первое – от Дубоссар, а последнее – от Тирасполя, должны составлять предмет заботливости в медицинском отношении..."³¹².

Херсонський губернатор, у свою чергу, звернувся до Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора для затвердження даного рішення: "...Представляя о сем на благоусмотрение Вашего Высокопревосходительства, имею честь доложить, что ходатайство земства в виду предположенной весьма полезной цели, заслуживает, по мнению моему, полного внимания и при очевидном излишестве кроватей в Дубоссарской больнице, удовлетворение этого ходатайства не представляло бы никаких неудобств..."³¹³

Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор теж погодився з рішенням земських зборів і 22 квітня 1871 року направив з цього приводу прохання Міністру внутрішніх справ, на яке 2 червня 1871 року отримав відповідь: "...По приведенным Вами, Милостливый государь, данным, я со своей стороны не встречаю препятствия предоставит Вам сделать надлежащие по этому предмету распоряжения, но с тем, чтобы сокращение комплекта Дубоссарской больницы не служило препятствием к приему больных, в случае надобности, и сверх штата, как это допускается во всех других больницах..."³¹⁴

1872 рік

Протягом 1872 року на території Херсонської губернії вирувала епідемія холери. 23 вересня 1872 року Херсонським губернатором було надано Новоросійському і Бессарабському губернатору відомість про перебіг епідемії холери на території губернії. Станом з 20 серпня по 15 вересня на території Тираспольського повіту до 62 хворих осіб додалось ще 238. З них: вилікувалось – 249, померло – 36, продовжило лікування – 15 осіб³¹⁵.

У відомості, що містить дані з 17 по 24 вересня, зазначено, що на території Тираспольського повіту захворіло ще 9 осіб, крім 5, які залишились з попереднього звіту, вилікувалось – 13, помер – 1³¹⁶.

25 жовтня 1872 року Херсонським віце-губернатором було надіслано звіт Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору, у якому зазначено: "...Имею честь доложить Вашему Высокопревосходительству, что эпидемия в уездах: Херсонском, Тираспольском и Ананьевском совершенно прекратилась..."³¹⁷

³¹² ДАОО. — Ф.1. — Оп.85. — Спр.46 (1871 р.). — Арк.1-2

³¹³ Там само. — Арк.2, 2зв.

³¹⁴ Там само. — Арк.5, 5зв.

³¹⁵ ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.226. — Арк.51-52

³¹⁶ Там само. — Арк.108

³¹⁷ Там само. — Арк.109

Але у відомості, складеній губернським лікарняним інспектором від 17 листопада, знов фігурує Тираспольський повіт, на території якого з моменту початку епідемії (з 14 червня) по 5 листопада нараховується 2598 хворих, 1851 з яких вилікувались, 720 померли і 27 продовжило лікування³¹⁸.

Херсонський віце-губернатор повідомив Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору про те, що на території Тираспольського повіту все ж таки є епідемія холери, тільки 20 листопада 1872 року: "...Имею честь доложить Вашему Высокопревосходительству, что в Тираспольском уезде с 29 октября вновь появилась холера..."³¹⁹

У відомості за період з 5 по 20 листопада у повіті нараховується 22 нових хворих та 27 тих, що залишились з попереднього звіту. З них: вилікувалось – 31, померло – 11, продовжило лікування – 7³²⁰.

13 січня 1873 року Херсонський віце-губернатор знов звітує про припинення епідемії холери на території Тираспольського повіту: "...Имею честь уведомить Ваше Высокопревосходительство, что эпидемия в уездах Тираспольском и Одесском прекратилась и в настоящее время существует только в Елисаветградском уезде"³²¹.

10 березня 1873 року віце-губернатор повідомляє про припинення епідемії холери на всій території Херсонської губернії: "...Имею честь уведомить Ваше Высокопревосходительство, что эпидемия холеры прекратилась в Херсонской губернии совершенно."³²²

1876 рік

У 1876 році князем П.А.Абамеліком було подаровано Тираспольському земству будівлю, що знаходилась у його володіннях, з метою влаштування в ній земської лікарні у м.Петроверівці.

Черговою сесією повітових земських зборів від 19 травня було вирішено прийняти подарунок князя та асигнувати кошти на перебудування споруди під приміщення для земської лікарні.³²³

1879 рік

Через невелике жалування для медичного персоналу Тираспольський повіт постійно відчував потребу у лікарях і фельдшерах, які йшли працювати до земських закладів неохоче і швидко звільнялися. Дуже часто траплялося, що медичні дільниці працювали без лікарів по два-три місяці.

Для врегулювання цієї проблеми на черговій сесії Тираспольських земських зборів від 14 вересня 1879 року було вирішено дозволити заміщення вакантних посад земських лікарів «слухательницям» — особам жіночої статі, які закінчили медичний курс при Миколаївському військовому шпиталі.³²⁴

1885 рік

У 1885 році на території Тираспольського повіту функціонувало 5 лікарняних дільниць: Тираспольська, Дубосарська, Петроверівська, Захар'ївська і Гросулівська.

Тираспольська дільниця обслуговувала 16000 мешканців, Дубосарська – 32400, Петроверівська – 26000, Захар'ївська – 31600, Гросулівська – 27500.

³¹⁸ ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.226. — Арк.129

³¹⁹ Там само. — Арк.131

³²⁰ Там само. — Арк.135

³²¹ Там само. — Арк.141

³²² Там само. — Арк.148

³²³ Систематический свод постановлений Тираспольского уездного земского собрания с 1865 по 1900 гг. включительно. — Тирасполь, 1903. — С.438

³²⁴ Там само. — С.444

На Тираспольській дільниці протягом року було зафіксовано 413 стаціонарних хворих і 801 амбулаторних. На Дубосарській – 288 стаціонарних і 4964 амбулаторних. На Петроверівській – 221 стаціонарний (про амбулаторних дані відсутні). На Захар'ївській – 1025 амбулаторних (про стаціонарних дані відсутні). На Гросулівській – 1248 амбулаторних (про стаціонарних дані відсутні).

На Тираспольській дільниці працював лікар-завідувач лікарнею, лікар-консультант, один фельдшер та обслуговуючий персонал лікарні. На Дубосарській — лікар-завідувач лікарнею і дільницею, один фельдшер та обслуговуючий персонал лікарні. На Петроверівській — лікар-завідувач лікарнею, доглядач лікарні (він же і фельдшер), два фельдшера, сповитуха та обслуговуючий персонал лікарні. На Захар'ївській – один лікар, один фельдшер і сповитуха. На Гросулівській — один лікар, два фельдшера і сповитуха.

У повіті функціонувало кілька вільних аптек: на території Тираспольської дільниці було дві аптеки, на території Дубосарської – 1, на території Петроверівської – 1, Захар'ївської і Гросулівської теж по одній.³²⁵

Протягом року було зроблено 7507 щеплень проти віспи – 3929 хлопчикам і 3578 дівчаткам. Після щеплень вилікувалось 3886 хлопчиків і 3575 дівчаток. Померло 3 хлопчика і 3 дівчинки. Щеплення робили фельдшери, сповитухи та спеціально запрошені особи³²⁶.

У Тираспольській лікарні протягом року лікувалось 322 чоловіка та 126 жінок. 290 чоловіків і 108 жінок вилікувалось, 18 чоловіків і 11 жінок померло. На 1886 рік залишилось 14 чоловіків і 7 жінок. Серед хворих було 209 мешканців Тирасполя, 145 мешканців Тираспольського повіту, 29 немісцевих, 12 іноземців та 53 арештанти³²⁷.

У Дубосарській лікарні протягом року лікувалось 193 чоловіка та 95 жінок. 158 чоловіків і 89 жінок вилікувалось, 22 чоловіка і 5 жінок померло. На 1886 рік залишилось 13 чоловіків і 1 жінка. Серед хворих було 39 військових нижчих чинів, 165 мешканців Тираспольського повіту, 84 немісцевих³²⁸.

У Петроверівській лікарні протягом року лікувалось 138 чоловіків та 83 жінки. 121 чоловік і 75 жінок вилікувалось, 7 чоловіків і 7 жінок померло. На 1886 рік залишилось 10 чоловіків і 1 жінка. Серед хворих було 162 мешканці Тираспольського повіту, 53 немісцевих, 6 іноземців³²⁹.

1889 рік

На Тираспольських повітових земських зборах від 29 серпня 1889 року було вирішено здійснити реформи у медичній частині повіту у зв'язку з незадовільною її роботою. Збори постановили:

1. Розділити повіт на 7 медичних частин і призначити у кожен з них по одному лікарю і два фельдшера.

2. Влаштувати на дільницях, що не мають лікарень, прийомні покої і забезпечити їх достатньою кількістю медикаментів, які повинні видаватися безкоштовно бідним хворим на розсуд лікаря.

3. Відкрити тимчасові лікарні для епідемічних хворих.

4. Приймати безкоштовно до лікарень заразних хворих, а також осіб з хворобами, що загрожують їх життю.

5. Покласти на лікарів санітарний і гігієнічний нагляд за всіма публічними і загальними місцями.

6. Визначити обов'язкові і необов'язкові виїзди лікаря за вимогою приватних осіб, при чому за необов'язкові виїзди встановити винагороду.

7. Призначити утримання всім лікарям по 1000 крб., а управі відкрити кредит із залишків земського збору до 5000 крб.

До цього у 1889 році Тираспольський повіт поділявся на 5 медичних дільниць: Тираспольську, Дубосарську, Петроверівську, Гросулівську і Захар'ївську. Перші три дільниці мали по одній лікарні. У Тираспольській було 22 ліжка, у Дубосарській теж 22, у Петроверівській – 12.

³²⁵ Тираспольское очередное земское собрание сессии 1886 года. – Тирасполь, 1887. – С. 150-153

³²⁶ Там само. – С. 156-157

³²⁷ Там само. – С. 160

³²⁸ Там само. – С. 162

³²⁹ Там само. – С. 164

Кожною медичною дільницею і лікарнею завідував лікар (крім Тираспольської). Тираспольською завідував особливий постійний лікар і консультант. Всіх лікарів у повіті було 7 – 5 дільничних і 2 при Тираспольській лікарні. Загальна кількість фельдшерів – 13, сповитух – 3, лікарняних доглядальниць – 3.

Крім медичного персоналу, у лікарняних закладах повіту працювало 3 доглядача, 5 служителів, 3 кухаря і кухарка, 2 прачки і 1 двірник³³⁰.

У 1889 році амбулаторних хворих нараховувалось 10342, серед них 5631 чоловік і 4711 жінок. Заразними хворобами страждало 1868 осіб – 963 чоловіка і 905 жінок. У порівнянні з 1888 роком амбулаторних хворих було на 2475 осіб більше.

Щеплення проти віспи було зроблено 3695 дітям.

Лікарні повіту відвідало 983 хворих: Тираспольську – 441, Дубосарську – 242, Петроверівську – 300. Кількість заразних хворих: у Тираспольській лікарні – 119, у Дубосарській – 79, у Петроверівській – 59.

Утримання всіх трьох лікарень коштувало земству 20740 крб. 96 коп.³³¹

Утримання медичного персоналу обійшлося у 5160 крб., витрати на медикаменти – 1543 крб. 49 коп., на відправку хворих до закладів догляду за бідними і їх утримання коштувало 224 крб. 93 коп.³³²

На зборах було розроблено нові інструкції для медичного персоналу та правила влаштування медичної частини:

Правила об устройстве медицинской части в Тираспольском уезде

1. Общие положения

§ 1. Образовать 7 врачебных участков с одним врачом и 2 фельдшерами в каждом больничном и в двух не больничных; в остальных двух иметь одного врача и одного фельдшера.

§ 2. В каждом не больничном участке устраиваются для приема приходящих больных амбулатория с двумя при них кроватями для помещения, по усмотрению врача, больных, нуждающихся в немедленной помощи; забота, продовольствие и уход за этими больными возлагается на самих больных.

§ 3. В каждом врачебном участке, для расширения амбулатории и для большего ознакомления врача с жителями своего участка, устанавливаются выездные пункты, куда врач с походной аптекой выезжает раз в неделю в определенный, преимущественно базарный день и к определенному часу и принимает там больных на тех же основаниях, что и в амбулатории.

§ 4. Участковый врач, как в месте своего жительства, так и выездных пунктах обязательно присутствует в амбулатории не менее двух часов между 8 и 12 часами дня, а при накоплении больных – до окончания приема их.

§ 5. В не амбулаторные часы врач также не должен отказывать в помощи всем к нему обращающимся, а в определенных случаях, как то: в важных случаях — в роде опасных кровотечений, поранений, трудных родов и т.п., он не только должен во всякое время оказать помощь у себя на дому, но и являться, получив о том заявление, к больным на квартиру.

§ 6. О времени и месте приема врачом больных как в месте жительства, так и в выездных пунктах населения участка извещается особыми объявлениями, рассылаемыми во все учреждения, к должностным лицам и во все поселения участка.

§ 7. Врачебный совет, за исключением случаев частной практики, безусловно бесплатен.

§ 8. В случаях выезда к больному и вообще помещения его на дому, в виде частной практики, врач получает от пациента вознаграждение по следующему расчету: за посещение больного на дому и в месте жительства врача, но не далее одной версты от его квартиры 50 коп., от 1 до 10 верст – 1 руб. 50 коп, от 10 до 20 верст -3 руб., а далее 20 верст – 5 руб. — при этом подвода в оба пути на счет больного.

§ 9. Медикаменты заготавливаются управой по полугодно по списку, составленному врачом и утвержденному съездом врачей, в пределах сметного назначения. Ключи от лекарств хранятся у врача.

§ 10. Лекарства выдаются бесплатно больным всех сословий только бедным, по усмотрению врача; заразные же больные, а также больные коим болезни угрожают быстрой опасностью жиз-

³³⁰ Постановления Тираспольского уездного земского собрания за 1889 год. – Тирасполь, 1890. – С. 127

³³¹ Там само. – С. 128-129

³³² Там само. – С. 130

ни, принимаются в больнице для лечения бесплатно; но в сем последнем случае врач должен определить опасность заболевания при поступлении больного в больницу, а не по окончании его лечения.

Примечание: заразные болезни, при коих больные помещаются в больнице для бесплатного лечения: корь, скарлатина, краснуха, оспа, все роды тифа, эпидемический церебраспинальный менингит, круп, крупозная пневмония, дифтерит, дизентерия, европейская холера, рожа, родильная горячка, свинка, коклюш, грипп, туберкулез, сибирская язва, сап и водобоязнь.

§ 11. Годовой оклад жалованья назначается врачам по 1000 руб., а фельдшерам по 300 руб. каждому, с правом бесплатных разъездов на земских почтовых лошадях в пределах участков.

§ 12. Врачам не воспрещается частная практика, но при непрременном условии бесплатной помощи всем амбулаторным больным и вообще неимущим и чтобы частная практика не мешала исполнению указанных в параграфе 4 обязанностей врача.

§ 13. Занятие других платных должностей для врача, помимо земской службы, не допускается.

§ 14. Низший медицинский персонал, в отношении служебных обязанностей, подчиняется всецело врачу.

§ 15. Увольнение, перевод и отпуск фельдшеров производятся управой по сношению ее с врачами подлежащих участков.

§ 16. На обязанность врачей возложен контроль смотрителей больниц. Все сношения смотрителей с уездной управой не должны производиться помимо врача.

§ 17. При больницах должны быть квартиры для фельдшеров.

§ 18. Вопрос об организации акушерской помощи, впредь до разработки такового, остается открытым.

§ 19. Для разработки и обсуждения вопросов, касающихся медицины в уезде, учреждаются при уездной земской управе: а) постоянная врачебная комиссия и б) уездные съезды врачей.

§ 20. В состав этой комиссии входят: уездная земская управа, 2 земских врача – по выбору съезда, санитарный врач и 2 гласных по выбору уездного земского собрания, участвующих и в съезде врачей. Для непрременного состава комиссии необходимо присутствие представителя уездной управы и 2-х врачей.

§ 21. Комиссия собирается по мере надобности, а съезд врачей созывается не менее двух раз в год.

§ 22. Комиссия обсуждает вопросы, касающиеся медицины в уезде, переданные на ее рассмотрение уездной земской управой, земским собранием или же членами той же комиссии.

§ 23. Постановления комиссии и съезда врачей производятся уездною управою в исполнение, если касаются вопросов, разрешенных собранием, или же представляются на учреждение собрания.

II . Инструкция для врачей

§ 24. Земский врач обязан оказывать врачебное пособие всем обращающимся к нему больным в районе отведенного ему участка (§ 3 – 8 сих правил).

§ 25. Без разрешения уездной земской управы он не имеет права отлучаться, куда бы ни было из участка, и обязан жить в назначенном ему пункте.

§ 26. Система врачебной помощи должна быть стационарная, поэтому:

а) прием амбулаторных больных во врачебных пунктах производится ежедневно, начиная с 10 часов утра и продолжаясь по мере необходимости, но не менее 2 часов. Не в амбулаторные часы врач не должен отказывать в помощи, согласно § 5 сих правил.

б) врач с походной аптекой выезжает раз в неделю в учрежденные пункты к определенному времени, где и принимает больных на тех же основаниях, что и в амбулатории.

в) в важных случаях в роде опасных кровотечений, поранений, трудных родов и т.п. врач должен не только во всякое время оказывать пособие у себя на дому, но и являться, получив о том заявление к больным на квартиру.

Примечание: выезд врача на частную практику не считается уважительной причиной его отсутствия из амбулатории в установленные приемные часы.

§ 27. Всем низшим медицинским персоналом врач распоряжается самостоятельно и распределяет между ними работу по своему усмотрению.

§ 28. На враче лежит обязанность борьбы с эпидемиями, появившимися в его участке. Он обязан ехать к больному при каждом известии о появлении, могущего принять повальный характер; в случае сомнения врача в характере заболеваний, он может послать под своею личною ответственностью, надежного фельдшера для предварительного определения болезни.

§ 29. Для врача обязательно проведение в точности всей той программы борьбы с эпидемиями, какая принята в то время в уезде.

§ 30. Врач организует в своем участке оспопрививание согласно данным ему указаниям. В случае появления оспенной эпидемии врач распоряжается вакцинацией и ревакцинацией пораженной местности.

§ 31. На врача возлагается санитарный и гигиенический надзор во всех публичных и общественных местах и в случае замеченных им нарушений санитарных требований он доводит об этом до сведения подлежащего ведомства.

§ 32. При исполнении своих обязанностей в участке врач обращается за законным содействием к сельским и полицейским властям.

§ 33. Каждый врач обязан аккуратно доставлять в определенные сроки и по установленным формам отчет по медицинской части, а перед началом каждого полугодия он представляет смету по медикаментам, перевязочным средствам и потребным ему инструментом.

III. Инструкция для фельдшеров

§ 34. Постоянным местом жительства фельдшера назначается тот пункт, где живет врач.

§ 35. Фельдшера подчинены своему врачу или его заменяющему во всем, что касается их служебных обязанностей, как например: а) поездка в участок по требованиям врача, касающимся дел участка; б) исполнение поручений врача по отношению ко всем больным во всякое время дня и ночи; в) обязательное присутствие на врачебных приемах, обходах больных по домам или в больничных палатах и т.п., помогая врачу во всем, что от него потребует последний; г) приготовление по предписаниям врача всех лекарств больным, не отговариваясь незнанием способа их приготовления; д) на фельдшере лежат канцелярские обязанности, как переписка официальных бумаг; е) надзор за чистотою и порядком в амбулатории, приемном покое, аптечке, больничных палатах, врачебном кабинете и т.п., при чем он делает соответственные распоряжения сиделкам и служителям; ж) заменяет врача, по указаниям последнего, когда тот отсутствует в амбулатории и участке и з) исполняет его предписания и законные требования во время деятельности на эпидемиях.

§ 36. Фельдшер не имеет права никуда отлучаться из своего места жительства, без ведома и согласия врача, даже и к больному. Только в отсутствии врача и если случай заболевания принадлежит к неотложным, как то указано в выше п. в § 26, он обязан ехать к больному, давая каждый раз подробный отчет врачу при возвращении из поездки.

§ 37. Просьбы об увольнении и отпуске фельдшера посылают в уездную управу обязательно через врача.

§ 38. Все медикаменты и перевязочные средства, выдаваемые врачом населению в амбулатории или вне ее через фельдшера, не должны быть оплачиваемы и требование за это платы от кого либо строго преследуется, на равне с продажей медикаментов из земской аптеки на сторону.

§ 39. При исполнении своих обязанностей фельдшер не имеет права получать платы от больных.

IV. Сельские амбулатории

§ 40. В тех участках, где нет больниц, устраиваются амбулатории в собственных или наемных помещениях.

§ 41. Помещение это должно состоять, самое меньшее, из трех комнат и кухни – 1 для аптеки и ожидальни для больных, 1 – кабинет врача и где он осматривает больных, оказывает им соответственное пособие и отпускает приготовленные тут же лекарства, и 1 – для помещения коечных больных.

§ 42. При этом в амбулатории должен быть служитель без различия пола, — он же и сторож.

§ 43. Помещение для амбулатории должно быть снабжено, по прилагаемому списку, необходимой мебелью, посудой, бельем и т.п. При нем необходимо иметь ледник или по крайней мере, погреб.

§ 44. Помещение для амбулатории, в предупреждение распространения заразных болезней, должно быть, по возможности, удалено от жилья, скопления людей вблизи базаров и других людных мест.

§ 45. Амбулатория снабжается лекарствами и инструментами, необходимыми для подачи врачебной помощи.

§ 46. В амбулатории ежедневно, в определенные часы, подается врачебная помощь согласно §§ 4, 7 и 10 сих правил.

§ 47. Кроме врача, на приеме больных обязательно присутствует фельдшер и служитель. Врач освобождает их от подобного присутствия лишь по своему усмотрению.

§ 48. При приеме больных устанавливается очередь, при чем тяжело больные должны быть осмотрены раньше. Всем больным ведется журнал по обще установленной форме.

§ 49. В отсутствие врача, если его не заменяет другой врач, больных принимает фельдшер, по назначению самого врача.

§ 50. Врач имеет полный надзор над амбулаторией и заботится о приобретении необходимо-го для нее, входя с докладами о сем в уездную управу.³³³

Також зборами затверджено розподілення повіту на медичні дільниці зі списком волостей і селищ до кожної з них:

Деление Тираспольского уезда на медицинские участки

1. Тираспольский участок

г.Тирасполь.

Волости:

Слободзейская – Слободзея, Карагаш, Чобручи, Сукляя.

Парканская – с.Парканы, с.Терновка, д.Косоговка.

Малаештская 1 – с.Малаешты.

2. Гроссуловский участок

Волости:

Новопетровская – Гроссулово (Михайловка) — амбулатория и место жительства врача, м.Ноповетровск (Савицкое) — выездной пункт, д.Антоновка (Ковач) с х. Петр., деревни Анастасиевка, Антоновка (Никорицева), Богославка, Викторовка (Богачева), Веселый Кут (Поплавское), Гаевка, с.Гиржева (Фелициановка), дд. Давидовка (Мардаровка), Ириновка, Кистельница (Перешоры), Кардамичева, Клейн-Нейдорф (Малая Карамановка), Мурата (Каламатина), Наксия (Марко-Гаюсова), Николаевка (Стоянова), Ново-Антоновка (Варваровка), Ново-Николаевка (Малая Плос.), Ново-Екатериновка (Ново-Савицкое), Полезная (Малая Гроссулова), Платоновка, Толстуха, Трудомировка, Хорошая, Эмануиловка (Самборское), хутора Александровка (Дурбайловка), Артеменков, Бугай, Вакарский, Вапнярка, Гетманский (Савицкий), Гетманский, Вербаны (Торосов), Вербаны, Добрый-Луг, Дурбайлы, Ириновский (Ново-Павловка), Катин (Горского), Михельсталь (Веселый Кут), Мацкулы, Мануха, Ново-Майорский, Мигаев, Ново-Константиновка, Немецкий (Колонка), Парканский, Перстнев, Раек (Петро-Павловка), Стояновский, Тятра, Туржанский, Три –Криницы.

Плосковская – с.Плоское, х.Плосковский бычек.

Розальевская – м.Розальевка (Орлаево и Больш. Филадорова) — выездной пункт, дд. Ангилиновка (Эксапаритова), Андрияшевка (Цонерова), Александровка (Баранова), Веровка (Майорское), Велизаревка, Грузиновка, Ивановка (Бузинова, Султановка и Александровка), Елисаветполь (Копытина), Елено-Константиновка (Тополчанова и Рябовка), Липовская (Шаца), Марьяновка (Фатуровское), Матлашевка (Куликовское), Миролюбовка (Малая Филодор.), Миролюбовка (Додоновка), д. Никольское (Салунское), д.Павловка (Визиряновка и Павло-Майорова), деревни Патратьевка (Александровка), Сираковка, Стойкова, Степановка, Трубочеевка, Федоровка (Деминское), Юрговка (Юргович. и Князева), Яковлевка, поселок при ст.Раздельной, хутора Александровский, Босый (Куликовского), Бурдов (Миролюбовский), Крауса, Копыткина (Михайловск), Катериновка (Косынкowa), Лучинского (Снежко-Блоцкого), Матяшевский (Ухановка), Милолюбовский (Шаца), Никольский (Девка), Снежко-Блоцкий, Стольниченко.

Коротнянская – с.Коротное, Глинное, Незавертайловка.

Малаештская 1 – с.Славяносербка.

Слободзейская – с.Ивано-Богуславка.

3. Катаржинский участок

Волости:

Катаржинская – с.Катаржино (амбулатория и место жительства врача).

Понятовская – м.Понятовка (выездной пункт), деревни Дарьевка, Ново-Дарьевка, Петро-Евдокиевка (Храброво), Чекмежиевка, Цезаревка, Прохоровка, хутора Бакалов, Лозов, Стары Кожары, Фрейдорф, Свиная Балка.

Гофнунгстальская – с.Гофнунгсталь (Цебриково) — выездной пункт, Цыбулевка (Нейгликсталь), Берлин (Воробьевка), Ней-Березина (Малая Зиминова).

Горьевская – с.Б.Зиминова (Григорьевка), Брашевановка, хутора Козаков (Брашеванов), Подколин, Малина, Кодрян, деревни Воробьевка (Ивановка), Ольгина, Толмачева.

³³³ Постановления Тираспольского уездного земского собрания за 1889 год. – Тирасполь, 1890. – С.197-205

Евгеньевская — м.Евгеньевка, д. Анастасиевка (Шарова), Александро-Дарьевка, м.Бузинова, деревни Бузинова, Букоемка (Герасимовка, Ульянов.), Джугастра, Кусакова (Курсакова), Кринички, Любобтаевка, Марциановка, Малая Жеребкова, Ново-Николаевка, Степановка, Соколова, хутора Демишкан (Плахотина), Ивановка (Гмошинских), Трошкин, Ново-Николаевский (Бузинова), х.Бузиновский, д.Новакова, х.Беляевского, х.Лозинга (Веселый).

Розенфельдская – селения Розенфельд, Александрфельд, Ней-Кандель (Богунцов), Ней-Эльзас (Козловка), Фриденфельд, Анастасиевка (Шарова), Ней-Либераль, Шенфельд.

Демидовская – деревни Балайчук, Бернадовка (Чижева), Вейсовка, с.Гнаденфельд (Нейкова), Даниловка, Екатериновка, Ново-Петровка (Дмитричка), Станиславка (Зброжковка), хутора Большая Чижевка, Малая Чижевка, Ламзаки, Репахи, Куса, д.Онарьевка, х.Филисеев (Ширяево).

4. Петроверовский участок

Волости:

Петроверовская – м.Петроверовка (больница на 12 кровати и местожительство врача), деревни Ивановка, Олимпиадовка, Петро-Павловка, Семеновка (Антоновича), Семеновка (Гольнского), Васиревка (Ревава), Васиревка (Тартыновского), Вульфова, Лозоватка (Баньковка), Ковалевка, Ново-Петровка (Г.Пиваровича), Ново-Петровка (К.Пиваровича), Бурлеевка, Ново-Петровка, х.Березовского, д.Новоселка (Софиевка), д.Елисаветовка (Курдыманова), хутора Шеллиста (Корниловича), Павловского (Олимпиадовка), Владиславка (Друанова, Вульф.), Мищенко (Марьяновка), Мокрицкого, Пивоваровский, Шулянский, Трилевича, Лозоватка, д.Демидовка (Флориновка).

Горьевская – с.Горьево, деревни Адамовка (Сираковка), Армашева (Малигоново), Гидуляновка, Диденкулова, Долиновка (Екатериновка), Давидовка (Флориновка), Екатериновка (Струтинского), Еленовка (Крижановка), Ивановка, Ижицкая, Кисилевка, Куликовка, Ляхова, Заикина, Макаровка, Махновка, Переплетковка, Петровская (Лихова), Петро-Марьевка (х.Синицы), Роскошная, Секретаровка (Марцинковских), Секретаровка, Софиевка, Сакары (Сакаровка), Юрашевка, Михновский, Тимовское, Павло-Дарьевка, х.Жуковского.

Евгеньевская – деревни Андреевка (Юковское), Албуловка, Анно-Покровка, Екатериновка (Наркевича), Еленовка (Елено-Уритовка), Платоновка, Фердинандовка (Сиротское), Волк (Волчково), Неунывай, Силовка, хутора Никитина, Кучерявый.

Гофнунгстальская – деревни Адамовка, Михновка, Бердиновка.

Розенфельдская – деревни Ней-Кассель, Паульсталь, х.Берга.

Демидовская – с.Демидовка (выездной пункт), д.Анатолевка, д.Антоновка (Ганское), д.Егоровская (Шутова), д.Лукашевка, д.Ольговка (Усатенко), д.Яковлевка, х.Малахова, х.Полищука, х.Панченко.

5. Захарьевский участок

Волости:

Захарьевская – м.Захарьевка, с.Васильевка, с.Осиповка, деревни Балашева, Давидовка, Стоянова, Латьевка, Викентьевка, Ново-Павловка, Павловичи, Марьяна Роща, Егоровка, хутора Павловского, Гедеримова (Дороцкое), Васильки (Байерова, Адамовка), Затишье, Загорье, деревни Екатериновка (Бурдий), Елизаветовка (Бурдий), Петрополь, Краснополь (Пономарева), Ивановка, Новый Стразбург (Богданово), Александровка (Маслакова), Дружелюбовка (Лаптева), Богдановка (Щедрое), Диордиешты (Савчинское), Качуровка (Ольговка), х.Войнов (Борунча), деревни Веселая (Ставниче), Марьяновка, Глубокояр (Бодарева), Шеньередюры (Ново-Майорск.), Шентередюры (Старо-Майорск.), х.Зады, д.Сатова, х.Мауровка (Миндра), х.Кошары, д.Игнатьевка, х.Перекрестово, с.Кошарка, д.Кремпулька, х.Екатериновка, деревни Павловка, Карабань, Приимова (Ново-Селица), Дементьева (Тимотинова), Керстинова (Дементьева), Александровка (Дементьева), Моисеевка, Бадюлова, Ивановка (Бадюлова), Еленовка (Дементьева), Марьяновка, Николаевка (Зарицкое), Новозарицкое, х.Ново-Павловский, х.Саратов, д.Скинишоры (Станилевичева).

Малигоновская – с.Малигонова (выездной пункт), деревни Бирносова, Агнесовка, х.Бранковановский, д.Машинька, х.Юркевича, д.Приютовка, х.Софиевка, деревни Никомавровка, Митрофановка, Ново-Ивановка, Андрияновка, Семеновка (Пейчева), Галунова, Качулова, Мало-Марьяновка, Макаровка, х.Граматков, деревни Букоемка, Греко-Марьяновка, Андриушановка (Бранкованова), Александровка (Голембовка), Григорьевка, Копейкова, х.Чабанка, д.Малороща, д.Ивановка, д.Антоновка, х.Ивановка, д. Александровка (Малигонова), х.Соханский.

Гофнунгстальская – д.Торосово (Гофнунгсфельд), с.Соханское (Эйгенфельд).

Малаештская 2-я – с.Малаешты 2, Илья, с.Григорио-Павловка, хутора Будиешты, Плясецкий, Триграды (Фриденваль), Сырой, Мазаракий, Кобыла (Краканат), Раек, д.Новая Вижна (Германова), х.Ольговка (Германова), д.Старая Вижна (Германова), д.Терентьевка (Штралерова).

6. Павловский (Тумановский) участок

Волости:

Кассельская – с.Кассель.

Гликстальская – селения Гликсталь, Нейдорф, Бергдорф, Клейн-Бергдорф, х.Кронталь.

Ташлыкская – селения Буторы (выездной пункт), Ташлык, Шибка, д.Ново-Александровка.

Малаештская 2-я – х. Волчий (Бринза), деревни Еленовка (Корицкое), Марьяновка (Десеньева), с.Реймаровка (Волча), деревни Боска, Ново-Комиссаровка, Нестеровка.

Россиянская – м.Павловка (Туманова) — амбулатория и местожительство врача, деревни Россияновка, Курпинова, Миницкое, Соше-Островское, х.Островский, х.Хороший, деревни Александровка (Лекарева), Унтиловка, Лазаревка, Комаровка (Малая Туманова), Самойловка, Александровка (Радзишевского), Парканова.

Малаештская 1-я – селения Спеля, Тея, Токмазея, Красногорка, Черница.

7. Дубоссарский участок

г.Дубоссары — больница на 12 кроватей и местожительство врача.

Лунговская – селения Лунга, Магала, Коржево, Кучиеры, Роги, Маловатая, Дороцкое, Кошницы, Перерытое, Погребы, д.Павловка.

Дубовская – селения Дубовое, Дойбаны, Гояны, д.Койкова, х.Рабиновича.

Малаештская 2-я – деревни Федоровка, Розовка -1, Розовка-2.³³⁴

1890 рік

Виконуючи постанову повітових земських зборів від 20 серпня 1889 року стосовно перевлаштування медичної частини у повіті, повітова земська управа розділила повіт на 7 лікарняних дільниць: Тираспольська – 20418 осіб, Гросулівська – 28336 осіб, Катаржинська – 21794 особи, Петроверівська – 15838 осіб, Захар'ївська – 22737 осіб, Павлівська (Туманівська) – 27020 осіб, Дубосарська – 15740 осіб. Лікарі знаходились у населених пунктах, за назвою яких створено дільниці.

Запасного лікаря Будрецького зарахували до дільничних лікарів і запросили ще одного лікаря зі стипендіатів Херсонського губернського земства А.Ф. Пукалова.

Приміщення для амбулаторії Захар'ївської дільниці було взято у найм за 100 крб. та зібрано інформацію стосовно найму приміщень для Гросулівської та Катаржинської дільниць. Приміщення для амбулаторії Павлівської дільниці було запропоновано власником села Павлівки князем Олександром Павловичем Абаменіком безкоштовно.

Також управа припинила діяльність дільничних сповитух, фельдшерів було переміщено до лікарняних пунктів, дільниці забезпечено медикаментами і інструментами³³⁵.

На території повіту діяло 3 лікарні, 4 прийомних покоїв, працювало 7 лікарів, 1 лікар-консультант, 11 фельдшерів, 3 доглядачі лікарні.

Щеплення здійснювалося фельдшерами. Детрит для щеплень закуповувався у губернському земському телятнику. Протягом року 5131 особі дитячого віку було зроблено щеплення проти віспи.

Амбулаторних хворих у 1890 році на території повіту нараховувалось 16014. На Тираспольській дільниці – 3157, Дубосарській – 3647, Петроверівській – 2963, Захар'ївській – 2273, Гросулівській – 1665, Павлівській – 1530, Катаржинській – 779. На дільницях повіту було зареєстровано 2492 особи, що постраждали від заразних хвороб.³³⁶

Лікарні повіту відвідало 1220 осіб: Тираспольську – 489, Дубосарську – 384, Петроверівську – 367. Заразних хворих у Тираспольській лікарні було 128 осіб, у Дубосарській – 118, у Петроверівській – 97.³³⁷

На утримання медичної частини у 1890 році було витрачено 31676 крб. 30 коп. Повітовим земством асигновано 21117 крб. 53 коп. – тобто 2/3 частини витрат. Губернське земство асигнувало 10588 крб. 77 коп. – 1/3 частину від всіх витрат³³⁸.

³³⁴ Постановления Тираспольского уездного земского собрания за 1889 год. – Тирасполь, 1890. – С.206-224

³³⁵ Там само. — С.193

³³⁶ Там само. — С.109

³³⁷ Там само. — С.110

³³⁸ Там само. — С.111

1891 рік

У 1891 році за постановою повітових земських зборів від 13 травня кількість медичних дільниць було збільшено на одну – Слободзейську.

Медичний персонал залишився у минулорічному складі: 7 лікарів, 1 лікар-консультант і 13 фельдшерів. При лікарнях працювало 3 доглядача і у кожній лікарні та амбулаторії відповідна кількість служителів. Функціонувало 3 лікарні, 3 амбулаторії з прийомними покоюми і одна амбулаторія без прийомного покою³³⁹.

Тираспольською дільницею, що займала 800 кв.верст, завідував лікар А.А. Казанский. Кількість фельдшерів на дільниці – 3. Дубосарською дільницею, що займала 600 кв.верст, завідував лікар В.В. Зелінський. Кількість фельдшерів – 2. Петроверівською дільницею, що займала 700 кв.верст, завідував лікар П.Н. Голунський. Кількість фельдшерів – 2. Захар'ївською дільницею, що займала 1250 кв.верст, завідував лікар А.Ф. Пукалов. Кількість фельдшерів – 2. Гросулівською дільницею, що займала 1100 кв.верст, завідував лікар Ф.Н. Вирановський. Кількість фельдшерів – 2. Павлівською дільницею, що займала 1000 кв.верст, завідував лікар Є.Я. Дюков. Кількість фельдшерів – 1. Катаржинською дільницею, що займала 900 кв.верст, завідував лікар П.М.Будрецький. Кількість фельдшерів – 1.

Лікарі, що завідували лікарнями, прийняли 11912 хворих, з них: у Тираспольській лікарні – 5014, у Дубосарській – 3542, у Петроверівській – 3356.³⁴⁰

У амбулаторіях лікарі прийняли 12370 хворих. З них: у Захар'ївській амбулаторії – 3886, у Гросулівській – 3009, Павлівській – 3431, у Катаржинській – 2044.

Із загальної кількості хворих, на заразні хвороби страждали 3344 особи. Найбільше у Гросулівській дільниці – 618, трохи менше у Захар'ївській – 569 та Тираспольській – 545. Найменше заразних хворих було зареєстровано у Катаржинській дільниці – 305, трохи більше у Павлівській – 370. У Дубосарській хворіло 488 осіб, у Петроверівській – 449.³⁴¹

У лікарнях повіту стаціонарно лікувалось 478 хворих, у прийомних покаях 25. Найбільшу кількість хворих прийняла Тираспольська лікарня – 651, найменшу – Катаржинський прийомний покій – 3.³⁴²

Протягом року було зроблено 5850 щеплень проти віспи. Тираспольська дільниця – 860 щеплень, Дубосарська – 552, Петроверівська – 604, Захар'ївська – 841, Гросулівська – 1462, Катаржинська – 967, Павлівська – 564.

Оперативних втручань медичним персоналом було зроблено 575.³⁴³

Серед гострих епідемічних захворювань перше місце займало захворювання на тиф, від якого постраждало 470 осіб, друге місце – кір (446), третє – дифтерит (387). Серед інших епідемічних захворювань були такі показники³⁴⁴:

Назва хвороби	Кількість хворих
Ангіна	696
Грип	193
Коклюш	179
Вітряна віспа	25
Свинка	52
Літні проноси	875
Всього	2020

На утримання однієї медичної дільниці з лікарнею земством протягом 1891 року було витрачено 7945 крб. 78 коп., без лікарні – 2126 крб. 76 коп.

Медичний звіт за 1891 рік склав повітовий санітарний лікар К.І. Шидловський.³⁴⁵

³³⁹ Тираспольское очередное земское собрание сессии 1892 года. – Тирасполь, 1893. – С. 149

³⁴⁰ Там само. – С. 150

³⁴¹ Там само. – С. 151

³⁴² Там само. – С. 152

³⁴³ Там само. – С. 153

³⁴⁴ Там само. – С. 154

³⁴⁵ Там само. – С. 156

1898 рік

На засіданні земських зборів Тираспольського повіту від 20 серпня 1898 року було вирішено відкрити амбулаторію з 1 січня 1899 року в селі Розаліївці Розаліївської волості, так як Розаліївська волость була найменш забезпеченою лікарняною допомогою.

Амбулаторію у Розаліївці було призначено місцем знаходження запасного лікаря і при ньому фельдшера. На утримання амбулаторії асигновано 2150 крб., у тому числі на жалування лікарю з квартирними – 1200 крб., фельдшеру – 350 крб.³⁴⁶

На засіданні від 23 серпня вирішувалось питання щодо будівництва Захар'ївської лікарні замість Гросулівської.

Ще у 1897 році земською управою зборам було представлено доповідь стосовно збільшення кількості лікарень у повіті через нерівномірне розподілення лікарняної допомоги на території Тираспольського повіту. Тоді управою було запропоновано відкрити у містечку Гросулове амбулаторію з прийомним покоєм на 8 ліжок. Але збори відклали рішення цього питання, доручивши управі і з'їзду лікарів з'ясувати, у якому районі повіту будівництво лікарняного закладу найбільш необхідне.

З'їзд лікарів з'ясував, що тільки населення 10 волостей та міст Тирасполя і Дубосари могло користуватися лікуванням у лікарнях.³⁴⁷

Також було зазначено, що в першу чергу відкриття лікарні потребує містечко Захар'ївка, потім Гросулове, так як у районі Захар'ївки більша щільність населення і віддаленість від лікарень повіту. Та й для будівництва лікарні саме в цьому населеному пункті князем Аргутинським-Долгоруким було відведено земельну ділянку.

Інженер Скорунок розробив проект лікарні, яка мала складатись з амбулаторного відділення, інфекційного бараку на 4 ліжка, приміщення на 9 ліжок, квартири завідуючого та службових приміщень. Коштував проект 11500 крб. На щорічне утримання лікарні потрібно було 4046 крб.

Збори одногосно вирішили відкрити лікарню у Захар'ївці.³⁴⁸

На утримання медичної частини у 1899 році зборами було асигновано 49849 крб. 67 коп., у тому числі: на утримання лікарень: Тираспольської – 7343 крб. 72 коп., Дубосарської – 5716 крб. 68 коп., Петроверівської – 4278 крб. 77 коп.; лікарняних дільниць: Тираспольської – 1200 крб., Дубосарської – 1200 крб., Петроверівської – 1200 крб.; амбулаторій: Захар'ївської – 2720 крб., Гросулівської – 2559 крб., Павлівської (Туманівської) – 2501 крб., Катаржинської – 2651 крб., Слободзейської – 2811 крб., Буторської – 2046 крб., Розаліївської – 1950 крб. На утримання медичного персоналу: 10 лікарів – 10000 крб.; виплату коштів лікарям Казанському, Зелинському, Будрецькому, Дембовському за вислугу років – 700 крб.; виплату квартирних 10 лікарям – 2000 крб.; виплату коштів на відрядження лікарів – 100 крб.; виплату жалування лікарю-асистенту при Тираспольській лікарні – 150 крб.; жалування 16 фельдшерам – 4800 крб.; жалування запасному фельдшеру – 300 крб.; жалування 2 фельдшерицям-акушеркам – 800 крб.; виплату коштів фельдшерам Архангельському, Архутичу, Баумгартену, Вишенському, Діордієву, Козлову, Майорову, Прокопенку, Раковському, Черноіваненку за вислугу років – 397 крб. 50 коп.; виплату квартирних 10 фельдшерам та 2 фельдшерицям – 600 крб.; на харчування черговим фельдшерам при лікарні – 220 крб. На влаштування нової операційної кімнати при Тираспольській лікарні – 2735 крб. На будівництво амбулаторії у Захар'ївці – 2300 крб.³⁴⁹

1910 рік

У 1910 році Тираспольський повіт мав 12 земських лікарняних пунктів та поділявся на 13 медичних дільниць (з Березівською міжповітовою).

Одна медична дільниця, в середньому, обслуговувала 20807 осіб населення (з міським населенням – 25083) и 494,6 квадратних верст.

На службі у земства працювало 13 лікарів, 22 фельдшера і 13 фельдшериць-акушерок.

³⁴⁶ Тираспольское очередное земское собрание сессии 1898 года. – Тирасполь, 1899. – С.27

³⁴⁷ Там само. – С.28

³⁴⁸ Там само. – С.29

³⁴⁹ Там само. – С.42-49

Лікарні мали 121 ліжко, прийомні покої при амбулаторіях – 10. Одне ліжко, у середньому, обслуговувало 1906 осіб населення (з міським – 2297 осіб).

Протягом року у медичних дільницях було надано допомогу 194436 амбулаторним і квартирним хворим, у тому числі в 134206 випадках допомогу надано лікарями, у 60230 випадках – фельдшерами.

Крім того, у Березівській дільниці обслуговувалися 2263 мешканці Тираспольського повіту.

Загальна кількість медичного втручання збільшилася на 14% у порівнянні з 1909 роком. На 1000 осіб населення припадало 653 випадки медичного втручання. У середньому, на одну медичну дільницю припадало 16014 випадки.

Стационарно у лікарнях повіту лікувався 3431 хворий, які всі разом провели там 40568 днів, тобто, у середньому, 11,8 днів кожен. При наявності 121 лікарняного ліжка на території повіту, з них щоденно було зайнято хворими 111,2 ліжка, що складає 92%.

У прийомних покоях при амбулаторіях лікувалося стационарно 42 хворих, які всі разом провели там 216 днів.

Протягом року медичний персонал повіту не припиняв роботу з щеплення населення проти віспи. Було зроблено 19529 щеплень і 10428 ревакцинацій.

Акушерську допомогу було надано 505 жінкам, у тому числі 383 під час пологів і 122 під час викиднів.

Хірургічну допомогу доводилося надавати не тільки в лікарнях і амбулаторіях, а й вдома. Всього протягом 1910 року було зроблено 6792 хірургічних втручання (разом з дрібними операціями).

Склад зареєстрованих хворих за групами хвороб був таким:

Группы болезней	К-во мужчин	К-во женщин	Обоего пола
Болезни эпидемические	11886	12368	24254
Другие заразные	5862	6110	11972
Животные паразиты	661	625	1286
Травматич.повреждения	5636	2135	7771
Лишение воздуха	2	-	2
Термич.и химич.воздействия	330	352	682
Отравления	46	20	66
Новообразования	430	459	889
Общее расстройство питания	757	2705	3462
Пороки развития	247	178	425
Болезни нервной системы	2354	4205	6559
Болезни лимфатич. систем	1254	1407	2661
Болезни орган. обон. и дых.	7189	7375	14564
Болезни пищеварения	13923	16562	30485
Болезни мочевых органов	408	337	745
Болезни мужских пол. орг.	390	-	390
Болезни женских пол. орг.	-	2423	2423
Болезни органов зрения	3766	3598	7364
Болезни органов слуха	1525	1014	2539
Болезни костей, суст., муск.	4026	4561	8587
Болезни кожи и подк. клетки	6324	5516	11840
Не классифицированные	1436	2379	3815
Итого	68452	74329	142781

З наведеної таблиці видно, що жінки хворіли більше, ніж чоловіки, майже на 6 тисяч осіб. Найбільша кількість зареєстрована хвороб органів травлення і серед жінок і серед чоловіків. Друге місце посідають епідемічні захворювання, третє – хвороби органів нюху і дихання.³⁵⁰

Постраждали на епідемічних хвороб склали 17% від загальної кількості. До їх складу увійшли: хворі на кір – 1440, скарлатину – 703, дифтерит – 10504, віспу справжню – 117, віспу вітряну – 100,

³⁵⁰ Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1910 г.// Сборник Тираспольского уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1910-1911. — С.19-21

заушницю – 1020, коклюш – 1750, тиф сипний – 749, тиф черевний – 1113, тиф невизначений – 474, тиф зворотній – 156, дизентерію – 878, грип – 5187, холеру азіатську – 52.

Швидкий розвиток епідемії дифтериту викликав великі витрати грошей на придбання протидифтеритної сироватки. Було виписано 19550 флаконів.

Для боротьби з епідемією тифу було влаштовано тимчасову лікарню в с.Переритому Лунгівської волості, яка пропрацювала з 1 вересня до 13 листопада, та розширено Тираспольську лікарню за допомогою винаймання приміщення.

Захворювання на холеру, що почалося в повіті з 15 липня, не перетворилося на епідемію, а розповсюдилось тільки у 6 населених пунктах. Всього зареєстровано 52 хворих, 37 з яких лікувалося у лікарняних закладах і 15 – вдома. Тимчасові протихолерні лікарні було влаштовано в селах Ба-лайчук і Чобручі.

На утримання медичної частини у 1910 році земством було витрачено 127701 крб. 81 коп.³⁵¹

1911 рік

Земськими зборами сесії 1911 року було відмовлено сільському товариству с.Волкове Євгеніївської волості у влаштуванні фельдшерського пункту в с.Волкове. Також відмовлено Гоф-нунгстальському товариству у видачі субсидії на утримання лікаря.

Питання, поставлене гласним Н.Г. Поповим щодо будівництва лікарні в селі Катаржине, залишилось не вирішеним.

Питання щодо асигнування повітовому земству 694 крб. 44 коп. для повернення 2/3 витрат на надзвичайні епідемії було знято з сесії, так як губернська управа асигнувала ці кошти раніше, без доповіді губернським зборам.

Питання щодо відкриття в с.Переритому лікарняного пункту, запропоноване головою Бессарабської губернської санітарно-виконавчої комісії, було відхилено зборами.

Зборами було вирішено асигнувати 600 крб. для надання допомоги сиротам осіб, що загинули під час холери.

Також було асигновано кошти на відкриття у Євгеніївській волості лікарняного пункту, який почав функціонувати у травні 1911 року.

Асигновано кошти на посади фельдшериці-акушерки на Малаєштській 2-й ділянці і 2-х запасних фельдшерів.

Також у кошторис 1911 року внесено 15500 крб. для закінчення будівництва Павлівської лікарні. На момент проходження зборів вже було закінчено будівництво амбулаторії при лікарні і квартири лікаря, які почали функціонувати з листопада 1910 року.³⁵²

На засіданні земських зборів сесії 1911 року управою було запропоновано посаду фельдшериці-акушерки у новій, відкритій у 1911 році, Євгеніївській медичній ділянці, для надання фельдшерської допомоги населенню і заміщення фельдшера під час його виїздів на ділянку. Посади фельдшериць-акушерок існували на всіх медичних ділянках Тираспольського повіту, але протягом першого року з моменту відкриття ділянки, управа не розраховувала на її інтенсивну роботу, тому посада фельдшериці-акушерки започатковувалась, як правило, з наступного року.³⁵³

Збори вирішили асигнувати в 1912 році на жалування і квартирні фельдшериці Євгеніївської ділянки кошти, у розмірі 516 крб.³⁵⁴

Також було зачитано доповідь “О постановлении Тираспольской Городской Думы по вопросу о передаче Тираспольской Земской Больницы в ведение Городского управления”, в якій говорилось про те, що лікарняний пункт у м.Тирасполі при тодішніх умовах розташування земських лікарняних закладів, був не потрібен мешканцям повіту. А для міського населення працював окремий лікарняний пункт і амбулаторія. Лікарня у м.Тирасполі теж стане непотрібною для сільського населення після відкриття лікарень у Малаєштах 1-х і Катаржиному. Після їх влаштування можна закрити земський лікарняний пункт у м.Тирасполі, а будівлю лікарні передати у розпорядження міського управління.

³⁵¹ Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1910 г.// Сборник Тираспольского уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1910-1911. – С.21

³⁵² Сборник Тираспольского уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1911.– С.37-38

³⁵³ Там само. – С. 180

³⁵⁴ Там само. – С. 104

На землі, виділеній міським управлінням для земської лікарні, земством було побудовано і арештний будинок, тому Тираспольська міська дума під час переговорів з міським управлінням, що відбулися ще у 1904 році, запропонувала передати місту всі будівлі, що знаходились на цій землі. З метою ліквідації лікарняного пункту в Тирасполі і передачі лікарні місту, треба було збудувати нову споруду арештного будинку за межами лікарняної садиби та половину коштів на утримання лікарні передати міському управлінню, а другу половину асигнувати на утримання Малаєштської і Катаржинської лікарень. Таким же чином і поділити інвентар лікарні.

Зборами було постановлено прийняти доповідь управи і запропонувати Тираспольському міському управлінню вступити у переговори з Тираспольським земством щодо умов передачі лікарні місту, встановивши крайню дату угоди 1 січня 1912 року. З цього моменту почати ліквідацію лікарні.

Розгляд цього питання міською думою було відкладено до затвердження складу думи на нове 4-хріччя.

1 червня при міській управі відбулося засідання комісії земських і міських гласних за участю лікарів, висновок якого було розглянуто міською думою на засіданні від 6 червня. Міська дума постановила:

1. Визнати будівлю земської лікарні придатною для майбутньої міської лікарні і просити у земства для її утримання 10000 крб.

2. Після згоди земства передати місту будівлі, вони повинні бути передані всі, без винятку, і арештний будинок у тому числі, разом з чорним подвір'ям.

3. Якщо земство забажає всі будівлі залишити собі, то воно повинно за землю, на якій вони розташовані, видати місту 30000 крб. на будівництво нової міської лікарні. А місто безкоштовно передає земству ділянку землі для будівництва арештного будинку.

4. Якщо земство залишить будівлі собі, то управа просить земство утримувати лікарню протягом 1912-1914 років, поки не буде побудована нова міська лікарня. А якщо земство передасть всі будівлі місту, то управа просить утримувати лікарню до 1 січня 1912 року.

5. Якщо земство передає будівлі, то місто надає йому ділянку землі напроти драгунських казарм для арештного будинку.

6. Якщо земство не передасть будівлю арештного будинку місту, то управа просить асигнувати 15000 крб. на будівництво заразного відділення лікарні.

7. Також повинно бути передано половину всього інвентаря лікарні.

8. Місто не бере на себе обов'язків з надання ліжок сільським мешканцям. Земство повинно сплачувати за них кошти. Сільських амбулаторних хворих місто повинно прийняти разом з міськими жителями.

Земська управа визнала пропозицію щорічного утримування лікарні у розмірі 10000 крб. не прийнятною.³⁵⁵

На утримання лікарів протягом 1912 року, земськими зборами було вирішено асигнувати наступні суми:

1. Основне жалування 13 дільничним і 1 запасному лікарям по 1500 крб. (всього – 21000).

2. Квартирні кошти 5 дільничним лікарям: Тираспольському, Дубосарському, Захар'ївському, Гросулівському і Катаржинському – по 300 крб. і 1 запасному – 400 крб. (всього – 1900).

3. Додаткове жалування за 5-річну вислугу: Будецькому і Денбровському за 2 п'ятиріччя з окладу 1200 крб. по 360 крб.; Пукалову по 1 серпня за одне п'ятиріччя — з окладу 1000 крб., за друге – з окладу 1200 крб., а з серпня за два п'ятиріччя з окладу 1200 крб. – 342 крб. 50 коп.; Тотешу за одне п'ятиріччя з окладу 1200 крб. – 180 крб. (всього – 1242 крб. 50 коп.).

4. Лікарям-асистентам: при Тираспольській лікарні – 600 крб., при Дубосарській – 90 крб. (всього – 690).³⁵⁶

На утримання фельдшерів було виділено:

1. Основне жалування 21 дільничному фельдшеру і 4 запасним по 420 крб. (всього – 10500).

2. Квартирні кошти 13 фельдшерам – по 96 крб. і 4 запасним фельдшерам – по 146 крб. (8 фельдшерів: у Захар'ївці, Гросулове, Малаєштах-1, Малаєштах-2, Роздільній, Андріянівці і Павлівці (2 фельдшера) отримували квартиру натурою).

3. Додаткове жалування за 5-річну вислугу: Баумгартену, Діордієву, Євсеєнко, Козлову, Любецькому, Майорову, Прокопенку, Раковському і Чорноіваненку за два п'ятиріччя з окладу 360 крб.

³⁵⁵ Сборник Тираспольского уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1911. – С.209-211

³⁵⁶ Там само. – С.103

– по 180 крб.; Кафаджи з 1 січня за два п'ятиріччя з окладу 360 крб. – 180 крб.; Бекаревичу, Соболеву і Горнаго за одне п'ятиріччя з окладу 360 крб. – по 90 крб.; Четакову з 1 жовтня за одне п'ятиріччя з окладу 360 крб. – 90 крб.

На утримання фельдшерниць-акушерок протягом 1912 року було асигновано:

1. Основне жалування 12 дільничним і 2 запасним фельдшерницям-акушеркам по 420 крб. (всього – 5880).

2. Квартирні кошти 2 запасним фельдшерницям-акушеркам по 146 крб. і 6 дільничним по 96 крб. (6 фельдшерниць-акушерок: в Дубосарах, Павлівці, Слободзеї, Роздільній, Малаєштах-1 і Малаєштах-2 отримували квартири натурою).

3. Додаткове жалування за 5-річну вислугу: Стопкевич за 2 п'ятиріччя з окладу 420 крб. – 210 крб.; Цуркан до 1 лютого за одне п'ятиріччя і з 1 лютого за два п'ятиріччя з окладу 420 крб. – 201 крб. 25 коп.; Прокопенко по 15 липня за одне п'ятиріччя і з 15 липня за 2 п'ятиріччя з окладу 420 крб. – 153 крб. 13 коп.; Дорофійовій і Лін за одне п'ятиріччя з окладу 420 крб. – по 105 крб.; Горенштейн за одне п'ятиріччя з 1 лютого – 96 крб. 25 коп. (всього – 870 крб. 63 коп.)

4. Жалування і квартирні фельдшерниці Євгеніївської дільниці – 516 крб.³⁵⁷

У 1911 році на території Тираспольського повіту діяло 7 лікарняних дільниць: Тираспольська з лікарнею на 28 ліжок, Дубосарська з лікарнею на 22 ліжка, Петроверівська з лікарнею на 17 ліжок, Захар'ївська з лікарнею на 17 ліжок, Гросулівська з лікарнею на 18 ліжок, Павлівська з лікарнею на 12 ліжок, Слободзейська з лікарнею на 18 ліжок та 6 амбулаторних дільниць: Катаржинська, Малаєштська 1-ша, Роздільнянська, Андріянівська, Малаєштська 2-га, Євгеніївська.³⁵⁸

Також зборами сесії 1911 року було затверджено асигнування коштів на капітальний ремонт Петроверівської лікарні – 650 крб.; на капітальний ремонт Гросулівської лікарні – 640 крб.; на проведення водогону в заразний барак, встановлення ватер-клозету і каналізації у Гросулівській лікарні – 600 крб.; на влаштування артезіанського колодязя для брудної води при Захар'ївській лікарні – 100 крб., на придбання садиби з будівлями для потреб Дубосарської лікарні і квартир для медичного персоналу – 7000 крб.; на лікарняні будівлі у Павлівці – 15500 крб.; на влаштування приміщення амбулаторії і квартир для персоналу у Малаєштах 2 – 525 крб.; на влаштування стайні для лікарняної коняки при Слободзейській лікарні – 65 крб.; на будівництво сараю і комори при Слободзейській лікарні – 490 крб.; на влаштування загорожі і воріт при Дубосарській лікарні – 350 крб.³⁵⁹

1913 рік

У 1913 році територія Тираспольського повіту була розподілена на 14 медичних дільниць та мала 13 земських лікарняних пунктів. Одна дільниця була частиною міжповітової дільниці губернского земства (лікарняний пункт у м.Березівка Ананьївського повіту).

Середня площа медичної дільниці повітового земства — 474 квадратних верст, середня кількість мешканців – 23700 (без міського населення – 19600). До міжповітової дільниці губернского земства було віднесено площу у 262 кв. версти з населенням 7230 осіб. Найбільша дільниця в повіті – Гросулівська, територія якої складала 676 кв. верст. Найменша – Тираспольська – 259 кв.верст.

На одну медичну дільницю у середньому припадало 44 населених пункти (разом з Березівською дільницею). Найбільша кількість населених пунктів знаходилась на Захар'ївській дільниці – 112, найменша – на Тираспольській – 8. Найбільша кількість мешканців (не рахуючи міських) мешкала на території Слободзейської дільниці – 40600, найменша – на території Малаєштської 2-ї – 9430.

Штат медичного персоналу повітового земства складався з 14 лікарів, 25 фельдшерів і 15 фельдшерниць-акушерок. Крім того, при Тираспольській лікарні знаходився лікар-асистент (отримував 600 крб. на рік).

З осіб медичного персоналу протягом 1913 року вибуло: лікарів – 5, фельдшерів – 6, фельдшерниць-акушерок – 3; вступило на службу: лікарів – 6, фельдшерів – 5, фельдшерниць-акушерок – 3. З числа нового персоналу вибуло 2 лікаря і 1 фельдшер.

³⁵⁷ Сборник Тираспольського уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1911. – С.104

³⁵⁸ Там само. – С. 108-109

³⁵⁹ Там само. – С.126-129

Відповідно заяв, переміщено з однієї посади на іншу 2 лікаря, 5 фельдшерів і 3 фельдшериці-акушерки.³⁶⁰

Кількість амбулаторних хворих, порівняно з 1912 роком, збільшилась на 13 дільницях, зменшилась – на одній.

Кількість амбулаторних хворих по волостям за 1913 рік подана у таблиці³⁶¹:

Волості	Кількість хворих	Кількість хворих на 1000 населення
Гликстальська	1287	222
Гофнунгстальська	5682	355
Демидівська	3006	273
Дубівська	1261	218
Євгеніївська	5532	601
Захар'ївська	12658	546
Кассельська	62	33
Катаржинська	5196	811
Коротнянська	8037	515
Лунгівська	7168	334
Малаєштська 1-ша	8590	655
Малаєштська 2-га	5058	617
Малигонівська	5488	477
Ново-Петрівська	9114	386
Парканська	3667	453
Петроверівська	10227	1065
Плосківська	1616	192
Понятівська	6085	498
Росіянівська	5947	730
Слободзейська	17218	585
Ташликська	3434	262
Всього	126333	481
м.Тирасполь	7906	-
м.Дубосари	7638	-
м.Григоріополь	304	-
Всього	15748	-

На 13 медичних дільницях було надано допомогу 212327 особам амбулаторно і вдома, на міжповітовій дільниці – 3003. На один лікарняний пункт, у середньому, припадало 16332 хворих. Фельдшерами була надана допомога у 28,6% випадків. Повторні звернення громадян склали 31,6% від загальної кількості відвідувань.

Мешканці міст склали 10,8% від загальної кількості хворих, сільське населення – 86,6%, мешканці інших повітів і губерній – 2,6%.

На 1000 осіб припадало 481 тих, хто звертався за допомогою до медичного персоналу. Найбільша кількість звернень (від 500 до 1000) відбулася на території Петроверівської, Росіянівської, Катаржинської, Євгеніївської, Захар'ївської, Коротнянської, Малаєштської

³⁶⁰ Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914. — С.1

³⁶¹ Там само. — С.15

1-ї, Малаєштської 2-ї і Слободзейської волостей. Від 250 до 500 звернень було на території Понятовської, Парканської, Малигонівської, Гофнунгстальської, Лунговської, Ново-Петрівської, Ташликської, Демидівської волостей. Менше, ніж 250 звернень, було на території Гликстальської, Дубовської, Плосківської і Кассельської волостей.³⁶²

Сім лікарень повітового земства утримували 133 ліжка, з них 42 знаходились у відділеннях для гострозаразних хворих. Заразні відділення були у наявності у всіх лікарнях. При шести з них вони розташовувались у окремих приміщеннях, при одній (Тираспольській) – у загальній будівлі з окремим входом.

Назва лікарні	Кількість ліжок	Кількість хворих
Тираспольська	28	848
Дубосарська	22	631
Петроверівська	17	507
Захар'ївська	17	619
Гросулівська	18	303
Павлівська	12	288
Слободзейська	18	446

Одне лікарняне ліжко обслуговувало 2370 осіб населення повіту – і сільського і міського. Деякі мешканці східної частини повіту користувались стаціонарним лікуванням у Березівській міжповітової лікарні.

У лікарнях повітового земства протягом 1913 року знаходилось 3642 хворих, які всі разом провели у лікарні 38056 днів. Один хворий, у середньому, лікувався 10,4 дня.

Під час ремонту будівель приймання хворих припинялося: у Петрівській лікарні – на 1 місяць, у Захар'ївській – 10 днів, у Гросулівській – 2 місяці 10 днів, у Павлівській – 7 днів, у Слободзейській – 10 днів. Відділення для заразних хворих теж функціонували не постійно, а, в основному, під час епідемій.

У прийомних покоях, що розташовувались при амбулаторіях, де приймали хворих, яким потрібна була невідкладна допомога, оглянуто 34 хворих, які провели там 152 дня.

На 1000 мешканців волостей припадало 10, що користувались стаціонарним лікуванням. Більше, ніж 10 мешканців, зверталися до лікарень з Петроверівської, Захар'ївської, Лунгівської, Ново-Петрівської, Росіянівської, Слободзейської, Дубівської волостей. Від 5 до 10 – з Гликстальської, Гофнунгстальської, Євгеніївської, Коротнянської, Малаєштської 2-ї, Малигонівської, Парканської, Ташликської волостей. Менше, ніж 5 – з Кассельської, Малаєштської 1-ї, Плосківської, Понятівської, Катаржинської волостей. Відомості по Демидівській волості на момент складання звіту не були отримані, як і відомості з Березівської міжповітової лікарні.

З усієї кількості стаціонарних хворих протягом 1913 року померло 154 особи, що складало 4,2%.³⁶³

Хірургічну допомогу населенню було надано у 6144 випадках (враховуючи дрібні операції). На Тираспольській дільниці – 588, Дубосарській – 1342, Петроверівській – 437, Захар'ївській – 789, Гросулівській – 442, Павлівській – 400, Слободзейській – 757, Катаржинській – 454, Малаєштській 1-й – 183, Роздільнянській – 314, Андріанівській – 220, Малаєштській 2-й – 94, Євгеніївській – 124.

Акушерську допомогу було надано у 633 випадках, не враховуючи повторних. З них 258 (40,7%) у лікарнях і прийомних покоях. Найбільша кількість звернень по акушерську допомогу припала на Тираспольську дільницю – 144. Найменша – на Малаєштську 2-гу і Євгеніївську дільниці – по 12.

У 379 випадках було надано допомогу при нормальних пологах, у 94 випадках – при патологічних і 160 – при викиднях.

Лікарі надавали акушерську допомогу у 41 випадку, лікарі і фельдшериці- акушерки разом – у 204 випадках, фельдшериці- акушерки – у 384 випадках, фельдшери – у 4 випадках.

³⁶² Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914. — С.2

³⁶³ Там само. — С.2-3

Порівняно з 1912 роком, кількість наданої акушерської допомоги збільшилась на 16,3%.

Щеплення проти віспи здійснювалося дільничним медичним персоналом, склад якого на деяких дільницях посилювався запасними чи тимчасовими епідемічними фельдшерами, фельдшеріцями-акушерками чи акушерками.

Міському населенню протягом 1913 року було зроблено 143 щеплення, сільському – 14523, всього – 14666.

Протягом року хворі повіту відправлялися до спеціалізованих лікарняних закладів губернського земства. До психіатричної лікарні було відправлено 40 душевно-хворих (у 1912 році – 31), до бактеріологічної станції для щеплень проти сказу – 127 осіб (у 1912 році – 73), до грязелікарні на стаціонарне лікування – 55 осіб, для амбулаторного лікування – 22.

Лікарі Тираспольського повіту дотримувалися такого порядку підбору хворих, які потребували лиманного лікування: до березня дільничні лікарі і лікар Тираспольської міської амбулаторії надавали управі списки хворих, з числа тих, які звернулися протягом року до земських амбулаторій і лікарень, що потребують лиманного лікування. У березні чи квітні ці списки розглядалися на з'їзді лікарів, в якому брав участь і завідуючий губернською лиманолікарнею. Потім складався список обраних хворих відповідно кількості місць і список кандидатів. Складені на з'їзді лікарів списки розглядалися управою і, якщо були затверджені, висилалися дільничним лікарям.³⁶⁴

Протягом 1913 року кількість зареєстрованих епідемічних хворих збільшилась порівняно з 1912 роком на 55%. Хворих на кір було зареєстровано 1983 особи, краснуху – 11, скарлатину – 2827, дифтерію – 1756, віспу справжню – 33, віспу вітряну – 111, заушницю – 1099, коклюш – 1047, грип – 4125, сипний тиф – 335, черевний тиф – 552, зворотній тиф – 290, нез'ясований тиф – 40, дизентерію – 701.

Найбільш значна кількість випадків кіру і скарлатини зареєстрована у Придністровському районі, сипного тифу – у Росіянівці і Василівці, зворотнього тифу – у Терновці, Вербанах, Мигаєвому.

Протиепідемічні заходи вживалися постійним дільничним персоналом, склад якого посилювався у найбільш уражених місцевостях.

Тимчасові пункти було відкрито у селі Василівка Захар'ївської волості (через епідемію сипного тифу), Росіянівці (з тієї ж причини), Шибці (через епідемію зворотнього тифу), Терновці (через епідемію зворотнього тифу і скарлатини), Коротному (через епідемію скарлатини), Парканах (через епідемію скарлатини).

Хворих ізолювали у заразних відділеннях при лікарнях. Для хворих на зворотній тиф було влаштовано тимчасовий барак у Терновці (маєток Фішера). При Тираспольській і Гросулівській лікарнях заразні відділення було розширено, для чого тимчасово виділено господарські приміщення.

Сироваткове лікування широко застосовувалось тільки відносно дифтерії. У інших випадках таке лікування застосовувалось рідко. Протягом року медичним дільницям було надано 4340 флаконів дифтеритної сироватки, іншої – 268.

Також лікарям виділялися кошти на харчове забезпечення хворих на тиф, які через бідність не могли дотримуватись дієтичного режиму. На ці потреби було витрачено 114 крб. 56 коп.

Під час епідемій тимчасово припинялося навчання у 4 школах: Терновській — на 4 дні (через епідемію кіру), Гофнунгстальській – на 5 днів (з тієї ж причини), Переритській і Міхновській – на 3 тижні (через епідемію скарлатини).

Через лікарняні амбулаторії розповсюджувались інструкції щодо засобів особистого запобігання заразним хворобам. Інструкцію щодо заходів проти скарлатини було надруковано молдавською мовою. Також було розповсюджено листівки та проведено лікарями бесіди з населенням щодо ізоляції хворих і припинення спілкування з ними здорових людей.³⁶⁵

У другій половині 1912 року почали формуватися започатковані санітарні опікунства. До кінця 1913 року такі опікунства були на 13 медичних дільницях.

Загальна кількість опікунів, обраних земськими зборами, дорівнювала 321. З моменту започаткування до кінця 1913 року опікунствами було проведено 37 засідань.

³⁶⁴ Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914. — С.4-5

³⁶⁵ Там само. – С.5-6

Назва опікунств	Кількість санітарних опікунів	Кількість засідань (з часу започаткування до 31.12.1913)
Тираспольське	7	1
Дубосарське	60	1
Петроверівське	25	1
Захар'ївське	26	10
Гросулівське	21	7
Павлівське	53	3
Слободзейське	10	1
Катаржинське	24	3
Малаєштське 1-ше	11	4
Роздільнянське	10	2
Андріанівське	6	2
Малаєштське 2-ге	34	2
Євгеніївське	34	-

Увага опікунств приділялася санітарному влаштуванню тих селищ, де розташовувались лікарняні пункти. Перше місце займало питання водопостачання, потім влаштування доріг, нагляд за продажем харчових продуктів, утримання в чистоті базарних площ і дворів, популяризація гігієнічних заходів серед населення, місця для звалищ та ін.

Опікунства впливали на місцеву владу стосовно вживання заходів щодо подолання бруду у селищах, утримання колодязів, продажу продуктів. Деякі опікунства виділили кошти на влаштування ретирадів (у Захар'ївці, Андріанівці), на нивеліровку (у Захар'ївці), на влаштування колодязів (у Гросулове).

Кошти опікунств у перший рік їх існування були незначними: до кас надійшло 847 крб. 39 коп., з яких отримано від повітового земства – 422, знайдено на місцях – 425.

Відповідно постанові губернських земських зборів, опікунства могли отримувати кошти від губернського земства у сумі, яка дорівнювала виданій повітовим земствам, але не більше 100 крб. на кожне опікунство.

Копії журналів засідань опікунств висилалися до управи. Також вони надавали управі грошові звіти у встановленій нею формі.³⁶⁶

Протягом 1913 року на території Тираспольського повіту відбулося 2 з'їзди лікарів – у квітні і листопаді. На них розглядалися списки медикаментів, списки хворих, що потребували лиманного лікування, питання щодо застосування сироваток і вакцин, щеплення і протиепідемічних заходів, щодо ассенизації лікарень, діяльності санітарних опікунств та ін.³⁶⁷

На утримання санітарної частини Тираспольського повіту губернським земством було асигновано 10942 крб. Губернський санітарний персонал складався з 3-х лікарів, фельдшера, лаборанта бактеріологічної лабораторії, рахівника при санітарному відділенні.

Санітарним відділенням при управі було розроблено медико-статистичний матеріал за формами, встановленими губернським земством; складено огляд стану медичної частини і захворюваності населення, а також звіт для губернського правління; надано інформацію для Всеросійської гігієнічної виставки і епідеміологічного з'їзду в Києві; складено опис стану медичної частини в повіті для надання міжвідомчій комісії з перегляду лікарняно-санітарного законодавства. Завдяки наданим дільничними лікарями тижневим епідемічним відомостям складалися тижневі зведення щодо епідемічної захворюваності, які надавалися до лікарняного відділення губернської земської управи та висилалися дільничним лікарям.

³⁶⁶ Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914. — С.6-7

³⁶⁷ Там само. — С.7

Працюючий при санітарному відділенні санітарний лікар-консультант був постійним доповідачем і секретарем з'їздів лікарів і медичних комісій; брав участь у підготовці доповідей земським зборам, забезпеченні лікарень медикаментами і медичним обладнанням. Два рази був у відрядженні до Тираспольського повіту під час епідемії, для участі у плануванні розширення селища Плоского, для участі у залізничній санітарно-виконавчій комісії з боротьби проти епідемії холери.³⁶⁸

Бактеріологічною лабораторією протягом 1913 року було досліджено 1168 об'єктів; з усієї сироватки, що знаходилась при лабораторії, вислано до медичних дільниць 4608 флаконів, виготовлено 445 пробірок щуриною яду, обладнано хімічний відділ лабораторії.

Лікар-бактеріолог, що завідував лабораторією, виїжджав на місце епідемії для з'ясування якостей хвороби. Під його керівництвом у двох лікарнях встановлено металеві дезинфекційні камери. Також ним надавалися з'їздам лікарів матеріали, необхідні для діагностики заразних хвороб. Лікар-бактеріолог брав участь у підготовці експонатів для Всеросійської гігієнічної виставки. Також займався вивченням умов, що спонукали появу заразних хвороб і розвиток епідемії, за допомогою бактеріологічних дослідів у бактеріологічній лабораторії. Брав участь в організації протиепідемічних заходів, в санітарних оглядах, читав лекції про заразні хвороби.³⁶⁹

Дільниці	Населення (без міст)	Площа (кв.верст)	Кількість лікарів	Кількість фельдшерів	Кількість фельдшерниць-акушерок	Наглядачі і лікарняні господині	Прислуга
Тираспольська	11600	259	1	2	1	1	12
Дубосарська	24600	442	1	3	1	1	9
Петроверівська	12200	545	1	2	1	1	8
Захар'ївська	24280	623	1	2	1	1	7
Гросулівська	23250	676	1	2	1	1	8
Павлівська	23240	588	1	2	1	1	7
Слободзейська	40600	516	1	2	1	1	9
Катаржинська	14960	500	1	1	1	-	1
Малаєштська 1	29310	489	1	1	1	-	1
Роздільнянська	12230	420	1	1	1	-	1
Андріанівська	18890	500	1	1	1	-	1
Малаєштська 2	9430	270	1	1	1	-	1
Євгеніївська	10180	340	1	1	1	-	1
Березівська міжповітова	7230	262	-	-	-	-	-

Всього на території Тираспольського повіту мешкало 254770 осіб сільського населення і 53510 у містах: у Тирасполі – 30590, у Дубосарах – 12990, у Григоріополі – 9930.

Кількість медичного персоналу: лікарів – 13 і 1 запасний, фельдшерів – 21 і 4 запасних, фельдшерниць-акушерок – 13 і 2 запасних.³⁷⁰

Наявність особового медичного складу у Тираспольському повіті на 31 грудня 1913 року із зазначенням дати вступу до земської служби, часу служби та назви дільниці показана у наступній таблиці³⁷¹:

³⁶⁸ Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914. — С. 11-12

³⁶⁹ Там само. — С.12

³⁷⁰ Там само. — С.13

³⁷¹ Там само. – С.27-28

Прізвище, ім'я, по батькові	З якого часу на службі	На якій дільниці пра- цював (станом на 31.12.1913)	Загальний час служби
Лікарі			
Тотеш М.Д.	з 1 жовтня 1902 р. (була перерва під час війни з Японією з 01.10.1904 р. по 01.02.1906 р.)	Тираспольській	11 років, 11 місяців
Іванов К.І.	28 грудня 1910 р.	Дубосарській	3 роки, 3 дні
Бланк І.А.	1 січня 1912 р.	Петроверівській	2 роки
Пукалов А.Ф.	з 01.01.1890 р. по 28.05.1895 р.; з 01.08.1902 р.	Захар'ївській	16 років, 5 місяців
Калмиков Н.І.	15 вересня 1912 р.	Гросулівській	1 рік, 3 місяці, 15 днів
Іванов Д.І.	22 травня 1912 р.	Павлівській	1 рік, 7 місяців, 10 днів
Чехович І.Ф.	21 січня 1912 р.	Слободзейській	1 рік, 11 місяців, 11 днів
Клямржинський П.Ф.	29 липня 1911 р.	Катаржинській	2 роки, 5 місяців, 3 дні
Гордон І.М.	1 грудня 1911 р.	Малаєштській 1-й	2 роки, 1 місяць
Тах М.Л.	29 січня 1913 р.	Малаєштській 2-й	11 місяців, 3 дні
Чукаловський А.Н.	3 жовтня 1913 р.	Євгеніївській	2 місяці, 28 днів
Чеботарьов В.Є.	13 травня 1913 р.	Запасний	7 місяців, 22 дні
Фельдшериці-акушерки			
Лобойко Є.А.	20 вересня 1910 р.	Тираспольській	3 роки, 2 місяці, 11 днів
Стопкевич Т.І.	15 лютого 1901 р.	Дубосарській	12 років, 10 місяців
Лін Б.Б.	1 жовтня 1906 р.	Петроверівській	7 років, 3 місяці
Коган Р.І.	5 листопада 1912 р.	Захар'ївській	1 рік, 1 місяць, 25 днів
Кисловська О.С.	22 березня 1912 р.	Гросулівській	1 рік, 9 місяців, 8 днів
Хмиз Є.В.	20 листопада 1908 р.	Павлівській	5 років, 1 місяць, 10 днів
Косс Х.С.	7 травня 1911 р.	Катаржинській	2 роки, 7 місяців, 23 дні
Ципоркес Б.Б.	29 липня 1913 р.	Андріанівській	5 місяців, 2 дні
Погребняк С.А.	20 жовтня 1908 р.	Малаєштській 1-й	5 років, 2 місяці, 10 днів
Четверікова Є.П.	13 грудня 1913 р.	Малаєштській 2-й	19 днів
Прокопенко А.Ф.	15 липня 1902 р.	Роздільнянській	11 років, 5 місяців, 15 днів
Зеляско К.В.	11 лютого 1913 р.	Євгеніївській	10 місяців, 20 днів
Цуркан А.Є.	1 лютого 1902 р.	Запасна	11 років, 11 місяців
Фельдшери зі шкільною освітою			
Майоров К.Н.	15 червня 1893 р.	Тираспольській	20 років, 6 місяців, 15 днів
Козлов Г.Н.	1 травня 1893 р.	Тираспольській	20 років, 8 місяців
Прокопенко М.С.	15 червня 1890 р.	Дубосарській	23 роки, 6 місяців, 15 днів
Євсеєнко А.П.	1 жовтня 1899 р.	Дубосарській	13 років, 3 місяці
Горнаго А.П.	1 жовтня 1906 р.	Дубосарській	7 років, 3 місяці
Чорноіваненко К.А.	9 липня 1888 р.	Петроверівській	25 років, 5 місяців, 22 дні
Кафаджи І.М.	1 січня 1902 р.	Петроверівській	12 років
Баумгартен Г.Н.	5 травня 1893 р.	Захар'ївській	20 років, 7 місяців, 25 днів
Раковський Г.І.	15 червня 1877 р.	Гросулівській	36 років, 6 місяців, 15 днів

Соболев І.Ф.	15 листопада 1906 р.	Гросулівській	7 років
Петрович М.В.	10 вересня 1911 р.	Слободзейській	2 роки, 3 місяці, 20 днів
Яковенко І.П.	16 лютого 1911 р.	Слободзейській	2 роки, 10 місяців, 15 днів
Варбанець П.С.	22 квітня 1913 р.	Павловській	7 місяців, 8 днів
Усачов С.А.	1 березня 1910 р.	Павловській	3 роки, 10 місяців
Погребняк А.І.	1 березня 1910 р.	Малаєштській 1-й	3 роки, 10 місяців
Козлов А.І.	6 червня 1911 р.	Малаєштській 2-й	2 роки, 6 місяців, 24 дні
Міхов Ф.Л.	9 серпня 1911 р.	Роздільнянській	2 роки, 4 місяці, 21 день
Максименко Л.І.	20 листопада 1913 г.	Запасний	1 місяць, 10 днів
Пилипенко П.М.	16 серпня 1913 р.	Запасний	4 місяці, 15 днів
Щербенко Ф.Л.	9 вересня 1913 р.	Запасний	3 місяці, 21 день
Фельдшери (ротні)			
Діордієв І.Ф.	13 січня 1893 р.	Захар'ївській	20 років, 11 місяців, 18 днів
Любецький М.В.	1 січня 1895 р.	Катаржинській	21 рік
Четаков П.С.	1 жовтня 1907 р.	Андріанівській	6 років, 3 місяці

Тираспольській повіт у 1913 році не мав земської богодільні, тому хронічні хворі доглядалися приватними особами за кошти земства від 3 до 5 крб. на місяць, або самі хворі отримували від управи щомісячні кошти від 2 до 5 крб. на місяць.

Протягом 1913 року на утримання хронічних хворих і видачу допомоги бідності було асигновано 1900 крб., у тому числі 450 крб. від губернського земства.

Станом на 1 січня 1913 року 31 особа була хронічно хворою та 2 прийнято протягом року.

За утримання хронічних хворих було видано кошти у розмірі від 18 до 120 крб. наступним особам: Довгач, Стемпковській, Кучинському, Бодрян, Васильєвій, Щабельській, Макухиній, Слюсаренко, Погороженко, Федченко, Снитинській, Вітровій, Маркуці, Гросул, Баришніковій, Грекову.³⁷²

Ці кошти було видано за утримання наступних осіб:³⁷³

Прізвище, ім'я, звання, роки	Місце проживання	З якого часу доглядається	Щомісячна платня	Всього видано
Чубуренко Лук'ян, селянин, 78 років	м.Тирасполь	1906 р.	5 крб.	60
Стемпковський Олександр, дворянин, 50 років, паралізовано правий бік	м.Тирасполь	1904 р.	5 крб.	60
Марковський Лаврентій, ідіот	х.Ближній	1906 р.	5 крб.	60
Шатило Іван, селянин, 107 років, сліпий	м.Тирасполь	1899 р.	5 крб.	60
Комар Михайло, селянин, сліпий	м.Тирасполь	1907 р.	5 крб.	55
Манішевська Агнеса, 70 років	м.Тирасполь	1907 р.	5 крб.	60
Городецька Антоніна, селянка	м.Тирасполь	1910 р.	5 крб.	60
Кирилова Варвара, селянка	м.Тирасполь	1911 р.	5 крб.	30
Міхеєва Марія, селянка	м.Тирасполь	1911 р.	5 крб.	15
Миндра Дарія, селянка, каліка	м.Тирасполь	1910 р.	5 крб.	54.50
Журба Пелагія, селянка, 70 років	м.Тирасполь	1911 р.	5 крб.	60
Мельниченко Варвара, селянка, 80 років	м.Тирасполь	1913 р.	5 крб.	60
Цибуленко Акуліна, вдова, міщанка, 70 років	м.Тирасполь	1907 р.	5 крб.	60
Трунов Григорій, селянин, ідіот	с.Тея	1896 р.	3 крб.	36
Цветков Микита, селянин	Роздільна	1913 р.	5 крб.	20
Бичкова Дарія, селянка, 60 років	м.Тирасполь	1911 р.	5 крб.	28

³⁷² Отчет о призреваемых Тираспольским уездным земством за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914. — С.1

³⁷³ Там само. – С.2

Селяни, які самі отримували кошти на своє утримання: Добрянська Наталя – вдова дворянина; Ловякін Микола – селянин; Панченко Олена – селянка Терновки (каліка); Матюхін Опанас – селянин; Суботін Петро – міщанин; Закаменна Євдокія — міщанка (паралізовано руки); Іванова Агафія — солдатка, 70 років; Можаровська Зіновія – вдова писаря управи; Таланова Марія – селянка; Заболотна Харитина – селянка; Федорова Агафія – селянка, 70 років; Тишковська Марія – селянка, каліка; Чебан Фекла – селянка; Бурлака Василь – селянин Осипівки, каліка; Мокрянський Григорій – селянин Осипівки, каліка; Хмеленко Марія – селянка, 73 роки; Олейніченко Євдокія – селянка Понятовки.³⁷⁴

У Тираспольському повіті не було приюту для підкинутих дітей і сиріт, а тому їх або відправляли до приюту м.Херсону, або віддавали приватним особам за кошти земства від 36 до 60 крб. на рік.

Станом на 1 січня 1913 року утримувалось 10 підкинутих дітей і сиріт приватними особами. Ще 8 з'явилося протягом року. Утримували таких дітей громадяни: Семенова, Кобилянська, Кудряшова, Берінова, Новацька, Железняк, Гусаченко, Костенко, Краєвський, Подмазіна, Латій, Кушнир'ова, Матусяк, Захарова, Кривохатенко, Левченко, Думанський.

Четверо дітей було всиновлено і видано грошову допомогу за всиновлення громадянам: Костенкам, Непомнящим, Матусяк і Захаровим.

Відправлено до Херсонського приюту 6 дітей, на що виділено кошти у розмірі 72 крб. До Херсонського сирітського будинку земство збиралося відправити 3 дітей і видало для цієї мети вчителю Малаю 16 крб. Але у сирітському будинку в 1913 році не було вакансій для Тираспольського повіту і діти залишилися.

З тих 8 дітей, що залишилися, один (Григорій) вивчив столярну справу і влаштувався на роботу. Тому його утримувачу Краєвському з 1 липня управа припинила виплату допомоги.

Таким чином, станом на 1 січня 1914 року на утриманні земства залишилось 7 дітей, з яких двоє (Григорій і Лідія) вчилися у початковому училищі.³⁷⁵

1916 рік

З першого січня по 10 жовтня 1916 року у Тираспольському повіті було зафіксовано 22,7 особи на 10000 населення, хворих на дифтерію, 14,2 – на скарлатину, 25,0 – на віспу, 20,4 – на черевний тиф, 24,4 – на сипний тиф. Кількість всіх епідемічних хворих на 10000 населення – 106,7.³⁷⁶

Дані про епідемічних хворих були подані на розгляд медично-санітарної наради при губернській управі (засідання 25-27 жовтня 1916 року). На основі цих матеріалів нарада повинна була скласти план заходів боротьби з епідеміями на 1917 рік. Для цього нарадою було з'ясовано стан земсько-медичних закладів. По Тираспольському повіту за 1916 рік зібрано наступні дані: 2 посади лікарів були незайнятими; не вистачало 5 осіб фельдшерського персоналу.³⁷⁷

Медично-санітарною нарадою визнано стан медичної справи на території Херсонської губернії незадовільним через низькі оклади медпрацівників, які не хотіли працювати за ті кошти, які їм пропонувалися земствами. Тому нарадою було вирішено збільшити грошову винагороду лікарям від 300 до 400 крб. і для фельдшерів до 150 крб. Також вирішено створити тимчасові протиепідемічні заклади, з яких на території Тираспольського земства запропоновано відкрити: 7 протиепідемічних лікарень (4 з них при дільничних лікарнях), 6 лазнь з паро-формаліновими камерами.³⁷⁸

1917 рік

На утримання медичної частини у 1917 році для Тираспольського повіту губернськими земськими зборами було асигновано 38561 крб.³⁷⁹

³⁷⁴ Отчет о призрѣваемых Тираспольским уездным земством за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914. — С.2-3

³⁷⁵ Там само. — С.4-5

³⁷⁶ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.265

³⁷⁷ Там само. – С.267

³⁷⁸ Там само. – С.268

³⁷⁹ Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год.// Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года – Херсон, 1916 - 1917. – С.68

Також окремо зборами виділено кошти на будівництво і ремонт лікарень у сумі 7465 крб.³⁸⁰

На жалування санітарному лікарю при повітовій управі К.Н. Співачевському асигновано 2000 крб., також 500 крб. квартирних та 1000 крб. за 5-річну вислугу років.³⁸¹

На жалування лікарю-епідеміологу (посада була вакантною) асигновано 2000 крб. та 500 крб. квартирних.³⁸²

Фельдшеру при санітарному лікарі Д.А. Крамаренко асигновано 480 крб. жалування, 80 крб. квартирних, 72 крб. за 5-річну вислугу років.³⁸³

Рахівнику при санітарному лікарі М.А. Трофимовій асигновано 420 крб. жалування, 60 крб. квартирних та 11 крб. 90 коп. за 5-річну вислугу років.³⁸⁴

Лікарю-бактеріологу М.Г. Ковальському асигновано 2000 крб., 500 крб. квартирних та 300 крб. за 5-річну вислугу років.

Лаборанту Н.І. Архутич асигновано 720 крб. жалування, 120 крб. квартирних та 108 крб. за 5-річну вислугу років.³⁸⁵

3. Міська медицина

Фактичний стан медично-санітарної справи у містах

На території Херсонської губернії міста (крім Одеси) не мали своїх лікарень і їх мешканці користувалися послугами земських лікарень.

У Овідіополі було вирішено побудувати лікарню за домовленістю з Одеським повітовим земством. Овідіопольським міським управлінням асигновано 25000 на будівництво лікарні і відведено земельну ділянку для цієї мети. Будівництвом лікарні мало займатися земство, також воно брало на себе витрати на обладнання і утримання лікарні та медичного персоналу. Частина коштів, у розмірі 1000 крб. щорічно, було виділено містом.³⁸⁶

За відомостями Ананьївської міської управи, бюджет на 1902 рік складав 74970 крб. 70 коп. З цієї суми на утримання лікаря було виділено 1200 крб., на роз'їзди міського лікаря, фельдшера і акушерки виділено 49 крб. 52 коп. Також було заплановано витрати на утримання міських фельдшерів у сумі 420 крб. та акушерки у сумі 180 крб. На утримання міської амбулаторії, міських звалищ, асенизаційного обозу, знищення собак коштів не було виділено. На заходи для покращення загальних санітарних умов було заплановано 35 крб. 79,5 копійок. Також заплановано витрати на попередження і припинення епідемічних захворювань у сумі 22 крб. 90 коп.

Медичний штат міста Ананьєва у 1902 році складався з одного лікаря, одного фельдшера і однієї акушерки.

Медична діяльність м.Ананьєва у 1902 році була наступною:

Види	Мешканці міста	Немісцеве населення
Кількість стаціонарних хворих у земській лікарні (лікувались безкоштовно)	350	626
Кількість амбулаторних хворих у земській лікарні (ліки безкоштовно)	20467	14823

³⁸⁰ Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год.// Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года – Херсон, 1916 - 1917. – С. 74

³⁸¹ Там само. – С.217

³⁸² Там само. – С.218

³⁸³ Там само. – С.219

³⁸⁴ Там само. – С.220

³⁸⁵ Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год.// Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года – Херсон, 1916 - 1917. – С.221

³⁸⁶ Васильевский Н.П. Городская медицина в Херсонской губернии.// Доклад XV съезду врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии. – Одесса, 1904. – С.9

Кількість амбулаторних хворих, що отримали допомогу вдома	114	-
Земська акушерська допомога	31	25
Міська акушерська допомога	323	-
Первинні щеплення проти віспи у земських амбулаторіях	-	598
Ревакціновані	-	69

У місті Маяки міське спрощене управління на свої кошти не утримувало ні міську лікарню, ні амбулаторію. Міське населення отримувало медичну допомогу у земській лікарні.

Посаду лікаря, що займався щепленнями проти віспи, займав місцевий земський лікар Щавинський, який робив щеплення у земській лікарні.

Місто не мало визначеної санітарної організації. У медичному штаті була акушерка, яка не займалась реєстрацією випадків акушерської допомоги.

У місті на попередження появи і припинення епідемій щорічно асигнувалось по 100 крб., а у 1902 році ця сума збільшилась до 200 крб.³⁸⁷

Медична діяльність у м.Овідіополі (1902 р.):³⁸⁸

Види	Мешканці міста	Немісцеве населення
Кількість амбулаторних хворих у міських амбулаторіях		
З видачею рецептів для придбання ліків	811	193
З видачею рецептів для придбання безкоштовних ліків	300	-
Без видачі ліків (перев'язки, операції і ін.)	1727	356
Кількість амбулаторних хворих, яких відвідали вдома міські лікарі		
	347	63
Акушерська допомога за місцем проживання породіль		
	103	13
Щеплення		
	274	29

Нарис про санітарний стан міста Ананьєва

У 1892 році з усієї кількості вулиць міста Ананьєва встелено бруківкою тільки три, з площ – тільки половина однієї. Бруківка на подвір'ях відсутня. Ретирати, за невеликим винятком, прості ґрунтові ями. Випорожнення вивозяться герметичними бочками і закопуються. Мешканці міста користуються винятково водою з криниць, у більшості випадків жорсткою і гірквоютою.³⁸⁹

У 1898 році у м.Ананьєві народилось 394 хлопчика і 369 дівчаток (у тому числі 89 хлопчиків-евреїв і 80 дівчаток-еврейок). Всього народилось 763 дитини. Найбільше малюків народилось у серпні – 69 та у травні – 66.³⁹⁰

Смертність складала 362 особи (у тому числі 69 євреїв) – 202 чоловіка і 160 жінок.

Від епідемічних хвороб померло: від віспи – 36, кіру – 42, скарлатини – 4, дифтериту – 8, крупу – 2, коклюшу – 10, тифу сипного – 4, тифу черевного – 12, від нез'ясованого тифу – 3. Таким чином на долю інфекційних хвороб припало 33% смертності.³⁹¹

³⁸⁷ Васильевский Н.П. Городская медицина в Херсонской губернии.// Доклад XV съезду врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии. – Одесса, 1904. – С.62-66

³⁸⁸ Там само. – С.66

³⁸⁹ Краткий очерк санитарного состояния городов России в 1892 году.// Приложение к отчету Медицинского Департамента за 1892 год. – С.-Петербург, 1895. – С.76

³⁹⁰ Санитарное состояние города Ананьєва в 1898 г. – Ананьєв, 1899. – С.3

³⁹¹ Там само. – С.4

У віці до 1 року померло 78 хлопчиків і 58 дівчаток; від 1 до 8 років – 45 хлопчиків і 36 дівчаток, від 8 до 15 – 6 і 6; від 15 до 25 – 16 і 2; від 25 до 60 – 25 і 34; від 60 – 32 і 24. Тобто смертність чоловіків була вищою у всі періоди, крім віку від 25 до 60 та від 8 до 15. Смертність дітей до 1 року складала 37,5% відсотків від загальної кількості померлих. Найбільше померлих було зареєстровано у січні – 59, найменше – у червні (13).³⁹²

Протягом року було зареєстровано 165 шлюбів – 101 православний і 64 єврейських. Найбільше шлюбних церемоній відбулося у січні – 32, найменше – у червні (4).

Щепленнями займалися міський лікар і фельдшер, якими було зроблено 653 вакцинації.

Акушерська допомога надавалася лікарем і акушеркою, якими було прийнято 24 немовляти, надано допомогу при 8 викиднях, під час 23 вагітностей, після 28 вагітностей, при 190 випадках жіночих хвороб.

Міський лікар відвідав 287 важкохворих мешканців.

Також лікарем і чинами поліції було зроблено санітарний огляд дворів, лавок і інших місць воєни і влітку. У результаті було складено 27 протоколів.³⁹³

Санітарний звіт за 1898 рік склав Ананьївський міський лікар Х.Лабутин.

4. Приватна медицина

Крім медичних працівників, що знаходилися на службі у земства і утримувалися державою, на території Херсонської губернії займалися медичною практикою і приватні особи, що користувалися вдячністю людей, не маючи постійного заробітку. Серед приватних медпрацівників були і лікарі, і фельдшери, і сповитухи, особливо було багато осіб, що здійснювали щеплення. Діяльність приватних медпрацівників не контролювалася державою, тому була не завжди якісною. Земські органи були проти діяльності таких осіб і закликали місцеве населення не звертатися до них за допомогою, так як серед цих людей було багато таких, що взагалі не мали медичної освіти.

Але існували приватні медичні заклади, які утримували освічені лікарі, що мали на це дозвіл державних органів. До таких закладів належала і приватна лікарня М.М. Ліхтермана, що функціонувала у містечку Березівка Ананьївського повіту. Устав цієї лікарні було затверджено 15 жовтня 1887 року заступником Міністра внутрішніх справ князем Гагариним.

В уставі лікарні зазначено:

«1. Лечебница учреждается и содержится на собственные средства врача Лихтермана и имеет целью оказывать нуждающимся лицам, за определенную плату, медицинское пособие и пользоваться их методами лечения, требующими особых приспособлений и аппаратов, с предоставлением больным: гигиенической обстановки, по возможности, близкой к домашней, а равно содержания, лекарств, ухода и всех необходимых удобств.

2. Лечебница имеет 3 постоянных кровати, причем учредитель, по мере надобности, вправе увеличить число их, с ведома Врачебного отделения Херсонского Губернского Правления.

3. Для пользования в лечебницу принимаются больные обоих полов (кроме эпидемически-заразных), а также и родильницы, с соблюдением установленных правил о паспортах (Т.XIV Св. Зак.).

4. Помещение лечебницы должно быть приспособлено к свободному и гигиеническому размещению больных.

5. Лечебница снабжается учредителем нужными для лечения больных средствами, инструментами и необходимыми приспособлениями для подания помощи при родах и производства акушерских и гинекологических операций, а также всеми указанными наукою средствами для разобщения заразных больных и для дезинфекции, т.е. отдельными помещениями и дезинфекционными средствами и аппаратами. Равным образом учредитель принимает все указанные меры к предупреждению переноса септикемической заразы из лечебницы в частные жилища. При родоразрешениях употребляются способы обеззараживающего ухода за больными и роже-ницами. («Прав.Вестн.» 1887 года №№ 111, 112 и 113).

6. Роды совершаются, гинекологические и другие операции производятся в особых помещениях, незанимаемых больными, с соблюдением существующих постановлений (ст. 115, 153, 155,

³⁹² Санитарное состояние города Ананьева в 1898 г. – Ананьев, 1899. – С.6-7

³⁹³ Там само. – С.8-9

176, 177, 180 и 183 Т.ХІІІ Устав. Врач.). Рожденные в лечебнице дети берутся матерями с собой при выходе. В случае смерти родильницы, новорожденный младенец передается родственникам умершей, а при неимении таковых – сообщается полиции для приискания ему надлежащего приречения, или передачи на попечение обществу, к которому была приписана умершая.

7. С вѣдома Херсонскаго Врачебнаго Отдѣленія, при лечебнице находятся фельдшер и повивальная бабка.

8. Для экстренных случаев при лечебнице имеется аптечка, без права продажи лекарств, с запасом наиболее употребительных средств; в ней, под непосредственным наблюдением и ответственностью врача-учредителя, фельдшер приготовляет нужные лекарства, которые выдаются стационарным и амбулаторным больным бесплатно.

9. Стационарные больные, равно приходящие могут пользоваться: электричеством, кефиром, кумысом, сывороткою, виноградом, натуральными и искусственными минеральными водами, ваннами и ингаляциями.

10. Плата за полное (кроме носильного белья) содержание, уход, лечение и перевязочный материал определяется по взаимному соглашению, при чем принимается в расчет размер требований со стороны больного, сложность и трудность лечения и проч.

11. Учредитель имеет право входить в соглашение с местными земством и общественным управлением м.Березовки, о выдаче ему пособия с их стороны для расширения деятельности лечебницы. Он же вправе передать лечебницу другому лицу или учреждению, с вѣдома Врачебнаго Отдѣленія.

12. Врач-учредитель ведет книги для записи больных рожениц с возможно полной историей их болезней и родоразрешений, согласно циркуляру Медицинскаго Департамента 12 мая 1882 г., за №3779.

13. Лечебница ведет переписку на своих бланках, имеет вывеску, этикетки и печать с надписью: «Частная лечебница врача М.Лихтермана в м.Березовке Херсонской губернии».

14. На общем основании (ст. 39, 49-51 Т.ХІІІ Уст. Врач.), лечебница состоит под надзором Врачебнаго Отдѣленія Херсонскаго Губернскаго Правленія, в которое учредитель представляет, применительно к ст. 39, прим. 1, 151, 179, 181 и 936 Уст. Врач., циркуляром Министерства Внутренних Дел 25 июня и 4 июля 1887 г., №№ 1047 и 6332, и другим постановлениям, ведомости и срочные сведения о больных, роженицах и принятых от последних младенцах, а равно годовые отчеты о деятельности лечебницы, по установленной форме (цирк. Медицинск. Департ. 5 ноября 1886 г., №14542 и 25 февраля 1887 г., №1943).

15. Устав лечебницы может быть изменен или дополнен, по испрошении на то разрешения правительства через Врачебное Отделение Губернскаго Правленія».

Устав лікарні підписали: директор Медичного департаменту Мамонов, начальник відділення Холодковський, заступник начальника відділення Кімбарі.³⁹⁴

³⁹⁴ Устав частной лечебницы врача М.М.Лихтермана в м.Березовке Ананьевского уезда Херсонской губернии. – Одесса, 1888. – С.5-14

Глава II

Розвиток медицини в Бессарабській губернії

Відтворення розвитку медичної частини на території Бессарабії є складним завданням, так як вона протягом 19 сторіччя постійно змінювала свої кордони.

Територія Південної Бессарабії (Буджак) у 1812 році була приєднана до Росії. У 1818 році Бессарабська область була поділена на 6 повітів: Хотинський, Яський, Оргеєвський, Бендерський, Акерманський і Ізмаїльський (до території сучасної Одещини входять тільки частини Акерманського і Ізмаїльського повітів). Обласним містом був Кишинів.

Російсько-турецька війна 1828-1829 рр. і мирний Адріанопольський договір, укладений між Російською імперією і Оттоманською Портою щодо припинення війни і визначення кордонів, підписаний 2 вересня 1829 року, внесли деякі уточнення в адміністративно-територіальний устрій Бессарабії: "...Границею между обеими империями по-прежнему будет река Прут, от самого ея впадения в Молдавию до соединения с Дунаем. Оттоле черта граничная долженствует следовать течению Дуная до впадения Георгиевского гирла в море так, что все острова, образуемые различными рукавами сей реки, будут принадлежать России; правый же ея берег, по-прежнему, останется во владении Порты Оттоманской".

У 1856 році знову було змінено межі Бессарабії. Підписаний в 1856 році Паризький мирний договір зажадав від Росії поступитися Османській імперії південної Бессарабії та гирла ріки Дунай. Було проголошено нейтралітет Чорного моря. В "Мирном трактате, заключенном между Россией, Австрией, Францией, Великобританией, Пруссией, Сардинией и Турцией, и о мирных конвенциях между теми же державами..." зокрема в статтях 20 і 21 йдеться про наступне: "Его Величество Император Всероссийский соглашается на проведение новой граничной черты в Бессарабии. Началом всей граничной черты постановляется пункт на берегу Черного моря в расстоянии на 1 км к востоку от соляного озера Бурнеса, она примкнет перпендикулярно к Аккерманской дороге, по коей будет следовать до Траяного вала, пойдет южнее Болграда, и потом вверх по реке Ялпуху до высоты Сарацина и до Катомори на Пруте. От сего пункта вверх по реке прежняя между обеими империями граница остается без изменения... Пространство земли, уступленное Россиею будет присоединено к Княжеству Молдавскому под Верховною властью блистательной Порты".

В 1873 році Бессарабська область була перейменована в губернію.

Чергова російсько-турецька війна 1877-1878 рр. знову внесла корективи в адміністративно-територіальний устрій Бессарабії. Влітку 1878 року, під час Берлінського конгресу був підписаний Берлінський трактат, згідно якого Росії поверталася Південна Бессарабія, яку Росія віддала Румунії згідно Паризькому договору.³⁹⁵

Влаштування сільської лікарняної частини на території Бессарабії, як такої, відбулося після видання указу імператора Олександра II від 24 грудня 1868 року: "По указу Его Императорского Величества, Правительствующий Сенат слушали рапорт Министра Внутренних Дел от 5-го сего января за №7-м, при коем, на основании ст.56 и 57 Т. I Св.Основн. Госуд.Зак., изд. 1857 г., представляет Правительствующему Сенату для зависящего распоряжения списки, с Высочайше утвержденного 24 декабря 1868 г., мнения Государственного Совета об устройстве сельской врачебной части в губерниях, где не было введено в действие Положение о земских учреждениях, а именно: Архангельской, Астраханской, Виленской, Витебской, Вологодской, Волынской, Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской, Оренбургской, Перм-

³⁹⁵ Анотований реєстр описів. Фонди дорадянського періоду. Спеціальний довідник./ [автор-упоряд. В.Ю.Алексеева-Витте]. – Вид.2-ге, доповн. – Одеса, 2008. – С.44-45

ской, Подольской, Уфимской и в области Бессарабской; — и с Высочайше рассмотренного Его Императорским Величеством того же числа декабря, расписания чинов и расходов по сельской врачебной части в сказанных губерниях и области. Приказали: означенных списков с Высочайше утвержденного мнения Государственного Совета и расписания, напечатать по-требное число экземпляров, разослать таковые для сведения и должного, до кого касаться будет, исполнения: Его Императорскому Высочеству Наместнику Кавказскому, Наместнику в Царстве Польском, Министрам и Главноуправляющим отдельными частями, одним – при указах, а другим – через передачу к делам Ober-Прокурора 1-го Департамента Правительствующего Сената копий с определения Сената...³⁹⁶

У цій главі буде подано вибірки з документів про організацію медичної частини на території Бессарабської губернії як після указу Олександра II, так і до нього.

1. Стан медичної допомоги населенню Бессарабської області до введення земських закладів

На території Бессарабської області до введення земських закладів існували лікарняні заклади Приказу громадської опіки, яких було дуже мало. Стосовно території сучасної Одеської області це був прийомний покій у м. Татарбунарах Акерманського повіту.³⁹⁷

Акерманський і Бендерський повіти мали одного окружного лікаря, що належав до Відомства державного майна.

Через недостатність організованої медичної допомоги, у найбільш населених пунктах повітів селились вільно-практикуючі лікарі. Такий був, наприклад, у німецькій колонії Сарата Акерманського повіту.

Також існував такий вид лікарняних закладів, як аптеки. Вони розташовувались, по-перше, при всіх лікарнях і при 5 волосних прийомних покоях Міністерства державного майна.³⁹⁸

Також у всіх містах були вільні аптеки. Крім того, вони постійно виникали майже у кожному великому селищі. На території сучасної Одеської області такі аптеки були у селищах Татарбунари і Тарутине Акерманського повіту.

До влаштування земських закладів на території Бессарабської області щепленнями проти віспи займалися віспенники і цирульники, яких у 1868 році нараховувалось 181. З них 26 – у містах, інші дуже нерівномірно розподілялися по території повітів. На території Акерманського повіту таких осіб було 9. Жалування отримували всього 7 із 181. Це були особи, що працювали в казенних селищах.

Санітарні заходи для боротьби з сифілісом обмежувались оглядом повій і направленням хворих до єдиної в губернії лікарні – Кишинівської.³⁹⁹

2. Влаштування сільської лікарняної частини на території Бессарабської губернії

Згідно з указом Олександра II, про який розповідалося вище, Державною Радою на загальних зборах було постановлено:

І. Замість існуючих особливих лікарняних закладів для державних селян у перерахованих в указі губерніях та Бессарабській області влаштувати з 1 січня 1869 року загальні для всього сільського населення лікарняні заклади на наступних підставах:

1) для лікарняного обслуговування у кожен повіт призначаються: один сільський лікар, по одному фельдшеру на дільницю (до якої має входити не більше 7000 осіб населення), по 3 сповитухи на повіт;

³⁹⁶ ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.153 (1869 р.). — Арк.1

³⁹⁷ История губернской земской медицины. // Материалы для истории земской медицины в Бессарабской губернии. Выпуск 1. – Кишинев, 1893. – С.6

³⁹⁸ Там само. – С.7

³⁹⁹ Там само. – С.8

2) у кожен повіт по два ветеринари (в залежності від території та кількості населення), у кожен повіт по два ветеринарних фельдшера;

3) повітових і ветеринарних лікарів призначає губернатор за поданням лікарняного відділення губернського правління. Лікарі знаходяться у віданні цього відділення та виконують всі його розпорядження, що стосуються сільської лікарняної частини;

4) особи для щеплення призначаються при відсутності достатньої кількості фельдшерів і сповитух, з утриманням 25 крб. на рік; їх призначення та навчання має відбуватися на підставі існуючих для того постанов;

5) сума жалування медичним чинам визначена у спеціальному розкладі. Для роз'їздів у службових справах лікарі повинні користуватися "обывательскими" кінями з платою за прогін, на підставі загальних по цьому правил;

6) фельдшери, сповитухи і особи, що займаються щепленнями, призначаються лікарняними відділеннями губернських правлінь і їм підпорядковуються, а стосовно їх діяльності по лікарняній частині підпорядковуються лікарям, на дільниці яких будуть працювати;

7) сільськими лікарнями мають завідувати ті лікарі і фельдшери, на дільниці яких вони розташовуються. Заготівля ліків і аптечних припасів для лікарень та інших потреб буде відбуватися за кошти, виділені кожній лікарні;

8) ліки і аптечні припаси для поповнення сільських аптечок з'являються шляхом заготівлі лікарських трав фельдшерами, або закуповуються за виділені на те кошти;

9) на посади сільських фельдшерів, ветеринарних фельдшерів і сповитух вибираються особи з місцевого населення, які бажають вчитися і направляються до навчальних закладів з дозволу губернатора, не виходячи з загальної суми, виділеної на витрати по медичній частині;

10) направлення учнів до шкіл і до місць служби, влаштування сільських аптечок, надання інструментів фельдшерам і сповитухам, відкриття тимчасових і постійних лікарень, виділення їм коштів відбувається за розпорядженням губернатора;

11) нагляд за сільською лікарняною частиною покладається на губернського лікарняного інспектора, який повинен особисто оглядати всі заклади. Для цього інспектору призначаються роз'їзні кошти у сумі 400 крб. на рік;

12) всі витрати по утриманню сільської лікарняної частини відносяться на рахунок губернських і земських повинностей з приєднанням потрібного на покриття цих витрат збору до поземельного земського збору;

13) порядок асигнування сум на утримання сільської лікарняної частини мають встановити міністри внутрішніх справ, фінансів та державний контролер.

II. Міністр внутрішніх справ має визначити порядок виконання сільськими лікарями, фельдшерами, ветеринарами та ін. своїх обов'язків.

III. Після влаштування сільської лікарняної медицини з 1 січня 1869 року звільнити державних селян від сплати збору на лікарняну частину у казенних селищах. Припинити сплату такого ж збору державними селянами у тих губерніях, де вже діють земські заклади.⁴⁰⁰

Медичним департаментом було затверджено склад медичних працівників у губерніях за таких умов: кількість фельдшерів повинна визначитися з урахуванням того, що на 7000 осіб призначається 1 фельдшер, а у Бессарабській області за даними Міністерства фінансів у 1869 році налічувалось 191768 осіб; сповитух призначати по 2 на повіт, ветфельдшерів – по 3; розподіл асигнованої суми на медичну частину у розмірі 1400 крб. має залежати від губернської влади.⁴⁰¹

На сільську лікарняну частину у Бессарабській області Міністром внутрішніх справ було затверджено такі витрати: губернському лікарняному інспектору – 400 крб. роз'їзних (крім коштів за посаду); ветеринарному лікарю – 300 крб. жалування і 200 крб. роз'їзних; повітовим сільським лікарям – 400 крб. жалування та 100 крб. роз'їзних; фельдшерам (28 осіб) – 80 крб. жалування; ветфельдшерам (14 осіб) – 30 крб. жалування; сповитухам (21 особа) – 30 крб. жалування. Крім того, на утримання лікарень, ліки, навчання фельдшерів та ін., інструменти, відкриття аптек, відрядження, тощо – 1400 крб.⁴⁰²

⁴⁰⁰ ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.153 (1869 р.). — Арк.1, 1зв.

⁴⁰¹ Там само. — Арк.4, 4зв.

⁴⁰² Там само. — Арк.5, 5зв.

3. Санітарний стан Бессарабської губернії

Ізмаїльський центральний карантин

У дореволюційній Росії, зі збільшенням кількості емігрантів, торгівців, мандрівників, виникла необхідність створювати карантини, щоб уникнути поширення епідемій на своїй території. Як виглядали ці заклади і чим займалися, докладно описано у статті А.А.Уманця, вміщеній в “Журнале Министерства Внутренних Дел” за 1844 рік:

“Карантины Новороссийного края и Бессарабии были устраиваемы первоначально в малом объеме, и потом, по мере развития торговли и усиления прилива путешественников, распространяемы и увеличиваемы новыми построениями. Это неминуемо влекло за собою некоторые неудобства в местном распределении разных частей этих учреждений: неудобства, которые впрочем, по возможности, уменьшались посредством местных приспособлений нововоздвигаемых зданий.

Карантин Измаильский в этом отношении имеет важное преимущество перед прочими карантинами. Весь он, начиная от окружных высоких стен до мелочных в нем помещений, выстроен вновь: старые же, клонившиеся к упадку, здания снесены все до последнего. При составлении ему плана, были приняты в соображение планы всех прочих ныне существующих в крае карантин; и очень понятно, что из последних заимствовано все, что было в них лучшего и удобнейшего к выполнению карантинного порядка. Сверх того он имеет еще и особенное преимущество, предоставленное ему местным положением: находясь на берегу реки, он обведен вокруг каналом, и таким образом, находясь на острове, кроме стен и цепи часовых, отделен от города еще и водою. Постройкою этот карантин окончен только лишь осенью прошлого 1843 года.

Город Измаил стоит на правом берегу Кикийского рукава Дуная, в 23 верстах вниз от мыса Четала, при котором Дунай разделяется на рукава Кикийский и Сулинский. Первый из них, северный по мелководью своих устьев, не даст входа судам из моря. Для этого удобен только один рукав Сулинский. Почему все суда, идущие в Измаильский порт, сверху или снизу, достигают мыса Четала, и отсюда спускаются в порт по Кикийскому рукаву. Как оба берега этого рукава находятся в практическом положении, то вдоль их с обеих сторон учреждена Карантинная цепь до самого Измаильского карантина.

Прежде подобно описания, не бесполезно будет бросить общий взгляд на этот истинно образцовый по своему устройству карантин, на малом пространстве в самом приличнейшем устройстве совмещающий все необходимое для его назначения. Заметим при том, что все здания назначенные для пребывания людей, равно как и окурные, построены в нем из камня; магазины же, передаточные и парлатории, деревянные.

Представьте себе ровную площадку, с небольшим в восемь десятин, на низменном берегу большой реки, обнесенную нарочно выкопанным каналом, в виду дуги, которой река служит хордой; и вы будете иметь идею о фигуре и величине места, отведенного под карантин. Канал этот длиною по всей окружности простирается до 356 сажен; от конца же до конца, по берегу реки имеет 250 сажен. Въезд в это пространство, обрамленное, как сказано, дугою канала и берегом реки, со стороны земли, один; он идет прямо от севера через мост, переброшенный на высоте дуги, почти посередине канала.

Переехав мост, вы находите перед собой, на первом плане пять красивых, чистеньких, симметрически и в одну линию расположенных домиков. Из них средний прямо перед вами занят директорскою канцеляриею. За ним у стен карантина на высокой мачте развивается карантинный флаг, поднимаемый во время присутствия в карантинном правлении. Направо — дом этого правления; налево — наружная гауптвахта; по краям аптека и дом для надзирателей. Сзади домов в некотором расстоянии возвышается северная стена самого карантина, во всю длину линии передних домиков.

Самый карантин, или, вернее сказать, его главное ядро, представляется в виде прямоугольного четвероугольника, почти квадрата, стоящего на берегу Дуная и обнесенного с прочих трех сторон высокими каменными стенами. В длину, от реки, этот четвероугольник имеет протяжение от 67 до 76 сажен; в ширину, вдоль по реке, 85 сажен; всего же пространство под ним до 24 десятин. Направо и налево от этого ядра идут крылья, в виде отдельных дворов, обнесенных дощатыми заборами и назначенных для отдельных частей карантина меньшей важности. Из них, на правом находится небольшой двор карантинной брандвахты. Левое крыло, несравненно большее в объеме, состоит из двух обширных дворов, из которых первый назначен для загрузки товаров из города на суда, а последний для выгрузки и очищения леса, привозимого из-за границы.

Главное ядро карантина разделено каменными стенами на три почти равные части, которые в виде параллелограммов упираются в берег реки. Квартал Чумный, самый опасный, помещен в самом центре и обнесен вокруг двойными стенами. По бокам у него расположены кварталы меньшей опасности, т.е. только сомнительные: Пассажирский и Товарный.

Все портовые карантинные дома обыкновенно разделяются на две главные части: собственно карантинный дом, куда поступают товары и пассажиры, и карантинный порт, где остаются суда, шкипера и матросы. Первым заведывает директор карантина, последним — капитан порта. Кроме начальства на воде в ведении последнего остается часть берега, где помещаются его чиновники и команда, где пристают гребные суда и куда выходят судовые люди для загрузки, для переговоров с практическими людьми, для забора провизии от маркитана и по разным другим надобностям судна. В следствие того в Измаильском карантине вся узкая полоса берега реки, от начала канала до площадки для леса отходит в ведение капитана порта. Остальное все подчиняется директору карантина. Директор и капитан в лице своем представляющие власть исполнительную, в свою очередь подчиняются карантинному правлению, сосредоточивающему в себе власть распорядительную. Председатель правления или инспектор есть главный ревизор всех карантинных действий по той и по другой части.

Директору и капитану порта в Измаильском карантине подчинено соответственное число чиновников по части исполнительной: первому — три комиссара, а последнему — один помощник и два командира брандвахт. Чиновникам этим поручается ближайшее заведывание за отдельными частями карантина; у них под начальством находится достаточное количество надзирателей (из унтер-офицеров), гвардионов, казенных рабочих, мортусов и часовых. Кроме того, вообще при карантине имеются: медики, акушерки, аптекарский гезель и переводчики. Каждый из них действует по вверенной ему части.

Все нижние чины и караул внутри карантина назначаются из Измаильского полубатальона карантинной стражи (в котором всех чинов 325 человек), а внешний караул из армейских войск.

Чтобы войти в подробности карантинного порядка, приглашаем читателей проводить судно, идущее в Измаильский порт и везущее разные товары и пассажиров, с тем чтобы их сгрузить в Карантин, а потом нагрузиться произведениями русскими для отхода за границу.

Брандвахты

Подъезжая к карантину, судно встречается у самого начала обводного канала военную брандвахту, стоящую здесь на якоре. Она составляет передовой карантинный пост из вод, всегда готовый сняться, в известных случаях, при первой надобности. Для этого отрягается сюда из Дунайской флотилии особое военное вооруженное гребное судно. Кроме военной брандвахты, в каждом портовом карантине полагается еще брандвахта карантинная, для опроса карантинных судов, ближайшего полицейского надзора за ними и вообще исполнительных действий по порту. Карантинными постановлениями предоставлено усмотрению начальства занять ее, если местность дозволит, береговым надзором и мелкими гребными судами. На сем основании в Измаильском карантине признано удобнейшим иметь таковой брандвахтенный береговой надзор. Он поручается одному из обер-офицеров карантинной стражи, который в это время носит имя брандвахтенного командира: в заведывание ему дается особая команда из той же стражи. Посту этому в Измаиле дано самое причинное место: при самом входе в Карантинный порт, тот час после военной брандвахты. Для командира и людей построен небольшой красивый домик на самом берегу реки, между каналом и западною стеною карантина. У крыльца — мачта для сигнальных флагов, ближе к каналу, два балагана для хранения гребных судов; у реки — две деревянные пристани на колах. Все это заключается в особом дворике, отделенном деревянным забором, который идет прямою линиею от канала к стене самого карантина.

Как только судно прибудет в порт, на встречу ему выезжает командир карантинной брандвахты с переводчиком, для установленного краткого опроса, которым требуются: имя судна и его шкипера, под каким оно флагом, откуда, благополучно ли в месте его отплытия, сколько дней было оно в пути, здоров ли экипаж и пассажиры, число их, чем нагружено судно и к кому адресовано. Тут же вручается судну с должною предосторожностью печатное наставление о карантинных правилах.

Указав шкиперу место, где стать и приказав по установлении судна на якоре, съехать снова на берег в опросную капитана порта, командир брандвахты немедленно сам передает капитану в особо установленной записке содержание сделанного краткого опроса, для донесения по начальству и для сведения купечества.

Вступление в карантин

Когда судно будет укреплено на месте, шкипер со всеми матросами и пассажирами съезжает в указанное ему место, между первую и вторую каменными стенами карантина. Слева, первая дверь приведет его в опросную, смежную с канцелярией капитана порта, которая приоткрывается к самой оградной стене. Опросная состоит из комнаты, разделенной пополам двойным дощатым барьером. С одной стороны помещаются новоприбывшие карантинные люди, а с другой — капитан порта и переводчик. Здесь, под присягою, отбирается установленный опрос во всей подробности, причем шкипер представляет требующиеся документы, письма и прочее. После того медик производит освидетельствование людей в обнаженном виде, а затем для каждого судна назначается по два гвардиона, для ближайшего карантинного надзора.

По окончании этих обрядов, дозволяется шкиперу иметь переговоры с своим рекомендатариусом, или знакомыми, из города прибывшими. Для этого он обращается в смежную с опросной парлаторию, состоящую из крытой на столбах галереи, вдоль посередине разделенной двумя до потолка решетками, в известном одна от другой расстоянии. Вся эта галерея разделена дощатыми перегородками на шесть отделений, для строгого при разговорах отделения людей разных сроков.

За парлаторию следует передаточная, через которую передаются шкиперам из практики разные провизии, если они на этот раз имеют в ней надобность. Она, как и все прочие передаточные в карантине, состоит из довольно просторной комнаты, посередине во всю высоту, разделенной двумя решетками с дверьми. По удалении карантинных людей и досмотре и очистке пола, провизия вносится людьми из практики за вторую решетку; потом двери решеток запираются, и выпускаются со стороны карантинной люди для забора. Чтобы не произошло какого-нибудь недорозумения между получающими провизию, доставляющие могут оставаться за решеткою со стороны практики.

За передаточную следует экспедиция писем. Это особая комната с перегородкою пополам, для очищения корреспонденции и вообще всех бумаг. Для того поставлены здесь особого устройства барабаны, или ящики. Здесь же находятся сосуды для очищения звонкой монеты.

Все отделения, от канцелярии капитана порта до экспедиции писем, находятся под одною крышею, на длине всего только 15 сажень. По малому объему пространства и приспособлению сказанных отделений, шкипер и рекомендатариус все дела первой торговой необходимости, т.е. переговоры, передачу денег и писем, делают тот час после карантинного опроса и осмотра, в несколько минут, даже в одно и то же время, вовсе не затрудняя себя ожиданием друг друга, или переходами в разные места. Кроме того, здесь же в нескольких шагах шкипер оставляет своих пассажиров для имеющего следовать им приема. Обстоятельство это совершенно приспособлено к карантинному уставу, которым постановлено, прежде всякой выгрузки свозить в карантин пассажиров.

С практической стороны к этому зданию примкнут особый дворик, путь в который с практики идет через ворота, устроенные в западной стене, а ключ от ворот хранится у капитана порта. Кроме карантинных чиновников, сюда входят купечествующие с практики для получения денег или писем, для переговоров с новоприбывшими шкиперами, или для доставления им провизии тот час после прихода.

Описанное здание отделено от следующего за ним небольшим пустым переходом в виде дворика, вместе с сими зданиями отделяющего самый порт от пассажирского квартала. Следующее за этим двориком здание, также под одну крышу и всего на 11 сажень длины, заключает в себе комнаты для приема пассажиров и их переодевания, также окурную для пожитков. С другой стороны, со двора примкнут цейгауз для складки пожитков в случае надобности. По желанию, пассажиры могут быть переодеты, как им угодно, вместе, и по одиночке, переходя из одной комнаты в другую. При этой операции присутствует у пассажиров один только медик, а у пассажирок — акушерка.

Устройство окурных вообще может почесться образцовым. Все они имеют полы каменные (из жженного кирпича ребром), потолки каменные, сводом, козлы прекрасно устроенные. Так как дознано, что, при известной степени холода, хлор во всей своей силе развиваться не может, то для поддержания в зимнее время в окурных нужной теплоты, поставлены в каждую из них по две унтер-марковские печи: таким образом, хлор заперт в них герметически и действует вполне.

Оставив шкипера устраивать свои дела с рекомендатариусом, последуем за пассажирами и опишем квартал, для них назначенный.

Пассажирский квартал

По окончании переодевания (сполио), вещи пассажиров кладутся в окурку, а сами они, через небольшой дворик, вводятся на просторную площадку пассажирского квартала. Здесь, направо, у самого входа, временная больница из четырех комнат для обыкновенных больных. За нею дверь в Чумный квартал, и потом у стены деревянный сарай, для пожарных инструментов. Налево, у оградной стены, отдельный флигель, в котором помещения для комиссара, надзирателя, рабочих и служителей маркиганта, находящихся в карантинном положении.

Через площадь пассажирского квартала, в центре которой устроен очаг для сжигания сора, пассажир проводится собственно в пассажирские отделения, или, как привыкли называть их, номера, устроенные в особом здании на 25 сажнях длины и 5 сажнях ширины. Здесь всех пассажирских отделений шесть: из них, два больших и четыре малых, большие в четыре, малые в две комнаты. Кроме того, во всяком отделении есть сени, а впереди со внутренней стороны небольшой четверугольный дворик, отделенный от общего двора решеткой. Полы и двери в комнатах выкрашены. Все отделения, равно больница и вообще все жилые покои в карантине, курительные и магазины, содержатся в отличной чистоте и порядке. К практической стороне из отделений имеются двери и окна, в которых, кроме стекол, утверждены проволочные сетки, а в нескольких сажнях впереди — решетчатый забор. Через эту двойную решетку пассажиры могут иметь в установленное время переговор с посещающими их людьми из города; а через дверь с этой стороны они выпускаются в практику, по выдержании установленного карантинного термина.

Справа у пассажирских отделений устроена особая передаточная, для передачи внутрь провизии, требуемой пассажирами.

Впереди всех отделений, т.е. к северной стороне, находится практический двор, куда приходят практические люди из города, для свидания с пассажирами. Тут же находится дом маркиганта с магазином и кухней, примыкающий к последней оградной стене.

Под пассажирским кварталом, парлаториею, опросною и прочими исчисленными строениями, всего пространства 1,290 квад. саж., т.е. с небольшим полдесятины.

Чумный квартал

Если бы при опросе экипажа или при медицинском его осмотре оказались на судне чумнобольные, то всех новоприбывших обращают в Чумный квартал, соседний с пассажирским, а судно выгружается посредством вольнонаемных людей с должными предосторожностями в особые пакгаузы Товарного квартала. Затем судно и самые товары подвергаются самому строжайшему очищению.

Путь в чумный квартал идет между двух кладбищ: собственно чумного и для умирающих от обыкновенных болезней в карантине. Вид этих грустных мест не опечаливает вступающих: они скрыты от взоров высоким дощатым забором, и вход внутрь их находится всегда под замком.

Внутри двора чумного квартала, в самых углах, у стен кладбищ устроены два маленьких домика для мортусов и полумортусов.

Отдельно от них впереди стоят два флигеля, назначены под лазареты: один для помещения чумнобольных, а другой для бывших с ними на одном судне. В каждом флигеле по шесть комнат, из коих по две предположены для надзирателей, но, при надобности, также могут быть заняты больными.

За этими флигелями, посреди двора, находится очаг для сжигания сора и чумных вещей; направо, окурная и магазины, а налево у стены, переодевальня для больных по выздоровлении и для окомпрометированных, по миновании сомнения; рядом передаточная для провизии и особый ход в пассажирский квартал. Тут проводятся переодетые в практическое платье, люди из чумного квартала для выдержания установленного двадцатидневного термина к выходу в практику. Далее у этой же стены находится особый флигель для помещения комиссара и медика.

Собственно под чумный квартал, т.е. под внутренний его двор и под здания занято земли 748 квад. саж., или менее трети десятины. На этом малом пространстве, как видно из предложенного описания, совмещено все необходимое для цели этого квартала.

Товарный квартал

При благополучном состоянии судна, оставив пассажиров в пассажирском квартале, шкипер может спуститься для выгрузки привезенного груза прямо к товарному кварталу.

Ближайший берег принадлежит ведомству портовому. Здесь он встречает два отдельные каменные домика, из которых один назначен для помощника капитана порта, гвардионов и команды, а другой для гостиницы, где маркигант имеет все, требуемое для судов по таксе, рассмотренной и утвержденной карантинным правлением.

За этими домиками, в некотором отделении возвышается стена товарного квартала и в ней ворота, через которые доставляются сюда товары. Близ ворот справа парlatorия и передаточная, примыкающие к практическому отделению для нагрузки товаров из города. Начальство озаботилось устройством здесь этих последних, независимо от подобных учреждений у опросной, для облегчения сношений купцов с шкиперами.

Внутри товарного квартала, налево флигель для комиссара и для рабочих; по середине очаг для сжигания сора; впереди под одной крышей пять магазинов и две окурные. В магазинах и окурных по две двери: одна с карантинной стороны, другая с практической. Первая открывается при внесении туда товаров, их раскладке и очищении; по окончании же должного очищения эта дверь запирается и отворяется последняя через которую товары забираются в город. С практики находится достаточной обширности дворик. Внутри самого квартала небольшой сарай для пожарных инструментов.

К этому кварталу принадлежат еще три пространные под одну крышу магазина для бакалейных товаров, примыкающие к набережной и выходящие к соседнему отделению, назначенному для нагрузки товаров.

Под товарным кварталом всего пространства 1488 квад. саж.

Площадь для очищения леса

Главнейшая статья привоза товаров к Измаильскому порту заключается в лесе, для выгрузки которого и очищения отведена на берегу реки, обнесенная дощатым забором, просторная площадь, до 65 сажень в длину и до 15 сажень в ширину. Здесь же построены три магазина для выгрузки и очищения привозимой из-за границы соли.

Вся эта площадь заключает в себе до 975 квад. саж.

Отделение для нагрузки товаров

Между товарным кварталом и площадью для очищения леса, находится особое отделение для нагрузки товаров, к которому причаливает судно по совершенной выгрузке. Отделение это заключается в обширной площади, которая одной стороной примыкает к товарному кварталу, с двух других от практики обнесена дощатым забором, а с четвертой от порта, отделена бакалейными пакгаузами и далее параллельными (на 5 сажень одна от другой) стенами; из которых одна каменная, а другая деревянная. Сквозь эти две стены проведено четырнадцать желобов, утвержденных под наклоном 45°. По ним сверху вниз пропускают хлеб и прочие товары, привозимые из города для отправления за границу. За каменной стеной с карантинной стороны шкипер получает через эти желоба, доставляемые ему товары и грузит их на судно.

Под этим отделением находится пространство 2530 квад. саж...⁴⁰³

У 1862 році персонал Ізмаїльського центрального карантину був у такому складі:

інспектор — штаб-лікар колезький асесор Фелікс Касперович Лентовський;

член карантину — колезький радник Хрисанф Іванович Петичинський;

головний медичний чиновник — колезький асесор Юліан Леонтійович Лазаревич;

секретар — колезький асесор Мамант Лукич Заблоцький;

столонячий — титулярний радник Франц Вікентійович Старовейський;

директор карантинного будинку — титулярний радник Михайло Іванович Подвольніков;

комісар — колезький асесор Георгій Аксентійович Мандра;

колезький секретар — Іван Христіанович Сатовський;

колезький реєстратор — Михайло Георгійович Лейбін;

лікар карантинного будинку — штаб-лікар надворний радник Микола Христіанович Каппен;

гезель карантинного будинку — колезький реєстратор Денис Романович Мотильов;

перекладачі — колезький радник Микола Хрисанфович Летичинський, титулярний радник Кар Юліанович Поль, колезький реєстратор Леонтій Григорович Буюклі.

Ізмаїльський полубатальйон карантинної варті:

командир — майор Григорій Матвійович Міхновський;

командири рот: першої роти — капітан Андрій Григорович Петров, другої роти — поручик Людвіг Краєвський;

виконуючий обов'язки полубатальйонного ад'ютанта і казначея — прапорщик Іван Матвійович Федотов;

⁴⁰³ Журнал Министерства Внутренних Дел. Ч. 6. — С.-Петербург, 1844. — С.357-376

офіцери – підпоручик Василь Дмитрович Гузя, прапорщик Фома Флорович Малинович; полубатальйонний священник — Сава Петрович Беров.

Ренійський приватний карантин:

керуючий — колезький асесор Дмитро Григорович Лопатин;
секретар — губернський секретар Петро Семенович Тимофеев;
лікар – Антон Петрович Калюжниця;

комісари – титулярний радник Гнат Петрович Радзішевський, титулярний радник Григорій Богданович Станчулов, колезький радник Андрій Парфентійович Осматескул;
перекладач – титулярний радник Хрисанф Васильович Крижановський;
канцелярист – Георгій Григорович Буюклі.

Акерманська карантинна застава:

комісар – титулярний радник Вікентій Ксенофонович Сарчинський;
лікар – колезький асесор Матвій Кузьмич Резанцов;

особа, що займалася листуванням – (він же і перекладач) – колезький радник Петро Іванович Азоренко.⁴⁰⁴

Тюремна лікарня

5 червня 1867 року Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором було доручено чиновнику особливих доручень по медичній частині при Новоросійському і Бессарабському генерал-губернаторі дійсному статському раднику Відинському оглянути медичні заклади Новоросійського краю і Бессарабської області.⁴⁰⁵

У своєму рапорті від 28 грудня 1867 року Відинський повідомляє: "...В г.Аккермане осмотрена мною больница тюремного замка, устроенная на 17 кроватей, где состояло больных 14 человек..."⁴⁰⁶

Далі дійсний статський радник повідомляє про медичний стан оглянутих закладів: "...Все вышепоименованные городские, земские и тюремные больницы найдены мною в медицинском отношении в весьма хорошем состоянии: лечение больных производится правильно и основано на точных правилах науки, с приспособлением к лечению болезней новейших ее открытий. Больные в палатах, по возможности, размещены по роду их болезней; палаты содержатся опрятно, воздух в них чист, часто освежаемый; скорбные билеты больных ведутся тщательно; перевязки больных с наружными болезнями правильны и опрятны; белье на больных и постельное чисто. Лекарства, приготовляемые по предписанию, хорошего качества, находящиеся же в больничных аптеках медикаменты, содержатся исправно..."⁴⁰⁷

Санітарно-виконавчі комісії

Комітети громадського здоров'я було відкрито у наступних селищах: Хан-Кишле, Павлівці, Кубеях, Фершамленуазі I I, Паланці, Будаках, Олонештах, Іванівці-Болгарській, Галиці, Кайраклії, Тараклії і м. Татарбунарах.⁴⁰⁸

Медичний і ветеринарно-санітарний огляд

Лікарняно-санітарний відділ

Відомість про заразних (епідемічних і спорадичних хворих) за січень 1896 року:

⁴⁰⁴ Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год. – Кишинев, 1862. – С.253

⁴⁰⁵ ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.68 (1867 р.). — Арк.1-2

⁴⁰⁶ Там само. — Арк.7

⁴⁰⁷ Там само. — Арк.8

⁴⁰⁸ Протоколы Бессарабской губернской санитарно-исполнительной комиссии за 1893 год. – Кишинев, 1894. – С.98

Уражені місцевості Акерманського повіту:
Кубей, Пандакля, Голиця, Болгарія, Кайракля.
Іванівсько-Болгарська волость – Чийшия.
Плахтіївка, Гура-Челігідер.
Олександрівська волость – Колчак, Манта, Фіштелиця.
Толмазська волость – Єрмоклія.
Іванівка-Російська, Фараонівка, Антонівка, Петропавлівка, Джелаїри, Слободзея-Ганеси.
Волонтирівка.⁴⁰⁹

Загальні відомості щодо діяльності лікарняних дільниць

Акерманський повіт

Акерманська дільниця

Діяльність лікарів:

загальна кількість хворих – 79;
кількість заразних хворих – 2;
у тому числі хворих на туберкульоз – 2;
кількість хворих на сифіліс – 1.
Діяльність дільничних фельдшерів:
кількість хворих – 254.

Саратська дільниця

Відомості відсутні.

Волонтирівська дільниця

Діяльність лікарів:

загальна кількість хворих – 307;
загальна кількість відвідувань – 400;
кількість заразних хворих – 85;
у тому числі хворих на перекеж. лихоманку – 37;
у тому числі хворих на туберкульоз – 4;
кількість дорослих, постраждалих від шлунково-катаральних захворювань – 54;
кількість хворих на сифіліс – 12.

Кубейська дільниця

Діяльність лікарів:

загальна кількість хворих – 448;
загальна кількість відвідувань – 478;
кількість заразних хворих – 40;
у тому числі хворих на перекеж. лихоманку – 15;
у тому числі хворих на туберкульоз – 2;
кількість дітей (до 15 років), постраждалих від гострих кишкових захворювань – 8;
кількість дорослих, постраждалих від шлунково-катаральних захворювань – 8.

Старокозацька дільниця

Відомості відсутні.

Татарбунарська дільниця

Відомості відсутні.

Загальні відомості по Акерманському повіту:

Діяльність лікарів:

загальна кількість хворих – 834;
загальна кількість відвідувань – 878;

⁴⁰⁹ Медико и ветеринарно-санитарный обзор Бессарабской губернии, №1, январь 1896 г. – Кишинев, 1896.
— С. 1-2

кількість заразних хворих – 127;
у тому числі хворих на перемах. лихоманку – 52;
у тому числі хворих на туберкульоз – 8;
кількість дітей (до 15 років), постраждалих від гострих кишкових захворювань – 8;
кількість дорослих, постраждалих від шлунково-катаральних захворювань – 62.
кількість хворих на сифіліс – 13.
Діяльність дільничних фельдшерів:
кількість хворих – 254.⁴¹⁰

Ізмаїльський повіт

Болградська лікарня:
Діяльність лікарів:
загальна кількість хворих – 35;
загальна кількість відвідувань – 108.⁴¹¹

Відомості щодо стаціонарних хворих,
випадках допомоги під час пологів і щеплень проти віспи

Акерманський повіт

Акерманська дільниця
Кількість стаціонарних хворих:
знаходилось – 6;
надійшло – 14;
померло – 1;
виписалось – 9.
Кількість днів, проведених стаціонарними хворими – 210.

Саратська дільниця
Відомості відсутні.

Волонтирівська дільниця
Кількість стаціонарних хворих:
знаходилось – 18;
надійшло – 32;
померло – 2;
виписалось – 27.
Кількість днів, проведених стаціонарними хворими – 419.
Кількість випадків допомоги під час пологів:
у лікарів – 1;
у акушерок-фельдшерниць – 4.

Тарутинська дільниця
Відомості відсутні.

Кубейська дільниця
Кількість стаціонарних хворих:
надійшло – 4;
померло – ;
виписалось – 3.
Кількість днів, проведених стаціонарними хворими – 14.
Кількість осіб, яким було зроблено щеплення проти віспи – 1280.

⁴¹⁰ Медико и ветеринарно-санитарный обзор Бессарабской губернии, №1, январь 1896 г. – Кишинев, 1896.
— С. 15

⁴¹¹ Там само. – С. 16

Старокозацька дільниця
Відомості відсутні

Загальні відомості по Акерманському повіту:

Кількість стаціонарних хворих:

знаходилось – 24;

надійшло – 50;

померло – 3;

виписалось – 39.

Кількість днів, проведених стаціонарними хворими – 643.

Кількість випадків допомоги під час пологів:

у лікарів – 1;

у акушерок-фельдшерниць – 4.

Кількість осіб, яким було зроблено щеплення проти віспи – 1280.⁴¹²

Відомості про санітарний стан міст

Місто Тучков

У журналі Міністерства внутрішніх справ за 1835 рік вміщено нарис про санітарний стан міста Тучкова, який пізніше став частиною Ізмаїла:

“Город Тучков, так названный в память его основателя, генерала С.А. Тучкова, и лежащая в расстоянии от сего города на один пушечный выстрел крепость Измаил, составляя средоточие Измаильского градоначальства, находятся на Бессарабском, или левом берегу р. Дуная, несколько ниже разделения этой реки на два большие рукава, из коих левый проходит под самую крепостью Измаилом и далее под крепостью Килиею, правый же, отделяясь к горам, покрытым лесом, составляет пределы Оттоманской Порты, и именно нижней Булгарии. Как тот, так и другой рукав, в продолжении своем опять разделяются на несколько больших и меньших рукавов и наконец впадают в Черное море.

Через разделение р. Дуная на два большие рукава образовался против самого Измаила остров Четал, имеющий в ширину, около 20, а по протяжению к Черному морю, не менее 70 верст; в сем направлении остров этот малыми рукавами Дуная вновь разделяется на многие острова, между коими важнейший есть остров Лети. На острове Четал, лежащем против крепости Измаила, наблюдательный глаз не усматривает ничего, кроме непроходимых камышей, которые хотя в зимнее время и выжигаются, однако весною еще с большею силою вырастают и служат убежищем диким свиньям, а иногда и волкам. Но ныне, по распоряжению начальства, перенесена на остров Четал Карантинная стража и будет там содержать кордонную линию.

В весеннее время иногда остров Четал довольно высоко покрывается водою, по спадении кое зловердные испарения, поддерживаемые множеством гниющих там органических, особливо живописных тел, переносятся с помощью ветров через Дунай как в Измаил, так и в околележащие места и не мало содействуют к умножению болезни между жителями, особенно близ самих берегов Дуная. С другой стороны, в камышах обильно произрастающих на о. Четал, водится бесчисленное множество комаров, которые, при попутном ветре, перелетая через Дунай, бывают столь тягостными, что жители, желая избавиться от сих насекомых, окружают себя кучею зажженного навоза, сидят таким образом в ночное время почти без сна и вместе с воздухом вдыхают газы тлеющего навоза.

Бессарабский, или левый берег Дуная, начиная от впадения реки Прута, также довольно низмен и изобилует камышами и болотами, подобно о. Четалу. Сверх того, берег сей имеет значительные лиманы, между коими обширнейшие суть два: Алпуг, выше кр. Измаил, в тринадцати верстах, и Катлабуг, в таком же почти расстоянии по течению реки, ниже Измаила. Оба Лимана почти свободны от камышей и продолжаютя внутрь Бессарабии более, нежели на десять верст. Ближе к городу и крепости находятся, кроме того, малые Лиманы, которые однако ж более заслуживают название болота, изобилующего камышами и распространяющего зловердные испарения.

⁴¹² Медико и ветеринарно-санитарный обзор Бессарабской губернии, №1, январь 1896 г. – Кишинев, 1896. — С. 17

Напротив того, первые два Лимана содержимую в них рыбою приносят довольно значительную выгоду жителям; притом вода сих лиманов годна для употребления и мало отличается от воды Дуная.

С северо-восточной стороны г.Тучкова и кр. Измаила вида почти бесплодная степь, простирающаяся далее, нежели на восемь верст; но углубляясь в Бессарабию, степь сия превращается в более плодородную почву земли. Прибрежные же места, почти по всему продолжению реки, более или менее хлеборобны и изобилуют садами, особенно виноградными.

Дома в городе Тучкове отличаются довольно красивыми фасадами; во многих местах видны палисадники, усаженные деревьями, а также виноградные сады. Но между домами, расположенными ближе к Дунаю, можно еще найти камышовые лачуги, узкие, длинные домики и землянки.

Воду для приготовления пищи и для питья доставляет, большею частью, р.Дунай. Мутность свойственная этой воде, удаляется отстаиванием, или же процеживанием. Для сей последней цели многие жители, особенно высшего сословия, употребляют рыхлый, конусообразно выдолбленный камень (ноздреватый песчаник). Кроме того, в городе находятся колодцы с довольно годною для приготовления пищи и для питья водою; но количество их не соответствует числу жителей; при том же вода некоторых колодцев имеет соленый вкус.

Окрестности г.Тучкова и кр.Измаила представляют глинисто-иловатую почву земли, а потому не изобилуют произведениями царства растительного.

Кроме военно-сухопутных и морских чинов и других лиц, состоящих на службе в Измаильском градоначальстве, к жителям здешним принадлежат: греки, армяне, молдаване, болгары, а также Некрасовцы и другие народы русского происхождения. Между ними греки и армяне, особенно же первые преимущественно занимаются торговлею. Занятия молдаван и болгар состоят в скотоводстве, земледелии и ручных работах. Некрасовцы же и другие народы русского происхождения участвуют в доставке товаров на купеческие суда, в выгрузке сих последних и т.д.

Греки живут гораздо чище и опрятнее, нежели армяне, молдаване и болгары, посему и болезни и смертность бывают между первыми в гораздо меньшей степени, нежели между последними.

Болезни в градоначальстве Измаильском довольно постоянно соответствуют времени года. Весною, начиная с марта месяца, можно встречать людей с бледными, одушливыми лицами, с вялостью всего тела и потом с распухшими членами. Больные имеют неприятный запах из рта, жалуются на сонливость и боль в членах, особливо в ногах; за сим, к исходу марта, большею же частью, в начале апреля, открывается у них в полном виде цинга, которая, до второй половины мая месяца не легко уступает известным доселе средствам. Но и тогда, не смотря на начавшееся уже выздоровление, долго еще остаются весьма явственные следы худосочия, которые весьма увеличивают расположение к другим болезням и не иначе и не прежде исчезают, как с перемещением таких особ на другое место.

Самое благоприятное для здоровья здешних жителей время есть июнь месяц; и это, кажется, потому, что в сие время нет еще слишком сильных жаров и болотных испарений. Но эта тишина как бы приготовляет жителей к новой буре: это около половины июля, с наступлением палящих жаров и сильных болотистых испарений развиваются уже злокачественные перемежающиеся лихорадки и желчные горячки, не легко уступающие самому деятельному лечению. В половине августа они достигают до высочайшей степени жестокости своей, особливо между низшим классом жителей.

За сим, во второй половине сентября, явственно уже изменяется характер болезней. Лихорадки из каждодневных и трехдневных переменяются в четырехдневные, сопряженные с завалами брюшных внутренностей; далее следуют водяные болезни и злокачественные поносы; а в октябре и ноябре болезни сего рода, при малейшей со стороны больных неосторожности, сопровождаемой местными невыгодами, легко переходят в изнурительную лихорадку и оканчиваются смертью. В прочее время года болезни здешнего края имеют характер и ход, свойственный более умеренным климатам. Но из сего конечно нужно исключить наносные и повальные болезни, из числа коих, во время пребывания моего в здешней стране, появились ниже следующие:

1. Чума. В первый раз она появилась в ноябре месяце 1824 года, и продолжаясь до марта месяца 1825 года, сблизилась посему с временем года, неблагоприятным для здоровья здешних жителей; однако ж принятыми со стороны начальства мерами она прекращена была прежде, нежели успела дойти до высшей степени. Между тем в 33-м егерском полку, содержавшем посему случаю карантинное оцепление, весною начала потом часто появляться цинготная болезнь. Во второй раз чума появилась в июле месяце 1829 года и продолжалась до глубокой осени не только в Измаильском градоначальстве, но и во всей Бессарабии и Булгарии. Поражая особ, страдавших уже перемежающимися лихорадками и желчными горячками, не разлучными здесь с летним

временем года, она, при всей строгости принятых начальством мер, свирепствовала сильнее, нежели в первый раз.

2. Холера. Жители Измаильского градоначальства, не успев еще забыть опустошения, причиненные чумою, начали с наступлением 1830 года страшиться появлением холеры, распространившейся уже в некоторых восточных провинциях. Однако ж болезнь эта появилась здесь не прежде половины июня 1831 года, поражала преимущественно особ, расстроенных другими болезнями, а также невоздержанных и окончилась в исходе августа. Во время холеры прочие болезни, свойственные здешнему летнему времени, почти вовсе не показывались.

3. Повальный катар. Болезнь сия появилась в марте месяце 1835 года и продолжалась не более одного месяца. Она, по видимому, не оставляла после себя никаких особенно важных последствий и во всех отношениях удерживала катаральное свойство; а потому сперва приписываема была влиянию весеннего времени года; но цинготное расположение особ, подвергавшихся этой болезни, весьма много содействовало к ожесточению ее и не редко затрудняло врачей в выборе способа лечения. Она более поражала людей, имевших непрерывные занятия вблизи Дуная; особенно страдали нижние чины флотского ведомства и кордонной стражи, у коих она иногда имела неблагоприятный исход...»⁴¹³

Акерман і Ізмаїл

м.Акерман – при Дніпровському лимані. Місто розташоване на кам'янистому піщаному ґрунті, який не припускає сильного забруднення. Вулиці, площі і подвір'я утримуються у достатній чистоті. Ретиреди зустрічаються біля більшої кількості будинків; помийних ям мало, випорожнення вивозяться. Водою (доброю) мешканці користуються з колодязів. І тільки біднота, що мешкає на березі лиману, користується його водами.

м.Ізмаїл — розташоване на схилі біля річки Дунай. Більша частина вулиць не встелена бруківкою, утримується у бруді, вкрита калюжами. Ретиреди мають вигляд зацементованих ям – виявлені тільки у десяти будинках, у інших – прості ями, що засипаються землею після їх наповнення до 2/3 частини. Замість помийних ям – ящики для сміття. Мешканці користуються водою з водогону (з річки Дунай), що очищується фільтром.⁴¹⁴

4.Епідемії

Протягом 1864 року на території Бессарабської області вирувала епідемія чуми великої рогатої худоби.

На території Акерманського повіту станом на 22 березня 1864 року постраждали наступні села:⁴¹⁵

Назва	Загальна кількість худоби	Кількість хворої худоби (було)	Кількість хворої худоби (з'явилось)	Вилікувалось	Загинуло	Залишилось хворих
ст.Старокозача		2		2		
к.Гасан-Батир		121	208	149	180	
к.Задунайвка		50	93	52	91	
к.Кодкитай		27	105	48	81	3
к.Галиц		159	223	172	210	
к.Дельжелери		19	175	92	102	
к.Бургуджи		2		2		
к.Софієнталь		17	38	24	14	

⁴¹³ Журнал Министерства Внутренних Дел. Кн.1. – С.-Петербург, 1835. – С.458-465

⁴¹⁴ Краткий очерк санитарного состояния городов России в 1892 году.// Приложение к отчету Медицинского Департамента за 1892 год. – С.-Петербург, 1895. – С.6

⁴¹⁵ ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.223. — Арк.3

к.Бородине	1876		434	170	229	35
к.Сигенгейм	616		321	137	184	
с.Іванівка			96	57	39	
с.Карагасани		36	55	35	20	
с.Каплани		41	66	27	39	
х.Петрівка	200		24	19	5	
ст.Волонтирівка	600		186	96	71	19
ст.Миколаївка	200		38	7	31	
ст.Канр	300		21	1	16	4
ст.Пуркари	420		30	14	16	
ст.Полонка	388		240	56	150	34
ст.Ольнешти	650		218	130	66	22

У рапорті віце-губернатора Бессарабської області від 24 липня 1864 року про перебіг боротьби з епідемією чуми рогатої худоби зазначено: "...За прийнятими мерами, существовавшая на рогатом скоте болезнь, в уездах... Аккерманском – станицах: Канре, Волонтировке, Сорокском; селениях: Кугорешт и Синатовка... совершенно прекратилась".⁴¹⁶

Протягом 1872 року на території Бессарабської області вирувала епідемія холери. Станом на 12 вересня 1872 року було складено відомість про перебіг епідемії холери в Бессарабській області. По Акерманському повіту до відомості потрапили 3 селища: Чобручі, Толмази, Семенівка. У Чобручах з початку виникнення епідемії до 26 серпня 1872 року було зафіксовано 58 хворих: 32 особи, що виликувались, 22 померлих, 4 залишилось на лікуванні. У Толмазах: 23 захворіло, 7 виликувалось, 12 померло, 4 залишилось на лікуванні. У Семенівці за цей період не зафіксовано хворих на холеру, вони з'явилися пізніше – за період з 26 серпня по 13 вересня: захворіло – 3, померло – 1, залишилось на лікуванні – 2. У Чобручах за період з 26 серпня по 13 вересня зафіксовано значно меншу кількість хворих – 2, виликувалось – 5 (4 з яких залишились з попереднього періоду), померло – 1. У Толмазах за цей період не зафіксовано хворих, виликувались ті 4 особи, що залишились на лікуванні до 26 серпня.⁴¹⁷

У відомості, складеній 7 жовтня 1872 року, за період з 13 вересня по 7 жовтня фігурує селище Семенівка Акерманського повіту: захворіло – 2 особи, померло – 2 особи.⁴¹⁸

За період з 7 жовтня по 4 листопада по Акерманському повіту фігурує селище Тудоровой: захворіло – 12 осіб, померло – 7, продовжило лікування – 5.⁴¹⁹

За період з 4 листопада по 4 грудня епідемія холери на території Акерманського повіту продовжувалась у селищі Тудоровой і з'явилась у Петрівці. у Тудоровой залишилось на лікуванні з попереднього періоду 5 осіб, виликувалось – 5 осіб. У Петрівці захворіло 22 особи, виликувалось – 12, померло – 4, продовжило лікування – 6.⁴²⁰

З 4 по 23 грудня 1872 року епідемія холери продовжилась тільки на хуторі Петрівка: 6 осіб залишилось з минулого разу, захворіло – 10 осіб, виликувалось – 9, померло – 5, продовжило лікування – 2.⁴²¹

Нагородження медичного персоналу

У грудні 1911 року було нагороджено срібним нагрудним знаком "Борьба с чумой" Бессарабського лікарняного інспектора — статського радника Івана Івановича Зубріліна: "Журналом

⁴¹⁶ ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.223. — Арк.8

⁴¹⁷ ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.226. — Арк.7

⁴¹⁸ Там само. — Арк.96

⁴¹⁹ Там само. — Арк.127

⁴²⁰ Там само. — Арк.139

⁴²¹ Там само. — Арк.144

Высочайше учрежденной Комиссии о мерах предупреждения и борьбы с чумною заразою от 23 декабря мин. года (1911, авт.) поименованным при прилагаемом при сем списке 60 лицам предоставлено право пожизненного ношения Высочайше утвержденного знака с надписью "Борьба с чумой."⁴²²

5.3'їзди лікарів

5 з'їзд

Повідомлення земських лікарів Акерманського повіту

У повіті 5 дільниць, кожна має лікарню.
У Акерманській дільниці... на 12 ліжок був 171 хворий.
У Саратській дільниці на 12 ліжок хворих було 162.
У Волонтирівській дільниці 10 ліжок, хворих – 280.
У Тарутинській дільниці 13 ліжок, хворих – 130.
У Кубейській дільниці 10 ліжок, хворих було 106.
У селищі Волонтирівка будується земством лікарня на 20 ліжок.⁴²³

Доповіді комісії з питань організації земської медицини

У Акерманському повіті існує 5 дільниць з добре організованою стаціонарною допомогою, але дільниці дуже великі і з великою кількістю населення (від 30 000 до 40 000); крайні пункти розташовуються від місця перебування лікаря на відстані від 22 до 42 верст. 5-ти існуючих медичних дільниць дуже і дуже мало.⁴²⁴

6 з'їзд

Відомості, що стосуються стану медичної частини
в Бессарабській губернії по окремих повітам

Акерманський повіт:
кількість населення – 220967;
кількість квадратних верст – 5600;
кількість хворих: амбулаторних – 16173, стаціонарних – 755, всього – 16928;
кількість лікарів – 5;
кількість фельдшерів – 17;
кількість прийомних покоїв — ;
кількість лікарень – 5;
кількість ліжок – 70.⁴²⁵

Відомості, що стосуються успішності медицини в окремих повітах

Акерманський повіт:
щільність населення на одну кв.версту – 39,4;
відсоток осіб, що користувалися лікарняною допомогою – 7,6;
на одного лікаря припадає: душ населення – 44193,4, кв.верст – 1320;

⁴²² ДАОО. — Ф.2. — Оп.1. — Спр.3402. — Арк.1-2

⁴²³ Протоколы заседаний V съезда земских врачей Бессарабской губернии в Кишиневе в 1887 году. — Кишинев, 1888. — С.126-127

⁴²⁴ Там само. — С.205, 208

⁴²⁵ Протоколы заседаний и доклады VI съезда врачей и представителей уездных земств Бессарабской губернии в Кишиневе в 1888 году. — Кишинев, 1888. — С.125

на одного фельдшера припадає: душ населення – 12279,5, кв. верст – 322;
кількість хворих у лікаря – 9740;
відсоток відносно до населення – 4,5;
кількість хворих у фельдшера – 7045;
відсоток відносно до населення – 3,1;
на одного стаціонарного припадає амбулаторних – 21,4;
на 1000 душ припадає ліжок – 0,31.⁴²⁶

Витрати на медичну частину по повітам

Акерманський повіт:
загальні витрати на медицину – 26932;
кошти, витрачені на одного хворого – 159,1;
сума витрат на одну особу населення – 12,2.⁴²⁷

Таблиця лікарів, фельдшерів, і взагалі осіб медичного персоналу

Акерманський повіт:

1-ша Акерманська дільниця:

лікар – Антон Петрович Калюжниц, колезький радник. Закінчив курс у Київському університеті Святого Володимира. Місце служби – Акерман. Завідує лікарнею. На службі знаходиться з 1871 року. Річний оклад – 1300 крб.;

фельдшери: Бояджи — закінчив курс при Кишинівському місцевому лазареті. На службі знаходиться з 1883 року. Річний оклад – 300 крб.; Гарбуда — закінчив курс при Київському місцевому лазареті. На службі з 1872 року. Річний оклад – 300 крб.; Філіпов — закінчив курс у Кишинівській фельдшерській школі. На службі з 1878 року. Річний оклад – 300 крб.;

фельдшериця-акушерка – Філімонова. На службі з 1883 року. Річний оклад – 300 крб.

2-га Саратська дільниця:

лікар – Микола Андрійович Грінер – закінчив курс у Дерптському університеті. Місце служби – Сарата. Завідує лікарнею. На службі знаходиться з 1882 року. Річний оклад – 1300 крб.;

фельдшери: Маріамбей – закінчив курс у Київському військовому лазареті. На службі з 1876 року. Річний оклад – 300 крб.; Бірер – закінчив курс при Бендерському військовому лазареті. На службі з 1880 року. Річний оклад – 300 крб.; Гуніченко – закінчив курс при Київському військовому шпиталі. На службі з 1871 року. Річний оклад – 300 крб.; Манченко — закінчив курс при Керченському військовому шпиталі. На службі з 1879 року. Річний оклад – 300 крб.; Подлесний — закінчив курс при полковому лазареті. На службі з 1880 року. Річний оклад – 300 крб.

3-тя Волонтирівська дільниця:

лікар – Борис Абрамович Чудновський, колезький асесор. Закінчив курс С.-Петербурзької медично-хірургічної Академії. Місце проживання – селище Волонтирівка. Завідує лікарнею. На службі знаходиться з 1879 року. Річний оклад – 1300 крб.;

фельдшери: Отін – закінчив курс у Київському військовому шпиталі. На службі з 1873 року. Річний оклад – 300 крб.; Коргожа — закінчив курс у Київському військовому шпиталі. На службі з 1872 року. Річний оклад – 300 крб.; Бондаренко — закінчив курс при полковому лазареті. На службі з 1874 року. Річний оклад – 300 крб.; Лісса — закінчив курс при лазареті Таганрогського полку. На службі з 1886 року. Річний оклад – 300 крб.; Безеда — закінчив курс у Кишинівській фельдшерській школі. На службі з 1888 року. Річний оклад – 300 крб.

4-та Тарутинська дільниця:

лікар – Семен Гнатович Макаренко, надворний радник. Закінчив курс у Київському університеті Святого Володимира. Місце служби – Тарутине. Завідує лікарнею. На службі знаходиться з 1876 року. Річний оклад – 1300 крб.;

фельдшери: Ермашов — закінчив курс у Кишинівській фельдшерській школі. На службі з 1884 року. Річний оклад – 300 крб.⁴²⁸

⁴²⁶ Протоколы заседаний и доклады VI съезда врачей и представителей уездных земств Бессарабской губернии в Кишиневе в 1888 году. – Кишинев, 1888. – С. 128

⁴²⁷ Там само. – С. 130

⁴²⁸ Там само. – С. 131

5-та Кубейська дільниця:

лікар – Іван Іванович Бартенев — закінчив курс у Київському університеті Святого Володимира. Місце служби – село Кубей. Завідує лікарнею. На службі знаходиться з 1882 року. Річний оклад – 1300 крб.;

фельдшери: Олійников — закінчив курс у Київській фельдшерській школі. На службі з 1874 року. Річний оклад – 300 крб.; Грозов – закінчив курс у Кишинівській фельдшерській школі. На службі з 1887 року. Річний оклад – 300 крб.; Рачнев – закінчив курс при полковому лазареті. На службі з 1885 року. Річний оклад – 300 крб.; Кушнір – військовий фельдшер. На службі з 1881 року. Річний оклад – 300 крб.⁴²⁹

Відомості про хворих

Акерманський повіт:

1.Акерманська дільниця:

загальна кількість хворих – 1057;
кількість хворих, що відвідували лікарів – 721;
кількість хворих, що відвідували фельдшерів – 336;...
вартість виданих ліків – 300 крб.

2.Саратська дільниця:

загальна кількість хворих – 1685;
кількість хворих, що відвідували лікарів – 837;
кількість хворих, що відвідували фельдшерів – 840;...
вартість виданих ліків – 300 крб.

3.Волонтирівська дільниця:

загальна кількість хворих – 8578;
кількість хворих, що відвідували лікарів – 4192;
кількість хворих, що відвідували фельдшерів – 4386;...
вартість виданих ліків – 477 крб. 18 коп.

4.Тарутинська дільниця:

загальна кількість хворих – 2687;
кількість хворих, що відвідували лікарів – 2167;
кількість хворих, що відвідували фельдшерів – 523;...
вартість виданих ліків – 300 крб.

5.Кубейська дільниця:

загальна кількість хворих – 2756;
кількість хворих, що відвідували лікарів – 1826;
кількість хворих, що відвідували фельдшерів – 930;...
вартість виданих ліків – 125 крб.⁴³⁰

Лікарні і прийомні покої

Акерманський повіт:

Акерманська лікарня – розташовувалася у будівлі, що належала богодільні Червоного Хреста і складалася з 4-х палат, або, інакше кажучи, кімнат. Доглядали за хворими сестри милосердя Червоного Хреста, що розташовувався при богодільні громади.

Кількість ліжок у лікарні – 10.

Кількість стаціонарних хворих – 171.

Лікарняні витрати без утримання лікаря і вартості ліків – 1944 крб. 45 коп.

Кількість лікарняних днів – 3546.

Річна вартість хворого – 11 крб. 37 коп.

Вартість одного лікарняного дня – 55 коп.

Вартість харчування у день – 55 коп.

Середня тривалість перебування одного хворого – 15,3.

⁴²⁹ Протоколы заседаний и доклады VI съезда врачей и представителей уездных земств Бессарабской губернии в Кишиневе в 1888 году. – Кишинев, 1888. – С. 156-160

⁴³⁰ Там само. – С. 179

Відсоток смертності – 11,1.
Відсоток хронічних хворих – 27,4.
Кількість повітря на одного хворого – 4,4 (кв.саж.)
Відношення освітленої поверхні до площі підлоги – 8:30.

Саратська лікарня – як і Акерманська теж розташовувалася при Саратській богодільні, займаючи 6 кімнат. Доглядали за хворими сестри богодільні.

Кількість ліжок у лікарні – 15.
Кількість стаціонарних хворих – 180.
Лікарняні витрати без утримання лікаря і вартості ліків – 1914 крб. 95 коп.
Кількість лікарняних днів – 3484.
Річна вартість хворого – 10 крб. 53 коп.
Вартість одного лікарняного дня – 55 коп.
Вартість харчування у день – 55 коп.
Середня тривалість перебування одного хворого – 16,5.
Відсоток смертності – 5,55.
Відсоток хронічних хворих – 16,4.
Кількість повітря на одного хворого – 2,2/3 (кв.саж.)
Відношення освітленої поверхні до площі підлоги – 3:8.

Тарутинська лікарня – розташовувалася у будівлі, що належала земству і складалася з 4-х палат. Догляд за хворими здійснювався найманою прислугою, що складалася з двох осіб.

Кількість ліжок у лікарні – 15.
Кількість стаціонарних хворих – 95.
Лікарняні витрати без утримання лікаря і вартості ліків – 1176 крб. 82 коп.
Кількість лікарняних днів – 1684.
Річна вартість хворого – 11 крб. 33 коп.
Вартість одного лікарняного дня – 69 коп.
Вартість харчування у день – 30 коп.
Середня тривалість перебування одного хворого – 17.
Відсоток смертності – 1.
Відсоток хронічних хворих – 25.
Кількість повітря на одного хворого – 1,25 (кв.саж.)
Відношення освітленої поверхні до площі підлоги – 1:12.⁴³¹

Кубейська лікарня – розташовувалася у найманому будинку, у 5-ти кімнатах, з яких одна була зайнята аптекою, а у 4-х приміщеннях – лікарняні палати, без розподілення на види хвороб. Догляд за хворими здійснювався найманою прислугою, що складалася з одного чоловіка і 4-х жінок.

Кількість ліжок у лікарні – 10.
Кількість стаціонарних хворих – 46.
Лікарняні витрати без утримання лікаря і вартості ліків – 974 крб. 04 коп.
Кількість лікарняних днів – 395.
Річна вартість хворого – 21 крб. 18 коп.
Вартість одного лікарняного дня – 1 крб. 47 коп.
Вартість харчування у день – 35 коп.
Середня тривалість перебування одного хворого – 8,5.
Відсоток смертності – 2.
Відсоток хронічних хворих – 13.
Кількість повітря на одного хворого – 4 (кв.саж.)
Відношення освітленої поверхні до площі підлоги – 2:15.

Волонтирівська лікарня – розташовувалась у новій споруді, побудованій земством і складалася з 2 великих палат, що містили по 6 ліжок і 4-х палат по 2 ліжка у кожній, та однієї кімнати для фельдшера і доглядальниці. Палати були розподілені на два відділення, з ізольованими для кожного ходами, окремо для жіночої половини, і окремо для чоловічої. Кожне відділення мало окремі

⁴³¹ Протоколи засідань и доклады VI съезда врачей и представителей уездных земств Бессарабской губернии в Кишиневе в 1888 году. – Кишинев, 1888. – С.232-233

кімнати з ванною і окремі ватерклозети. Лікарняна будівля мала окремі споруди для адміністрації, у яких розташовувалися: аптека, прийомні для амбулаторних хворих, операційна і цейхгауз з лікарняними речами. Догляд за хворими виконувала наймана прислуга, що складалася з двох осіб.

Кількість ліжок у Волонтирівській лікарні – 15.

Кількість стаціонарних хворих – 263.

Лікарняні витрати без утримання лікаря і вартості ліків – 2497 крб. 13 коп.

Кількість лікарняних днів – 4052.

Річна вартість хворого – 9 крб. 50 коп.

Вартість одного лікарняного дня – 61, 1/8 коп.

Вартість харчування у день – 29 коп.

Середня тривалість перебування одного хворого – 15,4.

Відсоток смертності – 10.

Відсоток хронічних хворих – 25.

Кількість повітря на одного хворого – 3,4 (кв.саж.)

Відношення освітленої поверхні до площі підлоги – 1:9⁴³²

Земський ветеринарний персонал

Акерманський повіт:

Кількість і прізвища ветлікарів: один – Юр'єв.

Закінчив курс у Харківському ветеринарному інституті.

Жалування – 900 крб.

Кількість ветфельдшерів: 4.

Жалування – 300 крб.

(Жалування ветлікарі і ветфельдшери отримували з коштів страхового збору з худоби, крім двох фельдшерів Ананьївського повіту).⁴³³

7 з'їзд

Акерманський повіт

Зміни, що відбулися після VI з'їзду лікарів полягали у наступному:

В селищі Тарутине Тарутинської дільниці побудовано нову лікарню. В селищі Кубей Кубейської дільниці повітове земство придбало будівлю, де розташовується лікарня, ставлячи перед собою мету надати приміщенню належного вигляду.

Влаштовано ще одну дільницю з прийомним покоем на 2 ліжка у селищі Старокозачому, у наслідок чого було збільшено і фельдшерський склад ще на 3 одиниці.

Лікарняних дільниць — 6.

Крім того, у містечках Татарбунари і Байрамча існують вільнопрактикуючі лікарі, що отримують від земства по 300 крб. на рік субсидії, яка видається товариством, що запросило цих двох лікарів. Їх діяльність обмежується тільки названими містечками. А звіт про діяльність вони повинні надавати дільничному лікарю.

Амбулаторії у місцях проживання лікарів розташовуються при лікарнях.⁴³⁴

6. Земська медицина Акерманського повіту

1881 рік

У 1881 році Акерманський повіт у санітарному відношенні поділявся на 19 медичних дільниць:

⁴³² Протоколи засідань и доклады VI съезда врачей и представителей уездных земств Бессарабской губернии в Кишиневе в 1888 году. – Кишинев, 1888. – С.234

⁴³³ Там само. – С.242

⁴³⁴ Седьмой губернский съезд врачей и представителей земств Бессарабской губернии. 15-23 марта 1893 г. – Кишинев, 1893. – С.32-33

1. Шабська – займала територію у 302 кв.версти і складалася з 1-ї волості з населенням 3469 осіб (1969 чоловіків і 1500 жінок).
 2. Кулевська — займала територію у 267, 1/3 кв.версти і складалася з 2-х волостей з населенням 7919 осіб (3999 чоловіків і 3620 жінок).
 3. Байрамська — займала територію у 517 кв.верст і складалася з 2-х волостей з населенням 7802 особи (4352 чоловіка і 3450 жінок).
 4. Плахтіївська — займала територію у 288 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 6780 осіб (3116 чоловіків і 3664 жінок).
 5. Татарбунарська — займала територію у 301 кв.версту і складалася з 2-х волостей з населенням 8647 осіб (5001 чоловік і 3646 жінок).
 6. Теплицька — займала територію у 188, 1/2 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 6332 особи (3578 чоловіків і 2754 жінок).
 7. Паризька — займала територію у 128 кв.верст і складалася з 2-х волостей з населенням 3967 осіб (2262 чоловіка і 1705 жінок).
 8. Саратська — займала територію у 204, 1/2 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 3621 особи (1881 чоловік і 1740 жінок).
 9. Арцизька — займала територію у 169 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 3945 осіб (1976 чоловіків і 1969 жінок).
 10. Малоярославецька — займала територію у 118 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 4479 осіб (2241 чоловік і 2238 жінок).
 11. Тарутинська — займала територію у 140,1/2 кв.верст і складалася з 2-х волостей з населенням 3680 осіб (2210 чоловіків і 1470 жінок).
 12. Клястицька — займала територію у 115 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 9420 осіб (5319 чоловіків і 4101 жінка).
 13. Іванівська (болгар.) — займала територію у 558 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 16679 осіб (8438 чоловіків і 8247 жінок).
 14. Ташликська — займала територію у 509 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 11405 осіб (5854 чоловіка і 5551 жінка).
 15. Кубейська — займала територію у 485 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 14416 осіб (7239 чоловіків і 7177 жінок).
 16. Старокозача — займала територію у 341,1/2 кв.верст і складалася з 3-х волостей з населенням 8925 осіб (3977 чоловіків і 4948 жінок).
 17. Іванівська (рос.) — займала територію у 486 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 14254 особи (7526 чоловіків і 6728 жінок).
 18. Волонтирівська — займала територію у 459 кв.верст і складалася з 2-х волостей з населенням 9055 осіб (5028 чоловіків і 4027 жінок).
 19. Толмазька — займала територію у 227 кв.верст і складалася з 1-ї волості з населенням 6315 осіб (3350 чоловіків і 2965 жінок).
- Місто Акерман і посади Шабо, Папушой та Турлаки були кожен самостійною санітарною дільницею. Загальна кількість населення – 29768 осіб.

Акерманський повіт мав 5 земських лікарень: Акерманську, що розташовувалась при Олександро-Маринській богодільні Червоного Хреста і мала 8 ліжок; Саратську, що розташовувалась при Олександрівському приюті і мала 8 ліжок; Тарутинську, що розташовувалась у найманій будівлі і мала 13 ліжок; Волонтирівську, що розташовувалась у найманій будівлі і мала 12 ліжок; Кубейську, що розташовувалась у найманій будівлі і мала 4 ліжка.

Медичний персонал складався з 5 дільничних лікарів, 18 фельдшерів, 1 ветеринарного лікаря і 1 ветеринарного фельдшера.

Протягом періоду з 1 вересня 1879 року по 1 вересня 1880 року кількість хворих у лікарнях повіту склала: в Акерманській – 62, у Саратській – 78, у Тарутинській – 168, у Волонтирівській – 121, у Кубейській – 35. Всього лікувалось 464 особи, з яких 421 вилікувалась, 8 померло, 35 продовжило лікування.

Прийом хворих до лікарень відбувався без особливих формальностей за розпорядженням лікаря, за вимогами сільської і волосної влади, поліції і за власним проханням хворих та їх родичів.

Дільниці лікарі відвідували тільки під час епідемій, окремих хворих відвідували рідко, так як основною їх функцією було завідування лікарнею.

Фельдшери відвідували селища два рази на тиждень для здійснення щеплень проти віспи. Для поїздок фельдшери і лікарі користувалися безкоштовно кінями за білетами земської управи.

Амбулаторних хворих зафіксовано 9798 осіб. Бідним хворим ліки видавалися безкоштовно, на що було витрачено 876 крб. 87 коп. Амбулаторні хворі страждали, в основному, від лихоманки, катару і золотухи.

Загальна сума витрат на медичну частину у повіті протягом року складала 16027 крб. 89 коп.

З епідемічних хвороб на території повіту розповсюджувались справжня віспа, дифтерит, кір, коклюш, розлад шлунку, черевний тиф. Для боротьби з епідеміями вживались карантинні і гігієнічні заходи. Крім того, для боротьби з епідемією віспи проводилось посилене щеплення. Фельдшерами було здійснено 4601 щеплення, вільними особами – 3711.⁴³⁵

Далі подано список лікарняного персоналу Акерманського повіту:⁴³⁶

Прізвище, ім'я, по батькові	Місце перебування	З якого часу на службі	Сума жалування
Лікарі			
Антон Петрович Калюжниц	Акерман	3 1 квітня 1871 р.	1300
Семен Степанович Макаренко	Тарутине	3 1 червня 1876 р.	1300
Каєтан Семенович Гедройц	Кубей	3 15 жовтня 1877 р.	1300
Борис Абрамович Чудновський	Волонтирівка	3 5 вересня 1879 р.	1300
Абрам Фроїмович Віолин	Сарата	3 15 липня 1880 р.	1300
Фельдшери			
Марія Біліг	Акерман	3 16 серпня 1878 р.	300
Іван Васильович Гарбуда	Будаки	3 15 травня 1872 р.	300
Микола Савович Твердієвич	Турлаки	3 1 січня 1880 р.	300
Карл Бірер	Постали	3 1 січня 1880 р.	300
Єлеазар Філіпов	Дюльмен	3 16 серпня 1880 р.	300
Олексій Подлесний	Віденське	3 1 січня 1880 р.	300
Антон Петрович Манченко	Тарутине	3 11 грудня 1874 р.	300
Лаврентій Єфимович Гунченко	Миколаївка Новоросійська	3 1 січня 1871 р.	300
Іван Альберт	Старий Арциз	3 1 січня 1880 р.	300
Ничипор Маріамбей	Сарата	3 12 листопада 1876 р.	300
Сергій Олейніков	Кубеї	3 1 вересня 1874 р.	300
Павло Карапцов	Іванівка	3 1 вересня 1873 р.	300
Степан Отян	Волонтирівка	3 16 січня 1873 р.	300
Олександр Смаглій	Старокозаче	3 1 січня 1871 р.	300
Антон Бондаренко	Олександрівка	3 1 липня 1874 р.	300
Григорій Корюжа	Ольнешти	3 1 листопада 1872 р.	300
Ветеринарний персонал			
Ветлікар Дмитро Сергійович Юр'єв	Акерман	3 16 березня 1870 р.	800
Ветучень Антон Буздюжан	Волонтирівка	23 березня 1873 р.	160

1884 рік

На повітових земських зборах 16 чергової сесії 1884 року було заслухано доповідь Акерманської повітової земської управи щодо клопотання директора учительської семінарії в

⁴³⁵ Вестник Бессарабского земства. – Кишинев, 1881. — №1-2, январь-февраль. – С.32-36

⁴³⁶ Там само. – С.36-38

Байрамчі Н.Снесарева про призначення земством субсидії у розмірі 300 крб. на утримання лікаря чи відкриття у Байрамчі окремої санітарної дільниці.

У доповіді зазначалося, що дякуючи постанові повітових зборів, службовці і учні Байрамчеської учительської семінарії користувалися послугами земського лікаря Антона Петровича Калюжницья. У березні 1884 року було запрошено у Байрамчу для проживання і роботи вільно-практикуючого лікаря Бондаревського, який взявся обслуговувати і персонал та учнів семінарії. Кошти за його послуги сплачувалися приватними особами, що ними користувалися. Також за дозволом опікуна Одеського навчального округу Байрамчеська семінарія сплачувала йому 300 крб. зі своїх спеціальних коштів. Але так як опікуном було дозволено сплачувати ці кошти тільки рік, то директор семінарії звернувся з проханням до управи.

Також Снесарев зазначив, якщо збори відмовлять у асигнуванні коштів, то дозволити працівникам і учням семінарії користуватися допомогою земських лікарів, що знаходяться у Акермані або в Сараті.⁴³⁷

У свою чергу мешканці м.Байрамчі теж звернулися до управи з пропозицією сплачувати протягом 3 років 600 крб. на утримання в містечку лікаря. Для цього товариство просило призначити у Байрамчу постійного земського лікаря і асигнувати кошти на його утримання, якщо важко буде знайти лікаря на кошти, запропоновані громадою містечка. Звернення мешканців містечка було підписане приставом 2-го стану Акерманського повіту від 20 вересня.⁴³⁸

Управою було запропоновано зборам відмовити директору семінарії і мешканцям містечка у зв'язку з неврожайним роком і важким матеріальним станом земства. Але більшістю голосів було вирішено все ж асигнувати 300 крб. на утримання лікаря у Байрамчі з умовою, що ці кошти будуть сплачуватися до тих пір, поки лікар буде працювати у Байрамчі і звітувати перед земською управою про свою роботу.⁴³⁹

На цьому ж засіданні було заслухано питання про перебіг ремонту будівлі, придбаної земством для влаштування Тарутинської земської лікарні.

У доповіді зазначалося, щр на минулих земських зборах було асигновано 1000 крб. на ремонт будівлі для Тарутинської лікарні, але комісія, оглянувши будівлю, зробила висновок, що на 1000 крб. можна зробити тільки незначні виправлення, без яких можна і так обійтися. А щоб пристосувати будівлю для лікарні потрібні більш значні кошти – до 3000 крб. Але так як рік випав неврожайний, комісія вирішила відкласти перевлаштування будівлі до більш сприятливого часу, коли земство отримає можливість асигнувати потрібні кошти.⁴⁴⁰

Зборами було постановлено доповідь прийняти.

1886-1892 роки

Розподіл хворих на території Акерманського повіту

Амбулаторні хворі:

1889 р. – 11024; 1890 р. – 13320; 1891 р. – 11590. Загальна кількість за 1889-1891 роки – 35934.⁴⁴¹

Амбулаторних лікарняних і фельдшерських:

1888 р. – 17248; 1889 р. – 13460; 1890 р. – 19713; 1891 р. – 17123; 1892 р. – 19623. Загальна кількість за 1888 – 1892 роки – 87167.

Відсоток амбулаторних хворих до кількості населення:

1889 р. – 4,05; 1890 р. – 4,45; 1891 р. – 4,19. За 1889-1891 роки – 4,23.

⁴³⁷ Доклады Аккерманской уездной земской управы 16 очередному уездному земскому собранию 1884 года.// Вестник Бессарабского земства. — №10 (октябрь). – Кишинев, 1884. — С.153-154

⁴³⁸ Там само. – С. 157

⁴³⁹ Там само. – С. 183

⁴⁴⁰ Там само. – С. 158

⁴⁴¹ Материалы для оценки санитарного положения Бессарабской губернии. Вып. 1. Заболеваемость. – Кишинев, 1895. – С. 1

Відсоток амбулаторних лікарняних і фельдшерських до кількості населення:
 1888 р. – 6,43; 1889 р. – 4,94; 1890 р. – 7,12; 1891 р. – 6,19; 1892 р. – 7,09. За 1888 – 1892 роки – 6,35.⁴⁴²

Кількість хворих чоловіків і жінок у лікарняних дільницях:
 Тарутинська – 4803 чоловіків і 3810 жінок. Загальна кількість за 1889-1891 роки – 8613;
 Кубейська – 5491 чоловік і 4227 жінок. Загальна кількість за 1889-1891 роки – 9718;
 Тараклійська – 4629 чоловіків і 3653 жінок. Загальна кількість за 1889-1891 роки – 8282.⁴⁴³

Коефіцієнт захворюваності:
 розподіл загальної кількості амбулаторних лікарських хворих (у відсотках стосовно народонаселення з 1888 по 1892 рр.) – 4,2;⁴⁴⁴
 розподіл загальної кількості амбулаторних лікарських і фельдшерських хворих (у відсотках стосовно народонаселення з 1888 по 1892 рр.) – 6,4.⁴⁴⁵

Кількість за формами хвороб в абсолютних цифрах і відсотках за 1890-1892 роки:
 Епідемічні: 1890-1891 рр. – 1318, % – 9,02; 1892 р. – 6841, % – 32,17. За 1890-1892 роки – 8159, % – 20,6.
 Сифіліс і венеричні: 1890-1891 рр. – 231, % – 1,57; 1892 р. – 294, % – 1,87. За 1890-1892 роки – 525, % – 1,47.
 Паразитичні: 1890-1891 рр. – 444, % – 3,03; 1892 р. – 429, % – 2,02. За 1890-1892 роки – 873, % – 2,52.
 Конституціональні: 1890-1891 – 411, % – 2,81; 1892 р. – 649, % – 3,05. За 1890-1892 роки – 1060, % – 2,93.
 Місцеві: 1890-1891 рр. – 9084, % – 62,27; 1892 р. – 9395, % – 44,24. За 1890-1892 роки – 18479, % – 53,25.
 Новоутворення: 1890-1891 рр. – 109, % – 0,74; 1892 р. – 165, % – 0,77. За 1890-1892 роки – 274, % – 0,75.
 Травматичні ушкодження: 1890-1891 рр. – 1070, % – 7,31; 1892 р. – 795, % – 3,74. За 1890-1892 роки – 1865, % – 5,52.
 Термічні і хімічні ушкодження: 1890-1891 рр. – 90, % – 0,61; 1892 р. – 141, % – 0,66. За 1890-1892 роки – 231, % – 0,63.
 Вади розвитку: 1890-1891 рр. – 75, % – 0,51. За 1890-1891 роки – 75, % – 0,51.
 Отруєння: 1890-1891 рр. – 40, % – 0,27; 1892 р. – 17, % – 0,08. За 1890-1892 роки – 57, % – 0,17.
 Нез'ясовані: 1890-1891 рр. – 47, % – 0,32; 1892 р. – 86, % – 0,4. За 1890-1892 роки – 133, % – 0,36.⁴⁴⁶

Загальні відомості щодо діяльності земсько-медичних закладів з 1886 по 1892 роки⁴⁴⁷

Роки	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	Всього
кількість ліжок	-	58	65	65	65	65	67	64
стаціонарних і породіль	719	817	764	809	840	877	974	5800
днів	9920	13823	13409	13887	13914	12094	15321	92368
амбулаторних хворих	7589	12771	17248				19623	
амбулаторних хворих у лікарів				11024	13320	11590		
амбулаторні хворих у фельдшерів				2436	6393	5533		
епідемічних хворих	1409	1048	1825	427	1044	2880	2857	11490
щеплень проти віспи	20239	14554	12515	11157	7674	15829	11862	93830

⁴⁴² Матеріали для оцінки санітарного положення Бессарабської губернії. Вып. 1. Заболеваемость. – Кишинев, 1895. – С.2

⁴⁴³ Там само. – С.4

⁴⁴⁴ Там само. – С.7

⁴⁴⁵ Там само. – С.10

⁴⁴⁶ Там само. – С.21-46

⁴⁴⁷ Там само. – С.69

Мета і коло діяльності:

1. Лікарня має мету надавати лікарняну допомогу хворим всіх звань і віку, що до неї звертаються.

2. Діяльність лікарні містить: надання порад, проведення гінекологічних і хірургічних операцій, надання першої допомоги під час нещасних випадків, огляд породіль і проведення щеплень проти віспи.

3. Засоби утримання лікарні:

а) на 300 крб. з бюджету міста;

б) за рахунок добровільних пожертв приватних осіб;

в) пожертв від організацій;

г) збору при лікарні;

д) випадкових доходів: від благодійних вистав, балів, концертів, що влаштовує комітет лікарні, від продажу конвертів для візитних карток з надписом «На користь лікарні» замість святкових відвідувань.

4. Членами лікарні можуть бути особи обох статей. Особи, що пожертвували на заснування лікарні не менше, ніж 25 крб., і лікарі, що працювали у лікарні з моменту її заснування, вважаються членами-засновниками. Лікарі, що жертвують для лікарні свою працю і час, вважаються членами-лікарями. Особи, що кожного року жертвують на утримання лікарні не менше 5 крб., вважаються «членами-соревнователями». Особи, що надали лікарні особливу допомогу, вибираються у шановні члени. Особи, що пожертвували одразу від 50 крб. і більше, та аптекарі, що безкоштовно надають ліки, або за низькими цінами, вважаються членами-благодійниками.

5. Лікарня має вивіску і печатку з написом «Акерманская городская больница для приходящих».

6. Лікарня знаходиться під наглядом Бессарабського губернатора і лікарняного відділення Губернського правління, куди директор лікарні надає відомості щодо хворих, проведення операцій, щеплень та ін., також медичні звіти щодо діяльності лікарні у встановленій формі.

Управління лікарні:

7. Всіма справами лікарні керує комітет, який складається з опікуна, лікарів, що працюють в лікарні, членів міської управи і від 2 до 4 осіб з усіх членів лікарні, яких щорічно обирали на загальних зборах членів. Чергові засідання комітету відбуваються кожного місяця 1-го числа. На них перевіряються рахунки, перевіряється каса, видаються гроші і вирішуються всі питання лікарні. Питання вирішуються більшістю голосів і вносяться до протоколу засідань. Якщо на засіданні знаходилось $\frac{2}{3}$ від загальної кількості членів комітету, то рішення, прийняті більшістю, вважаються прийнятими і виконуються. Якщо на засіданні знаходилось менше $\frac{2}{3}$ від загальної кількості членів комітету, то відсутнім особам повідомлялися прийняті рішення і якщо троє з них були не згодними з ними, то питання знову обговорювалися на наступному засіданні. Якщо знов не збиралася достатня кількість членів, то питання вирішувалося у третій і останній раз та приймалося присутньою кількістю членів.

8. Опікун вибирається з кількості членів лікарні на 3 роки. Він піклується про збільшення матеріальних статків лікарні, як представник її інтересів. Опікун є головою на засіданнях комітету, а у разі його відсутності чи відмови головувати, ця посада належить директору лікарні.

9. Директор і секретар комітету вибираються з членів-лікарів на щорічних загальних зборах членів лікарні на один рік.

10. Директор, як господар лікарні, спостерігає за її майном, за графіком чергувань, за виконанням працівниками своїх службових обов'язків, за допомогою секретаря займається господарською звітністю і листуванням. Директор є виконавцем постанов комітету, але стосовно термінових господарських розпоряджень діє сам і звітує про це на наступному засіданні комітету. Якщо директор вибуває на короткий термін (до 2-х місяців), то комітет призначає виконуючим його обов'язки когось з членів-лікарів. У випадку, якщо директор вибуває на термін, більший, ніж два місяці, або зовсім, то комітет призначає на його посаду одного з членів-лікарів на термін до найближчих загальних зборів.

11. Секретар веде протоколи зборів, доповідає про всі документи, що приходять до комітету, веде журнали кореспонденції і складає річні звіти, які надає комітету для затвердження.

12. Казначей вибирається річними загальними зборами членів лікарні з членів комітету на один рік. Він зберігає касу лікарні. До нього надходять всі кошти, він витрачає гроші та веде касові книги.

13. Чергові засідання комітету відбуваються кожного місяця першого числа у визначену директором годину. Директор запрошує всіх на збори. Крім чергових і річних засідань, можуть бути і позачергові, які збираються за бажанням міської управи, директора або за вимогою 3 членів комітету, причому на цих засіданнях розглядаються тільки ті питання, для яких вони зібрані. Засідання відкриваються читанням протоколу попередніх зборів, а потім комітет розглядає справи і виносить постанови, згідно з уставом.

14. Річні загальні збори членів лікарні відбуваються у січні кожного року і вважаються дійсними за присутністю не менше, ніж 2/3 від всіх членів. У випадку недотримання потрібної кількості, через 2 тижні призначаються нові збори, які вже вважаються дійсними при будь-якій кількості членів. Право голосу на зборах мають всі члени лікарні. На річних зборах секретар зачитує звіт про діяльність і стан лікарні за минулий рік. Казначей надає фінансовий звіт і касові книги для затвердження. Потім відбуваються вибори: опікуна, почесних членів, директора, секретаря, казначея і від 2 до 4 осіб в комітет. Всі питання вирішуються більшою кількістю голосів. Потім складається протокол зборів, який з річними звітами у двох екземплярах надається губернатору, а потім один з них Міністерству внутрішніх справ. Крім того, звіти опубліковуються. На річні збори допускаються сторонні особи без права участі в обговореннях та голосуванні.

15. Члени-лікарі можуть збиратися на приватні засідання з головуванням директора для розгляду спеціальних медичних чи адміністративних питань і питань щодо прийняття на роботу чи звільнення лікарів. Питання щодо прийняття на роботу чи звільнення лікарів вирішуються односторонньо. Якщо виникають проблеми, то це питання передається на обговорення комітету, який виносить кінцеве рішення. При вирішенні кадрових питань повинні бути присутніми всі члени-лікарі. Нові члени-лікарі приймаються за пропозицією міської управи або двох членів-лікарів. Вибраний член користується всіма правами члена-лікаря з дня отримання ним повідомлення від директора про здійснення призначення. На приватних зборах призначається час і день для занять лікарів.

16. Прийом хворих відбувається щоденно, за винятком річних свят: Різдва, Нового року, Хрещення, першого для Пасхи, Вознесіння, дня Св.Духу, Успіння Пресв. Богородиці, Преобр. Господнього, Покрови, Введення у храм Пресв. Богородиці, Благовіщення.

17. Хворі, що отримують допомогу у лікарні і відвідують її особисто, записуються у спеціальну книгу, в якій ведеться історія хвороби, згідно циркуляру Медичного департаменту 12 травня 1882 року №3779. В цій же книзі записуються статистичні відомості, які вважають за потрібне записувати лікарі. Потім кількість всіх хворих записується у добовій відомості.

18. Господарська і рахівна книги мають бути такими: а) касова — для фіксування надходжень і витрат; б) інвентарна – для фіксування майна лікарні; в) журнал вхідної і вихідної кореспонденції; г) книга протоколів. Всі книги повинні бути прошиті і засвідчені комітетом лікарні.

19. Всі придбання для потреб лікарні, вносяться у спеціальну книгу і є власністю міської лікарні. Відповідальність за зберігання майна лікарні лежить на її директорі. До його обов'язків також входить повідомляти міському управлінню відомості про всіх осіб, що звернулись до лікарні і про окремих хворих. Такі ж відомості надаються ним у річному звіті.

20. Плата за огляд, а також за щеплення проти віспи і огляд породіль складає 30 коп.

21. Бідні хворі безкоштовно користуються лікарняними послугами, а також безкоштовними ліками, або ліками за зниженими цінами. Також безкоштовно отримують щеплення проти віспи.

22. Лікарі, що виявили бажання працювати у лікарні, не отримують з міських сум ніякого жалування.

23. Кошти, отримані від надання послуг відвідувачам, записуються в окрему книгу і в кінці року розподіляються порівну між всіма лікарями-учасниками.

24. Витрати на утримання лікарні покриваються статтями витрат, про які йшла мова у 3-му пункті.

25. Для надання своєчасної медичної допомоги у нічний час, лікарями встановлюється нічне чергування. Його порядок розглядається на приватних засіданнях лікарів. Лікарів, що не виконують своїх обов'язків, звільняють з членів лікарні на приватному засіданні лікарів, про що доповідають комітету на найближчому засіданні.

26. Якщо при лікарні буде відкрито аптеку, то при ній повинен бути аптекар. Він отримує жалування згідно рішенням комітету, який і визначає обов'язки аптекаря.

27. Необхідна при лікарні обслуга підпорядковується директору. Жалування прислуги та її обов'язки визначає комітет.

28. При лікарні може бути відкрито за дозволом лікарняного відділення губернського правління, відділення з постійними ліжками, для бідних – безкоштовно, а для забезпечених – за плату, що встановлює комітет на початку кожного року. У це відділення приймаються особи з гострими хворобами, а також жінки, яким потрібна акушерська допомога. Кошти, що сплачують забезпечені

хворі, поділяються на дві частини, одна з яких витрачається на утримання і лікування хворих, а друга записується на загальний рахунок і у кінці року поділяється між лікарями. Відділення з постійними ліжками знаходиться під наглядом лікарняного відділення Бессарабського губернського правління, згідно лікарняному уставу.⁴⁴⁸

Річний звіт Акерманської міської лікарні за 1891 рік

У 1892 році Акерманська міська лікарня відзначила своє трирічне існування. На зборах членів лікарні від 2 лютого 1892 року було розглянуто її діяльність протягом 1891 року.

До Акерманської міської лікарні протягом 1891 року звернулось 2395 осіб, які відвідали лікарів 3565 разів. З цієї кількості тільки 889 осіб користувались платним лікуванням, а 2653 відвідування були безкоштовними, тобто до лікарів 2653 рази звернулось бідне населення, яке не мало навіть 30 коп., щоб купити вхідний білет. Тобто, безкоштовно лікувалось 75% відвідувачів. Крім цього, бідняки отримували безкоштовно ліки у місцевих аптеках на суму 304 крб. 58 коп. Це говорить про те, що така лікарня була просто необхідна на території міста, хоча і вимушена була обмежувати кількість безкоштовних ліків.⁴⁴⁹

Протягом 1891 року до Акерманської лікарні, крім надходжень від міської та земської управ, коштів від продажу вхідних білетів, надійшли пожертви від наступних осіб: П.І.Зангерова – 56 крб., М.П.Мутафоло – 20 крб., М.К.Фемеліди – 10 крб., Б.Р.Аглицького – 10 крб., Г.А.Маразлі – 5 крб., Б.Ф.Будераського – 5 крб., Н.І.Залеського – 5 крб., С.П.Фемеліди – 5 крб., В.Н.Томачинського – 5 крб., М.Г.Мільштейна – 5 крб., Ш.Л.Шпира – 5 крб. Членський внесок за два роки у розмірі 10 крб. було зроблено Созонтом Петровичем Зангеровим.⁴⁵⁰

Протягом року до лікарні найчастіше звертались хворі на виразку – 441 особа, потім за частотою звернень були особи з запаленням очей – 280, потім з запаленням зеву – 236, з катарями шлунку і кишок – 198, з забиттями – 166, з бронхитом – 122. Найменше надішло хворих на кір, варіолоїд, у стані запою – по 2 особи. Трохи більше було хворих з запаленням нирок – 3 особи, хворих на коклюш, круп і дифтерит – по 4 особи. Також персонал лікарні мав справу з хворими на ревматизм, золотуху, лихоманку, тиф, запалення легенів, емфізему, з пороком серця, з захворюваннями судин, дихальних шляхів, невралгію, сифіліс, метрит та ін.⁴⁵¹

Мешканці Акерману відвідали лікарню 3023 рази, немісцеві – 542 рази. Серед загальної кількості хворих був 1601 чоловік, 1401 жінка, 563 дитини.

Лікарями було прийнято: лікар Грекк – 1382 особи, Шер – 929, Варшавський – 695, Калюжниц – 355, Василевич – 115, Скаковський – 46, Трахтман – 43.

Посаду директора лікарні у 1891 році займав І.Грекк.⁴⁵²

На загальних зборах членів лікарні одноголосно (13 голосів) було обрано опікуна лікарні – міського голову М.П.Мутафоло. Також було обрано казначея П.І.Зангерова почесним членом лікарні за його допомогу у її роботі. Директором лікарні на наступний період було обрано А.П.Калюжниця, секретарем – І.В.Скаковського, казначеєм – П.І.Зангерова. Членами комітету було обрано Н.І.Залеського, М.Г.Мільштейна, М.І.Вагнера.⁴⁵³

1899 рік

В організації медичної частини Акерманського повіту відбулися наступні зміни.

У червні помер лікар Акерманської дільниці А.П.Калюжниц, на місце якого було призначено сина К.А.Калюжниця.

У листопаді було створено нову медичну дільницю і відкрито прийомний pokій в селі Олонешти, що обслуговував 14 селищ з 25585 особами. До нової дільниці відійшли від Старокозачої і Волонтирівської дільниць наступні села: Паланка, Тудорове, Коркмази і Олонешти Палатської

⁴⁴⁸ Устав Аккерманской городской лечебницы для приходящих больных. – Аккерман, 1889. – С.3-13

⁴⁴⁹ Годовой отчет Аккерманской городской лечебницы за 1891 год. – Аккерман, 1892. – С.3-4

⁴⁵⁰ Там само. – С. 12

⁴⁵¹ Там само. – С. 13

⁴⁵² Там само. – С. 14

⁴⁵³ Там само. – С. 16-18

волості; Каплани, Карагасани, Слободзей-Ганеси і Антонівка Івано-Російської волості; Талмази, Попівка, Єрмоклія, Раскайці, Чобручі і Пуркари Талмазської волості. Лікарем дільниці було призначено І.А.Соколова.⁴⁵⁴

У кінці року у повіті працювало 20 земських фельдшерів і 6 фельдшериць-акушерок.

Кількість амбулаторних хворих протягом року дорівнювала 49788. До цієї цифри увійшла кількість хворих, яких лікарі навідували вдома. У порівнянні з попереднім роком кількість амбулаторних хворих збільшилась на 10940 осіб. Збільшення пояснювалось відкриттям нового пункту у Байрамчі. Кількість амбулаторних хворих збільшилась на всіх медичних дільницях, крім Кубейської і Старокозачій. Найбільше відвідувачів було на Волонтирівській дільниці – 9006, також багато на Старокозачій – 7854, Байрамській – 7195, Тарутинській – 5828, Кубейській – 5340, Саратовській – 4743, Акерманська дільниця – 434 і Акерманська лікарня – 3334, Олонештська – 592. Стационарно лікувалось 1646 хворих. Серед лікарів найбільша кількість відвідувань була у лікаря Шабо, за ініціативою якого там було влаштовано лікарню. Посади Турлаки і Папушой не мали лікарів.

Через неврожайність у 1899 році збільшився відсоток шлункових захворювань. Наприклад, у Саратовській дільниці від таких хвороб страждало 23,3% від всіх хворих, у Кубейській – 17,8%, у Байрамській – 17,3%, у містечку Татарбунари – 33,5%. Також збільшилась кількість хворих на коросту. Лікарі це пояснювали тим, що у населення немає коштів, щоб придбати мило. Трохи зменшилась кількість хворих на малярію.

Кількість стационарних хворих збільшилась на 356, особливо це помітно за даними Акерманської лікарні, яку у 1898 році відвідало 183 особи, а у 1899 – 374.⁴⁵⁵

Протягом року у лікарнях повіту померло 36 осіб.

На 5 дільницях дільничними фельдшерами було надано допомогу 11075 особам (по двом дільницям дані відсутні).

Через відсутність лікарів у посадах Папушой і Турлаки вирувала епідемія віспи, особливо у Турлаках.

На Акерманській дільниці було зроблено 2231 щеплення, у лікарні – 35, на Волонтирівській дільниці дані відсутні, на Кубейській – 3180, Саратовській – 2732, Тарутинській – 1475, Старокозачій – 557, Байрамській – 1019. Захворюваність на віспу була майже відсутньою у попередні 3 роки.

Відсоток хворих на черевний тиф на території Акерманського повіту протягом 1892 – 1899 років подано у наступній таблиці:⁴⁵⁶

Роки	Кількість всіх хворих	Відсоток хворих на тиф
1892	537	2,4
1893	347	1
1894	765	2,9
1895	109	0,41
1896	354	1,15
1897	214	0,73
1898	342	0,88
1899	1398	3,26

Ветеринарна частина

У 1899 році на території Акерманського повіту серед хвороб тварин спостерігалися сип (у 103 населених пунктах), сибірська виразка (у 23 пунктах), короста коней (у 3 пунктах) і овець (у 31 пункті), також сказ великої рогатої худоби.

Всього на території повіту захворіло 77321 голови, з яких 634 померло, 353 вбито, 749 вилікувалось, 2184 продовжило лікування. Серед загальної кількості хворої худоби коней хворіло 556 голів, з них вбито — 350, померло – 36, перебувало на карантині з приводу захворюван-

⁴⁵⁴ Отчет о деятельности Аккерманской уездной земской управы за 1900 год. – Аккерман, 1900. – С.51

⁴⁵⁵ Там само. – С.52-56

⁴⁵⁶ Там само. – С.60-61

ня на сап – 122, залишилось хворих на сап – 21. Великої рогатої худоби хворіло 1004 голови, з яких померло – 42, вбито – 3, вилікувалось – 959. Овець захворіло 75361, з них померло – 556, вилікувалось – 73872, залишилось хворіти – 216.

Протягом року було зареєстровано 466 коней, хворих на сап, з них вбито – 349, вилікувалось – 21. Хворих тварин на сибірську виразку зареєстровано 53 голови, з яких 51 померла. На ящур – 960 голів, з яких на справжній ящур захворіло 829 голів і на прищеплений – 131. На сказ – 8 голів, з яких захворіло 7 голів рогатої худоби і один кінь, загинуло — 4 голови рогатої худоби і кінь. На коросту захворіло 26 коней, одна з яких загинула. На віспу захворіло 74136 овець (1625 голів залишились з попереднього року), з яких на справжню віспу захворіло 3010 голів, на прищеплену — 72741. Від справжньої загинула 361 голова, від прищепленої – 195.

Сап коней спостерігався носовий і, в основному, хронічної форми. Для його виявлення вживалися наступні заходи: 1) поголовний огляд коней на території всього повіту; 2) виявлення за заявою власника; 3) виявлення у базарні дні на базарних пунктах: у селах Арциз, Тарутине, Байрамча. Діагностувався сап, в основному, макроскопічним засобом і тільки у деяких випадках застосовувалися малеїн і щеплення кішкам.

Порівняно велика кількість вбитих коней (349, у попередньому році – 162) пояснювалася тим, що на першій дільниці було повторно оглянуто худобу і виявлено хворих коней через поганій врожай трав. Через недоїдання коні стали більш чутливими до хвороб.

Сибірська виразка спостерігалася апоплектичної і карбункульозної форм і тільки спорадично. Причиною її виникнення стало зараження пасовиськ і кормів вдома хворими тваринами.

Сказ спостерігався у 7 пунктах у семи голів рогатої худоби і одного коня. Форма прогресування хвороби – буйна. Причина появи хвороби – укуси собаки, хворої на сказ.

Короста у коней спостерігалась спорадично. Виявлена була під час поголовного огляду коней. Одна коняка загинула, інші вилікувались.

Віспа на вівцях вирувала у 31 населеному пункті. У трьох з них щеплення проти віспи не проводилось, у всіх інших проводилось, при чому у деяких по два рази. Але гинули вівці, в основному, від виснаження у наслідок відсутності кормів. Причиною ж виникнення віспи було придбання овець в уражених хворобою пунктах або під час епідемії, або після неї. Другою причиною було близьке розташування пасовиськ один від одного і недотримання карантинних норм.

Під час усіх перерахованих хвороб заходи вживалися згідно розпоряджень уряду і правилам, виданим Бессарабським губернським земством.⁴⁵⁷

Ветеринарний звіт за 1899 рік склав ветлікар Н. Лопухин.

1903 рік

Лікарні:

Акерманська. На утримання фельдшерського персоналу і хворих лікарні на 1903 рік земством було асигновано 2866 крб. Жалування фельдшерицям і сестрам милосердя – 936 крб.; завідувачому господарством – 348 крб.; кастелянші, прачці і кухарці – 600 крб.; на ремонт старих речей і придбання нових – 100 крб.; на опалення – 500 крб.; на освітлення – 100 крб.; на воду – 100 крб.; на ремонт будівлі – 150 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.

Тарутинська. На утримання фельдшерського персоналу і хворих лікарні на 1903 рік земством було асигновано 1163 крб. Жалування кастелянші, прачці і кухарці – 460 крб.; на ремонт старих речей і придбання нових – 100 крб.; на опалення – 340 крб.; на освітлення – 50 крб.; на воду – 25 крб.; на ремонт будівлі – 60 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.

Волонтирівська. На утримання фельдшерського персоналу і хворих лікарні на 1903 рік земством було асигновано 2218 крб. Жалування фельдшерицям і сестрам милосердя – 468 крб.; жалювання кастелянші, прачці і кухарці – 504 крб.; на ремонт старих речей і придбання нових – 100 крб.; на опалення – 200 крб.; на освітлення – 75 крб.; на воду – 90 крб.; на ремонт будівлі – 120 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.

Саратська. На утримання фельдшерського персоналу і хворих лікарні на 1903 рік земством було асигновано 2797 крб. На ремонт старих речей і придбання нових – 50 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.

⁴⁵⁷ Отчет о деятельности Аккерманской уездной земской управы за 1900 год. – Аккерман, 1900. – С.160-163

Кубейська. На утримання фельдшерського персоналу і хворих лікарні на 1903 рік земством було асигновано 892 крб. Жалування кастелянші, прачці і кухарці – 340 крб.; на ремонт старих речей і придбання нових – 100 крб.; на опалення – 100 крб.; на освітлення – 50 крб.; на воду – 25 крб.; на ремонт будівлі – 60 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.

Прийомні покої:

Старо-Козачий. На утримання фельдшерського персоналу і хворих на 1903 рік земством було асигновано 1254 крб. Жалування кастелянші, прачці і кухарці – 300 крб.; на винаймання приміщень – 425 крб.; на ремонт старих речей і придбання нових – 100 крб.; на опалення – 150 крб.; на освітлення – 50 крб.; на воду – 50 крб.; на ремонт будівлі – 60 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.

Байрамчеський. На утримання фельдшерського персоналу і хворих на 1903 рік земством було асигновано 767 крб. Жалування лікарям – 1300 крб; фельдшерицям і сестрам милосердя – 468 крб; кастелянші, прачці і кухарці – 300 крб.; на ремонт старих речей і придбання нових – 50 крб.; на опалення – 150 крб.; на освітлення – 75 крб.; на воду – 30 крб.; на ремонт будівлі – 60 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.

Олонештський. На утримання фельдшерського персоналу і хворих на 1903 рік земством було асигновано 1222 крб. Жалування лікарям – 1300 крб; фельдшерицям і сестрам милосердя – 468 крб; кастелянші, прачці і кухарці – 300 крб.; на винаймання приміщень – 250 крб.; на ремонт старих речей і придбання нових – 100 крб.; на опалення – 120 крб.; на освітлення – 75 крб.; на воду – 50 крб.; на ремонт будівлі – 60 крб.; на канцелярські витрати – 25 крб.; на медичні журнали – 30 крб.⁴⁵⁸

1912 рік

Станом на 1912 рік на Кубейській медичній дільниці Кубейської волості діяла лікарня на 15 ліжок, якою завідував земський дільничний лікар Марія Михайлівна Кругловська. Також у лікарні працювали фельдшер М.Б. Бояджи, фельдшериця М.П. Богданова і акушерка Х.І. Бородавська.⁴⁵⁹

На Саратовській медичній дільниці Саратовської волості також діяла лікарня на 15 ліжок, якою завідував земський дільничний лікар Абрам Яковлевич Шварц. У лікарні працювали фельдшер М.С.Шишман та фельдшериця-акушерка Є.К.Гессе.⁴⁶⁰

На Старокозацькій медичній дільниці Старокозацької волості теж працювала лікарня на 15 ліжок. Завідував нею земський дільничний лікар Віктор Павлович Діаковський. Також у лікарні працювали фельдшер А.А.Ширяєв, фельдшериці-акушерки А.Ф. Ростовцева і Е.І. Матвеева.⁴⁶¹

Така ж лікарня на 15 ліжок функціонувала на Тарутинській медичній дільниці Тарутинської волості. Завідував лікарнею земський дільничний лікар Соломон Олександрович Бланк. Також у лікарні працювали фельдшер Г.І. Зейц, фельдшериці-акушерки Х. Луц і М.Я. Старостина.⁴⁶²

На Татарбунарській медичній дільниці Татарбунарської волості функціонував земський лікарняний пункт. Тимчасово у пункті господарював фельдшер Б.А.Варенов, так як посада земського дільничного лікаря була вакантною.⁴⁶³

На Ташликській медичній дільниці Ташликської волості діяв прийомний покій на 5 ліжок, яким завідував земський дільничний лікар Андрій Віссаріонович Дгебуадзе. Працювали у покої також фельдшери Г.І.Чернев та І.П. Топор.⁴⁶⁴

У Теплицькій волості функціонував фельдшерський пункт, що знаходився у віданні фельдшера Тарутинської медичної дільниці Н.А. Денова.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ Аккерманское земство XXXIV сессии созыва 1902 года. Ч.2. – Аккерман, 1902. – С.127-129

⁴⁵⁹ Адрес-календарь Аккермана и его уезда. – Аккерман, 1912. – С.19

⁴⁶⁰ Там само. – С.31

⁴⁶¹ Там само. – С.33

⁴⁶² Там само. – С.37

⁴⁶³ Там само. – С.38

⁴⁶⁴ Там само. – С.41

⁴⁶⁵ Там само. – С.45

У селищі Волонтирівка Волонтирівської волості діяла земська лікарня на 15 ліжок. Завідував нею лікар Волонтирівської медичної дільниці Цанко Владиславович Стоянов. Працювали у лікарні фельдшери Е.А. Федоренко і П.С. Попазогло та фельдшериця-акушерка А.Н.Бакаянова.⁴⁶⁶

У селищі Пуркари Пуркарської медичної дільниці Толмазької волості функціонувала земська лікарня на 15 ліжок. Завідував нею лікар Анатолій Семенович Макаренко. Медичний персонал складався з фельдшера Є.С.Отяна, фельдшериць-акушерок А.Г. Макаренко-Каліберди і М.А. Терлецької.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Адрес-календарь Аккермана и его уезда. – Аккерман, 1912. – С.53

⁴⁶⁷ Там само. – С.62

Глава III

Розвиток медицини в Подольській губернії

Подольську губернію було створено 12 грудня 1796 року за указом імператора Павла I “О новом разделении Государства на Губернии”, у пункті шостому якого зазначається: “...Из бывшей Польской Украйны, Воынии и Подолии, к Империи Нашей присоединенных, за отделением достаточного количества душ и окружности для составления Киевской Губернии, составит две Губернии: Подольскую и Воынскую...”⁴⁶⁸

31 грудня 1796 року за указом імператора Павла I було затверджено “Штаты Губерний”, у 34 пункті якого згадується Подольська губернія.⁴⁶⁹

До складу Подольської губернії, крім інших територій, відійшла частина Єленського повіту Вознесенської губернії з містом Єленськом, який до цього утворився на території Вознесенської губернії 27 січня 1795 року.⁴⁷⁰

Пізніше, 26 вересня 1797 року до міста Єленська було приєднано Балтську слободу (яка до цього була приписана до міста Тирасполь) і саме місто перейменовано на Балту.⁴⁷¹

У цьому ж році місто Балта стає повітовим містом Подольської губернії.

З усієї території Подольської губернії до сучасної Одеської області входить тільки частина Балтського повіту. Інші повіти до складу Одеської області не увійшли.

Штати сільської медичної частини на території Подольської губернії були встановлені у 1887 році, за якими на території губернії було відкрито 24 сільські лікарні та 48 прийомних покоїв.⁴⁷²

До створення земства лікарняні заклади Подольської губернії підпорядковувалися Приказу громадської опіки, Подільській губернській управі та Подільському губернському комітету.

Земство на території губернії було створено за «именным Высочайшим указом» від 14 березня 1911 року «О введении земского положения в губерниях...и Подольской...» (стаття №419 «Собрания узаконений и распоряжений правительства» №48).⁴⁷³

Далі подано знайдену інформацію про медичну діяльність на території Балтського повіту до створення земств.

1. Медична частина

Балтський повіт

1810 рік

У розділі 14 «Подольская губерния» частини VI “Землеописания Российской Империи для всех состояний” С.-Петербурзького педагогічного інституту ординарного професора Євдокима Зябловського містяться наступні відомості:

“... Балта... имеет 1 вольную аптеку...”⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ ПСЗ-I, т. XXIV, №17634, пункт 6. – С.-Петербург, 1830. – С.230

⁴⁶⁹ Там само, №17702, пункт 34. – С.269

⁴⁷⁰ ПСЗ-I, т. XXIV, №18117. – С.-Петербург, 1830. – С.708

⁴⁷¹ Там само, №18164. – С.753

⁴⁷² Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь, т. XXIV. – С.-Петербург, 1898. – С.99

⁴⁷³ Фрейберг Н.С. Врачебно-санитарное законодательство в России. – С.-Петербург, 1913. – С.99

⁴⁷⁴ Зябловский Е. Землеописания Российской Империи для всех состояний. – С.-Петербург, 1810. – С.394

1881 рік

На території Балтського повіту захворіло на натуральну віспу 102 особи і 20 померло.⁴⁷⁵
На дифтерію захворіло 479 осіб і 118 померло.⁴⁷⁶

1882 рік

На території Балтського повіту протягом 1882 року на віспу захворіло 22 особи, померло – 2.⁴⁷⁷
На скарлатину захворіло 28 осіб, померло – 8.⁴⁷⁸
На дифтерит захворіло 805 осіб, померло – 136.⁴⁷⁹
На кривавий пронос захворіло 53 особи, померло 13.⁴⁸⁰

1883 рік

У 1883 році на території Балтського повіту на віспу захворіло 83 особи, померло – 22.⁴⁸¹
На скарлатину захворіла 441 особа, померло – 135.⁴⁸²
На дифтерит захворіло 1028 осіб, померло — 239.⁴⁸³
На кір захворіло 9 осіб, померлих не було.⁴⁸⁴
На тиф сипний захворіло 35 осіб, померло – 5.⁴⁸⁵
На кривавий пронос захворіло 18 осіб, померло – 3.⁴⁸⁶
Також 28 хворих мали гнійне запалення очей.⁴⁸⁷

1888 рік

Смертність у лікарняних закладах по Балтському повіту складала 3 відсотки.⁴⁸⁸
Повітове містечко Балта мало лікарню на 25 ліжок та 3 аптеки.⁴⁸⁹
Також аптеки були у інших містечках повіту: у Кодимі – 1, у містечку Крути (чи Круті) – 1, Окни – 1, Саврань – 1.⁴⁹⁰

⁴⁷⁵ Отчет Медицинского Департамента МВД за 1881 год. — С.-Петербург, 1884. – С.43

⁴⁷⁶ Там само. – С.91

⁴⁷⁷ Отчет Медицинского Департамента МВД за 1882 год. — С.-Петербург, 1885. – С.42

⁴⁷⁸ Там само. – С.89

⁴⁷⁹ Там само. – С.119

⁴⁸⁰ Там само. – С.243

⁴⁸¹ Приложения.// Отчет Медицинского Департамента МВД за 1883 год. — С.-Петербург, 1886. – С.12

⁴⁸² Там само. – С.46

⁴⁸³ Там само. – С.70

⁴⁸⁴ Там само. – С.92

⁴⁸⁵ Там само. – С.115

⁴⁸⁶ Там само. – С.167

⁴⁸⁷ Там само. – С.190

⁴⁸⁸ Гульдман В.К.Справочная книжка Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1888. — С. 410

⁴⁸⁹ Там само. — С. 473

⁴⁹⁰ Там само. — С. 545-548, 550-551

Особовий склад міських і повітових лікарняних закладів:

Лікарі:

міський – титулярний радник Михайло Васильович Фідровський;

повітовий – статський радник Олексій Гаврилович Кустов;

сільський – колезький асесор Костянтин Ілліч Миронович;

ветеринари – колезький асесор Андрій Андрійович Черкасов, колезький асесор Олександр

Миколайович Золотов (на худобо-прогінному тракті в м.Криве Озеро).

Наглядач міської лікарні – Євген Венедиктович Стрельбицький.⁴⁹¹

1889 рік

Перша дільниця Балтського повіту мала лікарню у містечку Круті та прийомні покої в селі Нестоїті та містечку Рибниці.

Друга дільниця Балтського повіту мала прийомний pokій у містечку Саврані.⁴⁹²

1890 рік

У Балтському повіті станом на 01.01.1891 року нараховувалось 315118 мешканців. Протягом 1890 року народилось 16657 осіб, померло – 10808, зверталось за лікарняною допомогою – 36138, знаходилось у лікарнях – 541, з яких 52 особи померло. Серед хворих зафіксовано 11 осіб, хворих на віспу, всі з яких залишилися живими. На території повіту виявлено багато хворих на епідемічні та паразитичні захворювання. На скарлатину – 1787 (померло – 338), на дифтерит – 2312 (померло – 850), на кір – 524 (померло – 34), на коклюш – 233 (померло – 11), на грип – 192 (померло – 2).⁴⁹³

На території повіту працювало 8 лікарів у містах та 19 у селах. Фельдшерів: 5 – у містах, 27 – у селах. Сповитух: 3 – у містах, 3 – у селах. Медичним персоналом було зроблено 11194 щеплень проти віспи.⁴⁹⁴

Всі 13 колодязів Балти, вода яких досліджувалась у 1890 році в Київській хімічній лабораторії, виявились непридатними. В 100 літрах цієї води знайдено від 1 до 25 грам хлоридів, 2-26 грам азотної кислоти, до 0,13 грам аміаку і до 177000 мікроорганізмів в 1 куб.сантиметрі.⁴⁹⁵

Кількість медичних дільниць на території Балтського повіту у 1890 році – 2, кількість пунктів прийому хворих взагалі – 24, кількість пунктів, якими завідують лікарі – 2.⁴⁹⁶

1891 рік

У 1891 році в місті Балта нараховувалось 32558 мешканців. Протягом року народилось – 1196, померло – 671.⁴⁹⁷

В результаті санітарного огляду міста з'ясувалось, що головні вулиці Балти вкриті бруківкою, їх кількість, у порівнянні з минулими роками, збільшилась. В 100 літрах колодязьної води знайдено від 1 до 25 грам хлоридів, 2-26 грам азотної кислоти, до 0,13 грам аміаку і до 177000 мікроорганізмів в 1 куб.с. Дослідження води проводились у Київській хімлабораторії.⁴⁹⁸

⁴⁹¹ Гульдман В.К.Справочная книжка Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1888. — С. 647

⁴⁹² Гульдман В.К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. – Каменец-Подольский, 1889. – С.217

⁴⁹³ Отчет Медицинского Департамента МВД за 1890 год. — С.-Петербург, 1893. – С.42

⁴⁹⁴ Там само. – С.44

⁴⁹⁵ Там само. – С.33

⁴⁹⁶ Там само. – С.175

⁴⁹⁷ Отчет Медицинского Департамента МВД за 1891 год. — С.-Петербург, 1894. – С.6

⁴⁹⁸ Там само. – С.36

Кількість лікарняних дільниць у 1891 році — 2, кількість пунктів прийому хворих — 24, кількість пунктів, якими завідують лікарі — 2.⁴⁹⁹

1892 рік

Місто Балта розташоване у долині між двома горами, на березі з обох боків багнистої річки Кадима. Грунт складається з глини і чорнозему, що має домішок піска. З 28 вулиць і 44 провулків встелено бруківкою тільки 5; на площах (семи) бруківка відсутня. Ретиради мають вигляд висувних ящиків чи бочок, вкритих смолою — 789. Помийних ям — 736, вони теж мають вигляд бочок; випорожнення вивозяться за місто. З 253 колодязів вода задовільної якості міститься всього у 10.⁵⁰⁰

У 1892 році в місті Балта нараховувалось 32172 мешканця. Протягом року народилось — 875, померло — 681.⁵⁰¹

Станом на 01.01.1893 року на території Балтського повіту нараховувалось 332713 мешканців. Протягом 1892 року народилось — 16842, померло — 12996. З усієї кількості мешканців у медичних закладах було зареєстровано 51055 хворих, з яких померло 775.⁵⁰²

У містах Балтського повіту працювало 6 лікарів, у селах — 16, фельдшерів — 6, сповитух — 31.⁵⁰³

На території Подольської губернії у 1892 році щепленнями населення займались цирульники, які не дотримувались потрібної чистоти, через що нерідко траплялись важкі ускладнення. Матеріалом слугували детрит і теляча лімфа, які надсилались з С.-Петербургу, вільно-економічних товариств, із одеських телятників і м.Кам'янець-Подольська.⁵⁰⁴

Балтська лікарня (тобто Балтське відділення Кам'янець-Подольської лікарні, розташовувалась у найманій будівлі, існувало з 17 січня 1888 року) мала особливого фельдшера і аптеку, також 12 лікарів-консультантів. Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 4840 — 1051 чоловік, 1884 жінки, 1905 дітей.

Серед відвідувачів лікарні було 1857 християн, 2982 євреїв і 1 магометанин.

Лікарню відвідувало не тільки міське населення, а й сільське, яке відвідало її протягом року у кількості 1077 осіб, що складало 22,2% від загальної кількості хворих. Лікарями було виписано 5755 рецептів, за якими ліки видавались у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1262 крб. 40 коп. Таким чином, на одного хворого було витрачено 25,2 коп.⁵⁰⁵

1893 рік

У 1893 році Балтська лікарня теж мала особливого фельдшера і аптеку, також 13 лікарів-консультантів. Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 4185 — 987 чоловіків, 1567 жінок, 1631 дітей.

Серед відвідувачів лікарні було 1639 християн, 2546 євреїв.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 941 особі, що складало 22,5% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 4919 рецептів, за якими ліки видавались у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1230 крб. 14 коп. Таким чином, на одного хворого було витрачено 29 коп.⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Отчет Медицинского Департамента МВД за 1891 год. — С.-Петербург, 1894. — С. 193

⁵⁰⁰ Краткий очерк санитарного состояния городов России в 1892 году.// Приложение к отчету Медицинского Департамента МВД за 1892 год. — С.-Петербург, 1895. — С.50

⁵⁰¹ Отчет Медицинского Департамента МВД за 1892 год. — С.-Петербург, 1896. — С.4

⁵⁰² Там само. — С.42

⁵⁰³ Там само. — С.45

⁵⁰⁴ Там само. — С.143

⁵⁰⁵ Обзор Подольской губернии за 1892 год. — б.м., б.г. — С.129

⁵⁰⁶ Обзор Подольской губернии за 1893 год. — б.м., б.г. — С.120-129

1899 рік

У 1899 році Балтська лікарня також мала особливого фельдшера і аптеку, також 9 лікарів-консультантів, зубного лікаря та 2 дантиста.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 6272 – 1438 чоловіків, 2583 жінки, 2251 дитина.

Серед відвідувачів лікарні було 2662 християн, 2610 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 192 особи за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 1630 особам, що складало 26% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 7202 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1267 крб. 61 коп. Таким чином, на одного хворого було витрачено 22,6 коп.⁵⁰⁷

1900 рік

З 1900 року Балтська лікарня розташовувалась вже у власній будівлі та мала особливого фельдшера і аптеку, також 8 лікарів-консультантів, зубного лікаря та 2 дантиста.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 7602 – 1686 чоловіків, 3215 жінок, 2701 дитина.

Серед відвідувачів лікарні було 2386 християн, 4616 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 232 особи за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 1875 особам, що складало 24,6% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 8025 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1553 крб. 97 коп. Таким чином, на одного хворого було витрачено 22,5 коп.⁵⁰⁸

1901 рік

У 1901 році Балтська лікарня мала особливого фельдшера і аптеку, також 8 лікарів-консультантів, зубного лікаря та 3 дантистів.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 7667 – 1800 чоловіків, 3332 жінки, 2535 дітей.

Серед відвідувачів лікарні був 3121 християнин, 4546 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 213 осіб за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 1917 особам, що складало 25% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 8150 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1760 крб. 80 коп. Таким чином, на одного хворого було витрачено 22,9 коп.⁵⁰⁹

1902 рік

У 1902 році Балтська лікарня мала особливого фельдшера і аптеку, також 8 лікарів-консультантів, зубного лікаря та 3 дантистів.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 7056 – 1662 чоловіків, 2924 жінки, 2470 дітей.

⁵⁰⁷ Обзор Подольской губернии за 1899 год. – б.м., б.г. – С.171-172

⁵⁰⁸ Обзор Подольской губернии за 1900 год. – б.м., б.г. – С.151-152

⁵⁰⁹ Обзор Подольской губернии за 1901 год. – б.м., б.г. – С.140

Серед відвідувачів лікарні було 3110 християн, 3946 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 180 осіб за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 2077 особам, що складало 29,4% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 7609 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1541 крб. 37 коп. Таким чином, на одного хворого було витрачено 21,8 коп.⁵¹⁰

1903 рік

У 1903 році Балтська лікарня мала сестру милосердя на посаді фельдшериці і аптеку, також 9 лікарів-консультантів, зубного лікаря та 5 дантистів.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 7486 – 1817 чоловіків, 3065 жінок, 2604 дитини.

Серед відвідувачів лікарні було 3469 християн, 4017 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 378 осіб за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно за допомогою детрита, отриманого з Кам'янець-Подільського інституту щеплень проти віспи.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 2217 особам, що складало 29,4% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 8265 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1848 крб. 94 коп. Таким чином, на одного хворого було витрачено 20,3 коп.⁵¹¹

1904 рік

У 1904 році Балтська лікарня мала сестру милосердя на посаді фельдшериці і аптеку, також 8 лікарів-консультантів, зубного лікаря та 4 дантистів.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 7751 – 1753 чоловіка, 3420 жінок, 2578 дітей.

Серед відвідувачів лікарні було 3523 християнина, 4228 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 1032 осіб за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 2182 особам, що складало 29,4% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 8274 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1811 крб. 87 коп.⁵¹²

1905 рік

У 1905 році Балтська лікарня мала сестру милосердя на посаді фельдшериці і аптеку, також 11 лікарів-консультантів, зубного лікаря та 4 дантистів.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 7911 – 1790 чоловіків, 3380 жінок, 2741 дитина.

Серед відвідувачів лікарні було 3579 християн, 4332 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 168 осіб за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно за допомогою детрита, отриманого з Кам'янець-Подільського інституту щеплень проти віспи.

⁵¹⁰ Обзор Подольской губернии за 1902 год. – б.м., б.г. –С.137

⁵¹¹ Обзор Подольской губернии за 1903 год. – б.м., б.г. – С.121-122

⁵¹² Обзор Подольской губернии за 1904 год. – б.м., б.г. –С.129

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 2250 особам, що складало 29,4% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 8453 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1676 крб. 94 коп.⁵¹³

1906 рік

У 1906 році Балтська лікарня мала сестру милосердя на посаді фельдшериці і аптеку, також 10 лікарів-консультантів та 2 дантиста.

Кількість прийнятих лікарнею осіб дорівнювала 7987 особам – 1994 чоловіка, 3443 жінки, 2550 дітей.

Серед відвідувачів лікарні було 3304 християнина, 4683 євреїв.

Крім того, до лікарні звернулось 126 осіб за щепленням проти віспи, яке було їм зроблено безкоштовно за допомогою детрита, отриманого з Кам'янець-Подільського інституту щеплень проти віспи.

Кількість сільського населення, яке відвідало лікарню протягом року, дорівнювала 2383 особам, що складало 29,4% від загальної кількості хворих.

Лікарями було виписано 9020 рецептів, за якими ліки видавалися у аптеках безкоштовно.

На утримання відділення було витрачено 1632 крб. 02 коп.⁵¹⁴

2. Ветеринарна частина

Балтський повіт

1885 рік

У 1885 році на території Балтського повіту було проведено ветеринарно-поліцейний огляд гуртової худоби. У результаті огляду було зафіксовано 2239 голів великої рогатої худоби.⁵¹⁵

1890 рік

У 1890 році у місті Балта було проведено ветеринарно-поліцейний огляд гуртової худоби. У результаті огляду було зафіксовано 5695 голів великої рогатої худоби, 991 вівця, 4704 голови дрібної рогатої худоби.⁵¹⁶

1891 рік

Гуртова худоба, що прибувала до м.Одеси залізницею і морем, в основному, була вивезена з території Подольської губернії — 9565 голів.⁵¹⁷

⁵¹³ Обзор Подольской губернии за 1905 год. – б.м., б.г. – С.113-114

⁵¹⁴ Обзор Подольской губернии за 1906 год. – б.м., б.г. – С.115-116

⁵¹⁵ Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1885 год. — С.-Петербург, 1890. – С.57

⁵¹⁶ Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1890 год. — С.-Петербург, 1894. – С.124

⁵¹⁷ Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1891 год. — С.-Петербург, 1894. – С.42

1893 рік

Протягом 1893 року ветеринарно-поліційний огляд гуртової худоби відбувся у багатьох ветеринарних пунктах Російської імперії, в тому числі і на території Подольської губернії.

У результаті огляду у місті Балта було виявлено 14076 голів великої рогатої худоби, 2881 телят, 11195 овець.⁵¹⁸

1897 рік

У 1897 році на території Балтського повіту було зроблено щеплення проти захворювання на сибірську виразку у одному населеному пункті. Вакцину отримували від Ценкодського.⁵¹⁹

Також худобі було зроблено щеплення проти віспи. Кількість тварин, яким зроблено щеплення вперше – 7; кількість, тварин, яким зроблено щеплення вдруге – 1048.⁵²⁰

⁵¹⁸ Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1893 год. — С.-Петербург, 1897. – С.121

⁵¹⁹ Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1897 год. — С.-Петербург, 1900. – С.81

⁵²⁰ Там само. – С.214

Глава IV

Ветеринарна медицина

Земська ветеринарія

Ананьївській повіт

З утворенням земства на території Ананьївського повіту у 1865 році, ветеринарна частина ще довго залишалась без персоналу. До земства запрошувались тимчасові ветфельдшери на період епідемій. Тільки у 1878 році з'явився перший постійний ветеринарний фельдшер.

1 березня 1889 року було запрошено першого ветеринарного лікаря А.П.Малиніна.

У 1895 році земством було асигновано 650 крб. на потреби ветеринарної медицини.

9 червня 1899 року до Ананьївського земства надійшло повідомлення губернської земської управи за №1950 про те, що в с.Любашівка засновано фельдшерський пункт.

20 червня 1900 року почав діяти ветеринарний фельдшерський пункт в м.Валегоцулове.

У 1916 році медичний персонал повіту брав участь у комісіях, що займалися вилученням худоби у населення для забезпечення армії м'ясом.

Далі буде подано матеріал, що вдалося зібрати про розвиток ветеринарної медицини на території Ананьївського повіту за звітами дільничних лікарів, земських управ, засідань повітових земств.

1884 рік

На засіданні Ананьївських повітових земських зборів сесії 1884 року було представлено доповідь Ананьївської повітової земської управи щодо обов'язкового вбивання тварин, уражених сапом, у якій зазначалось, що Херсонський губернатор у своєму зверненні до повітової управи від 19 травня 1883 року за №694 зазначив, що останнім часом у багатьох місцевостях Херсонської губернії виявлено заразну хворобу коней, від якої гинуть не тільки коні, але й у деяких випадках і люди. Губернатор звернув увагу управи на те, що ветеринарний комітет при Міністерстві внутрішніх справ вважає єдиним раціональним засобом попередження смерті серед людей від цієї хвороби знищення заражених тварин. Земські збори повинні скласти обов'язкові правила щодо термінового знищення уражених тварин, з винагородою господарів за рахунок земства.

З такою ж пропозицією губернатор звернувся до губернської управи, яка розглядала питання щодо сапу 17 жовтня 1883 року. Губернські збори постановили: питання щодо правил знищення хворих коней і сплати винагороди передати на обговорення повітових земств.⁵²¹

Повітова управа, виносячи це питання на обговорення членів земських зборів, зі свого боку прийняла рішення, що земство повинно визнати знищення хворих коней обов'язковим і сплату винагороди господарям теж. Але сплата повинна бути у мізерному розмірі, так як худоба, хвора на сап, всеодно загинула б, навіть при хорошому лікуванні, так як ця хвороба визнана невиліковною. Після знищення худоби населення позбавляється не тільки від розповсюдження хвороби серед худоби, а й серед людей, що безпосередньо контактують з нею. Для втілення цього положення в життя, за думкою управи, земські збори повинні видати наступні обов'язкові правила:

1. Щодо всіх випадків захворювання на сап коней в повіті, представники поліційної управи, волосних правлінь, станові пристави, урядники, старости і приватні особи повинні терміново повідомляти в земську управу і до наступних розпоряджень управи повинні дати розпорядження щодо відокремлення уражених сапом тварин від здорових.

⁵²¹ Доклады Ананьевской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию созыва 1884 г. – Ананьев, 1884. – С.3

2. Земська управа, при отриманні такого повідомлення, терміново повинна доправити в уражену місцевість ветеринара, а якщо можливо, і одного зі своїх членів, які, прибувши на місце разом зі старшиною, урядником чи старостою при наявності одного чи двох понятих з місцевих селян, констатують хворобу.

3. Якщо тварина дійсно визнана хворою, про це складається короткий акт і тварина терміново знищується. Акт щодо визнання тварини хворою є документом для отримання господарем винагороди в управі.

4. За кожного вбитого коня земство платить господарю від 1 крб. до 3-х крб. винагороди, в залежності від ціни шкіри. Тварину одразу закопують у яму разом зі шкірою.

5. Губернські збори можуть видати обов'язкові правила на цю тему для всієї губернії.

Повітова управа запропонувала кошти на винагороди господарів брати з сум губернських зборів.⁵²²

Студент 4-го курсу Харківського ветеринарного інституту Микола Васильович Мельничуковський звернувся до земських зборів з проханням після закінчення науки надати йому місце земського ветеринара в Ананьївському повіті з жалуванням 1000 крб. і роз'їздами територією повіту за рахунок земства.

Повітова управа, беручи до уваги, що земські збори вирішили мати в повіті одного ветеринарного фельдшера з жалуванням 600 крб., вважала за потрібне відмовити Мельничуковському до зміни положення щодо ветеринарної допомоги в повіті, так як витрати земства у розмірі 800 крб. на утримання фельдшера і придбання медикаментів не дають можливості на ці кошти мати ще й ветеринара.⁵²³

11 січня 1883 року Херсонська губерньська управа доправила в повітову управу копію звернення Медичного департаменту, в якому йшлося про те, що ветеринарний комітет при МВС, обговорюючи питання щодо попередження епідемії чуми на рогатій худобі в південних губерніях, які є місцями придбання і розведення худоби степової породи, вважає, що при недостатньому ветеринарному персоналі у повітах такі заходи є неможливими. При цьому комітет також зауважив, що місцеві засоби утримання худоби і особливі якості степової породи переносити чуму, дають привід сумніватися в успіху знищення уражених тварин. На погляд ветеринарного комітету, слід спочатку подбати, щоб у південних губерніях склад ветеринарного персоналу відповідав місцевим потребам у лікарняній допомозі. Тільки за таких умов можна буде визначитися із заходами проти чуми, які вживалися у північній Росії і західній Європі. Комітет визнав за потрібне у близькому майбутньому призначити у кожному повіті південних губерній хоча б по одному ветеринару.⁵²⁴

Ця постанова ветеринарного комітету була затверджена Міністром Внутрішніх справ і доправлена на затвердження Державного контролю, який, погодившись з поглядами Міністерства внутрішніх справ на це питання, зауважив тільки, що так як на підставі закону від 3-го червня 1879 року, ст.4, 5, 7, витрати на всі заходи проти чуми рогатої худоби повинні братися з рахунку загального губернського чи повітового земських зборів, або з особливого збору з власників худоби, то і утримання ветеринарних лікарів теж має відбуватися на вказані земські кошти.

Медичний департамент звернувся до Херсонського губернатора з проханням зібрати інформацію про те, чи зможе Херсонське земство з першого року після отримання цієї постанови, призначити у кожен повіт по одному ветеринару. При чому було акцентовано увагу на тому, що Єкатеринославське земство вже організувало на свої кошти достатню кількість медичного персоналу у складі 2 ветеринарів і 4 фельдшерів у кожному повіті.

Але порахувавши, що на утримання хоча б 3 ветеринарів і 4 фельдшерів у повіті треба витратити 4000 крб., управа не змогла запропонувати земству Ананьївського повіту взяти на себе такі витрати, так як земство і так достатньо витрачало коштів на свої потреби і ветеринарної частини у тому числі. Тому як необхідно було б залучити достатню кількість ветеринарного персоналу у повіт, земство вирішило не брати на себе такі витрати.⁵²⁵

Одеська повітова земська управа відношенням від 22 листопада 1883 р. за №5585, повідомила губерньську земську управу про виявлення епізоотії (епідемічна хвороба худоби, *авт.*) в Одеському

⁵²² Доклады Ананьевской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию созыва 1884 г. – Ананьев, 1884. – С.4-5

⁵²³ Там само. – С.45-46

⁵²⁴ Там само. – С.49

⁵²⁵ Там само. – С.50-51

повіті. Спочатку хвороба виникла на хуторі Гамова – місцевого землевласника, який купив кілька пар волів у місті Березівка. Вже звідти хвороба розповсюдилась по значній частині повіту.

На підставі цього, Одеською повітовою управою було складено прохання до губернської управи щодо встановлення постійного ветеринарного огляду всієї рогатої худоби і коней, яких привозять на ярмарки і базари до Березівки. При цьому Одеською земською управою було зазначено: якщо Ананьївське земство не знайде можливості на свої гроші встановити ветеринарний нагляд, щоб кошти на його встановлення, з причини зацікавленості населення трьох повітів, було взято з сум, які асигнує губернське земство на припинення епізоотії.

Губернською земською управою в своєму відношенні від 17 грудня за №6276 було запропоновано Ананьївській земській управі запросити до Березівки ветеринарного лікаря тимчасово або знайти інший засіб здійснити нагляд за худобою, так як в Березівці кожні два тижні відкривався найбільший в повіті базар з продажу худоби. Кількість поголів'я складала близько двох тисяч голів рогатої худоби та 300 коней. При такій чисельності худоби встановлення ветеринарного нагляду було дуже необхідним для мешканців трьох повітів: Ананьївського, Тираспольського та Одеського.

Але запровадження нагляду вимагало достатньо великої кількості коштів. Березівка розташовувалась на транзитній дорозі з Ольвіополя до Одеси, була оточена з усіх боків балками і горами, внаслідок чого до неї підходило 7 доріг. Один лікар був невзможі здійснювати огляд на всіх дорогах, тому треба було призначити ще й фельдшера та 6 чи 7 робітників, які будуть направляти всю худобу до пункту перевірки.

Беручи до уваги серйозність проблеми та зацікавленість у позитивному її вирішенні мешканців трьох повітів управою було вирішено, що кошти на ветеринарні огляди мають бути виділені губерніїю.⁵²⁶

1895 рік

В 1895 році у населення Ананьївського повіту нараховувалась така кількість домашньої худоби: а) у селян: коней – 43453 голів, волів – 12823, корів – 27249, гулевої худоби – 22976, овець грубововняних – 25660, овець тонкорунних – 535, свиней – 26087, кіз – 453; б) у приватних власників: коней – 22725 голів, волів – 13393, корів – 17357, гулевої худоби – 20836, овець грубововняних – 22109, тонкорунних – 279852, свиней – 23357, кіз – 2054.

Порівнюючи ці цифри з даними 1894 року, можна побачити, що протягом 1895 року у селян зменшилась кількість коней на 3395 голів, кількість інших тварин збільшилася: волів – на 637, гулевої худоби – на 9965, овець грубововняних – на 2390, свиней – на 15138, кіз – на 160. У приватних власників кількість худоби теж значно збільшилася: коней – на 1706 (28%), волів – на 4740 (35%), гулевої худоби – 15702 (41%), овець грубововняних – 13786 (у 2,5 рази), тонкорунних – залишилось стільки ж (1408), свиней – на 17080 (у 4 рази), кіз – на 845 голів.⁵²⁷

Кількість худоби у приватних власників почала збільшуватися, починаючи з 1893 року. А у 1894 році збільшилася і у селян. У багатьох господарствах зменшувалась кількість волів, так як відбувалася їх заміна на коней. Але розведення породистих коней йшло повільними темпами і такі коні були тільки у приватних власників. Домінуюча порода – рисиста і шорно-робоча. Деякі господарі мали скакунів і арденів. Вирощування породистих коней у селянських господарствах зустрічалося тільки в деяких німецьких колоніях. Інші ж селяни, як правило, мали поганеньких дрібних коней. Відсутність у повіті земських чи казенних злучних пунктів для заводських коней, невелика кількість приватних кінських заводів впливали на якість селянських коней. Кращих з них купляли на ярмарках і прикордонних базарах.

Худобу у селянських господарствах розводили, в основному, сіру українську, хоча в німецьких поселеннях зустрічалися породи молочної худоби і м'ясної – так названих німецьких корів, а також шаролезька м'ясна худоба. Приватні господарі розводили і сіру українську худобу, і молочну, і м'ясну: симентальську, шведську, шаролезьку.

Тонкорунні вівці розводили тільки приватні господарі, у селян зустрічалися тільки грубововняні вівці, і в невеликій кількості через нестачу випасів.

⁵²⁶ Доклады Ананьевской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию созыва 1884 г. – Ананьев, 1884. – С.51-53

⁵²⁷ Краткий ветеринарный отчет по Ананьевскому уезду за 1895 год. – Ананьев, 1897. – С.3

Розведення свиней у 1895 році набрало обертів, не дивлячись на епідемію краснухи і чуми.⁵²⁸ Протягом року від хвороб померло: коней – 1537, рогатої худоби – 1776, овець грубововняних – 1355, тонкорунних – 13112, свиней – 12649.

Ціни на худобу були високі: коні коштували 35-40 крб., воли — 100-130 крб., корови – 35-50 крб., німецькі молочні корови – 45-75 крб.

Протягом 1895 року на території Ананьївського повіту випасалось 32 отари у 22 населених пунктах. 5000 голів худоби пішло як продовольчий товар в Одесу і Варшаву.

На території повіту було відзначено такі хвороби худоби: сап і короста у коней, ящур у рогатої худоби, краснуху у свиней.⁵²⁹

Ветеринарно-санітарна діяльність ветеринарів і фельдшерів зосереджувалась на виїздах для боротьби з епідеміями, оглядах коней у приватних господарів, оглядах тварин у місцях їх великого накопичення. Протягом року медперсонал боровся з такими захворюваннями: сапом, сибірською виразкою, ящуром, коростою, краснухою, чумою.

Сап протягом 1884-1888 років не отримав великого розповсюдження. Наприклад, у 1884 році було виявлено тільки 10 коней, хворих на сап, у 1885 – 12, у 1886 – 1. Починаючи з 1889 року – року видання Херсонським губернським земством обов'язкових постанов щодо сапу, за якими приховування хвороби каралося карною відповідальністю, а за кожен своєчасно виявлений випадок хвороби видавалася винагорода за хворого або загиблого коня, — кількість випадків сапу виросла удвічі. Найбільша кількість випадків була виявлена у 1891 році (159 голів) під час військово-кінного перепису з ветеринарним оглядом та у 1894 році (217 голів) під час проведення за розпорядженням губернського земства ветеринарним персоналом поголового огляду всіх коней повіту. Розповсюдження цієї хвороби було небезпечним не тільки для худоби, але й для людей, так як траплялися випадки смерті людей від сапу. Але до 1889 року на цю хворобу ніхто не звертав уваги, тому й показники були невеликими. Наприклад, у 1886 році відзначено тільки один випадок захворювання коней на сап, хоча у медико-статистичному звіті вказано 8 людей, що загинули від сапу. У 1887 році у ветеринарних звітах ця хвороба зовсім відсутня, а у медико-статистичному звіті вказана загибель однієї людини від сапу. З 1884 по 1895 роки від сапу загинуло 42 людини.

Протягом 1895 року від сапу загинуло 2 особи та 5 коней, 101 голову знищено.

Велику кількість хворих коней було завезено з Подольської губернії, де засоби боротьби з цією хворобою були відсутніми. На території Ананьївського повіту значна кількість хворих коней була в німецьких колоніях, там же і визначалася найбільша кількість смертельних випадків серед людей. У 1895 році сап було виявлено у 22 волостях і 49 населених пунктах. В тих селах, де хвороба починалася двічі, було проведено поголовні огляди худоби. Для успішної боротьби з сапом потрібні були часті огляди. Для такої роботи найбільше підходила весна, так як в цей час у господарствах була найбільша кількість коней.⁵³⁰

Хворобу на ящур у 1895 році теж було занесено з Балтського повіту Подольської губернії, так як цей повіт мав спільний кордон з Ананьївським. Ящур було занесено на територію Бірзулівської, Ставровської, Кіндратівської волостей. У червні хвороба розповсюдилась по території 1-ї ветеринарної ділянки. Потім ящур розповсюдився у Гвоздавській, Новопавлівській, Любашівській, Врадіївській волостях. Всього протягом року ящур виявлено у значній кількості в 44 населених пунктах.

Для боротьби з хворобою було застосовано щеплення. У якості матеріалу використовувалась слина хворих тварин, хвороба яких визнана легкою. Слина перемішувалась з розчином квасців. Таке щеплення давало позитивні результати: хвороба швидко припинялася. За рік померло всього 11 голів рогатої худоби. Це відбулося у тих отарах, де було пізно виявлено хворобу. У місцях великого скопичення худоби було застосовано протиепідемічні заходи – карантин. Тимчасовий карантин довелося застосувати у Бірзулі, Ясиновому, Любашівці.⁵³¹

Епідемія сибірської виразки у 1895 році проходила бурхливо, чому сприяла волога весна, літня спека, яка знищила пасовиська. З'явилась хвороба у селі Миколаївці-1 (Ганському) на початку червня. Вчасно попереджений персонал зміг зупинити хворобу. Всього загинуло 10 коней. Трохи пізніше сибірська виразка з'явилася на хуторі Тисячному і в селі Миколаївка-2. Там теж вда-

⁵²⁸ Краткий ветеринарный отчет по Ананьевскому уезду за 1895 год. – Ананьев, 1897. – С.4-5

⁵²⁹ Там само. – С.6-7

⁵³⁰ Там само. – С.7-10

⁵³¹ Там само. – С.10-11

лося припинити захворювання. Епідемія відбулася всього у 8 населених пунктах. Хоча поодинокі випадки траплялися на території багатьох населених пунктів навесні і восени.

Сибірська виразка на вівцях була помічена тільки у двох населених пунктах повіту: в с.Олександрівка (економія Гофмана) і в селі Ісаєве (економія Куріса). Кожного року господарі овець втрачали від 6 до 10% отари через цю хворобу. Найбільше від сибірської виразки страждали тонкорунні вівці. Протягом багатьох років господарі звикли до таких втрат і дуже неохоче погоджувалися на щеплення тварин.⁵³²

У 1895 році відбулася, як і у попередньому, загальна епідемія чуми та краснухи у свиней. Всього у повіті загинуло 12649 голів, тобто 25%. Хвороба чуми на той час була погано вивчена і засобів, які б лікували її або попереджували, на території Херсонської губернії не було. Також волосна і сільська влада не приділяла особливої уваги заковуванню загиблих тварин, що сприяло ще більшому розповсюдженню хвороби.⁵³³

Протягом року в Ананьївській ветеринарній амбулаторії було прийнято 1828 хворих тварин, з них інфекційно хворих – 460: 45 коней, хворих на сап; 137 голів худоби, хворих на коросту, 31 – хворих на сибірську виразку.

Порівняно з 1894 роком, кількість звернень до ветеринарів збільшилась у три рази. Найчастіше звертались селяни, які привели 1071 голів хворих тварин. Приватні господарі привели 757 голів. Цей факт можна пояснити тим, що селяни мали небагато худоби, тому дуже цінували її і боялися втратити. Достатньо було вилікувати одного коня в селі, щоб потім з цього населеного пункту зверталися десятки людей.

Звернення селян до амбулаторій допомагали вчасно виявити зародження епідемії. Так, протягом 1895 року амбулаторно було виявлено 45 коней, хворих на сап, після чого на всій території повіту було вжито заходів для боротьби з цією хворобою.

Крім заразних, у тварин часто траплялися хвороби дихальних шляхів, шлункового тракту, пухлини, ревматизм, хвороби шкіри, копит та ін.

Найбільша кількість хворих тварин надходила з м.Ананьєва (43%) і навколишніх селищ у радіусі 25 верст (12,5%).

У 1895 році земством було асигновано 650 крб. на потреби ветеринарної медицини. Половина з виписаних медикаментів була видана за розпорядженням управи ветеринарним лікарям Бахтарову і Созонтовичу в Голту і Березівку для безкоштовної роздачі бідним селянам повіту. Частина передано до ветеринарно-фельдшерського пункту в м.Куликово-Поле (Чернове) для аптеки.

У Ананьївській ветеринарній амбулаторії працював один лікар і один фельдшер. Допомагали їм ветеринарний лікар губерньського земства З.А. Петрович і фельдшер Камишан. Відчувалась необхідність запрошення фельдшерського служителя, так як для лікування тварин часто було необхідно тримати або класти на підлогу. Для цього потрібно декілька осіб. Життя ветеринарів та фельдшерів нерідко потрапляло під загрозу.

Звіт за 1895 рік складено ветеринарним лікарем З.Ф. Єленевським.⁵³⁴

1899 рік

На засіданні Ананьївських повітових земських зборів від 30 травня 1899 року було заслухано доповідь гласного А.І.Любинського щодо термінової необхідності відкриття в с.Любашівка фельдшерського ветеринарного пункту.

Збори постановили: клопотати перед губерньськими земськими зборами щодо відкриття цього пункту, як такого, що буде розташований на худобопрогінному тракті, по якому йде по даній місцевості худоба з Подольської губернії.

9 червня 1899 року надійшло повідомлення губерньської земської управи за №1950 про те, що фельдшерський пункт в с.Любашівка засновано.

Згідно з пропозицією кошторисної комісії на засіданні Ананьївських повітових зборів від 30 травня 1899 року було вирішено відкрити ветеринарний фельдшерський пункт в м.Валегоцулове. Ветеринарний фельдшерський пункт в м.Валегоцулове почав діяти з 20 червня 1900 року⁵³⁵.

⁵³² Краткий ветеринарный отчет по Ананьевскому уезду за 1895 год. – Ананьев, 1897. – С. 12-13

⁵³³ Там само. – С. 13-14

⁵³⁴ Там само. – С. 15-19

⁵³⁵ Постановления Ананьевского уездного земского собрания сессии 1900 г. – Ананьев, 1900. – С. 169

1901 рік

На засіданні Ананьївських повітових чергових зборів сесії 1901 року було зачитано доповідь про зміну постанов, виданих Херсонським губернським земством щодо заходів проти заразних хвороб худоби, у якій зазначено, що Херсонський губернатор 15 липня 1900 року запропонував губернській управі внести до обов'язкових постанов щодо заходів проти заразних хвороб худоби зміни, запропоновані ветеринарним комітетом Міністерства внутрішніх справ.

Губернською управою було представлено зборам копію журналу ветеринарного комітету від 26 червня 1900 р. №57 з метою передати це питання для обговорення повітовим земським зборам і Одеській міській думі, що і було прийнято зборами.

Потім це питання було внесено на розгляд ветеринарної наради, що відбувалась з 22 лютого по 3 березня 1901 року. Розглянувши обов'язкові постанови і проект їх змін, нарадою було вирішено внести в них деякі зміни.

З журналу ветеринарного комітету:

1. Обов'язки щодо вживання протиепізоотичних заходів повинні покладатися на виконавчі комісії у складі: 1) земського ветеринарного лікаря, 2) представника поліції (за його відсутністю – волосного старшини або сільського старости), 3) двох представників місцевих скотарів або землевласників. У випадку, коли голоси комісії поділяються порівну, необхідно запрошувати представника управи та створювати нову комісію, рішення якої буде вважатися обов'язковим.

З даним пунктом не можна погодитися, так як запрошений до комісії член управи спеціально не знайомий з ветеринарно-санітарними заходами і може надати їм невідповідного характеру.

2. Згідно зі статтею 1260 Устав. Медиц. Полож., чини ветеринарно-поліційного нагляду повинні своєчасно і у подробицях доповідати губернському керівництву про кожен випадок виникнення заразної хвороби і про заходи, які необхідно вжити для її припинення.

3. Приміткою 3 до п.8 припускається закриття базарів і ярмарок у місцях виникнення заразних хвороб тільки з дозволу губернської управи і за умовою повідомлення про зроблене розпорядження губернському керівництву.

Беручи до уваги, яке значення мають базари для мешканців не тільки Херсонської, а й сусідніх губерній, їх закриття доцільніше буде надавати губернаторові.

4. Згідно з приміткою 1 до п.20, користування заразними трупами, їх частинами і шкірою можливе при умові наявності засобів для їх оброблення, що призводить до повного знищення мікробів і відбувається це під наглядом ветеринарних лікарів.

Для утилізації потрібно отримати дозвіл Міністерства внутрішніх справ, як вимагає циркуляр цього Міністерства від 13 жовтня 1897 року №517.

5. Протоколи, в яких зазначено результати періодичних оглядів коней щодо захворюваності на сап в тій чи іншій місцевості губернії, повинні надаватися тільки губернській земській управі.

Не згадується про надання таких документів губернському керівництву. Але своєчасне надання протоколів губернському керівництву необхідно, щоб отримати уявлення щодо ступеню розповсюдження хвороби по губернії.

6. В п.6 йде мова про те, що хвороба на сап вважається припиненою, коли у дворі господаря після знищення хворих тварин через 3 місяці не виявлено ніяких її ознак.

Встановлений в цьому пункті термін не відповідає терміну, названому в п.28, в якому названо термін 2 місяці. Терміну 2 місяці достатньо для з'ясування стану здоров'я худоби.

7. Пунктами 59 і 60 дозволяється стригти овець, хворих на віспу, та знімати вовну з померлих тварин при умові термінової дезінфекції.

Введення такого правила є небезпечним і може сприяти розповсюдженню хвороби, так як важко добре продизенфікувати вовну, щоб не пошкодити її.

8. Пунктом 61 вивезення овець забороняється до відміни карантинних заходів. Вовна із заражених місцевостей вивозиться тільки після дозволу ветеринара, який повинен керуватися існуючими правилами і враховувати небезпеку розповсюдження хвороби.

Але ні в цьому пункті, ні в якому іншому не сказано, за якими умовами вовну дозволяється продавати.⁵³⁶

⁵³⁶ Постановления Ананьевского уездного земского очередного собрания сессии 1901 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1901. — С.59-63

Обов'язкові постанови щодо заходів попередження
і припинення заразних хвороб домашніх тварин в Херсонській губернії

Відділ I

Загальні правила

1. Володарі домашніх тварин в містах і повітах Херсонської губернії у всіх випадках захворюваності і смерті тварин через підозру на заразну хворобу, тобто: коли у декількох тварин одного господарства чи поселення виявлено однакові ознаки хвороби, повинні обов'язково терміново повідомити про це одній з наступних осіб чи закладів: земській управі, земському ветеринарному лікарю, дільничному ветеринарному лікарю, земському ветеринарному фельдшеру, місцевій поліції, становому приставу, уряднику, волосному правлінню, сільському старості, — особі, якій найбільш зручно у даний момент зробити повідомлення.

2. Громадянська і поліційна влада, отримавши повідомлення про виявлення підозрілої хвороби у тварин, терміново повідомляє про це земському ветеринарному лікарю.

3. Всі ветеринарні лікарі і фельдшери, що мешкають у містах і повітах Херсонської губернії, про кожен випадок захворюваності повинні повідомити найближчому земському ветеринару або земській управі.

4. Після виявлення хвороби господар тварини, місцева сільська влада, представники поліції та ін., повинні до прибуття ветеринарного лікаря або фельдшера вжити наступних заходів: 1) відокремити здорових тварин від хворих; 2) припинити виведення хворих тварин з двору, і продаж здорових; 3) не вбивати хворих тварин з метою отримання м'яса; 4) зберігати зняту шкіру тварин до приїзду ветеринарного лікаря.

5. Якщо ветеринар дійсно виявляє хворобу у даному господарстві, то перевіряє, чи вжито заходів господарем або місцевою владою, а також здійснює перепис і дослідження всього поголів'я худоби у зараженому пункті та запрошує виконавчу комісію.

6. Подальші дії сплановує виконавча комісія.

7. Про свої заходи комісія повідомляє населенню, складає протоколи своїх дій щодо попередження чи припинення хвороби, які надає губернській управі.

8. Заходи боротьби з хворобою: 1) відокремлення хворих тварин від здорових; 2) припинення знаходження тварин на загальних пасовиськах; 3) недопущення у заражене господарство нових тварин; 4) недопущення виведення тварин із зараженого пункту; 5) недопущення знищення хворих тварин з метою отримання м'яса; 6) недопущення вивезення з господарства предметів, які можуть переносити хворобу; 7) перепис і дослідження тварин як заражених місцевостей, так і сусідніх; 8) щеплення з метою діагностики і запобігання хворобі (останнє – за згодою господаря); 9) зниження кількості хворих тварин; 10) накладення на хворих тварин пломб чи фарби, з метою обліку заразної худоби; 11) закопування мертвих тварин на глибину, не менше, ніж 2,5 аршина (аршин – 0,7 м. Авт.), або спалювання; 12) дезинфекція уражених приміщень, предметів, що були поряд з хворими тваринами.

9. Особи, які не виконали таких розпоряджень, або не повідомили про виявлення хвороби, притягуються до судової відповідальності і не отримують винагороду за знищення хворих тварин.

10. Уражені приміщення та предмети дезинфікуються за рахунок губернського збору під наглядом ветеринарного лікаря, при чому нецінні речі, або ті, що псуються від дезинфекції, можуть бути знищені.

11. Подальше спостереження за неблагонадійною місцевістю покладається на поліцію та місцеву владу під наглядом ветеринара.

12. У випадку переміщення чи знищення хворих тварин та заразних речей, їх господарям видається грошова винагорода.

13. До великої рогатої худоби, що знаходиться у чередах, застосовуються ті ж правила.

14. Коні, яких привозять залізницею у міста та селища, під час вивантаження з вагонів, обов'язково підлягають ветеринарно-поліційному огляду.

15. Господарі партій коней, привезених до Херсонської губернії, повинні мати свідоцтва про їх огляд ветеринарними лікарями як у місцях формування партій, так і протягом шляху.

16. Продаж, або зменшення партії худоби на одиницю до входу на територію губернії, повинні бути відзначені в свідоцтвах ветеринарним лікарем або волосним чи сільським правлінням.

17. Хворі коні не пропускаються на територію губернії. До них застосовуються заходи боротьби з інфекцією.

18. Під час придбання особами худоби на базарах, вона не може залишити територію базару без ветеринарного огляду і отримання свідоцтва про його здійснення.

19. Встановлені заходи можуть вживатися проти всіх заразних хвороб домашніх тварин та доповнюватися і змінюватися відповідно встановлених правил.

Заходи проти чуми рогатої худоби вживаються відповідно обов'язковим постановам Херсонських земських зборів сесії 1887 року, виданим на основі закону від 3 червня 1879 року.

20. Трупні загиблих чи вбитих хворих тварин закопуються у землю на глибину не менше, ніж 2,5 аршина, на відведених для цього місцях.

21. Роз'яснення цих правил і складання інструкції надається губернській земській управі.

22. Господарі домашніх тварин, що не виконали постанови, притягуються до законної відповідальності за ст. 112 Уст. о нак.⁵³⁷

На повітових чергових земських зборах сесії 1901 року повітовою земською управою було повідомлено, що будівництво Ананьївської земської лікарні для худоби було завершено у січні 1901 року, але перехід ветеринарної амбулаторії у нове приміщення відклався до весни, так як необхідно було другий раз пофарбувати вікна, підлогу та двері. Таким чином нову лікарню було відкрито 1 липня 1901 року.

Худоба, що потребувала стаціонарного лікування, приймалася безкоштовно, тільки з наданням достатньої кількості кормів, що було незручним як для господаря, який вимушений шукати засоби доставлення корму у лікарню, так і для лікаря, бо страждав санітарний стан лікарні. Тому необхідно було лікування зробити платним та побудувати при лікарні приміщення для фуражу. Крім цього, необхідно мати сарай для зберігання палива, льодник і квартиру для сторожа.

У зв'язку з цим управа звернулася з проханням до зборів асигнувати 1300 крб. на будівництво приміщень при лікарні, а також відкрити лікарю кредит на заготівлю фуражу в розмірі 400 крб., крім цього розглянути і затвердити проект інструкції для завідуючого Ананьївською земською лікарнею для худоби.⁵³⁸

Доповіді по ветеринарній частині було передано на розгляд до загальної комісії.

До членів повітових чергових земських зборів сесії 1901 року звернувся ветеринарний фельдшер Тиц, який пропрацював у Ананьївському земстві 6 років, з проханням про збільшення йому жалування на 100 крб. і про видачу одноразової допомоги у розмірі 75 крб. по причині важких сімейних умов. До звернення додано заяву ветеринарного лікаря Русанова з характеристикою діяльності фельдшера Тица і проханням задовольнити його заяву.

В управі відома діяльність фельдшера Тица, який працював у Ананьївській ветеринарній амбулаторії, з найкращого боку, тому на засіданні було вирішено задовольнити прохання фельдшера і взяти кошти з субсидії, яку місто Ананьїв зобов'язалося давати щороку на утримання Ананьївської земської ветеринарної лікарні.⁵³⁹

1906 рік

На засіданні Ананьївських повітових земських чергових зборів від 17 вересня 1906 року членом управи Н.В.Униловим було зачитано доповідь про відкриття ветеринарно-лікарняної дільниці в м.Ясинове і переведення ветеринарно-лікарняної дільниці з м.Любашівки в с.Врадіївку⁵⁴⁰, в якій зазначалося, що ці питання неодноразово обговорювалися на нарадах ветеринарних лікарів при повітовій управі, так як Любашівська дільниця витягнута на 100 верст в довжину і 15-20 верст в ширину і не була центральним пунктом серед населених місць. Тому місцем розташування ветеринарного персоналу Любашівку вибрано невдало. На сесії 1903 року управою запропоновано відкрити ветеринарний пункт не в Любашівці, а в Ясинове, але гласними було вирішено відкрити його в Любашівці.

Врадіївка – велике село з 1512 дворів, навколо якого розташовано великі селища на близькій відстані: Сирове, Кумарьове і ін. У Владіївській волості у два рази більше худоби, ніж у інших воло-

⁵³⁷ Постановления Ананьевского уездного земского очередного собрания сессии 1901 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1901. — С.67-74

⁵³⁸ Там само. – С. 110-111

⁵³⁹ Там само. — С.164

⁵⁴⁰ Постановления Ананьевского уездного земского очередного собрания сессии 1906 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1907. — С.5

стях – 26784 голів, у той час як в Любашівській і Гвоздавській волостях 16187 голів. Кожну неділю у Владіївці працював базар, на який привозили на продаж велику кількість худоби. В Любашівці теж бували базари, але в три рази менші, ніж у Владіївці. Покупці худоби майже не приїжджали до Любашівки. Через Владіївку переганялись череди худоби до Одеси, Вознесенська і Березівки. Протягом 1905 року було перегнано 4000 голів, в той час як через Любашівку всього 3000 голів, половину яких перегнано з Подольської губернії через Ясинове.

Населення Владіївської волості неодноразово зверталось до Ананьївської управи з проханням відкрити у Владіївці постійний ветеринарний пункт. У цьому селі розташовувалось приміщення для амбулаторії і стаціонарної лікарні та квартири для ветеринарного лікаря і фельдшерів.

Щоб забезпечити ветеринарною допомогою населення Гвоздавської і Ново-Георгіївської волостей і прикордонної частини повіту з Подольською губернією, необхідно було також відкрити ветеринарно-лікарняний пункт в м. Ясинове – великому прикордонному пункті, де кожного дня виникала необхідність нагляду за худобою, що приганялася до Ананьївського повіту. Саме у Ясинове з'являлися первинні випадки ящурної епізоотії і сапу.

Також Ясинове було великим базарним пунктом та мало 849 дворів. Навколо селища розташовані великі поселення з 15000 голів худоби. До Ясинового кожного року приганяли 10500 коней, 8000 голів великої рогатої худоби, більше 4 тисяч овець, свиней. Через Ясинове проходив великий худобопрогінний пункт з Подольської губернії, який перетинав весь Ананьївський повіт (села Любашівка, Ново-Павлівка, Свято-Троїцьке, Чернове, Петроверівка). Цим шляхом переганялося більше 3000 голів.

Через таку кількість безконтрольного прогону страждало місцеве населення, сільськогосподарські тварини якого постійно хворіли занесеними хворобами з Подольської губернії.

З перенесенням Любашівського пункту до Владіївки і відкриттям Ясинівського пункту, ветеринарна допомога могла стати більш доступною для населення, ветеринарні лікарі мали б можливість вживати заходів проти хвороб худоби. Тому управа звернулася до зборів з пропозицією відкрити Ясинівський пункт, перенести Любашівський та асигнувати на це 3600 крб.

Доповідь зборами було прийнято.⁵⁴¹

1916 рік

На губернських зборах надзвичайної сесії від 18 березня 1916 року було зачитано доповідь управи “О закупке скота”, щодо якої прийнято рішення уповноважити губернську управу зайнятися заготівлею худоби для харчування армії згідно пропозиції міністра землеробства. Голова губернської управи П.Д. Горич повідомив, що нарадою представників повітових управ в Одесі одностайно було прийнято рішення щодо зосередження всієї справи з закупівлі худоби в повітових земствах. Уповноважений з закупівлі хліба і худоби С.Н. Гербель повідомив, що на пропозицію Міністерства землеробства щодо звітів повітових земств про витрати на закупівлю худоби безпосередньо перед уповноваженим по губернії, отримано ствердну відповідь. Зборами було вирішено:

1) уповноважити повітові земства взяти на себе заготівлю худоби для армії і звітність стосовно цієї справи;

2) просити Одеську міську думу організувати закупівлю худоби для армії у межах Одеського градоначальства;

3) для об'єднання діяльності повітових земств стосовно заготівлі худоби організувати під керівництвом голови губернської земської управи і за участю уповноваженого з закупівлі худоби губернський комітет у складі представників губернської і повітової земських управ, при чому для рішення звичайних питань у засіданні мають взяти участь не менше 4-х членів комітету. Рішення важливих питань мають прийматися за участю, по можливості, всіх членів комітету.

Також було вирішено прийняти запропоновану губернською управою кількість худоби для потреб армії до 1 квітня 1916 року.

Із загальної кількості худоби, яку мала надати для потреб армії Херсонська губернія, на долю Ананьївського повіту випало:

⁵⁴¹ Постановления Ананьевского уездного земского очередного собрания сессии 1906 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1907. — С.41-44

Назва повіту	Кількість волів і корів	Кількість гулевої худоби	Всього	Кількість пудів м'яса
Ананьївський	1044	156	1200	12000

Зборами було вирішено визначити категорії худоби, яка не підпадала під вилучення. До цієї категорії було занесено робочу рогату худобу, необхідну у господарстві. Кількість такої худоби повинна була залишатися в господарствах відповідно посівній площі, причому право визначати мінімум надавалося губернському комітету.⁵⁴²

Крім того, було вирішено звернутися до Міністерства землеробства з пропозиціями:

- 1) встановити тверду ціну на м'ясо по всій території Херсонської губернії;
- 2) за необхідністю заборонити вивезення худоби з території губернії і повітів;
- 3) видавати посвідчення перекупникам худоби лише за згодою земств;
- 4) реквізувати у разі необхідності, крім худоби, корми для доставки їх у визначені земством пункти;
- 5) дозволити повітовим земствам самостійно визначати умови заготівлі худоби і забезпечення її кормами і випасами;
- 6) передати повітовим земствам вирішення питання щодо позики населенню під закуплену або реквізовану худобу;
- 7) визнати за необхідне сповістити населення щодо закупки і перепису худоби;
- 8) звільнити земських ветеринарних лікарів Херсонської губернії від призиву до діючої армії, у зв'язку з необхідністю брати участь у ветеринарному нагляді за худобою, придбаною для потреб армії.

На представлені питання відповідь від Міністерства землеробства не надійшла, крім питання про звільнення земських ветеринарних лікарів Херсонської губернії від призиву до діючої армії, на яке було надано телеграфну відповідь від начальника ветеринарного управління Джунковського наступного змісту: "В виду общего недостатка ветеринарных врачей и фельдшеров при исчислении количества потребного ветеринарного персонала, необходимо принять во внимание, что последний должен быть предназначен лишь для выполнения ветеринарно-лечебных мероприятий, связанных с заготовкой для армии большого количества скота, а не для работ по выполнению наряда на скот, данного на губернию."⁵⁴³

Губернські збори надзвичайної сесії 22 і 23 березня продовжились у більш розгорнутому масштабі за участю представників уповноважених і ветеринарного нагляду Єкатеринославської, Таврійської і Бессарабської губерній. На нараді було встановлено пункти запусцення і випущення худоби з губерній, з'ясовано питання щодо кількості ветеринарних лікарів в губерніях і необхідної додаткової кількості у окремих пунктах.⁵⁴⁴

Губернською управою було складено анкету, яку заповнювали повітові управи щодо виконання плану по заготівлі худоби. За відповідями повітових управ було зроблено аналіз. Щодо Ананьївського повіту до неї увійшли такі відомості:

1. Розверстку наряду худоби по волостям було зроблено у всіх повітах Херсонської губернії, крім Херсонського і частково Ананьївського повітів, в якому вона була зроблена з 27 волостей повіту тільки у 7.⁵⁴⁵

2. У Ананьївському повіті заготівля худоби відбувалася за допомогою придбання худоби безпосередньо у населення і частково у постачальників. На території трьох повітів – Ананьївського, Олександрійського і Єлисаветградського не довелося застосовувати реквізиційний засіб заготівлі.⁵⁴⁶

3. У Ананьївському повіті закупівля і здача худоби відбувалася за безпосередньою участю члена управи, ветеринарного лікаря-консультанта і двох гласних.⁵⁴⁷

⁵⁴² Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.169-170

⁵⁴³ Там само. – С.172

⁵⁴⁴ Там само. – С.173-174

⁵⁴⁵ Там само. – С.191

⁵⁴⁶ Там само. – С.195

⁵⁴⁷ Там само. – С.193

4. У Ананьївському повіті особливих труднощів і скарг з боку населення під час добровільної закупівлі худоби земськими агентами не було.⁵⁴⁸

5. На 5-те запитання анкети щодо вчасної доставки худоби, Ананьївська земська управа відповіла, що всі наряди виконані раніше строків. Тільки на початку операції через недостатність часу, наданого земству для організації справи, виникла невелика затримка.⁵⁴⁹

У наступній таблиці подано інформацію про розподілення коштів, наданих Міністерством землеробства на заготівлю худоби.⁵⁵⁰

Назва повіту	Отримано авансом	Витрачено	Залишилося	Перевитрата
Ананьївський (станом на 2 листопада 1916 р.)	1505048 крб. 87 коп.	1524987 крб. 06 коп.	-	19933 крб. 19 коп.

З квітня по вересень 1916 року Ананьївським повітом було поставлено державі: 7280 голів великої рогатої худоби у кількості 152616 пудів (*пуд – 16,38 кг. Авт.*) м'яса, на суму 980263 крб. 45 коп.; 21006 голів овець у кількості 57918 пудів м'яса, на суму 463348 крб. 60 коп.; 29 голів свиней у кількості 288 пудів м'яса, на суму 3715 крб. 99 коп. Всього поставлено 28315 голів худоби, 210823 пуди м'яса, на суму 1447328 крб. 04 коп.⁵⁵¹

1917 рік

На засіданні Херсонських губернських зборів чергової сесії 1917 року було складено план заготівлі худоби для потреб армії для Херсонської губернії на 1917 рік, де була розглянута схема професора Челинцева, яку він запропонував на Харківському з'їзді уповноважених з заготівлі худоби, де йшла мова про те, що у населення можна ліквідувати до 10% корів і 16% волів.

Беручи до уваги цей принцип, управа зробила розрахунки для заготівлі худоби по повітам губернії. За цими розрахунками Ананьївське земство повинно було заготувати 14381 голову худоби, що на 3581 голову більше, ніж у 1916 році.⁵⁵²

Губернським комітетом було встановлено тверді ціни на худобу на 1917 рік, за якими худоба вагою 15 пудів і нижче мала коштувати 6 крб. 25 коп; худоба вагою до 25 пудів коштувала з надбавкою 10 коп. за кожен пуд; від 26 пудів до 35 – надбавка по 5 коп.; худоба вагою 35 пудів і вище мала коштувати 7 крб. 75 коп.

У порівнянні з 1916 роком, ціна м'яса у 1917 році збільшилась на 50 коп. за пуд, так як у наслідок ліквідації худоби для потреб армії, ціни на неї значно збільшились.⁵⁵³

Окремо розглядалося питання щодо заготівлі сала, якою займався уповноважений Г.П.Гнедич, що повинен був постачати армії щомісячно 30000 пудів сала, але зібрати такої кількості на території Бессарабської і Херсонської губерній не міг. Останні телеграми у 1916 році головного уповноваженого вимагали від керівництва губерній придбання у населення всіх відгодованих свиней. Але за постановою губернського комітета, у населення необхідно було закуповувати не більше 10% свиней, тобто 566579 голів. На долю Ананьївського повіту з цієї цифри випадало 7253 голови.⁵⁵⁴

На утримання ветеринарного персоналу у 1917 році губернським земством Ананьївському повіту було асигновано 5392 крб.⁵⁵⁵

На придбання медичних інструментів асигновано 198 крб., на ліки – 1377 крб.⁵⁵⁶

⁵⁴⁸ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С. 194

⁵⁴⁹ Там само. – С. 195

⁵⁵⁰ Там само. – С. 196

⁵⁵¹ Там само. – С. 197

⁵⁵² Там само. – С. 198

⁵⁵³ Там само. – С. 200

⁵⁵⁴ Там само. – С. 201

⁵⁵⁵ Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год. // Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1916 -1917. – С.80

⁵⁵⁶ Там само. – С.82

На утримання ізоляційних приміщень при ветеринарних амбулаторіях у селищах Валегоцулове, Свято-Троїцьке, Доманівка, Ісаєве, Мостове і Ново-Павлівка асигновано 1320 крб.⁵⁵⁷

Також було асигновано кошти на утримання ветеринарних лікарів при повітових управах. При Ананьївській повітській управі завідував ветеринарною частиною лікар Ф.М.Цивчинський, якому було асигновано 1800 крб. жалування, 300 крб. квартирних, 270 крб. за 5-річну вислугу.⁵⁵⁸

Дільничним ветлікарям повіту: Р.І.Балинському – Бірзула, С.Я.Синіцину – Владіївка, А.Я.Міхніну – Березівка, С.Н.Казанському – Ясинове було асигновано по 1400 крб. жалування та забезпечено їх квартирами.⁵⁵⁹

Дільничним ветфельдшерам повіту: Артеменку – Ананьїв, Бутенісу – Ананьїв, Бідному – Владіївка, Шевченку – Березівка, Жосану – Бірзула, тимчасовим ветфельдшерам Кобису та Пустомельнику – Ясинове асигновано по 360 крб. жалування. Ветфельдшеру селища Бірзула Мацкевичу, Багрину – Владіївка, Горюнову – Березівка асигновано по 300 крб. жалування. Ветфельдшерам Артеменку і Бутенісу асигновано по 80 крб. квартирних, Багрину, Горюнову, Мацкевичу, Пустомельникову – по 60 крб., Бідного, Шевченка, Жосана, Кобиса забезпечено квартирами.⁵⁶⁰

Одеський повіт

Розвиток ветеринарної справи на території повіту починається у 1869 році, коли на зборах Одеського земства було поставлено питання про посаду ветеринарного лікаря в повіті. І хоча на зборах було вирішено запрошувати за необхідністю тимчасових ветлікарів, але ця подія була першою сходинкою для подальшого розвитку ветеринарної справи.

Постійна посада ветеринарного лікаря в Одеському земстві була започаткована у 1877 році.

У 1881 році на допомогу ветлікарю було запрошено 2 ветфельдшера. Одного – для завідування східною частиною повіту між Тилігулом і річкою Буг, другого – для завідування західною частиною до Тилігульського лиману.

У 1888 році у Херсонському губернському земстві виникла ветеринарна організація. З цього моменту розвиток ветеринарної справи на території всієї губернії почав набирати обертів.

До 1902 року все діловодство щодо ветеринарної частини було розкидане по різних відділеннях земської управи, хоча за своїми розмірами ветеринарна галузь була її великою частиною. Тому з 1 січня 1902 року при земській управі почало функціонувати ветеринарне відділення, що займалося всім ветеринарним діловодством.

До обов'язків лікаря, що завідував ветеринарним відділенням при управі, входило завідування Одеською ветеринарною дільницею, складання всіх документів і листування щодо ветеринарних питань, складання доповідей, звітів, а також винесення заключень по всім актам щодо знищення заразних тварин і речей та відрядження до інших дільниць.

Зосередження всієї ветеринарної справи у одному спеціальному відділенні дало можливість земській управі постійно бути в курсі всієї ветеринарної справи повіту, слідкувати за її потребами, і, за можливістю, вчасно задовольняти ці потреби.

У 1912 році Одеський повіт було розподілено на 12 ветеринарних дільниць: Курисово-Покровську, Ландауську, Очаківську, М.-Буяликську, Нечаянську, Маякську, Одеську, Зельцьську, Янівську, Березівську, Миколаївську, Ново-Одеську. Останні шість утримувались за рахунок Херсонського губернського земства. Міжповітові дільниці – Березівська, Миколаївська і Ново-Одеська.

У 1914 році на території Одеського повіту функціонувало 5 повітових ветеринарних дільниць: Курисово-Покровська, Ландауська, Очаківська, Спиридонівська і Нечаянська. Крім того, функціонували ветеринарні дільниці Херсонського губернського земства: Одеська, Зельцьська, Янівська, Березівська, Миколаївська, Ново-Одеська і Демидівська (останні шість – міжповітові). Також було відкрито губернсько-повітову дільницю – Маякську, у якій один ветлікар і фельдшер

⁵⁵⁷ Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год.// Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1916 -1917. – С.84

⁵⁵⁸ Там само. – С.222

⁵⁵⁹ Там само. – С.224

⁵⁶⁰ Там само. – С.227

утримувались за рахунок губернського земства, а ветамбулаторія і другий ветфельдшер – на кошти повітового земства.

У цьому ж році починається призов ветлікарів і фельдшерів до лав армії, через що Одеський повіт втрачає більшу частину ветперсоналу.

Протягом 1915 – 1917 років ветеринарний персонал Одеського повіту займався участю у повітових комісіях для огляду худоби, яку уповноважені з заготівлі м'яса для потреб армії “купували” у селян, купували – означало конфісковували, даючи за це копійки.

1869 рік

На засіданні повітових земських зборів чергової сесії 1869 року було зачитано доповідь “О ветеринарном враче”, в якій зазначалось, що протягом трьох років земство Одеського повіту витрачало кожного року на досліди штучного щеплення проти чуми по 1500 крб., видаючи ці гроші ветеринарному лікарю колезькому асесору Сергєєву, який влаштував і утримував за свої кошти заклад для щеплень проти чуми у містечку Нечаяному. У той же час виконував обов'язки ветеринара, надаючи допомогу під час різноманітних хвороб худоби.

На минулій вересневій сесії зборами було постановлено: по закінченні 3-хрічного строку припинити виділення коштів на заклад Сергєєва і закрити його.

Одеське повітове поліційне управління у червні 1869 року повідомило про появу у грецькому поселенні Олександрівці хвороби коней, від якої декілька з них померло. Поліційне управління звернулося до управи з проханням відрядити ветеринарного лікаря до Олександрівки, щоб оглянути хвору худобу і надати допомогу. Управа, розуміючи, що положенням про земські заклади до обов'язків земства належить попередження загибелі худоби, і не маючи у себе ветеринарного лікаря, просила поліційне управління відрядити до Олександрівки повітового ветеринарного лікаря, але отримала відповідь, що при повітовому управлінні ветеринарного лікаря немає і по штату не повинно бути.

Таким чином хвороба коней залишилася недослідженою, і хоча з часом припинилася, але кожного року у осінній і зимовий періоди до управи надходили повідомлення щодо появи у різних місцевостях повіту хвороб коней і великої рогатої худоби. Управа не мала можливості не тільки надати допомогу, а й дослідити причини їх, щоб попередити у майбутньому. Цю проблему було представлено на розгляд земських зборів з метою виділення хоча б 300 крб. на рік для запрошення до земства ветеринарного лікаря.⁵⁶¹

Зборами одногосно було постановлено: постійного ветеринарного лікаря не мати, а внести для вирішення цієї проблеми в кошторис повіту на 1870 рік 300 крб., щоб запрошувати ветеринарного лікаря у разі виникнення хвороб коней та великої рогатої худоби. Грошову винагороду видавати йому після кожного запрошення з сумми 300 крб.⁵⁶²

1872 – 1873 роки

На чергових земських зборах 1872 року було вирішено виключити ветеринарну частину з земських потреб Одеського повіту. На 1873 рік не було асигновано жодного карбованця на розвиток ветеринарної справи.

На сесії губернських земських зборів від 4 листопада 1872 року було вирішено надавати допомогу повітовим земствам губернії у випадку виникнення епідемічних захворювань худоби. Про це рішення Херсонська губерньська управа повідомила Одеській 24 листопада.

Так як восени 1872 року масово почала гинути худоба у повіті і це продовжувалось і у 1873 році, земська управа звернулася до губерньської з проханням виділити кошти для запрошення ветеринарного лікаря. Прохання було виконано, що дало можливість залишити в повіті для подальшої служби запрошеного у 1872 році ветлікаря Ярона, який виконував обов'язки земського ветеринара Одеського повіту.⁵⁶³

⁵⁶¹ Протоколы Одесского уездного земского собрания очередной сессии 1869 г. – Одесса, 1869. – С.132-133

⁵⁶² Систематический свод постановлений Одесского уездного земского собрания 1865-1893 гг. – Одесса, 1894. – С.421

⁵⁶³ Отчет о действиях Одесской уездной земской управы с 1-го сентября 1872 г. по 1-е сентября 1873 года. – Одесса, 1873. – С.31

Протягом 1872-1873 років чума рогаатої худоби вирувала на території повіту безперервно, хоча не охоплювала всієї території одночасно, а виникала у різних місцевостях. Під час надання допомоги хворій худобі 30% все одно гинуло. Без надання ветеринарної допомоги гинула майже вся худоба. Ветлікарем Яроном було розроблено «Наставлення к прекращению и лечению чумы рога-того скота» та розіслано достатню кількість екземплярів інструкції в листопаді 1872 року землевласникам, священникам та ін. З інструкцією надавався рецепт лікування худоби. Для укріплення довіри населення до ветеринарії, управою було видано розпорядження надрукувати і розповсюдити «Руководства, приспособленного к распознаванию, предохранению и лечению повальных и заразительных болезней домашних животных Южного края России», розробленого ветлікарем Яроном.

На думку управи, те, що епідемію не було подолано, зумовлено недостатністю ветеринарного персоналу. Хоча у повіті працював ветлікар Ярон, але одна людина фізично не могла надавати допомогу на всій його території. Також причина була у недотриманні протиепідемічних заходів населенням повіту. Не виконувались постанови (1724 ст. Уст. медич. поліції) щодо відокремлення хворої худоби від здорової, закопування трупів хворої худоби та ін. Протягом року управа 8 разів зверталась до управління поліції з проханням слідкувати за виконанням цих постанов і карати винних відповідно 112 ст. Уставу про покарання.

Земськими лікарями Гольдом і Красовським було зазначено, що трупи мертвих тварин, які було розкидано по всій території повіту, розповсюджували міазми, що можуть викликати хворобу серед людей.

Земська управа вживала заходів для з'ясування причин розповсюдження хвороби. За допомогою зібраних даних було з'ясовано, що крім недотримання правил боротьби з епідемією, важливим фактором розповсюдження хвороби був пригін худоби з територій інших повітів навесні 1873 року. Посилення епідемії починалось у тих місцевостях, куди було доставлено худобу, придбану в Одесі, яку приганяли туди з Каховки. У наслідок цього управа звернулась до одеського градоначальника з проханням зробити розпорядження щодо суворого огляду худоби, яка приганяється в Одесу для продажу.⁵⁶⁴

Восени 1872 року епідемія чуми почалася у Гросс-Лібентальській, Петрівській, Тузлівській, Кандельській волостях. З початком 1873 року вона розповсюдилась на територію Ковалівської і Нейзацької волостей. У лютому – на території Ландауської волості, у квітні – Ново-Покровської і Куртівської, у червні знову з'явилась на території Кандельської, Гросс-Лібентальської волостей та розповсюдилась по території Мало-Буяликської волості. У липні вирувала вже на території 10 волостей: Тузлівської, Олександрівської, Граденицької, Петрівської, Кандельської, Нейзацької, Гросс-Лібентальської, Ландауської, Анчекрак-Іллінської, Нейфрейдентальської та Біляївського округу.

Даних щодо кількості загиблої худоби у наслідок епідемії управа не мала, так як їх надавали волосні правління земським зборам. Економії не надавали ніяких даних.

Крім чуми, у деяких місцях повіту було виявлено рильну і копитну хвороби та захворювання селезінки.

На покриття витрат ветеринарної частини губернською управою Одеському повіту у 1873 році було надано 600 крб.⁵⁶⁵

1875-1876 роки

Протягом періоду з 1 червня 1875 року по 1 серпня 1876 року земській управі Одеського повіту постійно доводилося відряджати ветлікаря з метою боротьби проти епідемії, що існували у сусідніх повітах, щоб попередити їх появу на території Одеського повіту. Особливо на Ново-Покровській, Більчанській, Северинівській, Антоно-Кодінцевській, Анатоліївській, Ряснопільській, Кореніхській, Ландауській і Овідіопольській дільницях та Нечаянській, Нейзацькій і Кандельській волостей.

Найбільша кількість зафіксованих випадків захворюваності припадала на черевний і мізковий тиф, карбункул, лихоманку і катаральну лихоманку коней. Також було виявлено декілька випадків

⁵⁶⁴ Отчет о действиях Одесской уездной земской управы с 1-го сентября 1872 г. по 1-е сентября 1873 года. – Одесса, 1873. – С.32-33

⁵⁶⁵ Там само. – С.34

сапу у коней, рильної і копитної хвороби, вздуття черева, запалення селезінки, чуми рогатої худоби і віспи у овець.

Серед причин, за якими з'явилися ці хвороби, називалися міазми у повітрі, раптові кліматичні зміни, сильна спека, перенесення хвороб з інших місцевостей. Наприклад, у селище Страсбург було занесено чуму скотопромисловцем євреєм Лерманом, який купив у Бессарабії хвору на чуму худобу за низькими цінами. 25 голів загинуло ще дорогою, а інші 75 було пригнано до Страсбурга, через що хвороба розповсюдилась на худобу всього селища. Земським ветеринаром з цього приводу було складено акт і передано у суд.

Протягом 1876 року хвороби вирували не так сильно, як у попередні роки, і не охоплювали територію цілих районів, а виникали у окремих місцевостях і при своєчасному втручанні ветеринарного лікаря вщухали, тому смертельних випадків зареєстровано менше, крім селищ Страсбург і Блюменфельд, де загинуло більше ста голів худоби. На це вплинула холодна погода і недотримання селянами названих пунктів ветеринарно-поліційних заходів. Наприклад, у селищі Шпейер запалення селезінки так швидко діяло, що до приїзду ветлікаря загинуло 32 голови рогатої худоби. Після вживання ветеринаром заходів і за допомогою самих селян, хвороба швидко припинилась і худоба перестала гинути.

Ветеринарний лікар повідомив управі, що у багатьох місцевостях селяни невзможі придбати ліки для худоби через свою бідність. На це управа постановила: під час виникнення епідемій купляти ліки для всіх, без винятку, за рахунок земства. Після цієї постанови селянам було безкоштовно роздано карболову кислоту, скипидар, глауберову і нашатирну солі, селітру, камфору і сіру на суму 10 руб. 75 коп.

Протягом 1875 року ветеринар Одеського повіту відвідав такі місцевості: у червні — Вікторівку, Коблеве, Вигоду і Овідіополь; у липні — Павлінку, Анатоліївку, хутір Гуковський, Олександрівку, Єленівку, Тузли, Ново-Покровське, Шпейер, Максимівку, Желепове; у серпні — Гросс-Лібенталь, Олександргільф, Гелененталь, Євгенівку, Нейфрейденталь, Ней-Баден, Андріївку, Янівку; у вересні — Покровське, Ігнатівку, Єленівку, хутір Куликовський, Страсбург, Баден, Кандель, Градениці, Дмитрівку; у жовтні — Страсбург, Сливину, хутір Петрівський, Каїри, Зельц, Йозефсталь; в листопаді — Страсбург і Марківку; у грудні — Кордон, Мар'янівку і Баден. У 1876 році: у січні — Єленівку, Кордон і Алтестове; у лютому — хутір Колмогорівський, Новосьолку, Михайлівку і Карпівку; у квітні — Степанівку, Шпейер і Блюменфельд; у травні — Малий Буялик, Ташине, Ново-Кир'яківку і Козлове; у червні — Фестерове і Варварівку; у липні — Олександрівку. Таким чином, відстань, подолана ветеринаром, складала 5822 версти.

Ветлікар Ярон, на думку управи, акуратно виконував свої обов'язки. Але сам він вважав, що для найбільш досконалого виконання ветеринарних обов'язків земство має влаштувати посади двох фельдшерів, які б мали можливість залишатися в тих місцях, де вирує хвороба і слідкувати за виконанням протиепідемічних заходів населенням.

Трохи полегшили долю ветлікаря розіслані управою по всім місцевостям правила розпізнання і лікування найголовніших хвороб домашніх тварин, тому Яроном протягом звітнього періоду було також складено правила лікування хвороб рогатої худоби і коней.⁵⁶⁶

Найбільша кількість хворої худоби зафіксована у Страсбурзі — 306 голів рогатої худоби, що захворіли на чуму. Значно менше у Зульці — 145 коней, хворих на тиф; у Спирідонівці — 120 овець, хворих на віспу; у Блюменфельді — 98 голів рогатої худоби, хворих на чуму; у Вікторівці — 96 голів рогатої худоби, також хворих на чуму; у Шпейері — 58 голів рогатої худоби, хворих на ящур. У інших населених пунктах кількість голів хворої худоби була менше 50-ти.

Найбільша кількість померлої худоби зафіксована була у селищі Страсбург від чуми рогатої худоби — 144. Також багато загинуло коней у селищі Зульц від тифу — 69, рогатої худоби у Вікторівці від чуми — 41 та Блюменфельді — 39, також рогатої худоби у Шпейері від запалення селезінки — 32. Невелика кількість смертельних випадків зафіксована у Каїрах та Желеповому від сапу — по 1, у Мар'янівці від чуми — 2 голови рогатої худоби, у Варварівці, Ташине, Вигоді — по 3 (вздуття черева, тиф, лихоманка), у Єленівці від лихоманки — 4.⁵⁶⁷

1877 – 1878 роки

Протягом 1877-1878 років в Одеському повіті вирувала епідемія чуми худоби. Починаючи з липня 1877 року до липня 1878 року, чума в Одеському повіті була зафіксована у 70 селищах, тому

⁵⁶⁶ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го апреля 1875 года по 1-е августа 1876 года. – Одесса, 1876. – С.129-130

⁵⁶⁷ Там само. – С.131

земському ветеринарному лікарю Гринблату довелося подолати 7000 верст, вживаючи заходів для боротьби з цією хворобою. Хоча Гринблат відвідав всі селища, уражені хворобою, і доклав неабияких зусиль для її подолання, але через те, що населення безвідповідально ставилося до хвороби і не дотримувалось ніяких заходів щодо запобігання їй, епідемія швидко розповсюджувалась. Населення не вважало за потрібне ізолювати хвору худобу від здорової, ховати у землю трупи хворих тварин.

У наслідок такого ставлення, від епідемії чуми постраждали наступні місцевості: хутір Гамова, Іллінка, Єреміївка, Головердівка, Три-хати, Олександрівка, Короєвське селище, Єленівка, Слов'яносербка, Фрейденталь, Северинівка, Андріївка (Нечаянської волості), Андріївка (Северинівської волості), Іванівка, Анчекрак, Очаків, Овідіополь, П'яногірка, Августівка, Аджіаск, хутір Булдимів, Ковалівка, Петерсталь, Миколаївка (Нечаянської волості), Гуляївка, Каїри, Гальбштат, Ново-Григорівка, Роксолани, Рацулівка 1-ша, Тузли, Ней-Баден, Гамове, Основа, Ігнатівка, Троїцьке, Ташине, Олександрфельд, Йозефсталь, Марієнталь, Коблеве, Данилівка, Магунівка, Сахарівка, Нейбург, хутір землевласника Руського, Великий Буялик, Протопопівка, хутори Белорама, Реніха і Меєра, Богданівка, Анатоліївка, Новометівка, Гросс-Лібенталь, Олександргільф, Ельзас, Йоганесталь, Карабаш, Капустяна Балка, Рорбах, Фестерове, Нейфрейденталь, Гелененталь, Мангейм, Малий Буялик, Кір'яківка, Єлисаветівка, хутір Кагарлик, Візирка, Сичавка, Благодатне, Анненталь, Георгієнталь, Богданівка, Анатоліївка, Михайлівка (Тузлівської волості), Попівка, Бутівка і Маринівка.

Крім чуми, в багатьох селищах повіту рогата худоба хворіла рильно-копитною хворобою. Завдяки вчасно вжитим заходам, втрат не було.⁵⁶⁸

У селі Степанівка вівці хворіли на лихоманку, яка припинилась після вжитих заходів, але господарі потерпали від великих збитків.

Наприкінці 1878 року епідемія чуми майже припинилась, але для неповторення лиха ветеринарним лікарем було запропоновано управі: створити на відстані 1,5 версти від кожного селища загін для хворої худоби; збільшити кількість ветеринарного персоналу; сповіщати терміново управу нарочним про виникнення того чи іншого захворювання, не чекаючи заяв сільських і волосних правліль; слідкувати, щоб місцеве населення до появи ветлікаря нікуди не виводило свою худобу з уражених місцевостей і не продавало її; посилити нагляд за знищенням трупів хворих тварин, які необхідно спалювати або закопувати разом зі шкірою; слідкувати, щоб з базарних пунктів (Миколаїв, Березівка, Акерман) не приганяли худобу на територію повіту без огляду ветеринара, так як з Березівки щороку приганялося кілька тисяч голів, а на території Акерманського повіту чума не припинялася протягом шести років; слідкувати, щоб худоба, що проганялася ураженою місцевістю, довго там не затримувалась; слідкувати за місцевими м'ясниками і іншими особами, щоб вони не вживали для своїх потреб ураженого м'яса; слідкувати, щоб придбана худоба не утримувалася одразу разом з місцевою, а хоча б 9 днів трималася окремо. Ветлікар Гринблат рекомендував особливо звернути увагу на породисту німецьку худобу, так як вона починає хворіти швидше за іншу і має великий відсоток смертності.⁵⁶⁹

Найбільша кількість худоби протягом звітного періоду хворіла на території Гросс-Лібентальської волості – 2300 голови з наявних 6402. Також великий відсоток складала хвора худоба на території Рорбахської волості – 1253 з 2789, Мангеймської волості – 921 з 2401, Тузлівської – 845 з 1320, Іллінської – 800 з 889. Найменша кількість худоби хворіла на території Більчанської волості – 180 з 1270, Ковалівської – 160 з 698, Куртівської волості – 112 голів з 398.

Найбільша кількість худоби загинула на території Гросс-Лібентальської волості – 1776 голів, значно менше на території Рорбахської волості – 775, Мангеймської – 638. Незначна кількість загинула у Куртівській волості – 18, Ковалівській – 34, Ново-Покровській – 38.

Вилікувалось худоби: Курисово-Покровська волость – 398, Ряснопільська – 322, Петрівська – 446, Тузлівська – 495, Нейфрейдентальська – 195, Іллінська – 362, Куртівська – 94, Рорбахська – 478, Олександрфельдська – 68, Калаглійська – 272, Гросс-Лібентальська – 524, Велико-Буяликська – 194, Мангеймська – 283, Ковалівська – 126, Фрейдентальська – 238, Нечаянська – 333, Більчанська – 133, Ново-Покровська – 178, м.Коблеве – 361.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1877 года по 1-е августа 1878 года. – Одесса, 1878. – С.91

⁵⁶⁹ Там само. – С.92-93

⁵⁷⁰ Там само. – С.94

1879-1880 роки

У 1879 році в селищах Нейфрейденталь, Олександрфельд, Яськи, Баден, Ней-Баден, Зельц, Кандель, Колонтаївка, Северинівка, Анатоліївка було зафіксовано чуму рогатої худоби.

За донесеннями земського ветеринарного лікаря в цієї місцевості хворіло 1710 голів, з яких 1003 виликувалось і 707 померло.

Причиною виникнення хвороби вважалось занесення мікробів з територій навколишніх повітів, в яких не було вжито заходів для ізолювання худоби, що переганялася з одного місця на друге, розносячи заразу.

З приходом весни худоба повіту страждала на захворюваність інфлюенцією з запаленням легенів катарального характеру. На думку спеціалістів, це захворювання починалося через різкі коливання температури, внаслідок переходу від спекотних днів до холодних, вітряним і вологим ночам.

Для припинення хвороби на прохання земської управи було запрошено молодшого губерньського ветеринара Полуянського на допомогу земському ветеринару. Полуянський надавав допомогу худобі повіту протягом червня.

Також протягом звітного періоду худоба хворіла на ящур, коросту, ревматичну інфлюенцію, мит, сап, гнилокровну лихоманку.⁵⁷¹

На чуму найбільша кількість худоби хворіла на території села Анатоліївки – 447 голів рогатої худоби, Зельц – 285. Також багато було хворої худоби у селі Баден – 246 голів. Найменше хворіла худоба села Ней-Баден – 7 випадків чуми та села Кандель – 8 випадків. Одна третя частина хворої худоби загинула.

На коросту найбільше хворіли коні села Сичавка – 112 випадків, 5 з яких загинуло, а 29 не виликувалось. Найменша кількість випадків корости зареєстрована у селі Павлінка – 5. Всі п'ятеро були виликувані.

На інфлюенцію хворіли коні села Анатоліївка – 59 голів, с.Коблеве – 21, Калаглія – 14, М.Ігнатівка – 3, основа – 16, Капустина Балка – 25. Найбільше померло в селі Анатоліївка – 19. В селі М.Ігнатівка всіх хворих коней було виликувано.

У двох населених пунктах було зафіксовано коней з катаром носа: село Магунівка – 1 випадок, Чемерлеївська станція – 4 випадки. У всіх випадках хворих було виликувано.

У двох населених пунктах було зафіксовано хворих на гнилу лихоманку: Олександрівка – 12 коней, Коблеве – 460 овець. Кількість загиблих коней – 4, кількість загиблих овець – 67.

Хворобу на мит і сап було зафіксовано по одному випадку в Олександрівці.

Септична дифтерія була зафіксована в Каїрах – 4 випадки. Двох коней було виликувано, двох знищено.

Ящур було зафіксовано в Дофінівці – 65 голів великої рогатої худоби. Всі випадки закінчилися добре.⁵⁷²

1883 рік

На третьому засіданні Одеських повітових земських зборів 19 чергової сесії було заслухано доповідь щодо збільшення кількості ветеринарних лікарів у кожному повіті південних губерній:

“Слушался и утвержден доклад Управы по поводу отношения Медицинского Департамента от 25 ноября 1882 года, за № 9119, о необходимости увеличения состава ветеринарных врачей в каждом из уездов южных губерний, следующего содержания: Херсонская Губернская Земская Управа препроводила для доклада очередному Одесскому Уездному Собранию следующее предположение Медицинского Департамента от 26 ноября 1882 года за № 9119: состоящий при Министерстве Внутренних Дел Ветеринарный Комитет, обсудив предположение подлежащих властей и земских учреждений некоторых из южных губерний по вопросу о предупреждении и пресечении чумной эпидемии нашел, со своей стороны, что установление вполне надежных и удобноприменимых мер для борьбы с упомянутой эпизоотией вообще в южных губерниях, служащих местами

⁵⁷¹ Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1879 по 1-е августа 1880 года. – Одесса, 1880. – С.76

⁵⁷² Там само. – С.77

разведения и закупки рогатого скота степной породы, представляется, при настоящем совершенно недостаточном ветеринарном персонале, делом крайне затруднительным.

В виду этого, по мнению Ветеринарного Комитета, следует прежде всего озаботиться, чтобы в южных губерниях наличный состав ветеринарных врачей вполне соответствовал местным нуждам во врачебной помощи заболевающим домашним животным. Только при этом условии представится возможным окончательно выяснить и в ближайшем будущем решить вопрос о том, на сколько и в какой форме могут быть применены к южным губерниям меры против чумы, признанные безусловно полезными в северной половине России и Западной Европе.

По сим соображениям Комитет признал настоятельно нужным определить в самом скорейшем времени в каждый из уездов южных губерний по крайней мере по одному ветеринару.

Изложенное постановление Ветеринарного Комитета, по утверждению его г. Министром Внутренних Дел, было сообщено на заключение подлежащих ведомств, в том числе и государственного контроля, который, согласившись с взглядами сего Министерства на настоящее дело, заметил лишь, что так как, на точном основании закона 3 июня 1879 года (ст. 4, 5 и 7), издержки по всем вообще мероприятиям против чумы на местном скоте, должны быть относимы на счет общего губернского или уездного земских сборов; в случае же невозможности сего, на особый сбор со скотовладельцев, то за сим и содержание ветеринарных врачей, предназначенных для выполнения упомянутых мероприятий, следовало бы относить на указанные земские средства».⁵⁷³

3 приводе цього Одеською земською управою було прийнято таке рішення:

«...Существующий в Одесском уезде земский ветеринарный персонал, состоящий из одного ветеринара и двух фельдшеров, далеко недостаточен для предупреждения и пресечения повальных болезней скота. Но это происходит, главным образом, от исключительного положения Одесского уезда, через который прогоняется громадное количество скота из Херсонской, Таврической и Бессарабской губерний на Одесский рынок. Ежегодно пригоняется в Одессу около 80000 голов крупного рогатого скота и от 75000 до 85000 мелкого скота. Все это огромное количество скота перегоняется через Одесский уезд, без всякого ветеринарного осмотра и наблюдения; осмотр гуртового скота производится по пригоне его в Одессу, а не на самом пути, как это требуется законом. Вследствие этого, зачумленный скот беспрепятственно прогоняется по дорогам Одесского уезда, разнося заразу по окрестностям. Это возможно было бы вполне устранить в тому случае, если бы земству предоставлено было право взимать сбор, в установленном законом размере, со всего прогоняемого скота, то на сумму этого сбора возможно было бы устроить ветеринарную часть в уезде весьма целесообразно и предотвратить занесение заразы. Одесская Земская Управа представляла по этому вопросу подробный доклад Собранию очередной сессии прошлого года. Постановление Земского Собрания препровождено г. Херсонскому Губернатору для ходатайства перед Правительством, но до сего времени никакого ответа на него не получено.

В ответе на предложение Медицинского Департамента, Земская Управа полагала необходимым вновь повторить свое ходатайство о передаче в ведение земства ветеринарного надзора за прогоняемым гуртовым скотом, а также возложить на земство устройство ветеринарной части в уезде, а равно взимания сбора с прогоняемого скота в ныне установленном размере, с обязательством земства уплачивать установленное вознаграждение хозяевам убитого скота. До разрешения же этого ходатайства по существу, уполномочить Управу просить г. Министра Внутренних Дел о том, чтобы правительственные ветеринары осматривали скот не по окончании его следования через Одесский уезд, не в Одессе, а на границе уезда, с той целью, чтобы зачумленный скот задерживался при самом своем входе в уезд, а не шел бы на всем протяжении уезда, на расстоянии многих десятков верст, до конечного пункта своего пути, разнося заразу по окрестностям.

Вместе с тем, Управа находит, что было бы полезнее заменить двух ветеринарных фельдшеров одним ветеринарным врачом, разделив Одесский уезд пополам, с тем, чтобы одному из ветеринаров была поручена приднестровская часть уезда, а другому – прибугская. В центре прибугской части уезда второй ветеринар должен иметь постоянно местожительство.

Ходатайствуя перед земским собранием об этом, Одесская Земская Управа присовокупила, что это изменение не потребует увеличения расходов, так как оклад жалованья второму ветеринару (600 руб.) не превышает оклада жалованья двум ветеринарным фельдшерам...».⁵⁷⁴

⁵⁷³ Одесское уездное земское собрание XIX очередной сессии 8-11 сентября 1883 года. – Одесса, 1884. – С. 23-24

⁵⁷⁴ Там само. – С. 24-26

1901 рік

У 1901 році селянські господарства Одеського повіту мали значну кількість сільських тварин: коней – 89765, волів – 10708, корів – 55587, овець тонкорунних – 80507, овець простих – 41614, свиней – 31185, кіз – 998. Крім кількості корів і простих овець, цифри наявності худоби порівняно з 1900 роком збільшилися. Це зумовлено тим, що попередні роки – 1899 і 1900 були неврожайними.⁵⁷⁵

1901 рік для розвитку ветеринарної справи виявився більш придатним, ніж попередні роки. Після нового року було відкрито ветамбулаторію в Курисово-Покровському, штат ветеринарних фельдшерів збільшено на 3 особи.

Одеській повіт поділявся на 4 ветеринарні дільниці: перша складалася з 10 волостей та 2-х міст: Біляївської, Баденської, Граденицької, Зельцької, Калаглійської, Мангеймської, Мариїнської, Миколаївської, Страсбурзької волості та міст Овідіополь і Маяки. Завідував дільницею ветеринарний лікар губернського земства Н.Г.Бахтаров.

Друга дільниця також складалася з 10 волостей: Антоно-Кодінцевської, Велико-Буяликської, Більчанської, Гільдендорфської, Іллінської, Кубанської, Курисово-Покровської, Мало-Буяликської, Нейфрейдентальської і Северинівської. Завідував дільницею ветеринарний лікар губернського земства Н.А.Покшишевський. Крім дільниці, лікар Покшишевський завідував амбулаторією і Курисово-Покровською земською заводською стайнею.

Третя дільниця складалася з 7 волостей: Ковалівської, Ландауської, Нечаянської, Ново-Покровської, Петрівської, Ряснопільської і Рорбахської. Завідував дільницею ветеринарний лікар повітового земства І.А.Сажаєв.

Четверта дільниця також складалася з 7 волостей: Олександрівської, Олександрфельдської, Анатоліївської, Анчекрак-Іллінської, Кореніхської, Нейзацької, Тузлівської і міста Очакова. Завідував дільницею ветеринарний лікар повітового земства Н.С.Гринблат.

На першій дільниці ветеринарний фельдшер був один, на другій три – два у Курисово-Покровському для потреб амбулаторії та стайні і один у Северинівці. На третій дільниці був один фельдшер, на четвертій посада фельдшера була відсутньою.

Амбулаторія функціонувала у Курисово-Покровському, яка у перший же рік довела необхідність такої організації. При амбулаторії було організовано невеличкий бактеріологічний кабінет, який допомагав ставити діагнози при захворюваннях на сап, сибірську виразку та ін. На жаль, і амбулаторія і бактеріологічний кабінет не мали належного приміщення, що ускладнювало роботу.⁵⁷⁶

Протягом 1901 року було зафіксовано багато тварин, хворих на сап – 463. Всіх їх було знищено. У 1900 році ця кількість дорівнювалась 400. Найбільша кількість тварин, хворих на сап, зафіксована у Ландауській волості – 67. Трохи менше у Курисово-Покровській – 43, Рорбахській – 38, Нечаянській – 35. Незначна кількість виявлена у місті Маяки – 1, Ковалівській волості – 1, Олександрфельдській волостях і місті Очакові сапних тварин не було виявлено.⁵⁷⁷

Що стосується сибірської виразки, то 1901 рік не відзначався великим відсотком захворюваності. Хвороба зустрічалася в окремих дрібних господарствах. Власники великих господарств постійно застосовували щеплення. Найбільша кількість хворої худоби була зареєстрована у Нечаянській волості у травні – 20 голів. Трохи менше зареєстровано у Анчекрак-Іллінській волості у червні – 18 голів, у Курисово-Покровській у серпні – 11 голів. У більшості волостей зареєстровано по одному випадку хвороби. Всього було зареєстровано 39 випадків захворюваності коней і 43 – великої рогатої худоби. Вилікувалось 4 коня і 2 голови рогатої худоби.⁵⁷⁸

Велике розповсюдження протягом 1901 року мала короста, особливо у волостях Більчанській (806 випадків) і Кубанській (2002 випадки). 162 випадки зареєстровано у Куртовській волості, 194 – у Ландауській. У інших волостях було менше сотні. Зовсім незначна кількість зареєстрована у Олександрівській волості – 1, у Курисово-Покровській і Тузлівській – 3, у Іллінській – 4. Найбільша кількість випадків хвороби відзначалася під час весняних і літніх місяців, коли коні знаходились у табунах.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ Отчет по животноводству и ветеринарии в Одесском уезде за 1901 год. – Одесса, 1902. – С.3

⁵⁷⁶ Там само. – С.38-39

⁵⁷⁷ Там само. – С.41-42

⁵⁷⁸ Там само. – С.41-42

⁵⁷⁹ Там само. – С.42

Захворюваність на ящур з'явилася тільки у грудні 1901 року і продовжилась у 1902 році. Найбільша кількість хворої худоби була зареєстрована у Тузлівській волості – 195 голів. Також зафіксовано було випадки хвороби у Біляївській волості – 20, Страсбурзькій – 19. Всього до кінця грудня захворіло 362 тварини.⁵⁸⁰

Інші хвороби протягом 1901 року реєструвались у незначній кількості.

У 1900 році Одеськими земськими зборами було асигновано 1280 крб. на влаштування ветлікарні з ізоляційним приміщенням та утримання фельдшера і служителя при лікарні у Курисово-Покровському. Також 200 карбованців для влаштування бактеріологічного кабінету і меблів для аптеки. Бактеріологічний кабінет було забезпечено мікроскопом, автоклавом, термостатом. Але і кабінет і аптека розміщувалися у квартирі ветлікаря і питання будівництва приміщення для них залишалось відкритим.

Амбулаторний прийом тварин відбувався безкоштовно з 9 до 12 години. У екстрених випадках хворих приймали і у інший час. Так як у Курисово-Покровському, крім ветлікаря, було ще 2 фельдшера, то на дільниці завжди залишався черговий, який міг надати допомогу екстреним хворим. Всього Курисово-Покровську амбулаторію відвідала 4061 тварина. Крім того, ветеринарний лікар у Северинівці прийняв 699 тварин.⁵⁸¹

Найбільша кількість звернень до амбулаторії зареєстрована у липні – 484, найменша – у лютому – 140. Всього було оглянуто 2267 тварин.⁵⁸²

Звіт за 1901 рік склав ветеринарний лікар Н.А.Покшишевський.

1902 рік

Ветеринарний персонал Одеського повіту у 1902 році складався з 4-х ветеринарних лікарів і 6-ти ветеринарних фельдшерів. З них 2 ветлікаря і 2 ветфельдшера були на службі губернського земства. При ветеринарному лікарі Курисово-Покровської дільниці працювало 3 фельдшера, один з яких знаходився при лікарі роз'їзної служби, інший – при стайні для парування коней, третій – у містечку Северинівка.

Весь повіт поділявся на 4 ветеринарних дільниці: Одеську з лікарем С.О.Орловським, Курисово-Покровську з лікарем Н.А.Покшишевським, Ландауську з лікарем І.А.Сажаєвим, Очаківську з лікарем Н.С.Гринблат.

Площа Одеської дільниці – 1774,9 квадратних верст, кількість мешканців – 65219, кількість населених пунктів – 90, кількість великої рогатої худоби – 54845 голів, овець і кіз – 14802, свиней – 12870.

Площа Курисово-Покровської дільниці – 2150,7 квадратних верст, мешканців – 38657, населених пунктів – 209, кількість великої рогатої худоби – 51392 голів, овець і кіз – 30510, свиней – 6659.

Площа Ландауської дільниці – 2179 квадратних верст, мешканців – 36812, населених пунктів – 171, кількість великої рогатої худоби – 73120 голів, овець і кіз – 34616, свиней – 8151.

Площа Очаківської дільниці – 1587,8 квадратних верст, мешканців – 32384, населених пунктів – 91, кількість великої рогатої худоби – 32747 голів, овець і кіз – 20752, свиней – 6172.⁵⁸³

Об'єм роботи ветеринарного лікаря Курисово-Покровської дільниці збільшився після доручення йому завідування стайнею для парування коней, ветлікаря Одеської дільниці з завідуванням спеціальним ветеринарним відділом при земській управі. Але розподілення дільниць у повіті не було змінено через обмежену кількість ветеринарного персоналу в повіті.

Одеська земська управа представила земським зборам сесії 1902 року доповідь щодо збільшення кількості ветеринарного персоналу за допомогою фінансування посад ще одного ветлікаря і фельдшера, з коштів Одеського земства і ще одного лікаря і фельдшера на кошти губернського земства. Але таку ідею неможливо було здійснити через нестачу коштів у Одеського земства. У порівнянні з 1901 роком ветеринарний персонал Одеського повіту було збільшено тільки на одного ветфельдшера для Очаківської ветдільниці, яка не мала до цього жодного фельдшера. Посаду фінансувало Одеське земство.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Отчет по животноводству и ветеринарии в Одесском уезде за 1901 год. – Одесса, 1902. – С.43

⁵⁸¹ Там само. – С.44

⁵⁸² Там само. – С.46

⁵⁸³ Отчет по животноводству и ветеринарии в Одесском уезде за 1902 год. – Одесса, 1903. – С.20-21

⁵⁸⁴ Там само. – С.21-22

Одеською земською управою було витрачено 8165 крб. 26 коп. на ветеринарну частину. Губернським земством було надано кошти у розмірі 10135 крб. 83 коп. До цієї суми не належали витрати на стайню для спарювання коней, спарювальних пунктів і влаштування кінських виставок. Все це фінансувалося з коштів на сільськогосподарські заходи.

На ветеринарну частину земство витратило 1,2% від всієї суми витрат на потреби земства, а на медичну частину – 24,5%.⁵⁸⁵

Протягом 1902 року пройшов тільки один з'їзд повітових дільничних ветеринарних лікарів, що відбувся 5 і 6 травня. На нього було запрошено ветлікарів сусідніх повітів – Тираспольського і Ананьївського.

На з'їзді було розглянуто такі питання: поголовний огляд коней Одеського повіту у зв'язку з розповсюдженням епідемії сапу; 2) питання про обов'язкові щеплення проти сибірської виразки; 3) щодо оплати праці ветлікарів, які виконували обов'язки своїх відсутніх колег; 4) питання збільшення ветперсоналу в Одеському повіті та ін.⁵⁸⁶

До 1902 року все діловодство стосовно ветеринарної частини було розкидане по різних відділеннях земської управи, хоча за своїми розмірами ветеринарна галузь була її великою частиною. Тому з 1 січня 1902 року при земській управі почало функціонувати ветеринарне відділення, що займалося всім ветеринарним діловодством.

До обов'язків лікаря, що завідував ветеринарним відділенням при управі, входило завідування Одеською ветеринарною дільницею, складання всіх документів і листування щодо ветеринарних питань, складання доповідей, звітів, а також винесення заключень по всім актам щодо знищення заразних тварин і речей та відряджень до інших дільниць.

Зосередження всієї ветеринарної справи у одному спеціальному відділенні дало можливість земській управі постійно бути у курсі всієї ветеринарної справи повіту, слідкувати за її потребами, і, за можливістю, вчасно задовольняти ці потреби.⁵⁸⁷

Протягом року сільська худоба Одеського повіту хворіла на сап, ящур, сибірську виразку, коросту, сказ, карбункул, мит. Найбільше розповсюдження мали сап коней і ящур рогатої худоби. Всього було уражено хворобами 14204 голови у 299 населених пунктах. Найбільше хворої худоби зафіксовано на території Ландауської волості – 2381, потім на території Курисово-Покровської волості – 1486, Северинівської – 1279. Небагато випадків захворювання худоби було зазначено у Граденицькій волості – 6, Мало-Буяликській – 18, Калаглійській – 45. У Миколаївській і Страсбургській волостях взагалі не зафіксовано жодного випадку.⁵⁸⁸

Кількість тварин, що загинули у наслідок хвороб, складала 1485 голів, з яких 1190 свиней. Хоча ці дані не можуть бути точними, так як селяни у багатьох випадках не повідомляли владі про загибель тварин.

На сап хворіла худоба на території 120 населених пунктів і 28 волостей. Загинуло – 11 голів, знищено хворих – 396. Найбільше хворіла худоба Ландауської волості: Карлсруе – 21, Ландау – 19, Зульц – 3, Катериненталь – 15, Шпайер – 3, Йоганенсталь – 13. Також випадки хвороби у значній кількості фіксувалися на території Курисово-Покровської, Ново-Покровської, Нечаянської і Антоно-Кодінцевської волостей. На території Гільдендорфської, Баденської, В.-Буяликської, Зельцької, Миколаївської, Страсбургської волостей і міста Очакова хвороба на сап була відсутньою.⁵⁸⁹

Протягом року від сапу на території Одеського повіту померло в лікарні 4 людей, про інших 3-х, що теж хворіли, даних не було.

Захворюваність худоби на ящур почалася у листопаді на території сіл Зельц, Кандель, Градениці, Біляївка і Мангейм. На початок 1902 року вона розповсюдилась на території селищ Георгієнталь, Троїцьке, Ексарове, Кагарлик, Яськи, Сергіївка, Страсбург і хутора Зеленого. До середини січня хвороба розповсюдилась у Северинівці. Останнім у 1902 році було зафіксовано випадок в селі Штейнберг Петрівської волості 30 грудня. Таким чином видно, що епідемія ящура продовжувалась цілий рік.

Велика кількість постраждалих від ящуру населених пунктів зафіксована у Северинівській волості – 17, Більчанській – 11, Антоно-Кодінцевській – 10, Анатоліївській – 9, Іллінській,

⁵⁸⁵ Отчет по животноводству и ветеринарии в Одесском уезде за 1902 год. – Одесса, 1903. – С.20-24

⁵⁸⁶ Там само. – С.25

⁵⁸⁷ Там само. – С.26

⁵⁸⁸ Там само. – С.27-29

⁵⁸⁹ Там само. – С.32

Маріїнській, Ново-Покровській – по 6. По одному ураженому населеному пункту зафіксовано у Олександрфельдській, Гільдендорфській, Баденській, В.-Буяликській, Калаглійській, Кубанській, Мангеймській, Нейзацькій і Нечаянській волостях.⁵⁹⁰

Захворюваність на сибірську виразку була зафіксована у 7 волостях і 10 населених пунктах. Захворіло 6 коней, 26 голів рогатої худоби та 216 овець – і всі загинули. Кількість ця набагато зменшилась порівняно з 1901 роком. У минулому році захворіло 39 коней, 43 голови рогатої худоби. Померло 35 коней 41 голова рогатої худоби.

Зареєстровані трупи закопувались у землю, а приміщення і предмети дизенфікувалися. Але щеплення проти виразки на території повіту не було популярним, хіба що у панських економіях, де було зроблено 11 170 щеплень. Найбільша кількість у маєтку графа Мусіна-Пушкіна – 3587 і Марії Сімченко — 3200.⁵⁹¹

Захворюваність на коросту спостерігалась на території 19 волостей в 31 населеному пункті. Всього зареєстровано 211 хворих коней. Найбільша кількість випадків трапилась у лютому, березні і квітні, тобто тоді, коли коні знаходились в табунах.

Порівняно з 1901 роком, коли захворіло 3455 коней, у 1902 році відсоток хворих на коросту був дуже малим.

Лікування від цієї хвороби полягало в тому, що хворих коней відокремлювали від інших і лікували 20% розчином креоліну.⁵⁹²

На сказ хворіло 11 голів рогатої худоби та 2 собаки на території 2-х волостей і 5 пунктів. Хворі тварини знищувались з видачею винагороди господарям рогатої худоби по 5 крб. Всього було видано 15 крб. винагороди, так як 8 голів загинули самі.

Захворюваність на мит спостерігалась на території 3-х волостей і 3-х населених пунктів. Всього захворіло 15 голів. Але дані мізерні через те, що селяни вважали цю хворобу звичною справою і зверталися до лікаря у вкрай важких випадках.⁵⁹³

Протягом року, крім Курисово-Покровської амбулаторії з бактеріологічним кабінетом при ній, ветеринарно-лікарняна допомога мала випадковий характер. Відсутність амбулаторій, надання ветеринарами допомоги тільки під час роз'їздів, постійна боротьба з епідеміями — все це не давало можливості приділити ветеринарно-лікарняній справі стільки уваги, скільки потрібно для нормальної її організації.

За повідомленням ветлікаря Созоновича, який завідував Березівською амбулаторією Ананьївського повіту, до його амбулаторії з території Одеського повіту було доставлено 168 тварин, які лікувалися амбулаторно, і 16 – стаціонарно. З загальної кількості хворої худоби виявлено 2 голови хворих на сибірську виразку, 5 – на коросту, 1 – на мит. Це свідчить про те, що наявність однієї амбулаторії у Одеському повіті недостатня.

За повідомленням лікаря Очаківської дільниці Гринблата, ним було надано допомогу під час відряджень 500 тваринам.

За звітом лікаря Ландауської дільниці Сажаєва протягом року ним було прийнято 811 хворих тварин, з них: 602 коня, 186 голів рогатої худоби, 14 свиней, 2 вівці і 7 собак, які мали хвороби органів травлення, статевих органів, дихальних, органів руху, шкіряні і конституціональні хвороби.

Біднота отримувала ліки безкоштовно з аптечки ветеринарного лікаря, а заможні господарі купляли їх за рецептами у приватній аптеці села Ландау, або у інших аптеках.⁵⁹⁴

У Курисово-Покровській амбулаторії було надано допомогу 1775 тваринам, а у фельдшерському пункті в містечку Северинівка – 747. Загальна кількість – 2522 випадки.

Не дивлячись на те, що в Одеському повіті були відсутніми ветеринарні амбулаторії (крім Курисово-Покровської), все ж ветеринарно-лікарняна справа набирала обертів, так як населення поступово відчувало довіру до ветлікарів і усвідомлювало необхідність лікарського втручання для збереження кількості худоби.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ Отчет по животноводству и ветеринарии в Одесском уезде за 1902 год. – Одесса, 1903. – С. 36-37

⁵⁹¹ Там само. – С.42

⁵⁹² Там само. – С.43

⁵⁹³ Там само. – С.44

⁵⁹⁴ Там само. – С.47

⁵⁹⁵ Там само. – С.50

Звіт за 1902 рік склав завідуючий ветеринарним відділенням Одеської земської управи ветеринарний лікар С.О.Орловський.

1909 рік

Одеським земським зборам 45-ї чергової сесії від 1-3 червня 1909 року було представлено доповідь, отриману управою від ветеринарного лікаря Ландауської дільниці щодо ветлікарні в селі Ландау, у якій ветлікар виклав своє бачення змін щодо функціонування лікарні.

Лікар Загоруйченко повідомив, що працює на Ландауській дільниці 3 місяці і вважає, що для кращої організації ветеринарної справи на його дільниці треба зробити деякі зміни, так як ветлікарня обслуговує 7 волостей, що мають близько 1800 кв.верст, 130 населених пунктів і 60000 голів худоби. Через таку кількість ветлікар встигає займатися тільки боротьбою з епідеміями, не маючи можливості систематично надавати допомогу хворим тваринам. Тому амбулаторія майже не функціонує і люди, які приводять хворих тварин, можуть застати лікаря чи фельдшера тільки випадково. Але функціонування амбулаторії було потрібне Ландау, так як на території дільниці знаходилось багато цінних коней і населення цінувало допомогу ветперсоналу. Лікар Загоруйченко зазначив, що для того, щоб амбулаторія функціонувала, необхідно встановити посаду другого фельдшера.

Відсутність вчасного лікування приносила великі збитки населенню. На Ландауській дільниці за місяць знищувалося 25 коней, хворих на сап. За рік виходило 300 голів, кожна з яких коштувала 70 крб. Таким чином населення втрачало кожного року 21000 крб.

На утримання другого фельдшера необхідно було асигнувати 360 крб. на рік. Беручи до уваги, що губернське земство покладало на себе $\frac{1}{3}$ витрат на ветеринарну частину, земству залишалося 240 крб.

Далі лікар Загоруйченко змалював становище амбулаторії і аптеки, зазначивши, що медичне майно зберігалось у сараї фельдшера Кононенка, так як для цього не було іншого приміщення, на яке потрібно було витратити 10 крб. на місяць. На утримання амбулаторії: воду, прання, прибирання, опалення, освітлення необхідно було по 3 крб. на місяць. Таким чином, на покращення роботи Ландауської ветдільниці потрібно 516 крб. на рік. У 1908 році управа асигнувала Ландауській ветдільниці 100 крб., які вже були витрачені, тому управа звернулася до зборів з проханням внести до кошторису 1910 року 516 крб. на утримання Ландауської амбулаторії і аптеки.⁵⁹⁶

Доповідь лікаря Загоруйченка було передано на розгляд кошторисної комісії, на що та вирішила прийняти доповідь управи без змін.⁵⁹⁷

Також було зачитано доповідь управи щодо нагородження ветлікаря Соколова за ведення господарської частини злучної стайні, у якій йшлося про те, що ветеринарний лікар Соколов, перебуваючи на службі Херсонського губернського земства і одночасно завідуючи злучною земською стайнею, отримував від Одеського земства винагороду у розмірі 25 крб. щомісячно. З переходом Соколова на службу до Одеського земства, видачу цієї винагороди було припинено. Але з метою компенсації її втрати, управа, приймаючи ветлікаря на службу з 1 листопада 1907 року, розраховуючи на згоду земських зборів, вирішила видавати винагороду Соколову із залишків на утримання стайні. Від 1908 року таких коштів залишилося 876 крб. 95 коп. Тому управа вирішила звернутися до земських зборів з проханням видати з цих коштів винагороду ветлікарю Соколову у розмірі 300 крб., а також санкціонувати на майбутнє видачу такої винагороди із залишків на утримання стайні.⁵⁹⁸

Доповідь було передано на розгляд кошторисної комісії, яка вирішила видати винагороду ветлікарю Соколову у розмірі 200 крб.⁵⁹⁹

Зборам було надано управою кошторис на 1910 рік по утриманню злучної земської стайні і ветлікарні у Курисово-Покровському, у якому було збільшено жалування двом конюхам на 120 крб. та асигновано 800 крб. на жалування 10 тимчасовим конюхам на злучний термін. Тимчасові фельдшери мали оглядати коней жіночої статі для недопущення хворих. Також було асигновано 50 крб. на придбання нових інструментів.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Одесское уездное земское собрание XLV очередной сессии 1-3-го июня 1909 года. – Одесса, 1909. – С.33-35

⁵⁹⁷ Там само. – С.44

⁵⁹⁸ Там само. – С.35-36

⁵⁹⁹ Там само. – С.44

⁶⁰⁰ Там само. – С.39-40

Доповідь було передано на розгляд кошторисної комісії, яка вирішила доповідь управи прийняти і кошторис, складений нею, затвердити без змін.⁶⁰¹

Стосовно заходів боротьби проти сапу губернські земські збори постановили: “Настоятельно просить Одесское Уездное Собрание озаботиться внесением в смету на 1910 год ассигнования для открытия двух ветеринарных участков – в Нечаянном и Малом Буялыке за уездный счет...”

З приводу цієї постанови губернська земська управа звернулась до Одеської земської управи відношенням від 3 березня за №535\3459, зазначаючи, що ще раз підкреслює необхідність посилення ветеринарного персоналу, так як дільниці дуже великі і лікарі витрачають багато часу на роз'їзди. Вони не можуть застосовувати більш вдосконалені засоби дослідження хворих коней у сапних господарствах, так як це потребує подовженого перебування на території уражених місцевостей, що неможливо через велику кількість таких господарств. Одеський повіт має тільки 3 повітових ветеринари, інші шість знаходяться на службі губернського земства. Потрібно зменшити Одеську дільницю, так як її ветлікар завідує всією ветеринарною справою повіту і ветеринарним відділенням Одеської повітової управи. Інші повітові дільниці теж великі. А Курисово-Покровська дільниця ще й має на своїй території заводську стайню і велику лікарню для худоби. За думкою управи, ця дільниця повинна мати радіус не більше, ніж 10 верст. Тому губернська управа звернулась до Одеської повітової управи з проханням надати земським зборам доповідь щодо відкриття двох нових дільниць – Нечаянської і Мало-Буяликської, про що піклувався навіть Херсонський губернатор.⁶⁰²

Станом на 1909 рік Одеський повіт мав 8 ветеринарних дільниць, з яких тільки половина – Курисово-Покровська, Очаківська, Ландауська і Одеська розташовувались у межах Одеського повіту. Інші ж 4 – Зельцьська, Янівська, Миколаївська і Березівська були міжповітовими, тобто містилися ще й територію інших повітів. При чому до Миколаївської дільниці входило всього 2 волості Одеського повіту – Кореніхська і Петрівська, а до Березівської дільниці входила половина Ново-Покровської волості. Розмір дільниць мав від 1152 кв.верст до 2068 кв.верст. Кількість населених пунктів – від 61 до 156.⁶⁰³

За розповсюдженням сапу Одеський повіт займав перше місце в губернії, так як у 1907 році на його території було знищено 711 сапних коней, тобто 8,5 голів на 1000; у 1908 році знищено 837 коней, 10,2 голови на 1000. Така кількість сапних коней в Одеському повіті пояснювалась розташуванням у ньому такого великого торгівельного міста як Одеса, куди з усієї Херсонської губернії і інших губерній Росії доправлялися партії коней або для продажу в Одесі, або транзитом за кордон. Одеса займала перше місце у Росії за кількістю сапних коней – 20 голів на 1000. Тому саме Одеський повіт потребував збільшення кількості персоналу.

За доповіддю земської управи в Одеському повіті 3 ветлікаря і 4 ветфельдшера утримувались за рахунок земства, інші 5 ветлікарів і 7 ветфельдшерів утримувались за рахунок губернського земства. Херсонським земством не мало було зроблено для того, щоб покращити стан ветеринарної справи в Одеському повіті: відкрито декілька ветдільниць за свій рахунок, дві ветлікарні – в с.Зельц і с.Янівка, встановлено компенсацію земству у розмірі 1/3 витрат на утримання повітових лікарів і фельдшерів, утримання при управі ветлікаря, який завідував всією ветеринарною справою повіту та фінансування всіх витрат у боротьбі з епідеміями.⁶⁰⁴

Одеська земська управа відчувала, що повинна взяти на себе витрати щодо подальшого збільшення ветперсоналу в повіті, але земські збори протягом багатьох років не підтримували це рішення через відсутність коштів. У 1909 році управа знов звернулася до земських зборів з проханням внести до кошторису 1810 крб. на відкриття нової ветеринарної дільниці у селищі М.-Буялик. Ця сума складалася з 1200 крб. на жалування ветлікаря, 150 крб. квартирних для нього, 300 крб. жалування фельдшеру, 60 крб. квартирних для нього, 100 крб. на медикаменти і інструменти. Так як губернське земство компенсувало повітовим земствам 1/3 частину витрат на ветеринарну частину, то Одеському земству залишалось виділити кошти у сумі 1240 крб.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Одесское уездное земское собрание XLV очередной сессии 1-3-го июня 1909 года. – Одесса, 1909. – С.45

⁶⁰² Там само. – С.17-18

⁶⁰³ Там само. – С.19

⁶⁰⁴ Там само. – С.19-20

⁶⁰⁵ Там само. – С.22

Доповідь було подано на розгляд кошторисної комісії, яка погодилась з думкою управи і постановила прийняти доповідь управи без змін.⁶⁰⁶

1912 рік

У 1912 році ветеринарною частиною Одеського повіту завідував член управи Л.Г.Рейхерт.

Кількість ветеринарних дільниць збільшилась на одну – Маякську, де працювали ветеринарний лікар (Соколов) і два фельдшери. Кошти на утримання лікаря і одного фельдшера виділило Херсонське губернське земство, а на утримання другого фельдшера, обладнання і ветлікарні – Одеське земство. Дільницю було відкрито у кінці квітня 1912 року.

Таким чином у 1912 році Одеський повіт було розподілено на 12 ветеринарних дільниць: Курисово-Покровську, Ландауську, Очаківську, М.-Буяликську, Нечаянську, Маякську, Одеську, Зельцьську, Янівську, Березівську, Миколаївську, Ново-Одеську. Останні шість утримувались за рахунок Херсонського губернського земства. Міжповітові дільниці – Березівська, Миколаївська і Ново-Одеська.⁶⁰⁷

Зміни в особовому складі: до 18 червня Курисово-Покровською дільницею завідував ветлікар Соколов. З 18 червня і до кінця року новий ветлікар Діаманді; ветлікар Мало-Буяликської дільниці Брашеван 4 червня залишив службу в Одеському земстві. На його місце було запрошено ветлікаря Балинського, який пропрацював до 13 червня і звільнився. На його місце було запрошено ветлікаря Борисенка. Місце проживання для нього було виділено в с.Спиридонівка. Там же було найнято і пристосовано приміщення для ветеринарних потреб. З 12 квітня звільнено з посади ветфельдшера Ландауської дільниці Аленьтьєва. На його місце 1 травня призначено Карцева. З 1 липня управою було звільнено ветфельдшера Ландауської дільниці Костіна. На його місце 16 жовтня призначено ветфельдшера Антонюка.⁶⁰⁸

Протягом 1912 року на території Одеського повіту зареєстровано 626 населених пунктів з 10992 головами хворої худоби.

На сип хворіла худоба в 33 волостях, 206 населених пунктах, 765 дворах. Померло – 10 голів, знищено – 984, зроблено щеплень – 450.⁶⁰⁹

Сибірська виразка була виявлена в 24 волостях, 65 населених пунктах. Хворіло 123 коня, 76 голів рогатої худоби, 1 вівця, 2 свині. Всього 202 голови, з яких 165 померло: 90 коней, 72 голови рогатої худоби, 1 вівця, 2 свині. В 1912 році відсоток смертності від сибірської виразки склав 82,1%, хоча у 1911 році був 52,5%. Щеплення було зроблено: 3195 – коням, 2029 – рогатій худобі, 643 – вівцям, 338 – свиням. Загальна кількість всіх щеплень – 6205 голів у 89 господарствах.⁶¹⁰

Туберкульоз виявлено в 9 волостях, в 16 населених пунктах, де захворіло 33 корови, 3 з яких загинуло, 10 вбито. Щеплення зроблено 44 коровам у 4 населених пунктах, 10 з яких було вбито, так як на них виявлено ознаки хвороби.⁶¹¹

Ящур виявлено в 10 волостях, 20 населених пунктах, де захворіло 1594 голови рогатої худоби, з яких 5 померло. З кожним роком помічено скорочення кількості худоби, хворої на ящур. Так, у 1910 році хворіло 23160 голів, в 1911 – 3563.⁶¹²

Пташину холеру було виявлено в 9 волостях, в 18 населених пунктах. Захворіло 1086 домашніх птахів, загинуло – 857.

На коросту хворіла худоба в 33 волостях, в 141 населеному пункті в кількості: коней – 3058, рогатої худоби – 86, овець – 3. Боротьба з цією хворобою проходила важко через несвоєчасні заяви про хвору худобу, недостатню кількість ветеринарів та нестачу лікувального матеріалу.⁶¹³

⁶⁰⁶ Одесское уездное земское собрание XLV очередной сессии 1-3-го июня 1909 года. – Одесса, 1909. – С.44

⁶⁰⁷ Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1912 г.// Отчет Одесской уездной земской управы за 1912 год. – Одесса, 1913-1914. – С.5

⁶⁰⁸ Там само. — С.6

⁶⁰⁹ Там само. – С.17

⁶¹⁰ Там само. – С.24

⁶¹¹ Там само. – С.25

⁶¹² Там само. – С.25-26

⁶¹³ Там само. – С.27

Протягом року були відзначені у невеликій кількості такі заразні хвороби, як інфлюєнца, мит, сказ, емфізематозний карбункул, актиномікоз, стовбняк, чума свиней, лишай.

Протягом року на ветеринарних дільницях було надано допомогу 37883 головам худоби: Зельцьська дільниця – 6358, Курисівська – 4447, Янівська – 1701, Березівська – 433, Нечаянська – 2527, Очаківська – 2910, Ново-Одеська – 1873, Северинівська – 1495, Ландауська – 3915, Мало-Буяликська – 1795, під час роз'їздів – 10429.⁶¹⁴

Враховуючи те, що на території Одеського повіту протягом 1912 року працювало 9 земських ветеринарних лікарів, то на кожного з них припадало: заразних пунктів – 70, заразної худоби – 1222, оглянутої худоби – 3773, кількість наданої допомоги – 4735, щеплень – 1134, виїздів – 90, проведених діб на дільниці – 133, подоланих верст під час роз'їзду – 4267.⁶¹⁵

До Одеської ветеринарної дільниці належали села Іллінської волості – Августівка, Прицепівка, хутір Зелений, хутір Болгарський, с.Протопопівка. Ветлікар дільниці – С.О.Орловський, ветфельдшер – Г.Кривенко.

До Маякської ветеринарної дільниці належали міста Овідіополь і Маяки, волості: Маріїнська, Миколаївська, Калаглійська, Біляївська та частина Мангеймської волості: хутір Бурковський, Варварівка, Доброжанова, Костянтино-Дар'ївка, Корсунці, Макарівка, Мандрова, Мар'янівка, Чу-мацька Балка, Ексарове і хутір Шеніна. Ветлікар дільниці – Ф.І.Соколов, ветфельдшери – Филипенко і Антонюк.

До Курисово-Покровської ветеринарної дільниці належали волості: Курисово-Покровська, Нейфрейдентальська, Нейзацька, частина Антоно-Кодінцевської волості: села Зоринове, Мар'янівка, Попівка, Садове, Ново-Олександрівка (Широке) і хутір Шаповаленка (Широке); частина Ново-Покровської волості: села Гуляївка, Софіївка, Добра Надія, Златоустове Поле, хутір Лисенкове, Стадна Балка (Лабутіна), Стадна Балка (Чоботаря). Ветлікар дільниці – В.Ф. Діамандіди, ветфельдшери – Є.М. Баранов і Г.І. Подмазко.

До Мало-Буяликської ветеринарної дільниці належали волості: Мало-Буяликська, Гільдендорфська, Олександрівська, Кубанська (без хутора Ангелова і Груля, що належали Янівській дільниці), Антоно-Кодінцевська (без сіл: Попівка, Мар'янівка, Зоринове, Садове, Ново-Олександрівка і хутора Шаповаленка, що належали Курисово-Покровській дільниці). Ветлікар дільниці – А.М.Борисенко, ветфельдшер – Н.Огренич.

До Ландауської ветеринарної дільниці належали волості: Ландауська, Ряснопільська, Рорбахська (без с.Мала Колосівка, що належало Березівській дільниці), частина Ковалівської волості (хутора Андріївський, Капустина, Бредіхіна, Корчинський), частина Нечаянської волості (села Гросс-Келлергоф, Клейн-Келлергоф, Біндергоф, Данилівка, Сухацького, Далманова, Намісників (Добродушний), Борисоглебівка, Татарка (Дорофіївка), Фріжикіні, Савенка, Морорезкул, Слюсаренка, Постолатія (Петрівського), частина Ново-Покровської волості (села Шелков, Шайдюк, Лабунського, Куликовський (Траутман), Шаца (Подимов), Хасапова, Булдимів), частина Петрівської волості (село Гольбштадт і хутір Трихатський). Ветлікар дільниці – Е.Я.Кайзер, ветфельдшери – Осадчій і Карцев.

До Нечаянської ветеринарної дільниці належали волості: Анатоліївська, Олександрфельдська, частина Нечаянської (без сіл Гросс-Келлергоф, Клейн-Келлергоф, Біндергоф, Данилівка, Сухацького, Далманова, Намісників (Добродушний), Борисоглебівка, Татарка (Дорофіївка), Фріжикіні, Савенка, Морорезкул, Слюсаренка, Постолатія (Петрівського), що належали Ландауській дільниці), частина Кореніхської волості (села Петрівка, Штумпфа, Карлівка, Ламбертове, хутори Рено, Зелений, Подимов, Ольгін, Безводний, Флека), частина Петрівської волості (села Шенфельд і Вовче). Ветлікар дільниці – А.А.Авенаріус, ветфельдшер – В.Кононенко.

До Очаківської ветеринарної дільниці належало місто Очаків і волості: Анчекрак-Іллінська і Тузлівська. Ветлікар дільниці – С.Г.Шебанов, ветфельдшер – І.Міллер.

До Зельцької ветеринарної дільниці належали волості: Баденська, Страсбургська, Зельцьська, Граденицька, частина Куртівської волості (села Михайлівка, Чубайка, Християнівка, Фоминка, Ламзаки, Єлисаветівка, Отрадівка, Дрянний, Рибальченка, Дмитрівка, Бурди, Малаховського, Токарева, хутори Ориненка, Новий Двір, Палеве, Алтестове, Будячки (Гросулівський), Штифеля), частина Мангеймської волості (села Мангейм, Божий Дар, хутори Вовчий, Василівка, Гедеримівка, Георгієнталь, Йоганесталь (Михайлівський), Кагарлик, Миколаївка, Руднев, Ельзас), волості Тираспільського повіту. Ветлікар дільниці – В.Н.Нікольський, ветфельдшери – Г.Кошаєв і І.Троцько.

⁶¹⁴ Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1912 г.// Отчет Одесской уездной земской управы за 1912 год. – Одесса, 1913-1914. – С.28

⁶¹⁵ Там само. — С.35

До Янівської ветеринарної дільниці належали волості: Більчанська, В.- Буяликська, Северинівська, частина Кубанської волості (хутори Ангелова і Груля), частина Іллінської волості (без сіл Августівка, Прицепівка, хуторів Зелений, Болгарський, с.Протопопівка, що належали Одеській дільниці), частина Куртовської волості (без сіл Михайлівка, Чубайка, Християнівка, Фоминка, Ламзаки, Єлисаветівка, Отрадівка, Дрянний, Рибальченка, Дмитрівка, Бурди, Малаховського, Токарева, хуторів Ориненка, Новий Двір, Палеве, Алтестове, Будячки (Гросулівський), Штифеля, які належали Зельцьській дільниці), волості Тираспольського повіту. Ветлікар дільниці – Л.В. Цареградський, ветфельдшери – К.Курило і А.Лиходій.

До Березівської ветеринарної дільниці належали волості: частина Ново-Покровської (села Балицького, Вельчи, Вікторівка, Донська Балка, Єлисаветівка, Захарченка, Значко-Яворського, Іванівка, хутори Гіммельфарба, Маринича, Ізбашева, Княжевича, Косівка, Кринички, Лідіївка, Мало-Донський, Мар'янівка, Меснера, Ново-Покровське, Отрадівка, Пенцев, Петрів, П'яногірка, Сахаров, Сім Хат, Соловійова, Старо-Донський, Степанівка (Нестеренко), Танівка, Холмогорове), частина Рорбахської волості (с.Мала Колосівка), волості Тираспольського і Ананьївського повітів. Ветлікар дільниці – А.Н. Созонович.

До Ново-Одеської ветеринарної дільниці належали волості: частина Ковалівської (села Андріївка, Авдотіївка, хутори Антона, Ковалівка, Шостаков, Дворянське (Соцьке), Стара Попенгутівка (Тимофіїв), Терновате, Сапетня), частина Петрівської волості (села Ляхове, Волоська і Три-хати), волості Херсонського повіту. Ветлікар дільниці – Садовніков.

До Миколаївської ветеринарної дільниці належали волості: частина Кореніхської (без сіл Петрівка, Штумпфа, Карлівка, Ламбертове, хуторів Рено, Зелений, Подимов, Ольгін, Безводний, Флека, що належали Нечаянській дільниці), частина Петрівської волості (без сіл Шенфельд і Вовче, що належали до Нечаянській дільниці; Гольштата і Трихатського, що належали Ландауській дільниці; Ляхове і Волоське, що належали Ново-Одеській дільниці), волості Херсонського повіту. Ветлікар дільниці – А.А. Ницкевич.⁶¹⁶

У 1912 році на території Одеського повіту діяли кінські заводи, рогатої худоби і овець.⁶¹⁷

Назва волостей і поселень	Прізвище, ім'я, по батькові господаря	Різновид заводу	Кількість голів	Назва породи, звідки отримана
Анчекрак-Іллінська волость, село Крива Балка	Йосиф, Антон, Фриц і Михайло Зилингерер	рогатої худоби	105	Симентальська порода, ввезена з-за кордону
Більчанська волость, хутір Діанівка	З.С.Муяки	кінський	-	-
Калаглійська волость, хутір Любомили	Юліан Стибор-Мархоцій	кінський	22	Змішана англо-арабська і арденська, завезена від князя В.С.Кочубея
Кореніхська волость, село Ново-Олександрівка	барон Михайло Олександрович Рено	кінський і рогатої худоби	20 256	Порода коней чистокровна англійська; худоби — чистокровна швейцарська
Курисово-Покровська волость, село Максимівка	Олександр Васильович Якунін	кінський	105	Порода рисиста
Нечаянська волость, село Нечаяне	Микола Федорович Сухомлинов	кінський, рогатої худоби, овець	280 494 11307	Порода коней: рисиста — з заводу Купріянова і Великого князя Дмитра Костянтиновича, англійська — з заводу Є.Ретке. Порода худоби сіра українська з заводів графа М.Толстого, С.С.Диковського і князя В.С.Кучубея. Порода овець іспанська "Румбульє" з заводу Петрівського і каракулева отара з Бухари.

⁶¹⁶ Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1912 г.// Отчет Одесской уездной земской управы за 1912 год. – Одесса, 1913-1914. — С.35-39

⁶¹⁷ Там само. – С.46-47

На території Одеського повіту протягом 1912 року діяло 4 ветлікарні і 7 ветамбулаторій. Ветлікарні: Зельцьська (село Зельць), Курисово-Покровська (містечко Курисове), Янівська (містечко Янівка), Березівська (місто Березівка). Ветамбулаторії: Нечаянська (с. Нечаяне), Очаківська (місто Очаків), Северинівська (містечко Северинівка), Мало-Буяликська (с. М.-Буялик), Ландауська (с. Ландау), Маякська (місто Маяки), Ново-Одеська (містечко Нова Одеса).⁶¹⁸

Ветеринарний звіт за 1912 рік склав завідуючий ветеринарним відділенням С.О. Орловський.

1914 рік

У 1914 році на території Одеського повіту функціонувало 5 повітових ветеринарних дільниць: Курисово-Покровська, Ландауська, Очаківська, Спиридонівська і Нечаянська. Крім того, функціонували ветеринарні дільниці Херсонського губернського земства: Одеська, Зельцьська, Янівська, Березівська, Миколаївська, Ново-Одеська і Демидівська (останні шість – міжповітові). Також було відкрито губернсько-повітову дільницю – Маякську, у якій один ветлікар і фельдшер утримувались за рахунок губернського земства, а ветамбулаторія і другий ветфельдшер – на кошти повітового земства. Завідуючим Маякською дільницею з 1 червня призначено ветлікаря Гіршбера. На службу запасного ветлікаря з 15 червня запрошено ветлікаря Львівського.⁶¹⁹

У 1914 році ветеринарна частина Одеського повіту зазнала важких кадрових втрат через повальну мобілізацію. Ветлікарів Курисово-Покровської дільниці і всіх ветфельдшерів було призвано до військової служби і дільниця до 1 вересня залишилась без лікаря. Амбулаторію було закрито. Дільницею тимчасово (до 10 грудня) завідував ветлікар Гіршберг, якого потім теж було призвано до військової служби. Дільниця залишилась у завідуванні фельдшера Бекарюка, запрошеного 8 жовтня. Медиків Спиридонівської ветдільниці також було мобілізовано у повному складі. З 1 серпня до кінця грудня дільницею тимчасово завідував ветлікар Орловський. Мобілізовано було персонал і Ландауської дільниці, яка до 1 вересня теж залишилась без медиків. Амбулаторію було закрито. З першого жовтня дільницею завідував ветлікар Гіршберг. Ветлікар Нечаянської дільниці з 1 серпня залишив службу в Одеському земстві, а ветфельдшерів було мобілізовано. До кінця року дільницею завідував ветлікар Шебанов. Мобілізовано також всіх ветфельдшерів Маякської дільниці та ветфельдшера Очаківської.

Таким чином, до військової служби було призвано 5 ветлікарів: Евергетова, Діамандіди, Львівського, Гіршберга, Кайзера та 15 фельдшерів: Кононенка, Огренича, Баранова, Подмазка, Карцева, Кривка, Козерацького, Ромашока, Склифасовського, Камкова, Коваленка, Науменка, Кошаєва, Щеглевитих і Фетенка.⁶²⁰

Протягом року в повіті було зафіксовано 530 поселень, уражених тими чи іншими хворобами тварин. Загальна кількість хворих тварин склала 5804 голів (у 1913 році – 35256). Така різниця зумовлена епідемією ящуру, яка протягом 1913 року забрала 28558 голів худоби. У 1914 році епідемія почала вщухати, в результаті чого захворіло тільки 584 голови.

Також худоба в 32 волостях і 166 населених пунктах хворіла на сап. Було вбито 510 хворих коней.⁶²¹

Для боротьби з хворобою на сап протягом року було оглянуто всіх коней Маякської і Зельцької дільниць, проведено малленизацію коней у 96 пунктах, зроблено щеплення 582 головам, оглянуто худобу на 6 базарах. З 17872 коней недопущено до продажу 80, 8768 голів рогатої худоби, 3483 вівці, 9204 свині.⁶²²

Сибірська виразка була зареєстрована у 22 волостях та 51 населеному пункті. Захворіло 109 коней, 87 з яких загинуло. Також постраждала рогата худоба – 86 голів, з яких 74 загинуло. Свині теж хворіли – 11 голів і вівці – 12. Вівці загинули всі, свиней вдалося врятувати. Всього захворіло 218 тварин, 173 з яких загинуло. Відсоток смертності – 79,3.

⁶¹⁸ Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1912 г.// Отчет Одесской уездной земской управы за 1912 год. – Одесса, 1913-1914. — С.80-81

⁶¹⁹ Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1914 год. – Одесса, 1915. – С.1

⁶²⁰ Там само. – С.1-3

⁶²¹ Там само. – С.9

⁶²² Там само. – С.14-15

Для боротьби з хворобою протягом року було зроблено щеплення 5450 коням, 6013 одиницям рогатої худоби, 8341 вівці, 22 свиням.⁶²³

На туберкульоз хворіла худоба 6 волостей та 15 населених пунктів. Захворіло 46 голів, знищено – 8.

Хвороба на ящур констатовалася у 4 волостях (у 1913 році – у 35), в 6 пунктах (у 1913 році – в 150), захворіло 584 голови (у 1913 році – 28558).⁶²⁴

Також протягом року було зафіксовано захворювання на інфлуенцію, мит, сказ, актиномікоз, чуму, холеру курей, коросту, віспу овець та ін.⁶²⁵

Протягом року найбільшу кількість хворої худоби було прийнято в Очаківській ветлікарні – 4861. Також багато у Зельцьській – 3743. Трохи менше у Янівській – 3394. Найменшу кількість прийнято у М.-Буяликській ветлікарні – 714. Під час роз'їздів було оглянуто 2441 голову.⁶²⁶

У 1914 році ветеринарна нарада відбулася тільки один раз – 26-28 квітня, при чому вона була об'єднаною – ветеринарно-агрономічною. Найголовнішими постановами наради були: 1) визнання необхідності відкриття Овідіопольської ветеринарної дільниці; 2) збільшення кількості ветеринарних дільниць взагалі; 3) влаштування сільських скотомогильників; 4) дослідження протисапної сироватки Ноневича лабораторним шляхом на дрібних тваринах і на конях, для встановлення її якості і дозування; 5) прийняття уставу виставок тваринництва, що проводились губернськими і повітовими земствами. У останній день наради відбулося привітання ветеринарного лікаря А.А.Ницкевича з 25-річчям його земської служби.⁶²⁷

У 1914 році в повіті функціонувало 8 кінських заводів: графа Стібер-Маркацького Юліана Карловича з Калаглійської волості с.Любомили, що вирощував ардено-арабську породу; Барона Рено з Кореніхської волості хутора Рено; Якуніна Олександра Васильовича з Курисово-Покровської волості с.Максимівка, що вирощував рисисту породу; Бішлера Фрідріха Фрідріховича з Кореніхської волості с.Варварівка, теж вирощував рисисту породу; Скарлато Дмитра Михайловича з Курисово-Покровської волості хутора Червоного, теж займався рисистою породою; Везне Гордія Юрійовича тієї ж волості з хутора Сербка, вирощував рисисту породу; Реміха Едуарда Пилиповича тієї ж волості хутора Буркуни, вирощував рисисту породу; Сухомлинова Миколи Федоровича з Нечаянської волості містечка Нечаяне, вирощував рисисту і верхову породи. Сухомлинов також мав завод рогатої сіро-української худоби і іспанських овець Рамбульє. Заводи рогатої худоби мали Реміх Едуард Пилипович (симентальської породи) та Зелінгер Антон Францович (теж симентальської породи). Завод овець також мав Бішлер Фрідріх Фрідріхович.⁶²⁸

Серед приватних власників найбільшу кількість коней мали селяни Нечаянської волості – 3418. Також значна кількість була у власників з Антоно-Кодінцевської волості – 2504, Кореніхської – 2178, Курисово-Покровської – 2103. Незначну кількість мали селяни Яськівської волості – 6, Біляївської – 9, Рорбахської – 78.

Найбільша кількість великої рогатої худоби була зафіксована також у Нечаянській волості – 4035 голів. Друге місце теж посідала Антоно-Кодінцевська волость – 3764, третє – Курисово-Покровська – 2591. Незначна кількість відзначена у Яськівській волості – 18, у Біляївській велика рогата худоба взагалі була відсутньою.

Найменше на всій території повіту утримувалось кіз. Навіть у такій великій волості як Нечаянська, їх було всього 78. Найбільша кількість кіз була зафіксована у Куртовській волості – 120. У таких волостях як Біляївська, Іллінська, Калаглійська, Ковалівська, Мангеймська, Нейзацька, Петрівська, Ряснопільська, Тузлівська, Яськівська кози не утримувались взагалі.⁶²⁹

У ветеринарному звіті за 1914 рік представлено таблицю з іменами господарів, худобі яких було зроблено щеплення проти сибірської виразки. Вміщено такі прізвища, як Дмитро Ламзакі, Пінкус Резнік, Георгій Панайоті, Іван Білоусов, Іван Куріс, Карл Крафт, Йосиф Дукарт, Микола Сухомлинов. Всього 112 прізвищ.⁶³⁰

⁶²³ Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1914 год. – Одесса, 1915. – С.15

⁶²⁴ Там само. – С.16

⁶²⁵ Там само. – С.17

⁶²⁶ Там само. – С.18

⁶²⁷ Там само. – С.19-20

⁶²⁸ Там само. – С.34-35

⁶²⁹ Там само. – С.32-33

⁶³⁰ Там само. – С.68-70

Звіт за 1914 рік склав завідуючий ветеринарним відділенням Одеського земства ветеринарний лікар С.О.Орловський.

1916 рік

На губернських зборах надзвичайної сесії від 18 березня 1916 року було зачитано доповідь управи “О закупке скота”, щодо якої прийнято рішення уповноважити губернську управу на заготівлю худоби для харчування армії згідно пропозиції міністра землеробства.⁶³¹

Також було вирішено прийняти запропоновану губернською управою кількість худоби для потреб армії до 1 квітня 1916 року.

Із загальної кількості худоби, яку мала надати для потреб армії Херсонська губернія, на долю Одеського повіту випало:⁶³²

Назва повіту	Кількість волів і корів	Кількість гулевої худоби	Всього	Кількість пудів м'яса
Одеський	940	100	1040	10400

Губернською управою було складено анкету, яку заповнювали повітові управи щодо виконання плану по заготівлі худоби. За відповідями повітових управ було зроблено аналіз. Щодо Одеського повіту до нього увійшли такі відомості:

1. В Одеському повіті заготівля худоби для потреб армії відбувалася тільки реквизиційним засобом.⁶³³

2. Реквизицію здійснювали комісії у складі членів управи, ветеринарного лікаря і сільської влади. Реквизована худоба до моменту її здачі уповноваженому залишалася у населення, маючи на рогах клеймо з порядковими номерами, які було занесено у реквизиційні списки.⁶³⁴

3. Труднощі зустрічались через відсутність потрібної кількості земських представників, через що реквизицію неможливо було здійснювати одночасно на великій території повіту, щоб уникнути нерівномірності у вазі реквизиуємої худоби.

4. Населення дуже неохоче віддавало худобу, особливо корів, які доїлися. Траплялися випадки уникнення реквизиції, коли деякі сім'ї тимчасово давали своїх корів іншим сім'ям, щоб показати наявність у них тільки однієї корови, тому її реквизиувати не можна.⁶³⁵

5. На питання, чи вчасно виконувалося постачання худоби, Одеське земство відповіло, що спочатку постачання йшло повільно, справу не було налагоджено, але поступово все владналось і до кінця жовтня постачання було завершено навіть з перевиконанням.⁶³⁶

У наступній таблиці подано інформацію про розподілення коштів, наданих Міністерством землеробства на заготівлю худоби:⁶³⁷

Назва повіту	Отримано авансом	Витрачено	Залишилося	Перевитрата
Одеський (станом на 1 листопада 1916 р.)	1190000 крб.	1202442 крб. 48 коп.	-	12442 крб. 48 коп.

З квітня по вересень 1916 року Одеським повітом було поставлено державі: 8894 голів великої рогатої худоби; 3414 овець. Всього поставлено 12308 голів худоби на суму 1168126 крб. 06 коп.⁶³⁸

⁶³¹ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.169

⁶³² Там само. – С. 170

⁶³³ Там само. – С. 192

⁶³⁴ Там само. – С. 193

⁶³⁵ Там само. – С. 194

⁶³⁶ Там само. – С. 195

⁶³⁷ Там само. – С. 196

⁶³⁸ Там само. – С. 197

1917 рік

На засіданні Херсонських губернських зборів чергової сесії 1917 року було складено план заготівлі худоби для потреб армії для Херсонської губернії на 1917 рік, де була розглянута схема професора Челинцева, яку він запропонував на Харківському з'їзді уповноважених з заготівлі худоби. У ній йшла мова про те, що у населення можна ліквідувати до 10% корів і 16% волів.

Беручи до уваги цей принцип, управа зробила розрахунки для заготівлі худоби по повітам губернії. За розрахунками Одеське земство повинно було заготувати 7722 голови худоби, що на 1638 голову менше, ніж у 1916 році.⁶³⁹

Губернським комітетом було встановлено тверді ціни на худобу на 1917 рік, за якими худоба вагою 15 пудів і нижче мала коштувати 6 крб. 25 коп; худоба вагою до 25 пудів коштувала з надбавкою 10 коп. на кожен пуд; від 26 пудів до 35 – надбавка по 5 коп.; худоба вагою 35 пудів і вище мала коштувати 7 крб. 75 коп.

У порівнянні з 1916 роком, ціна м'яса у 1917 році збільшилась на 50 коп. за пуд, так як у наслідок ліквідації худоби для потреб армії, ціни на неї значно збільшились.⁶⁴⁰

Окремо розглядалося питання щодо заготівлі сала, якою займався уповноважений Г.П.Гнедич, що повинен був постачати армії щомісячно 30000 пудів сала, але зібрати такої кількості на території Бессарабської і Херсонської губерній не міг. Останні телеграми у 1916 році головного уповноваженого вимагали від керівництва губерній придбання у населення всіх відгодованих свиней. Але за постановою губернського комітета, у населення необхідно було закуповувати не більше 10% свиней, тобто 566579 голів. На долю Одеського повіту з цієї цифри випадало 8269 голів.⁶⁴¹

На утримання ветеринарного персоналу у 1917 році губернським земством Одеському повіту було асигновано 2276 крб.⁶⁴²

На придбання медичних інструментів кошти не асигнувалися, на ліки асигновано 352 крб.⁶⁴³

На утримання ізоляційних приміщень при ветеринарних амбулаторіях кошти не асигнувалися.⁶⁴⁴

Також було асигновано кошти на утримання ветеринарних лікарів при повітових управах. При Одеській повітській управі завідував ветеринарною частиною лікар С.О.Орловський, якому було асигновано 1800 крб. жалування, 500 крб. квартирних, 270 крб. за 5-річну вислугу.⁶⁴⁵

Дільничним ветлікарям повіту: Л.В.Цареградському – Янівка, В.Н. Никольському – Зельц було асигновано по 1400 крб. жалування та забезпечено їх квартирами. Також було асигновано 1400 крб. на утримання відсутнього у 1916 році ветлікаря Маякської дільниці та 200 крб. квартирних.⁶⁴⁶

Дільничним ветфельдшерам повіту: Кривенку – Одеса, Ротт – Северинівка, Лиходію – Янівка, Фетенку – Янівка, тимчасовому ветфельдшеру Торовцю — Зельц асигновано по 360 крб. жалування. Ветфельдшеру селища Зельц Кошаєву асигновано 300 крб. жалування. Ветфельдшерам Ротт, Фетенку і Кошаєву асигновано по 60 крб. квартирних. Кривенку асигновано 120 крб. квартирних. Лиходія і Торовця забезпечено квартирами.⁶⁴⁷

Тираспольський повіт

Влаштування ветеринарної земської медицини на території Тираспольського повіту почалося у 1865 році.

⁶³⁹ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.198

⁶⁴⁰ Там само. – С.200

⁶⁴¹ Там само. – С.201

⁶⁴² Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год.// Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1916 -1917. – С.80

⁶⁴³ Там само. – С.82

⁶⁴⁴ Там само. – С.84

⁶⁴⁵ Там само. – С.222

⁶⁴⁶ Там само. – С.223

⁶⁴⁷ Там само. – С.226

На черговому засіданні повітових земських зборів від 28 вересня 1865 року було вирішено найняти одного ветеринарного фельдшера з окладом 600 крб., щоб він навчав ветеринарній справі учнів, яких би йому присилали сільські товариства, та асигнувати 50 крб. на медикаменти. За рішенням зборів у кошторис на 1866 рік було внесено 650 крб.

На черговому засіданні повітових земських зборів від 21 вересня 1867 року було вирішено витрати на утримання помічника земського ветеринара залишити без змін.

У 1870 році кошторисною комісією було запропоновано запрошувати ветеринарного лікаря тільки під час епідемії і асигнувати на це 200 крб. Зборами від 23 вересня рішення комісії було прийнято.

У 1873 році була знов започаткована посада ветеринарного лікаря. До його обов'язків увійшло відвідування місцевостей.

У 1879 році ветеринарний лікар повіту Маленберг звернувся до зборів з проханням виплатити 100 карбованців винагороди за участь у виконанні різних доручень під час війни з Турцією. Зборами було вирішено видати нагороду з екстраординарних сум.

У 1896 році ветеринарний персонал Тираспольського повіту складався з одного ветлікаря, одного ветпомічника та двох фельдшерів. На території повіту функціонувало дві ветеринарні дільниці, крім того, частиною повіту завідував ветлікар Березівської міжповітової дільниці.

У 1897 році ветеринарний персонал Тираспольського повіту складався з трьох ветлікарів і трьох ветфельдшерів та поділявся на 3 ветеринарні дільниці: Тираспольську, Захар'ївську і Петроверівську. Крім того, Демидівську волость було віднесено до Березівської міжповітової дільниці. Самостійних фельдшерських пунктів не було.

У 1911 році губернськими зборами були асигновані кошти на утримання ізоляційних приміщень на Тираспольській, Гофнунгстальській і Петроверівській дільницях.

У 1916 році на утримання ветеринарного персоналу Тираспольського повіту у 1917 році губернським земством було асигновано 3413 крб.

Тираспольським повітом з 8 квітня 1916 року по 1 січня 1917 було заготовлено для армії 94000 пудів м'яса.

1896 рік

У 1896 році ветеринарний персонал Тираспольського повіту складався з одного ветлікаря, одного ветпомічника та двох фельдшерів. На території повіту функціонувало дві ветеринарні дільниці, крім того, частиною повіту завідував ветлікар Березівської міжповітової дільниці.

Гуртова худоба, що потрапляла на територію повіту, оглядалася ветеринарним персоналом у містечку Туманове Росіянівської волості; у селищах Василівка, Катарева, Ілля і Гулянка Малаєштської-2 волості; у м.Ново-Павлівка і Катаржине Розаліївської волості; Антонівці, Вербанах, Майорському, Гросуловому, Плоскому Ново-Петрівської волості; Брашеванівці Демидівської волості; Іванове, Ободовське і Єрмолове Петроверівської волості; Онилове, Галицького, Міщенка Захар'ївської волості. Всього було оглянуто 7258 голів великої рогатої худоби. З цієї кількості 2193 голови потрапило на харчування мешканців Тирасполя.

На території Тираспольського повіту у 1896 році нараховувалось 65279 коней, 80535 голів великої рогатої худоби, 90465 овець, 884 кози, 36298 свиней.⁶⁴⁸

У порівнянні з 1895 роком кількість худоби збільшилась, так як всі попередні роки були врожайними і селянам вистачало кормів, щоб прогодувати свою худобу взимку, не продаючи її.

Назва худоби	Кількість у 1895 р.	Кількість у 1896 р.
коні	56580	67211
воли	56580	14375
інша рогата худоба	58692	68534
прості вівці	45195	51800
тонкорунні вівці	51794	39356
свині	31011	37698
всього	258857	278974

⁶⁴⁸ Тираспольское очередное земское собрание сессии 1897 года. – Тирасполь, 1898. – С.287

Протягом кількох років ветеринарами повіту було зафіксовано зменшення кількості волів і збільшення кількості коней. Це пояснювалось тим, що коні були більш дешевою і зручною робочою силою.

Зменшення кількості овець пояснювалось тим, що кілька великих економій, що займалися їх вирощуванням, припинили свою діяльність. Найбільшою з тих, що залишились, була економія князя Амбеліка у селі Гіржеве.⁶⁴⁹

Смертність худоби у 1896 році була значно вищою, ніж у 1895. У 1895 році померло 4,81%, у 1896 – 6,46%. Великий відсоток смертності утворився через хвороби свиней, боротьба з якими не дала потрібних результатів. Селяни не хотіли виконувати вказівки ветперсоналу щодо поховання трупів хворих тварин, які були носіями зарази. Протягом року бактеріологічна лабораторія Херсонської губернської управи займалася приготуванням матеріалу для щеплення свиней. Такий засіб боротьби з епідеміями був найбільш раціональним і успішним.⁶⁵⁰

Захворювання на сар у 1896 році розповсюдилось на території 48 населених пунктів, в результаті чого було ліквідовано 62 коня.

Від сибірської виразки загинуло 33 коня, 36 голів рогатої худоби і 157 овець. Для боротьби з хворобою було застосовано щеплення, зроблене у 12 економіях і одному сільському товаристві: Беннета, Юковського, Гофмана, Супруненка, Мішенка, І.І.Антоновича, В.І.Антоновича, Є.В.Балицького, В.Н.Балицького, Попова, Жульяні, П.Л.Гросул-Толстого та товариства селян Малаєштів-1. Після щеплення загинуло всього 8 овець з 1853 і 10 свиней з 450.⁶⁵¹

Захворювання на ящур спостерігалось у 10 населених пунктах, при чому смертельних випадків не було. Причиною захворювання стали табуни худоби, що переганялися з інших повітів і стан яких не контролювався.

Короста коней спостерігалась у 12 пунктах, де захворіло 42 коня, один загинув.

Повітовим земством було асигновано 100 крб. для безкоштовної роздачі ліків під час захворювань тварин.

Ветперсоналом було надано медичну допомогу 198 тваринам.⁶⁵²

Невелика кількість тварин, яким було надано допомогу, пояснювалась незначною кількістю ветперсоналу і тим, що амбулаторна допомога існувала тільки рік і не всі селяни знали про її існування. Також на території повіту не було приміщення для утримання хворих тварин і проведення операцій.⁶⁵³

1897 рік

У 1897 році ветеринарний персонал Тираспольського повіту складався з трьох ветлікарів і трьох ветфельдшерів.

Повіт поділявся на 3 ветеринарні дільниці: Тираспольську, Захар'ївську і Петроверівську. Крім того, Демидівську волость було віднесено до Березівської міжповітової дільниці. Самостійних фельдшерських пунктів не було.

Діяльність ветеринарного персоналу полягала у боротьбі з різними інфекційними хворобами і нагляді за ярмарками з продажу худоби.

Спеціальних пунктів для огляду промислової худоби, що потрапляла на територію повіту з Бессарабської і Подольської губерній, у Тираспольському повіті не було. Тому, за необхідністю, худоба оглядалась на місцях випасу. Пригнану худобу оглядали у Тирасполі, Дубосарах, Петроверівці, Захар'ївці, Туманові, Гросулові, Гофнунгсталі і Затишші.

У 1897 році на території повіту було зафіксовано 79611 коней, 85144 голови великої рогатої худоби, 45395 тонкорунних овець, 58170 простих овець, 768 кіз та 44520 свиней.⁶⁵⁴

У порівнянні з 1896 роком набагато збільшилась кількість коней (у 1896 році нараховувалось 67211 голів). Це пояснювалось тим, що з кожним роком селяни все більше користувались у

⁶⁴⁹ Тираспольское очередное земское собрание сессии 1897 года. – Тирасполь, 1898. – С.288

⁶⁵⁰ Там само. – С.289

⁶⁵¹ Там само. – С.290

⁶⁵² Там само. – С.291

⁶⁵³ Там само. – С.292

⁶⁵⁴ Тираспольское очередное земское собрание сессии 1898 года. – Тирасполь, 1899. – С.25

господарстві допомогою коней замість волів. Та й земство вживало достатньо заходів для боротьби з кінськими хворобами – сапом і сибірською виразкою.

Також на 18% збільшилась кількість свиней, так як їх утримання стало дуже вигідним. Деякі селяни отримували за продаж свиней до 1500 карбованців.⁶⁵⁵

У 1896 році середній відсоток смертності худоби у повіті складав 6,5. У 1897 році він зменшився майже вдвічі і дорівнював 3,3. Найбільший відсоток смертності (9,3) було зафіксовано серед свиней. У 1896 році він складав 23,8. Такі великі відсотки смертності виникали через те, що матеріал для щеплень, який вироблявся у Росії, був неякісним, а закордонний дорогим.

Найбільш розповсюдженими хворобами на території повіту були ящур, сап і сибірська виразка.

Захворювання на ящур виникло у лютому в селі Малаєшти-2, що розташовувалося на кордоні з Подольською губернією, і трималося весь рік. На ящур хворіла майже вся худоба повіту.⁶⁵⁶

Тираспольський повіт мав два пункти з подвір'ями, пристосованими для ночівлі коней – село Полезне Ново-Петрівської волості і містечко Павлівка Розальївської волості при станції Кучурган. Відстань між цими селищами 50 верст. Протягом 4-х літніх місяців ящур у названих пунктах з'являвся два рази. Під час його першої появи у квітні всій худобі було зроблено щеплення, навколо водопоїв насипали вапно, а зверху свіжу землю. Але, не дивлячись на всі заходи, у липні хвороба виникла знову.⁶⁵⁷

Для боротьби з ящуром застосовувались карантинні заходи і щеплення, хоча імунітет після них тривав лише 2-3 тижні, але це ставало на заваді розповсюдженню хвороби.

Захворювання на сап вирувало у 54 пунктах повіту і було найбільш розповсюдженим захворюванням коней. Протягом 1897 року від нього загинуло 98 голів. Найбільше ця хвороба була розповсюджена у дрібних селянських господарствах, так як бідні селяни могли дозволити собі придбання тільки дешевих коней, а вони, як правило, продавались вже хворими. Погане влаштування кінських ярмарок не давало можливості ветеринарному персоналу слідкувати за станом худоби, що там продавалась.⁶⁵⁸

Сибірська виразка у 1897 році не набула характеру епідемії і мала випадковий характер. Всього від цієї хвороби загинуло 47 коней, 60 голів рогатої худоби та 112 овець. Випадки захворювання були зафіксовані з березня по грудень у 14 селищах.

Заходами проти сибірської виразки були карантин і щеплення. Щеплення було зроблено у 8 економіях 87 коням, 247 головам рогатої худоби, 89 свиням та 6830 вівцям. Смертельні випадки після щеплення трапились тільки у економії князя Абамеліка, де загинуло 4 вівці.

Захворювання на коросту було зафіксовано у 12 населених пунктах, при чому захворіло 175 коней, з яких чотири загинуло, інші лікувались за рахунок Херсонського губернського земства. Але селяни користувались тим, що хвора худоба лікувалася за рахунок земства, купуючи її за низьку ціну у інших губерніях і приводячи до Херсонської губернії на лікування.⁶⁵⁹

Амбулаторно протягом року лікувалося 1049 тварин, у тому числі з хворобами кінцівок – 221, органів дихання – 126, органів травлення – 61, очей – 43, з пораненнями – 91, інших хвороб – 157.⁶⁶⁰

Звіт за 1897 рік склав ветеринарний лікар І.І.Подмалинов.

1911 рік

Земськими зборами сесії 1911 року було вирішено асигнувати на утримання ветеринарних лікарів і фельдшерів Тираспольського повіту протягом 1912 року такі кошти:

1. Основне жалування 4 дільничним ветлікарям: Петроверівської, Захар'ївської, Гросулівської і Гофнунгстальської дільниць по 1200 крб. (всього – 4800).

⁶⁵⁵ Тираспольское очередное земское собрание сессии 1898 года. – Тирасполь, 1899. – С. 26

⁶⁵⁶ Там само. – С.27

⁶⁵⁷ Там само. – С.28

⁶⁵⁸ Там само. – С.29-30

⁶⁵⁹ Там само. – С.30

⁶⁶⁰ Там само. – С.31

2. Квартирні кошти ветлікарям Захар'ївської і Гросулівської діляниць по 200 крб. (всього – 400).

3. На виплату додаткових коштів за 5-річну вислугу: Зав'ялову за одне п'ятиріччя з окладу 1000 крб. і за друге з окладу 1200 крб. – 330 крб.; Сіонському, Ландишеву і Ільцевичу за одне п'ятиріччя з окладу 1200 крб. по 180 крб. (всього – 870).

4. Жалування і квартирні ветлікарю Ташликської діляниці 1400 крб.

5. Основне жалування 5 діляничним ветфельдшерам (Захар'ївської, Гофнунгстальської, Слободзейської діляниць і двом ветфельдшерам Петроверівської діляниці) та одному запасному по 360 крб. (всього – 2160).

6. Квартирні 3 ветфельдшерам: у Захар'ївці, Петроверівці і одному запасному по 50 крб. (всього – 150).

7. На виплату додаткових коштів за 5-річну вислугу: Киперману за два п'ятиріччя з окладу 300 крб. – 150 крб.; Карпенку і Кривину за одне п'ятиріччя з окладу 300 крб. по 75 крб. (всього – 300).

8. Жалування і квартирні ветфельдшеру Ташликської діляниці 410 крб.

Також було виділено кошти на утримання ветеринарних лікарень і амбулаторій.⁶⁶¹

Стаття	Тираспольська	Петроверівська	Захар'ївська	Гросулівська	Гофнунгстальська	Ташликська	Слободзейський фельдшерський пункт	Всього
Утримання служителів	180	180	180	180	180	180	-	1080
Прибавки за 5-річну вислугу	-	45	45	45	-	-	-	135
Винаймання приміщень	480	-	120	120	400	120	120	1360
Винаймання приміщень для ізоляційних відділень	100	-	-	-	100	-	-	200
Ремонт будівель у Петроверівці	-	95	-	-	-	-	-	95
Страхування будівель	-	41	-	-	-	-	-	41
Виписка журналів і книг	15	15	15	15	15	15	-	90
Канцелярські витрати	10	10	10	10	10	10	-	60
Господарські витрати	125	150	50	50	125	50	25	575
Всього	910	536	420	420	830	375	145	3636

Також зборами було затверджено відкриття ветеринарної діляниці в районі Придністров'я, але вирішення питання було відкладено до 1912 року.

Губернські збори сесії 1911 року, розглянувши питання про влаштування ізоляційних приміщень при ветеринарних лікарнях і амбулаторіях повітових земств, постановили утримання цих приміщень прийняти на рахунок губернії і асигнували Херсонському, Тираспольському, Ананьївському і Олександрійському повітам по 200 крб. на утримання кожного ізоляційного приміщення. У Тираспольському повіті кошти були асигновані на утримання названих приміщень на Тираспольській, Гофнунгстальській і Петроверівській діляниці.

Також зборами була визнана необхідність влаштування ветеринарної лікарні у містечку Гросулове. Управі було доручено до наступних зборів знайти відповідну ділянку землі в районі Гросулове-Михайлівка для будівництва ветеринарної лікарні.⁶⁶²

⁶⁶¹ Сборник Тираспольського уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1911. — С.104-105

⁶⁶² Там само. — С.38-39

1916 рік

На губернських зборах надзвичайної сесії від 18 березня 1916 року було зачитано доповідь управи «О закупке скота», щодо якої прийнято рішення уповноважити губернську управу на заготівлю худоби для харчування армії згідно пропозиції міністра землеробства.⁶⁶³

Також було вирішено прийняти запропоновану губернською управою кількість худоби для потреб армії до 1 квітня 1916 року.

Із загальної кількості худоби, яку мала надати для потреб армії Херсонська губернія, на долю Тираспольського повіту випало:⁶⁶⁴

Назва повіту	Кількість волів і корів	Кількість гулевої худоби	Всього	Кількість пудів м'яса
Тираспольський	974	66	1040	10400

Три повіти: Тираспольський, Олександрійський і Херсонський скликали надзвичайні повітові земські збори, а Тираспольський навіть двічі, на яких відбулося обговорення питання закупівлі худоби земством для потреб армії.

Тираспольським повітовим зборам надзвичайної сесії від 19 червня 1916 року управою було прочитано доповідь «О порядке реквизиции скота для армии», у якій зазначалося, що розрахунок на безпроблемний продаж худоби населенням для потреб армії не виправдався і протягом квітня управі вдалося здати всього 400 голів, замість плану на місяць у розмірі 1040 голів, тому виникло питання щодо реквизиції. Постановою управи від 2 травня 1916 року було визначено взятися негайно за реквизицію худоби. Для цього треба було створити волосні реквизиційні комісії з представників місцевого населення, що діяли згідно особливої інструкції, складеної управою:⁶⁶⁵

*«Инструкция для комиссий по реквизиции и приемке скота
для армии в Тираспольском уезде*

1. Настоящая инструкция составляется Тираспольской уездной земской управой по постановлению ее от 2 мая 1916 года, основанному на п.2 и 5 постановления особого совещания по продовольственному делу от 6 февраля 1916 года, на постановлениях Херсонского губернского и Тираспольского уездного чрезвычайных сессий земских собраний 18 и 27 марта 1916 года и на постановлении Херсонского губернского комитета по заготовке скота для армии, от 6 апреля того же 1916 года, относительно предоставления уездным земствам приступить к реквизиции скота для армии.

О составе и обязанностях волостных реквизиционных комиссий

2. Волостные комиссии по реквизиции скота состоят из председателя, его товарища, волостного старшины, двух членов от соответствующего волостного схода, заведывающих военноконскими участками соответственных районов, и земского ветеринарного врача или агронома. При составлении актов и описей комиссией приглашаются понятые. Председатели и члены волостных и реквизиционных комиссий снабжаются земской управой особыми открытыми листами.

3. Обязанности председателя, в случае его отсутствия, выполняются его товарищами или, при отсутствии последнего, волостным старшиной.

4. Комиссия приступает к выполнению своих обязанностей в составе председателя или лица его заменяющего и не менее двух членов.

5. Обязанности между членами комиссии распределяются председателем. В случае надобности канцелярская работа может поручаться посторонним лицам, для вознаграждения которых комиссии открывается земской управой кредит в размере 10- 15 рублей в месяц.

6. Основными обязанностями волостных реквизиционных комиссий является: а) перепись и отбор у населения для надобностей армии крупного рогатого скота требуемых количеств, т.е. здорового, достаточной упитанности и весом голова не менее 12 пудов, для чего необходимо составление реквизиционных описей скота у всех без исключения владельцев его в районе волости, гуртовщиков и скупщиков и сборного скота, находящегося на выпасах, и составление списков

⁶⁶³ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.169

⁶⁶⁴ Там само. – С. 170

⁶⁶⁵ Там само. – С. 184

лучшего скота, отобранного для сдачи на приемном пункте; б) отобрание подписок о не продаже и сохранности описанного у владельцев гуртовщиков и скупщиков для реквизиции скота, впредь до сдачи реквизируемого скота приемной комиссией или до особого распоряжения земской управы; в) наблюдение за сохранностью и принятие, в случае надобности, принудительных мер охраны описанного и реквизируемого скота; г) участие через представителей комиссии и волостных старшин в земских приемных комиссиях.

О производстве реквизиционных описей скота

7. Для производства описи скота реквизиционная комиссия, через волостного старшину или чина полиции по принадлежности, делает распоряжение о сгоне скота со своей волости или нескольких ее населенных пунктов в определенный заранее сгонный пункт, по возможности находящийся поближе к группе поселений, откуда сгоняется скот. Владельцы, не пригнавшие скот, понуждаются к тому мерами общей или сельской полиции.

8. Количество пригоняемого для описи скота комиссия должна определять с таким расчетом, чтобы покончить с описью его в течение дня, не вынуждая владельцев пригонять скот второй раз или ожидать на сгонном пункте более суток. Опись должна начинаться с рассветом и заканчиваться к сумеркам.

9. Допускается производство описи скота в отдельных экономиях, имеющих скот в избытке, на месте по соглашению с владельцами или управляющими экономиями, но в дни, назначаемые по усмотрению комиссии.

10. При обнаружении частных гуртов, прогоняемых через Тираспольский уезд или находящихся на выпасах, комиссии немедленно принимают меры к задержанию и охране гурта, приступают к описи скота и телеграфируют уездной управе о местонахождении гурта и количестве голов скота в нем. В течение не более чем трех суток управа делает распоряжение или о приеме скота для армии или беспрепятственном пропуске гурта из пределов уезда. Не подлежат реквизиции те гурты, владельцы которых предъявят удостоверение земской управы на право свободного прогона гурта по территории Тираспольского уезда. На количество реквизируемого и задержанного комиссией из частного гурта скота уменьшается наряд поставляемого данной волостью по развестке скота.

11. Сборные гурты скота, принадлежащего разным владельцам и отдаваемого на тот или иной срок на выпасы, описываются комиссиями, и описи с указанием местожительства владельцев сборного скота препровождаются в земскую управу на распоряжение без отобрания подписок о не продаже и сохранности скота.

Получив извещение земской управы о дне, назначаемом для реквизиции и приемки описанного скота, реквизиционная комиссия принимает меры к тому, чтобы владельцы сборного скота были оповещены о времени реквизиции и могли присутствовать при ней, если пожелают. Отсутствие хозяев скота не может служить препятствием к реквизиции, и деньги, которые будут следовать за принятый для армии реквизируемый скот, неявившиеся на место реквизиции владельцы должны будут истребовать, сколько причтется по определению приемной комиссии, из земской управы, непосредственно.

12. В реквизиционные описи заносится весь скот, достигший полуторогодовалого возраста, но в графе примечаний делается особая отметка против записей того скота, который от реквизиции освобожден.

Об отборе скота для армии

13. При отборе скота для пригона на приемный пункт, реквизиционная комиссия должна руководствоваться следующими правилами: 1) отбирается в первую очередь скот, наименее нужный для хозяйства, предназначенный обыкновенно владельцем к продаже, и при том скот наиболее упитанный, чтобы владелец имел возможность сдать свой скот по высшей цене; 2) не подлежит реквизиции, а потому и пригону на приемный пункт следующий скот: а) молодой скот в возрасте до 1 лет, б) скот маловесный менее 12 пудов, в) чистопородные бугаи, г) обыкновенные бугаи в стаде по расчету один бугай на 50 коров, д) стельные коровы в период стельности свыше 4½ месяцев, е) единственная в хозяйстве взрослая голова скота, ж) скот рассадников чистопородного скота, за исключением волов и животных, не принадлежащих к разводимой рассадником породе и з) породистый и племенной молочный скот, раз уже замененный для поставки в армию владельцем, с разрешения реквизиционной комиссии, соответствующим количеством другого скота; 3) отбираются в последнюю очередь, при невозможности доставить из волости другой подходящий для реквизиции скот, удойные коровы и рабочий рогатый скот тех хозяйств, где совсем нет рабочих лошадей; 4) на приемный пункт из волости должно быть сгоняемо приблизительно в полтора раза больше скота, чем полагается по разверстке на волость на случай забракровки приемной комиссией больных или негодных для отправки в армию голов скота; 5) скот, предлагае-

мый владельцами добровольно, принимается, если он подходящий, комиссией обязательно и за счет такого скота уменьшается на данный месяц принудительная раскладка; б) реквизиционная комиссия должна наблюдать, чтобы отбор скота для пригона на приемный пункт производился по волости, по возможности, комиссия должна обсудить, в какой очереди и постепенности селения или отдельные владельцы должны будут сдавать скот на приемных пунктах; 7) необходимо составление каждый раз для приемной комиссии особого списка владельцев, чей отобранный скот должен быть пригнан в данный день на приемный пункт, с указанием количества голов и из каких селений; 8) необходимо предупреждать владельцев отбираемого скота, что в случае принятия понудительных мер к приводу скота на приемный пункт такой скот будет расцениваться на 15% дешевле.

О приемке скота

14. Для приемки скота в указанном управой пункте, отобранный комиссией для сдачи и занесенный в особый список скот, пригоняется распоряжением волостного старшины на пункт накануне дня приемки вечером, чтобы приемной комиссией, начинающей работу с раннего утра, не встретилось никаких задержек по случаю запоздания с пригоном скота. Владельцы скота должны доставлять с собой запас корма для своего скота на одни сутки или озаботиться приобретением его на месте.

15. Перед началом приемки председатель соответственной волостной комиссии и волостной старшина проверяет по особому списку отобранного скота, скот, который должен быть пригнан, делают распоряжение о принудительном в следующий раз приводе того скота, который при проверке не окажется. Скот, доставленный на приемный пункт мерами принуждения, расценивается на 15% дешевле против общей расценки.

16. Приемная комиссия приступает к заготовке приемных списков накануне приема по особым спискам реквизиционных комиссий о владельцах отобранного скота, подлежащего пригону, на приемный пункт.

17. Скот на приемном пункте располагается по волостям.

18. На приемный пункт снаряжаются урядник и 2-3 конных стражника. Кроме того, распоряжением местного волостного старшины снаряжается несколько верховых для ловли вырывающихся животных.

19. Перед началом приема приемная комиссия удостоверяется в правильности весов в присутствии желающих.

20. Скот принимается в порядке волостей и сел, начиная с наиболее удаленных от приемного пункта.

21. Взвешивание производится не менее, чем двумя членами приемной комиссии при принятиях.

22. Взвешенное и принятое животное немедленно тавруется на лямках знаком «Т.З».

23. О забракованных приемной комиссией животных председателем соответственной реквизиционной комиссии делается в первоначальной реквизиционной описи соответствующая отметка. Забракованные животные отводятся от запрета свободной продажи.

24. На получение денег от казначея владельцу принятого животного выдается особая квитанция. Уплата производится немедленно на приемном пункте.

25. По окончании приемки, проверки наличности принятых животных и проверки кассы, приемный скот подписывается всеми членами комиссии и препровождается в управу.

26. Принятый скот угоняется в определенные пункты и на выпасы распоряжением представителя земской управы.

27. Приемные комиссии составляются под председательством члена земской управы или меняющегося его земского гласного, из председателей волостных реквизиционных комиссий, волостных старшин и земского ветеринарного врача или агронома. Комиссией, в случае надобности, приглашаются понятые. Обязанности между членами комиссии распределяются председателем».⁶⁶⁶

Доповідь управи було прийнято.

Тираспольським земським зборам від 28-29 серпня повітовою управою було представлено загальну доповідь №21 "О деятельности управы в связи с обстоятельствами военного времени", у відділенні №12 якої містився короткий звіт "О заготовке свиного сала для нужд действующей армии" і у відділенні №13 подано короткий звіт "О заготовке скота для нужд действующей армии".

У першій своїй доповіді управа надала відомості про заготівлю солоного свиного сала для

⁶⁶⁶ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.211-215

потреб армії за допомогою двох постачальників за згодою уповноваженого Зубовича 7 січня 1916 року. Через півроку м.Тирасполь стало центром з продажу сала, з'явилась спекуляція, яку вда-лося припинити заборонаю управи щодо закупівлі і вивезення сала з території повіту без дозво-лу. Приймальна комісія у складі голови або члена управи, одного з земських гласних і повітового ветеринарного лікаря до 1 серпня 1916 року провела 29 приймань сала. В результаті було от-римано 23128,5 пудів сала, за яке сплачено постачальникам 315605 крб. 75 коп. Все сало було відправлено у продовольчі магазини за пропозицією уповноваженого Міністерства землеробства Г.П.Гнедича.

У другій доповіді управа розповіла про первинні спроби заготівлі худоби для армії за допо-могою закупівлі її на базарах, але, не виконавши плану у квітні, вимушена була почати реквизицію, яка проводилась волосними реквизиційними комісіями, що готували худобу зазделегідь. До їх обов'язків входило обстеження господарств і покриття плану наявною худобою, розподіляючи її закупівлю на кожен місяць. У своїй діяльності комісія керувалася інструкцією, підготовленою упра-вою і затвердженою надзвичайними повітовими зборами від 19 липня 1916 року.

Таким чином, з 30 березня по 1 серпня управою було реквизиовано 5409 голів худоби, загаль-ною вагою 104966 пуд. 23 фун. на суму 646099 крб. 63 коп. З цієї кількості було здано уповнова-женому 4298 голів, продано м'ясопромисловцям м.Тирасполя для постачання у лазарети і лікарні 75 голів, загинуло – 3 голови. На 1 серпня 1916 року залишилось 1033 голови, що знаходились на випасах, арендованих управою за рахунок Міністерства землеробства.

Овець було здано у кількості 1178 голів на 28994 крб. за період з 18 липня по 1 серпня.

За планом Тираспольський повіт з 8 квітня 1916 року по 1 січня 1917 повинен був заготувати для армії 94000 пудів м'яса, а до 1 серпня 1916 року надати 42000 пудів.⁶⁶⁷

Губернською управою було складено анкети, яку заповнювали повітові управи щодо виконан-ня плану по заготівлі худоби. За відповідями повітових управ було зроблено аналіз. Щодо Тира-спольського повіту до нього увійшли такі відомості:

1. В Тираспольському повіті заготівля худоби для потреб армії відбувалася до 30 березня за допомогою закупівлі її земськими агентами на базарах, а з 9 травня до кінця року реквизиційним засобом.⁶⁶⁸

2. Реквизицію здійснювали волосні реквизиційні комісії у складі голови і двох членів управи, двох гласних від земських зборів і ветеринарного лікаря-консультанта.⁶⁶⁹

3. Труднощі зустрічались через те, що населення віддавало ту худобу, яку саме вважало за потрібне і траплялися випадки, коли за планами волосних комісій забиралась остання голова ху-доби у господарстві.

4. Населення, розуміючи необхідність постачання харчування армії, віддавало худобу без нарікань, не дивлячись на високі ціни на базарну худобу.⁶⁷⁰

5. На питання, чи вчасно виконувалося постачання худоби, Тираспольське земство відповіло, що план виконувався своєчасно і до кінця жовтня був виконаний весь річний план.⁶⁷¹

У наступній таблиці подано інформацію про розподілення коштів, наданих Міністерством землеробства на заготівлю худоби:⁶⁷²

Назва повіту	Отримано авансом	Витрачено	Залишилося	Перевитрата
Тираспольський (станом на 15 жовтня 1916 р.)	1389301 крб. 39 коп.	1250899 крб. 72 коп.	138401 крб. 67 коп.	-

З квітня по вересень 1916 року Тираспольським повітом було поставлено державі: 8744 голів великої рогатої худоби у кількості 170226 пудів м'яса, на суму 1054445 крб. 15 коп.; 5778 голів овець у кількості 14277 пудів м'яса, на суму 114213 крб.; 92 свині у кількості 618 пудів м'яса, на

⁶⁶⁷ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.188-189

⁶⁶⁸ Там само. – С. 192

⁶⁶⁹ Там само. – С. 193

⁶⁷⁰ Там само. – С. 194

⁶⁷¹ Там само. – С. 195

⁶⁷² Там само. – С. 196

суму 7174 крб. 75 коп. Всього поставлено 14614 голів худоби, 185123 пуди м'яса, на суму 1175832 крб. 90 коп.⁶⁷³

1917 рік

На засіданні Херсонських губернських зборів чергової сесії 1917 року було складено план заготівлі худоби для потреб армії для Херсонської губернії на 1917 рік, де була розглянута схема професора Челинцева, яку він запропонував на Харківському з'їзді уповноважених з заготівлі худоби. У ній йшла мова про те, що у населення можна ліквідувати до 10% корів і 16% волів.

Беручи до уваги цей принцип, управа зробила розрахунки для заготівлі худоби по повітам губернії. За цими розрахунками Тираспольське земство повинно було заготувати 11665 голів худоби, що на 2305 голів більше, ніж у 1916 році.⁶⁷⁴

Губернським комітетом було встановлено тверді ціни на худобу на 1917 рік, за якими худоба вагою 15 пудів і нижче мала коштувати 6 крб. 25 коп; худоба вагою до 25 пудів коштувала з надбавкою 10 коп. на кожен пуд; від 26 пудів до 35 – надбавка по 5 коп.; худоба вагою 35 пудів і вище мала коштувати 7 крб. 75 коп.

У порівнянні з 1916 роком, ціна м'яса у 1917 році збільшилась на 50 коп. за пуд, так як у наслідок ліквідації худоби для потреб армії, ціни на неї значно збільшились.⁶⁷⁵

Окремо розглядалося питання щодо заготівлі сала, якою займався уповноважений Г.П.Гнедич, що повинен був постачати армії щомісячно 30000 пудів сала, але зібрати такої кількості на території Бессарабської і Херсонської губерній не міг. Останні телеграми у 1916 році головного уповноваженого вимагали від керівництва губерній придбання у населення всіх відгодованих свиней. Але за постановою губернського комітета, у населення необхідно було закуповувати не більше 10% свиней, тобто 566579 голів. На долю Тираспольського повіту з цієї цифри випадало 7569 голів.⁶⁷⁶

На утримання ветеринарного персоналу у 1917 році губернським земством Тираспольському повіту було асигновано 3413 крб.⁶⁷⁷

На придбання медичних інструментів асигновано 114 крб., на ліки – 557 крб.⁶⁷⁸

На утримання ізоляційних приміщень при ветеринарних амбулаторіях у селищах Петроверівка, Гофнунгсталь, Гросулове та місті Тирасполь асигновано 800 крб.⁶⁷⁹

Також було асигновано кошти на утримання ветеринарних лікарів при повітових управах. При Тираспольській повітській управі завідував ветеринарною частиною лікар С.І.Тальмонт, якому було асигновано 1800 крб. жалування, 300 крб. квартирних, 270 крб. за 5-річну вислугу.⁶⁸⁰

Дільничним ветлікарям повіту: Уліничу – Дубосари і А.А.Авенаріусу – Демидове було асигновано по 1400 крб. жалування та першого забезпечено квартирою, а другому асигновано 200 крб. квартирних.⁶⁸¹

Дільничним ветфельдшерам повіту: Ярчуку – Тирасполь, Нестерову – Дубосари, Фіровському – Дубосари, Черненку – Гросулове, Білоглазову – Демидове, Долину – Демидове асигновано по 360 крб. жалування. Ветфельдшеру Ярчуку асигновано 80 крб. квартирних, Черненку і Білоглазову – по 60 крб., Нестерова, Фіровського і Долина забезпечено квартирами.⁶⁸²

⁶⁷³ Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917. – С.197

⁶⁷⁴ Там само. – С.198

⁶⁷⁵ Там само. – С.200

⁶⁷⁶ Там само. – С.201

⁶⁷⁷ Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год.// Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1916-1917. – С.80

⁶⁷⁸ Там само. – С.82

⁶⁷⁹ Там само. – С.84

⁶⁸⁰ Там само. – С.222

⁶⁸¹ Там само. – С.223

⁶⁸² Там само. – С.227

Глава V

Медицина на території Одеського військового округу

1. Військово-медичне управління

Крім цивільних медичних закладів, такі установи були і у військових відомствах, зокрема у Одеському військовому окрузі. Для спостереження за медичною частиною цієї організації було створено Військово-медичне управління, яким опікувався військово-медичний інспектор. Управління здійснювало нагляд за виконанням всіх гігієнічних і лікарняно-поліційних заходів по утриманню нижчих військових чинів у військах; нагляд за правильним лікуванням і доглядом хворих військових у лікарняних закладах округу; давало розпорядження щодо забезпечення військ і шпиталів всім необхідним стосовно медичної частини та здійснювало нагляд за військово-ветеринарною частиною.

У військових шпиталях медичною частиною завідували головні лікарі та ординатори, а у військових частинах – старші і молодші лікарі. Крім того, спостереження за влаштуванням військових шпиталів стосовно господарської частини входило до обов'язків окружного інспектора шпиталів. Цю посаду займав начальник місцевих військ округу.⁶⁸³

До військових шпиталів Одеського військового округу належали:

1. Херсонський – розташовувався у м.Херсоні, належав до другого класу. До медичного персоналу цього шпиталю належали: начальник шпиталю, головний лікар, 2 старших ординатора та 4 молодших, 1 керуючий аптекою, 1 рецептаріус, 1 старший фельдшер та 7 молодших, 1 старший аптечний фельдшер та 2 молодших, 1 доглядач, 1 комісар, 1 бухгалтер, 4 священника, 4 причетника, 1 старший писарчук та 1 молодший, 1 старший фельдфебель, 1 старший доглядач за речами хворих, 1 молодший каптенармус, 1 молодший наглядач за пральнею, 4 молодших завідуючих шпитальними відділеннями, 9 старших палатних рядових, 18 молодших палатних рядових, 70 лазаретних служителів.

2. Симферопольський – розташовувався в м.Симферополі, належав до першого класу. До медичного персоналу цього шпиталю належали: начальник шпиталю, головний лікар, 1 старший ординатор та 2 молодших, 1 керуючий аптекою, 1 рецептаріус, 1 старший фельдшер та 4 молодших, 1 старший аптечний фельдшер та 1 молодший, 1 доглядач, 1 комісар, 1 бухгалтер, 3 священника, 3 причетника, 1 старший фельдфебель, 1 старший доглядач за речами хворих, 1 молодший каптенармус, 1 молодший наглядач за пральнею, 2 молодших завідуючих шпитальними відділеннями, 4 старших палатних рядових, 10 молодших палатних рядових, 50 лазаретних служителів.

3. Бендерський – розташовувався у м.Бендери, належав до першого класу. До медичного персоналу цього шпиталю належали: начальник шпиталю, головний лікар, 1 старший ординатор та 2 молодших, 1 керуючий аптекою, 1 рецептаріус, 1 старший фельдшер та 4 молодших, 1 старший аптечний фельдшер та 1 молодший, 1 доглядач, 1 комісар, 1 бухгалтер, 3 священника, 3 причетника, 1 старший фельдфебель, 1 старший доглядач за речами хворих, 1 молодший каптенармус, 1 молодший наглядач за пральнею, 2 молодших завідуючих шпитальними відділеннями, 4 старших палатних рядових, 10 молодших палатних рядових, 50 лазаретних служителів.

4. Тираспольський – розташовувався у м.Тирасполі, належав до першого класу. До медичного персоналу цього шпиталю належали: начальник шпиталю, головний лікар, 1 старший ординатор та 2 молодших, 1 керуючий аптекою, 1 рецептаріус, 1 старший фельдшер та 4 мо-

⁶⁸³ Военное обозрение Одесского Военного Округа. – Одесса, 1871. – С.610

лодших, 1 старший аптечний фельдшер та 1 молодший, 1 доглядач, 1 комісар, 1 бухгалтер, 3 священника, 3 причетника, 1 старший фельдфебель, 1 старший доглядач за речами хворих, 1 молодший каптенармус, 1 молодший наглядач за пральнею, 2 молодших завідуючих шпитальними відділеннями, 4 старших палатних рядових, 10 молодших палатних рядових, 50 лазаретних служителів.

5. Керч-Єнікальський – розташовувався в м.Єнікалі, належав до першого класу. До медичного персоналу цього шпиталю належали: начальник шпиталю, головний лікар, 1 старший ординатор та 2 молодших, 1 керуючий аптекою, 1 рецептаріус, 1 старший фельдшер та 4 молодших, 1 старший аптечний фельдшер та 1 молодший, 1 доглядач, 1 комісар, 1 бухгалтер, 3 священника, 3 причетника, 1 старший фельдфебель, 1 старший доглядач за речами хворих, 1 молодший каптенармус, 1 молодший наглядач за пральнею, 2 молодших завідуючих шпитальними відділеннями, 4 старших палатних рядових, 10 молодших палатних рядових, 50 лазаретних служителів.

До військових напівшпиталів Одеського військового округу належали:

1. Ростовський – розташовувався у місті Ростові. До медичного персоналу цього шпиталю належали: начальник шпиталю, головний лікар, 1 молодший ординатор, 1 керуючий аптекою, 1 старший фельдшер та 2 молодших, 1 старший аптечний фельдшер, 1 доглядач, 2 священника, 2 причетника, 1 старший фельдфебель, 1 молодший каптенармус, 1 молодший завідуючий шпитальними відділеннями, 2 старших палатних рядових, 5 молодших палатних рядових, 28 лазаретних служителів.

2. Перекопський – розташовувався у місті Перекопі. До медичного персоналу цього шпиталю належали: начальник шпиталю, головний лікар, 1 молодший ординатор, 1 керуючий аптекою, 1 старший фельдшер та 2 молодших, 1 старший аптечний фельдшер, 1 доглядач, 2 священника, 2 причетника, 1 старший фельдфебель, 1 молодший каптенармус, 1 молодший завідуючий шпитальними відділеннями, 2 старших палатних рядових, 5 молодших палатних рядових, 28 лазаретних служителів.⁶⁸⁴

Обов'язки начальників військових шпиталів покладались: у містах Симферополь і Херсон – на губернських військових начальників, у містах Бендери і Керч – на командирів батальйонів фортець, у місті Тирасполі – на командира 5-ї паркової артилерійської бригади, у місті Ростові – на командира 4-ї резервної артилерійської бригади, у місті Перекопі – на начальника повітової команди.

У шпиталях 2-го класу для офіцерів і чиновників військового відомства розташовувалось 10 штатних ліжок та 5 запасних. Для нижчих чинів – 300 штатних ліжок та 100 запасних.

У шпиталях 1-го класу для офіцерів і чиновників військового відомства розташовувалось 5 штатних ліжок та 2 запасних. Для нижніх чинів – 150 штатних ліжок та 50 запасних.

У напівшпиталях для офіцерів і чиновників військового відомства розташовувалось 3 штатних ліжка та 1 запасне. Для нижчих чинів – не більше 100 штатних і запасних ліжок.

Крім того, до Симферопольського військового шпиталю було приєднано відділення, влаштоване при Сакських мінеральних грязях, в с.Саках, у м.Євпаторії на 200 нижчих чинів та 20 офіцерів. Сакське відділення відкривалося тільки на літо і розташовувалось у дерев'яних бараках.

Для забезпечення військ і лікарняних закладів військово-сухопутного і морського відомств, а іноді і закладів цивільного відомства медикаментами, припасами, посудом і іншими аптечними предметами, в окрузі було засновано Херсонський аптечний магазин з наступним штатом: 1 керуючий магазином, 1 старший фармацевт, 2 старших аптечних фельдшера, 2 молодших аптечних фельдшера, 1 бухгалтер, 2 писарчука. Магазин підпорядковувався військово-медичному інспектору округу.

2. Лікарні цивільного відомства

На території Одеського військового округу розташовувались також і лікарні цивільного відомства.⁶⁸⁵

⁶⁸⁴ Военное обозрение Одесского Военного Округа. – Одесса, 1871. – С.611

⁶⁸⁵ Там само. – С.612-619

В яких пунктах влаштовано лікарні	Якому відомству належать	Кількість ліжок	За рахунок чого утримуються	У яких будівлях розташовані	Примітки
У Херсонській губернії					
В м.Херсоні. 1.Губернська земська лікарня (при цій лікарні було відділення для душевно-хворих осіб)	земству	80	за рахунок земства	у будівлях богоугодних закладів, що перейшли до земства від колишнього Херсонського Приказу громадської опіки	у всі лікарні цивільного відомства приймали і військових чинів за сплату, у тих випадках, коли не вистачало місць у лазаретах
2.Єврейська лікарня	міському єврейському товариству	40	на кошти коробочного збору і приватної сплати	у будинку купця Фексера, за наймом	
У м.Бериславі. 3.Земська лікарня	земству	24	за рахунок сплати за лікування	у найманому будинку	
У м.Миколаєві. 4.Міська лікарня	місту	100	на кошти міста	у старій будівлі Миколаївського морського шпиталю	
5.Єврейська лікарня	міському єврейському товариству	15	на кошти коробочного збору	у будинку господині Сенявиної, за наймом	
У м.Єлисаветграді. 6.Міська лікарня	місту	165	за рахунок хворих	у міських будівлях	
У м.Бобринця. 7.Земська лікарня	земству	17	за рахунок земства та сплати за лікування	у найманій будівлі	
У м.Дубосарах. 8.Земська лікарня	земству	13	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У м.Ананьєві. 9.Земська лікарня	земству	20	за рахунок хворих	у найманій будівлі	
У с.Ісаєве (Ананьївського повіту). 10.Земська лікарня	земству	10	за рахунок земства і сільської громади	у власній будівлі	
В с.Великий Нагартів (Херсонського повіту). 11.Земська лікарня	земству	10	за рахунок земства и сільської громади	у найманій будівлі	
В с.Валегоцулове (Ананьївського повіту). 12.Земська лікарня	земству	10	за рахунок земства і сільської громади	у громадській будівлі	
В м.Березівці (Ананьївського повіту). 13.Земська лікарня	земству	15	за рахунок пожертв і земства	у найманій будівлі	

У м.Олександрії. 14.Земська лікарня	земству	45	за рахунок земства і сплати за лікування	у найманій будівлі	
У с. Глинське (Олександрійського повіту). 15.Земська лікарня	земству	10	за рахунок земства	у громадській будівлі	
У с.Бокове (Олександрійського повіту). 16.Земська лікарня	земству	10	за рахунок земства	у громадській будівлі	
У м.Маяках (Одеського повіту). 17. Земська лікарня	земству	8	за рахунок земства	у громадській будівлі	
У м.Одесі. 18.Міська лікарня (при лікарні є відділення для душевнохворих осіб, для породіль, лиманне відділення, розташоване біля Хаджибеївського лиману на дачі Карлсберга)	місту	865	за рахунок громадської опіки і міських коштів	у міських будівлях	лиманне відділення відкривається тільки на літо
19. Єврейська лікарня	міському товариству	120	за рахунок коробочного збору та міста	у лікарняній будівлі, придбаній єврейським товариством	
У м.Очакові. 20. Земська лікарня	земству	10	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У м.Северинівка (Одеського повіту). 21.Земська лікарня	земству	10	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У Єкатеринославській губернії					
У м.Єкатеринославі. 22. Губернська земська лікарня (при лікарні є відділення для душевнохворих осіб на 40 ліжок)	земству	198	за рахунок коштів громадської опіки, переданих земству	у будівлі богоугодних закладів	
23. Єврейська лікарня	міському єврейському товариству	30	за рахунок єврейського товариства	у найманій будівлі	
У м.Бахмуті. 24. Земська лікарня	земству	30	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У м.Олександрівську. 25. Земська лікарня	земству	30	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У м.Ростові (на Дону). 26. Міська лікарня	місту	60	на кошти міста	частина у міській будівлі, частина у найманій	
У м.Мариуполі. 27. Військово-тимчасова лікарня	земству	10	за рахунок коштів громадської опіки, переданих земству	у найманій будівлі	

У посаді Азов. 28. Громадська лікарня	громаді по- саду	30	за громадські кошти	у найманій будівлі	
На Луганському гірському заводі (Слов'яносербський повіт). 29. Лікарня	гірському відомству	40	за кошти гірського відомства	у будівлі гірського відомства	
У м. Таганрозі 30. Міська лікарня	місту	70	за раху- нок коштів громадської опіки	у будівлі богоугод- них закладів	
31. У м. Алферове (Верхньо- Дніпровського повіту)	земству	8	за рахунок земства	у громадській будівлі	
32. В с. Покровському (Олександрійського повіту)	земству	10	за рахунок земства	у громадській будівлі	
33. В с. Єкатеринівці (Ростовського повіту)	земству	6	за рахунок земства	у громадській будівлі	
34. В с. Кагальнику (Ростовського повіту)	земству	8	за рахунок земства	у громадській будівлі	
В Бессарабській області					
В м. Кишиневі. 35. Обласна земська лікарня (при лікарні є відділення для душевно-хворих осіб на 40 ліжок)	земству	100	за раху- нок коштів громадської опіки, пере- даних зем- ству	у будівлі богоугод- них закладів	
36. Єврейська лікарня	міському єврейському товариству	70	за рахунок коробочного збору	у лікарняній будівлі	
У м. Бельцах. 37. Єврейська лікарня	міському єврейському товариству	30	за рахунок коробочного збору	у найманій будівлі	
У Таврійській губернії					
У м. Керчі. 38. Міська лікарня	місту	32	на кошти міста	у міській будівлі	
У м. Симферополі. 39. Губернська земська лікарня (при лікарні є відділення для душевно-хворих осіб на 30 ліжок)	земству	100	за рахунок земства	у будівлі богоугод- них закладів	
40. Єврейська лікарня	міському єврейському товариству	20	за рахунок коробочного збору, по- жертв	у лікарняній будівлі	
У м. Севастополі. 41. Міська лікарня	місту	20	за рахунок міста і зем- ства	у найманій будівлі	
У м. Ялті. 42. Земська лікарня	земству	15	за рахунок земства	у земській будівлі	
У м. Євпаторії. 43. Земська лікарня	земству	2	за рахунок земства	у найманій будівлі	

У м.Феодосії. 44. Земська лікарня	земству	30	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У м.Алешках. 45. Тимчасовий земський лікарняний покій	земству	10	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У м.Мелитополі. 46. Земська лікарня	земству	30	за рахунок земства	у найманій будівлі	
У м.Бердянську. 47. Міська лікарня	місту	35	за рахунок міста	у міській будівлі	

Глава VI

Курорти

Будаки

Курорт «Будаки» був відомим з давніх часів на півдні Росії, особливо у Кишиневі і на території всієї Бессарабії. На окремих територіях про нього мало знали через те, що його власник (у 1897 році про нього йдеться як про померлого) А.П. Демидов не був зацікавлений у розповсюдженні слави про свій Будаки як про курорт, а користувався ним, як багатим маєтком, і виділяв лише кілька невеликих хатинок для осіб, що приїжджали купатися на лиман.

Наступний власник Будаки Х.С. Асвадуров у 1887 році здав маєток у оренду В.П. Андрузському, який, бажаючи створити справжній курорт, вклав у нього багато праці і грошей, але через хворобу не зміг довести справу до кінця і в 1892 році продав його новому власнику П.А. Демидову. Демидов теж користувався курортом як простим маєтком. У 1896 році він здав Будаки у оренду на 12 років лікарю Б.С.Нерцу.

Будаки мав багаті природні умови: солоний лиман з лікувальними властивостями, глибокі залежі м'якої чорної багнюки, берег моря з чудовим піском, старовинний парк, в якому розташовувались будинки для приїжджих. Повітря над Будаками було морським і разом з тим степовим, незвичайно чистим з частинками солі і завжди з достатньою кількістю вологи, завдяки близькому розташуванню лиману і моря. Завдяки відсутності пилюки і корисному повітрю, Будакиський курорт був чудовим куточком для людей, що мали проблеми з диханням, особливо під час весни, яка там була особливо гарною.

Хворі мали можливість вживати мінеральні води, молоко, кефір і навіть кумис. Для приготування кумису було запрошено спеціаліста-татарина. Також хворі мали можливість приймати різні ванни, а у кінці літа переходили на виноградне лікування.

На території Бессарабії було кілька курортів, але лікар Нерц вважав, що його курорт найбільш пристосований для відвідувачів, так як він зробив все можливе, щоб усунути недоліки. Нерц змалював свій курорт наступним чином: «Будакиський солоний лиман тягнеться паралельно морю на 18 верст в довжину і біля Бугаза з'єднується з морем через посредство Дністровського лимана, з котрим він з'єднується вузькими, штучними каналами (єриками, штучними для ловли кефалі). На всьому протяженні 18 верст лиман відокремлюється від моря вузькою (40-80 сажень ширини) піщаною Будакиською косою (сажень – 2,1 м. Авт.). Будакиський лиман ніколи не висихає і не мелеє. Процентне вміст солі в ньому 3,5 по Боме. По аналізу професора Веріго в одному літрі води удельного ваги 1,020 міститься: хлористого натрію – 18,587, калію – 2,097, магнію – 2,946, сернокислої извести -1,074, магнізії – 1,612, бромистого магнію – 0,045. Результат означеного аналізу – лиманна Будакиська рапа являється самостійним лікувальним матеріалом, відзначається кріпкістю від морської води і хімічним характером своєї соляної маси від рапи обох Одеських лиманів. По мненню покійного професора Маровського, Будакиський лиман по фізіологічному впливу на організм вище в деяких випадках Одеських лиманів, так як в ньому багато серно-кислого натрію і серно-кислої магнізії і мало гіпсу...»

Характеризуючи багнюку, лікар Нерц порівнює її з багнюкою Одеських лиманів за кількістю мінеральних і органічних домішок. Але зазначає перевагу Будакиського лиману перед Одеськими в тому, що він не міліє і розташований біля парку і села, що важливо для хворих. Також лиман добре впливає на дітей, хворих на золотуху, на людей, що мають хвороби шкіри, ревматизм у всіх його різновидах, жіночі хвороби, хвороби серця, нервові хвороби, хвороби кісток і суглобів, при запаленні черевних органів. Повітря Будаки добре впливає на людей, що мають хвороби легень та сухоти.

У 1896 році Будаки відвідали мешканці Бессарабії, Одеси, Варшави, Херсонської, Могилевської, Воронежської губерній та С.-Петербургу. Приїжджих прибуло стільки, що в селі всі хати були зайняті. Цьому посприяло те, що хворі дізналися про будівництво ванного павільйону. Багато хворих вилікувалось зовсім, багато стали почувати себе краще.

Лікарем Нерцем зазначено, що у 1896 році було побудовано павільйон для теплих ванн на 4 номери, кожен з яких мав по 2 роздягальні, з обох боків. Всі номери високі, чисті, просторі, без протягів. Ванни користувались великою популярністю. Прийом хворих здійснювався з 6-ї ранку до 6-ї вечора. Ванний павільйон було побудовано біля буфету та мебльованих кімнат, розташованих на території парку. Всього кімнат нараховувалось 50. Також курорт мав сімейні квартири з 2-х-4-х кімнат і кухні. Крім того, всі будинки селяни Будаку здавали приїжджим за невеликі кошти. На березі лиману було побудовано чоловічі і жіночі купальні зі сплатою 3 карбованці за сотню дорослих білетів і по 1 карбованцю за сотню дитячих. У 1897 році було почато будівництво купалень на березі моря, який у Будаку був чудовим – широкий, без каміння, рівний, з піщаним та рівним дном.

Біля парку і лиману розташовувався виноградник, де у другій половині серпня дозрівав цілющий рожевий виноград та багато інших сортів. Лікар Нерц дав таку характеристику будакському винограду: «...Виноград здешний прекрасного качества, продается много дешевле, чем на других виноградных курортах, по 5 копеек за фунт...» (фунт – 409,5 г. Авт.) Крім того, лікар Нерц охарактеризував місцевість, де розташовано виноград, як ізольовану від пилу і прекрасно розташовану для прогулянок.

Харчувались хворі у ресторані, який відкривався 20 травня. Готували там завжди на маслі, продукти були свіжими, ціни доступними: обід з двох страв коштував 12 крб. на місяць, з трьох страв – 15 крб., порція – від 20 до 30 коп. Напої продавалися в буфеті: чай – 5 коп., склянка кип'яченої води – теж 5 коп., самовар – 15 коп.

Кожного дня було організовано поїздки у місто за 60 коп. туди і назад.

Лікар мешкав на курорті постійно, крім того, весь сезон працювала аптека і фельдшер при ванному відділенні.

Хворі мали можливість постійно отримувати свіжі газети і журнали, кататися на яхті, грати на піаніно, в крокет та інші ігри, два рази на місяць грав оркестр.

Номери для хворих здавалися на сезон, на півсезону і на добу. Коштували за сезон від 30 до 120 крб., за півсезону – від 20 до 70, за добу – від 1 крб. до 2-х. У номерах були тільки матраци, а постільну білизну, ковдри і подушки потрібно було привозити з собою. Ті, що приїжджали на добу, могли отримати постіль за додаткову плату.

Про транспорт, яким можна дістатися на курорт, лікар Нерц повідомляє так: «...Из Одессы на пароходе «Тургенев» ежедневно в 7 ч. утра, кроме субботы. Из Аккермана в Одесу в 1 1/2 дня. Линейка отходит из Будак в город в 7 часов утра; из Аккермана на Будаки в 2 часа дня. Городская станция – Центральная гостинница Гассерта. Плата за проезд 60 коп. Кроме того, на пристани есть всегда извозчики городские, которые доставляют на Будаки. Плата по соглашению (обыкновенно 3 рубля). Фаэтон во всякое время дня, но не ночи, можно иметь по заказу из Будак в Аккерман или обратно за плату 5 рублей в конец. Фаэтон на море (до кордона) во всякое время дня 1 рубль в час. Линейка на море отходит утром и после обеда; плата 5 коп. в конец.

Деньги за номера уплачивают вперед. Живущих в номерах покорнейше просят не готовить на бензиновых или керосиновых машинках, во избежание неприятного запаха и мух для соседней.

Корреспонденцию (простую, заказую и денежную) на имя приезжающих больных можно адресовать – Аккерман, курорт Будаки, доктору Б.С.Нерцу, передать... Телеграммы — Аккерман, Нерцу передать... Почта отправляется и доставляется ежедневно. За всеми справками прошу обращаться: Аккерман, д-ру Борису Семеновичу Нерцу. Телеграммы – Аккерман, Нерцу».⁶⁸⁶

Майже на 10 років раніше того моменту, коли лікар Нерц випустив свою брошуру про курорт Будаки, в Одеському Бальнеологічному товаристві було створено комісію для перевірки місцевостей Акерману, Шабо і Будаки, з метою з'ясування придатності цих місцевостей для курортів.

Екскурсія відбулася 7 і 8 вересня 1886 року. До її складу увійшли члени Бальнеологічного товариства К.Р.Генріхсен, Г.М.Мейер, О.О.Мочутковський і А.В.Чаушанський.⁶⁸⁷

В Будаки комісія потрапила 8 вересня. Ось яку характеристику дали члени комісії цьому курорту: «...Будакский (Шабалатский) соленый лиман, содержащий минеральные грязи, находится в южной Бессарабке, в 23 верстах от Аккермана. Лиман, имеющий в длину 18 и в ширину от 2,1\2 до 5 верст, расположен с С.-В. на Ю.-З., параллельно морю, с которым соприкасается на протяжении 18 верст Ю.-В. берегом, состоящим из узкой (150-200 шагов ширины), низкой, песчаной

⁶⁸⁶ Курорт «Будаки» близ Аккермана Бессарабской губернии. – Аккерман, 1897. – С.3-14

⁶⁸⁷ Мочутковский О. Отчет об экскурсии комиссии Одесского Бальнеологического Общества в Шабу и Будаки. – Одесса, 1888. – С.1

полосы. Более широкий (до 1 версты) низкий С.-В. берег отделяет лиман Днестровский (пресный) от Будацкого близ Цареградских гирл, места соединения Днестровского лимана с морем; весь С.-В. берег прорезан рядом искусственных, очень узких и мелких каналов (ериков), прорытых для целей рыбной ловли, и соединяющих с одной стороны оба лимана, а с другой стороны, хотя и не непосредственно, — Будацкий лиман с морем. При В. ветрах морская вода не только наполняет ерики, но доходит даже до г.Аккермана, находящегося при Днестровском лимане, в расстоянии 18 верст от гирл. По словам старожила, несколько лет тому назад Будацкий лиман соединялся с морем непосредственно двумя узкими, естественными каналами; в настоящее время постоянным наносом морского песка каналы эти совершенно засыпаны...»⁶⁸⁸

Далі комісія характеризує само селище Будаки: «...Над котловиною на З. и С.-З. берегах расположены селение и усадьба Будаки, принадлежат братьям Асвадуриным. Сюда съезжаются больные для пользования грязями, морскими и лиманными купаньями. Селение Будаки (51 двор и 286 жителей) состоит из двух, параллельных берегу, улиц с 4 рядами домов, построенных по типу домов немецких колоний, около домов посажена акация...»⁶⁸⁹

Комісією було також оглянуто дно лиману, з'ясовано температуру води (у липні — 28°R), відстань від Будака до моря (2,5 версти), досліджено морський берег, санітарні умови утримання хворих.

У результаті своїх досліджень комісія зробила наступні висновки:

«...Будаки могут служить местом, куда можно посылать больных, требующих слабого лиманного лечения: старики, дети, малокровные и золотушные. Чистый степной и морской воздух этой местности заслуживает особенного внимания для этой категории больных...»⁶⁹⁰

Комісія звернула увагу місцевих жителів на те, що вкрай необхідно відремонтувати будівлі для хворих і спорудити нове приміщення для прийняття ванн.

Шабо

Комісія, створена в Одеському Бальнеологічному товаристві для перевірки місцевостей Акерману, Шабо і Будаки, з метою з'ясування придатності цих місцевостей для курортів, екскурсія якої відбулася 7 і 8 вересня 1886 року у складі членів Бальнеологічного товариства К.Р.Генріхсена, Г.М.Мейера, О.О.Мочутковського і А.В.Чаушанського, оглянула колонію Шабо.

Стосовно цієї місцевості було складено таку характеристику: «Швейцарская колония и русский посад Шаба (от турецкого слова «ашага баг» — нижние сады) находятся в южной Бессарабке, на Ю.З. берегу Днестровского лимана, в 6 верстах от г.Аккермана и в 9 от берега Черного моря. Колония и посад (составляющий продолжение колонии) расположены по отлогому скату берега. Колония состоит из трех параллельных лиману улиц (Нижней, Верхней, Средней): нижняя, как показывает название, расположена не высоко над уровнем лимана, средняя и верхняя — несколько выше. По обеим сторонам широких, но пыльных улиц, в чистых, обсаженных акацией дворах, построены небольшие красивые домики колонистов, с выходящими на улицу полисадниками; дворов в колонии и посаде 800 при 3000 жителей. К С.-З. от колонии на протяжении 6 верст до г.Аккермана тянутся виноградные сады; к Ю.-З. (за посадом) виноградные сады и степь (до моря) к З. и Ю.-З. степи. Почва в колонии и посаде песчанная: серо-желтый песок. Берег лимана в Шабе низменный, песчаный, к С.-З. и Ю.-В. более возвышенный, скалистый. Разбросан и состоит из нескольких улиц, расположенных на холмистой местности. В посаде есть очень красивые, удобные дома, но большая часть посада состоит из хат.

С учреждением в 1885 г. прямого пароходного сообщения между Аккерманом и Одессой, Шаба стала летним пригородом Одессы: с июня месяца в Шабу начинают съезжаться как дачники, так и лица, пользующиеся здесь кумысом и виноградом. Кумыс (степной) приготавливается с 1886 г. под наблюдением доктора Шера (цена бутылки 50 коп.).

Лечение виноградом начинается со второй половины августа. Цена квартир в колонии Шабо, вследствие постоянно увеличивающегося числа приезжих, быстро повышается: квартира в 3-4

⁶⁸⁸ Мочутковский О. Отчет об экскурсии комиссии Одесского Бальнеологического Общества в Шабу и Будаки. — Одесса, 1888. — С.5-6

⁶⁸⁹ Там само. — С.7

⁶⁹⁰ Там само. — С.9

комнаты стоит тепер от 25-75 р. в месяц и от 100 до 200 р. в сезон, отдельные комнаты 5-20 руб. в месяц. Недурной стол из 2-3 блюд от 15-25 руб. в месяц...»⁶⁹¹

Члени комісії також відзначили, що у 1887 році на Верхній вулиці було побудовано гарний майже міський будинок з мебльованими кімнатами. Кімнати здавалися приїжджим. Будівництво такого ж будинку розпочалося на Нижній вулиці у гарному садку. Два садки у Шабо мали невеликі сцени, де грав оркестр, музикантами якого були колоністи. Також влаштовувались вистави та танцювальні вечори.

Сполучення Шабо з Акерманом забезпечували візники, а у 1887 році було влаштовано сполучення за допомогою парового катеру, що здійснював кілька рейсів на день.⁶⁹²

Щодо курорту Шабо комісією було зроблено такі висновки: Шабо може виконувати роль недорогого курорту для виноградного лікування. Лікувальні сорти розводяться там у достатній кількості і за своїми якостями відповідають лікарським вимогам; треба більше приділити уваги лікуванню кумисом, яке завдяки прекрасному повітрю могло б тривати з початку весни до кінця осені; необхідно знизити ціни на лікувальні сорти винограду; звернути увагу на розведення ранніх сортів винограду; також необхідно довше витримувати вина.⁶⁹³

Курорт «Каролино-Бугаз»

Ще один курорт, дуже популярний як у дореволюційний час, так і у наш, це курорт «Каролино-Бугаз». Далі подано нарис про діяльність курорту станом на 1889 рік:

«О «Каролино – Бугаз» почти ничего не появлялось в печати. Быть может, многим русским даже не было известно о существовании такого курорта вблизи Одессы. Слава о целебных свойствах Каролины-Бугаз держалась в народной молве. Из окрестностей ближайших городов и селений ежегодно стекались больные для пользования купаньями в море, лимане и соляном озере, многие пользовались виноградом, и таким образом народная молва, мало по малу, разносила по разным уголкам юга славу о целебных свойствах воздуха и купаний в Каролине-Бугазе. Из года в год Каролина-Бугаз начала приобретать все большую известность, некоторые врачи заинтересовались этой местностью, о которой хотя ничего и не говорилось в медицинских альманахах, но за которую явствовало действительность и о которой говорили сотни людей, получивших исцеление. Начался ряд исследований, приведших к тому выводу, что целебная грязь и рапа Бугазского соляного лимана почти не отличается от рапы и грязи Андреевского лимана. Так дело обстояло до прошлого года, когда местная печать, по инициативе некоторых бальнеологов, начала распространять более подобные и научно-обоснованные сведения о «Каролине-Бугазе».

Это обстоятельство еще раз явно свидетельствует о том, как мы, русские, вообще относимся к природным богатствам нашего отечества. Тогда как около ближайших к Одессе лиманов выстроены чуть ли не миллионные сооружения, и слава о целебности лиманов и их грязи по всей Европе, «Каролина-Бугаз», имеющая неоспоримые и несравненные перед ближайшими курортами преимущества, оставалась в сравнительно малой известности в медицинском мире. Необходимо заметить, что до конца 1897 года в «Каролино-Бугазе» не имелось никаких специальных помещений для приезжих больных, не было ни грязелечебницы, ни купален. Только в прошлом году было приступлено к более обстоятельному изучению достоинств «Каролино-Бугаз». На той площади имения, которая составляет именно курортную его часть, выстроены небольшая грязелечебница, купальни в море и лимане и 30 дач для больных; были сделаны, по мере средств, необходимые насаждения, расширен парк, расчищены виноградники и установлено регулярное пассажирское движение между Большими Гирлами, Овидиополем, Аккерманом и «Каролино-Бугазом», для чего приобретена паровая яхта «Константин». В первый же год незначительное благоустройство курорта дало поразительные результаты. Наплыв больных был настолько велик, что не хватило помещений для них и пришлось все крестьянские избы отдать в пользование приезжих; некоторые же из прибывших почти со всех концов России вынуждены были, за отсутствием какого-либо

⁶⁹¹ Мочутковский О. Отчет об экскурсии комиссии Одесского Бальнеологического Общества в Шабу и Будаки. – Одесса, 1888. – С.4-5

⁶⁹² Там само. – С.5

⁶⁹³ Там само. – С.8-9

подходящего помещения в «Каролино-Бугазе», селиться в ближайших городах и селениях: Аккермане, Овидиополе, Шабо, Роксоланах и др. Понятно, что все воздвигнутое и установленное является первым скромным камнем фундамента будущего грандиозного курорта и следует надеяться, что «Каролино-Бугаз» в ближайшем будущем займет лучшую страницу в истории наших отечественных курортов.

Хаджибейский лиман (близ Одессы), окруженный дорогостоящими лимано- и грязелечебными заведениями, привлекает массу больных. Другой лиман Андреевский (Куяльницкий), по своим лечебным свойствам пользующийся заслуженной славой, своему устройству и обстановке, по сознанию Одесского городского общественного управления, ни к коем случае не может подходить под название благоустроенного курорта.

Вот что говорит доктор Е.М.Брусиловский в брошюре об условиях жизни на Куяльницком лимане: *«Условия жизни (курсив подлинника) не могут вполне удовлетворить тем требованиям, которые обыкновенно представляют к первоклассному курорту».* *Беспристрастно разобрав общие условия жизни на лимане, доктор замечает: «Благоустройство курорта сильно тормозится отсутствием здесь в достаточном количестве хорошей пресной воды, которую приходится доставлять сюда из города по железной дороге в вагонах-цистернах. Необходимо более правильное и удобное устройство жилых помещений для больных, живущих на лимане. Хотя многие дачи можно считать вполне благоустроенными. Тем не менее большинство из них не удовлетворяет ни гигиеническим требованиям, ни условиям обычного комфорта и удобств, столь необходимых для каждого больного».*

Известный русский профессор Московского университета В.С.Богословский говорит об одесских лиманах «Андреевском» и «Хаджибеевском» следующее: *«В устройстве помещений и бальнеологических приспособлений остается много желать. В настоящее время жизнь неудобная и весьма дорогая, в особенности чувствуется недостаток в пресной воде и хороших съестных припасах».* Комментарии к этому, нам кажется, излишни.

Преимущества «Каролино-Бугаз» перед Одесским курортом заключаются в ее исключительном географическом положении и ее климатических особенностях. Сама природа наделила ее неоценимыми богатствами. «Каролино-Бугаз» представляет пункт, дающий возможность пользоваться:

1. Морскими купаньями.
2. Лимано-соляным купаньем.
3. Лимано-пресным купаньем.
4. Грязевыми ваннами.
5. Рапными ваннами.
6. Виноградным лечением.
7. Кумысом и кефиром.
8. Климатической станцией.

Природа чудно сгруппировала при наиболее благоприятнейших климатических условиях море, лиман, соляное озеро, степь и плодороднейшую черноземно-песчаную косу, на которой произрастают лучшие сорта лечебного винограда.

Распространяться о том, что признано всем медицинским миром, о целебных свойствах лиманов, что самый радикальный способ лечения ревматизмов, некоторых сыпных болезней, английской болезни, сифилиса, женских болезней и многих других представляет пользование иодисто-бромисто-грязевыми ваннами, значит повторять азбучные истины. Лиманы привлекают сотни тысяч больных из самых отдаленных пунктов всех стран, соляно-грязевый ил, как драгоценный материал, привозится издалека и продается, в некоторых местах, в аптеках на вес. К несчастью для больных, в Европе мало находится таких целебных местностей, и это еще более возвышает их значение и ценность; поэтому открытие где-либо подобной Силоамской купели может почитаться эпохой для страждущего человечества.

Россия недаром считается страной непочатых богатств, она богата также и этого рода сокровищами, но то, что прославлено на западе всемогущей рекламой, обретается в нашем отечестве в зародышном состоянии. На юге России Черное море и его лиманы представляют сокровище, подобное которому трудно найти где-либо на свете.

Во всех ближайших окрестностях Одессы нет морского купанья, подобного тому, которым можно пользоваться в водах Черного моря, омывающих берега «Каролино-Бугаза». Ровное песчаное дно углубляется по мере удаления от берега постепенно, так что на расстоянии 15 саж. от берега вода доходит до плеч взрослого человека. Берег, хотя не представляет из себя бухты, но часть прилегающего моря защищена здесь выдающимся мысом Любомильским, что значительно ослабляет волнение при северных и северо-западных ветрах. Мелкопесчаный, он образует пляж,

подобного которому в России нет, а за границей лишь Трувильский и Довильский пляжи могут быть приравнены к «Каролино-Бугазскому». Течение весьма умеренное, ни камней, ни морской травы, ни внезапных углублений дна нет, а чистота и прозрачность воды настолько велика, что дно ясно видно на глубине полутора саженей. Прибой вполне безопасный, вследствие пологости берега. Таковы неоцененные достоинства морского купанья в курорте «Каролино-Бугаз». В Одессе же по сей день не имеется морских городских купален да и нет подходящего места на всем прилегающем к Одессе берегу для постройки таковых. Морские частные купанья в Одессе и в ближайших к ней окрестностях можно разделить на две категории: купальни на Пересыпи, т.е. в бухте, и купанья в открытом море, на Ланжероне и на Фонтанах.

На Пересыпи очень мелко. Приходится от берега пройти на 200 саж, чтобы достичь глубины человеческого роста. Вода переполнена массой растворенных посторонних примесей нерастворимых и суспензированных посторонних частиц и, понятно, богата колониями всевозможных микроорганизмов. И такую воду еще предлагают нагретою в заведениях теплых морских ванн.

В значительно лучших условиях находится купальни на Ланжероне и Фонтанах, но эти купанья значительно отдалены от Одессы и также не могут похвалиться чистотой воды, так как прибоем приносит к береговой линии Ланжерона и Фонтанов нечистоты из города и отбросы с барж, на которых вывозится из порта всякий мусор (баржи выбрасывают в море нечистоты между Люстдорфом и Ланжероном). Кроме того, берег и дно у Ланжерона, Малого, Среднего и Большого Фонтанов покрыты острыми камнями, поросшими скользкой травой, так что при малейшем волнении является опасность для купающихся. Все эти неудобства морского купанья заставляют многих одесситов отправляться на купанье в Люстдорф, где дно песчаное и вода несравненно чище, нежели в упомянутых выше местах, но и в Люстдорфе приходится считаться с неровностями морского дна, с течением и другими аномалиями, исключаящими, в полном смысле этого слова, возможность признать Люстдорф благоприятным пунктом для морских купаний.

«Каролина-Бугаз» лежит в 46°,29' северной широты и 48°,24' восточной долготы, расположена на берегу Черного моря, около устья реки Днестра, который в этом месте образует вид огромного озера, носящего название «Днестровского лимана», с двумя узкими выходами в море, или гирлами. Из последних ближайшее к «Каролино-Бугаз» называется Малым или Очаковским, а другое, Большое или Цареградское, расположено около Большого Бугаза, где помещается маяк того же названия. «Каролино-Бугаз» разделяется резко на две части. Одна из них расположена на плоскости, довольно возвышенной над уровнем моря, и представляет собою одно степное пространство в 360 десятин; другая же в 440 десятин представляет весьма низменную черноземно-песчаную косу, далеко вдающуюся в водное пространство. Переход от одной части к другой, весьма резкий, представляет склон с весьма большим углом падения. Благодаря этому условию, внутренняя коса имеет естественную защиту от северных холодных ветров, что крайне способствует культуре винограда, овощей, фруктов и иных деревьев и представляет драгоценную особенность для дачников и больных в смысле мягкости климата, гарантированного от слишком резких перемен. По середине косы находится соляное озеро «Бугаз», на котором издавна существуют соляные промыслы.

Таким образом, «Каролино-Бугаз» представляет из себя треугольник с очень острой вершиной и с полукруглым основанием, слегка вдающимся в высокий и крутой берег. Одна сторона этого треугольника служит продлением берега Днестровского лимана, другая – берега Черного моря. «Каролино-Бугаз» представляет оконечность Херсонской губернии на границе ее с Бессарабией, которая начинается с правого, противоположного «Каролино-Бугазу», берега Днестровского лимана, на котором расположен город Аккерман.

Температура морского воздуха «Каролино-Бугаз», благодаря громадному водному пространству, ниже, чем на материке и, вместе с тем, равномернее, чем и объясняется здесь большая редкость простуды.

Морской воздух «Каролино-Бугаз» богаче озоном, чем материковый, он чище, почти не содержит пыли и др. примесей, окисляет и обеззараживает энергичнее и переполнен как водяными частицами, так и частицами соли, брома и йода.

Материк «Каролино-Бугаз» находится на высоте 185 фут. над уровнем моря. Черноземно-песчаная полоса на высоте 7 фут. над уровнем моря. Средняя годовая температура 11,2 Ц. По отдельным сезонным месяцам: май — 18, июнь — 21,2, июль — 24,1, август — 23, сентябрь — 19,10, октябрь — 17. Средняя летняя температура 20,4. Среднее годовое барометрическое давление 759,2 миллиметра. Максимум абсолютной влажности падает на август, минимум на февраль. Относительная влажность распределяется по сезонным месяцам: май — 76, июнь — 66, июль — 65, август — 65, сентябрь — 70, октябрь — 75. Среднее число дождливых дней по сезонным месяцам:

май — 6, июнь — 2, июль — 1, август — 4, сентябрь — 4, октябрь — 6. За время сезона (с 1-го мая по 1-е ноября) ясных дней — 112, пасмурных — 45, дождливых — 23.

Переходя затем к оценке «Каролино-Бугазского» лимана, мы приведем сперва анализы рапы и грязи: удельный вес 1,182 концентрация по Боме 19 С°.

Составные части:	Рапа	Грязь
Хлористый натрий	12,76	0,65
Хлористый калий	0,30	-
Хлористый магний	7,20	6,85
Хлористый кальций	0,05	0,09
Сернокислая известь	0,63	32,91
То же натрий	-	-
То же железо	-	1,52
Бромистый натрий	0,09	-
То же магний	-	0,09
Фосфорнокислое железо	-	-
То же известь	-	-
Углекислая известь	-	32,25
То же магнезия	-	11,68
Двууглекислая известь	-	1,06
Йодистый натрий	-	0,05
Сернистая магнезия	-	10,69
Посернистая магнезия	-	0,50
Окись железа	-	-
То же магния	-	-
Окись калия	-	-
Кремнезем и глина	-	14,19
Органические вещества	-	1,61
Углекислота	-	-
Йод	0,0000351	0,000002
Жирные кислоты (валериановые)	-	следы
Аммиак и аммиачные основания	-	0,11
Органическая соль и известь	-	-
Гуминовые кислоты	-	0,9
Растительные остатки	-	-

Площадь Каролино-Бугазского лимана занимает свыше 100 десятин.

Концентрация лиманной воды «Каролино-Бугаз» в открытом озере обыкновенно колеблется от 7° до 19° (по Боме), смотря по знойности лета и количеству снежных и дождевых вод. В бассейнах же может быть достигнута произвольная концентрация посредством накачивания рассола из других бассейнов. Температура воды «Каролино-Бугазского» озера подвержена меньшим колебаниям, нежели одесских лиманов, так как озеро защищено с севера и открыто действию лишь южных и юго-восточных теплых ветров. Средняя летняя температура 18° (по Реомюру) доходит в знойные дни до 25°.

Слой целебной грязи в Соляном озере достигает глубины 6 – 10 саж. Грязь имеет блестящий черный цвет (в сыром виде) и чрезвычайно пластична. Посторонних примесей, в виде камешков, раковин и проч., в ней весьма мало. Целебность грязи издавна известна в «Каролино-Бугазском» околотке и в ближайших к нему городах и селениях; крестьяне массами оттуда стекаются для пользования рапою и грязью «Каролино-Бугазского» озера. Мы могли бы указать на множество случаев исцеления от разных видов заболеваний ревматизмом, золотухой, различными кожными сыпями, ломотой в костях, а также в случае полного истощения организма, вероятно, марантического характера, но перечисление единичных случаев могло бы составить отдельный том.

Многочисленные случаи исцеления детей от золотухи, начинающегося бронхита и различных опухолей на костях тоже являются вполне несомненными. Вообще лица, купавшиеся и в Андре-

евском лимане и в соляном озере «Каролино-Бугаз» не устанавливают разницы между рапой и грязью этих двух курортов.

Фауна и микроскопическая флора Соляного озера тоже не различается от Андреевского лимана и даже замечено, он развивается энергичнее и ранее по времени года.

Условия лиманного, как и всякого другого курортного лечения, зависят, конечно, не только от специфического влияния применяемых лечебных средств, но и от многих других побочных условий, влияющих так или иначе на результаты лечения. В числе этих последних условий немаловажную роль играют климатические особенности того или другого сезона, качество воды для питья, диетическое и гигиеническое содержание больных и, вообще, вся обстановка, в которую больной попадает на время своего лечения.

Кроме морского купанья, в «Каролино-Бугазе» имеется и пресное, в так называемом, Днестровском лимане. Это обстоятельство весьма драгоценно для больных, пользующихся рапными и грязевыми ваннами, так как, по мнению некоторых врачей-специалистов, последующие укрепляющие, после соляных лиманных, купанья в пресной воде полезнее морских. Условия купанья в Днестровском лимане по своим прекрасным качествам те же, что и в море. Берег Днестровского лимана песчаный и пологий, постепенно углубляющийся по мере удаления от берега, ни камней, ни водорослей, ни сильных течений здесь, как и в море, нет.

«Каролино-Бугазские» пресные источники берут свое начало в раковистом известняке и естественно фильтруются через песок косы. Вырытый в любом месте на косе колодец дает прекрасную воду для питья. Неоднократные анализы дали следующие результаты:

Источник близ кордона пограничной стражи	Жесткость		Окисляемость в 100000 ч.			Количество микроорганизмов в 1 куб.сант. воды
	Французская (углекислые соли, известь и магнезия)	Немецкая(известь и магнезия)	Количество органических веществ по Кубел'ю	Соответственное количество марганцево-калиевой соли	Соответственное количество кислорода	
	28,94	16,206	0,1400	0,028	0,007	0

Истинный гигиенист Лешеби говорит, что смертность данных местностей обратно пропорциональна содержанию извести в воде. Эта формула становится вполне ясной, если принять во внимание обеззараживающее действие и ее губительное влияние на микроорганизмы. Так, водной раствор извести (0,0074%) в состоянии совершенно уничтожить тифозные бактерии, раствор 0,0243% окончательно убивает холерные бактерии. Да и вообще доказано наукой, что при выборе воды для питья предпочтительнее выбрать воду со средним содержанием извести.

Закончив краткое изложение особенностей Соляного озера и пресного Днестровского лимана, мы должны отметить имеющиеся в «Каролино-Бугазе» чудные пастбища, дающие возможность производить кумыс и кефир на месте, что крайне важно в лечебном отношении, особенно в виду появившейся в последнее время в Одессе фальсификации кумыса, заключающейся в газировании его, вследствие чего содержание углекислоты в кумысе не обуславливается нормальным брожением, а зависит от лица его фабрикующего. О качестве подобного кумыса нечего распространяться. Одно слово «ненатуральный» служит лучшей оценкой его.

При употреблении одесского газированного кумыса обыкновенно следуют резкие расстройства пищеварения и боли в желудке с побочными явлениями, что, конечно, объясняется присутствием органических кислот, а иногда излишком фермента. Значение кумысного и кефирного лечения, как высоко питательного и легко усваиваемого, настолько общеизвестно, что не требует подтверждения.

Говоря о кумысном лечении в «Каролино-Бугазе», необходимо принять во внимание, что химический анализ кумыса обнаруживает разницу в составе кумыса в зависимости от места приготовления его. Известный доктор Каррик замечает, что весьма важную роль при лечении кумысом играет климат и правильный образ жизни. Физиологическое действие кумыса на организм, по научным исследованиям, находится также в зависимости от породы кобылиц и их кормления. В обширных степях «Каролино-Бугаза» произрастает ковыль, пырей и метличка, а также клевер,

считающиеся лучшим кормом для степных кобылиц. Природные степные кобылицы быстро и прекрасно акклиматизируются в «Каролино-Бугазе». Вследствие этого кумыс от кобылиц из курорта «Каролино-Бугаз» по качеству более подходит к кумысу, приготавливаемому горцами.

Другим весьма важным фактором в курортном лечении, несомненно, считается лечебный виноград, который произрастает в лучших видах в «Каролино-Бугаз».

Виноград, как лечебное средство, с каждым годом приобретает все больше и больше сторонников как среди публики, так и среди врачей. Ежегодно на наши виноградные курорты стекается масса больных с разными болезнями и в короткое, сравнительно, время прекрасно поправляются, так как виноград обладает действиями и растительного сока, и питательного вещества, и минеральной воды. Особенно благотворно действует виноградное лечение, как укрепляющее средство, после лечения минеральными водами, ваннами, грязями и т.д. Одесса, привлекающая ежегодно своими лиманами сотни тысяч больных, направляет их затем на виноградные курорты, из коих ближайшим до сих пор Шабо.

Шабо расположено на Бессарабском берегу Днестровского лимана в 7-ми верстах от г.Аккермана и 10-ти верстах от моря (Бугаз) и от Одессы в 53 верстах. Но Шабо находится далеко не в благоприятном санитарном состоянии. Непомерная влажность воздуха, местами болотистая почва и вследствие этого не переводящиеся лихорадка, едкая пыль ставят Шабо в слишком неблагоприятные условия для пребывания не только больных, но и здоровых. Колонисты отдают свои жилые помещения, низенькие, плохо вентилируемые комнатки в наймы приезжим. Тут же во дворе колонистский скот, всякий мусор, отсутствие выгребных ям, плохая колодезная вода; вся эта обстановка показывает, что Шабо может считаться деревней, в которой, при всей ее неблагоприятности, можно получать квартиры, а отнюдь не курортом, отвечающим требованиям обыденной гигиены.

«Каролино-Бугаз» представляет несравненно лучшие условия для виноградного лечения. Умеренно-влажный, морской воздух, безусловное отсутствие болотистых мест и пыли, вследствие особых качеств почвы, удобные пути сообщения, близость моря и чудные климатические условия – все это ставит «Каролино-Бугаз» в исключительно выгодное положение.

Из многочисленных сортов винограда, произрастающих в «Каролино-Бугазе», как то: Серексия, Мальбек, Изабелла, Чаус, Беларджи, Шасла, Алимшак, Мускат, Рислинг, Альварна и мн.др., с лечебной целью употребляются только 2 сорта: более ранний сорт – Шасла и более поздний – Альварна.

Как мы уже упоминали выше, виноградное лечение дает блестящие результаты при совмещении с рапным и грязевым лечением, особенно при катарах желудка и других хронических желудочно-кишечных страданиях, в связи с общим худосочием. И эти совместные условия укрепления организма ваннами и воздухом при пользовании виноградом можно найти в «Каролино-Бугазе». Ни один виноградный курорт в России не представляет таких данных.

«Каролино-Бугаз» отстоит от Одессы в 38 верстах и лежит по продолжению морской побережной дороги от Одессы к Люстдорфу.

«Каролино-Бугаз» отстоит от уездного города Аккерман в 16 верстах, от посада и колонии Шабо в 9 верстах, от города Овидиополя в 11 верстах, от селения Роксоланы (Бузеновая) в 4 верстах и от г.Рени в 100 верстах. Таким образом, «Каролино-Бугаз» является центральным пунктом по отношению к Одессе, Аккерману и Овидиополю, а также к Румынии.

Сообщение с Одессой поддерживается пароходом «Тургенев» гг. Вебстера и Коваленко, при чем пароход ежедневно выходит из Одессы в 8 час. утра и приходит в 10 в Бугаз, обратно пароход отходит в 2 часа дня. Продолжительность езды морем от Одессы до «Каролино-Бугаза» 2 часа. Не следует упускать из виду, что пароход «Тургенев» ходит со скоростью 8 миль в час. Сухопутьем от Одессы до Каролино-Бугаз 38 верст по прямой дороге: Одесса, Б.-Фонтан, Люстдорф, Бугово, Тернова, Каролино-Бугаз или Клейн-Либенталь, Санжейка, Любомила Тернова, Каролино-Бугаз. Дорога от Одессы до «Каролино-Бугаз» пролегает по ровному твердому грунту.

«Каролино-Бугаз» отстоит от города Овидиополя в 11 верстах, а от колонии Шабо в 9-ти верстах, от уездного города Аккермана в 16 верстах; между последними пунктами сообщение поддерживается пароходом г.Фемиледи «София» и его же паровым катером «Стрела».

Между Большими Гирлами, Шабо, Аккерманом, Овидиополем и «Каролино-Бугазом» сообщение поддерживается паровой яхтой «Константин».

«Каролино-Бугаз», как мы уже сказали, защищена с севера и северо-запада крутым склоном материка, что имеет огромное влияние на климатические условия. Климат умеренно влажный, теплый, без резких перемен в течение всего лета. С другой стороны, близость моря и Днестровского лимана не дают воздуху чересчур нагреваться в летний зной. Исследования показали ясно выраженное присутствие озона в воздухе «Каролино-Бугаза». Даже случайные посетители ку-

рорта не нахвоятся чудным воздухом, действующим поразительно на развитие аппетита. Присутствие в воздухе озона, соляных частиц и атомов, йода, огромное физиологическое действие которого стало известным сравнительно недавно, оказывает на живущих в «Каролино-Бугазе» весьма благотворное действие, способствуя в значительной мере здоровому возбуждению нервной системы и усиленному обмену веществ. Одним из незаменимых свойств климата «Каролино-Бугаза» должны считаться теплые ночи и незаметный переход от дневного зноя к ночной прохладе, что весьма важно для больных, страдающих, например, на Хаджибейском лимане от сырых и сравнительно холодных вечеров.

Климат «Каролино-Бугаза» отличается особым постоянством, что до крайности важно для больных, принимающих теплые, рапные и грязевые ванны, при пользовании которыми тело становится особенно чувствительным к переменам температуры, вследствие чего благоприятные результаты этого энергического способа лечения могут быть сразу потеряны от сильной простуды. На климат «Каролино-Бугаза» влияет в большой степени ее редкая по свойствам почва. Как известно влияние почвы на климат обуславливается, с одной стороны, ее физическими качествами, а с другой рельефом ее. Кроме того физические свойства почвы играют весьма важную роль в распределении заболеваемости и смертности от некоторых инфекционных болезней: чахотка, брюшной тиф, холера, чума, малярия и прочее. Почва «Каролино-Бугаз», как мы это выше сказали, представляет черноземно-песчаную полосу, далеко вдающуюся в море; черноземно-песчаник «Каролино-Бугаз» имеет щелочную реакцию, которая, как известно, представляет из себя самую неблагоприятную среду для развития каких бы то ни было микроорганизмов. Это было подтверждено во время холерной эпидемии в 1892-93 гг. на юге России, когда в «Каролино-Бугазе» не было отмечено ни одного случая холерного заболевания. Его миновала также свирепствовавшая в 1812 году чума; вообще в хронике жизни «Каролино-Бугаз» не было ни одного эпидемического заболевания. Сопоставление качеств почвы «Каролино-Бугаз» с Одессой приводит к разительным результатам для последней.

Почва Одессы оставляет желать многого. Глинистая почва ее окрестностей, во время летнего периода бездождя, при малейшем ветре, производит целые облака пыли, несущейся по гранитным мостовым города и охватывающей Одесские лиманы и близ лежащие местности. Отсюда происхождение специальных глазных болезней, как например закупоривание глазных каналов, болезней легких, горловых и кожных. Близость полей орошения к одесским лиманам и испарения от нечистот усугубляют и без того невыносимый воздух на лиманах. Черноземно-песчаная же почва «Каролино-Бугаз», с трех сторон омываемая водою и защищенная с севера выступом почвы в фут высоты, не поддается физической силе ветра и потому на всей площади «Каролино-Бугаз» — полнейшее отсутствие пыли.

Флора курорта богата и разнообразна, благодаря свойствам черноземно-песчаной почвы, в высшей степени пригодной к культуре деревьев, овощей и плодов. Из древесных пород упомянем: тополь, клен, шелковицу, акацию, иву, каштан и пр.

До сих пор мы говорили о специальных видах лечения, которые могут пользоваться больные в курорте «Каролино-Бугаз», но лечебное его значение далеко этим не исчерпывается. Известный профессор W. Mitchell придавал особое значение для больных (особенно нервных) не каким — либо специфическим средствам, а общим условиям жизни, среди которых чистый воздух, хорошая здоровая пища, красивое местоположение и различные гигиенические условия, которыми обставляется жизнь в курорте, играют наибольшую роль. Для весьма большого количества больных вовсе не требуется гидро- или лимано-терапии, а просто нужно пожить месяц-другой при полном душевном спокойствии, пожить, так сказать, растительной жизнью, чтобы дать отдохнуть нервам и запастись силами для дальнейшей житейской борьбы. Конечно при этом купанья тоже весьма полезны, но не как строго выдержанный курс лечения, обязательность которого, при отсутствии серьезных страданий и при прочем нарушении организма, кажется чем то обременительным, назойливым и еще более действует расстраивающим образом на без того пошатнувшуюся нервную систему.

У нас, к сожалению, среди публики развито убеждение, что при расстройстве здоровья необходимо найти такие средства, которые отличались бы чудодейственными свойствами извлечения и быстро избавляли бы от недугов. Между тем, при всяком курсе лечения самую важную роль играют общие условия жизни, в которых находится пациент.

В настоящее время всевозможные виды нервного расстройства до крайности распространены и главная причина их, без сомнения, заключается в современных условиях жизни, слишком далеких от природы, жизни, где все носит характер искусственного, начиная от обыденной обстановки и кончая изысканными городскими развлечениями и удовольствиями. Наконец, от всей этой ненормальной жизни человек начинает чувствовать упадок сил с многообразными не-

врастеническими явлениями. Вот именно целебное влияние внешних условий жизни и отличает «Каролино-Бугаз» от модных курортов. В Бугазе человек, будь он серьезно больным или просто «утомленным жизнью», все равно найдет все условия, благотворительно влияющие на укрепление организма. Часто благоприятная обстановка, простор, чудные виды на море и лиманы, с двух сторон охватывающие песчаную косу, воздух, которому равный трудно найти на всем побережье Новороссии, прекрасные окрестности, посещение которых представляет приятное и здоровое развлечение, полная свобода, нестесняемая условиями приличиями модных курортов, где бедные больные должны заботиться больше о костюмах, чем о своем здоровье, и ничем не нарушаемое спокойствие, все это часто гораздо лучше всяких медикаментов излечивает больное тело и, что еще важнее, больную душу. Для серьезно больных такие условия, разумеется, представляют главный шанс успешности проходимого им курса лимано- или грязелечения.

Известный шведский профессор V.Hetten при посещении в прошлом году «Каролино-Бугаз», дал такую характеристику курорта: *«Каролино-Бугаз» природой предназначена к исцелению страдающего человечества. Здесь природа дала все то, что нужно для продления человеческой жизни».*

Эти слова представителя науки и известного исследователя курортов западной Европы служат лучшей оценкой достоинств курорта «Каролино-Бугаз».

Пользование ваннами предоставляется больным за весьма умеренную плату. При ваннах для обливания после соленого купанья устроены души с пресной водой. Купанье в море, озере и Днепровском лимане, в купальнях бесплатно. При курорте состоит постоянный врач. Сверх того приглашены массажистка и фельдшерка. Больные могут в ресторане при курзале (обед и завтрак может быть доставляем на дом за самую умеренную цену). Для желающих – табльдот. Все съестные продукты привозятся ежедневно по желанию из Аккермана и Овидиополя, молочные же продукты и овощи имеются на месте. При курорте устроено кефирно-кумысное заведение, в котором больные могут пользоваться абонементом на все лето с доставкой на дом. Кефир и кумыс лучшего качества готовится под особым наблюдением врача.

При курорте продажа минеральных вод. В гостинице для приезжих имеются номера со всеми удобствами с платою посуточно и помесечно.

По праздникам в саду при курзале играет оркестр музыки.

На пристани Бугаз всегда можно иметь парусные и гребные лодки для катанья.

Лошадей и экипажи для прогулок можно нанять за умеренную цену. Для детей устроены бесплатные игры на плацу курзала: кегли, гигантские шаги, крокет и прочее.

Сообщение с Одессой на пароходе «Тургенев»: ежедневно пароход отходит в 8 ч. утра из Одессы от Военного мола и приходит в Бугаз к 11 ч. утра, обратно отходит в 3½ ч. дня. Пароход со всеми удобствами: буфет, прекрасные каюты и проч. На лошадях от Овидиопольского двора до курорта не более 4 ч. езды. Во всякое время можно достать лошадей и ресторанный экипаж.

Сообщение с Большим Бугазом и Аккерманом ежедневно катером «Константин».

Работы по устройству курорта в Каролино-Бугазе начались только в прошлом году и поэтому все нами построенное далеко не соответствует проекту солидных сооружений, которые будут выполнены только в 1900 году. Желая, однако же, дать возможность больным купаться и нынешним летом, администрация курорта приложила все старания к устройству всевозможных удобств для дачников хотя бы в миниатюрном виде. Таким образом, настоящий вид курорта дает только приблизительное понятие об имеющем быть впоследствии курорт, которому, несомненно, предстоит блестящее будущее. Составившаяся компания для эксплуатации курорта, где наметила некоторые необходимые сооружения, в числе которых выдающееся по своему значению для одесских жителей нужно считать проведение электрического трамвая от Одессы до Бугаза, что дает возможность городским жителям посещать курорт даже с чисто увеселительными целями.

Каролино-Бугаз занимает исключительное положение для целого огромного района, так как здесь соприкасаются Новороссийский край и Бессарабия. Еще в старое время соляное озеро Бугаз славилось своей целебностью даже в Турции и сюда приезжали для купанья турки, греки и румыны. Несомненно, что с устройством курорта жители, напр., Румынии, где нет ни одного целебного соленого озера, получают возможность лечиться при наиболее удобных условиях.

Даже многие одесситы имеют о Бугазе весьма неясное представление. Поэтому крайне желательно, чтобы в течение наступающего лета одесские и другие окрестные жители познакомились с будущим курортом, тем более, что такой осмотр представляет сам по себе крайне приятную увеселительную прогулку, благодаря чудной местности и оригинальному положению курорта у берега пресной и морской воды. Все приехавшие для осмотра лица встретят самый радушный прием со стороны владельцев курорта и могут в подробностях ознакомиться со всеми красотами этого места и удобствами для дачников и больных. Благодаря курзалу, снабженному хорошим

буфетом, приехавшие даже целым семейством, найдут полную возможность прекрасно провести время, имея под рукой всевозможные продукты.

Прогулки по Бугазу во всяком случае имеют огромное преимущество перед поездками в ближайшие места вроде Фонтанов, так как при всех удобствах дают возможность провести время среди богатой нетронутой южной природы и любоваться единственными в своем роде видами.

Осмотр рыбных заводов и соляных мельниц может послужить развлечением при прогулке. Любители рыбной ловли найдут для этого спорта прекрасные места. Чрезвычайно интересными являются также окрестности Бугаза. Огромное село Роксоланы, живописно расположенное на берегу лимана; Шабо с его известными виноградниками; Аккерман, который, помимо красот вида, представляет еще особый интерес своими историческими памятниками. Едва ли не единственный крупный памятник на всем юге владычества гетуэзцев есть старинная крепость, поразительно сохранившаяся от давних времен.

Благодаря паровому катеру, который всегда к услугам дачников и приехавших для прогулки, посещение Аккермана и Шабо не представляет никакого затруднения, а напротив может служить приятнейшей экскурсией.

Пользуясь тем же катером можно предпринять поездку для осмотра Большого Бугаза на Цареградском гирле, где имеются маяк и спасательная станция.

Таким образом, дачники «Каролино-Бугаз» имеют особое преимущество перед обитателями других дачных мест, отсутствие развлечений в которых многих заставляет оставаться в городе или поселиться в пыльных, душных пригородных местах.

В Бугазе же дачник, ни разу в течение лета не съездивший в Одессу будет иметь все, нужное для жизни, и, смотря по характеру, пользоваться или деревенским уединением или жить открыто, пользуясь всевозможными развлечениями.

В виду большого количества желающих и ограниченного числа помещений в нынешнем году, дачников и больных просят извещать заблаговременно о желании занять помещение в номерах гостиницы или на дачах – особняках.

Адресоваться за всеми справками: Одесса, Преображенская № 1, кв.7. Курорт «Каролино-Бугаз», и угол Конной и Княжеской, в аптекарский магазин Маргулиуса.

В г.Аккерман — в «Центральную» гостиницу Гассерта.

Почта и телеграммы доставляются в «Каролино-Бугаз» ежедневно.

Гг.дачников, проживающих в курорте, просят направить свою корреспонденцию и телеграммы по следующему адресу: г.Аккерман, курорт «Каролино-Бугаз».

Гг. туристов и посетителей, желающих большой компанией посетить курорт, просят заблаговременно телеграфировать о дне приезда в Аккермане, дабы не было недостатка, как в помещении, так и в прочих удобствах.

Ресторан под управлением г.Лысых из Одессы.

Обеды из 3-х блюд в месяц 15 рублей.

Кухни под управлением опытного шефа и под наблюдением местного врача".⁶⁹⁴

⁶⁹⁴ Курорт «Каролина – Бугаз» (Херсонской губернии Одесского уезда). – Одесса, 1899. – С.3-32

Глава VII

Медицина

у періодичних виданнях

Газети

“Бессарабские областные ведомости”
(з кінця 1873 року -“Бессарабские губернские ведомости”)

1866 рік

“...От врачебного отделения Бессарабского областного Правления...
Редкий случай паралича мозга у колониста Готлиба Рейха (колония Фершампенуаз 1-я, Аккерманского уезда”. (6 августа, №32).

“Копия с определения областного холерного комитета, состоявшегося 3 августа «О дозволении продажи спелых фруктов...». (13 августа, №33)

“Ведомость о состоянии холеры в Бессарабской области по сведениям, полученным в областном холерном комитете с 22 сентября по 1 октября. Составлена 1 октября (по уездам, селениям). (октябрь, №41).

1867 рік

“Часть официальная. Отдел I общий. ...Производится за выслугой лет... Аккерманский городской врач Александр Коган – в надворные советники, со старшинством с 24 июля 1864 года...” (14 октября, №42)

1869 рік

“Отдел II, местный. От Бессарабского областного врачебного управления... На основании Высочайше утвержденного 24 декабря 1868 года мнения Государственного Совета... в Бессарабской области устраивается сельская врачебная часть, для чего назначается на всю область один сельский ветеринар и на каждый уезд... один сельский врач... Во врачебное отделение Бессарабского областного врачебного правления получается из Санкт-Петербургского Императорского воспитательного дома оспенная лимфа, снятая с телят, т.н. животная оспа. Она разослана всем городovým и уездным врачам области для прививки и развития оной во всех местах..., где надобность укажет, о чем доводится до всякого сведения...” (№26).

1873 рік

“...От врачебного отделения Бессарабского областного Правления 29 января. Врачебное отделение Бессарабского областного Правления доводит до сведения, что в начале сего января появилась на рогатом скоте чума в имени Аджелар Аккерманского уезда, принадлежащем господину Германсону”. (3 февраля, №10).

“Распоряжения областного начальства. От врачебного отделения Бессарабского областного Правления. Врачебное отделение Бессарабского областного Правления честь имеет довести до всеобщего сведения, что в настоящее время на рогатом скоте существуют болезни: ...чума... в селении Лихтентале Аккерманского уезда.” (7 февраля, №11)

“Часть официальная. Распоряжения областного начальства.

Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской области, составленная 15 февраля...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Лихтенталь	2	13	7	5	3
Аджелар	-	60	48	7	5
Окница	-	23	16	3	4

“Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской области, составленная 15 февраля...

Дифтерит зева:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Новотрояны	3	сведения не получены			3
Чийшия	2				2
Тараклия	7				7

Скарлатина:

Аккерманский уезд. В селении:

Селение	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Тудоровой	6	9	7	6	2

(21 февраля, №15)

“Часть официальная. Распоряжения областного начальства ...От врачебного отделения Бессарабского областного Правления.

Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской области, составленная 28 февраля...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Лихтенталь	3	6	4	2	3
Алчедар	5	-	5	-	-
Окница	4	-	4	-	-

“Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской области, составленная 23 февраля...

Дифтерит зева:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Новотрояны	3	сведения не получены			3
Чийшия	2				2
Тараклия	7				7

Оспа:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Тудоровой	2	-	2	-	-
Капланы	-	26	19	4	3
Толмазы	-	31	17	4	10

(3 марта, №18)

“Распоряжения областного начальства. От врачебного отделения Бессарабского областного правления... Медицинский Департамент МВД отношением от 2 мая №12964, уведомил госпо-

дина начальника Бессарабской области, что семейству умершего Аккерманского уездного врача коллежского ассесора Павла Розенберга назначено... 50 руб. Вследствии сего приглашается семейство или родственники Розенберга явиться с надлежащими о их правах документами для получения помянутых денег...”

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской области, составленная 6 июня...с 11 по 29 мая...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Деневиц	10	58	9	20	39
Нейфала	2	14	11	2	3
Казбег	9	15	7	7	9
Суморокова	-	30	14	10	6

(9 июня, №45)

“От ветеринарного отделения Бессарабского областного правления. Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской области, составленная 17 июля...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Деневиц	14	2	15	1	-
Казбег	2	6	5	2	1

“Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской области, составленная 17 июля...”

Оспа:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Теплице	1	2	-	-	3

Дифтерит:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Петропавловка	-	33	4	7	11

(18 июля, №56)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской области, составленная 9 августа...с 6 по 10 июля...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Казбег	1	-	-	1	-

“Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской области, составленная 9 августа...”

Оспа:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Теплице	2	-	2	-	-

Дифтерит:
Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Петропавловка	11	13	11	2	11

(11 августа, №63)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской области, составленная 6 октября...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Талмазы	11	-	-	-	11
Кубей	8	-	-	-	8

(10 октября, №80)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской области, составленная 29 октября...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Талмазы	11	93	74	27	3
Кубей	8	61	40	21	8
Семеновка	-	57	41	15	1
Кульм	-	693	292	383	18

(3 ноября, №87)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской губернии, составленная 28 ноября...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Талмазы	3	-	3	-	-
Кубей	8	12	7	5	8
Семеновка	-	-	1	-	-
Кульм	18	14	3	18	11

(5 декабря, №96)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской губернии, составленная 21 декабря...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Кубей	8	13	18	3	-
Кульм	11	55	25	41	-

(29 декабря, №102)

1874 рік

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской губернии...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Карагасаны	2	12	10	4	-
Тудорово	-	14	7	4	3

(9 февраля, №11)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской губернии, составленная 1 марта...

Чума:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Тудорово	3	13	10	5	1

(9 марта, №11)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской губернии, составленная 27 марта...

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Тудорово	1	3	3	1	-
Ивановка	-	14	10	4	-

(30 марта, №25)

“...В Аккерманском уезде имеются две вакансии на должность земских врачей...” (1 мая, №33)

“Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составленная 6 марта...”

Тифозная горячка:

г.Аккерман (в тюремной больнице):

Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
-	16	-	1	15

(15 мая, №37)

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 13 июня...”

Тифозная горячка:

г.Аккерман (в тюремной больнице):

Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
15	-	9	-	6

(22 июня, №48)

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 15 июля...”

Тифозная горячка:

г.Аккерман (в тюремной больнице):

Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
6	-	6	-	-

(20 июля, №56)

“...Сведения врачебного отделения за июнь... Аккерманский уезд: заболело – 1003, выздоровело – 856, умерло – 15...”

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 8 августа...”

Скарлатина:
Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Ново-Формушки	23	13	6	4

(17 августа, №64)

“...Сведения... врачебной управы. Июнь... Аккерманский уезд: заболело – 562, выздоровело – 394, умерло – 13...”

(7 сентября, №70)

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 7 сентября...”

Дифтерит:
Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Пандаклия	45	21	8	16

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 9 сентября...”

Чума:
Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Купораны	45	25	9	11

(18 сентября, №73)

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 11 октября...”

Дифтерит:
Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Пандаклия	16	10	15	1	10

Чума:
Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Купораны	11	131	91	51	-
Париж	-	29	19	10	-
Ивановой	-	52	32	16	4

(16 октября, №81)

“...Из врачебного отделения. Сентябрь... Аккерманский уезд: заболело – 381, выздоровело – 280, умерло – 6...”

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 15 ноября...”

Дифтерит:
Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Пандаклия	10	-	15	10	10

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Ивановой (с 16.09.)	4	30	11	23	-
Новый Париж (с 22.09.)	-	3	2	1	-
Успенское (с 16.10)	-	27	15	8	4
Париж (с 21.10)	-	84	27	55	2
Чийшия (с 21.10.)	-	11	4	3	4

(20 ноября, №91)

“Ведомость о ходе эпизоотий в Бессарабской губернии, составленная 20 ноября...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Париж (с 21.10.)	2	9	4	2	5
Успенское (с 16.10.)	4	сведения не получены			4
Чийшия (с 21.10.)	4	10	6	3	5

(4 ноября, №95)

“...Врачебное отделение. Октябрь... Аккерманский уезд: заболело – 978, выздоровело – 802, умерло – 24...” (11 декабря, №97)

“...Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской губернии, составленная 30 ноября...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Париж (с 21.10.)	5	-	3	2	-
Успенское (с 16.10.)	4	сведения не получены			4
Чийшия (с 21.10.)	5	20	12	9	4

(14 декабря, №98)

“...Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской губернии, составленная 7 декабря...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Успенское (с 16.10.)	4	сведения не получены			4
Чийшия (с 21.10.)	4	50	41	10	3
Трояны (с 22.10.)	-	2	-	-	2

(18 декабря, №99)

1875 рік

“...Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской губернии, составленная 21 декабря 1874 г...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Успенское	4	сведения не получены			4
Чийшия	2	6	5	1	2
Трояны	2	16	8	6	4

(4 января, №2)

“...Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской губернии, составленная 31 декабря 1874 г..

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Успенское	4	сведения не получены			4
Чийшия	2	16	14	4	-
Трояны	4	7	9	2	-
Байрамча	-	2	2	-	-
Роилянка	-	20	16	4	-

(11 января, №4)

“...От Врачебного отделения... Декабрь... Аккерманский уезд: заболело – 972 , выздоровело – 788, умерло – 34...”

“...Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской губернии, составленная 31 января...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Успенское	4	сведения не получены			4
Спасское	6	-	6	-	-

(5 февраля, №11)

“...Ведомость о ходе эпидемических болезней в Бессарабской губернии, составлена 26 мая...”

Дифтерит:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Формушка-Веки	5	сведения не получены			5

(4 июня, №44)

“...От Врачебного отделения... Апрель... Аккерманский уезд: лечилось – 951, выздоровело – 795, умерло – 20, осталось — 132...” (11 июня, №46).

“...От Врачебного отделения... Ведомость об эпидемических болезнях..., составлена 25 мая...”

Дифтерит:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Умерло	Состоит
Формушик	5	сведения не получены			5

(2 июля, №52)

“...От Врачебного отделения... Июнь. Аккерманский уезд: пользующихся у врачей – 109, выздоровело – 889, умерло – 20, состоит — 100...”

(16 августа, №16)

“...От Врачебного отделения... Июль. Аккерманский уезд: больных – 2087, выздоровело – 1576, умерло – 95, осталось – 416...” (10 сентября, №72).

“...От Врачебного отделения...”

...Ведомость об эпизоотиях в Бессарабской губернии, составленная 21 сентября...”

Чума:

Аккерманский уезд. В селениях:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Старокозачье	23	сведения не получены			23
Форажовка	46		46		

(№76)

“...От Врачебного отделения... Ведомость об эпидемических заболеваниях, составлена 2 октября...”

Кровавый понос:

Аккерманский уезд. В селении:

Селения	Оставалось	Заболело	Выздоровело	Пало	Состоит
Пуркары	11	сведения не получены			11

(8 октября, №80)

1885 рік

“...Обзор деятельности очередных уездных земских собраний Бессарабской губернии за 1884 год (окончание)... В Аккерманском... О найме помещения для земской больницы в местечке Волонтировке и об увеличении в ней числа кроватей. Земство ассигновало на постройку больницы 7 тысяч рублей с тем, чтобы до постройки здания нанять для больницы теперешнее помещение...”

...По ходатайству директора учительской семинарии в Байрамче о назначении от земства субсидии в размере 300 рублей на содержание врача при семинарии или об учреждении в Байрамче отдельного санитарного участка. По ходатайству жителей местечка Байрамча о назначении туда постоянного врача с наименованием его земским, с доплатой от земства содержания сверх 600 рублей, назначенных по подписке от самих жителей того местечка и 300 рублей, отпускаемых от Байрамчатской учительской семинарии. Собрание постановило оказать пособие байрамчатскому обществу на содержание врача, в размере 300 рублей”. (январь, №3)

“...XVI очередное Бессарабское губернское земское собрание (заседание 25 января). О мерах по предупреждению сапа на лошадях. ...Из уездных земских собраний одно только Аккерманское выработало обязательное постановление об убивании сапных лошадей, назначив вознаграждение 1000 рублей серебром, в размере от 1 до 15 рублей... В течении 1884 года сап обнаружился во всех уездах губернии и, по распоряжению полиции, убито лошадей в Аккерманском уезде – 49..., Измаильском – 7... В Аккерманском уезде за убитых лошадей выдано вознаграждение 64 рубля”. (26 января, №11).

1886 рік

“...Смета Аккерманской городской управы о расходах.

16. На жалованье городскому врачу и его помощнику	– 700 рублей.
17. На жалованье городскому оспопрививателю	– 120 рублей.
25. Квартирные повивальной бабке	— 30 рублей.
И на жалованье городской акушерке	— 250 рублей”.

(5 апреля, №36)

1887 рік

“...Эпидемические болезни.

Оспа – Аккерманский и Измаильский уезды; дифтерит – Измаильский уезд; тиф — Аккерманский и Измаильский уезды; брюшной тиф – Аккерманский уезд; корь – Измаильский уезд; кровавый понос – Измаильский уезд; сибирская язва – Измаильский уезд”. (10 октября, №102).

“...Эпизоотии.

Чума на рогатом скоте – Измаильский уезд; ящур на рогатом скоте — Аккерманский и Измаильский уезды”. (17 октября, №105).

“...Эпидемические болезни.

Оспа – Измаильский уезд; дифтерит – Измаильский уезд; тиф – Аккерманский и Измаильский уезды; брюшной тиф – Аккерманский уезд; круп – Аккерманский уезд; скарлатина – Аккерманский уезд; кровавый понос – Измаильский уезд”. (3 ноября, №111).

“...Эпизоотии.

Чума на рогатом скоте — Аккерманский и Измаильский уезды; ящур на рогатом скоте – Аккерманский уезд; сап на лошадях – Измаильский уезд”. (26 ноября, №119).

“...Эпидемические болезни.

Оспа – Измаильский уезд; дифтерит — Аккерманский и Измаильский уезды; тиф (неопределенный) — Аккерманский и Измаильский уезды; брюшной тиф — Аккерманский и Измаильский уезды; круп – Измаильский уезд; кровавый понос – Измаильский уезд; сап – Аккерманский уезд”. (28 ноября, №120).

“Бессарабская жизнь”

1906 рік

2 березня у розділі “Наш край” було вміщено замітку про радісну подію у селі Кубей Аккерманського повіту:

“Наконец-то земство вспомнило про нашу больницу. На днях оно назначило врача д-ра Шварца, недавно вернувшегося с театра военных действий. С приездом д-ра Шварца больные стекаются со всех сторон. Доктору предстоит немало работы, чтобы привести больницу в надлежащее состояние. Водворились также новые порядки в больнице. Повсюду образцовая чистота. Желательно, чтобы доктор Шварц посвятил себя врачебной деятельности в с.Кубее на более продолжительное время, так как бывшие врачи почему-то не уживались долго в с.Кубее”. (2 марта, №54)

1 серпня було вміщено замітку у розділі “Наш край” про будівництво лікарні у м.Кілії:

“Самая богатая помещица в Измаильском уезде, графиня Толстая – по мужу Стенбок, владеющая в Килийском районе многими именьями в количестве многих тысяч десятин, извлекающая громадные доходы, проживающая постоянно в Англии, пожелав облагодетельствовать жителей города Килии, построила на отведенном городом участке земли больницу – стоимостью тысяч в 15 и 30 сего июля состоялось торжественное и помпезное освящение, было произнесено много речей, а еще более было выпито божественного нектара, во славу помещицы и удовольствие гостей”.

(1 августа, №162)

“Известия Ананьевского уездного земства”

1916 рік

22 серпня 1916 року у газеті “Известия Ананьевского уездного земства” було розміщено інформацію щодо пільгового прийому у середні навчальні заклади, в якій зазначалося:

“Министерством народного просвещения издан циркуляр относительно льготного приема в предстоящем учебном году в средние учебные заведения. В циркуляре указывается, что льготы, предоставленные Высочайшим повелением 10 августа 1915 года некоторым категориям лиц в от-

ношении приёма в средние учебные заведения, сохраняют свою силу и в наступающем учебном году. Применение этих льгот обуславливается применением следующих правил: 1) число лиц, принимаемых по обстоятельствам военного времени сверх комплекта, для каждого класса или отделения не должно превышать пяти; 2) под «службою в действующей армии» следует разуметь всякого рода действительную военную и морскую службу, во врачебно-санитарных установлениях Красного Креста, в союзах земском и городском и в других общественных организациях по эвакуации и лечению раненых...» (22 августа, №34)

У цьому ж номері розміщено статтю “Берегитесь ослепнуть”, у якій подано звернення протиалкогольної комісії медичного товариства до населення:

“После запрещенія продажи водки, пива и других спиртных напитков, многие стали пить древесный (березовый) спирт, одеколон, политуру, киндер-бальзам, подмешивать к приготавливаемой на дому браге, табак и другие одурманивающие вещества; особенно много пьют в последнее время продающийся в казенных лавках для освещения и иных хозяйственных надобностей, негодный для питья денатурированный спирт.

Как этот спирт, так и вышеперечисленные вещества, обладают сильным опьяняющим действием, но употребление их чрезвычайно вредно; особенно вредно они действуют на зрение. За последние два года врачи наблюдали много случаев полной слепоты и ослабления зрения, вызванных употреблением упомянутых выше веществ. Вред, наносимый питьем этих веществ, тяжел еще тем, что он непоправим: наступающая слепота неизлечима.

О денатурате нужно еще сказать: как и чем его ни очищай – безвредным его не сделаешь. Не пейте: древесного спирту, одеколону, денатурата, политуры, киндер-бальзама. Не примешивайте к браге табаку и других одурманивающих веществ. Все это вызывает слепоту.” (22 августа, №34)

Про користь чистої води і шкідливість неякісної подано інформацію у статті “Вода” А.Бономарського:

“... Для нашего здоровья далеко не безразлично, какой водой – особенно для питья, мы будем пользоваться: от иной воды можно получить только вред и даже заболеть.

Но как же отличить хорошую воду от плохой, какие признаки той и другой?

Если вода прозрачна, совершенно чиста, не имеет никакого цвета и запаха, мягка, свежа, приятна на вкус, то такая вода, вероятно, хороша и безвредна. непригодна для питья же вода, которая окрашена в какой-нибудь цвет, например: красный, зеленый, которая загрязнена, мутна от примеси разлагающихся частиц, разного сору (волос, соломинок, навозу, трав, как бывает в болотах) и всевозможных веществ, жидких или плотных, попавших с фабрик или заводов, и от которой слышен запах, как от гнили, серы или нечистот.

Свойствами хорошей воды чаще всего обладает вода ключевая, из глубоких колодцев, реже – речная и озерная. Всего хуже вода в прудах и болотах.

...Доктора давно заметили, и теперь уже точно доказано, что некоторые болезни могут передаваться водой. Так, от питья загрязненной и зараженной воды у людей появляются глисты, простой и кровавый понос и такие серьезные (принимающие изредка характер эпидемий) болезни, как брюшной тиф и холера...” (29 августа, №35)

У цьому ж номері розглянуто таку важливу проблему дореволюційної медицини, як медицина і знахарство:

“Великая борьба народов внесла понятное расстройство в жизнь населения. Война косвенным образом затронула и значительную отрасль земского дела – медицину, и земский участковый медицинский аппарат во многих местностях России получил в последнее время “новую физиономию”.

Ушли из земства многие старые врачи, которые своим трудом и любовью к народу и делу создали прочное основание земской медицины. Земство не могло и не вправе было удерживать у себя этих полевых работников. И из многих пунктов России получают известия о значительном расстройстве земского медицинского аппарата. На земскую службу пришлось брать молодых врачей. “Полвека, — жаловался нам один из старых земских деятелей, — мы работали над приближением к народу медицинской помощи. Понадобились годы бороться с предубеждениями темной массы, чтобы поставить земскую медицину на должную высоту, а теперь...”

Конечно, даже при желании уездные земства, обладая жалким бюджетом, не могут конкурировать с мощными организациями помощи больным и раненым воинам. И земским деятелям приходится много внимания уделять вопросу о сохранении на должной высоте земского медицинского дела.

О тяжелом положении земской медицины почуял старый, полупридушенный “змий” – знахарство. В связи с недостатком земской медицинской помощи во многих местностях России это отвратительное чудовище начинает “подымать голову”, обманывая доверчивых людей.

Старые “способы лечения”, в основе своей имеющие суеверие и грубый фанатизм, опять начинают появляться в деревне, сея вокруг себя мрак и смерть. Нечего и говорить, что “знахарские способы” не только не излечивают страждущих, но и губят доверчивых пациентов.

И хитрые знахари работают весьма успешно для себя. Дикими приемами былых мрачных времен они и теперь не стесняются заниматься делом врачевания людей и животных. Понятно, что знахари багатеют на счет народной массы. Не встречая должного отпора, многие из этих шарлатанов сильно обнаглели.

Так, в городскую управу одного из южных губернских городов поступило недавно ходатайство одного из деревенских знахарей о разрешении ему “практиковать” в городской больнице, о разрешении ему испытывать на больных этой больницы его новоизобретенное “лекарство”.

“Лекарство мое, — писал в своем прошении этот оригинальный знахарь – состоит из чудодейственных безвредных кореньев и трав; оно излечивает сифилис в две-три недели, а тиф, дифтерит и другие болезни в несколько дней. Однако, сила лечения этим лекарством дана только мне...”

Тяжелое время, тяжелые факты! Но окончится великая борьба народов, жизнь войдет в нормальную колею, и снова исчезнет этот страшный мрак из нашей деревни. С новой силой заработают земские медицинские силы, и свет прогонит мрачные явления. Колесо прогресса не поворачивается назад!” (29 августа, №35)

У розділі “Місцева хроніка” вміщено коротке повідомлення наступного змісту:

“...Г. председатель управы Н.В.Унтилов выезжал 26 августа совместно с инженером и санитарным врачом для осмотра сооруженных подрядчиком Гофштангом артезианских колодцев в Марьяновке, Чуйково и Валегоцелове. Следующий на очереди колодец предполагается соорудить в Николаевке-Гижицком...” (29 августа, №35)

“Южно-русская медицинская газета”

1894 рік

У розділі “Умерли” 20 січня вміщено некролог лікаря Балтського повіту Лева Семеновича Авербуха:

“В ночь с 9 на 10 января в г.Балте скончался врач Лев Семенович Авербух, 30 лет, воспитанник Юрьевского университета. Покойный пользовался всеобщою любовью. Весь город хоронил любимого врача. Перед выносом тела Л.С. из его квартиры местный городской врач Фидровский возложил на гроб венки с надписью “От товарищей врачей-консультантов”. Возле квартиры Л.С. собралась десятитысячная толпа, чтобы отдать последний долг любимому и незабвенному доктору и человеку. Город Балта не видел таких почетных похорон”. (20 января, №3)

1895 рік

У розділі “Умершие” 7 вересня вміщено некролог лікаря Ізмаїльської міської лікарні П.Н.Кордали:

“20 августа в Измаиле скончался после непродолжительной, но тяжелой болезни, на 71 году жизни, известный старожил доктор П.Н.Кордали. В течении 42 лет непрерывно практиковал П.Н. в Измаиле, состоя в тоже время старшим врачом местной городской больницы. Во время Румынского правительства в воссоединенной части Бессарабии П.Н.Кордали был несколько лет гор. головою Измаила и заседал в румынском парламенте, в качестве депутата Измаильского округа. Во все время своей долголетней практики покойный пользовался среди граждан Измаила вполне заслуженным уважением и искренней любовью, как искусный и опытный врач, как видный и полезный общественный деятель и как честный, гуманный и добрый человек. Нет ни одного дома в Измаиле, где доктор Кордали не врачевал-бы. Свой личный интерес он всегда ставил на по-

следний план. Это был врач старого доброго времени. Весть о смерти П.Н. разнеслась по городу с быстротою электрического тока и вызвала всеобщие сожаления об этой горестной утрате”. (7 сентября, 36)

Журнали

“Вестник Бессарабского земства”

1884 рік

Отдел I. Узаконения и распоряжения правительства,
относящиеся до земских учреждений

Об упразднении Кубейского карантинного округа

“Государственный Совет, в Соединенных Департаментах Законов и Государственной Экономии и в Общем Собрании, рассмотрев представление Министра Внутренних Дел об упразднении Кубейского карантинного округа, мнением положил:

В изменение Высочайше утвержденных 1 марта 1866 года штатов Новороссийских и Бессарабских карантинных учреждений (Полн. Собр. Закон. т. XLI, №43061), постановить:

1) Кубейский карантинный округ, состоящий из Кубейского карантина и Аккерманского агентства, упразднить, оставив служащих в сих учреждениях лиц, если они не получат нового назначения, за штатом, на общем основании.

2) Расход на производство упомянутым в ст.1 лицам заштатного, в течении одного года, жалованья, в размере четырех тысяч двадцати рублей, обратить на счет суммы, в десять тысяч пятьсот двадцать руб., остающейся от упразднения Кубейского карантинного округа, а имеющий за сим образоваться остаток, в размере шести тысяч пятисот рублей, причислить к свободным средствам государственного казначейства.

Его Императорское Величество воспоследовавшее мнение в Общем Собрании Государственного Совета, об упразднении Кубейского карантинного округа, Высочайше утвердить соизволил и повелел исполнить”.

(март-апрель, №3-4, с. 19)

Додатки

Звіти Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ

ОТЧЕТ
Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел
за 1881 год
Спб
1884

Часть медицинская
I

Сведения о состоянии народного здоровья

1. Рождаемость и смертность
с.4 2. Смертность по возрастам
с.5 3. Заболеваемость и причина смерти
с.11 Статистика смертности в городах
с.16 Смертность в г.Одессе в 1881 г.

На 1000 жителей Одессы в отчетном году умерло:

— от заразно-повивальных болезней	1.70
— болезней нервной системы	4.30
— органов кровообращения	1.00
— дыхания	5.38
— пищеварения	4.17
— самоубийства	0.14
— убийства	0.09

Число жителей в Одессе равнялось 217000

Умерших было 6476 чел., след. смертность достигла 27,8 на каждую 1000 населения.

- с.17 Сведения о состоянии здоровья лиц, подлежащих призыву к воинской повинности в 1881г.

с.26 Заразные болезни

с.28 Оспа

с.43 Подольская губерния

Больных натуральною оспою:

Заболеваемость и смертность распределялась по уездам неравномерно: Балтском – 102 заболело и 20 умерло.

с.48 Оспопрививание

с.49 Бессарабская губерния

В отчетном году оспопрививание шло успешнее. В уездах: Измаильском.

Неудовлетворительно: в Аккерманском.

с.57 Скарлатина

с.61 Одесское градоначальство. Заболело – 58, умерло – 3.

с.61 Бессарабская губерния

Скарлатина была в незначительном количестве в течение осени... в Измаильском (уезде) заболело 44 и умерло 10 человек.

с.70 Дифтерия

с.81 Одесское градоначальство. Заболело — 20, умерло – 10.

с.82 Бессарабская губерния

По уездам дифтеритики распределялись: Измаильский — город и 3 села, заболело – 74, умерло – 38.

с.91 Подольская губерния

В Балтском (уезде) – 479 заболело и 118 умерло.

с.94 Херсонская губерния

Заболеваемость и смертность в отчетном году по уездам... в Одесском – 106 заболело и 37 умерло и Ананьевском – 185 заболело и 46 умерло.

с.96 Круп

- с.98 Корь: заболело – 135, умерло —
Одесское градоначальство
- с.99 Бессарабская губерния
Корь наблюдалась только осенью. В двух уездах... Измаильском.
- с.105 Херсонская губерния
Эпидемический характер корь имела в уездах: Одесском – 798 заболело и 164 умерло.
- с.107 Коклюш
Одесское градоначальство. Заболело – 78.
- с.108 Бессарабская губерния
Коклюш эпидемически распространялся...
Измаильский уезд - 29 чел.
Заболевали исключительно дети от 1г. до 10 лет.
- с.112 Тиф
- с.134 Брюшной тиф
- с.138 Бессарабская губерния
Составлял преобладающую форму горячечных болезней и был распространен по всем уездам в умеренной степени.
Подольская губерния
Был распространен по всем уездам
- с.145 Херсонская губерния
В Ананьевском (уезде) – 183 заболело и 21 умерло... Одесском – 40 заболело и 8 умерло,
Тираспольском – 34 заболело и 6 умерло.
- с.146 Возвратный тиф
- с.155 Тиф без означения формы
- с.156 Кровавый понос
- с.159 Одесское градоначальство. Заболело – 208, умерло – 19.
- с.160 Бессарабская губерния
Эпидемического характера не имел, появлялся летом во время сильной жары, преимущественно у детей как городского так и сельского населения... уездов.... Аккерманского.
- с.167 Холера
- с.168 Заушница
- с.169 Одесское градоначальство. 135 заболевающих.
- с.170 Рожа
- с.171 Одесское градоначальство. 179 заболело, 8 – умерло.
- с.172 Эпидемический менингит
Огненная офтальмия
- с.175 Послеродовые воспалительные заболевания
- с.177 Одесса — 71 заболело и 50 умерло.
Сибирская язва
В Одессе из 6 больных 4 умерло.
- с.180 Водобоязнь
- с.181 Сифилис и венерические болезни
- с.186 Одесское градоначальство
Пользовалось — 6592, из них заразившихся — 4233.
- с.190 Врачебно-полицейские меры против распространения венерических болезней
- с.200 Инвазионные болезни
Одесское градоначальство. 150 больных
- с.203 Трахинозис
Глисты
- с.205 Одесское градоначальство. 136 больных
Эпидемические болезни
Малярия
- с.208 Одесское градоначальство. Заболело – 633, умерло – 2.
- с.215 Злая корча. Рафания.
Цынга
- с. 217 Одесское градоначальство. Заболело — 73, умерло – 4.
- с. 221 II
Врачебно- полицейская (санитарная) часть
Санитарное дело в отчетном году, как и в предшествовавшие, находилось в ведении:
1) комитетов общественного здоровья

- 2) полиции
 - 3) земских учреждений
 - 4) городских дум
 - с.225 А. Сведения об организации и деятельности санитарного надзора
 - с.228 Б. Надзор за санитарным состоянием населенных местностей
 - с.233 В. Надзор над заведениями съестных припасов
 - с. 257 Г. Надзор за приготовлением искусственных минеральных вод
 - Д. Надзор за торговлею сильнодействующими веществами
 - с.239 Е. Санитарное состояние тюрем
 - с.244 ...Одесса
Больниц – 1; кроватей – 78;
Больных – 981, умерших – 28;
% смертности – 2,8
 - Бессарабская губерния
 - Аккерманская, Измаильская — по 15 кроватей
 - с.251 Подольская губерния
 - Больницы. Балтской (тюрьмы) на 12 кроватей
 - с.257 Херсонская губерния
 - Больницы:...
 - Ананьевской (тюрьмы) на 12 кроватей
 - с.259 Ж. Санитарный надзор и гигиена фабрик, заводов, промыслов и прочее
 - с.260 З. О санитарном состоянии железных дорог
 - с.275 И. О санитарном состоянии школ
 - с.282 I. Карантины
- В отчетном году продолжали действовать следующие карантинные учреждения:
Одесский.

III

- с.285 Врачебный отдел
- Сведения о врачебной помощи заболевшим
- с.288 Всех пользованных, в том числе в больницах, амбулаторно и в частн.практике:
Одесса — 61515 (всех), 15703 (в больницах), 20657 (амбулаторно), 24174 (в частной практи-
ке).
- Стоимость содержания медицинской части
- с.289 Больницы
- с.292 Одесса – 3, кроватей – 1280.
- Больничная статистика
- с.298 Дома для умалишенных и сведения о числе психопатов
- с.302 Одесса
- Домов и отделений для умалишенных – 1.
- Кроватей – 150, больных – 561, умерших – 48.
- Бессарабская губерния
- с.303 В Аккерманском уезде в колонии Сарате, находится богадельня для идиотов и неизлечимых, помешанных, устроенная лютеранскими пасторами немецких колоний, отчета по сему заведению за 1881г. не доставлено.
- с.312 Амбулатории
- с.313 Одесса
- В Павловской глазной лечебнице было 3683 больных, из них амбулаторных...
- с.314 Открытие новых лечебных заведений и изменение штатов в существующих
- с.315 ...16 января, согласно заключению Медицинского Совета, врачам Мандельштаму и Розенбауму дозволено открыть в Одессе частную специальную лечебницу.
- ...27 января доктору медицины Григорию Миткевичу дозволено открыть в Одессе глазную лечебницу и утвержден устав оной.
- ...30 января врачам Штейнфинкелю и Богрову дозволено открыть в Одессе лечебницу практических врачей для подачи медицинского пособия по разным специальностям и утвержден устав сего заведения.
- с.317 ...6 июня врачу Павлу Богрову разрешено открыть в Одессе частную лечебницу для специального лечения ушных и горловых болезней и утвержден устав сего заведения.
- с.319 Врачи и общества врачей
- с.320 В отчетном году окончили курс медицинского образования и удостоены степеней лекаря и доктора

В Военно-медицинской академии, Московском университете,... Казанском, Киевском, Харьковском, Дерптском, Варшавском.

- с.321 Список разрешенных к открытию обществ врачей
- с.323 Херсонская губерния
 - ...Общество Одесских врачей — 10 декабря 1869 г.
 - Консультация и совет медиков при Одесской больнице — 15 января 1864 г.
 - Бальнеологическое общество в Одессе — 9 октября 1876 г.
- с.324 Женщины-врачи
 - Фельдшера
- с.325 Повивальные бабки
- с.328 Одесса:
 - врачей — 96
 - фельдшеров — ?
 - повивальных бабок — 67
- с.329 Медицинские журналы и газеты
 - Аптеки
- с.330 Ревизия аптек
- с.335 Натуральные минеральные воды, грязи и морские купания

IV

Судебно – медицинская часть

(У судово-медичній частині дані по території Одеської області відсутні. Авт.)

ОТЧЕТ

Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел

за 1882 год

Спб

1885

1

Сведения о состоянии народного здоровья

1. Рождаемость и смертность

- с.4 2. Заболеваемость и причины смерти
- с.9 Статистика смертности в городах
- с.13 Смертность в Одессе

На 1000 жителей умерло:

от заразно-повальных болезней	2,85
болезней нервной системы	5,82
органов кровообращения	1,28
с.14 дыхания	7,07
пищеварения	4,50
самоубийства	0,25

Сведения о состоянии здоровья лиц, подлежащих призыву к воинской повинности

- с.17 Заразные болезни
- с.19 Оспа
- с.41 Подольская губерния
- с.42 Балтский уезд: заболело — 22, умерло — 2.
- с.48 Херсонская губерния

...В уездах Ананьевском, Одесском и Тираспольском появлялась лишь спорадически и только в некоторых селениях.

		заболело	умерло
с.48	В Ананьевском	73	20
	Одесском	77	11
	Тираспольском	53	11

Одесса: умерло от оспы в течении отчетного года, а именно:

в городской больнице поступивших — 8, умерло — 4 и по участкам на дому — 4.

Итого умерло от оспы — 84.

с.49 Оспопрививание

с.52 Бессарабская губерния

Оспопрививанием занимались кроме некоторых врачей и преимущественно земских (которые совершали оспопрививание во время своих объездов по участкам) фельдшера, фельдшерицы и частные оспопрививатели...

Вследствие невежества, предрассудков, неравномерного распределения оспопрививателей по волостям, а равно благодаря энергичному противодействию со стороны поселян, оспопрививание в общем было неудовлетворительно.

В большинстве случаев... оспопрививание совершается гуманизированной лимфой.

с.66 Подольская губерния

...Детрит получался из Вольно-экономического общества и результаты увенчались успехом.

с.69 Херсонская губерния

Оспопрививанием... занимаются земские, городские и волостные фельдшеры, акушерки и в Ананьевском уезде 9 специально приглашенных оспопрививателей.

Одесса: вакцинировано было — 8790

осталось не привитых — 4146

с.70 Скарлатина

с.74 Бессарабская губерния

В Аккерманском уезде скарлатина обнаружилась в двух селениях: Тарутино и Березино...

с.74 В селе Тарутино больных было 54, умерло – 28, а в селе Березино больных было – 17, умерло – 4.

В Измаильском уезде и в Измаиле было 152 случая скарлатины... Случаи наблюдаемые были более или менее сильной формы, т.е. осложненные дифтеритом. Из всех 152 человек больных умерло – 21 чел.

В Болграде скарлатина наблюдалась... в продолжении 3-х месяцев, при чем заболело 43 чел., умерло — 9.

с.88 Подольская губерния

с.89 В Балтском уезде заболело – 28, умерло — 8

с.96 Херсонская губерния

Одесский уезд: заболело — 378, умерло – 64

Ананьевский: заболело — 234, умерло — 51

Тираспольский: заболело — 141, умерло – 26

Одесса

В городской больнице больных скарлатиной было 98 чел, умерло – 20. По участкам на дому умерло – 156 человек. Всего умерло 176 человек.

с.97 Дифтерит

с.103 Бессарабская губерния

с.104 В Аккермане было несколько случаев дифтерита, по всей вероятности занесенного из Одессы... Эпидемический характер дифтерита имел в сел. Тарутино... Всех больных в этом селении было 67 человек, из коих умерло – 36. В Измаиле дифтерит в течении уже нескольких лет имеет эпидемический характер, причина чему вероятно кроется в почвенных условиях и в не производимой никогда очистке ретирадов и отчасти в некоторой связи с малярией. Из 30 заболевших умерло всего 2. В уезде же случаев дифтерита не было. В Болграде 19.05 в семействе рабочего железной дороги заболело сразу трое детей и у двоих окончилось смертью.

с.119 Подольская губерния

Балтский уезд: заболело — 805

умерло — 136

с.128 Херсонская губерния

с.129 В Одесском уезде — заболело – 211, умерло – 73.

Здесь болезнь была наблюдаема в спорадической форме.

В Ананьевском уезде заболело – 131, умерло – 55.

Болезнь была спорадической формы.

В Тираспольском уезде заболело – 75, умерло -31.

Болезнь была спорадической формы.

Одесса

В городской больнице было на излечении – 180, умерло -45.

В участках на дому умерло – 110 человек.

Итого умерло — 155 человек.

с.130 Корь

с.133 Бессарабская губерния

В Аккерманском уезде эпидемия имела распространение в трех сел. и в Аккермане... Всех больных насчитывается 273, из коих умерло — 150.

с.151 Херсонская губерния

В Одесском уезде: заболело — 158 умерло — 10

Тираспольском: заболело — 62 умерло — 4

Ананьевском: заболело — 30у мерло — 3

Одесса. В городской больнице пользовалось — 83, умерло — 1, в участках на дому умерло — 52, а всего 53 чел.

с.152 Коклюш

с.155 Бессарабская губерния

В Аккерманском уезде было несколько случаев. В двух уездах (*Аккерманском и Измаильском, авт.*)... всего заболело — 19, умерло — 1, кое-где спорадически появлялся коклюш и в Измаильском уезде.

с.163 Херсонская губерния

... В Ананьевском уезде 30 случаев заболевания, из которых умерло — 7.

Одесса. В Еврейской больнице имелся 1 случай смертности.

с.164 ...во всех участках на дому умерло 58 чел.

Итого умерло 59 чел.

Тиф

с.181 Бессарабская губерния

В Аккерманском уезде проявлялся разнокарантинный тиф в разных селениях, но в трех селениях Волонтировского санитарного участка брюшной тиф имел эпидемический характер. Всех больных брюшным тифом было 130, умерло — 12.

с.182 В других местностях того же санитарного участка наблюдалось 37 разных форм тифа, из коих умерло 18. Следовательно во всем уезде было 167 заболеваемых, из коих умерло — 30.

В Измаиле наблюдалось несколько случаев брюшного тифа с благоприятным течением, смертельный исход был лишь в тех случаях, когда им поразились лица, страдавшие перед заболеванием тифом, перемежающегося лихорадкой. У детей смерть наступала при осложнении мозговым поражением.

с.222 Херсонская губерния

с.223 Сыпной тиф

По мнению земских врачей болезнь занесена была местными колонистами из Одессы и Николаева, т.к. сыпной тиф был только в Маякском и Гросс-Либентальском медицинских участках Одесского уезда.

Заболело — 44, умерло — 7.

Брюшной тиф

Одесский уезд: заболело — 578, умерло — 71

Ананьевский: заболело — 196, умерло — 12

Тираспольский: заболело — 92, умерло — 14

Возвратный тиф

Одесский уезд 65 3

Одесса. В Городской больнице от тифа пользовались — 944. Выздоровели — 880, умерло — 39. И осталось — 25 человек.

Умерло:

с.223 от сыпного 2

брюшного 27

возвратного 10

39

Всего

От сыпного тифа по участкам на дому умерло 1 3

брюшного тифа 60 87

возвратного 32 42

132

с.225 Кровавый понос

с.229 Бессарабская губерния

с.230 В Аккерманском уезде болезнь не имела эпидемического характера. Разновременно и в разных селениях было всего больных — 48, из коих умерло — 9.

- с.243 Подольская губерния
Ход распространения
Балтский уезд: заболело — 53, умерло — 13.
- с.250 Херсонская губерния
Распространение по уездам:
Одесский: заболело — 591, умерло- 58
Тираспольский: заболело — 303, умерло — 40
Ананьевский: заболело — 91, умерло — 20
Одесса. В Городской еврейской больнице число больных 124, выздоровело — 79, умерло — 39 и осталось 6 чел.
- с.251 Холера и холерина
- с.254 Заушница
- с.260 Одесса. В больницах пользовалось — 20, умерло -2.
- с.261 Рожа
Одесса. Заболело — 274, умерло — 11.
- с.267 Гнойная офтальмия
- с.270 Одесса. Заболело — 30, умерло —
- с.275 Воспалительные послеродовые болезни
- с.277 Одесса. Заболело — 45, умерло — 15.
- с.281 Сибирская язва на людях.
- с.284 Одесса. Заболело — 2.
- с.292 Водобоязнь
Одесса. Заболело — 11, умерло — 11.
- с.294 Сап у людей
Бессарабская губерния
...Два в Волонтировском санитарном участке Аккерманского уезда.
Херсонская губерния
В колонии Гросс-Либенталь, Одесского уезда было два случая заболевания сапом людей, окончившихся смертью, умершие имели уход за больными лошадьми.
- с.296 Круп
Сифилис и венерические болезни
- с.302 Одесса
Было пользовавшихся - 6627
Вновь заразились — 4192
- с.311 Врачебно — полицейские меры против распространения сифилиса
- с.320 Инвазионные болезни
Чесотка
- с.322 Одесса. Заболело — 96
- с.327 Глисты
- с.329 Одесса. Заболело — 90
- с.334 Эндемические болезни
Малярия
- с.337 Одесса. Заболело — 680, умерло — 1.
- с.337 Бессарабская губерния
- с.338 Распределение ... по уездам (в % содержании и народонаселению)
Аккерманском уезде 1311 0,6%
Измаильском 604 0,3%
- с.348 Цынга
- с.350 Одесса. Заболело — 31.
Бессарабская губерния
- с.351 ...В Аккерманском уезде было 6 чел.больных в частной практике, из которых умерло — 2.
- с.355 Зоб
- с.359

II

Врачебно-полицейская (санитарная) часть

Обязанности по предупреждению развития болезней и по улучшению санитарных условий лежат на:

- 1) комитетах общественного здоровья;

- 2) полиции;
- 3) земских учреждений;
- 4) городских думах.

с.364 Бессарабская губерния

В Аккермане городовым врачом, а в уезде – уездным было составлено вместе 9 актов по обнаруженной недоброкачественности продаваемых продуктов в Измаиле, 15 актов по этому же вопросу и 5 за несоблюдение должной чистоты на улицах.

с.390 Херсонская губерния

С переходом медицинской части в ведение земств и с предоставлением городским и земским учреждениям права издавать обязательные для населения санитарные правила, роль администрации по вопросам касающимся медико-полицейской части уменьшились и значение комитетов общественного здоровья само собой сделалось ничтожным, по этому все действия администрации по делам медико-полицейским... должны были ограничиваться лишь настоянием перед земскими и городскими управлениями о своевременном принятии необходимых санитарных мер и прекращению той или другой эпидемии. Существование комитетов общественного здоровья фиктивное, города же и земства не имея научно-подготовленного санитарного персонала, на обязанности которого лежало бы изучение санитарного состояния населенных местностей в губернии и условий развития эпидемий, изданием одних обязательных правил (медико-полицейских) не достигают никаких результатов, по этому в большинстве случаев полиция наталкивалась изредка на какое-нибудь выдающееся нарушение медико-полицейских правил, приглашает врача для констатирования факта и затем привлекает виновных к ответственности.

с.391 Городовые врачи, по мере возможности, совместно с полицией и членами городских управ, осматривали съестные и питейные припасы, дворы, площади, фабрики и заводы, уездные же врачи обременяемые учебно-медицинскими обязанностями лишены возможности следить за санитарною частью.

Одесса

Были подвергнуты тщательному осмотру все имеющиеся в городе ночлежные дома. Всего ночлежных приютов 7 на 2045 мужских и 214 женских мест.

с.392 Санитарное состояние тюрем

с.398 Одесса

Число больниц – 1, число кроватей – 78, больных — 809, умерших – 16, % смертности -2,0

Бессарабская губерния

Тюремных больниц в каждом городе по одной. Аккерманская, Измаильская... по 15 кроватей.

с.407 Подольская губерния

...Больницы... Балтской тюрьмы... на 12 (кроватей)

с.414 Херсонская губерния

Тюремные больницы... Ананьевской на 20 кроватей.

Одесса. Тюремная больница устроена на 78 кроватей. Женщины-арестантки (больные) находятся в особом отделении, на хуторе д-ра Дрея. При больнице устроена аптека без права вольной продажи. Всего пользовалось — 809, выздоровело — 713, умерло — 16, осталось — 80.

с.417 Санитарный надзор и гигиена фабрик и заводов

с.431 Санитарное состояние школ

с.437

III

Врачебный отдел

Сведения о врачебной помощи заболевающим

Одесса

Всего использованных – 46496

в том числе:

в больницах – 14675

амбулаторно – 13152

в частной практике — 18769

с.440 Стоимость и содержание медицинской части

с.442 Больницы

с.444 Одесса

Больниц – 3, кроватей – 1493.

Больничная статистика

с.450 Дома для умалишенных и сведения о числе психопатов

с.455 Одесса

Домов и отделений для умалишенных – 1
кроватей – 160
больных — 560
умерших — 46

Бессарабская губерния

... В колонии Сарате Аккерманского уезда находится богадельня, в которой призываются неизлечимые умалишенные, но она вмещает незначительный процент этих несчастных, их числа колонистов. Устроена стараниями лютеранских пасторов немецких колоний...

с.473 Одесса

Отделение для умалишенных находится при Одесской городской больнице и устроено на 90 мужских и 70 женских кроватей. Всего 160 кроватей. В течение года состоялось — 560, выздоровело — 235, умерло — 46 и осталось — 189.

с.474 Сведения об амбулаториях и лечении приходящих больных

с.481 Одесса

Имеются следующие амбулатории:

1) лечебница для приходящих на Гаванной улице, где было принято 5572 больных;

2) 1-й кабинет для приходящих больных, принято 4874 больных;

3) 2-я частная лечебница для приходящих больных — принято 2680 больн.

Всего в двух кабинетах больных – 14326.

4) Павловская глазная лечебница: число приходящих больных было 3811. Операций глазных было произведено — 679.

с.483 Распоряжения Министра внутренних дел

с.484 26 апреля

Врачам: Пиотровскому, Гольденбергу и провизору Либеку дозволено открыть в Одессе лечебницу для пользования слабоумных и умственно неразвитых детей, а равно взрослых больных и утвержден устав этой лечебницы.

с.485 14 июля

Врачам: Пергаменту, Симоновичу и Шору разрешено открыть в Одессе вторую частную лечебницу для приходящих больных и утвержден устав сего заведения.

с.486 1 сентября

Врачу Фелициану, Якимовичу разрешено открыть частную лечебницу для пользования больных лиманными купаниями грязевыми лиманными ваннами по берегу Куяльницкого лимана вблизи Одессы и утвержден устав этого заведения

15 октября

Вольнопрактикующему врачу Болухеру разрешено открыть в Одессе специальную лечебницу для детей и утвержден устав оной.

с.487 27 ноября

Врачам: Бельскому, Кирьякову, Ригову и Трояно дозволено открыть в Одессе частную лечебницу под названием «Лечебницы русских врачей» с целью доставить не богатым людям врачебную помощь за незначительные вознаграждения и утвержден устав этой лечебницы.

10 декабря

Врачу Гусевичу дозволено открыть в Одессе частную лечебницу горловых и ушных болезней и утвержден устав сего заведения.

с.492 Врачи и общества врачей

Женщины-врачи

с.494 Фельдшера

с.496 Повивальные бабки

Одесса. Врачей – 122, фельдшеров — 0, повивальных бабок –

67.

с.497 Аптеки и ревизия их

с.498 Распоряжения Министерства внутренних дел

По различным вопросам аптечного дела были следующие:

с.499 14 января

Усматривая из сообщения Бессарабского губернатора по делу об открытии в Измаиле 3-й аптеки, что содержатели существующих там аптек скрывают действительное число

- с.65 Воспалительные послеродовые болезни
с.67 Сибирская язва на людях
с.69 Круп
с.70 Водобоязнь
Сап
Кровавый понос
- с.73 Одесское градоначальство
Заболело – 170, умерло – 55, % смертности – 32,3.
- с.74 Сифилис и венерические болезни
с.77 Одесса:
число лечившихся	12587
процент на 10000 нас.	516,0
число вновь заразившихся	5133
процент к лечившимся	41,25
- с.81 Чесотка
с.83 Глисты
с.86 Малярия
- с.88 Одесское градоначальство
Заболело – 698, умерло – 1.
- с.89 Цынга
- с.91 Одесское градоначальство
Заболело- 44, умерло – (нет данных)
- с.92 Зоб
Проказа
- с.93 Злая корча
- с.94 II
- Врачебно-полицейская (санитарная) часть
1. Сведения об организации и деятельности санитарного надзора
- с.95 2. Надзор за санитарным состоянием населенных местностей и над
заведениями съестных припасов
- с.97 3. Надзор за торговлею ядовитыми и сильнодействующими
веществами
4. Санитарное состояние тюрем
- с.101 Одесское градоначальство
Больниц – 1, кроватей – 78, больных – 840, умерших – 17, процент смертности – 20,2.
5. Санитарное состояние фабрик и заводов
6. Санитарное состояние школ
- с.105 7. Врачебно-полицейские меры против распространения сифилиса...
- с.107 III
- Врачебный отдел
- 1.Сведения о врачебной помощи заболевающим
- с.110 Одесское градоначальство
Всех пользовавшихся – 78228.
В том числе:
в больницах — 14077
амбулаторных-62429
в частной практике-11722
- с.111 2. Стоимость содержания медицинской части
- с.114 3.Больницы
- с.116 Одесское градоначальство
Больниц – 3, кроватей — 1453
- с.117 4. Больничная статистика
- с.127 5. Дома для умалишенных и сведения о числе душевнобольных
- с.128 Одесса
Число зав. – 1, кроватей – 284, больных -473, умерших – 61.
- с.130 6. Амбулатории
- с.131 7. Врачи и общества врачей
- с.135 Одесское градоначальство
служащих во врачебном отделении — 3

городских и полицейских	— 7
больничных	— 43
(Приказ общественного призрения)	
тюремных	1
вольнопрактикующих	95
Всего	149

с.137 8. Женщины-врачи
9. Фельдшера и фельдшерицы

с.139 Одесское градоначальство
Лекарские ученики при уездн. вр.
(старших, младших) — неизвестно
Городских фельдшеров — неизвестно
Сельских, земских — неизвестно
Больничных — 24
Вольнопрактикующих — неизвестно
Всего — 24

с.140 Повивальные бабки

с.142 Одесское градоначальство
Городских — 2
Больн. — неизвестно
Вольнопрактикующих — 58
Всего — 60

с.143 Аптеки и ревизия их

с.144 Натуральные минеральные воды, грязи и морские купания

с.145 IV

Судебно-медицинская часть

с.150 V

Правительственные распоряжения по медицинской части, последовавшие в 1883 г.

1. Лечебные заведения

4 января Одесскому купцу Моисею Другу дозволено открыть в Дальницком участке Одессы лечебное заведение для пользования больных лиманными купаниями, теплыми грязевыми и лиманными ваннами, равно сжатым и разряженным воздухом, электричеством, молоком, сывороткою и кумысом на время купального сезона и утвержден устав сего заведения.

с.151

8 марта – врачам Духновскому, Горецкому, Ранхиеру и Войно разрешено открыть в Одессе частную лечебницу с постоянными кроватями и утвержден устав оной.

4 апреля – лекарю Линтвареву разрешено открыть в Одессе частный оспенный институт, с целью добывания телячьей оспенной лимфы и оспенного распада (detritus), сохранения оспенного материала, прививания такового нуждающимся в оспопрививании и продажи лимфы и детрита и утвержден устав сего заведения.

29 мая – врачам Розенблюму, Рабиновичу, Штейну, Леону и Симоновичу дозволено открыть в Одессе лечебницу с постоянными кроватями для душевных и нервных больных и утвержден устав сего заведения.

с.153 2. Аптеки

с.157 3. Минеральные воды

Приложение

К отчету Медицинского Департамента

За 1883 год

1. Оспа

с.2 Бессарабская губерния
...в Измаильском (уезде) заболело – 1, умерших не было.

с.12 Подольская губерния
...Балтский уезд: заболело – 83, умерло – 22.

с.21 Херсонская губерния
...Ананьевский уезд: заболело – 85, умерло – 19.

с.22 Оспопрививание

с.33 Одесское градоначальство. Вакцинировано — 3833 млад., осталось не привитых — 2032, число оспопрививателей – 10.

- с.34 2. Скарлатина
В Аккерманском уезде больных было — 730, умерло — 123, а в Аккермане больных — 71, умерло — 19.
Всего в уезде заболело — 801, умерло — 142. В Измаильском уезде... проявлялась. В ... Измаиле... и Килии и в 12-ти селениях в числе 212 случаев, из которых умерло — 42.
- с.46 Подольская губерния
... Балтский уезд: заболело — 441, умерло — 135.
- с.55 Херсонская губерния
...Ананьевский уезд: заболело — 755, умерло — 124.
- с.56 Одесское градоначальство
Из 49 заболевших умерло в городской больнице 20, т.е. 40,8%. В участках на дому умерло 42 чел., сколько было по участкам больных — неизвестно.
- с.57 Дифтерит
Бессарабская губерния
- с.58 ...В Аккерманском уезде заболело — 260, умерло — 120, в Аккермане заболело — 14, умерло — 5. Всего по уезду заболело — 274, умерло — 125.
В Измаиле и уезде заболело — 137, умерло — 58, по большей части в этом уезде дифтерит был наблюдаем как осложнение скарлатины в городе. Был 41 случай, и в уезде — 96. В других городах этого уезда: Болграде... Рени и Килие дифтерит не был наблюдаем.
- с.69 Подольская губерния
- с.70 ...Балтский уезд: заболело — 1028, умерло — 239.
- с.79 Херсонская губерния
...Ананьевский уезд: заболело — 503, умерло — 209.
Одесский уезд: заболело — 284, умерло — 97.
Тираспольский уезд: заболело — 153, умерло — 60.
- с.81 Одесское градоначальство
Из поступивших в городскую больницу 237 больных умерло — 53, т.е. 22,3%.
В участках на дому умерло ... 170.
Всего умерло... 223 чел., сколько было всего больных — неизвестно.
- с.82 Корь
Бессарабская губерния
...В Аккерманском уезде в 2-х участках... заболело — 35, умерло — 7.
В Измаильском уезде и в Измаиле заболело — 23, умерло — 4.
- с.92 Подольская губерния
...В Балтском уезде заболело — 9, умерших не было.
- с.98 Херсонская губерния
...Ананьевский уезд: заболело — 34, умерло — 8.
- с.99 Одесское градоначальство
В Одесской городской больнице было на излечении... 5 человек, из них умерло — 2. В участках на дому умерло... 8 чел., сколько было вообще больных — неизвестно.
- Коклюш
...Бессарабская губерния
...В Аккерманском уезде (в селе Фараоновке Волонтировского участка) заболело — 26, умерло — 6...
В Измаильском уезде, в Болграде и Килии заболело — 2 и выздоровели.
- с.106 Херсонская губерния
- с.107 ...В Ананьевском уезде заболело — 61, умерло — 3
В Тираспольском заболело — 41, умерло — 1.
- Тиф сыпной
Бессарабская губерния
- с.115 Подольская губерния
...В Балтском уезде заболело — 35, умерло — 5.
- с.122 Тиф брюшной
- с.123 Бессарабская губерния
...В Аккерманском уезде в селе Гасанбатыре заболело — 35, умерло — 5. Болезнь была занесена из Измаила.
- с.139 Херсонская губерния
...Одесский уезд: заболело — 227, умерло — 42.
Ананьевский: заболело — 180, умерло — 18.
Тираспольский: заболело — 22, умерло — 1.

- с.140 Возвратный тиф
- с.149 Херсонская губерния
 Был наблюдаем в одном только Тираспольском уезде, и то в незначительном размере. Всего заболело 75 человек, из коих умерло – 4, т.е. 5,3%.
 Бессарабская губерния
- с.150 Тиф без обозначения формы
 ...В Аккермане больных было 5, умерших не было.
 В Еврейской больнице больных – 8, умерло – 1. Всего заболевших – 13.
 В Измаильском уезде заболело — 42, умерших не было.
- с.154 Кровавый понос
- с.155 В Аккерманском уезде в разных селах заболело — 51, умерло – 12.
- с.166 Подольская губерния
- с.167 Балтский уезд: заболело — 18, умерло – 3.
- с.175 Херсонская губерния
 В Тираспольском уезде заболело – 53, умерло – 7.
 В Ананьевском заболело – 39, умерло – 4.
- с.176 Одесское градоначальство
 В городской больнице... больных... было 123, из коих умерло 45, в Еврейской – 30, из коих умерло – 10, и в частной практике врачей — 17 человек, которые все выздоровели.
 Всего больных по уезду было — 170, умерло — 55, т.е. 32,3%.
- с.177 Холера
- с.179 Заушница
- с.183 Рожа
- с.186 Одесское градоначальство
 Общее число больных — 172, из коих умерло — 15, а именно:
 в городской больнице заболело — 134, умерло – 12;
 в Еврейской заболело — 25, умерло – 2;
 в частной практике врачей заболело — 13, умерло – 1.
 Всего заболело — 172, умерло — 15, т.е. 8,7%.
- с.187 Эпидемический менингит
 Гнойное воспаление глаз
- с.190 Подольская губерния
 ...В Балтском уезде – 28 больных.
- с.192 Воспалительные послеродовые заболевания
- с.195 Одесское градоначальство
 От родильной горячки в городской больнице умерло 6, в Еврейской – 3, в Стурдзовской богадельне – 1, всего 10 и на дому умерло 26. Сколько было всего больных в городе — в точности неизвестно.
- с.196 Сибирская язва на людях
 Бессарабская губерния
 В Аккермане и колонии Сарате заболело — 5, умерло – 1.
- с.203 ...В Ананьевском уезде – 3.
- с.204 Круп
 Водобоязнь и сап
- с.205 Сифилис и венерические болезни
- с.215 Врачебно-полицейские меры против распространения сифилиса
- с.223 Чесотка
- с.227 Глисты
- с.231 Трихиноз
 Малярия
- с.242 Одесское градоначальство
 Общее число больных по годам – 698 человек, из них пользовались услугами больниц — 301 человек, умерло — 1. Остальные 397 больных распределялись между амбулаторными и пользовавшимися в частной практике врачей.
- с.243 Цынга
- с.249 Зоб
- с.250 Проказа
 Рафания (злая корча)

с.253

Часть II

(приложение ко II части отчета)

Сведения от организации и деятельности санитарного надзора

Бессарабская губерния

...Возложенный на полицию и на уездных и городских врачей, надзор этот далеко не удовлетворяет цели...

Херсонская губерния

Вся деятельность администрации... ограничивается только указанием или напоминанием земским и городским управам о своевременном принятии необходимых санитарных мер против той или другой эпидемии или эпизоотии.

с.262

Надзор за состоянием населенных местностей и над заведениями съестных припасов.

с.276

Надзор за приготовлением искусственных минеральных вод.

с.278

Надзор за торговлею сильнодействующими веществами.

с.282

Санитарное состояние тюрем

Бессарабская губерния

В Аккермане на 16 кроватей и в Измаиле на 8 кроватей (больниц).

с.284

Подольская губерния

В Балтской тюрьме на 12 кроватей.

с.294

Херсонская губерния

В Ананьеве — на 20 кроватей.

с.296

Одесское градоначальство

Тюремная больница в Одессе устроена на 78 кроватей для помещения больных арестантов — мужчин. Заболевшие женщины — арестантки находятся в особом отделении на даче доктора Дрея. При больнице устроена аптека без права продажи лекарств.

с.297

Санитарное состояние фабрик, заводов и промышленных центров

с.316

Санитарное состояние школ

с.317

Часть III

(приложение к III части отчета)

Дома для умалишенных и сведения о числе психопатов

с.345

Амбулатории

с.352

Одесса

Имеются следующие амбулатории:

1) лечебница для приходящих больных на Гаванной улице: принято было больных 7619 чел.;

2) первая частная лечебница: принято было больных 5569 чел.;

3) вторая частная лечебница: принято больных 3490 чел.;

4) лечебница Общества русских врачей: принято больных 1723 чел.;

5) Павловская глазная лечебница: принято больных 3516 чел.

Всего амбулаторных больных в этих лечебницах — 22217.

Натуральные минеральные воды, грязи и морские купанья.

Бессарабская губерния

с.353

...В Аккерманском уезде и дно состоит из целебной грязи, известной под названием Будацкой. Этой грязью лечатся ежегодно сотни больных, одержанных золотушными и ревматическими процессами, от таких же болезней лечатся грязью из соляных озер, находящихся в Измаильском уезде, известных под названием Жобрияны, Сястик или Кундуй, Шогоны, Алибей и Бурлос, грязь эта не исследована научно.

ОТЧЕТ

Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел

за 1884 год

СПб

1887

Часть медицинская

I

Сведения о состоянии народного здоровья

I. Рождаемость и смертность

с.3

II. Заболеваемость и причины смерти

с.8 III. Статистика смертности в городах

с.17 3. Смертность в Одессе

Из общего числа населения 238689 чел. умерло 7328 чел. или 3.07%.

IV. Заразные болезни

с.28 Оспа

с.31 Одесса — заболело — 57, умерло — 12, % смертности — 21

с.33 Скарлатина

Одесса — заболело — 34, умерло — 10, % смертности — 29,4

с.36 Дифтерит

с.40 Одесса — заболело — 199, умерло — 102, % смертности — 51,3

с.41 Корь

с.43 Одесса — заболело — 191, умерло — 3, % смертности — 1,5

с.44 Коклюш

с.47 Одесса — заболело — 195

с.48 Сыпной тиф

с.50 Одесса — заболело — 120, умерло — 8, % смертности — 6,6

с.51 Брюшной тиф

с.54 Одесса — заболело — 302, умерло 20, % смертности — 6,6

с.55 Возвратный тиф

с.58 Тиф без обозначения формы

с.60 Холера

с.62 Заушница

с.64 Одесса — заболело — 180, умерло — 1, % смертности — 0,5.

с.65 Рожа

с.67 Одесса — заболело — 291, умерло — 11, % смертности — 3,9.

с.68 Эпидемический менингит

с.70 Гнойное воспаление глаз

с.71 Одесса — заболело — 36

с.71 Воспалительные послеродовые болезни

с.73 Одесса — заболело — 187, умерло — 15, % смертности — 8,0

с.74 Круп

с.74 Кровавый понос

с.77 Одесса — заболело — 244, умерло — 6, % смертности — 2,5.

с.78 Сибирская язва на людях

с.97 Зоб

с.98 Проказа

VII. Сведения о состоянии здоровья лиц, подлежавших призыву к воинской повинности.

с.101 II

Врачебно-полицейский (санитарный) отдел

1. Сведения об организации санитарного надзора

с.103 2. Надзор за санитарным состоянием населенных местностей и над заведениями съестных прилавков и напитков.

с.105 3. Надзор за торговлю ядовитыми и сильнодействующими веществами

с.106 4. Санитарное состояние тюрем

с.110 5. Санитарное состояние фабрик и заводов

6. Санитарное состояние школ

с.111 7. Оспопрививание

с.113 8. Врачебно-полицейские меры против распространения сифилиса и венерических болезней

с.116 III

Врачебный отдел

1. Сведения о врачебной помощи заболевшим.

с.119 Одесское градоначальство

Всех пользовавшихся — 93471; в том числе: в больницах - 14822; амбулаторных — 55896; в частной практике — 22753.

с.120 2. Стоимость содержания медицинской части

с.122 3. Больницы

с.124 Одесса: больниц — 3, кроватей — 1493

- с.125 4. Больничная статистика
с.129 Больничная смертность
с.131 Одесса — 8.93%
с.132 5. Дома для умалишенных
с.133 Одесса
Число заведений – 2, кроватей – 304, больных – 556, умерших – 73
с.135 6. Амбулатории
с.136 7. Врачи и общества врачей
с.141 8. Женщины врачи
9. Фельдшера, фельдшерицы и фельдшерские школы
с.145 Список фельдшерских школ
с.147 30. Женские фельдшерские курсы при Касперовском отделе сестер Красного Креста
- В Одессе... выпущено 8 фельдшериц.
с.148 10. Повивальные бабки и повивальные школы
с.151 Одесса — 32
с.154 11. Аптеки и ревизия их
с.155 12. Минеральные воды, грязи и морские купания
с.157 IV
Судебно-медицинская часть
...Врачами было проведено по требованию судебных и административных властей... осмотров и вскрытий мертвых тел, а именно по поводу: 1) насильственной смерти
с.158 2) смерти от болезненных причин.
с.161 V
Правительственные распоряжения по медицинской части
1. О врачах
с.162 2. О лечебных заведениях
Дозволено открытие частных лечебных заведений.
В Одессе:
с.163 11. Врачу Филипповичу – диагностический кабинет;
12. Мерингу – частную детскую лечебницу;
13. Рохату – частный родильный дом и лечебницу для женских болезней;
14. Врачам Рабиновичу, Клейну и Спиро – частную лечебницу для приходящих больных.
- с.165 Утверждены проекты изменений уставов
...2. Одесской лечебницы для приходящих, учрежденной в 1835 году на добровольные пожертвования.
с.166 3. О школах
с.167 4. Об аптеках и врачебных средствах.
Упущения и беспорядки обнаружены
...2. В Петроверовской аптеке (Херсонской губернии), содержателю которой провизору Роговскому объявлен, по постановлению Медицинского Совета строгий выговор за неправильные действия по отпуску лекарств.
Такой же выговор объявлен фельдшеру Несмачному за употребление сильнодействующих средств.
...4. Владельцу Одесской аптеки провизору Пискорскому сделан строгий выговор за ошибочный отпуск лекарства ребенку Шевченко равно за недонесение врачебному управлению о приеме в аптеку аптекарского помощника Грабовского.
с.170 По нижеприведенным ходатайствам объявлены следующие постановления Медицинского Совета:
...4. Титулярному советнику фон-Грингаммеру из Одессы отказано выдать привилегии на изобретенные им глазные капли, так как составные части этих капель не представляют собою чего-либо нового и неизвестного.
с.172 ...12. Софии Грудцкой из Одессы не разрешено продавать изобретенный ею порошок для уничтожения пота ног.
с.173 Согласно Постановлению Медицинского Совета:
...3. Содержателю Одесской вольной аптеки провизору Науму Зайдеману приготовить и продавать изобретенные им капли от зубной боли.

с.175	5. О заведениях искусственных минеральных вод
с.43	табл. Г
	Таблица об оспопрививании
с.44	Одесса — 8792
	Осталось без прививки — 3257.
с.55	табл.Е
	Число вольных аптек, поступивших в них рецептов и денежный оборот
с.58	Одесса
	Число аптек – 26, рецептов – 389581.
	Вырученная сумма:
	По рецептам – 206888р.06 к.
	Ручной продаже – 58683р.73 к.
	<hr/>
	265571р. 79 к.

ОТЧЕТ
 Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел
 за 1885 год
 СПб
 1887
 Часть медицинская

I
 Сведения о состоянии народного здоровья

	1.Рождаемость и смертность
с.4	2.Заболеваемость и причины смерти
с.8	3.Статистика смертности в городах
с.16	Смертность в Одессе
с.17	Наибольшее число умерших приходится на детей до 1 года (более 1/3), которые вместе с умершими в возрасте до 5 лет составляют более 1/2 всего числа умерших по болезням. Наиболее всего умерло от страданий нервной системы, слабости и болезней желудочно-кишечного канала (от которых умерло 804 чел. в возрасте до 5 лет).
с.27	4.Заразные болезни
с.29	Оспа
с.31	Одесса: заболело – 141 умерло — 45 % смертности – 31,9
с.32	Скарлатина
с.35	Одесса: заболело – 35 умерло – 6 % смертности – 17,1
с.36	Дифтерит
с.39	Одесса: заболело – 298 умерло – 149 % смертности – 50,0
с.40	Корь
с.43	Коклюш
с.45	Одесса: заболело – 19
с.46	Сыпной тиф
с.49	Одесса: заболело – 231 умерло – 28 % смертности – 12,1
с.50	Брюшной тиф
с.52	Одесса: заболело – 282 умерло – 21 % смертности – 7,4
с.53	Тиф возвратный
с.56	Тиф без обозначения формы

с.57	Холера	
с.58	Одесса:	заболело – 1
с.59	Заушница	
с.61	Одесса:	заболело — 103
с.62	Рожа	
с.64	Одесса:	заболело – 155 умерло – 10 % смертности – 6,5
с.65	Эпидемический менингит	
	Гнойное воспаление глаз	
с.68	Одесса:	заболело – 89
	Воспалительные послеродовые заболевания	
с.71	Одесса:	заболело – 368 умерло – 15 % смертности — 4,1
	Круп	
с.72	Кровавый понос (дизентерия)	
с.75	Одесса:	заболело -67 умерло -21 % смертности – 31,3
с.76	Сибирская язва на людях	
с.78	Одесса:	заболело – 2
	Водобоязнь	
с.79	Одесса:	пользовалось укушенных — 1 умерло – 1
	Сап	
	Одесса:	заболело – 5 умерло – 5 % смертности – 100
с.80	Сифилис и венерические болезни	
	Одесса:	обращалось за врачебной помощью – 13195 умерло — 7 заразилось – 4633
с.84	5.Инфекционные болезни	
	Чесотка	
с.86	Одесса:	заболело – 204
с.87	Глисты	
с.89	Одесса:	заболело – 124
	Трихиноз	
с.90	6.Эндемические болезни	
	Малярия	
с.92	Одесса:	заболело – 730 умерло – 2 % смертности – 0,27
с.93	Цынга	
с.95	Одесса:	заболело – 97 умерло – 6 % смертности – 6,0
с.96	Зоб	
	Проказа	
	7.Сведения о состоянии здоровья лиц, подлежавших призыву к воинской повинности	
с.99		II
	Врачебно – полицейский (санитарный) отдел	
	1. Сведения об организации санитарного надзора	
с.101	2. Надзор за санитарным состоянием населенных местностей и над заведениями съестных припасов и напитков	
с.109	3. Надзор за торговлею ядовитыми и сильнодействующими веществами	

- с.111 4. Санитарное состояние тюрем
с.115 5. Санитарное состояние фабрик и заводов
с.118 6. Санитарное состояние школ
с.120 7. Оспопрививание
с.122 8. Врачебно-полицейские меры против распределения сифилиса и венерических болезней
- с.129 III
- Врачебный отдел
1. Сведения о врачебной помощи заболевшим
- с.133 2. Стоимость содержания медицинской части
с.135 3. Больницы
с.137 Одесса: больниц – 3
кроватей – 1493
с.138 4. Больничная статистика
с.142 Смертность (% умерло / пользовалось)
с.143 Одесса — 6, 93
с.144 5. Дома для умалишенных
с.145 Одесса: число домов – 2
кроватей – 304
с.147 6. Амбулатории
7. Врачи и общества врачей
- с.149 Врачи
Одесское градоначальство
Служащих во врачебных отделениях	3
Городских и полицейских	7
Больничных	42
Тюремных	1
Вольнопрактикующих	80
Всего	133
- с.153 8. Женщины – врачи
с.154 Одесса – 11
9. Фельдшера и фельдшерицы
- с.158 Одесское градоначальство
Больничных — 28
Вольнопрактикующих — св.н.
- с.158 10. Повивальные бабки
с.161 Одесское градоначальство
Городских – 2
Больничных и вольнопрактикующих – 72
Всего — 74
- с.162 Фельдшерские и повивальные школы
с.165 Женские фельдшерские курсы при Касперовском отделе сестер Красного Креста в Одессе
- Число выпущенных фельдшеров и фельдшериц – 8 фельдшериц
- с.167 11. Аптеки и ревизия их
с.168 12. Минеральные воды, грязи и морские купания
с.173 О минеральных грязях
...имеются в губерниях...
Бессарабской (Днестровский лиман)...
Близ Одессы (Куяльницкий лиман)
- с.175 IV
- Судебно-медицинская часть
- с.179 V
- Высочайшие повеления и правительственные распоряжения по медицинской части
- Высочайшие повеления
- с.180 Правительственные распоряжения
1. О врачах, фельдшерах и повивальных бабках

с.181 2. О лечебных заведениях

Дозволено открытие частных лечебных заведений:

В Одессе

с.182 10. Врачам Цейнеру, Гуровичу, Фельдману и Школьнику — частную Тираспольскую лечебницу.

11. Врачу Летнику — частный диагностический кабинет.

12. Повивальной бабке Елене Янго частный родильный приют.

с.184 3. Об аптеках и врачебных средствах

с.187 По нижеприведенным ходатайствам объявлено следующие постановления Медицинского Совета:

с.188 Проживающему в Одессе отставному губ.секрет. Александру Шевцову отказано в выдаче просимой им привилегии на продажу зубного эликсира в виду того, что последний составлен не по правилам науки и проситель не обладает фармацевтическим званием.

с.189 Истребителю крыс, мышей, тараканов и других вредных насекомых Исааку Рейде в Одессе отказано готовить и продавать средства для истребления крыс и насекомых, содержащих фосфорное тесто, так как это тесто воспрещено к ручной продаже как сильнодействующее средство.

Жительствующему в Одессе потомственному дворянину Игнатию Бельскому отказано в разрешении готовить для продажи изобретенный им против всякого рода ран золотухи, сифилиса, ожоги и т.п. болезней пластырь, так как это средство не заслуживает внимания.

с.192 4. О санитарном надзоре

с.194 5.Заведения искусственных минеральных вод

Таблицы:

Б. О числе жителей, родившихся и умерших

III Градоначальство

Одесское: число жителей обоого пола - 258488

родившихся — 9204

умерших — 7471

1. Об оспопрививании

XXXVI Одесса

Число душ, коим привита оспа - 9977

Осталось без привития - 982

Д. Число больниц, пользованных в лечебных заведениях ведомства МВД

XXI I Одесса

В больницах (городских):

состояло и прибыло 15636

выздоровело 13633

умерло 1001

осталось 902

В больницах тюремных замков:

состояло и прибыло 407

выздоровело 351

умерло 18

осталось 38

В домах умалишенных:

состояло и прибыло 604

выздоровело 312

умерло 13

осталось 279

Всего: 16647

выздоровело 14296

умерло 1132

осталось 12

ОТЧЕТ
 Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел
 за 1886 год
 Часть медицинская
 Спб
 1888

I

Сведения о состоянии народного здоровья

1. Движение населения в империи

с.6 2. Движение населения в городе

с.9

Балта	число жителей	32983
	родилось	964
	умерло	515
	прирост	449

с.15 Ананьев	число жителей	14259
	родилось	748
	умерло	400
	прирост	348

3. Статистика смертности в городах

с.24 Смертность в Одессе

...Наибольшее число умерших приходится на болезни нервной системы, затем болезни дыхательных органов, слабость, заразные и болезни желудочно-кишечного канала.

с.34 4. Заболеваемость населения и смертность среди обратившихся к врачебной помощи

с.38 5. Заразные болезни

с.40 Оспа

с.43 Одесса. Пользовалось – 150, умерло – 18, % смертности -12,0.

с.44 Скарлатина

с.47 Одесса. Пользовалось – 343, умерло – 62, % смертности- 18,1.

с.49 Дифтерит

с.52 Одесса. Пользовалось – 483, умерло – 50, % смертности – 1,0.

с.54 Круп

с.56 Одесса. Пользовалось – 275, умерло – 58, 5 смертности -21,0.

с.58 Корь

с.60 Одесса. Пользовалось – 156, умерло -4, % смертности – 2,5.

с.62 Коклюш

с.64 Одесса. Пользовалось – 266, умерло -, % смертности –

с.66 Грипп

с.68 Одесса. Пользовалось – 173, умерло -, % смертности -

с.70 Тиф сыпной

с.73 Одесса. Пользовалось -1021, умерло-65, % смертности -6,4.

с.74 Тиф брюшной

с.77 Одесса. Пользовалось – 145, умерло -22, % смертности – 15,2.

с.79 Тиф возвратный

с.83 Тиф без обозначения формы

с.85 Одесса. Пользовалось – 118, умерло – 7, % смертности -6,0.

с.86 Эпидемический менингит

с.91 Кровавый понос (дизентерия)

с.94 Одесса. Пользовалось – 52, умерло -6, % смертности -11,5.

с.96 Холера

с.99 Холера

с.101 Заушница

с.103 Одесса. Пользовалось – 177, умерло -, % смертности -

с.105 Рожа

с.107 Одесса. Пользовалось – 273, умерло -12, % смертности -4,4.

с.109 Гнойное воспаление глаз

с.110 Одесса. Пользовалось — 62

с.111 Сентицемиа родильниц

- с.114 Сибирская язва на людях
- с.118 Водобоязнь
- с.120 Одесса. Пользовалось -29, умерло-1, % смертности -3,5.
- с.121 Сап
- с.122 Сифилис
- с.125 Одесса. Пользовалось -1074, умерло -, % смертности — 41,3.
- с.127 Венерические болезни
- с.128 Одесса. Пользовалось -2453.
- с.129 Крупозная пневмония
- с.133 6. Эндемические болезни
- Малярия
- с.135 Одесса. Пользовалось – 740, умерло -1, % смертности – 28,5.
- с.136 Цынга
- с.139 Одесса. Пользовалось -122, умерло -, % смертности -.
- с.140 Зоб
- с.142 Злая корча
- с.143 Проказа
- с.144 7. Инвазионные болезни
- Чесотка
- с.146 Одесса. Пользовалось – 230.
- с.147 Глисты
- с.148 Одесса. Пользовалось – 137.
- с.149 Трихиноз
- с.150 8.Сведения о состоянии здоровья лиц, подлежавших призыву к отбытию воинской повинности

II

- с.174 Врачебно-полицейский (санитарный) отдел
- 1. Сведения об организации санитарного надзора
- с.185 2. Санитарное сост. насел. местностей и меры для оздоров. оных
- с.186 Местоположение населенных местностей
- с.187 Содержание улиц и площадей
- с.189 Ретиралы и удаление нечистот
- с.193 Водоснабжение населенных местностей
- с.195 Бойни
- с.196 Бани
- с.197 О ночлежных приютах
- Кладбища
- ...
- с.201 В Одессе стали дезинфицировать частные квартиры и одежды после заразных болезней.
- с.205 3. Результат надзора над заведениями съестных припасов и питий
- с.211 4. За торговлю ядовитыми и сильнодействующими средствами
- с.215 5. Над заведениями искусственных минеральных вод, шипучих прохладительных напитков, кумыса и кефира
- с.217 6. Санитарное состояние тюрем
- ...в Одесской тюрьме введена систематическая дезинфекция ретирал, камер и одежды арестантов.
- с.218 Сырость тюремных помещений
- Устройство ретирал
- с.219 Переполнение тюрем
- с.220 7. Санитарное состояние школ
- Правительственные школы
- с.221 Городские и частные, находящиеся в городах
- с.222 Сельские, иногородние и приходские
- с.224 Еврейские школы: Талмуд-торы и Хедеры
- с.225 Магометанские медресе при мечетях
- с.226 8. Санитарное состояние фабрик и заводов
- с.227 Кожевенные
- с.229 Обувные, шерстомойные и салганы

- с.230 Спичечные фабрики
с.232 Учреждения для доставления рабочим врачебной помощи
с.233 Случаи привлечения к ответственности владельцев
с.235 9. Оспопрививание
с.238 Одесса — 9389
с.239 10. Пастеровские станции
с.241 В Одессе станция открыта на средства города и пожертвования Бессарабского и Таврического земств. Предохранительные прививки водобоязни
с.242 11. Врачебно- полицейские меры против распространения сифилиса и венерических болезней

III

Врачебный отдел

- с.251 1. Сведения о врачебной помощи заболевшим
с.254 Одесса Всего пользовались -38624, в больницах – 12698
с.258 Одесса

В больницах			В тюремных больницах			В домах умалишенных		
состояло	умерло	осталось	состояло	умерло	осталось	состояло	умерло	осталось
10619	1471	1054	376	15	40	503	60	314

Всего: состояло — 11498, умерло – 1546, осталось – 1408.

- с.260 2. Стоимость содержания медицинской части
с.261 Одесса — 382778 руб. 19 коп.
с.262 3. Больницы

Ведомства МВД (губернским, уездным)

Министерства
военного
морского
государственных имуществ
путей сообщения
народного просвещения
финансов
императорского двора

Учреждений императрицы Марии

горного ведомства
духовного ведомства
Ведомства МВД

(приказа общественного призрения, городских, земских (в т.ч.сельских), тюремных, фабричных, частных лиц и обществ, в числе последних еврейских)

- с.274 Балта больниц – 2, кроватей – 37

Из них:

Приказа общественного призрения: больниц – 1, кроватей, 25
Тюремных больниц – 1, кроватей -12.
Уезд больниц -1, кроватей -20.

Из них:

Фабричных и заводских больниц – 1, кроватей -20
(Подольская губерния)

- с.284 Аккерман больниц -3, кроватей -38

Из них:

Земских больниц -1, кроватей -20.
Тюремных больниц -1, кроватей – 8.
Частных лиц и обществ больниц – 1 (евр.), кроватей -10.
Уезд больниц – 4, кроватей – 53
Из них: земских больниц – 4, кроватей – 53
Измаил больниц -3, кроватей –69

Из них
Городских больниц – 1, кроватей -50

	Тюремных	больниц -1, кроватей -8
	Частных лиц и обществ	больниц -1 (евр.), кроватей – 11 (Бессарабская губерния)
с.320	Ананьев	больниц – 2, кроватей – 65.
	Из них:	
	Земских	больниц – 1, кроватей – 45
	Тюремных	больниц – 1, кроватей – 20.
	Уезд	больниц – 1, кроватей – 17.
	Из них	
	Земских	больниц – 1, кроватей -17
	Одесский уезд	больниц – 4, кроватей – 56.
	Из них	
	Земских	больниц -4, кроватей – 56
	(Херсонская губерния)	
с.322	Градоначальство	
	Одесса	больниц – 10, кроватей -1419
	Из них	
	Городских	больниц – 2, кроватей -1030
	Тюремных	больниц – 1, кроватей – 78
	Частных лиц и обществ	больниц -1 (евр.), кроватей -200
	Других ведомств	больниц -6 (Павл.приют), кроватей -111
с.338	4. Дома для умалишенных	
с.339	Одесса	
	Число домов – 2, кроватей -304	
	5. Амбулатории	
с.340	6. Врачи и общества врачей	
с.341	...По роду службы и занятий врачи распределялись так:	
	служащие во врачебных управлениях и отделениях; уездные; больничные; городовые; тюремные; земские участковые, сельские; железнодорожные, при учебных заведениях; при частных владениях, фабриках и заводах; вольнопрактикующие.	
с.344	Одесса — 150 врачей	
с.346	Одесское общество врачей организовало Бактериологическую станцию, на которой производились также доктором Гамалеем предохранительные прививки ослабленного яда водобоязни по способу Пастера.	
с.347	Вновь разрешены следующие общества: Русских врачей в Одессе – 20 января	
	7. Женщины врачи	
с.349	Одесса – 11	
с.351	8. Фармацевты и аптекарские ученики	
с.352	Одесса	
	Число фармацевтов – 10.	
с.353	9. Фельдшера, фельдшерицы и лекарские ученики	
	...Число фельдшеров, фельдшериц и лекарских учеников с распределением по роду службы.	
с.357	Одесса	
	Общее число фельдшеров	24
	фельдшериц	21
	лекарских учеников	2
	Из лиц сих званий состояло:	
	при уездных врачах	2
	городовых	7
	в больницах	
	и приемных покоях	13
	при учебных заведениях	-
	частных владениях,	
	заводах и фабриках	-
	вольнопрактикующих	4
с.360	10. Повивальные бабки	
с.362	Одесса	
	Общее число —	96
	Из них:	
	уездных	-

- городовых 2
 в больницах и приемных покоях -
 при частных владениях, заводах и фабриках -
 вольнопрактикующих 94
- с.364 11. Фельдшерские и повивальные школы
 с.369 12. Дантисты, ученики при них, массажисты, цирюльники при них
 и оспопрививатели
- с.371 Одесса
 Дантистов- 13, учеников при них – 14
- с.372 13. Минеральные воды, грязи и морские купанья
 с.381 14. Аптеки, денежный оборот их и результат ревизии
 с.383 Одесса
- Число аптек — 25
 Рецептов — 411275
 Вырученная сумма по рецептам — 211489 руб.41 коп.
 Ручной продаже 58557 руб.72 коп.
- с.385 IV
 Судебно-медицинская часть
- с.389 V
 Высочайшие повеления и правительственные распоряжения по медицинской части
 Высочайшие повеления
- с.391 1 декабря - об учреждении... при Одесском (уездном враче) должно-
 сти уездного фельдшера.
 Правительственные распоряжения о врачах, фельдшерах и повивальных бабках
- с.393 Утверждены уставы:
 а)обществ
 - русских врачей в Одессе
 - взаимного вспомоществования повивальных бабок Одессы.
 Разрешено открытие частных лечебных заведений
 В Измаиле: врачам Кардали, Левентову, Нерпу и Рашееву.
 В Одессе: врачам Лиону и Штейнфинкелю – частную психиатрическую лечеб-
 ницу.
 Повивальной бабке Капайде – приют на 5 кроватей для беременных и рожениц.
 Повивальной бабке Юлии Пешичинской – убежище для беременных на 2 кроват-
 ти.
- с.395 Лекарю Гольдштейну – лечебницу с постоянными кроватями и амбулаторию для
 нервных больных.
- с.396 Отказано в разрешении открытия лечебных заведений
 В Одессе титулярному советнику Кандараки – открыть специальную лечебницу
 для лечения хронических сыпей изобретенными им средствами.
- с.398 Отказано согласно постановлению медицинского совета проживающему в
 Одессе провизору Адольфу Маю – в разрешении приготавливать для продажи слабительные ле-
 пешки.
- с.400 О санитарном надзоре

ОТЧЕТ
 Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел
 за 1890 год
 Спб
 1893 г.

Предисловие

с.IX Канализация для вывода нечистот герметическими трубами имелась в 2 городах (Вар-
 шаве и Одессе)

I

Сведения о состоянии народного здоровья

1. Движение населения

...на каждую тысячу населения...

с.3	Одесса		
	Родившихся:	Умерших:	
В 1890 г.	37,1	28,4	
1889	39,1	27,2	
1888	43,5	27,0	
с.4	2. Движение населения в городах		
с.7	Аккерман		
	Жителей	44433	
	Родилось	1216	
	Умерло	726	
	Измаил		
	Жителей	35024	
	Родилось	1351	
	Умерло	635	
с.10	Ананьев		
	Жителей	13203	
	Родилось	362	
	Умерло	432	
	Одесса		
	Жителей	297635	
	Родилось	11072	
	Умерло	8456	
с.13	3. Статистика смертности в городах		
с.14	4. Заболеваемость населения и смертность среди обращавшихся к врачебной помощи		
с.28	5. Заразные, эпидемические и паразитарные болезни		
с.33	поуездные данные		
с.42	Балтский		
	Жителей к 1.1.1891	315118	
	В 1890		
	Родилось	16657	
	Умерло	10808	
	Обращалось к врачебной помощи	36198	
	Пользовалось в больницах	541	
	Умерло из пользованных	52	
	Оспа, польз., умерло	11	-
	Скарлатина	1787	338
	Дифтерит	2312	850
	Круп	107	33
	Корь	524	34
	Коклюш	233	11
	Грипп	192	2
	Тиф (сыпной, брюшной, возвратный, неопределенный)	3, -, 238, 13, 1, -, 134, 11	
	Эпидемический менингит	9	3
	Дизентерия	729	84
	Холера	99	1
	Заушница	153	3
	Рожа	109	4
	Гнойный конъюнктивит	25	-
с.44	Септицемия родильных	9	6
	Сибирская язва	3	-
	Водобоязнь	-	-
	Сап	-	-
	Сифилис	-	251
	Венерические болезни	151	-
	Крупозная пневмония	61	9

Бугорчатка	414	40
Малярия	1948	13
Зоб	5	-
Злая корча	-	-
Проказа	-	-
Чесотка	361	-
Глисты	373	5
Трихиноз	-	-
Цынга	76	1
Привита оспа	11194	
Врачей (в городах, уездах)	8	19
Фельдшеров	5	27
Повивальных бабок	3	3
с.62-65 Аккерманский		
Жителей к 1.1.1891	276569	
В 1890		
Родилось	11741	
Умерло	6745	
Обращалось к врачебной помощи	19033	
Пользовалось в больницах	нет данных	
Умерло из использованных	нет данных	
Оспа, польз., умерло	—	-
Скарлатина	-	-
Дифтерит	506	282
Круп	13	4
Корь	142	14
Коклюш	15	-
Грипп	557	-
Тиф (сыпной, брюшной, возвратный, неопределенный)	5, 2, 190, 12, -, -, 124, -	
Эпидемический менингит	-	-
Дизентерия	200	9
Холера	-	-
Заушница	272	-
Рожа	66	1
Гнойный конъюнктивит	8	-
Септицемия родильных	8	-
Сибирская язва	11	1
Водобоязнь	-	-
Сап	2	2
Сифилис	194	-
Венерические болезни	72	-
Крупозная пневмония	74	3
Бугорчатка	168	9
Малярия	1365	-
Зоб	-	-
Злая корча	-	-
Проказа	82	-
Чесотка	133	-
Глисты	-	-
Трихиноз	-	32
Цынга	-	-
Привита оспа	8682	
Врачей (в городах, уездах)	9	7
Фельдшеров	15	10
Повивальных бабок	2	-

Измаильский		
Жителей к 1.1.1891	185350	
В 1890		
Родилось	9595	
Умерло	5630	
Обращалось к врачебной помощи	17659	
Пользовалось в больницах	нет данных	
Умерло из использованных	нет данных	
Оспа, польз., умерло	—	-
Скарлатина	152	14
Дифтерит	75	13
Круп	20	11
Корь	242	6
Коклюш	97	6
Грипп	325	5
Тиф (сыпной, брюшной, возвратный, неопределенный)	1, -, 414, 42, 12, -, 60, 4	
Эпидемический менингит	3	-
Дизентерия	284	10
Холера	64	-
Заушница	142	-
Рожа	68	5
Гнойный конъюнктивит	45	-
Септицемия родильных	7	3
Сибирская язва	5	1
Водобоязнь	-	-
Сап	1	1
Сифилис	352	-
Венерические болезни	508	8
Крупозная пневмония	220	44
Бугорчатка	214	58
Малярия	2034	1
Зоб	9	1
Злая корча	-	-
Проказа	5	-
Чесотка	71	-
Глисты	152	-
Трихиноз	-	-
Цынга	19	-
Привита оспа	6147	
Врачей (в городах, уездах)	9	13
Фельдшеров	7	16
Повивальных бабок	5	4
с.98-101 Ананьевский		
Жителей к 1.1.1891	193924	
В 1890		
Родилось	10992	
Умерло	6958	
Обращалось к врачебной помощи	68184	
Пользовалось в больницах	нет данных	
Умерло из использованных	нет данных	
Оспа, польз., умерло	9	-
Скарлатина	804	35
Дифтерит	1121	98
Круп	47	2
Корь	188	2
Коклюш	464	-

Грипп	192	-
Тиф (сыпной, брюшной, возвратный, неопределенный)	9, 1, 584, 23, 1, -, 150, -	
Эпидемический менингит	-	-
Дизентерия	1222	7
Холера	156	1
Заушница	224	-
Рожа	195	-
Гнойный конъюнктивит	27	-
Септицемия родильных	5	1
Сибирская язва	32	-
Водобоязнь	1	-
Сап	6	4
Сифилис	643	2
Венерические болезни	113	-
Крупозная пневмония	19	5
Бугорчатка	310	10
Малярия	1681	1
Зоб	5	-
Злая корча	-	-
Проказа	-	-
Чесотка	118	-
Глисты	47	-
Трихиноз	-	-
Цынга	17	-
Привита оспа	10127	
Врачей (в городах, уездах)	нет данных	
Фельдшеров	нет данных	
Повивальных бабок	нет данных	

Одесский		
Жителей к 1.1.1891	165567	
В 1890 г.		
Родилось	10054	
Умерло	5159	
Обращалось к врачебной помощи	28865	
Пользовалось в больницах	нет данных	
Умерло из использованных	нет данных	
Оспа, польз., умерло	123	1
Скарлатина	418	3
Дифтерит	398	46
Круп	24	1
Корь	524	7
Коклюш	232	-
Грипп	47	1
Тиф (сыпной, брюшной, возвратный, неопределенный)	4, -, 277, 6, 7, -, 54, -	
Эпидемический менингит	-	-
Дизентерия	136	1
Холера	12	-
Заушница	65	-
Рожа	130	-
Гнойный конъюнктивит	36	-
Септицемия родильных	26	-
Сибирская язва	43	-
Водобоязнь	-	-
Сап	3	-
Сифилис	243	1

Венерические болезни	176	-
Крупозная пневмония	174	6
Бугорчатка	196	17
Малярия	1108	-
Зоб	1	-
Злая корча	-	-
Проказа	-	-
Чесотка	68	-
Глисты	48	-
Трихиноз	-	-
Цынга	18	-
Привита оспа	4900	
Врачей (в городах, уездах)	нет данных	
Фельдшеров	нет данных	
Повивальных бабок	нет данных	
с.102-105 Одесса		
Жителей к 1.1.1891	297635	
В 1890 г.		
Родилось	11072	
Умерло	8456	
Обращалось к врачебной помощи	144119	
Пользовалось в больницах	14680	
Умерло из использованных	1699	
Оспа, польз., умерло	62	8
Скарлатина	601	137
Дифтерит	277	82
Круп	91	46
Корь	400	12
Коклюш	342	14
Грипп	785	-
Тиф (сыпной, брюшной, возвратный, неопределенный)	41, 3, 751, 76, 6, -, 187, 2	
Эпидемический менингит	3	-
Дизентерия	379	85
Холера	-	-
Заушница	3?4	-
Рожа	306	29
Гнойный конъюнктивит	132	-
Септицемия родильных	41	37
Сибирская язва	4	1
Водобоязнь	369	9
Сап	2	2
Сифилис	3709	2
Венерические болезни	5172	-
Крупозная пневмония	423	75
Бугорчатка	1488	605
Малярия	780	-
Зоб	18	-
Злая корча	-	-
Проказа	2	-
Чесотка	437	-
Глисты	280	-
Трихиноз	-	-
Цынга	35	-
Привита оспа	5330	
Врачей (в городах, уездах)	288	
Фельдшеров	126	
Повивальных бабок	96	

с.135 Сведения о результатах врачебного осмотра лиц, подлежавших призыву к отбыванию воинской повинности

II

Врачебно-полицейский (санитарный) отдел

1. Сведения об организации и деятельности санитарного надзора

с.13 Бессарабская губерния

Санитарные комиссии действовали в.... Аккермане, Болграде, Килии, Рени, а также в уездах... Аккерманском.

Деятельность комиссий выражалась преимущественно в повременных осмотрах членами попечителями улиц, площадей, дворов и в требовании от обывателей соблюдения санитарных правил.

с.14 Одесса

Городская исполнительная санитарная комиссия продолжала свою деятельность. На санитарную часть городом израсходовано 680 руб. и на лабораторию 2100 р.

Комиссия действовала постоянно следя за исполнением изданных санитарных постановлений, съестные продукты и напитки исследовались в лаборатории.

с.17

2. Сведения о санитарном состоянии населенных местностей и о мерах к оздоровлению оных

с.18-19 (по губерниям: улицы, площади, дворы, ретирады и помойные ямы, удаление нечистот; бани; бойни, водоснабжение)

с.18 Бессарабская губерния

Улицы, площади, дворы (В Измаиле мощены)

Ретирады и помойные ямы, удаление нечистот

с.19 Бани

Водоснабжение.

Речною водой пользовались в Измаиле.

Фонтан был в... Болграде.

Водопроводы были в... Тарутино из источника за 2 версты от города.

с.32 Подольская губерния

с.33 Водоснабжение

Все 13 колодцев в Балте, вода которых исследовалась в Киевской химической лаборатории, оказались негодными.

В 100 литрах этой воды найдено от 1 до 25 грамм хлоридов, 2-26 азотной кислоты и до 0,13 аммиака и до 177000 микроорганизмов в 1 куб.сантиметре.

с.40 Одесса

Улицы прямые, широкие, вымощенные гранитом и засаженные по бокам деревьями (акация-ми), ежедневно подметались рано утром, летом поливались, но лишь в центральных частях города. В предместьях города много немощенных улиц, замощение которых, однако, постепенно производится. Базары не все вымощены сплошь, но вообще содержались удовлетворительно; очистка их производилась ежедневно после полудня. Дворы мощенные, в каждом имелись ящики для отбросов. В предместьях много немощенных дворов, содержащихся неудовлетворительно.

Большинство отхожих мест и помойных ям устроены по сплавной системе, т.е. соединены с городским коллектором, выгребные ямы (преимущественно в предместьях) выложены камнем и цементированы. Вывоз производился на отведенные за городом места, где нечистоты закапывались.

с.41 Бани за малыми исключениями содержались удовлетворительно, почти везде имелись цементированные полы. А в более роскошных – мраморные. Сток воды направлялся в общий городской коллектор.

Бойни для крупного рогатого скота устроены за городом, а для мелкого – на базарной площади; для резки птиц имелись особые павильоны. Содержались бойни вообще удовлетворительно; полы и стены цементированы и после убоя отмывались жидкие нечистоты. Справлялись частью в городскую канализацию, частью в море, а твердые вывозились на места свалки.

Водопровод в Одессе – из Днестра, за 9 вер., многократными исследованиями проф. Вериго доказал, что вода, им доставляемая, вполне удовлетворительна; водопроводный кран имелся в каждом доме.

с.48 Санитарное состояние ночлежных домов или приютов и кладбищ

с.49 Одесса

Ночлежных домов или приютов было:

Городских или общественных	4
Благотворительных	-
Частных	8
Всего	12
Ревизии их	

Содержались опрятно и ежемесячно дезинфицировались; при двух устроены дешевые столовые.

с.52 3. Надзор над заведениями съестных припасов и напитков

с.53 (Губернии. Деятельность надзора и случаи недоброкачества и фальсификации продуктов. Замечания и привлечения к ответственности)

с.68 Одесса

Осмотры лавок производились городскими врачами периодически в не определенные сроки.

Базары осматривались 2-3 раза в неделю, бойни осматривались ветеринарами, осмотры гостиниц, трактиров и харчевень производились городскими врачами 2 раза в месяц. При бойне устроена станция для микроскопических исследований. На городской химической станции произведен 1071 анализ. Было 437 случаев недоброкачества припасов. На городских скотобойнях уничтожено 420 негодных мясных туш и 12944 шт. разных внутренних органов. Некоторые туши, пораженные туберкулезом и финнами в слабой степени, отдавались хозяевам для продажи только в хорошо проверенном виде.

с.70 4. Надзор за торговлею ядовитыми и сильнодействующими веществами
Губернии
Бессарабская

с.70-71 В Аккермане владелец москательной лавки за торговлю без разрешения ядовитыми веществами оштрафован на 25 руб., а в Рени оправдан мелкий лавочник за продажу уксусной кислоты.

с.76 Одесса

Число аптечных магазинов 50

Москат. и красильных лавок 21

Результат ревизии их

Обнаружены в нескольких случаях злоупотребления торговлею в аптекарских магазинах – отпуск лекарств иногда по рецептам врачей и даже с выдачею сигнатур без обозначения фирмы; виновные были привлечены к ответственности, но в общем подвергнуты незначительным штрафам.

с.77

5. Надзор над заведениями искусственных минеральных вод, шипучих фруктовых напитков, кумыса и кефира
Губернии, города
Бессарабская

...в Измаиле было обнаружено и закрыто заведение шипучих фруктовых вод, открытое без разрешения и не снабженное аппаратами. Владелец привлечен к ответственности.

с.82 Одесса

Заведений было:

Искусственных минеральных вод 3

Отдельных заведений

Шипучих фруктовых вод 18

Кумысных и кефирных 9

Кумыс приготавливали приезжие татары.

с.83 6. Санитарное состояние школ

Губернии, города

Число осмотренных учебных заведений, санитарное состояние их (куб. содержание воздуха, вентиляция, освещение, отопление)

Вода для питья

Ретирады

Заразные болезни и меры против распространения их

Бессарабская губерния

В... школах Измаила, Рени и Килии для вентиляции служили форточки...

В 4-х школах Болграда вентиляции не было.

В Килие была эпидемия кори и школа была закрыта на 10 дней

с.104 Одесса

Осмотрено 111 учебных заведений, относительно помещения и приспособлений школы находились в удовлетворительном состоянии, кроме еврейских хедеров, в коих бывало в 6-7 раз более учеников, чем это разрешалось, судя по величине помещения. Содержание воздуха в младших классах школы необходимо было около 5, а в старших около 7,5 м.куб. на ученика. Вентилировались школы форточками.

с.108 7. Санитарное состояние фабрик, заводов, приисков, промыслов и других промышленных заведений

Губернии, города

Число осмотренных фабрик, заводов и других промышленных заведений

Санитарное состояние оных

а) профессиональные болезни и меры против них

б) заразные болезни

в) врачебная помощь.

с.132 Одесса

Осмотрено 175 фабрик, заводов и промышленных заведений.

Гигиенические условия всех заводов удовлетворительные, только некоторые заводы: для выделки суперфосфата, кожевенные и винокуренные, выкуривающие спирт из мяеса, распространяли сильное зловоние. Врачебная помощь подавалась врачами, посещавшими заводы 1-2 раза в месяц, а в серьезных случаях рабочие отправлялись в больницу, только при сахарном заводе был приемный покой с кроватями.

с.138 8. Оспопрививание

с.146 Херсонская губерния

За исключением Ананьева, где пользовались и гуманизированной лимфой, исключительным материалом служил телячий детрит, получавшийся из губернского земского телятника, а также из Каменец-Подольска.

Одесса

В Одессе ревакцинаций 270

с.148 9. Карантины

...Одесский карантинный округ.

с.149 Обсервации подверглись... в Одесском карантине 94 судна.

с.150 Общее число больных в Одесском порту было 640; из них заразных заболеваний было 70 (1 – корь, 37 – венерические болезни, 32 – инфлюэнца).

Прибито волнами к берегу 5 трупов и два недоношенных плода; скоропостижно умерших на пароходах было 3 человека.

...Здания Одесского карантинного дома отремонтированы, но нуждаются по своей ветхости в более капитальном ремонте, который не производился за неимением средств.

10. Пастеровские станции

По полу и возрасту больные распределялись так:

Одесская: мужчин — 443, женщин — 284, всего — 727

с.151 По роду кусавших животных число больных распределялось:

Одесская станция

Собаками 649

Кошками 43

Волками 4

Свиньями 3

Коровами 3

Лошадьми 6

Людьми -

с.152 Умерло из всех лечившихся — 42.

с.153 На Одесской станции пользовалось 727 лиц, укушенных бешеными или подозреваемыми в бешенстве животными; кроме них пожелали и были подвергнуты предохранительным прививкам 5 лиц, которые вовсе не были укушены. Из общего числа использованных больных умерло 9, в том числе 4 во время прививок. Заболевание водобоязнь у последних четырех наступило в следующие сроки: у мужчины 22 л. через 2 месяца после укушения; у ребенка 5 лет через 26 дней, у мужчины 25 л. через 24 дня и у женщины 40 л. через 16 дней. Все четверо были укушены собаками.

с.154 11. Гигиенические лаборатории

с.155 В Одессе в городской химической станции профессора Вериги произведено

1071 исследование пищевых веществ, а именно: молока – 650, масла – 30, печеней -20, сметаны – 28, вина -130, пива – 15, кваса -50, шипучих вод — 15.

с.156 Прованского масла – 48, чая -45, молотого кофе – 20, шоколада -10, молотого перца -10.

12. Врачебно-полицейские меры против распространения венерических болезней.

с.164	Одесса	
- подлежащего надзору домов терпимости		19
-тайных притонов или домов свиданий было		<u>10</u>
Итого		29
-женщин в домах терпимости состояло		268
-одинок под надзором состояло		183
-женщин по подозрению в тайной проституции задерж.		<u>704</u>
Итого		1155
-женщин, наход. в публ. домах, подв. врач. осмотру		268
с.165 -таких осмотров произведено		10836
-одинок подвергнуто врачебному осмотру		183
-таких осмотров произведено		7686
с.166 -женщин, наход. в местах заключ., подв. врач. осмотру		15
-таких осмотров произведено		15
с.167 -подв. осмотру мужчин на фабриках, заводах, в местах заключений при возвр. ра- бочих с отхожих промыслов на родину и пр.		8848
-таких осмотров произведено		106176
-из осмотр. и найд. зараженными отпр. в больницы на излечение		222
-врачей, производимых осмотры... было		10

III

1. Организация врачебной помощи заболевшим

с.175	Балтский уезд	
Число участков		2
Число пунктов приема больных вообще		24
Заведуемыми врачами		2
	Аккерманский	
Число участков		5
Число пунктов приема больных вообще		9
Заведуемыми врачами		5
	Измаильский	
Число участков		5
Число пунктов приема больных вообще		?
Заведуемыми врачами		?
с.182	Ананьевский	
Число участков		5
Число пунктов приема больных вообще		16
Заведуемыми врачами		5
	Одесский	
Число участков		10
Число пунктов приема больных вообще		19
Заведуемыми врачами		12

с.184

2. Больничная помощь населению

с.190

3. Амбулатории

Одесса

Число больных — 70419

с.191

4. О пользовании и призрении душевнобольных

с.194

5. Родовспомогательные заведения

с.197

6. О других специальных лечебных заведениях

- В водолечебных заведениях...
- В 2-х одесских — 1161 больных
- с.198 В глазных лечебницах:..
- Одесской 444 больных (66 коек)
- В хирургических лечебницах:
- Одесской частной – 21 стационарный (8 коек) и 497 амбулаторных.
- с.199 В лечебницах для нервных больных...
- В 1 Одесской — 40 больных (12 коек)
- В Одесском приюте для призрения младенцев и родильниц было 89 призреваемых.
- с.200
7. Медицинский персонал, фармацевты, дантисты, цирюльники и оспопрививатели
- А) Врачи
- Б) Женщины-врачи
- В) Дантисты и ученики при них
- с.201 [Г] Фельдшера, фельдшерицы и лекарские ученики
- Д) Повивальные бабки
- Е) Фармацевты и аптекарские ученики
- Ж) Цирульники, ученики при них и оспопрививатели
- с.208
- Одесса
- Было всего:
- врачей – 265, женщин – врачей – 18;
- фельдшеров – 111, лекарских учеников – 15;
- повивальных бабок – 96.
- При больницах:
- врачей – 41, фельдшеров – 58; повивальных бабок – 1.
- с.210 Городовых врачей – 7.
- При них: фельдшеров – 7, повивальных бабок – 2.
- Санитарных врачей – 1.
- с.211 Врачей при участках -2.
- Фельдшеров при участках — 4.
- При тюрьмах:
- врачей — 1, фельдшеров – 2.
- с.212 Железнодорожных:
- врачей – 2.
- При учебных заведениях:
- врачей – 2.
- При частных владениях, фабриках и заводах:
- врачей – 1, фельдшеров – 20, повивальных бабок – 1.
- Вольнопрактикующих:
- врачей – 205, фельдшеров – 35, повив. бабок – 92
Число фармацевтов	160
аптекарских учеников	86
дантистов	28
учеников при них	48
цирюльников	190
учеников при них	20
оспопрививателей	7
- с.214 8. Расходы на медицинскую часть
- с.215 Одесса – 1 884 195.64 (руб.коп.)
- с.217 9. Минеральные воды, грязи, морские купанья и кумысолечебные заведения
- с.226 Кроме вышеупомянутых минеральных грязей... посещались больными... следующие места: ...в Бессарабской губернии – Сасик и Будаки.
- с.229 10. Общества врачей
- с.234 Одесское бальнеологическое (за 90/91г.):
число действительных членов	49

прочих	57
заседаний	8
докладов (сообщений)	4
11. Фельдшерские и повивальные школы	
с.235	Мужские фельдшерские
с.236	Женские фельдшерские
	Повивальные школы
с.237	Школы для образования сельских повивальных бабок
12. Аптеки и денежные обороты их	
с.239	Одесса
Число аптек	32
Рецептов	450102
Вырученная сумма:	
по рецептам	240119.94
в ручной продаже	57719.11

с.241

IV

1. Судебно-медицинская часть

с.251

V

Высочайшие повеления и правительственные распоряжения по медицинской части

с.254 Утверждены уставы:

а) обществ

с.255 26 декабря. Одесского общества последователей гомеопатии.

б) лечебных заведений

14 июня. Частной лечебницы для гинекологических больных и рожениц в Одессе доктора Шварца.

с.256 27 июня. За выездом из Одессы врача Лиона и приобретением врачом Штейнфинкелем в личную свою собственность утвержденной ими обоими в 1886 г. частной психиатрической лечебницы и покоя для хронических душевнобольных в Одессе, разрешено соответственно изменить подлежащие означенные заведения.

ОТЧЕТ

Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел
за 1891 год

Спб

1894

I

Сведения о состоянии народного здоровья

с.5	1. Движение населения в империи	
	2. Движение населения в городах	
с.6 Балта	жителей	32558
	родилось	11906
	умерло	671
с.7 Аккерман	жителей	44890
	родилось	1031
	умерло	574
Измаил	жителей	35678
	родилось	1332
	умерло	678
с.10 Ананьев	жителей	13603
	родилось	821
	умерло	423
Одесса	жителей	300000
	родилось	11381
	умерло	8205

- с.12 3. Статистика смертности в городах
с.14 4. Заболеваемость населения и смертность среди обратившихся к врачебной помощи
с.28 5. Заразные, эпидемические и паразитарные болезни
с.135 [7.]Сведения о результатах врачебного осмотра лиц, подлежавших призыву к отбыванию воинской повинности

II

Врачебно-полицейский (санитарный) отдел

1. Сведения об организации и деятельности санитарного надзора (губернии, города; санитарный надзор со стороны общественных учреждений и расходы по оному; деятельности надзора и вновь наданные общественными управлениями обязательные постановления и распоряжения по санитарной части).

Бессарабская

Санитарные комиссии, состоявшие из гласных думы и город. врачей, были в... Аккермане, Рени и Килие, в Болграде работали по надзору думские санитарные врачи.

В уездах... Аккерманском... в Измаильском санитарный надзор был возложен на участковых земских врачей, причем в [Аккерманском] был избран и участковый попечитель.

Аккерманским городским управлением на очистку улиц и площадей израсходовано 300 руб.

с.13 Одесса

В состав городской исполнительной санитарной комиссии входили: врачебный инспектор и 15 гласных думы, в числе коих были 3 врача, в пригородах надзор был возложен на особого врача.

На санитарную часть дума израсходовала 6800 и сверх того, на лаборатории профессора Вериги 2100 р.

с.17 2. Сведения о санитарном состоянии населенных местностей и о мерах к оздоровлению оных

с.18 Губернии и области

Улицы, площади и дворы.

Ретиреды и помойные ямы, удаление нечистот из них; торговые бани; бойни; водоснабжение.

с.20 Бессарабская губерния

В Измаиле вновь замощены главные улицы. г.Килия подвергся обычному затоплению Дуная.

В Килии отхожие места вовсе не очищались.

Ключевою водою пользовались... в м.Тарутине.

Озерную воду употребляли жители г.Болграда.

Артезианские скважины (фонтаны) имелись в... Болграде.

Водопроводы были... в м.Тарутине — из источника за 2 в. от города, все без фильтра.

с.36 Подольская

В Балте главные улицы мощенные, число замощенных увеличилось.

В 100 литрах Балтской колодезной воды найдено от 1 до 25 грамм хлоридов, 2-26 азотной кислоты и до 0,13 аммиака и до 177000 микроорганизмов в 1 куб.с. (Киевская химлаборатория)

с.48 Херсонская

В Ананьеве замощены 2 главные улицы, Соборная и Базарная площади.

Бойня в Ананьеве мало удовлетворительная.

с.50 Одесса

Улицы прямые, широкие, все вымощены (гранитом) и отсажены по бокам деревьями (акациями) ежедневно подметались, рано утром летом поливались, но лишь в центральных частях, городские площади все вымощены.

В пригородных слободах продолжалось замощивание улиц, замощено 15807,24 кв.саж.

Всех дворов в городе — 7056; все они за немногими исключениями вымощены. В предместьях большинство дворов было не замощено и содержалось далеко не всегда удовлетворительно.

Число выгребных ям ежедневно уменьшается, заменяясь отхожими местами по сплавной системе; вывозка нечистот из этих ям производилась парашным обозом.

Работы по канализации города продолжались, причем водостоков по улицам устроено на протяжении 2039,05 погон.саж.; по примеру предыдущих 4 лет продолжалась с успехом ирригация нечистотами пригородных солончаков.

Торговые бани содержались удовлетворительно: почти везде имелись цементные резанные полы, а в более роскошных — и мраморные. Сток воды из бани направлялся в общий городской коллектор.

На бойнях убивался только крупный скот, мелкий уже по-прежнему на базарной площади; для резки птиц имелись особые павильоны. Содержались бойни, вообще удовлетворительно; пол и стены их цементированы и после убоя обмывались; жидкие нечистоты сплавлялись частью в общий городской коллектор, частью в море, а твердые отвозились.

Водоснабжение производилось посредством водопровода из Днестра. В каждом доме есть водопроводный кран, который по обязательному постановлению не должен быть никогда закрыт. Вода сохраняла незначительное количество растворенных веществ (хлористого Na, углекислых и сернокислых солей, извести и магнезии и т.д.), меняющееся в пределах 25-354 на 100 т.ч. воды. Ни аммиака, ни азотной кислоты по-прежнему вообще в воде не содержалось.

с.60 Ночлежные дома или приюты

с.64	Одесса	
	Городских общественных	4
	Частных	8
	Всего	12

Все содержались удовлетворительно и ежемесячно дезинфицировались; при 2 общественных приютах устроены дешевые столовые.

с.66 Число привлечений и судебной ответственности за не
исполнение требований санитарного надзора

с.67 Одесса — 524

3. Надзор за заведениями съестных припасов и напитков

с.68 Бессарабская

Базары, лавки, тракторные заведения осматривались в городах городскими.

В уездах уездными врачами при содействии полиции; надзор усиливался в базарные дни и летом при осмотрах.

В Рени, Килии, Болграде, Измаиле присутствовали члены санитарных комиссий.

с.76 Одесса

За городскими скотобойнями и продажным мясом следили ветеринары; на осмотренные туши накладывалось клеймо.

Базары осматривались городскими врачами 2-3 раза в неделю, лавки — периодически, в определенные сроки и трактирные и т.п. заведения 2 раза в месяц. Недоброкачественные продукты были обнаружены 110 раз.

с.81 4. Надзор за торговлею ядовитыми и сильнодействующими
веществами

Бессарабская

...Лавочники... в г.Килии... были привлечены к ответственности за продажу некоторых лекарств и оштрафованы.

с.86 Одесса

Число аптек, магазинов — 50

Москаты и красильные лавки — 21

Произведено 15 осмотров аптекарских лавочек, открываемых без ведома врачебного управления на базарах, в предместьях и т.д., причем некоторые из содержателей не были привлечены к ответственности за противозаконный отпуск лекарств и другие нарушения, мировые суды снисходительно относятся к ним, штрафуя виновных несколькими рублями.

с.87 5. Надзор за заведениями искусственных минеральных вод, шипучих
фруктовых напитков, кумыса и кефира

с.91 Одесса

Число заведений искусственных минеральных вод 3

Отдельных заведений шипучих фруктовых вод 19

Заведений кумысных и кефирных 10

Главные недостатки приготовлявшихся шипучих вод состояли в том, что они иногда содержали значительное количество свинца и меди, в зависимости от приборов производства, поэтому было предписано изъять вполне из производства свинцовые трубы, употреблять дистиллированную или, по крайней мере, фильтрованную воду и т.д. использование, доставленных впоследствии образцов (30) указывало на отсутствие в водах вышеназванных металлов.

с.92 6. Санитарное состояние школ, фабрик, заводов, приисков

7. Санитарное состояние промыслов и других промышленных заведений

с.152 8. Оспопрививание

Бессарабская

Телятник был в... сел. Старая Сарата.

с.157 Подольская

Проводилось в Балте – при амбулатории Императорского Человеколюбивого общества.

с.159 Одесса

Оспенным материалом служил преимущественно телячий детрит, выписывавшийся из телятника Херсонского губернского земства. В редких случаях прививка содержалась гуманизированной лимфой.

Число телятников 1 (частный)

Ревакцинаций 1816

с.163 9. Карантины

Было 3 карантинных округа: Одесский... Обсервации подверглись...

с.165 В Одесском карантине 70 суден (69 – по холере и 1 – по желтой лихорадке).

Общее число больных в Одесском порте равнялось 546, из них заразных было 11; брюшной тиф – 1 и 10 случаев инфлюэнцы. Первая помощь была подана в 37 несчастных случаях, из них 3 окончились смертью. В зданиях карантина среди переселенцев было 17 случаев кори (занесенной с пути), из них 2 смертельных и один – оспы, привезенной из Полтавской губернии.

с.166 10. Пастеровские станции

...Цифра пользовавшихся прививкою на Одесской (854 в.м. 727).

...Были двое, которым прививки произведены по их желанию только ради опыта.

...Прививки начинались с 10- дневной сушки, постепенно доводились до 2 дневной, редко до однодневной. Станция содержалась на средства города (4610 р.) и Херсонского земства (4110 р.).

с.172 11. Гигиенические лаборатории

с.174В Одессе профессор Вериго произвел на городской химической станции 728 исследований.

с.176 12. Врачебно-полицейские меры против распространения венерических болезней

с.193 III

1. Организация врачебной помощи заболевшим

Уезды; число врачебных участков; число пунктов приема больных (всего, из них заведующих врачами), система

с.195 Балтский 2, 24, 2, смешанная

Аккерманский 5, 9, 5, смешанная

Измаильский 5 — -

с.202 Ананьевский 5, 5 - спецамбулаторная

с.205 2. Больничная помощь населению

с.210 3. Амбулатории

с.212 Бессарабская губерния

...Лечебница г.Аккермана

с.215 Одесса

Общее число амбулаторных больных — 129128

с.216 4. О пользованных и призрении душевно-больных

с.220 Одесса

Число пользованных

В больницах:

душевно-больных и испыт. 901

эпилептиков 41

Вне больниц:

душевно больных и испыт. 48

эпилептиков 89

с.223 5. Родовспомогательные заведения

с.225 6. О других специальных лечебных заведениях

Зарегистрировано было:

В водолечебных заведениях.

В 3-х Одесских — 1566 больных.

Глазных лечебницах...

- с.226 ...В Одесской (66 коек) – 455 больных, из коих умерло – 46.
 В хирургических лечебницах...
 Одесской частной — 29 стационарных (8 коек) и 464 амбулаторных.
 В лечебницах для нервных болезней: Одесской — 40 больных (12 коек)
- с.227 В Одесском приюте для призрения младенцев и родильниц было 35 младенцев, из коих 7 умерло и 221 родильниц.
7. Медицинский персонал
 Фармацевты, дантисты, цирульники и оспопрививатели
- с.234 Одесса
 Было всего:
 врачей — 21; женщин – врачей – 3;
 фельдшеров – 23; фельдшериц - 1;
 лекарских учеников — ;
 повивальных бабок — 33.
- Из них:
 врачей при лечебных управлениях – 2.
- При больницах:
 врачей – 11,
 фельдшеров – 8,
 повивальных бабок – 2.
- с.236 Городовых врачей – 3.
 При них: фельдшеров – 4, повивальных бабок. -
- с.238 Железнодорожных:
 врачей – 1, фельдшеров – 1.
 Вольнопрактикующих:
 врачей-73, фельдшеров – 8, повивальных бабок – 31.
 Число фармацевтов – 28.
 Аптекарских учеников – 34.
 Дантистов- 5.
 Цирульников- 27.
 Оспопрививателей -2
- с.240 8. Расходы на медицинскую часть
- с.242 Одесса
 Содержание больниц – 440 442.86
- с.243 9. Минеральные воды, грязи и морские купанья
- с.261 10. Общества врачей
- с.272 11. Фельдшерские и повивальные школы
 Мужские фельдшерские
- с.273 Женские повивальные школы
- с.274 Школы для образования сельских повивальных бабок
- 12.Аптеки и денежные обороты их
- с.276 Одесса
 Число аптек — 32
 Рецептов – 454.654
 Вырученная сумма:
 по рецептам – 244.426.33
 в ручной продаже – 60.995.97
- с.279 IV
 Судебно-медицинская часть
- с.289 V
 Высочайшие повеления и правительственные распоряжения по медицинской части
- с.293 Разрешено открытие частных лечебных заведений:
 23 апреля повивальной бабке Поляковой разрешено учредить в Одессе убежище на одну кровать для рожениц.

ОТЧЕТ
 Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел
 за 1892 год
 Спб
 1896
 I

Сведения о состоянии народного здоровья

1. Движение населения в империи

с.2 Рождаемость и смертность на 1000 жителей в каждой губернии и области

с.3 Одесса
 Родившихся 33,0
 Умерших 25,7

с.4 2. Движение населения в городах

Жителей Балта 32172
 Родилось 875
 Умерло 681

с.6 Аккерман
 Жителей 45848
 Родилось 1467
 Умерло 1467

Измаил
 Жителей 35678
 Родилось 1298
 Умерло 735

с.9 Анапьев
 Жителей 13203
 Родилось 777
 Умерло 514

Одесса
 Жителей 328014
 Родилось 10796
 Умерло 8416

с.12 3. Статистика смертности в городах

с.14 4. Число зарегистрированных (по формам болезни) больных и умерших

с.28 5. Заразные, эндемические и паразитарные болезни

с.33 Поуездные данные

о движении населения, о числе зарегистрированных заболевших и умерших от заразных, эндемических и паразитарных болезней и цынги, о числе зарегистрированных больных вообще, о числе пользовавшихся и умерших в больницах, о числе лиц медицинского персонала и о числе оспопрививаний

с.42	Балтский	жителей	к 1.1.1893 г. -	332713
			родилось	16842
			умерло	12996
			пользовано в больницах	775
			зарегистрировано больных	51055
			умерло из пользов.	56
с.45	врачей		в городах	6
			уездах	16
	фельдшеров		в городах	6
			уездах	31
	повивальных		в городах	4
	бабок		уездах	3

с.62	Аккерманский	жителей	284330			
			родилось	12072		
			умерло	11192		
			зарегистрировано больных	30134		
			умерло из польз.	1234		
		врачей	в городах	8		
			уездах	68		
		фельдшеров	в городах	11		
			уездах	15		
		повивальных бабок	в городах	21		
			уездах	4		
			Измаильский	жителей	191820	
					родилось	8322
	умерло			5704		
	зарегистрировано больных			16003		
	умерло из польз.			1835		
врачей	в городах			79		
	уездах			8		
фельдшеров	в городах			18		
	уездах			7		
повивальных бабок	в городах			18		
	уездах			4		
с.98	Ананьевский			жителей	200183	
					родилось	10957
			умерло	6555		
			зарегистрировано больных	80988		
			умерло из польз.	983		
		врачей	в городах	73		
			уездах	-		
		фельдшеров		-		
		повивальных бабок		-		
			Одесский	жителей	169008	
					родилось	9719
					умерло	7007
					зарегистрировано больных	38776
	умерло из польз.			1831		
врачей	в городах			128		
	уездах			-		
фельдшеров				-		
повивальных бабок				-		
	Тираспольский			жителей	209893	
					родилось	10673
					умерло	7258
					зарегистрировано больных	36231
			умерло из польз.	1662		
		врачей	в городах	110		
			уездах	-		
		фельдшеров		-		
		повивальных бабок		-		
		с.102	Одесса	жителей	328014	
					родилось	10796
					умерло	8416

	зарегистрировано больных	138484
	умерло из польз.	25536
	врачей в городах	362
	фельдшеров	124
	повивальных бабок	96
с.135	Сведения о результатах врачебного осмотра лиц, подлежащих призыву к отбыванию воинской повинности	

II

Врачебно-полицейский (санитарный) отдел

1. Сведения об организации и деятельности санитарного надзора

с.4 А) Общий санитарный обзор

с.9 Херсонская

Во всех городах санитарные комиссии при городских думах... в уездах, кроме уездных врачей и полиции, санитарным делом заведуют санитарные врачи при уездных земских управах.

Одесса

При городской думе продолжала действовать учрежденная в 1891г. санитарная комиссия под председательством члена городской управы; в состав ее входят: врачебный инспектор, помощник его, помощник полицмейстера и гласные думы. Фактическое наблюдение за исполнением санитарных постановлений и вообще за санитарным состоянием возложено на городских врачей под руководством врачебного инспектора. Для пригородных селений имеется особый врач для подачи медицинской помощи.

с.12 Б) Санитарный надзор, усиленный в виду ожидавшейся холерной эпидемии и во время ее.

с.23 В) Характеристика деятельности санитарного надзора

с.25 Подольская

В ... Балте... были устроены бесплатные чайные и столовые.

с.34 Одесса

На содержание органов санитарного надзора думою ассигновано 6800 руб. на расходы по лаборатории для исследования съестных продуктов и напитков ежегодно 2100 руб.

с.40 2. Санитарное состояние населенных местностей

с.41 А) Торговые бани

с.42 Б) Ночлежные приюты

с.45 В Одессе 4 общественных и 8 частных приютов были удовлетворительны.

В) кладбища

а) среди населенных мест кладбища расположены: г.Килия (Измаильского уезда) – два.

с.46 В Одессе – одно.

б) кладбища находились на берегах рек, озер и других водовместилищ.

в) кладбища были переполнены:

в Аккермане ...Одессе.

с.47 Закрыты были за переполнением кладбища ... в ... Одессе.

г) отведены новые места для кладбищ.

с.48 Число привлечений к судебной ответственности за неисполнение требований санитарного надзора относительно чистоты жилищ, дворов и источников питьевой воды и размеры взысканий

Одесса

Число привлечений – 828.

с.49 3. Надзор за заведениями для приготовления и продажи съестных припасов. Бойни.

с.50 Бессарабская

Базары и лавки постоянно контролировались санитарными врачами и чинами городской хозяйственной полиции, летом же ревизии производились ежедневно.

В Рени... осмотры производились санитарными попечителями... была 3 раза обнаружена продажа недопеченного хлеба, 2 раза недоброкачественной муки и вермишеля и 1 раз негодного к употреблению сала... за нечистое и неопрятное содержание заведения или посуды состоялось 3 привлечения к суду в Измаиле.

с.60 Херсонская

В Ананьеве (санитарною частью) ведали санитарные надзиратели.

с.61 Одесса

Не допущены к употреблению: свиная туша и 2 окорока, вследствие обнаружения трихин, и 18 свиных туш, 157 окороков и 152 п., 12 ф. обрезного мяса, вследствие найденных хинн.

с.66 4. Надзор за торговлею ядовитыми и сильнодействующими веществами

с.74 5. Надзор за заведениями искусственных минеральных вод, шипучих фруктовых напитков, кумыса и кефира
Одесса

Число заведений искусственных минеральных вод – 2.

Отд. зав. шипучих фруктовых вод — 19.

Кумысных и кефирных - 10.

с.81 6. Санитарное состояние школ

с.91 Херсонская

В Ананьеве 2 школы ветхи и тесны... В 113 школах Одессы вода из водопровода... Ретирады в школах Одессы устроены по сплавной и выгребной системе.

с.102 7. Санитарное состояние фабрик, заводов, приисков, промыслов и других промышленных заведений

с.126 Одесса

Произведено 234 осмотра фабрик, заводов и других промышленных заведений.

Гигиенические условия осмотренных заводов были удовлетворительны, равно и помещений для рабочих, где они имелись. Некоторые заводы (для выделки суперфосфата, кожевенные, винокуренные и др.) распространяли сильное зловоние.

Врачебная помощь

При одном лишь сахарном заводе устроен приемный покой с постоянными кроватями; при др. зав. врачебная помощь оказывалась местным персоналом.

с.139 8. Оспопрививание

Бессарабская губерния

Источники и места получения оспопрививательного материала. Ход оспопрививания вообще.

Материалами служили телячий детрит, очень редко телячья, и, или исключение (в г.Килии) гуманизированная лимфа. Наилучшим качеством отличался детрит Императ. человеколюб. общ., получавшийся из Каменец-Подольска; кроме того, детрит получался из частных телятников из гг.Кишинева, Орла, Киева и Одессы.

с.143 Подольская

Оспопрививание, производившееся циркульниками ... вследствие неряшливости, несоблюдения должной чистоты, нередко сопровождалось тяжелыми осложнениями... Материалом служили детрит и телячья лимфа, получавшиеся из СПб, Вольно-экономических обществ, из Одесских телятников и г.Каменец-Подольска.

с.146 Херсонская

Во всех городах и уездах.... применялся исключительно детрит земского телятника.

Одесса

Оспопрививанием занимались 2 вольнопрактикующих врача, 5 фельдшеров, 2 бабки и 7 городских оспопрививателей. Материалом служили телячья лимфа и детрит (из Херсонской губернской земской управы было выписано приблизительно на 15000 прививтий хорошего качества), реже гуманизированная лимфа.

Число телятников 1 (частный).

Получено детрита 2269 баночек (каждая приблизительно на 30 прививок).

Число ревакцинаций 4318.

с.149 9. Карантины

I. На сухопутных границах

II. На морских

Пост. карант. учрежд... Одесское.

с.150 10. Пастеровские станции

...Понижение числа польвованных замечается на станциях... Одесской на 210 чел.

с.152 Статистика прививок

Одесская

Число обращавшихся лиц — 671

Прививками пользовано:

мужчин (пользов. – 392, умерло — 3)		
женщин (пользов.- 252, умерло – 1)		
Итого	644	4
		% смертности — 0,62

Укушения были произведены:

собакой (польз. – 593, умерло – 3)		
волком	6	1
лошадью	?	2

Одесская станция

с.155 ...По тяжести ранений:

57 – было тяжелых
376 – средних
200 – легких.

с.156

11. Гигиенические лаборатории

с.162-163

Одесса

Большинство доставленных образцов бутылочного хлебного кваса отлич. жидковатостью; за исключением этого недостатка большинство доставленных проб оказались удовлетворительного качества; однако довольно часто были доставляемы пробы не только испортившегося старого, не свежего кваса, но и такого, который показывал все явления гнилостного разложения, кроме того попадались довольно часто пробы бутылочного кваса, отдававшего каким-то особым красноватым оттенком и весьма часто оказывалось, что оттенок этот придавался искусственною подкраскою каменноугольными красками...

Весьма важным результатом произведенной ревизии всех заведений минеральных вод и фабрик зельтерской и содовой воды было поставленное заводчикам требование, чтобы при приготовлении собственно минеральной воды, в том числе зельтерской и содовой воды употреблялась исключительно перегнанная (дистиллированная) вода и чтобы прохладительные напитки, приготовляемые из насыщенного углекислотою водопроводной, лишь профильтрованной воды без добавления солей, не носили бы названия зельтерской и содовой воды, а назывались бы шипучими водами.

Между многочисленными исследованными образцами молока, доставленного в Одессу из разных местностей, не было найдено ни разу молока, разбавленного водою и вообще большинство исследованных образцов оказались молоком удовлетворительных качеств без всяких примесей...

Из других молочных продуктов... исследовано значительное число образцов масла...

По жалобам потребителей было доставлено несколько образцов сметаны – они оказались или испортившимися или же взболтанными с кислым молоком и отчасти с творогом.

Из продающихся на базарах продуктов в лабораторию было, между прочим, доставлено помидорное повидло, взятое торговым смотрителем у торговца, вследствие жалобы повара, у которого это повидло не только придало цвет борщу, но и окислило в нем картофель и даже мясо и кости в красноватый цвет...

Исследование продаваемого на базаре меда дало те же результаты, как и в прошлом году, только оказалось, что вместо меда продавалась не только крахмальная патока, но и рафинадная, которая, вследствие значительного содержания солей и продуктов изменения азотистых веществ свекловичного сока, может иметь вредное действие и производить расстройство желудка.

с.164 Прованское масло и другие растительные масла.... Оказались чистыми, без посторонних примесей.

Молотые пряности и молотый кофе были доставлены врачебным управлением и полициею. Во многих образцах молотого кофе найдена была примесь поджаренной муки.

Вино было доставляемо частными лицами, врачебным управлением и торговыми смотрителями, вследствие жалоб потребителей...

Образцы пива, качество которых казалось потребителям неудовлетворительным или же от которых заподозрено было вредное действие на организм, оказались более или менее испорченными, но без содержания посторонних примесей.

12. Врачебно-полицейские меры против распространения венерических болезней

III

1. Организация врачебной помощи заболевшим

с.184 Пространство к кв.вер., число населенных мест, число врачебных участков, число

пунктов приема больн., заведующих: врачами, фельдшерами, число населенных мест, в которых находятся (врачи, больницы, аптеки с вольн. прод.), число кроватей в больницах

Балтский	6824	829	2	2	22	9	6	12	51
с.188									
Аккерманский	7033	213	6	6	13	6	5	9	77
Измаильский	7300	7(?)	5	5	2	8	3	8	82
Ананьевский	7945	1049	5	5	11	6	3	15	80
Тираспольский	6301	853	7 (кр. междуездн. врач. 4 уч.)						
			7	2	7	8	10	66	

с.203 2. Больничная помощь населению

В больницах МВД (губернские, уездные, тюремные, дома умалишенных)

с.206 Одесса

состояло — 18782, умерло — 1746, осталось — 1272

В тюремных:

состояло — 512, умерло — 8, осталось — 29

В домах умалишенных:

состояло — 779, умерло — 84, осталось — 271

Всего: 20073 1838 1572

с.208

3. Амбулатории

Прием амбулаторных больных производился:

1) при больницах

2) при приемных покоях сельских, земских и городских

3) при приемных покоях фабрик, заводов, учебных заведений и других учреждений

ний

4) в лечебницах специально устроенных для приема приходящих больных

с.212

Одесса

Число учреждений, где оказывалась амбулаторная помощь — 11

Общее число амбулаторных больных - 112948

с.213

4. О призрении и пользовании душевнобольных

с.220

I. Число душевнобольных и эпилептиков

с.221

Одесса

Душевнобольных: польз. — 847, умерло — 85

Эпилептиков: польз. - 27, умерло — 2

Вне больн.: польз. — 74, умерло — 139

с.222

II. Число кроватей в лечебных заведениях для душевнобольных и движение: пользовавшихся в них (число кроватей, движение, оставалось, поступило, пользовалось, выздоровело, выбыло с улучшением, выбыло без улучшения, умерло, осталось).

В Одессе

число кроватей

Городск. 250

Д-ра Штенфинкеля 20

Дрознеса 20

Пользовалось — 446 — м., 333 — ж,

Умерло — 52 — м., 32 — ж.

с.225

III. Распределение по формам душевного состояния

с.228

5. Родовспомогательные заведения

с.231

6. О других специальных лечебных заведениях

...Зарегистрировано было:

В водолечебных заведениях...

В 3-х Одесских частных — 1778 больных

В врачебно-гимнастических, ортопедических и массажных заведениях...

с.232

В глазных лечебницах...

Лечебницах для торговых, носовых и ушных болезней...

Кожных, сифилитических и венерических болезней...

Хирургических лечебницах...

В 1 частной Одесской (8 коек) — 33 стационарных и 384- амбулаторных.

Лечебницах для женских болезней...

Детских больницах и лечебницах...

с.233 Лечебницах для нервных и душевных больных: в 1 частной Одесской на 12 коек пользовалось 56 человек.

Лепрозориях...

Кумысолечебных заведений.

7. Медицинский персонал, фармацевты, дантисты, цирульники и оспопрививатели

с.240 Было всего:

Одесса	
врачей	338 (в т.ч. 4 в карант. управл.)
женщин-врачей	24
фельдшеров	60
фельдшериц	49
лекарских учеников	15
повивальных бабок	96

При больницах:

врачей	56
фельдшеров	30 (в т.ч. 15 лекарственных учеников)
городовых (полицейских)	22
городских (думских)	10
повивальных бабок	1

с.242

уездных врачей	1
при них фельдшеров	4
городовых	7
при них фельдшеров	1
повивальных бабок	?
санитарных врачей	3

с.244

железнодорожных	
врачей	2
фельдшеров	-

При учебных заведениях 12 (лекарские ученики)

При частных владениях, фабриках и заводах врачей — 8, фельдшеров — 14, повивальных бабок — 1.

Вольнопрактикующих:

врачей	241 (в т.ч. лекарский ученик)
фельдшеров	18 (2 фельдшерицы)
повив. бабок	92

с.245

Фармацевтов	125
Аптекарских учеников	50
Дантистов	39
Учеников при них	45
Цирульников	175
Учеников при них	28
Оспопрививателей	7

с.246

8. Расходы на медицинскую часть

с.248

Одесса

Содержание больниц	— 459840.52
Врачей	— 14288.45
Бесплатная выдача лекарств	— 3475.24
На борьбу с холерой	— 35181.11
Общий расход	— 514465.32

с.250

9. Минеральные воды, грязи и морские купания

Постоянные больницы существуют... на Хаджибеевском лимане.

с.252

Таблица о числе больных

Хаджибейский лиман

1. санитарная станция	163
2. отделение городской больницы	110
3. отделение еврейской больницы	225

с.256 Кроме вышеупомянутых минеральных грязей... Посещались больными слеудующие местности...

2. В Бессарабской губернии – Сасик и Будаг.

с.257 Морские купания

10. Общества врачей

с.270 11. Фельдшерские и повивальные школы

Мужские фельдшерские

с.271 Женские фельдшерские

Повивальные школы

с.272 Школы для образования сельских повивальных бабок

12. Аптеки и денежные обороты их

с.274 Одесса

Число аптек – 32 (1 гом.)

Рецептов — 442856

Вырученная сумма:

По рецептам — 244952.25

В ручной продаже — 65366.44

IV

с.276 Судебно-медицинская часть

с.277 Распределение случаев осмотра и вскрытия мертвых тел и осмотра живых людей и вещей

с.282 Одесса

Всего от насильственной смерти — 191

с.285 Итого освидетельствование живых людей — 748

Осв. пред. при пом.осмотра — 31

Микроскопические исследования — 8

Химического исследования — 3

Итого 42

Всех судебно-медицинских актов выдано — 956

с.286

V

Высочайшие повеления и правительственные распоряжения по медицинской части

с.288 Утверждены уставы обществ

с.289 17 апреля. С-Петербургскому врачебному обществу взаимной помощи разрешено открыть отделение его в Одессе...

Утверждены Уставы лечебных заведений

с.290 1 марта. Вольнопрактикующему врачу Владимиру Филипповичу разрешено открыть в Одессе Лиманную лечебницу с детской санаторной станцией на берегу Хаджибейского лимана.

с.291 6 августа. Доктору медицины коллежскому советнику Ивану Пржибыльскому разрешено открыть частную глазную лечебницу в Одессе.

3 октября. Повивальной бабке Вере Герман разрешено открыть в Одессе убежище на 1 кровать для беременных рожениц и родильниц.

Звіти ветеринарного відділення Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел

за 1884 год

Спб

1890

Отдел 1

Заболееваемость и смертность домашних животных

- с.2 А. Заразные болезни
 - Чума рогатого скота
 - а) крупного скота
 - с.9 б) чума мелкого скота
 - с.12 в) чума на гуртовом скоте
 - с.13 Сап и лихой
 - с.16 Бешенство
 - с.18 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота
 - с.20 Сибирская язва
 - с.26 Ящур
 - с.29 Оспа овец
 - с.31 Дифтерит
 - с.32 На крупном рогатом скоте
 - Мелком скоте
 - Дизентерия
 - с.34 Рожа свиней
 - Септицемия
 - Злокачественная катаральная лихорадка крупного рогатого скота
 - с.35 Инфлюэнца и повальные катары у лошадей
 - с.36 Б. Инвазионные болезни
 - Чесотка
 - с.40 Глистные болезни
 - На крупном рогатом скоте
 - Мелком рогатом скоте

Отдел II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец с промышленною целью

В отчетном году было перевезено железными дорогами голов крупного рогатого скота:

с.42	К Варшаве и Одессе:	
	Юго-Западными	84795
	Фастовскою	5343

с.47

В. Передвижение гуртового скота к г.Одессе

Ожные губернии, снабжающие мясными продуктами столичные рынки, имеют довольно значительный рынок и у себя на месте, а именно в г.Одессе, куда для продажи прибыло в течение отчетного года крупного рогатого скота 101505 голов и 39238 мелкого. Из этого количества 85646 голов крупного рогатого скота и 3448 мелкого поступило на местные скотобойни для продовольствия жителей г.Одессы, а 15919 крупного и 35790 голов мелкого скота отправлены морем за границу. Этот мясной рынок, находясь в местности, окрестности которой весьма благоприятствуют развитию скотоводства степной породы, имеет свой так сказать строго определенный торговый район. Убойный скот, доставляемый на Одесский рынок, закупается обыкновенно в гу-

берниях Бессарабской, Херсонской, Подольской, Киевской, Екатеринославской, Таврической и Румынском королевстве. Наибольшее количество убойного скота направляется гоном и движется к г.Одессе по нижеследующим главным трактам:

с.48 Николаевско-Вознесенскому, Ананьевско-Балтскому, Тираспольскому и Овидиополь-Аккерманскому, а также с разных сторон по проселочным дорогам.

с.50 Е. Передвижение скота к пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

с.51 По таможенным количеству вывоза нашего скота за границу распределяется нижеследующим образом:

	к.р.с.	овец
Одесской	25782	41650

с.52 Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота в отчетном году производился в нижеследующих ветеринарных пунктах

	Наименование ветеринарных пунктов	Крупного рогатого скота			Мелкого скота		
		прибыло	осталось	ушло	прибыло	осталось	ушло
Бессарабская	с.Тарутино	4089	-	4089	1200	-	1200
Подольская (с.57)	Балта	100	-	100	-	-	-

с.61 Отдел III

А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале

По учебным званиям (чины, имеющие право на производство ветеринарной практики...) распределяются... на:

- магистров ветеринарных наук
- ветеринарных врачей
- ветеринарных помощников

Распределение ветеринарных врачей

4) При скотопрогонных дворах, на скотопрогонных трактах и при железнодорожных станциях.

с.62 9) Для сельского населения (в губерниях, где не заведено положение о земских учреждениях).

15) Состоящих по службе при общественных и частных учреждениях (с правами государственной службы по чинопроизводству).

16) Земских ветеринарных врачей, не пользующихся правами государственной службы по чинопроизводству.

с.62 Б. Учебные заведения по ветеринарной части

1. Высшие учебные заведения
2. Низшие учебные заведения

с.63 В. Ветеринарные общества

Г. Ветеринарные периодические издания

Отдел IV

Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовавшие в 1884 году

А. Высочайшие повеления

с.66 Б. Распоряжения МВД

ОТЧЕТ
 Ветеринарного отделения
 Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел
 за 1885 год
 Спб
 1890

Отдел I
 Заболеваемость и смертность домашних животных

- с.2 А. Заразные болезни
 Чума рогатого скота
 а) крупного скота
 с.8 б) чума мелкого скота
 с.10 в) чума на гуртовом скоте
 с.11 Сап и лихой
 с.14 Бешенство
 с.16 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота
 с.18 Сибирская язва
 с.24 Ящур
 с.28 Оспа овец
 с.31 Инфлюэнца и повальные катары у лошадей
 с.33 Дифтерит
 Дизентерия
 с.35 Рожа свиней
 с.36 Б. Инвазионные болезни
 Чесотка
 с.39 Глистные болезни

Отдел II

- Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец с промышленною целью
 с.47-48 В. Передвижение гуртового скота к г.Одессе

Южные губернии, снабжающие мясными продуктами столичные рынки, имеют довольно значительный мясной рынок и у себя на месте, а именно в г.Одессе, куда для продажи прибыло в течение отчетного года крупного рогатого скота 126782 головы и 138553 мелкого. Из этого количества 85209 голов крупного рогатого скота поступило на местные скотобойни для продовольствия жителей г.Одессы, а 41573 головы крупного и 138553 мелкого скота отправлены морем за границу. Этот мясной рынок, находясь в местности, окрестности которой весьма благоприятствуют развитию скотоводства степной породы, имеет свой так сказать строго определенный торговый район. Убойный скот, доставляемый на Одесский рынок, закупается обыкновенно в губерниях: Бессарабской, Херсонской, Подольской, Киевской, Екатеринославской, Таврической и Румынском королевстве. Наибольшее количество убойного скота направляется гоном и движется к Одессе по нижеследующим главным трактам: Николаевско-Вознесенскому, Ананьевско-Балтскому, Тираспольскому и Овидиополь-Аккерманскому, а также с разных сторон по проселочным дорогам. По железной дороге прибыло в Одессу в течение отчетного года лишь 12595 голов крупного рогатого скота.

- с.50 Е. Передвижение скота к пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

с.51 По таможенным количествам вывоза нашего скота за границу распределяется нижеследующим образом:

	кр. рог. скота	овец
Одесской	41776	122901

с.52 Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота в отчетном году производился в нижеследующих ветеринарных пунктах:

		кр. рог. скота	овец
		(прибыло, осталось, ушло)	
с.57	Бессарабская	Тарутино	2496 - 2496 - - -
	Подольская	Балта	2239 - 2239 - - -
	Херсонская	Одесса	126782 85209 41573 138553 138553

Отдел III

А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале

Отдел IV

Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовшие в 1885 году

Распоряжения МВД

с.75 23 октября упразднен скотопригонный пункт в г.Владимире и перемещен в г.Одессу.

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента

Министерства Внутренних Дел

за 1886 год

Спб

1890

Отдел I

Заболеваемость и смертность домашних животных

с.2 А. Заразные болезни

Чума рогатого скота

а) крупного скота

с.7 б) чума мелкого скота

с.9 в) чума на гуртовом скоте

с.11 Сап и лихой

с.14 Бешенство

с.15 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота

с.16 Сибирская язва

с.22 Ящур

с.27 Оспа овец

с.29 Инфлюенца и повальные катары у лошадей

с.30 Дифтерит и злокачественная катаральная лихорадка крупного рогатого скота

Септицемия

с.31 Дизентерия

Рожа свиней

с.32 Б. Инвазионные болезни

Чесотка

с.35 Глистные болезни

Отдел II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец

с промышленной целью

с.55 В. Передвижение гуртового скота к г.Одессе

Город Одесса представляет довольно значительный мясной рынок для Южных губерний, снабжающих этот город ежегодно живым скотом и мясными продуктами. В течение 1886 г. в г.Одессу прибыло для продажи 150080 голов крупного рогатого скота и 153486 голов мелкого скота. Из этого количества 112256 голов крупного рогатого скота поступило на местные скотобойни для продовольствия жителей г.Одессы, а 37824 крупного и 151469 мелкого скота отправлены морем за границу. Убойный скот, доставляемый на Одесский рынок, закупается обыкновенно в губерниях: Бессарабской, Херсонской, Подольской, Киевской, Екатеринославской, Таврической, Румынском королевстве. Наибольшее количество убойного скота направляется гоном и движется к Одессе по главным трактам и по проселочным дорогам, по железной дороге. В течение отчетного года прибыло лишь 13548 голов крупного рогатого скота.

с.57 Е. Передвижение скота к пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

По таможенным количеству вывоза нашего скота за границу распределяется нижеследующим образом:

с.58	кр. рог. скота	телят	овец
Одесской	37824	1804	151469

с.60 Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота в отчетном году производился в нижеследующих ветеринарных пунктах:

Бессарабская...
Аккерманский уезд

кр.рог.скота овец
(прибыло, осталось, ушло)

с.64	с.Тарутино	3382	-	3382	—	—	-
	Херсонская						
	Одесса, ст. ж\д	19408	—	19408	—	—	-
	Одесса	130672	88374	41698	153486	—	153486
	Отдел III						
	А.Сведения о ветеринарно-врачебном персонале						
с.68	Б.Учебные заведения по ветеринарной части						
с.69	В. Ветеринарные общества						
	Г. Ветеринарные периодические издания						
	Отдел IV						
	Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовавшие в 1886 году						
	А. Высочайшие повеления						
	Б. Распоряжения МВД						
с.72	7-го февраля						
	- поручено ветеринару в м.Кривом Озере, впредь до указания опыта, заведыва- ние в ветеринарно-полицейском отношении участком Юго-Западных железных дорог между ст.Любашевка и Ольвиополем.						
	21-го февраля						
с.73	— распределены служебные обязанности между ветеринарными врачами ско- топрогонного тракта в г.Одессе						

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел
за 1888 год

Спб

1890

Отдел I

Сведения о состоянии скотоводства

1. Статистика скотоводства

с.8 2. Заболеваемость и смертность домашних животных

с.9 А. Заразные болезни

Чума рогатого скота

а) крупного скота

с.15 б) чума мелкого скота

с.17 в) чума на гуртовом скоте

с.19 Сап и лихой

с.21 Бешенство

с.24 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота

с.25 Сибирская язва

с.29 Ящур

с.36 Оспа овец

с.38 Инфлюэнца лошадей

с.39 Дифтерит и злокачественная катаральная лихорадка крупного рогатого скота

с.40 Рожа свиней

Септицемия

Дизентерия

с.41 Б.Инвазионные болезни

Чесотка

с.44 Глистные болезни

II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец
с промышленною целью

с.64 В. Передвижение гуртового скота к г.Одессе

III

Ветеринарно-лечебный отдел

с.83 А. Сведения о ветеринарно-лечебном персонале

с.84 Б. Учебные заведения по ветеринарной части

В. Ветеринарные общества

Г. Ветеринарные периодические издания

IV

Привительственные распоряжения по ветеринарной части,
последовавшие в 1888 году

В. Высочайшие повеления

с.86 Б. Распоряжения МВД

с.87 15 марта...

- распределены служебные обязанности по надзору за скотом между некоторыми
из ветеринарных врачей Одесского градоначальства...

- перемещен ветеринарный пункт из с.Тарутино Аккерманского уезда Бессараб-
ской губернии в с.Паланку, той же губернии.

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел
за 1889 год

Спб

1894

I

Болезни домашних животных

Чума рогатого скота

с.15 а) крупного скота

б) чума мелкого скота

с.17 в) чума на гуртовом скоте

с.17 Сибирская язва

с.24 Эмфизематозный карбункул

Рожа и чума свиней

с.25 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота

с.27 Оспа

с.28 Ящур

с.35 Сап

с.38 Мыт

с.39 Дифтерит

с.42 Туберкулез

с.43 Бешенство

с.46 Инфлюэнца

с.47 Септицемия

с.48 Чесотка

с.52 Глистные болезни

с.53 Кровавая моча

II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец
с промышленною целью

с.73 В. Передвижение гуртового скота к г.Одессе

В течение отчетного года на Одесский рынок было доставлено 115993 головы крупного ро-
гатого скота и 129025 голов овец. В сравнении с предшествовавшим годом поступление крупно-
го рогатого скота на названный рынок уменьшилось, причину какого явления следует объяснить
уменьшением в 1889 году экспорта скота из Одессы за границу.

Убойный скот, предназначаемый на Одесский рынок закупается главным образом, в губерниях: Бессарабской, Херсонской, Киевской, Подольской, Екатеринославской и Таврической.

Кроме убойного скота, в Одессу доставляют также и молочных коров так называемых немецкой породы из губерний: Херсонской, Екатеринославской и Таврической, при чем таких коров в отчетном году поступило до 700 голов.

Гуртовой скот направлялся в г.Одессу большею частью гоном. Так из всего количества означенного скота прибыло:

	гоном	96959 голов
	по железным дорогам	18831
	водяным путем (морем на пароходах)	203
с.74	С Одесского скотопригонного двора было отправлено:	
	На Одесские скотобойни	99117 голов
	За границу	15068

При ветеринарно-полицейском осмотре всего гуртового скота, доставленного в течение 1889 года на Одесский рынок, случаев заболевания животных чумою обнаружено не было, из других же повально-заразных болезней наблюдались сибирская язва и ящур.

с.79 Ж. Передвижение скота к пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

По таможенным количеству вывоза нашего скота за границу распределялось нижеследующим образом:

		кр.рог. скота	овец
Одесской		15068	88017
с.81	Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота в отчетном году производился в нижеследующих пунктах империи:		

Губернии
пункты пребывания
ветеринарных врачей
скотопрогонных трактов

			крупного рогатого скота		мелкого рогатого скота	
с.85	Херсонская		прибыло	убыло	осталось	прибыло
	Одесса	115993	99117	16876	129025	41012
	Маяки	24690	-	24690	51926	-
						88013
						51926

III

Ветеринарно-врачебный отдел

- с.88 А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале
Б. Учебные заведения по ветеринарной части
В. Ветеринарные общества
Г. Ветеринарные периодические издания

IV

Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовавшие в 1889 году

- с.90 А. Высочайшие повеления
Б. Распоряжения МВД

18 января...

— разрешено, по ходатайству Одесского общества покровительства животным, опубликование правил против жестокого обращения с домашними животными, с добавлением, что к жестокому обращению относится также ношение птиц вниз головами.

с.91 2 февраля...

— разрешено ветеринарным врачам Ленскому и Дунин-Марцинкевичу открыть в г.Одессе лечебницу для животных, согласно представленному ими проекту устава.

ОТЧЕТ
Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел
за 1890 год
Спб
1894

I

Сведения о состоянии скотоводства

1. Статистика скотоводства

с.12 2. Заболеваемость и смертность домашних животных

с.13 Чума рогатого скота

а) крупного скота

с.18 б) чума мелкого скота

в) чума на гуртовом скоте

с.19 Сап

с.21 Бешенство

с.25 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота

с.26 Сибирская язва

с.31 Ящур

с.39 Оспа овец

с.41 Эмфизематозный карбункул

с.42 Рожа свиней

с.43 Туберкулез

Дифтерит и злокачественная катаральная лихорадка крупного рогатого скота

с.44 Дизентерия

с.45 Родильная горячка

Инфлюэнца и повальные катары

с.48 Мыт лошадей

Кровавая моча

с.50 Антиномикоз

Чесотка

с.53 Глистные болезни

II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец
с промышленною целью

с.71 В. Передвижение гуртового скота к городам Новороссийского края
а) к г.Одессе

В течение отчетного года для продажи в г.Одессу прибыла 103681 голова крупного рогатого скота, 39687 голов телят, 10709 голов свиней и 201592 головы овец.

с.72 В 1890 г. в Одессу прибыло телят 97630 голов крупного рогатого скота, остальные 6051 голова доставлены были по железной дороге. Последним путем доставляется по преимуществу скот, откормленный на винокуренных и сахарных заводах Бессарабской и Подольской губерний.

Доставляемый на Одесский рынок убойный скот принадлежит почти исключительно к серой степной породе, в массе которого легко отличить отродие этой породы — Бессарабский скот, идущий из Бессарабской губернии и отличающийся меньшим ростом, округленностью, мясностью туловища и короткими сходящимися рогами.

Кроме убойного скота на Одесский рынок поступают молочные коровы, так называемой немецкой породы, закупаемые у немецких колонистов в пределах Херсонской, Екатеринославской и Таврической губерний. С Одесского рынка скот был отправлен:

а) на Одесские скотобойни:

крупного рогатого скота	103027 голов
телят	39687
свиней	10709
овец	135930
лошадей	95

И за границу:
 крупного рогатого скота 12592
 овец 65662

Из всего количества скота, убитого на Одесских городских скотобойнях в течение отчетного года для продовольствия жителей, при ветеринарно-санитарном осмотре обнаружено было с разными патологическими изменениями и вследствие этого уничтожено мясных туш и органов

с.95 М.Передвижение скота к пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

с.96 По таможенным количеству вывоза нашего скота за границу распределялось нижеследующим образом:

Одесской	крупного рогатого скота	овец
	12592	65662

с.110 Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота в отчетном году производился в нижеследующих ветеринарных пунктах империи губернии:

Пункты пребывания ветеринарных врачей скотопрогонных трактов

с.114 крупного рогатого скота мелкого рогатого скота
 Подольская

	прибыло	убыло	осталось	прибыло	убыло	осталось
г.Балта	5695	991	4704	-	-	-

с.117 Херсонская

Маяки	37204	95	36209	32750	—	32750
Одесса	103681	92252	11429	186336	186336	-
	15957	14293	1664	-	-	-

III

Ветеринарно-врачебный отдел

с.123 А.Сведения о ветеринарно-врачебном персонале
 Б. Учебные заведения по ветеринарной части
 В. Ветеринарные общества
 Г. Ветеринарные периодические издания

IV

Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовавшие в 1890 году

Распоряжения МВД

с.126

30 января

1) учредить временно, впредь до указаний, должности ветеринаров скотопрогонных трактов в г.Одессе (второго ветеринара при скотопрогонном дворе) в гг.Аккермане... Бессарабской губернии, а равно в... м.Катаржино Тираспольского (уезда Херсонской губернии).

2) командировать ежегодно на время наибольшей нагрузки скота на пароходы, в помощь ветеринару, заведывающему осмотром экспортируемого из Одессы скота, одного ветеринарного врача.

с.128 20 апреля

— разрешен ввоз из Турции в Одесский порт так называемого «Тифтика».

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента

Министерства Внутренних Дел

за 1891 год

Спб

1894

I

Болезни домашних животных

с.6

Чума рогатого скота

а) крупного скота

б) чума мелкого скота

в) чума на гуртовом скоте

- с.11 Сап и лихой
- с.14 Бешенство
- с.18 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота
- с.20 Сибирская язва
- с.24 Эмфизеоматозный карбункул
- с.25 Ящур
- с.31 Оспа овец
- с.33 Инфлюэнца лошадей
- с.35 Дифтерит
- с.36 Рожа свиней
- с.37 Септицемия
- с.38 Дизентерия
- Чесотка
- с.42 Глистные болезни
- Кровавая моча

II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец
с промышленною целью

В. Передвижение гуртового скота к г.Одессе

Скот, прибывающий по железной дороге и морем, преимущественно вывезен был из...

Подольской губернии	9565 голов
Херсонской	2062
Киевской	1187
Бессарабской	1620
Таврической	209
Екатеринославской	140
Полтавской	37
Румынии	265
Итого	15089 голов

с.61 С Одесского рынка отправлено крупного рогатого скота:

На городские скотобойни	74408 голов
За границу	12619
В г.Варшаву	33
Севастополь	80
Окрестности Одессы (в том числе для работы молочных ферм и на выкорм)	2030

с.65 Ж. Передвижение скота к пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

с.66 По таможенным количествам вывоза нашего скота за границу распределяется нижеследующим образом:

	крупного рогатого скота	овец
Одесской	12543	164141

с.68 Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота в отчетном году производился в нижеследующих ветеринарных пунктах империи:

с.73	Херсонская						
Одесса	190313	74699	25614	186351	11848	174503	
Маяки	19787	-	19787	41699	-	41699	

III

Ветеринарно-врачебный отдел

- с.79 А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале
- Б. Учебные заведения по ветеринарной части
- В. Ветеринарные общества
- Г. Ветеринарные периодические издания

IV

Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовавшие в 1891 году

- А. Высочайшие повеления
- с.83 Б. Распоряжения МВД
- с.85 13 апреля...

Увеличен ветеринарному врачу на скотопрогонном тракте в м.Кривом Озере район служебных разъездов по железной дороге до станции Балта.

ОТЧЕТ
 Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
 Министерства Внутренних Дел
 за 1892 год
 Спб
 1895

I

Сведения о состоянии скотоводства

1. Статистика скотоводства

2. Болезни домашних животных

- с.16
- с.18 Чума рогатого скота
 - а) крупного скота
 - с.27 б) чума мелкого скота
 - в) чума на гуртовом скоте
- с.30 Сап
- с.34 Бешенство
- с.39 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота
- с.41 Сибирская язва
- с.46 Эмфизематозный карбункул
- с.47 Ящур
- с.53 Оспа
- с.57 Инфлюэнца и повальная грудная зараза лошадей
- с.59 Злокачественная катаральная горячка крупного рогатого скота
- с.61 Рожа и чума свиней
- с.62 Септицемия
- с.64 Дизентерия
- с.66 Чесотка
- с.70 Глистные болезни
- с.71 Мыт лошадей
- с.73 Туберкулез
- с.74 Антиномикоз крупного рогатого скота
- с.75 Кровавая моча
- с.77 Острый катар желудочно-кишечного канала

II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец
 с промышленною целью

В. Передвижение гуртового скота к Одессе

Из всего... скота, поступившего на Одесский рынок, отправлено:

	кр.рог.скота	мелкого рог.скота
На городские скотобойни	109138 голов	192506
За границу	14996	2040
В окрестности Одессы и другие города	5896	1778
Итого	130030 голов	196324 головы

Кроме того, проследовано через Одесский скотопрогонный пункт прямо за границу 184387 овец.

Ветеринарно-санитарным осмотром на городских скотобойнях обнаружены нижеследующие патологические изменения у убитых животных, а равно уничтожено... целых туш и отдельных органов...

с.100 Одновременно с этим ветеринарно-санитарный осмотр производился и над доставляемым в город битым мясом.

с.119 Г. Передвижение скота по пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

По отдельным таможням было вывезено скота

с.120 По Европейской границе. Число голов скота

Одесская	кр.рог.скота	телят	овец	свиней	поросят
	14996	42	190224	-	-

с.124	Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота в отчетном году производился в нижеследующих ветеринарных пунктах империи:				
	к.р.с.	телят	овец	свиней	поросят
Бессарабская Аккерман	3907	3907	19039	8600	10439
с.128	к.р.с.	телят	овец	свиней	поросят
Херсонская Одесса	130030	109138	20892	184387	184387

III

	Ветеринарно-врачебный отдел				
	А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале				
с.135	Б. Учебные заведения по ветеринарной части				
с.136	В. Ветеринарные общества				
	Г. Ветеринарные периодические издания				

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел

за 1893 год

Спб

1897

Отдел I

Сведения о состоянии скотоводства

1. Статистика скотоводства

с.16 2. Болезни домашних животных

с.18 Чума рогатого скота

а) крупного скота

с.28 б) мелкого скота

с.29 в) чума на гуртовом скоте

с.31 Сап

с.35 Бешенство

с.39 Повальное воспаление легких крупного рогатого скота

с.41 Сибирская язва

с.48 Эмфизематозный карбункул

Ящур

с.54 Оспа

с.57 Инфлюэнца лошадей

с.58 Злокачественная катаральная горячка крупного рогатого скота

с.60 Рожа и чума свиней

с.61 Септицемия

с.62 Дизентерия

с.64 Чесотка

с.68 Глистные болезни

с.69 Мыт лошадей

с.70 Туберкулез крупного рогатого скота

с.71 Антиномикоз крупного рогатого скота

с.72 Кровавая моча

с.75 Острый катар желудочно-кишечного канала и белый понос ягнят

II

Сведения о передвижении крупного рогатого скота и овец
с промышленною целью

с.96 В. Передвижение гуртового скота к Одессе

...Поступило для продажи 131626 голов крупного рогатого скота и 68395 голов мелкого скота. Большая часть крупного рогатого скота, а именно 111440 голов, была пригнана на

Одесский рынок гоном..., из числа остального скота – 19756 голов привезены по ж.д. и 430 голов морем на пароходах. Крупный рогатый скот принадлежал преимущественно к серой степной породе и первоначально вышел из губерний: Херсонской, Бессарабской, Подольской, Киевской и Таврической, при чем незначительная часть – 367 голов поступила из Румынии, из тех же местностей, за исключением Румынии, пригнан был и мелкий скот.

Из всего означенного количества скота, доставленного на Одесский рынок отправлено:

	кр.рог.скота	мелкого рог. скота
На городские скотобойни	107523	21181
За границу	20144	47150
В окрестности Одессы и другие местности	3959	64
Итого	131626	68395 голов

с.112 И. Передвижение скота к пограничным пунктам империи с целью экспорта за границу

с.113 По отдельным таможням было вывезено скота:
По Европейской границе

	кр.рог.скота	овец
...28. Одесская	10949	47871

с.115 Ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота производился в нижеследующих ветеринарных пунктах империи:

с.121

	кр. рогатый скот		мелк. скот			
	приб.	ост.	ушло	приб.	ост.	ушло
Подольская						
Балта	14076	2881	11195	—	—	-
с.124 Херсонская						
Одесса	131626	107523	24103	68395	21181	47214
Маяки	23760	—	23760	15633	-	15633

III

Ветеринарно-врачебный отдел

с.133 А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале
Б. Учебные заведения по ветеринарной части
В. Ветеринарные общества

с.134 Общество ветеринарных врачей в Одессе
Г. Ветеринарные периодические издания

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел
за 1896 год

Спб
1899.

I

Статистика скотоводства

II

с.18 Сведения о числе правительственных, земских и городских ветеринарных врачей и об отношении их к пространству и количеству домашних животных в каждой губернии и области

с.25

III

Заболееваемость и смертность домашних животных от заразных и повальных болезней

с.52 Сибирская язва

с.113 Эмфизематозный карбункул

с.120 Сап

с.138 Мыт

с.148 Ящур

с.184 Бешенство

с.236 Оспа

с.252 Рожа свиней

- с.268 Инфлюэнца
- с.280 Пятнистая горячка лошадей (тиф лошадей)
- с.282 Туберкулез
- с.294 Антиномикоз
- с.306 Злокачественная катаральная горячка рогатого скота
- с.364 Чесотка
- с.404 Сибирская язва

Херсонская
Одесса: заболело — 20, пало – 20, убито –
с.405 Ящур
Ящур был наблюдаем на гуртах в следующих пунктах:
Херсонская Одесса

Число	
неблагополучных гуртов	100
Скота из Н.г.	2493
Заболело	148
Пало	-
Убито	-

	Антиномикоз		
	Херсонская	Одесса	заболело – 58.
с.406		IV	

Результаты осмотра убойного скота

Название боен, болезненных процессов и рода животных

с..411 В Измаиле
Убито кр.рог.скота -1801, телят -122, овец – 12860, свиней – 920, всего — 15703.

Число животных, у которых отражены патологические процессы, название продуктов, уничтоженных или пропущенных на ограниченных условиях (целых туш, половин или четвертей: голов, ног, легких, передних, задних, печеней, сердец, прочих органов, разных мясных частей)

Туберкулез	кр. рог.скот	14	14	
	свиньи	1	1	
Антиномикоз	кр. рог.скот	1		передн. (1), голов (1), ног (2), легких (1), печеней (1)

Трихины	свиней	1	1
Финны	свиней	2	2
Эхинококки	к.р.с.	1427	
	овец	2585	
с.412	Дистоматоз	к.р.с.	42
	овцы	132	
	свиньи	55	
Рак печени	к.р.с.	1	
Итого	к.р.с.	1485	
	овцы	2707	
	свиньи	59	

Целых туш	14;	-;	4;
Передних	1;	-;	-;
Задних	-;	-;	-;
Голов	1;	-;	-;
Ног	2;	-;	-;
Легких	1428;	2585;	-;
Печеней	1335;	2717;	55;
Сердец	-;	-;	-;
Прочих органов	-;	-;	-;
Разных мясных частей	-	-	-

с.455	Одесские бойни				
к.р.с.	телят	овец	свиней	ошадей	всего
98070	27613	134196	23563	86	283528

с.476 Порода, на бойнях которой производился осмотр убойного скота.

Количество животных, убитых на бойнях (к.р.с., телята, овцы, свиньи, козы, лошади, всего).

Количество животных, у которых найдены патологические процессы (к.р.с., телята, овцы, свиньи, козы, лошади, всего) из числа убитых.

	к.р.с.	телят	овец	свиней	коз	лошадей	всего	%
Аккерман	2511	753	747	-	-	-	4011	3,3
	132	-	-	4	-	-	136	
Измаил	1801	122	12860	920	-	-	15703	27,0
	1485	-	2707	59	-	-	4251	

с.478

	к.р.с.	телят	овец	свиней	коз	лошадей	всего	%
Одесса	98070	27613	134196	23563	-	86	283528	13,9
	18568	31	16146	4914	-	-	39659	

V

Сведения о передвижении крупного и мелкого гуртового скота и сырых животных продуктов с промышленною целью

с.491 В отчетном году ветеринарно-полицейский осмотр гуртового скота производился в следующих пунктах:

Губернии

пункты пребывания

ветеринаров и осмотра
скота

пригнано на пункт

ветеринара крупного,
мелкого,

прогнано в дальнейший
путь

	крупного	мелкого	крупного	мелкого
с.491 Бессарабская				
с.492 Аккерман	3264	9560	-	-
ст. Арциз и др.	7679	225	-	-
г.Измаил	-	12860	-	-
г.Болград и др.	10602	-	-	-
с.503 Херсонская				
Одесса	117826	28894	-	-
с.Маяки	18566	-	-	-
с.Катаржино	5867	-	5867	-
м.Березовка	1831	5925	1653	5925

с.507 Передвижение гуртового скота и мясных продуктов к главным мясным рынкам

с.516

3) к Одессе

В течение отчетного года в Одессу было доставлено промышленного скота:

к.р.с.	100679 голов
<u>телят</u>	17147
<u>овец</u>	28894
Итого	146720 голов

Из этого количества:

Поступило на убой в Одессе

к.р.с.	92503 голов
телят	16981
Итого	109484 голов

Экспортировано за границу:

к.р.с.	4294 голов
овец	28894
Итого	33188 голов

с.517 Отправлено в другие места:

к.р.с.	3882 голов
--------	------------

телят 166
Итого 4048

Означенное количество крупного и мелкого скота было доставлено в Одессу из следующих местностей:

	круп. скота и телят	овец
1. Из Херсонской губ.	60812	21361
2. Бессарабской	27342	7033
3. Подольской	18375	500
4. Киевской	2081	-
5. Екатеринославской	2486	-
6. Таврической	1246	-
7. Полтавской	168	-
8. <u>Румынии</u>	<u>5316</u>	-
Итого	117826	28894

с.522 Экспорт домашних животных и птиц и их продуктов за границу

1. лошади	5. свиньи
2. крупный рогатый скот	6. поросята
3. телята	7. птица домашняя
4. овцы	

Итого: животных; птиц

8. мясо свежее	11. мясо свиное
9. свинина свежая	12. свиное комк.
10. мясо: соленое, копч. и вяленое	

с.524

13. молоко коровье	14. творог и сметана
15. масло коровье	16. сыр коровий
17. яйца	18. яичные желтки
19. яичные белки	
20. домашняя птица битая и дичь	

Итого

21. кожи невид. большие	25. кости
22. кожи невид. малые	26. рога и копыта
23. обрезки невид. кож.	27. гривы конские
24. овчин. и козлин.	28. хвосты конские

с.526

29. щетина		
30. волос конский		
31-37. шерсть:	31-32. простая —	немытая, мытая
	33-34. мериносовая —	немытая, мытая
	35-36. верблюжья —	немытая, мытая
	37. всякая другая	
38. пуша козья		
39. перо птичье		
40. пух всякий		

Итого

с.522-523 Вывезено по главнейшим таможням
Одесской
Количество

с.522-523

1. лошади —	247	5. свиньи —	-
2. кр. рогатый скот —	4962	6. поросята —	-
3. телята -	—		

4. овцы - 28334 7. птица дом. — 738418

Итого: животных – 33543 шт.
птиц — 738418 шт.

8. мясо свежее -	-		
9. свинина свежая —	—		
10. мясо: соленое, —	—	11. мясо свиное —	629
копч. и вяленое -	61	12. свиное комк.-	16

с.524-525

13. молоко коровье —	-	14. творог и сметана —	-
15. масло коровье -	9983	16. сыр коровий —	365
17. яйца -	3	18. яичные желтки —	610
19. яичные белки	-		
<u>20. дом. птица бит. и дичь -</u>			
Итого: 11664 пуд.			

21. кожи невыд. большие —	852	25. кости —	
22. кожи невыд. малые —	54802	26. рога и копыта	
23. обрезки невыд. кож. —	8290	27. гривы конские	
24. овчин. и козлин. —	—	28. хвосты конские	

21-28: 852, 54802, 8290, -, 215, -, 135 ?

с.526-527

29. щетина —	26
30. волос конский —	84
31. шерсть – простая, невымытая —	55255
32. шерсть – простая, мытая —	114526
33. шерсть – мериносовая, невымытая —	-
34. шерсть – мериносовая, мытая —	-
35. шерсть – верблюжья, невымытая —	-
36. шерсть – верблюжья, мытая —	326
37. шерсть – всякая другая —	162
38. пуша козья —	-
39. перо птичье —	6212
<u>40. пух всякий —</u>	<u>298</u>
Итого (пуд.)	241182

с.528

VI

Ветеринарно-врачебный отдел

с.529 А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале
Б. Учебные заведения по ветеринарной части

В. Ветеринарные бактериологические станции,
лаборатории и кабинеты

с.533 Г. Ветеринарные общества

В 1896 году ветеринарных обществ в России состояло:

В...Одессе

Д. Ветеринарные периодические издания

VII

Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовавшие в 1896 году

А. Высочайшие повеления

Б. Циркуляры МВД

с.536 В. Постановления ветеринарного комитета

ОТЧЕТ
Ветеринарного управления Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел
за 1897 год

Спб
1900

I
Статистика скотоводства
II

Заболееваемость и смертность домашних животных от заразных и повальных болезней

- с.28 Сибирская язва
с.72 Предохранительные сибиреязвенные прививки
с.81 Подольская губерния

Балтский уезд

Число пунктов, в которых производились прививки – 1.

Откуда получена вакцина – Ценковского.

- с.98 Сап
с.112 Примененный маллеина
с.122 Ящур
с.150 Бешенство
с.204 Прививка оспы овцам

(название губерний... уездов, число пунктов, с какого года производятся прививки, вынужденная или предохранительная прививка, откуда получена оспенная лимфа)

	число привитых	павших
Бессарабская Аккерманский уезд 3; с 1887; вынужденные; (от бол. овец)	6765	-
Измаильский 1; с 1887; вынужденные; (от бол. овец)	2892	35

- с.212 Прививки рожи свиней

с.213 Название губерний... уездов, в которых производились прививки, число пунктов, откуда получена вакцина и какая (споровые или бациллярные), количество привитых 1-й вакциной, сколько пало после прививки 1-й вакциной, количество привитых 2-й вакциной, сколько пало после 2-й вакцины, существовала ли рожа перед прививкой и когда.

- с.214 Подольская
Балтский уезд 7 - 1048 - 1048 -

III

Ветеринарно-полицейский отдел

1. Промышленный скот

Осмотренный, пригнанный, отправленный, бывший на выпасе и выкорме

- с.408 Убойный скот
с.413 2. Заразные и повальные болезни на промышленном скоте
с.416 3. Результаты осмотра убойного скота

с.418 (города, на бойнях которых производился осмотр убойного скота.
Количество убитых на бойнях животных)

- с.419 Количество животных, у которых найдены патологические процессы

	кр. рог. скот	телята	овцы	козы	свины	лошади	% из общего числа убитых на бойне всего
Аккерман	2402	706	6750	-	625	-	10,48
Измаил	1933	-	10712	-	855	-	13,50
Аккерман	157	-	-	-	2	-	159 (всего)
Измаил	1423	-	3511	-	54	4988	36,9

с.424 Число убитых в бойнях животных, у которых найдены патологические процессы инфекционного и инвазионного свойства (в разрезе болезней)

с.430 ... результаты осмотра убойного скота на каждой бойне ...с обозначением
рода животных и найденных у них патологических процессов...

с.482 4. Общественные бойни

с.487 (местонахождение бойни

каменная или деревянная,

с какого времени существует

кто эксплуатирует бойню

есть ли при бойне дворы – скотопригонный

сенной

микроскопическая станция

сколько ветеринарных врачей

размер платы, взимаемой за убой животных

(род животных рубли коп.)

Количество убитых в течение года животных

(к.р.с., телят, овец, коз, свиней, поросят, лошадей, всего)

Бессарабская

с.489	Аккерман	1868	арендатор	-	-	-	-	1
Волы	2	-	2402	706	6750	625	-	10483
Коровы	1	50						
Яловые	1	25						
Телята	-	50						
Овцы	-	25						
Ягнята	-	20						
Свиньи	-	75						

с.Тарутино	каменная	1885	(арендатор)	-	-	-	-	-
Волы	1	25	550	1500	1725	-	-	3775
Коровы	-	75						
Яловых	-	50						
Овцы	-	15						
Ягнята	-	5						

Измаил	каменная	1884	(арендатор)	-	-	-	-	1
Волы	-	75	1933	274	1072	855	-	13774
Коровы	-	75						
Яловые	-	75						
Телята	-	50						
Овцы	-	10						
Свиньи	-	20						

Болград	деревянная	1895	(арендатор)	-	-	-	-	1
(две бойни)								
Быки	-	35	1274	30	12420	480	120	14324
Коровы	-	35						
Овцы	-	3						
Свиньи	-	3						

Рени	то же	1884	то же	-	-	-	-	-
Быки	-	50	480	8	3030	300	-	3758
Коровы	-	50						
Овцы	-	6						

Килия	каменная	1890	то же	-	-	-	-	-
Быки	-	50	950	15	1800	585	1600	4950
Коровы	-	50						

с.522	Подольская							
с.523	Балта	каменная	1896	город.	1	-	-	-
Быки	1	30	2375	105	200	-	-	2680

Коровы	1	-							
Яловые	-	35							
Телята	-	25							
Овцы	-	10							
с.535		Херсонская							
Ананьев		(каменная)	1894	арендатор	-	-	-	1	
Быки	-	50	1073	298	1929	1537	-	-	4837
Коровы	1	-							
Телята	-	30							
Овцы	-	15							
Свины	-	40							
с.547		5. Сырые животные продукты (осмотренные, привезенные, отправленные)							
с.639		Сведения о перевозке по железным дорогам гуртового скота							
		Экспорт домашних животных и птиц и их продуктов за границу							
		Импорт							

IV

Ветеринарно-врачебный отдел

- с.650 А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале
 Б. Учебные заведения по ветеринарной части
 В. Ветеринарные бактериологические станции, лаборатории и кабинеты

- с.656 Г. Ветеринарные лечебницы и амбулатории

с.660 (название губерний... и пунктов, где находятся ветеринарные лечебницы и амбулатории, с какого времени существуют, кому принадлежат, есть ли при лечебнице аптека, количество больных животных, принятых в течение года (род животных, амбулаторных, стационарных).

Херсонская

Ананьевского уезда

г.Ананьев (амбулатория)	1889	уездному земству; есть
лошадей	2254	-
к.р.с.	387	-
<u>мелких животных</u>	<u>92</u>	<u>-</u>

Итого 2733 -

г.Березовка 1896 тоже; есть

лошадей	577	67
к.р.с.	60	16
собак	1	-
<u>Итого</u>	<u>638</u>	<u>83</u>

- с.699 Д. Ветеринарные аптеки

- с.703 (таблица)

Название городов и других поселений, в которых находятся аптеки. Кому принадлежит аптека, или на чьи средства содержится, сколько расходуется на содержание аптеки. С какого времени существует аптека. В скольких случаях в течение года были выданы лекарства (бесплатно, за плату)

- с.710 Херсонская

Ананьевского уезда

г.Ананьев	уездное земство	825 руб.	1889	2300	-
г.Березовка	тоже	100 руб.	1896	638	83

- с.714

Е. Ветеринарные общества

Ж. Ветеринарные периодические издания

V

Правительственные распоряжения по ветеринарной части, последовавшие в 1897 г.

А. Высочайшие повеления

Б. Циркуляры МВД

- с.716 В. Постановления ветеринарного комитета

с.717 Одобрено представление Херсонского губернатора о перемещении ветеринарного пункта из г.Дубоссар в г.Ананьев.

ОТЧЕТ
 Ветеринарного управления Медицинского Департамента
 Министерства Внутренних Дел
 за 1898 год
 (с прилож.)
 Спб
 1901

I
 Статистика скотоводства

II
 Заболеваемость и смертность домашних животных от заразных и повальных болезней
 с.9 Заразные и повальные болезни в частности

III
 Ветеринарный надзор за промышленным скотом и сырыми животными продуктами
 с.65 Передвижение гуртового скота к главным мясным рынкам:
 с.74 К Одессе

...Поступило для продажи в Одессу 118766 голов крупного рогатого скота, из которого большая часть была степной породы и 321020 голов мелкого скота.

Весь этот скот вышел первоначально из следующих местностей:

Название мест, откуда вышел скот	Количество пригнанного промышленного скота				Всего
	к.р.с.	телята	овцы	свиньи	
Из Херсонской губернии	63494	30186	114636	22718	231034
Бессарабской	22407	3891	93744	4786	124828
Подольской	18268	4672	27809	5724	56473
Екатеринославской	2515	1042	1203	-	4760
Полтавской	353	14	-	2637	3024
Одесского градоначальства	143	1063	1863	307	3376
Таврической губернии	2406	562	711	-	3679
Кубанской обл.	1582	-	-	-	1582
Харьковской губернии	-	-	-	259	259
Киевской	5233	2873	300	-	8406
Румынии	2365	-	-	-	2365
Итого:	118766	41303	240266	36451	439786

Следующая таблица показывает количество скота, поступающего на одесские бойни за отчетный год
 с.75

Название мест, откуда вышел скот	Количество пригнанного промышленного скота				Всего
	к.р.с.	телята	овцы	свиньи	
	113109	35102	160480	26620	335311

IV
 Ветеринарно-врачебный отдел

с.81 А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале
 Б. Учебные заведения по ветеринарной части
 В. Ветеринарно-бактериологические станции, лаборатории и кабинеты

с.82 Г. Ветеринарные лечебницы и амбулатории

с.83 Д. Ветеринарные аптеки

V

Правительственные распоряжения по ветеринарной части МВД

А. Высочайшие повеления

4 июня Высочайше утверждено мнение Государственного совета об учреждении должностей ветеринарных инспекторов в гг. Спб, Москве, Варшаве и Одессе.

с.85 Б. Циркуляры МВД

В. Постановления ветеринарного комитета

с.87 15 мая... разрешено привозимый в Одессу кубанский скот убивать в течение первых трех дней со времени прибытия его.

Отчет

Ветеринарной лаборатории МВД

с.501 А. Проверка и приготовление сибиреязвенных вакцин

с.504 Б. Исследования препаратов, присланных в лабораторию из губерний

с.506 В. Занятия с прикомандированными ветеринарными врачами

ОТЧЕТ

Ветеринарного управления Медицинского Департамента

Министерства Внутренних Дел

за 1899 год

(с приложениями)

Спб

1902

I

Статистика скотоводства

II

Заболеваемость и смертность домашних животных от заразных и повальных болезней

с.10 Заразные и повальные болезни в частности

III

Ветеринарный надзор за промышленным скотом и сырыми животными продуктами

с.59 1. Заразные и повальные болезни на промышленном скоте

с.61 2. Результаты осмотра убойного скота

с.62 3. Общественные бойни

с.65 4. Промышленные

Передвижение промышленного скота и убой его в главных мясных центрах

IV

Ветеринарно-врачебный отдел

А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале

Б. Ветеринарно-учебные заведения

В. Ветеринарно-Бактериологические станции, лаборатории и кабинеты

с.80 Г. Ветеринарные лечебницы и амбулатории

с.81 Д. Ветеринарные аптеки

V

Правительственные распоряжения по ветеринарной части МВД, последовавшие в 1899 г.

А. Высочайшие повеления

Б. Циркуляры МВД

Приложение... 86-е

Результаты ветеринарного осмотра убойного скота

Поселения, на бойнях которых производился убой скота

Количество убитых на бойнях животных

Поселения на бойнях, в которых производился убой скота	Количество убитых на бойнях животных					Всего	
	к.р.с.	телята	овцы	свины	лошади		
Балта	3232	133	1826	-	-	5191	
м.Окна	735	150	660	-	-	1545	
м.Крутые	690	112	510	-	-	1312	
м.Кодыма	670	120	440	-	-	1230	
Одесса	127821	43284	190654	29427	159	391345	
Примор.сел.	791	60	72	220	-	1147	
Ананьев	1734	108	3277	2113	-	7232	
м.Березовка	552	76	172	-	-	800	
Количество животных, у которых обнаружены болезненные процессы							
	к.р.с.	телята	овцы	свины	лошади	всего	% из общего числа убитых животных
Одесса	64502	16	41276	14025	-	119819	30.61
Примор.сел.г.Од.	165	-	-	7	-	172	14,99
Ананьев	180	-	156	120	-	456	6,31

Приложение 100-е

Отчет

Состоящей при ветеринарном управлении МВД лаборатории
за 1899 г.

- с.602 А. Занятия с прикомандированными ветеринарными врачами
с.603 Б. Приготовление сибиреязвенных вакцин
с.606 В. Диагностические исследования патолого-анатомических препаратов и различных продуктов
с.607 Г. Научные исследования

ОТЧЕТ

Ветеринарного отделения Медицинского Департамента
Министерства Внутренних Дел
за 1901 год
(с приложениями)

Спб
1904

I

Статистика скотоводства

II

Заболеваемость и смертность домашних животных от заразных и повальных болезней

В течение отчетного года на домашних животных и птицах были зарегистрированы следующие заразные и повальные (инфекционные и инвазионные болезни):

1. Чума рогатого скота
2. Сибирская язва
3. Эмфизематозный карбункул
4. Злокачественный отек
5. Сап
6. Африканский сап
7. Инфлюэнца
8. Повальное воспаление легких лошадей
9. Мыт

10. Летехиальная горячка лошадей
11. Повальное воспаление легких рогатого скота
12. Повальная болезнь дичи и крупного рогатого скота
13. Злокачественная катаральная горячка
14. Дифтерит
15. Ящур
16. Язвенный стоматит
17. Туберкулез
18. Антиноминоз
19. Бешенство
20. Оспа
21. Кровавая моча
22. Чума свиней
23. Рожа свиней
24. Жаба (ангина)
25. Столбняк
26. Септицемия
27. Пузырчатая сыпь
28. Бленнорея глаз
29. Дизентерия
30. Белый понос сосунов
31. Тельная горячка
32. Повальный выкидыш
33. Цереброспинальный менингит
34. Крупозное воспаление легких
35. Контагиозный нефрит
36. Микотический гастроэнтерит
37. Повальный тимпанит
38. Повальный гастроэнтерит
39. Повальное воспаление вымени
40. Повальное воспаление венчика копыт
41. Гангренозно-рожистый мокрец
42. Эпизоотическое воспаление печени
43. Хлороз овец
44. Тепловой удар овец
45. Холера птиц
46. Чума собак
47. Финноз
48. Вертячка
49. Кишечные глисты
50. Печеночно-глистная болезнь
51. Легочно-глистная болезнь
52. Чесотка
53. Экзема
54. Лишай
55. Парши
56. Вшивость
57. Накожные паразиты

III

Ветеринарный надзор за промышленным скотом

1. Заразные и повальные болезни на промышленном скоте

1. Чума рогатого скота
2. Сибирская язва
3. Эмфизематозный карбункул
4. Сап
5. Мыт
6. Чесотка
7. Петехиальная горячка
8. Ящур

9. Туберкулез
10. Антиномикоз
11. Повальное воспаление легких рогатого скота
12. Оспа овец
13. Кровавая моча
14. Рожа свиней
15. Чума свиней
16. Столбняк
17. Септицемия
18. Трихиноз
19. Инфекционная плевропневмония коз
20. Повальное воспаление глаз к.р.с.

с.79 2. Результаты осмотра убойного скота

с.82 3. Общественные бойни

с.83 4. Сведения о передвижении крупного рогатого скота и лошадей (кроме воинских) по железным дорогам... с промышленною целью

О количестве животных, доставленных грунтовыми трактами и водяным путем, не имеется никаких сведений.

с.86 Передвижение промышленного скота и убой его в главных мясных центрах

с.108 Одесса

...Поступило 417248 голов разного рода промышленного скота, из которого 346157 голов пошло на убой в самом городе, а остальной скот проследовал далее. Скот, убитый на бойне, вышел первоначально из местностей, названия коих помещены в таблице:

Название местностей	Род животных				
	к.р.с.	телята	овцы	свиньи	всего
Бессарабская губерния	23530	1579	62503	5422	93034
Екатеринославская	4938	268	783	-	5989
Киевская	3996	2814	-	2735	9545
Подольская	18580	2221	9111	4930	34842
Полтавская	387	863	-	470	5970
Румыния	4985	-	-	-	4985
Таврическая губерния	2585	1705	462	640	5392
Херсонская	71416	29505	75849	9630	186400
Итого	130417	38955	148708	28077	346157
В 1900 году	138900	48391	182967	29449	399707

с.110

81,2% пригнано гоним по грунтовым трактам

16,7% - железной дороге

2,1 % - водою

5. Сведения о промышленном скоте, бывшем на выпасе и выкорме

с.111 6. Сведения о чумацком и переселенческом скоте

7. Сведения об экспорте и импорте домашних животных и птиц и их продуктов за границу и из-за границы

IV

Ветеринарно-врачебный отдел

А. Сведения о ветеринарно-врачебном персонале

с.114 Б. Ветеринарно-учебные заведения

1. Высшие учебные заведения

2. Низшие

А) Ветеринарно-фельдшерские школы при ветеринарных институтах

Б) Ветеринарно-фельдшерские школы

Кроме того, желающие приобрести звание ветеринарного фельдшера или фельдшерского

ученика... обучаются при ветеринарных врачах, и по выдержании... испытания, утверждаются в соответствующих званиях:

- по военному ведомству военно-медицинским окружным управлением;
- по ведомству МВД (собственно в звании ветеринарного ученика) – Ветеринарным управлением;

В) Ветеринарно-бактериологические станции, лаборатории и кабинеты

с.115 Принадлежность земским городским общественным учреждениям, различным ведомствам, учреждениям и лицам

...Выработаны сибиреязвенные вакцины 1-й и 2-й доз и противорожистые вакцины 1-й и 2-й доз.

...Дозы туберкулина и маллеина получались только из института экспериментальной медицины.

Кроме приготовления прививочного материала, бактериологические станции производили диагностические и другие научные исследования в области заразных болезней домашних животных.

Г) Ветеринарные лечебницы и амбулатории

(лечебница — ...особое помещение для приема больных животных, хотя бы и без приема стационарных больных; амбулатория – ветеринарно-врачебные пункты при квартирах ветеринарных врачей, фельдшеров и пр.)

Принадлежность:

- земским общественным учреждениям
- городским
- обществу покровительства животным
- частным лицам
- министерствам: Внутренних дел, Просвещения и юстиции и Государственному коннозаводству
- крестьянским ... и другим обществам

с.116 Д. Ветеринарные аптеки

Собственно ветеринарных аптек, как учреждений для изготовления и отпуска лекарственных веществ с целью лечения специально животных не существует.

Под таким названием зарегистрированы склады упомянутых веществ при ветеринарных лечебницах и квартирах ветеринарных врачей и фельдшеров, а в некоторых местностях – при земских управах.

V

Правительственные распоряжения по ветеринарной части МВД

А. Высочайшие повеления

с.118 Б. Цирюляры МВД

с.119 В. Постановления ветеринарного комитета

Приложение 9-е

Предохранительные сибиреязвенные прививки

с.74 Бессарабская губерния

Аккерманский уезд

Число пунктов, в которых производились прививки – 3

Откуда получены – из Харьковского ветеринарного института

с.86 Подольская

Балтский

Откуда получены – из Харьковского ветеринарного института

с.97 Херсонская

Харьковские вакцины проф. Ценковского получены от ветеринарного института. Разводки произведены в Херсонской бактериологической лаборатории.

с.316 Приложение 49-е

Прививки оспы овцам

Бессарабская (губерния)

Аккерманский уезд

Число пунктов, в которых производились вынужденные прививки — 4

Измаильский – 5

Приложение 56-е

Прививки рожи свиней

Бессарабская

Аккерманский

Число пунктов, в которых производились прививки – 2.

Откуда получены – из Харьковского ветеринарного института, бациллярные. Количество привитых 1-й вакциной – 80, 2-й – 80.

с.565 Приложение 126-е

Поступление на бойни домашних животных и результаты осмотра убойного скота (поименованы пункты, на бойнях которых убивалось свыше тысячи голов)

с.566	Бессарабская		
	м.Чимишлия	4310	
	г.Аккерман		9089
	г.Измаил		6651
	г.Болград		19792
с.567	г.Рени	5000	
	г.Килия		1172
с.597	Подольская		
с.598	Балта	5036	
	м.Саврань		1173
	м.Окна		1414
с.610	Херсонская		
	Одесса		346307
	Ананьев		5534

с.611 Маяки 1056

с.625 Приложение 127-е

Результаты ветеринарного осмотра убойного скота на бойнях, состоящих под ветеринарным надзором

с.629	Бессарабская		
с.630	Аккерман		убито – 9089
с.736	Херсонская губерния		
	В Одессе		убито 346307

(приведено распределение по:

- болезненным процессам;

- году животных;

- др.

с.757 В пригородных селениях градоначальства

Убито – 621 (распред.)

с.738 В Ананьеве

Всего — 5534 (распред.)

с.741 В Маяках

Убито – 1056 (распред.)

ОТЧЕТ

Ветеринарного управления Медицинского Департамента

Министерства Внутренних Дел

за 1903 год

(с приложениями)

Спб

1906

I

Статистика скотоводства

II

Заболеваемость и смертность домашних животных от заразных и повальных болезней

с.8 Заразные и повальные болезни в частности

III

Ветеринарный надзор за торгово-промышленным скотом

с.60 1. Заразные и повальные болезни на промышленном скоте

с.66 2. Результаты осмотра убойного скота

с.69 3. Сведения о ветеринарном надзоре на бойнях, скотопрогонных и сенных

дворах

- с.71 4. Сведения о передвижении крупного рогатого скота и лошадей (кроме
воинских) по железным дорогам с торгово-промышленною целью
- с.72 Передвижение торгово-промышленного скота и убой его в главных мясных
центрах
- с.89 Одесса
- Было доставлено:
114045 — голов к.р.с.
37981 — телят
188110 — овец
36089 — свиней
Всего 376225 голов
- Из этого количества ...убито 331050 голов
- с.91 5. Сведения о торгово-промышленном скоте, бывшем на выпасе и выко-
рме
- с.92 6. Сведения о чумацком и переселенческом скоте
Сведения об экспорте и импорте домашних животных и птиц и их продук-
тов за границу и из-за границы
- с.93 IV
Ветеринарно-врачебный отдел
А. Сведения о ветеринарно-врачебном и ветеринарно-
фельдшерском персонале...
- Состояло:
- правительственных
- (в неземских губерниях ветеринарные врачи, получающие содержание
из земских сборов, считаются также правительственными)
- земских
 - городских
 - военного ведомства:
 - при частях
 - участковых
 - государственного коннозаводства
 - пограничной стражи
 - других ведомств
 - вольнопрактикующих.
- с.94 Б. Ветеринарно-учебные заведения и ветеринарные общества
1. Высшие учебные заведения
 2. Низшие
 3. Ветеринарные общества
...Одесское
- с.95 В. Ветеринарно-бактериологические станции, лаборатории и кабинеты
- с.96 Г. Ветеринарные лечебницы и амбулатории
- с.96 Д. Ветеринарные аптеки
- с.98 Правительственные распоряжения по ветеринарной части МВД
- А. Высочайшие повеления
 - Б. Циркуляры МВД
- с.99 В. Постановления ветеринарного комитета
24 января
- Признан подлежащим утверждению проект устава лечебницы для животных при Херсон-
ском отделе Одесского общества покровительства животным.

Структура медицины напередодні Першої Світової війни

Н.С.Фрейберг

Врачебно-санитарное законодательство в России

Спб

1913 г.

Отдел I. Органы управления врачебно-санитарною частью в империи

Глава I. Центральные учреждения

1. Медицинский совет
2. Управление главного врачебного инспектора
3. Совет и главное управление по делам местного хозяйства
4. Ветеринарная часть
5. Главное военно-санитарное управление
6. Санитарная часть управления отдельного корпуса пограничной стражи.

Глава II. Управление санитарно-врачебною частью в губерниях

1. Генерал-губернаторы, губернаторы, губернские правления
2. Губернское ... врачебное управление
 - 1) Забота о народном здравии вообще
 - 2) Санитарный надзор
 - 3) Общий врачебный надзор
 - 4) Надзор за больничными заведениями гражданского ведомства.

Отношения между врачебными отделениями и местными тюремными отделениями.

- 5) Надзор за аптеками и торговлею лекарственными средствами
- 6) Освидетельствование больных по разным причинам
- 7) освидетельствование привозимых из-за границы косметических

средств, минеральных вод, съестных припасов и напитков

- 8) разрешение продажи косметических средств
- 9) разрешение врачебных объявлений
- 10) хранение и заведывание наборами инструментов
- 11) свидетельствование запасов пива у цирюльников и торговцев
- 12) участие губернского врачебного инспектора при обсуждении

дел врачебной части в различных правительственных и общественных учреждениях.

Особенности врачебных управлений в некоторых губерниях и городах.

9. Одесса

Глава III. Уездные, городские и полицейские врачи, уездные и городские фельдшера и повивальные бабки.

1. Уездные и городские врачи
2. Уездные врачи

а) число, б) назначение и увольнение, в) содержание, г) вознаграждение за замещение вакантных должностей уездных врачей.

3. Городские врачи

4. Полицейские врачи

5. Уездные и городские фельдшера, повивальные бабки и лекарские уче-

ники.

Глава IV Сельско-врачебная часть

Глава V Приказы общественного призрения и комитеты общественного здравия

1. Общественное призрение
2. Комитеты общественного здравия

Глава VI Земские и городские общественные учреждения

I. Земские учреждения

а) предметы ведения

Введение земского положения в губерниях... Подольской

- б) обязательные санитарные постановления
- в) состав. производство выборов
- г) губернские и уездные собрания
- д) земские управы и другие исполнительные органы
 - попечители
 - медицинский персонал
 - народные чтения

II. Городские общественные управления

- а) общие положения
- б) предметы ведения
- в) обязательные постановления
- г) городская дума
- д) городская управа и другие исполнительные органы
- е) отношение к администрации
- ж) медицинский персонал

Глава VII. Управление земским хозяйством в западных губерниях
(...Подольской)

Предметы ведения; состав управления; губернская и уездные управы; служащий персонал и попечители; круг ведомства, предметы власти и порядок действий.

Отдел II Законоположения и правительственные распоряжения, касающиеся медицинского персонала

Глава I Порядок приобретения медицинских и фармацевтических званий

- 1. Врачи (учено-практические и учено-служебные звания)
 - Лица с иностранными дипломами. Зауряд-врачи
- 2. Звания специально-практические

A. Зубные врачи

Б. Повивальные бабки

- 3. Звания фармацевтические
 - 1) аптекарские ученики
 - 2) фармацевтические школы
 - 3) аптекарские помощники
 - 4) провизор
 - 5) магистр фармации (аптекарь)

Глава II Медицинские учебные заведения

1). Спб женский мединститут

2). Зубоврачебные школы

... 3. Курсы

3) Родовспомогательные заведения и повивальные школы:

1. правила приема в родовспомогательные учебные заведения и повивальные школы;

2. разъяснения к правилам и программам;

3. частные школы для изучения повивального искусства.

4) Акушерско-фельдшерские школы

5) Образование фельдшеров

A. Фельдшерские школы

... частные фельдшерские школы

Б. Внешкольное образование фельдшеров

6) Массаж и врачебная гимнастика

Врачебная косметика

Глава III. Профессиональные и общие (не служебные) права и обязанности, связанные с медицинскими званиями

I. Врачи

- 1. Право врачебной практики
- 2. Незаконное врачевание
- 3. Правила, касающиеся врачебной практики
- 4. Права и преимущества по отбыванию воинской повинности
- 5. Исполнение служебных и судебно-медицинских обязанностей
- 6. Права женщин – врачей

	II. Зубные врачи и дантисты
	III. Повивальные бабки
	IV. Фармацевты
	V. Фельдшера
	VI. Врачи –гомеопаты, гомеопатические аптеки.
Глава IV.	Особенности и преимущества государственной службы по медицинской части.
Глава V.	Медицинские общества. Благотворительные заведения.
Глава VI.	Цензура медицинский объявлений.
	Отдел III. Медицинская статистика
Глава I.	Статистика заболеваемости и смертности. Отчеты о состоянии и развитии санитарно-врачебного дела.
Глава II.	Номенклатура болезней.
Глава III.	Регистрация медицинского и фармацевтического персонала, аптек, школ и пр.
	Отдел IV. Обще-санитарные мероприятия
Глава I.	Органы санитарного надзора, порядок привлечения к ответственности за нарушение санитарных правил.
Глава II.	Устройство и содержание городов и селений.
Глава III.	Постройка и содержание жилых домов, общественных зданий и пр.
Глава IV.	Охранение чистоты воздуха и почвы
Глава V.	Охранение источников питьевой воды
Глава VI.	Надзор над торговлей съестными прилавками и напитками
Глава VII.	Торговля тряпьем и другими опасными в санитарном отношении предметами обихода.
Глава VIII.	Погребение умерших.
	Отдел V. Мероприятия против заразных болезней
Глава I.	Общие меры против заразных болезней.
Глава II.	Оспа и оспопрививание
Глава III.	Специальные узаконения и распоряжения, касающиеся некоторых отдельных заразных болезней.
Глава IV.	Холера и чума
	Отдел VI. Меры охраны границ от заноса заразных болезней
Глава I.	Сухопутные и морские врачебно-наблюдательные станции и пункты.
Глава II.	Меры против заноса эпидемических болезней по сухопутной границе.
Глава III.	Меры против заноса эпидемических болезней по морским границам.
Глава IV.	Паломничество мусульман.
	Отдел VII. Больницы
Глава I.	Управление больничными заведениями, содержание их
Глава II.	Условия приема больных в больницы общественного призрения.
Глава III.	Частные лечебные заведения
	Отдел VIII. Минеральные воды, грязи и курорты
Глава I.	Разрешение, эксплуатация минеральных вод с лечебными целями
Глава II.	Признание за минеральными источниками общественного значения.
Глава III.	Казенные минеральные воды
	Отдел IX. Врачебные освидетельствования
Глава I.	Значение и роль врача –эксперта в уголовном и гражданском судопроизводительстве.
Глава II.	Судебно-медицинские исследования по делам уголовным
Глава III.	Судебно-медицинские исследования по делам гражданским и освидетельствования больных для определения различных прав личных, по преимуществу, по службе и проч.
	Отдел X. Аптечное дело
Глава I.	Порядок открытия аптек
Глава II.	Право собственности владельцев аптек. Аптеки, как торговые заведения
Глава III.	Управление аптеками, фармацевтический персонал, внутреннее устройство аптек
Глава IV.	Отпуск лекарств из аптек
Глава V.	Сельские аптеки

Глава VI.	Аптечные отделения (филиальные аптеки)
Глава VI I.	Больничные, казенные и др. аптеки
Глава VI II.	Аптеки земских и городских общественных учреждений
Глава IX.	Правительственный надзор над аптеками
Глава X.	Наказание за нарушение законов и правил об аптеках
Отдел XI.	Лекарственные, сильнодействующие и ядовитые вещества, производство, ввоз из-за границы и обращение в торговле
Глава I.	Фабричное производство сложных фармацевтических препаратов
Глава II.	Вытяжка из органов и бактериальные продукты
Глава III.	Торговля готовыми лекарствами и косметическими средствами
Глава IV.	Торговля ядовитыми и сильнодействующими веществами
Глава V.	Аптекарские магазины, заведения для приготовления перевязочных и других врачебных материалов
Глава VI.	Лаборатории и кабинеты для исследования
Отдел XI I.	Фабрики, заводы и промыслы. Торговые заведения
Глава I.	Санитарная охрана населения от вредных влияний фабрик и заводов
Глава II.	Организация санитарного надзора за фабриками и заводами
Глава III.	Охрана жизни и здоровья рабочих промышленных заведений
Глава IV.	Страхование рабочих
Глава VI.	Вознаграждение рабочих за увечье и смерть в казенных заводах

Іменний покажчик

А

Абамелік П.А. (князь) – с.123, 125, 132, 222, 223
 Авенаріус А.А. (ветлікар) – с.215, 229
 Авербух Л.С. (лікар) – с.259
 Аглицький Б.Р. (меценат) – с.177
 Азоренко П.І. (перекладач) – с.159
 Акацатов В.В. (гласний) – с.35
 Аленьтьєв (ветфельдшер) – с.214
 Альберт І. (фельдшер) – с.172
 Андрузський В.П. (землевласник) – с.236
 Антонович В.І. (скотовласник) – с.222
 Антонович І.І. (скотовласник) – с.222
 Антонюк (ветфельдшер) – с.214, 215
 Аптекарь (фельдшер) – с.103, 104
 Аргутинський-Долгорукий (князь) – с.134
 Аркудинський П.С. (голова управи) – с.116
 Артеменко (ветфельдшер) – с.201
 Артеменко Т.Ф. (фельдшер) – с.95, 105, 118
 Архангельський (фельдшер) – с.134
 Архутіч (фельдшер) – с.134
 Архутіч Н.І. (лаборант) – с.147
 Асвадуrow Х.С. (землевласник) – с.236, 238

Б

Багрин (ветфельдшер) – с.201
 Байкальський (лікар) – с.27
 Байтальський Л.І. (лікар) – с.31
 Бакаянова А.Н. (фельдшер-акушерка) – с.181
 Бакаянова-Цкаманаурі (фельдшер) – с.117
 Балинський Р.І. (ветлікар) – с.201, 214
 Балицький В.Н. (скотовласник) – с.222
 Балицький Є.В. (скотовласник) – с.222
 Баранов Є.М. (ветфельдшер) – с.215, 217
 Барановський С.Н. (лікар) – с.89, 90
 Баришнікова (доглядач хворих) – с.145
 Бартенев І.І. (лікар) – с.168
 Баумгартен Г.Н. (фельдшер) – с.134, 137, 144
 Бахтаров Н.Г. (ветлікар) – с.194, 208
 Безеда (фельдшер) – с.167
 Бекаревич (фельдшер) – с.138
 Бекарюк (ветфельдшер) – с.217
 Беннет (скотовласник) – с.222
 Берг (акушерка) – с.15
 Беринова (доглядач хворих) – с.146
 Берков Р.Г. (санітарний лікар) – с.122
 Бернштейн М.В. (лікар) – с.117

Бернштейн М.І. (лікар) – с.50, 89, 91
 Бессарабов (запасний фельдшер) – с.104
 Бечаснов Г.А. (член управи) – с.78
 Бельський (лікар) – с.270
 Бельський І. (винахідник) – с.282
 Бєров С.П. (священик) – с.159
 Бичков В.Ф. (фельдшер) – с.118
 Бичкова Д. (селянка) – с.145
 Бідний (ветфельдшер) – с.201
 Біліг М. (фельдшер) – с.172
 Білоглазов (ветфельдшер) – с.229
 Білоусов І. (господарник) – с.218
 Бірер К. (фельдшер) – с.167, 172
 Бішлер Ф.Ф. (власник заводу) – с.218
 Бланк І.А. (лікар) – с.144
 Бланк С.О. (лікар) – с.180
 Блюменталь (лікар) – с.50
 Бобринський (лікар) – с.58, 59
 Бобровніков (меценат) – с.44
 Богданова М.П. (фельдшер) – с.180
 Богословський В.С. (професор) – с.240
 Богров П. (лікар) – с.264
 Боднікевич І.Є. (лікар) – с.105
 Бодрян (доглядач хворих) – с.145
 Болухер (лікар) – с.270
 Бондаревський (лікар) – с.173
 Бондаренко А. (фельдшер) – с.167, 172
 Бономарський А. (дописувач) – с.258
 Бориневич С.А. (статистик) – с.79
 Борисенко А.М. (ветлікар) – с.214, 215
 Боровський І.Л. (лікар) – с.21
 Бородавська Х.І. (акушерка) – с.180
 Борщ Т.В. (фельдшер) – с.117
 Бочаров Н. (студент) – с.89
 Бояджи М.Б. (фельдшер) – с.167, 180
 Брашеван (ветлікар) – с.214
 Брендель (лікар) – с.50
 Брусиловський Е.М. (лікар) – с.240
 Брюховський (член губстатбюро) – с.50, 51
 Будераський Б.Ф. (меценат) – с.177
 Будрецький П.М. (запасний лікар) – с.132, 133, 134, 137
 Буздюжан А. (ветучень) – с.172
 Буйвіл Д. (учень фельдшерської школи) – с.15
 Букач (гласний) – с.46
 Бурлака В. (селянин) – с.146
 Бутеніс (ветфельдшер) – с.201
 Бутенко (член управи) – с.52
 Бутенко Н.Ф. (голова кошторисної комісії) – с.115
 Бутович (технік) – с.47
 Буюклі Г.Г. (канцелярист) – с.159

Буюклі Л.Г. (перекладач) – с.158

В

Вагнер М.І. (член комітету лікарні) – с.177
Варбанець П.С. (фельдшер) – с.145
Варенов Б.А. (фельдшер) – с.180
Варчук (фельдшер) – с.24
Варшавський (лікар) – с.177
Василевич (лікар) – с.177
Васильєв Є. (лікар) – с.15, 21
Васильєва (доглядач хворих) – с.145
Васютинський І.П. (земський гласний) – с.15
Вебстер (власник пароплаву “Тургенев”) – с.244
Везне Г.Ю. (господарник) – с.218
Веріго (професор) – с.236, 295, 301
Вирановський Ф.Н. (лікар) – с.133
Вишенський (фельдшер) – с.134
Відинський (статський радник) – с.159
Віленський (лікар) – с.103
Вінклер (акушерка) – с.15
Віолин А.Ф. (лікар) – с.172
Вітковський В.С. (лікар) – с.103, 105
Вітрова (доглядач хворих) – с.145
Войно (лікар) – с.273
Волохов П.П. (лікар) – с.13, 14, 15, 16, 21, 22, 23, 37
Ворона А. (учень фельдшерської школи) – с.15

Г

Гамалей (лікар) – с.286
Ганський П.П. (гласний) – с.35
Гар Г.Л. (лікар) – с.31
Гарбуда І.В. (фельдшер) – с.172
Гассерт (власник готелю) – с.237, 247
Гасфельд І.В. (лікар) – с.89
Гедройц К.С. (лікар) – с.172
Генріхсен К.Р. (член Бальнеологічного товариства) – с.237, 238
Герасименко-Качура І.Є. (фельдшер) – с.95
Гербель С.Н. (уповноважений з заготівлі хліба) – с.198
Герман (фельдшер) – с.103
Герман В. (сповитуха) – с.310
Герман Л.Я. (лікар) – с.103, 104
Германсон (землевласник) – с.248
Герценштейн (статистик) – с.76
Гершензон А. (студент) – с.89
Гессе Є.К. (фельдшер-акушерка) – с.180
Гешелін (лікар) – с.60, 61
Гижицький С.А. (земський гласний) – с.15, 16
Гика Є.П. (княгиня) – с.35

Гіршбер (ветлікар) – с.217
Глико В.А. (лікар) – с.21
Глинський М.Г. (лікар) – с.21
Гнедич Г.П. - (уповноважений з заготівлі сала) – с.200, 220, 228, 229
Головенко П.Д. (фельдшер) – с.118
Голунський П.Н. (лікар) – с.133
Гольд Я.В. (лікар) – с.40, 43, 45, 47, 48, 50-53, 57, 58, 60, 88, 94, 203
Гольденберг (лікар) – с.270
Гольденпфеніг П.С. (епідеміолог) – с.39
Гольдштейн (лікар) – с.287
Гольшев (фельдшер) – с.103
Гончаров Я.І. (фельдшер) – с.105
Гончаров Я.Л. (фельдшер) – с.117
Гончарова Є.Є. (фельдшер) – с.117
Гордон І.М. (лікар) – с.144
Горенштейн (фельдшер) – с.138
Горецький (лікар) – с.273
Горич П.Д. (голова управи) – с.198
Горнаго А.П. (фельдшер) – с.138, 144
Городецька А. (селянка) – с.145
Городецький В. (студент) – с.89
Горюнов (ветфельдшер) – с.201
Гофман (господарник) – с.194, 222
Гофштанг (підрядник) – с.259
Грабовський (помічник аптекаря) – с.278
Грабовський Ф. (лікар) – с.21
Гребенніков С.П. (лікар) – с.21, 22
Гребенщиков (статистик) – с.38
Грекк І. (лікар) – с.177
Греков (доглядач хворих) – с.145
Григор'єва А.Н. (лікар) – с.24, 31
Григор'єва Є.Є. (фельдшер) – с.116
Гринблат Н.С. (ветлікар) – с.205, 209, 211
Грингаммер (титулярний радник) – с.278
Гриценко М. (фельдшер) – с.91
Гричковський П.Є. (фельдшер) – с.117
Грінер М.А. (лікар) – с.167
Грозов (фельдшер) – с.168
Гросул (доглядач хворих) – с.145
Гросул-Толстой П.Л. (землевласник) – с.222
Грудцька С. (винахідниця) – с.278
Гузя В.Д. (підпоручик) – с.159
Гунченко Л.Є. (фельдшер) – с.172
Гурович (лікар) – с.282
Гусаченко (доглядач хворих) – с.146
Гусевич (лікар) – с.270

Д

Дащенко Ю.А. (санлікар) – с.39
Дгебуадзе А.В. (лікар) – с.180
Дельпіно М.С. (акушерка) – с.117
Дембровський (лікар) – с.134, 137
Демидов А.П. (землевласник) – с.236
Демидов П.А. (землевласник) – с.236

Денов Н.А. (фельдшер) – с.180
Дервісьє А.А. (лікар) – с.117
Джунковський (начальник ветуправління) – с.199
Дзевановський А.А. (лікар) – с.94, 101, 103
Дзюбинський (фельдшер) – с.23
Диковський С.С. (власник кінного заводу) – с.216
Діаковський В.П. (лікар) – с.180
Діаманді В.Ф. (ветлікар) – с.214, 215, 217
Діордієв І.Ф. (фельдшер) – с.134, 137, 145
Дмитрієв (лікар) – с.103
Добрянська Н. (вдова) – с.146
Довгач (доглядач хворих) – с.145
Долин (ветфельдшер) – с.229
Донський (лікар) – с.60, 61
Дорофійова (фельдшер) – с.138
Дренгер Я.Я. (лікар) – с.90, 91, 94
Дрознес (лікар) – с.308
Друг М. (купець) – с.273
Дукарт Й. (господарник) – с.218
Думанський (доглядач хворих) – с.146
Дунин-Марцинкевич (ветлікар) – с.317
Духновський (лікар) – с.273
Дюков Э.Я. (лікар) – с.133
Дьомін Я.К. (лікар) – с.15, 21

Е

Евергетов (ветлікар) – с.217
Ерделі В.Я. (землевласник) – с.18
Ерделі М.В. (земський гласний) – с.15, 18, 19, 22

Є

Євсєєнко А.П. (фельдшер) – с.137, 144
Єкатерина II – с.122
Єленевський З.Ф. (ветлікар) – с.194
Єльцина Є. (фельдшер) – с.104
Ємельянов В.А. (фельдшер) – с.94, 95
Ємельянов В.М. (лікар) – с.103, 105
Ємельянова М.Я. (землевласниця) – с.119
Єрмашов (фельдшер) – с.167
Єрьоменко (опікун лікарні) – с.15
Єфімов К.Н. (фельдшер) – с.104, 105

Ж

Железняк (доглядач хворих) – с.146
Жилинський І. (земський лікар) – с.12, 20
Жосан (ветфельдшер) – с.201

Жульяні (скотовласник) – с.222
Журба П. (селянка) – с.145

З

Заблоцький М.Л. (секретар) – с.158
Заболотна Х. (селянка) – с.146
Заверуха Д.Я. (фельдшер) – с.104, 105
Загоруйко Є.А. (фельдшер) – с.117
Загоруйченко (ветлікар) – с.212
Заінчиковський (лікар) – с.45
Зайдеман Н. (провизор) – с.278
Закаменна Є. (міщанка) – с.146
Закс (фельдшер) – с.103
Залеський Н.І. (меценат) – с.177
Зальцман М.Ф. (лікар) – с.36, 37
Зангерів П.І. (казначей) – с.177
Зангерів С.П. (меценат) – с.177
Заушкевич Л.Є. (фельдшер) – с.117
Захарова (доглядач хворих) – с.146
Звержхановська Я.І. (фельдшер) – с.104
Зверховський І.П. (фельдшер) – с.117, 122
Зейденберг А.Л. (фельдшер) – с.104
Зейц Г.І. (фельдшер) – с.180
Зелінгер А.Ф. (власник заводу рогатої худоби) – с.218
Зелінський В.В. (лікар) – с.133, 134
Зеляско К.В. (фельдшер-акушерка) – с.144
Зельдіна А.Г. (акушерка) – с.116
Зельдія А. (фельдшер) – с.104
Зилингерер А. (власник заводу рогатої худоби) – с.216
Зилингерер Й. (власник заводу рогатої худоби) – с.216
Зилингерер М. (власник заводу рогатої худоби) – с.216
Зилингерер Ф. (власник заводу рогатої худоби) – с.216
Золотов О.М. (ветеринар) – с.184
Зубков (фельдшер) – с.94
Зубович (уповноважений) – с.228
Зубрілін І.І. (лікарняний інспектор) – с.165
Зябловський Є. (професор) – с.182

І

Іванов Д.А. (лікар) – с.33
Іванов Д.І. (лікар) – с.144
Іванов К.І. (лікар) – с.144
Іванова А. (солдатка) – с.146
Ігнатовський Н.С. (лікар) – с.21
Ігнатовський Ф.С. (лікар) – с.21
Ільцевич (ветлікар) – с.224
Інкендікер М.С. (лікар) – с.91, 94

Іржевський Т.Ф. (фельдшер) – с.95, 104, 116

К

- Казанський А.А. (лікар) – с.133, 134
Казанський С.Н. (ветлікар) – с.201
Казаринов П.О. (гласний) – с.33
Казаринова Є.І. (меценат) – с.33
Казаринова Ю.І. (меценат) – с.33
Кайзер Е.Я. (ветлікар) – с.215, 217
Какурін М.М. (лікар) – с.94
Калмиков Н.І. (лікар) – с.144
Калугін В.А. (лікар) – с.104, 117
Калужниц А.П. (лікар) – с.159, 167, 172, 177
Калужниц К.А. (лікар) – с.177
Камишан (фельдшер) – с.194
Камков (ветфельдшер) – с.217
Кандаракі (титулярний радник) – с.287
Капайда (сповитуха) – с.287
Капітанакі Л.С. (санітарний лікар) – с.39
Каплан (фельдшер) – с.94
Каплун М.С. (фельдшер) – с.105
Каппен М.Х. (лікар) – с.158
Карабинович В.О. (студент) – с.89
Карабинович (священик) – с.15
Карав'я А.І. (лікар) – с.118
Караманенко С.Н. (лікар) – с.61, 77, 78, 80, 88, 90
Карапцов П. (фельдшер) – с.172
Кардалі (лікар) – с.287
Карпенко (ветфельдшер) – с.224
Карцев (ветфельдшер) – с.214, 215, 217
Касторський Ф.Л. (санітарний лікар) – с.29
Кафаджи І.М. (фельдшер) – с.144
Кац А.В. (студент) – с.89
Качоровський (фельдшер) – с.13
Качура І.І. (фельдшер) – с.104
Качура-Герасименко І.Г. (фельдшер) – с.104, 105, 117
Кашенко В.П. (лікар) – с.36
Квицинський С.О. (лікар) – с.21
Кергарт (гласний) – с.46
Киперман (ветфельдшер) – с.224
Кирилова В. (селянка) – с.145
Кир'яков (лікар) – с.270
Кисловська О.С. (фельдшер-акушерка) – с.144
Кишков І.Є. (фельдшер) – с.104, 118
Кімбарі (заступник начальника відділу) – с.150
Кіпніс Є.Д. (фельдшер) – с.103, 104, 117
Кітченко Н.Ф. (лікар) – с.21
Клейн (лікар) – с.278
Клепацька (фельдшер) – с.103
Клименко Д.Ф. (лікар) – с.50-52, 58, 60
Клушин (губернатор) – с.10
Клямржинський П.Ф. (лікар) – с.144
Кнеплер (лікар) – с.89
Кобилянська (доглядач хворих) – с.146
Кобис (ветфельдшер) – с.201
Коваленко (ветфельдшер) – с.217
Коваленко (власник пароплаву "Тургенев") – с.244
Коваленко С.В. (фельдшер) – с.95, 104, 116
Ковальський М.Г. (лікар-бактеріолог) – с.147
Коган А. (лікар) – с.248
Коган Р.І. (фельдшер-акушерка) – с.144
Кожина М.А. (фельдшер) – с.118
Козерацький (ветфельдшер) – с.217
Козлов А.І. (фельдшер) – с.145
Козлов Г.Н. (фельдшер) – с.134, 137, 144
Кокінакі П.Г. (санітарний лікар) – с.118
Колядін В.І. (фельдшер) – с.118
Комар М. (селинин) – с.145
Комбурліва Л. (меценат) – с.40
Кондратович (лікар) – с.50
Кондратович Н.С. (фельдшер) – с.118
Кондрацький П.А. (член управи) – с.35, 37
Кононенко В. (ветфельдшер) – с.215, 217
Константинович Ж. (акушерка) – с.17
Концевич К.П. (санітарний лікар) – с.118, 121
Копп І.М. (лікар) – с.79
Корвацький А.В. (лікар) – с.21
Коргожа (фельдшер) – с.167
Кордалі П.Н. (лікар) – с.259
Корницький І. (лікар) – с.21
Коротенко Д.Д. (фельдшер) – с.95
Корценштейн Р.І. (фельдшер) – с.104
Корюжа Г. (фельдшер) – с.172
Косс Х.С. (фельдшер-акушерка) – с.144
Костенко (доглядач хворих) – с.146
Костін (ветфельдшер) – с.214
Кофман С. (студент) – с.89
Кочубей В.С. (князь) – с.216
Кошаєв Г. (ветфельдшер) – с.215, 217, 220
Краєвський (доглядач хворих) – с.146
Краєвський Л. (поручик) – с.158
Крамаренко Д.А. (фельдшер) – с.147
Красовський А.С. (лікар) – с.45, 47, 51, 52, 58, 60, 61, 203
Крафт К. (господарник) – с.218
Крейчман М.І. (лікар) – с.21, 22, 26
Кривенко Г. (ветфельдшер) – с.215, 220
Кривин (ветфельдшер) – с.224
Кривко (ветфельдшер) – с.217
Кривохатенко (доглядач хворих) – с.146
Крижановський Х.В. (перекладач) – с.159
Кругловська М.М. (лікар) – с.180
Круц С.К. (аптекарь) – с.95
Кршижаровський Н.А. (земський гласний) – с.15
Кудряшова (доглядач хворих) – с.146
Кулаков М.І. (лікар) – с.89
Купріянов (власник заводу худоби) – с.216
Курило К. (ветфельдшер) – с.216
Куріс І.І. (голова дворянства) – с.46, 83, 218
Кустов О.Г. (лікар) – с.184
Кучинський (доглядач хворих) – с.145

Кушнирєва (доглядач хворих) – с. 146
Кушнір (фельдшер) – с. 168

Л

Лабутин Х. (лікар) – с. 149
Лагутін К.С. (фельдшер) – с. 104
Лазаревич Ю.Л. (медчиновник) – с. 158
Ламаци К.Д. (лікар) – с. 104, 117
Ламзакі Д. (господарник) – с. 218
Ламзакі К.Д. (лікар) – с. 91, 94
Ландишев (ветлікар) – с. 224
Латій (доглядач хворих) – с. 146
Левентов (лікар) – с. 287
Левицький І.К. (гласний) – с. 36, 37
Левонтін М.Л. (лікар) – с. 118, 122
Левченко (доглядач хворих) – с. 146
Лейбін М.Г. (колезький реєстратор) – с. 158
Лемме (фірма медпрепаратів) – с. 92
Ленський (ветлікар) – с. 317
Лентовський Ф.К. (штаб-лікар) – с. 158
Леон (лікар) – с. 273
Лерман (скотопромисловець) – с. 204
Лернов А.К. (лікар) – с. 21
Летичинський М.Х. (перекладач) – с. 158
Летник (лікар) – с. 282
Леффер (вчений) – с. 115
Лешєбі (біолог) – с. 243
Линтверев (лікар) – с. 273
Лисих (власник ресторану) – с. 247
Лиходій А. (ветфельдшер) – с. 216, 220
Лібек (провизор) – с. 270
Лін Б.Б. (фельдшер-акушерка) – с. 138, 144
Лінденгрейн Є.В. (земський гласний) – с. 15
Ліон (лікар) – с. 287, 298
Ліснер (лікар) – с. 89
Лісса (фельдшер) – с. 167
Ліхтерман М.М. (лікар) – с. 24, 149, 150
Лобойко Є.А. (фельдшер-акушерка) – с. 144
Ловякін М. (селянин) – с. 146
Лопатин Д.Г. (колезький асесор) – с. 159
Лопухин Н. (ветлікар) – с. 179
Лузанов М.Ф. (землевласник) – с. 119
Луц Х. (фельдшер-акушерка) – с. 180
Любецький М.В. (фельдшер) – с. 137, 145
Любинський А.І. (земський гласний) – с. 194
Любинський І.Т. (земський гласний) – с. 15
Люїкс (архітектор) – с. 84
Львівський (ветлікар) – с. 217

М

Мазурський Є.В. (фельдшер) – с. 95, 103, 104, 117

Май А. (провизор) – с. 287
Майлер Л.Б. (лікар) – с. 117
Майлер-Ципкіна (фельдшеріця) – с. 103
Майоров К.Н. (фельдшер) – с. 134, 137, 144
Майстрєнко А.О. (земський гласний) – с. 15
Макаренко А.С. (лікар) – с. 181
Макаренко С.Г. (лікар) – с. 167
Макаренко С.С. (лікар) – с. 172
Макаренко-Каліберди А.Г. (фельдшер-акушерка) – с. 181
Максименко Л.І. (фельдшер) – с. 145
Максимов П.Д. (лікар) – с. 89
Макухіна (доглядач хворих) – с. 145
Малаховський Р.І. (член управи) – с. 52
Малєнберг (ветлікар) – с. 221
Малєнюк А.Д. (лікар) – с. 22
Малинович Ф.Ф. (прапорщик) – с. 159
Малиш Т.В. (фельдшер) – с. 95, 104
Малінін А.П. (ветлікар) – с. 190
Мамонов (директор Медичного департаменту) – с. 150
Мамулянци (лікар) – с. 103
Мандельбаум (лікар) – с. 50
Манішевська А. (хронічно хвора) – с. 145
Мандра Г.А. (комісар) – с. 158
Манченко А.П. (фельдшер) – с. 167, 172
Маразлі Г.А. (меценат) – с. 177
Маргулієс (лікар) – с. 50
Маргуліус (власник аптеки) – с. 247
Маріамбей Н. (фельдшер) – с. 167, 172
Маркович М. (студент) – с. 89
Марковський Л. (душевно-хворий) – с. 145
Маркуца (доглядач хворих) – с. 145
Маровський (професор) – с. 236
Матвєєва Е.І. (фельдшер-акушерка) – с. 180
Матусяк (доглядач хворих) – с. 146
Матюхін О. (селянин) – с. 146
Махновський П.Л. (фельдшер) – с. 95, 104, 118
Мацапура (гласний) – с. 44
Мацкевич (ветфельдшер) – с. 201
Мацокін П.Г. (лікар) – с. 86
Мейєр Г.М. (член Бальнеологічного товариства) – с. 237, 238
Мельниченко В. (селянка) – с. 145
Мельничуковський М.В. (студент) – с. 191
Мендельштам (лікар) – с. 264
Ментов М.М. (лікар) – с. 31
Меринг (лікар) – с. 278
Мерк Є. (власник фірми медпрепаратів) – с. 91
Миндра Д. (селянка) – с. 145
Миронович К.І. (лікар) – с. 184
Миткевич Г. (лікар) – с. 264
Міллер І. (ветфельдшер) – с. 215
Міллер К.І. (лікар) – с. 15, 21
Мільман М.С. (лікар) – с. 89
Мільштейн М.Г. (меценат) – с. 177
Міневич Ф.І. (фельдшер) – с. 95, 104, 116
Мінх (лікар) – с. 50
Мірошніченко (фельдшер) – с. 15

Mitchell W. (професор) – с.245
Міхеєва М. (селянка) – с.145
Міхнін А.Я. (ветлікар) – с.201
Міхновський Г.М. (командир Ізмаїльської карантинної варті) – с.158
Міхов Ф.Л. (фельдшер) – с.145
Міщенко (скотовласник) – с.222
Модржевський Б.О. (лікар) – с.31
Можаровська З. (вдова) – с.146
Мокрянський Г. (селянин) – с.146
Молдавер (фельдшер) – с.103
Моргуліс І.А. (лікар) – с.78
Моривський (помічник лікаря) – с.15
Мотильов Д.Р. (гезель) – с.158
Мочутковський (лікар) – с.50
Мочутковський О.О. (член Бальнеологічного товариства) – с.237, 238
Мошкович (фельдшер) – с.95
Мусін-Пушкін (граф) – с.211
Мутафоло М.П. (голова м.Акермана) – с.177
Муяки З.С. (власник заводу) – с.216

Н

Навал (лікар) – с.15
Настасевич В.Б. (лікар) – с.21, 22
Науменко (ветфельдшер) – с.217
Непомнящий (доглядач хворих) – с.146
Нерп (лікар) – с.287
Нерц Б.С. (лікар) – с.236, 237
Несмачний (фельдшер) – с.278
Нестеров (ветфельдшер) – с.229
Несторов Ф.А. (земський гласний) – с.15
Ницкевич А.А. (ветлікар) – с.216, 217
Ніколаєв Г.І. (лікар-бактеріолог) – с.39
Ніколаєв Л.Л. (лікар) – с.117
Нікольський В.Н. (ветлікар) – с.215, 220
Новацька (доглядач хворих) – с.146
Новицький І.В. (земський гласний) – с.37

О

Огренич Н. (ветфельдшер) – с.215, 217
Олейніченко Є. (селянка) – с.146
Олександр II (імператор) – с.151, 152
Олійников С. (фельдшер) – с.168, 172
Орлова О.В. (фельдшер) – с.37
Орловський С.О. (ветлікар) – с.209, 212, 215, 217, 219, 220
Осадчий (ветфельдшер) – с.215
Осматескул А.П. (комісар) – с.159
Остапенко-Беленко А.А. (член управи) – с.15
Отін (фельдшер) – с.167
Отто Р.І. (лікар) – с.86

Отян Є.С. (фельдшер) – с.172, 181

П

Павел I (імператор) – с.182
Павлюков П.Є. (фельдшер) – с.117
Палавандов Г.Є. (лікар) – с.103, 104, 117
Палюта Г.Г. (лікар) – с.89
Панайоті Г. (господарник) – с.218
Панченко О. (селянка) – с.146
Пастер (вчений) – с.286
Пашкевич Ф.О. (лікар) – с.94
Пелчинський С.В. (лікар) – с.21
Пенський Е.Е. (лікар) – с.117
Пергамент (лікар) – с.270
Петичинський Х.І. (член карантину) – с.158
Петров А.Г. (капітан) – с.158
Петров І.І. (фельдшер-рахівник) – с.118
Петров М.І. (фельдшер) – с.105, 118
Петрович З.А. (лікар) – с.194
Петрович М.В. (фельдшер) – с.145
Пешичинська Ю. (сповитуха) – с.287
Пилипенко П.М. (фельдшер) – с.145
Пінтель І.К. (фельдшер) – с.104
Піотровський (лікар) – с.270
Піскорський (провизор) – с.278
Пленецький (лікар) – с.50, 51, 58, 61
Плющ Ф.М. (фельдшер) – с.95, 104, 117
Погороженко (доглядач хворих) – с.145
Погребняк А.І. (фельдшер) – с.145
Погребняк С.А. (фельдшер-акушерка) – с.144
Подвольніков М.І. (директор Ізмаїльського карантину) – с.158
Подлесний О. (фельдшер) – с.167
Подмазіна (доглядач хворих) – с.146
Подмазко Г.І. (ветфельдшер) – с.215, 217
Подмалинов І.І. (ветлікар) – с.223
Подруль (фельдшер) – с.95
Пожидаєва Є.М. (фельдшер) – с.117
Покшишевський Н.А. (ветлікар) – с.208, 209
Полонський (лікар) – с.103
Полуянський (губернський ветеринар) – с.206
Полякова (сповитуха) – с.302
Поль К.Ю. (перекладач) – с.158
Попазогло П.С. (фельдшер) – с.181
Попер П.Г. (лікар) – с.91
Попов Н.Г. (земський гласний) – с.136
Пржибильський І. (колезький радник) – с.310
Прилуцький А.А. (лікар) – с.94
Прокопенко А.Ф. (фельдшер-акушерка) – с.134, 137, 138, 144
Прокопенко М.С. (фельдшер) – с.144
Пукалов А.Ф. (лікар) – с.132, 133, 137, 144
Пустомельник (ветфельдшер) – с.201

Р

Рабинович (лікар) – с.273, 278
Радзішевський Г.П. (комісар) – с.159
Равницький С.Н. (лікар) – с.104, 117
Раковський Г.І. (фельдшер) – с.134, 144
Ранхієр (лікар) – с.273
Раппопорт Р.А. (фельдшер) – с.117
Рачнев (фельдшер) – с.168
Рашеев (лікар) – с.287
Резанов М.К. (лікар) – с.159
Резнік П. (господарник) – с.218
Рейде І. (винахідник) – с.282
Рейх Г. (колоніст) – с.248
Рейхерт Л.Г. (член управи) – с.116, 214
Реміх Е.П. (власник заводу) – с.218
Рено М.О. (барон) – с.216, 218
Ретке Є. (власник заводу) – с.216
Ригов (лікар) – с.270
Ровницький С.Н. (лікар) – с.94
Роговський (провізор) – с.278
Розен (лікар) – с.50
Розенбаум (лікар) – с.264
Розенберг П. (лікар) – с.250
Розенблюм (лікар) – с.273
Розенфельд Л.І. (лікар) – с.117
Розенштейн (лікар) – с.60
Ролінская А.С. (фельдшер) – с.118
Романовський М.К. (лікар) – с.91
Романченко П.В. (фельдшер) – с.104
Ромашок (ветфельдшер) – с.217
Росляков М.П. (лікар) – с.31
Ростовцева А.Ф. (фельдшер-акушерка) – с.180
Ротт (ветфельдшер) – с.220
Рохат (лікар) – с.278
Рубан Є.В. (фельдшер) – с.117
Рубцов А.Н. (фельдшер) – с.117
Рудановський М.В. (лікар) – с.21
Русанов (ветлікар) – с.197
Рутіс Д.І. (фельдшер) – с.95
Рябов (фельдшер) – с.103
Рябченко Л.Н. (фельдшер) – с.95

С

Садовніков (ветлікар) – с.216
Сажаєв І.А. (ветлікар) – с.208, 209, 211
Сарчинський В.К. (комісар) – с.159
Сатов Б.Г. (лікар) – с.103, 104
Сатовський І.Х. (колезький секретар) – с.158
Сафронов Ф.А. (фельдшер) – с.95, 104
Сафронов Ф.Г. (фельдшер) – с.117
Святополк-Мирський (князь) – с.33
Святчев Я.І. (фельдшер) – с.95, 104, 117
Северін Х.А. (фельдшер) – с.104
Семенова (доглядач хворих) – с.146

Семенцова А.А. (фельдшер) – с.117
Сенявіна (домовласниця) – с.232
Сергеев (ветлікар) – с.202
Середняцький (лікар) – с.60
Сигаль Є.Г. (фельдшер) – с.105
Симонович (лікар) – с.270, 273
Синіцин С.Я. (ветлікар) – с.201
Сімонов К.К. (фельдшер) – с.95, 103
Сімченко М. (землевласниця) – с.211
Сінькова-Нікіфорова А.Т. (фельдшер) – с.117
Сіонський (ветлікар) – с.224
Скаковський І.В. (лікар) – с.177
Скарлато Д.М. (власник заводу) – с.218
Скворцова (фельдшер) – с.103
Скорунок (інженер) – с.134
Слюсаренко (доглядач хворих) – с.145
Слюсаренко Г.Т. (лікар) – с.89, 91, 94, 104
Смаглій О. (фельдшер) – с.172
Смидович А.Л. (лікар) – с.94, 101
Смірнов Г. (фельдшер) – с.104
Снесарев Н. (директор семінарії) – с.173
Снитинська (доглядач хворих) – с.145
Соболев І.Ф. (фельдшер) – с.138, 145
Созонтович (лікар) – с.194
Созонтович А.Н. (ветлікар) – с.216
Соколов І.А. (лікар) – с.178
Соклолв Ф.І. (ветлікар) – с.212, 214, 215
Спиро (лікар) – с.278
Співачевський К.Н. (санітарний лікар) – с.147
Станкун С.К. (лікар) – с.94, 103, 104, 117
Станчулов Г.Б. (комісар) – с.159
Старовейський Ф.В. (столоначальник) – с.158
Старостина М.Я. (фельдшер-акушерка) – с.180
Статов Б.Г. (лікар) – с.116
Сташайтес В.Ю. (фельдшер) – с.116
Стемпковська (доглядач хворих) – с.145
Стемпковський О. (дворянин) – с.145
Стенін Є.А. (фельдшер) – с.95, 104
Степанов (фельдшер) – с.24
Степанович (лікар) – с.61
Стефанович І.Н. (лікар) – с.86
Стибор-Мархоцій (власник заводу) – с.216
Стібер-Маркацький Ю.К. (граф) – с.218
Стокіс П.І. (лікар) – с.21, 22, 24
Стопкевич Т.І. (фельдшер) – с.138, 144
Стояненко Ф.С. (фельдшер) – с.95, 105, 117
Стоянов Ц.В. (лікар) – с.181
Стражеско Є.Д. (гласний) – с.114
Стрелецький (фельдшер) – с.94
Стрельбицький Є.В. (наглядач) – с.184
Стронський С. (фельдшер) – с.104
Студзинський (фельдшер) – с.94
Суботін П. (міщанин) – с.146
Супруненко (господарник) – с.222
Суров І.А. (фельдшер) – с.94, 95
Сухомлинов М.Ф. (власник заводу) – с.216, 218
Сухомлинов Н.Ф. (гласний) – с.84
Сушнов І.С. (лікар) – с.15, 21

Т

Таланова М. (селянка) – с. 146
Тальмонт С.І. (ветлікар) – с. 229
Татаринів (фельдшер) – с. 15
Тах М.Л. (лікар) – с. 144
Твердієвич М.С. (фельдшер) – с. 172
Тезяков Н.І. (санітарний лікар) – с. 26
Терлецька М.А. (фельдшер-акушерка) – с. 181
Тимофеев П.С. (секретар) – с. 159
Тихоцький С.Г. (лікар) – с. 103, 105, 118
Тиц (ветфельдшер) – с. 197
Тишковська М. (селянка) – с. 146
Товстицький К.В. (санітарний лікар) – с. 22, 24
Толмач М.С. (фельдшер) – с. 104, 105
Толстая (графиня) – с. 257
Толстой М. (граф) – с. 216
Тома-Папша В. (запасний фельдшер) – с. 104, 105, 118
Томачинський В.Н. (меценат) – с. 177
Топор І.П. (фельдшер) – с. 180
Торовець (ветфельдшер) – с. 220
Тотеш М.Д. (лікар) – с. 137, 144
Трахтман (лікар) – с. 177
Трофимова М.А. (рахівниця) – с. 147
Троцько І. (ветфельдшер) – с. 215
Трояно (лікар) – с. 270
Трунов Г. (селянин) – с. 145
Трутовський А.Я. (лікар) – с. 31
Тхостов (лікар) – с. 103
Тюнеєв (лікар) – с. 50

У

Улибишев А.І. (лікар) – с. 91, 93, 98, 101, 102, 106-108, 111, 114
Улініч (ветлікар) – с. 229
Уманець А.А. (науковець) – с. 154
Унтилов Н.В. (член управи) – с. 197, 259
Усачов С.А. (фельдшер) – с. 145
Ускат Я.А. (інженер) – с. 78
Успенський В.П. (лікар) – с. 31

Ф

Фарбер-Спектор (фельдшер) – с. 116
Федоренко Е.А. (фельдшер) – с. 181
Федорова А. (селянка) – с. 146
Федотов І.М. (прапорщик) – с. 158
Фексер (купець) – с. 232
Феліціан (лікар) – с. 270
Фельдман (лікар) – с. 282
Фемеліді М.К. (меценат) – с. 177
Фемеліді С.П. (меценат) – с. 177

Фетенко (ветфельдшер) – с. 217, 220
Фідровський М.В. (лікар) – с. 184
Філімонова (фельдшер-акушерка) – с. 167
Філіпенко (ветфельдшер) – с. 215
Філіпов Є. (фельдшер) – с. 167, 172
Філіпович В. (лікар) – с. 278, 310
Фінкельштейн (лікар) – с. 50
Фіровський (ветфельдшер) – с. 229
Фішер (землевласник) – с. 141
Фогель (акушерка) – с. 15, 23
Форостова Л.Л. (фельдшер) – с. 117
Франковський (лікар) – с. 21
Фрост К.В. (лікар) – с. 94, 104
Фукс Ю.М. (лікар) – с. 22
Фуліді А.Є. (лікар) – с. 116

Х

Хеттен В. (професор) – с. 246
Хлиз Є.В. (фельдшер-акушер) – с. 144
Хмеленко М. (селянка) – с. 146
Ходжаш Б.І. (лікар) – с. 86, 89, 94
Холодковський (начальник відділення) – с. 150
Христева Л.Г. (фельдшер) – с. 118
Хршановський В.Ф. (лікар) – с. 21
Хршановський М.Ф. (лікар) – с. 21
Худзинський А.С. (голова управи) – с. 27, 37

Ц

Цареградський Л.В. (ветлікар) – с. 216, 220
Цветков М. (селянин) – с. 145
Цейнер (лікар) – с. 282
Ценкодський (постачальник вакцини) – с. 189
Цибуленко А. (міщанка) – с. 145
Цивчинський Ф.М. (лікар) – с. 23, 24, 201
Циммерман (лікар) – с. 50
Ципкин (фельдшер) – с. 103
Ципоркес Б.Б. (фельдшер-акушерка) – с. 144
Цуркан А.Є. (фельдшер-акушерка) – с. 138, 144

Ч

Чайковський (студент) – с. 24
Чаушанський А.В. (член Бальнеологічного товариства) – с. 237, 238
Чвалинський А.А. (лікар) – с. 103, 104
Чебан Ф. (селянка) – с. 146
Чеботарьов В.Є. (лікар) – с. 144
Чеков (запасний лікар) – с. 103
Челинцев (професор) – с. 220
Черкасов А.А. (ветеринар) – с. 184

Чернев Г.І. (фельдшер) – с.180
Черненко (ветфельдшер) – с.229
Четаков П.С. (фельдшер) – с.138, 145
Четверікова Є.П. (фельдшер-акушерка) – с.117, 144
Чехович І.Ф. (лікар) – с.144
Чеховська (акушерка) – с.15
Чикирський В.О. (лікар) – с.26
Чикирський К. (лікар) – с.24
Чорноіваненко К.А. (фельдшер) – с.134, 137, 144
Чубуренко Л. (селянин) – с.145
Чудновський Б.А. 9лікар) – с.167, 172
Чукаловський А.Н. (лікар) – с.144

Ш

Шатило І. (селянин) – с.145
Шахов М.В. (лікар) – с.94, 103
Шварц А.Я. (лікар) – с.180, 257, 298
Шебанов С.Г. (ветлікар) – с.215
Шеболдаєв Л.В. (лікар) – ч.14, 15, 21
Шевирева (акушерка) – с.15
Шевцов О. (губернський секретар) – с.282
Шевченко (ветфельдшер) – с.201
Шевченко (хворий) – с.278
Шер (лікар) – с.177, 238
Шидловський К.І. (санітарний лікар) – с.133
Шимкус Ф.В. (фельдшер) – с.95, 104, 117
Ширяєв А.А. (фельдшер) – с.180
Ширяєв М.О. (лікар) – с.36
Ширяй С.А. (землевласник) – с.31
Шишко І.М. (фельдшер) – с.95, 104
Шишман М.С. (фельдшер) – с.180
Шкільник (лікар) – с.282
Шкільник Е.Л. (лікар) – с.86, 90, 94
Шнейдер Л.Ф. (лікар) – с.116

Шор (лікар) – с.270
Шрайбер С.Є. (лікар) – с.91
Шрир Ш.Л. (меценат) – с.177
Штейн (лікар) – с.273
Штейнфінкель (лікар) – с.264, 287, 298, 308

Щ

Щабельська (доглядач хворих) – с.145
Щавинський Г.Г. (лікар) – с.86, 90, 94, 104, 148
Щеглевитих (ветфельдшер) – с.217
Щербенко Ф.Л. (фельдшер) – с.145
Щербина А.Л. (лаборантка) – с.39

Ю

Юковський (господарник) – с.222
Юр'єв Д.С. (ветлікар) – с.170, 172
Юшкевич М. (запасний лікар) – с.103, 105

Я

Яворський П.М. (лікар) – с.15, 21
Якимович (лікар) – с.270
Якобсон Н.Г. (фельдшер) – с.103, 104
Яковенко І.П. (фельдшер) – с.145
Якорев (лікар) – с.24
Якунін О.В. (власник заводу) – с.216, 218
Янго Є. (сповитуха) – с.282
Ярон (ветлікар) – с.202, 203, 204
Ярчук (ветфельдшер) – с.229
Ястер (лікар) – с.45
Яценко А.С. (лікар) – с.21

Географічний покажчик

А

- Августівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.58, 64, 72, 205, 215, 216
 Авдотіївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71, 216
 Австрія – с.151
 Агнесівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Адамівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 68
 Адамівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Аджелар, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.248, 249
 Аджиаск, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 69, 205
 Аджигіоль, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70
 Азов, м. (Єкатеринославська губернія) – с.234
 Акерман, м. (Бессарабська губернія) – с.151, 159, 164, 166-169, 171, 173, 175, 177-179, 205, 237-241, 244, 246, 248, 252, 266, 267, 269, 274-276, 285, 288, 293, 294, 298, 299, 301, 303, 305, 308, 319, 322, 325, 328, 329, 337
 Албулівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Алешки, м. (Таврійська губернія) – с.235
 Алібей, озеро (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.276
 Алістарова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 65, 70, 73
 Алпуг, лиман – с.162
 Алтестове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204, 215, 216
 Алферове, м. (Верхньо-Дніпровський повіт, Єкатеринославська губернія) – с.234
 Алчедар, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.249
 Ананьїв, м. (Херсонська губернія) - с.7, 8, 10, 12, 13-16, 19-31, 34, 37, 147-149, 194, 197, 201, 232, 264, 276, 283, 286, 288, 295, 298, 299, 303, 305, 306, 308, 330, 333, 337
 Анастасіївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
 Анатоліївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 46, 53, 54, 56, 60-63, 65, 66, 68, 70, 72, 85-89, 91-95, 97, 98, 101-106, 109, 111, 116, 120, 203, 205, 206, 208, 210, 215
 Анатоліївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Ангелінівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
 Ангелова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
 Англія – с.257
 Андріанівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 137, 138, 140, 142, 143
 Андрієве, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57
 Андріївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70, 71, 204, 205, 216
 Андріївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Андріївський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
 Андріушанівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Андріяшівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
 Анненталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 63, 66, 68, 205
 Анно-Покровка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Антона, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
 Антонівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 178
 Антонівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
 Антонівка (Ковач), с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 221
 Антонівка (Нікорцеве), с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
 Антоно-Кодінцеве, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.46, 53, 56, 60, 62, 66, 68, 87, 89-92, 96, 109, 203, 208, 210, 215, 218
 Анчекрак, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 64, 65, 70, 72, 111, 205
 Армашове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
 Арнаутка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 66, 67, 75

Арсулова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 72
Артеменков, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Архангельська губернія – с.151
Арциз, м. (Бессарабська губернія) – с.171, 179, 325
Астраханська губернія – с.151

Б

Баден, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.52, 56, 60-63, 66, 70, 87, 89, 90, 96, 109, 204, 206, 208, 210, 211, 215
Бадюлова, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Байєрова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Байрамча, м. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.170, 171, 173, 178-180, 255, 256
Байтали, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.10, 13, 28
Бакалов, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Балайчук, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 136
Балашова, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Балицького, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Балта, м. (Подольська губернія) – с.182-189, 259, 269, 276, 283, 285, 293, 298, 299, 301, 303, 305, 306, 313, 319, 320, 323, 333, 337
Балтська слобода (Подольська губернія) – с.182
Баньковка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Барабой, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 73
Баранове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.45
Бахмут, м. (Новоросійська губернія (потім Єкатеринославська губернія) – с.122, 233
Безводний, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Бейкуш, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 69, 91
Бельці, м. (Бессарабська губернія) – с.234
Бендери, м. (Бессарабська губернія) – с.151, 230, 231
Берга, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Бергдорф, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Бердинівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Бердянськ, м. (Таврійська губернія) – с.235
Березанський лиман – с.119
Березань, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.81, 82
Березань, річка – с.59
Березівка, м. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 22-25, 27-31, 33, 34, 39, 88, 90-93, 96, 102, 106, 107, 109, 116, 123, 134, 135, 138, 140, 143, 149, 150, 192, 194, 198, 201, 205, 211, 213-215, 217, 221, 222, 232, 325, 330, 333
Березіне, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.266
Березовського, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Берлін, м. (Германія) – с.94, 151
Берлін, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Бернадівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Берислав, м. (Херсонська губернія) – с.7, 232
Бессарабія – с.151, 152, 154, 163, 199, 204, 207, 236, 237, 238, 241, 246, 248, 259, 262, 263
Белорама, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Бицилівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 65, 72
Бірносове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Білка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70
Біляївка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 34, 36, 37
Біляївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.45, 48, 52, 56, 57, 60-62, 64-66, 70, 72, 74, 75, 87, 89, 90, 97, 108, 109, 111, 116, 208, 209, 210, 215, 218
Біляївського, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Біляри, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Більчанка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 58, 60, 87, 89, 90, 91, 109, 203, 205, 208, 210, 216

Бірзула, с. (Ананівський повіт, Херсонська губернія) – с.30, 33, 193, 201
Благодатне, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Блюменфельд, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
Бобринці, м. (Херсонська губернія) – с.7, 232
Богданівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.45, 63, 64, 67, 71, 205
Богданівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Богданове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Богопілля, с.(Подольська губернія) – с.33, 36
Богополь, м. (Вознесенська губернія) – с.122
Богунцов, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Богуславка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Божий Дар, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Бокове, с. (Ананівський повіт, Херсонська губернія) – с.20, 24, 28
Бокове, с. (Олександрійський повіт, Херсонська губернія) – с.233
Болгарія, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 163
Болгарка, с. (Ананівський повіт, Херсонська губернія) – с.36
Болгарський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Болград, м. (Бессарабська губернія) – с.151, 161, 266, 274, 293, 294, 299, 300, 325, 329, 337
Борисоглебівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Бородине, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Борунча, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Босий, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Боска, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Бошняківка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 65, 73
Боярка, с. (Ананівський повіт, Херсонська губернія) – с.13
Бранкованівський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Бранкованове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Брашеванівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 221
Бредіхіна, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Бринза, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Буг, річка – с.201
Бугаз, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.119
Бугаївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 68
Бугай, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Бугове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) - с.244
Будаки, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159, 236-238, 271, 297
Буджак (південна Бессарабія) – с.151
Будієшти, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Будячки, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Бузинове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Бузиновський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Букоїмка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Булдимів, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205, 215
Бургуджи, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.164
Бурди, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Бурдов, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Буриївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Бурковський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Буркуни, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.218
Бурлос, озеро (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.276
Бурнес, озеро (Бессарабська губернія)– с.151
Бутівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 68, 92, 205
Бутори, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Буторське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.134
Бухара, м. (Бухарський емірат) – с.216

В

Вакарський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Валегоцулове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 13, 15, 19, 20-22, 24-32, 34, 190, 194, 201, 232, 259
Вандалинка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71
Вапнярка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Варварівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70, 89, 108, 121, 204, 215, 218
Варварівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Варшава, м. (Польща) – с.193, 236, 311, 320, 332
Василівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 108, 111, 215
Василівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 141, 221
Васильки, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Васирівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ватерлоо, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 65, 69, 73
Вейсовка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Велизарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Велика Боярка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Велика Чижівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Велике Зиминове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Велике Феладорове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Великий Буялик, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 54, 56, 57, 60, 63, 64, 66, 68, 70, 81, 87, 90, 92, 97, 109, 205, 208, 210, 211, 216
Великий Нагартів, к. (Херсонський повіт, Херсонська губернія) – с.9, 232
Великий Фонтан (частина м.Одеси) – с.244
Великі Гирла, с. (Херсонський повіт, Херсонська губернія) - с.239
Великобританія – с.151
Вельчи, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Вена, м. (Австро-Угорщина) – с.94
Вербани, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 141, 221
Верівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Веселе, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Веселий, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Веселий Кут, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57
Веселий Кут, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Ветлянка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.84
Вигода, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.48, 111, 204
Визир'янівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Візірка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64-66, 69, 74, 75, 111, 205
Вікентіївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Вікторівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204, 216
Вікторівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Віленська губернія – с.151
Вітебська губернія – с.151
Владиславка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Вовче, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Вовчий, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Вовчий, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) - с.132
Вознесенськ, м. (Новоросійська губернія) – с.9, 122, 198
Вознесенська губернія – с.182
Войнов, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Волинська губернія – с.151
Волинь (Волинська губернія) – с.182
Волкове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 136
Вологодська губернія – с.151
Володимирівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.98, 111
Волонтирівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 161, 165-171, 177-179, 181, 256, 267, 268

Волоське, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Вомс, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Вормс, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 62, 63, 65, 68, 69, 73
Вороб'ївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Врадіївка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 14, 15, 19, 20-30, 32-34, 193, 197, 198, 201
Вульф, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Вульфова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Г

Гаївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Галиц, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.164
Галиця, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159, 160
Галицького, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.221
Галунова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Гальбштат, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Гамова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 63, 67, 111, 192, 205
Гандрабури, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.13, 23, 28
Ганське, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.15, 193
Ганське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Гасан-Батир, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.164, 274
Гвоздавка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 19, 22, 25, 29-34, 193, 198
Гелененталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204, 205
Георгієнталь, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62-64, 67, 71, 92, 205, 210, 215
Герасимівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Гетьманський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Гидеримівка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Гидеримова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Гидулянівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Гільдендорф, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 60, 62, 67, 87, 89, 91, 97, 109, 208, 210, 211, 215
Гіммельфарба, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Гіржеве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 222
Глибокояр, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Гликсталь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 139, 140
Глинне, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Глинське, с. (Олександрійський повіт, Херсонська губернія) – с.233
Гнаденфельд, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Голембівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Головердівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 64-66, 71, 73-75, 92, 205
Головлівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.24, 26, 28, 33
Голта, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.26, 33, 36, 37, 194
Гольбштадт, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Гор'єве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Горського, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Гофнунгсталь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 136, 139-141, 221-224, 229
Гофнунгсфельд, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Градениці, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.45, 52, 56, 57, 60-62, 64, 67, 70, 87, 90, 95-97, 109-111, 116, 203, 204, 208-210, 215
Греко-Мар'янівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Граматков, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Григоріївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Григоріївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 65, 66, 69, 72, 75
Григоріо-Павлівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Григоріополь, м. (Херсонська губернія) – с.139, 143
Гродненська губернія – с.151

Гросс-Лібенталь, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 46, 48, 52, 54, 56, 59-61, 63-68, 72, 74-76, 80, 84, 85, 87, 89, 203-205, 267, 268
Гросс-Келлергоф, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Гросулове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.124-126, 130, 132-134, 137, 138, 140-143, 221, 222-224, 229
Грузинівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Груля, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Грушівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Гуйни, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Гуляївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111, 205, 215
Гулянка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.221
Гуковський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
Гура-Челігідер, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160

Д

Давидівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Далманова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Данилівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.97, 205, 215
Данилівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Дар'ївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Дармштадт, м. (Германія) – с.91
Дворянське, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Дельжелери, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.164
Дементьеве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Демидівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.201, 217
Демидівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 139, 140, 221, 222, 229
Демішкан, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Демінське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Деневиц, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.250
Джелаїри, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160
Джугафра, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Диденкулова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Діанівка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Дівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Діордієшти, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Дмитричка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Дмитрівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.20
Дмитрівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70, 71, 111, 204, 215, 216
Дніпровський лиман – с.164
Добра Надія, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Добрий Луч, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Добродушний, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Доброжани, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 65, 67, 72
Доброжанова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Додонівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Дойбани, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Доманівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 26, 29, 30, 32, 33, 36, 201
Донська Балка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Дорофіївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Дороцьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 132
Дофінівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.206
Дрея, х. (Одеське градоначальство) – с.269
Дружелюбівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Дрянний, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Дубинівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 69
Дубове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 139, 140

Дубосари, м. (Херсонська губернія) – с.7, 43, 124-127, 132-134, 137-140, 142, 143, 222, 229, 232, 330

Дунай, річка – с.151, 154, 162, 163, 164

Дурбайли, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Дурбайлівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Е

Ейгенфельд, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Ексарове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 72, 210, 215

Еллінське, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.60, 91

Ельзас, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 65, 67, 73, 205, 215

Емануїлівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Є

Євгенівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.123, 131, 138, 139, 140, 142, 143, 204

Євпаторія, м. (Таврійська губернія) – с.231, 234

Європа – с.191, 207, 239, 240, 246

Єгорівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.54, 60

Єгорівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Єгорівське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Єкатериненсталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111

Єкатеринівка, с. (Ростовський повіт, Єкатеринославська губернія) – с.234

Єкатеринівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Єкатеринослав, м. (Новоросійська губернія, потім Єкатеринославська) – с.122, 199, 233

Єленівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 64, 67, 69, 71, 204, 205

Єленівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 132

Єлено-Костянтинівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Єленськ, м. (Вознесенська губернія, потім Подольська губернія) – с.182

Єлисаветград, м. (Новоросійська губернія) – с.113, 122, 232

Єлисаветівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205, 215, 216

Єлисаветівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Єлисаветполь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Єнікаль, м. (Таврійська губернія) – с.231

Єреміївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.46, 65, 72, 205

Єрмоклія, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 178

Єрмолове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.221

Ж

Желепове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204

Жеребкове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.26

Жидівське, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.26

Жобріяни, озеро (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.276

Жуковського, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

З

Завадівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.20, 22, 25, 28, 30

Загір'я, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Зади, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Задунайвка, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.164
Заїкіна, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Зарицьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Затишся, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 222
Захар'ївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.123-126, 132-134, 137-140, 142, 143, 221, 222-224
Захарченка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Зброжківка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Зелений, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.210, 215, 216
Зельц, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.46, 52, 54, 56, 59-64, 67, 68, 70, 72, 74, 86, 87, 89, 90, 92-96, 102, 103, 105-111, 116, 120, 201, 204, 206, 208, 210, 213-215, 217, 218, 220
Златоустове поле, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111, 215
Значко-Яворського, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Зоринове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Зульц, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 65, 71, 73, 74, 204, 210

I

Іванівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.252, 253, 254
Іванівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.23
Іванівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 74, 205, 216
Іванівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131, 221
Іванівка-Болгарська, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159, 171
Іванівка-Російська, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 171
Івано-Богуславка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Ігнатівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63-65, 69, 71, 73, 92, 204-206
Ігнатівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Іжицьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ізбашева, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Ізмаїл, м. (Бессарабська губернія) – с.151, 154, 162-164, 259, 266, 267, 269, 270, 274, 276, 285, 288, 293, 294, 298-300, 303, 305, 306, 324, 325, 328, 329, 337
Іллінка (Іллінське), с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 63, 64, 68, 69, 72, 86, 87, 89, 95, 96, 109, 204, 205, 208, 210, 218
Ілля, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 221
Іракліївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Іринівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Іринівський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Ісаєве, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.14, 15, 20, 24, 26, 30, 194, 201, 232

Й

Йоганнесталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 67, 111, 205, 210, 215
Йозефсталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.67, 204, 205

К

Кагальник, с. (Ростовський повіт, Єкатеринославська губернія) – с.234
Кагарлик, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205, 210
Казбег, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.250
Казимирівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70

Каїри, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71, 111, 204-206
Кайраклія, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159, 160
Калаглія, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.52, 56, 60, 63-65, 69, 73, 75, 87, 90, 92, 95, 108, 109, 111, 205, 206, 208, 210, 211, 215, 218
Каламата, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Калантаївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.48, 206
Каменець-Подольський, м. (Подольська губернія) – с.185, 295, 306
Каменно-Мостове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.33, 36
Кандель, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 62-65, 67, 68, 70, 72, 110, 111, 203, 204, 206, 210
Канр, ст. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Кантакузівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.24, 26, 28, 30, 32
Капаклієва, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63-65, 69, 70, 74, 111
Капітонівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71
Каплани, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 178, 249
Капустина, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Капустяна Балка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 66, 74, 75, 205, 206
Карабань, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Карабаш, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 65, 68, 73, 97, 205
Карагасани, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 178, 252
Карагаш, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Кардамичеве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Карлівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Карлівка Косс, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.20
Карлсрує, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 69, 210
Каролино-Бугаз, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.239-247
Карпівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
Касель, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 139, 140
Катарєва, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.221
Катаржине, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 132, 133, 136-140, 142, 143, 221, 319, 325
Катериненталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63-65, 69, 73, 111, 210
Катеринівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.24, 27, 29, 31, 35, 36, 37
Катеринівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Катін, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Катлабуг, лиман – с.162
Каховка, м. (Таврійська губернія) – с.203
Кацапка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57
Качулова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Качурівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія), с.28
Качурівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Керстинове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Керч, м. (Таврійська губернія) – с.231, 234
Київ, м. – с.306
Київська губернія – с.151, 182
Килійський рукав (частина Дунаю) – с.154
Кисилівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Кистельниця, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Кишинів, м. (Бессарабська губернія) – с.151, 152, 234, 236, 306
Кілія, м. (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.162, 257, 274, 293, 294, 299, 300, 306, 329, 337
Кіндратівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.24, 193
Кір'яківка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Клейн-Бергдорф, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Клейн-Келлергоф, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Клейн-Лібенталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61, 62, 64, 67, 72, 244
Клейн-Нейдорф, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Клястицьке, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171
Княжевича, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216

Кобила, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Коблеве, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111, 119, 204-206
Ковалівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 46, 53, 57, 59, 60, 64, 70, 73, 86, 87, 89, 91, 95, 97, 98, 105, 108, 109, 111, 203, 205, 208, 216, 218
Ковалівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ковенська губернія – с.151
Коганівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.24, 25, 27
Кодима, м. (Балтський повіт, Подольська губернія) – с.183, 333
Кодима, річка – с.14, 185
Кодкитай, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.164
Кодрян, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Коза, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 69, 97, 111
Козаков, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Козирка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70
Козлове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
Козловка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Койкова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Колмогорівський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
Колонка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Колчак, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160
Комарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Комісарівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 64, 67, 69, 71, 111
Копиткіна, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Копійкове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Кордон, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
Кореніха, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.46, 53, 57, 60, 61, 63-65, 74, 86, 87, 89, 91, 97, 108, 109, 111, 203, 208, 213, 216, 218
Коржеве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Корицьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Коркмази, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.177
Короєвське, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Коротне, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 139, 140, 141
Коротняне, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.95
Корсунці, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Корчинський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71, 215
Косинкова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Косівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.23
Косівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Косоговка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Костянтино-Дар'ївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Коханівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.13, 20, 24, 30, 32
Кохівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Кошари, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 66, 74, 75
Кошари, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Кошарка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Кошніці, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Краканат, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Красне, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57
Красногірка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Краснопіль, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Крауса, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Кремпулька, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Крива Балка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Криве Озеро, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.26, 30
Криве Озеро, м. (Балтський повіт, Подольська губернія) – с.184, 315, 320
Крижанівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.68
Крижанівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Кринички, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Кринички, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Кронталь, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Крути (Круті), м. (Балтський повіт, Подольська губернія) – с.183, 184, 333
Ксеніївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Кубанка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 57, 60, 63-65, 67, 71, 75, 87, 89, 91, 97, 109, 208, 211, 215, 216
Кубеї, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159-161, 166, 168-171, 174, 178, 180, 251, 257, 260
Кубряки, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62-65, 67, 69, 71, 73
Кугорешт, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Кукушкин, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Кулевча, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171
Куликівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Куликово Поле, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 19, 21-23, 25, 27-32, 194
Куликовське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Куликовський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204, 215
Куликовського, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Кульм, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.251
Кумар, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.26
Кумарьове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.197
Кундуй, озеро (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.276
Купорани, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.253
Курисово-Покровське, м. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 52, 53, 59, 60, 65, 73, 75, 80, 83, 84, 86, 87, 89-96, 98-111, 115, 116, 201, 205, 208-211, 213-215, 217, 218
Курпинове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Курсакове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Куртівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 60, 64, 65, 71, 73, 74, 86, 87, 91, 95, 105, 108, 109, 203, 205, 216, 218
Курточка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.91
Куса, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Куцуруб, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 91
Кучерявий, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Кучиєри, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Кучурган, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.81, 95
Кучурган, ст. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.223
Куяльник, лиман - с.119

Л

Лабунського, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Лазарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Ламбертове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Ламзаки, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Ламзаки, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ландау, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 46, 48, 51-54, 57, 59, 60, 64, 65, 71, 73, 74, 78, 80, 82, 83, 86, 87, 89, 91-96, 98-102, 104-111, 116, 120, 201, 203, 208-217
Ланжерон (частина м.Одеси) – с.241
Латьівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Леті, острів – с.162
Липецьке, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.20, 23, 30, 31, 32
Липовське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Лисенкове, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Лібенталь, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.81
Лідіївка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 33
Лідіївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Лізинка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 65, 66, 73, 74, 75
Ліхтенталь, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.248, 249
Лозинга, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Лозов, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Лозоватка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Луб'янка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61
Лукашівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Лунга, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 139, 140
Лучинського, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Любашівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 19, 22, 25, 29, 30, 190, 193, 194, 197, 198, 315
Любовтаївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Любомили, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216, 217
Любомильський, мис – с.240
Любопіль, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 65, 66, 68, 74
Люстдорф, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61, 62, 67, 119, 241, 244
Ляхове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.14, 15
Ляхове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Ляхове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

М

Магала, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Магунівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205, 206
Мазаракій, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Майнове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.13, 30
Майорське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 221
Макарівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Макарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Максимівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111, 204, 216, 218
Мала Гросулова, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Малаешти-1, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 136-140, 142, 143, 222
Малаешти-2, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 136-140, 142, 143, 223
Мала Караманівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Мала Колосівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Мала Кореніха, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 69, 70
Мала Філодорівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Малаховка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Малаховського, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Мала Чижівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Мале Жеребкове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Мале Зиминове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Мале Плоске, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Мале Туманове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Малигонове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 139, 140
Малий Буялик, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 60, 64, 67, 71, 88-90, 97, 108, 109, 201, 203, 204, 205, 208, 210, 213-215, 217, 218
Малина, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Маловате, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Мало-Донський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Мало-Мар'янівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Малороша, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Малоярославецьке, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171
Мангейм, к. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.45, 46, 52, 56, 59-61, 63, 64, 67, 71, 86, 87, 89, 90, 95, 96, 105, 108-111, 205, 208, 210, 211, 215, 218
Мандрова, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Манта, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160
Мануха, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Мардарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Маріїнське, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.90, 92-102, 105-111, 116, 208, 211, 215

Маринича, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Маринівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 15, 19, 22, 25, 29, 30
Маринівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 74, 205
Марієнталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61-67, 72, 75, 205
Маріуполь, м. (Єкатеринославська губернія) – с.233
Мар'їна Роща, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Марківка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111, 204
Марко-Гаюсове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Мар'янівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.13, 14, 28, 259
Мар'янівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 66, 204, 215, 216
Мар'янівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131, 132
Матлашівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Матлашівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Матяшевський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Матясове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Маурівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Махновка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Мацкули, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Машинька, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Маяки, м. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 46-48, 51-54, 56, 57, 59, 60, 62-66, 68, 69, 72-76, 79, 81-84, 86-90, 92, 93, 95, 96, 98-102, 106, 107-111, 116, 120, 148, 201, 208, 214, 215, 217, 220, 233, 267, 317, 319, 320, 323, 325, 337
Меєра, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Мелитополь, м. (Таврійська губернія) – с.235
Меснера, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Мигаєв, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Мигаєве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.141
Миколаїв, м. (Новоросійська губернія, потім Миколаївська, пізніше – Херсонська) – с.7, 101, 205, 232, 267
Миколаївка, ст. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Миколаївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.90, 92, 109, 201, 205, 208, 210, 213-215, 217
Миколаївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Миколаївка-Гижицьке, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.259
Миколаївка-1, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.19, 22, 24, 29, 193
Миколаївка-2, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 24, 26, 30, 193
Миницьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Миролюбівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Миролюбівський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Митрофанівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Михайлівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.20
Михайлівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 66, 67, 75, 97, 204, 205, 215, 216
Михайлівськ, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Михайлівський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Мінська губернія – с.151
Міхельсталь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Міхновка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 141
Міщенко, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 221
Могилевська губернія – с.151
Моїсеївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Мокрицького, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Молдавія - с.151
Молдавка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.32
Морорезкул, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Москва, м. – с.332
Мостове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 18, 19, 21-34, 201
Мурата, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Н

- Наксія, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Намісників, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
- Незавертайлівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.95, 130
- Ней Баден, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 67, 204-206
- Ней-Березине, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Нейбург, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61, 63, 64, 66-68, 70, 75, 76, 205
- Нейгликсталь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Нейдорф, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
- Ней-Ельзас, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Нейзац, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53-56, 60, 61, 88, 91, 92, 97, 109, 111, 203, 208, 211, 215, 218
- Ней-Кандель, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Ней-Кассель, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Нейкове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Ней-Лібенталь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Нейфала, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.250
- Нейфрейденталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 60, 88-91, 97, 109, 203, 204-206, 208, 215
- Нестерівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
- Нестоїта, с. (Балтський повіт, Подольська губернія) – с.184
- Неунивай, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Нечаяне, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 53, 54, 57, 59, 60, 78, 81, 82, 84-93, 95-101, 105, 107-111, 115, 116, 201, 202, 205, 208, 210, 211, 213-218
- Никитіна, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Никомаврівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Нікольське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Нікольський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Німецький, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Нова Вижна, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Нова Еметка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 65, 70, 74, 205
- Новакова, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Нова Одеса, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.201, 214, 215, 217
- Нова Прага, посад (Олександрійський повіт, Херсонська губернія) – с.9
- Новий Двір, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
- Новий Париж, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.254
- Новий Стразбург, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Ново-Антонівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Ново-Богданівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 64, 69, 70, 97
- Новогеоргіївка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.30, 198
- Ново-Григорівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
- Ново-Дар'ївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Ново-Єкатеринівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Ново-Загородівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.97
- Ново-Зарицьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Ново-Іванівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Ново-Кир'яківка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
- Ново-Комісарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
- Ново-Костянтинівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Ново-Майорське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Ново-Майорський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
- Ново-Миколаївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
- Ново-Миколаївський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
- Новомиргород, м. (Вознесенська губернія (с.122), Бобринецький повіт, Херсонська губернія (с.9)–с.9, 122
- Новомосковськ, м. (Новоросійська губернія) – с.122
- Ново-Олександрівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216

Ново-Олександрівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Ново-Павлівка, с. (Ананівський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 19, 22, 26, 29, 30, 34, 193, 198, 201
Ново-Павлівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) - с.131
Ново-Павлівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 221
Ново-Павлівський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ново-Петрівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 139, 140
Новопетрівськ, м. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Ново-Покровське, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 56, 60, 63, 67, 88-92, 109, 203-205, 208, 210, 211, 213, 216
Ново-Савицьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Ново-Селиця, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Новоселівка, с. (Ананівський повіт, Херсонська губернія) – с.24
Новоселка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.66, 75
Новоселка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Новотрояни, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.249
Ново-Формушки, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.253

О

Ободовське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.221
Овідіополь, м. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.48, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 62-65, 68, 69, 72-74, 86, 88-90, 98, 102-107, 109-111, 116, 147, 148, 203-205, 208, 215, 239, 240, 244, 246
Одеса, м. (Херсонська губернія) – с.7, 9, 10, 16, 39, 47, 58, 92, 110, 147, 188, 192, 193, 198, 203, 207, 213, 220, 233, 236-238, 240, 241, 244-247, 262, 264, 265, 267-274, 276-288, 292-327, 331-333, 335, 337, 338
Одеське градоначальство – с.262, 263, 272-277, 281, 282
Окни, м. (Балтський повіт, Подольська губернія) – с.183, 333, 337
Окниця, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.249
Олександргільф, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61, 65, 66, 72, 76, 204, 205
Олександрівка, с. (Ананівський повіт, Херсонська губернія) – с.30, 194
Олександрівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 48, 53, 56, 60, 63-66, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 79, 80, 84, 87, 89, 90, 92, 96, 109, 111, 202-206, 208, 215
Олександрівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Олександрівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Олександрівськ, м. (Єкатеринославська губернія) – с.223
Олександрівський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Олександрія, м. (Херсонська губернія) – с.7, 233
Олександро-Дар'ївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Олександрфельд, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 53, 57, 59, 60, 87, 91, 109, 205, 206, 208, 211, 215
Олександрфельд, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131, 205
Олімпіадівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Олімпіадівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Олонешти, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159, 165, 177, 178, 180
Ольвіополь, м. (Новоросійська губернія) – с.122, 192, 315
Ольгівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ольгіне, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.119, 215, 216
Ольгіне, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Онилове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.221
Онорівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Оргіївка, м. (Бессарабська губернія) – с.151
Оренбургська губернія – с.151
Ориненка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Орлаєве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Осіпівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Османська імперія – с.151

Основа, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71, 205
Островський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Отрадівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Оттоманська Порта – с.151, 162
Очаків, м. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.7, 40, 43-46, 48, 51-54, 57, 60-64, 66, 68, 69, 72-75, 80, 81-83, 86-98, 100-102, 104-108, 110, 111, 116, 201, 205, 208-210, 213-215, 217, 218, 233

П

Павлінка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 204, 206
Павлівка, с. (Бессарабська губернія) – с.159
Павлівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.264
Павлівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130-134, 136-138, 140, 142, 143, 223
Павловичі, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Павловського, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Павлоград, м. (Новоросійська губернія) – с.122
Павло-Дар'ївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Павло-Майорове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Паланка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159, 177, 316
Палеве, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Палієве, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.68
Пандаклія, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 253
Панченка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Папушой, посад (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171, 178
Париж, м. (Франція) – с.94
Париж, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171, 253, 254
Паркани, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 139, 140, 141
Парканове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Парканський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Парутине, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.60, 97, 105, 108, 110, 111, 116
Парфентієва, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71
Пасицели, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.13, 15, 19, 22, 29, 33, 34, 36
Патратіївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Паульсталь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Пенцев, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Перекоп, м. (Новоросійська губернія) – с.122, 231
Перельоти, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Переплетківка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Перерите, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 136, 141
Пересип (частина м.Одеси) – с.241
Перехрестове, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Перешори, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Пермська губернія – с.151, 152
Перстнев, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Петерсталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61, 63-65, 68, 70, 72, 205
Петрів, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Петр, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Петрівка, х. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Петрівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.22, 25
Петрівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.53, 58, 60, 64, 70, 215, 216
Петрівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.140
Петрівське, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.71, 86, 88, 89, 91, 93, 95-101, 103, 105-109, 111, 116, 203, 205, 208, 213, 218
Петрівська, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Петрівський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204, 215
Петроверівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.198

Петроверівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.123-127, 131-133, 138-140, 142-143, 221-224, 229, 278
Петро-Євдокіївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Петро-Мар'ївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Петропавлівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 250, 251
Петро-Павлівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Петрополь, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Пивоварівський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Платонівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Плахотіна, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Плахтіївка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 171
Плоске, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 139, 140, 143, 221
Плосківський бичок, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Плясецький, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Погреби, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Подимов, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Подколин, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Подольська губернія – с.152, 182, 188, 189, 193, 194, 198, 262, 264
Покровка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.19, 20, 22, 25, 28-32, 36
Покровське, м. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.46, 47, 52, 54, 56, 102, 204
Покровське, с. (Олександрійський повіт, Єкатеринославська губернія) – с.234
Полезне, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 223
Поліщука, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Полонка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 177
Понор, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Понятівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 139, 140
Попівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.178
Попівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111, 205, 215
Поплавка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Поплавське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Постолатія, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Придністров'я – с.224
Приймова, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Прищепівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Приютівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Протопопівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205, 215, 216
Прохорівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Прусія – с.151
Прут, річка – с.151, 162
Пуркари, ст. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 178, 181, 256
П'яногірка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205, 216

Р

Рабиновича, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Райок, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Ранжев, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 66, 75
Раскайці, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.178
Рацулівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Раштадт, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.30, 32
Реймарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Рені, м. (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.244, 274, 293, 299, 300, 305, 329, 337
Реніха, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Рено, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216, 218
Репахи, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Рибальченка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Рибниця, м. (Балський повіт, Подольська губернія) – с.184

Роги, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Розаліївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.123, 130, 134
Роздільна, м. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 137, 138, 140, 142, 143
Розенфельд, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Розівка-1, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Розівка-2, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Розкішне, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ройлянка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.255
Роксолани, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63-65, 69, 70, 73, 92, 111, 205, 240, 244, 247
Романко-Балківка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.24, 26, 30, 32, 33, 36, 37
Рорбах, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 53, 57, 59, 61-63, 65, 68, 69, 73, 86, 88-91, 95, 109, 205, 208, 215, 216, 218
Російська Слобода, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64-66, 71, 74, 75, 111
Росія – с.151, 154, 191, 207, 213, 236, 239, 240, 241, 244, 327
Росіянівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 139, 140, 141
Ростов, м. (Єкатеринославська губернія) – с.231, 233
Руднев, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Румунія – с.151, 244, 246, 312-314, 320, 323, 326, 331, 335
Руського, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Рябівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Ряснопіль, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 46, 53, 54, 57, 59-61, 64, 69, 71, 85-89, 91-95, 97-110, 116, 120, 203, 205, 208, 215, 218

С

Савенка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Савицьке, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Саврань, м. (Балтський повіт, Подольська губернія) – с.183, 184, 337
Савчинське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Садове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111, 215
Сакари, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Сакарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Саки, с. (Євпаторійський повіт, Таврійська губернія) – с.231
Салунське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Самборське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Самойлівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Санжійка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70, 73, 244
Санкт-Петербург, м. – с.185, 236, 332
Сапеня, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Сарата, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.152, 160, 161, 166-169, 171, 173, 179, 180, 264, 270, 275, 301
Саратов, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Сардинія – с.151
Сатове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Сахарівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Сахаров, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Свиняча Балка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Свято-Троїцьке, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 15, 19, 20, 22, 23, 25, 29-32, 34-37, 198, 201
Севастополь, м. (Таврійська губернія) – с.234, 320
Северинівка, м. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.40, 46-48, 51-54, 56, 58-60, 63-66, 68, 71, 73, 75, 79, 81, 83-102, 104-111, 116, 203, 205, 206, 208-211, 215-217, 220, 233
Секретарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Семенівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 251
Семенівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Семенопіль, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Сербка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.218
Сергіївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.92, 210
Сигенгейм, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Силівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Симферополь, м. (Новоросійська губернія, потім Таврійська губернія) – с.122, 230, 231, 234
Синатовка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Синиці, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Сираківка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Сирий, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Сирове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.15, 197
Сиротське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Сичавка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.60, 90, 93, 95, 98-103, 105-108, 110, 111, 116, 119, 120, 206
Сім Хат, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Скинишори, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) - с.131
Скосарівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Сливина, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204
Слободзея, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.123, 130, 133, 134, 138-140, 142, 143, 224
Слободзея-Ганеси, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 178
Слов'яносербка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.205
Слюсаренка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Слов'яносербка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Сніжно-Блоцького, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Созонівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 74
Соколова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70
Соколова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Соловійова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Солониха, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.54, 57, 60
Сорокське, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165
Сосика, річка – с.59
Софієнталь, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.164
Софіївка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Софіївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Соханське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Соханський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Соцьке, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Соше-Острівське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Спаське, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.255
Спея, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Спиридонівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 66, 201, 204, 214, 217
Ставниче, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Ставрове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 19, 22, 25, 29, 30, 32, 193
Стадна Балка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Стадний, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 64, 69, 71
Станіславка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Стара Вижна, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Стара Дуфинівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 68
Стара Попенгутівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Старі Кошари, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Старо-Донський, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Старокозаче, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 162, 164, 170, 171, 177, 178, 180, 256
Старо-Майорське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Степанівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28, 30, 31
Степанівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 72, 204, 205, 216
Степанівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Стойкове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Стольніченко, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Стоянівський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Стоянове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Страсбург, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.57, 62-65, 67, 70, 72, 74, 88-90, 97, 109, 111, 204, 208-210, 215
Сукля, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Сулинський рукав (частина р.Дунай) – с.154
Султанівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Сухацького, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Сухий лиман (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.119
Сярик, озеро (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.276, 297, 310

Т

Таврійська губернія – с.199, 207
Таганрог, м. (Єкатеринославська губернія) – с.234
Такмак, с. (Новоросійська губернія) – с.122
Танівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Тараклія, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.159, 174, 249
Тарутине, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.152, 161, 166-171, 173, 174, 178-180, 266, 293, 299, 313, 315, 316, 329
Татарбунари, м. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.152, 159, 160, 171
Татарка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Ташине, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.204, 205
Ташлик, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171, 180
Ташлик, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 139, 140, 224
Теплицьке, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171, 250
Терентіївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Тернова, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 69
Тернове (Терновате), с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216, 244
Терновка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 141
Тетянівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.20
Тилігул, річка – с.14, 119, 201
Тимівське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Тимофіїв, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Тирасполь, м. (Херсонська губернія) – с.8, 122, 124-127, 130, 132-134, 136, 138-143, 222, 221, 224, 228-230, 231, 308
Тисячний, х. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.193
Тишківка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 65, 68, 74
Тишкован, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63
Ткачівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70
Токарева, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Толмази, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 171, 178, 249, 251
Толмачівка, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Толмачове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Толстуха, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Тополчанова, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Торосов, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Торосове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Точилове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.28
Траутман, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Тригради, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Три-Криниці, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Трилевича, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Три-хати, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71, 73, 111, 205, 215, 216
Троїцьке, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.45, 57, 59, 65-67, 72, 75, 89, 92, 95, 97, 98, 102, 103, 105-108, 110, 111, 115, 116, 120, 205, 210
Трошкин, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Трояни, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.254, 255
Трубчаївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Трудомирівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Тудорове, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 177, 249, 252
Тузли, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.46, 53, 57, 60, 63, 69, 86, 88-91, 95, 97, 105, 108, 109, 111, 203-205, 208, 209, 215, 218
Туманове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 134, 221, 222
Туржанський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Турлаки, посад (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171, 178
Турція – с.151, 221, 246, 319
Тучков, м. (Ізмаїльське градоначальство) – с.162, 163
Тятра, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

У

Унтилівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Успенське, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.254, 255
Уфимська губернія – с.152
Уханівка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Ф

Фараонівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 274
Фатуровське, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Федорівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 73
Федорівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 132
Феліціанівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Феодосія, м. (Таврійська губернія) – с.235
Фердинандівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Фершамленуази, с. (Бессарабська область) – с.159
Фершампенуаз-1, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.248
Фестерове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.62, 67, 89, 93-96, 98-108, 110, 111, 116, 204, 205
Филисеєв, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Фіштелиця, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160
Флека, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Флоринівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Фоминка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Фонтан (частина м.Одеси) – с.241
Фонтанка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 68
Форажівка, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.256
Формушик, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.255
Формушка-Векі, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.255
Франція – с.151
Францфельд, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.61, 63-67, 70, 72
Фрейденталь, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.52, 56, 60-62, 64, 65, 68, 71, 73, 75, 88, 89
Фриденваль, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Фриденфельд, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Фріжикіні, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215

Х

Хаджибеївський лиман – с.119

Хан-Кишле, с. (Бессарабська область) – с.159
Хасапове, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Херсон, м. – с.7, 8, 10, 15, 16, 122, 146, 230, 231, 232
Холмогорове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Хороша, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Хороший, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Хотин, м. (Бессарабська губернія) – с.151
Храброве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Християнівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216

Ц

Цебрикове, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Цезарівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Цибулівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130

Ч

Чабанка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.119
Чабанка, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Чекмежіївка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Чемерлеївська, ст. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.206
Чемерлей, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 69
Червоний, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.218
Черниця, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132
Чернове, м. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.22, 30, 33, 34, 194, 198
Четал, острів – с.154, 162
Чижеве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Чийшия, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.160, 249, 254, 255
Чимишлія, м. (Бессарабська губернія) – с.337
Чобручі, с. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.165, 178
Чобручі, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 136
Чорне море – с.151, 162, 238, 240, 241, 271
Чорногірка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111
Чубайка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Чубівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71
Чуйкове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.259
Чумацька Балка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215

Ш

Шабо, к. (Акерманський повіт, Бессарабська губернія) – с.171, 178, 237, 240, 244, 247
Шайдюк, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Шаповаленка, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Шаца, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Шаца, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Шелиста, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Шелков, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Шеніна, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215
Шенфельд, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Шеміотове, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 70, 72
Шентередюри, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Шенфельд, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Шеньєредюри, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Шибка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.132, 141
Шимкове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.20
Широке, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 69, 215
Ширяєве, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.12, 19, 22, 25, 29, 30, 31, 34
с.Ширяєве, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Шогони, озеро (Ізмаїльський повіт, Бессарабська губернія) – с.276
Шомполи, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 64, 71
Шостаков, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.216
Шпейєр, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.65, 73, 204, 210
Штейберг, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.63, 69, 210
Штифеля, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Штумпфа, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.215, 216
Шулянський, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Щ

Щедре, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Ю

Юрашівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131
Юргівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130
Юркевича, х. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.131

Я

Яків, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.64, 71
Яковлівка, с. (Тираспольський повіт, Херсонська губернія) – с.130, 131
Ялпук, річка – с.151
Ялта, м. (Таврійська губернія) – с.234
Янівка, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.58, 60, 63-68, 70, 72, 74, 75, 108, 201, 204, 213-215, 217, 218, 220
Янкулішина, х. – с.62, 67
Ясинове, с. (Ананьївський повіт, Херсонська губернія) – с.26, 193, 197, 198, 201
Яськи, с. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.45, 48, 57, 62, 64-66, 70, 72, 75, 95, 97, 110, 111, 116, 218
Яцимбіров, х. (Одеський повіт, Херсонська губернія) – с.111

Список використаної літератури

Повне зібрання законів Російської імперії

ПСЗ-I, Т. XXIII, №17300. – С.-Петербург, 1830.

ПСЗ-I, Т. XXIV, №17634, пункт 6., №17702, пункт 34., №18117., №18164. – С.-Петербург, 1830.

ПСЗ-I, т. XL, №30541. – С.-Петербург, 1830.

ПСЗ-II, Т. IX, №7411. – С.-Петербург, 1834.

Звіти Медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1881 год. – С.-Петербург, 1884.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1882 год. – С.-Петербург, 1885.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1883 год. – С.-Петербург, 1886.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1884 год. – С.-Петербург, 1887.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1885 год. – С.-Петербург, 1887.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1886 год. – С.-Петербург, 1888.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1890 год. – С.-Петербург, 1893.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1891 год. – С.-Петербург, 1894.

Отчет Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1892 год. – С.-Петербург, 1896.

Краткий очерк санитарного состояния городов России в 1892 году. Приложение к отчету Медицинского Департамента за 1892 год. – С.-Петербург, 1895.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1884 год. – С.-Петербург, 1890.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1885 год. – С.-Петербург, 1890.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1886 год. – С.-Петербург, 1890.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1888 год. – С.-Петербург, 1890.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1889 год. – С.-Петербург, 1894.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1890 год. – С.-Петербург, 1894.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1891 год. – С.-Петербург, 1894.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1892 год. – С.-Петербург, 1895.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1893 год. – С.-Петербург, 1897.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1896 год. – С.-Петербург, 1899.

Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1897 год. – С.-Петербург, 1900.
Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1898 год. – С.-Петербург, 1901.
Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1899 год. – С.-Петербург, 1902.
Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1901 год. – С.-Петербург, 1904.
Отчет Ветеринарного отделения Медицинского Департамента Министерства Внутренних Дел за 1903 год. – С.-Петербург, 1906.

Науково-довідкові видання

Зябловский.Е. Землеописания Российской Империи для всех состояний. – С.-Петербург, 1810.
Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год. – Кишинев, 1862.
Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Херсонская губерния. — Ч.2 – С.-Петербург, 1863.
Военное обозрение Одесского Военного Округа. – Одесса, 1871.
Гульдман В.К. Справочная книжка Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1888.
Гульдман В.К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. – Каменец-Подольский, 1889.
История губернской земской медицины.// Материалы для истории земской медицины в Бессарабской губернии. Выпуск 1. – Кишинев, 1893.
Материалы для оценки санитарного положения Бессарабской губернии. Вып.1.Заболеваемость. – Кишинев, 1895.
Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь, Т.XXIV. – С.-Петербург, 1898.
Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 годы. Выпуск II. – Херсон, 1905.
Адрес-календарь Аккермана и его уезда. – Аккерман, 1912.
Фрейберг. Н.С. Врачебно-санитарное законодательство в России. – С.-Петербург, 1913.
Обзор Подольской губернии за 1892 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1893 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1899 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1900 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1901 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1902 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1903 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1904 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1905 год. – б.м., б.г.
Обзор Подольской губернии за 1906 год. – б.м., б.г.
Анотований реєстр описів. Фонди дорадянського періоду. Спеціальний довідник./ [автор-упоряд. В.Ю.Алексеева]. – Вид.2-ге, доповн. – Одеса, 2008.

Звіти і постанови повітових земських зборів, управ, медичні та ветеринарні звіти, устави лікарень

Устав Аккерманской городской лечебницы для приходящих больных. – Аккерман, 1889.
Годовой отчет Аккерманской городской лечебницы за 1891 год. – Аккерман, 1892.
Курорт «Будаки» близ Аккермана Бессарабской губернии. – Аккерман, 1897.
Отчет о деятельности Аккерманской уездной земской управы за 1900 год. – Аккерман, 1900.
Аккерманское земство XXXIV сессии созыва 1902 года. Ч.2. – Аккерман, 1902.
Постановления Ананьевского уездного земского собрания созыва 1874 г. – Ананьев, 1875.
Доклады Ананьевской уездной земской управы очередному уездному земскому собранию созыва 1884 г. – Ананьев, 1884.
Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1888 году. – Ананьев, 1889.

Устав частной лечебницы врача М.М.Лихтермана в м.Березовке Ананьевского уезда Херсонской губернии. – Одесса, 1888.

Систематический свод постановлений Ананьевского уездного собрания за 25-летие с 1865 по 1889 годы. – Одесса, 1891.

Краткий отчет о состоянии медицинской части в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1892 году. – Ананьев, 1893.

Краткий ветеринарный отчет по Ананьевскому уезду за 1895 год. – Ананьев, 1897.

Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1893 году. – Ананьев, 1894.

Врачебная помощь и народное здравие в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1894 году. – Ананьев, 1895.

Материалы к отчету о врачебной помощи и народном здравии в Ананьевском уезде Херсонской губернии в 1895 году. – Ананьев, 1896.

Медико-санитарный обзор по Ананьевскому уезду за 1897 год. – Ананьев, 1898.

Санитарное состояние города Ананьева в 1898 г. – Ананьев, 1899.

Отчет Ананьевской уездной земской управы за 1899 г. – Ананьев, 1900.

Постановления Ананьевского уездного собрания сессии 1900 г. – Ананьев, 1900.

Постановления Ананьевского уездного очередного собрания сессии 1901 г. (с приложением докладов и отчетов управы). – Ананьев, 1901.

Отчет Ананьевской уездной земской управы по исполнению постановлений земского собрания очередной сессии 1905 года.// Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания очередной сессии 1906 года. – Ананьев, 1907.

Постановления Ананьевского уездного очередного земского собрания очередной сессии 1906 года. – Ананьев, 1907.

Протоколы заседаний V съезда земских врачей Бессарабской губернии в Кишиневе в 1887 году. – Кишинев, 1888.

Протоколы Бессарабской губернской санитарно-исполнительной комиссии за 1893 год. – Кишинев, 1894.

Седьмой губернский съезд врачей и представителей земств Бессарабской губернии. 15-23 марта 1893 г. – Кишинев, 1893.

Медико и ветеринарно-санитарный обзор Бессарабской губернии. – Кишинев, 1896. — №1, январь.

Журналы заседания Одесского уездного земского собрания с 10-го сентября 1865 по 17-е сентября 1867 года. – Одесса, 1867.

Протоколы Одесского уездного земского собрания очередной сессии 1869 г. – Одесса, 1869.

Отчет о действиях Одесской уездной земской управы с 1-го сентября 1872 г. по 1-е сентября 1873 г. – Одесса, 1873.

Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го апреля 1875 г. по 1-е августа 1876 г. – Одесса, 1876.

Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1877 г. по 1-е августа 1878 г. – Одесса, 1878.

Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1878 г. по 1-е августа 1879 г. – Одесса, 1879.

Отчет земской управы Одесского уезда с 1-го августа 1879 г. по 1-е августа 1880 года. – Одесса, 1880.

Одесское уездное земское собрание XIX очередной сессии 8-11 сентября 1883 года. – Одесса, 1884.

Медико-статистический и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1887 год. – Одесса, 1888.

Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1888 год. – Одесса, 1889.

Мочутковский.О. Отчет об экскурсии комиссии Одесского Бальнеологического Общества в Шабу и Будаки. – Одесса, 1888.

Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1889 год. – Одесса, 1890.

Одесское уездное земское собрание XXVI очередной сессии 13-15 августа 1890 года. – Одесса, 1890.

Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1892 год. – Одесса, 1893.

Систематический свод постановлений Одесского уездного земского собрания 1865-1893 гг. – Одесса, 1894.

Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду за 1893 год. – Одесса, 1894.

Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1895 год. – Одесса, 1896.

Курорт «Каролина –Бугаз» (Херсонской губернии Одесского уезда). – Одесса, 1899.

Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1899 год. – Одесса, 1900.

Медицинский и санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1900 год. – Одесса, 1901.

Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1901 год. – Одесса, 1902.

Отчет по животноводству и ветеринарии в Одесском уезде за 1901 год. – Одесса, 1902.

Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду Херсонской губернии за 1902 год. – Одесса, 1903.

Отчет по животноводству и ветеринарии в Одесском уезде за 1902 год. – Одесса, 1903.

Земские больницы Одесского уезда. – Херсон, 1904.

Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1906 г. — Одесса, 1907.

Медико-санитарный отчет по Одесскому уезду за 1908 г. – Одесса, 1909.

Там само. – С.7-9

Одесское уездное земское собрание XLV очередной сессии 1-3 июня 1909 года. – Одесса, 1909.

Одесское уездное земское собрание LVIII очередной сессии 5-8 июня 1912 года. – Одесса, 1912.

Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1912 г.// Отчет Одесской уездной земской управы за 1912 год. – Одесса, 1913-1914.

Краткий ветеринарный отчет по Одесскому уезду за 1914 год. – Одесса, 1915.

Одесское уездное земское собрание LI очередной сессии 8-9 ноября 1915 года. – Одесса, 1915.

Тираспольское очередное земское собрание сессии 1886 года. – Тирасполь, 1887.

Тираспольское очередное земское собрание сессии 1888 года. – Тирасполь, 1889.

Тираспольское очередное земское собрание сессии 1892 года. – Тирасполь, 1893.

Тираспольское очередное земское собрание сессии 1897 года. – Тирасполь, 1898

Тираспольское очередное земское собрание сессии 1898 года. – Тирасполь, 1899.

Постановления Тираспольского уездного земского собрания за 1889 год. – Тирасполь, 1890.

Систематический свод постановлений Тираспольского уездного земского собрания с 1865 по 1900 гг. включительно. – Тирасполь, 1903.

Постановления Тираспольского уездного земского собрания за 1891 год. – Тирасполь, 1891.

Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1910 г.// Сборник Тираспольского уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1910-1911.

Сборник Тираспольского уездного земства за 1911 год. – Тирасполь, 1911.

Медицинский отчет по Тираспольскому уезду за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914.

Отчет о призываемых Тираспольским уездным земством за 1913 г.// Отчет Тираспольской уездной земской управы за 1913 год. – Тирасполь, 1913-1914.

Систематический свод постановлений Херсонского губернского земского собрания 1865-1888 гг. Т.2. – Одесса, 1890.

Васильевский.Н.П. Городская медицина в Херсонской губернии.// Доклад XV съезду врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии. – Одесса, 1904.

Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1917.

Смета доходов и расходов Херсонского губернского земства на 1917 год.// Херсонское губернское земское собрание LI очередной сессии 1916 года. – Херсон, 1916 -1917.

Справки ДАОО

ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.1 (1867 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.68 (1867 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.85 (1868 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.83. — Спр.153 (1869 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.84. — Спр.9 (1870 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.85. — Спр.43 (1873 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.85. — Спр.46 (1871 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.85. — Спр.50 (1871 р.)

ДАОО. — Ф.1. — Оп.85. — Спр.92 (1872 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.140. — Спр.154 (1871 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.147. — Спр.35 (1868 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.147. — Спр.36 (1873 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.190. — Спр.8 (1827 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.190. — Спр.9 (1827 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.190. — Спр.73 (1824 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.192. — Спр.53 (1847 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.197. — Спр.917 (1857 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.220. — Спр.10 (частина 9, 1812 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.220. — Спр.10 (частина 14, 1814 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.220. — Спр.10 (частина 16, 1814 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.215 (1831 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.223 (1864 р.)
ДАОО. — Ф.1. — Оп.249. — Спр.226 (1872 р.)
ДАОО. — Ф.2. — Оп.1. — Спр.3402 (1910 р.)
ДАОО. — Ф.91. — Оп.3. — Спр.30 (1913 р.)

Періодичні видання

Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1866. — №32, 6 августа.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1866. — №33, 13 августа.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1866. — №41, октябрь.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1867. — №42, 14 октября.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №10, 3 февраля.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №11, 7 февраля.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №15, 21 февраля.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №18, 3 марта.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №45, 9 июня.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №56, 18 июля.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №63, 11 августа.
Бессарабские областные ведомости. — Кишинев, 1873. — №80, 10 октября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1873. — №87, 3 ноября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1873. — №96, 5 декабря.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1873. — №102, 29 декабря.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №11, 9 февраля.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №25, 30 марта.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №37, 15 мая.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №48, 22 июня.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №56, 20 июля.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №64, 17 августа.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №70, 7 сентября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №73, 18 сентября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №81, 16 октября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №91, 20 ноября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №95, 4 ноября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №98, 14 декабря.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1874. — №99, 18 декабря.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1875. — №2, 4 января.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1875. — №4, 11 января.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1875. — №11, 5 февраля.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1875. — №44, 4 июня.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1875. — №52, 2 июля.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1875. — №16, 16 августа.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1875. — №80, 8 октября.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1885. — №3, январь.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1885. — №11, 26 января.
Бессарабские губернские ведомости. — Кишинев, 1885. — №36, 5 апреля.

Бессарабские губернские ведомости. – Кишинев, 1886. — №102, 10 октября.
Бессарабские губернские ведомости. – Кишинев, 1887. — №105, 17 октября.
Бессарабские губернские ведомости. – Кишинев, 1887. — №111, 3 ноября.
Бессарабские губернские ведомости. – Кишинев, 1887. — №119, 26 ноября.
Бессарабские губернские ведомости. – Кишинев, 1887. — №120, 28 ноября.
Бессарабская жизнь. – Кишинев, 1906. — №54, 2 марта.
Бессарабская жизнь. – Кишинев, 1906. — №162, 1 августа.
Вестник Бессарабского земства. – Кишинев, 1881. — №1-2, январь-февраль.
Вестник Бессарабского земства. – Кишинев, 1884. — №3-4, март-апрель.
Вестник Бессарабского земства. – Кишинев, 1884. — №10, октябрь.
Журнал Министерства Внутренних Дел. — Кн.1. – С.-Петербург, 1835.
Журнал Министерства Внутренних Дел. — Ч.6. – С.-Петербург, 1844.
Известия Ананьевского уездного земства. – Ананьев, 1916. — №34, 22 августа.
Известия Ананьевского уездного земства. – Ананьев, 1916. — №35, 29 августа.
Южно-русская медицинская газета. – Одесса, 1894. — №3, 20 января.
Южно-русская медицинская газета. – Одесса, 1895. — №36, 7 сентября.

Ілюстрації

Про авторів

Ніточко Іван Іванович – директор Державного архіву Одеської області. Працює в архіві з 5 червня 2003 року. Автор науково-довідкових видань “Березівський район: історія, люди, події” (2006 р.), “Маринове” (2008 р.), “Правда про голодомор на Одещині. Березівський район” (2008 р.), “Окупація. Березівський район. 1941-1944 рр.” (2008 р.), “Афганістан. Чорнобиль. Випробування трагедією. Березівський район” (2009 р.), “Освіта. Документи. Факти. Спогади. Березівський район” (2009 р.). За діяльність на архівній ниві у 2008 р. нагороджений орденом Данила Галицького.

Корецька Олена Анатоліївна – головний спеціаліст відділу зберігання та обліку документів НАФ Державного архіву Одеської області, бібліотекар архіву, секретар редакційної ради бюлетеню “Одеські архіви”, член редакційної колегії праць І.І.Ніточко “Окупація. Березівський район. 1941-1944 рр.” (2008 р.), “Афганістан. Чорнобиль. Випробування трагедією. Березівський район” (2009 р.), “Освіта. Документи. Факти. Спогади. Березівський район” (2009 р.) Працює в архіві з листопада 2003 року. За діяльність на архівній ниві у 2006 році нагороджена грамотою Одеської райдержадміністрації.

Комаровський Ігор Леонидович – краєзнавець, постійний дослідник фондів Державного архіву Одеської області. У 1982 році закінчив Одеський інститут народного господарства за спеціальністю “облік”. Працював на заводі (потім у акціонерному товаристві) “Будгідраліка” провідним бухгалтером, але захоплення історією призвело до дослідницької роботи з фондами архівів, бібліотек, музеїв, що не припиняється й до цього дня. Логічний склад мислення і широка ерудиція дозволяють Ігорю Леонидовичу повертати з небуття, здавалося б, назавжди втрачені імена і події минулих епох.